

p. 195

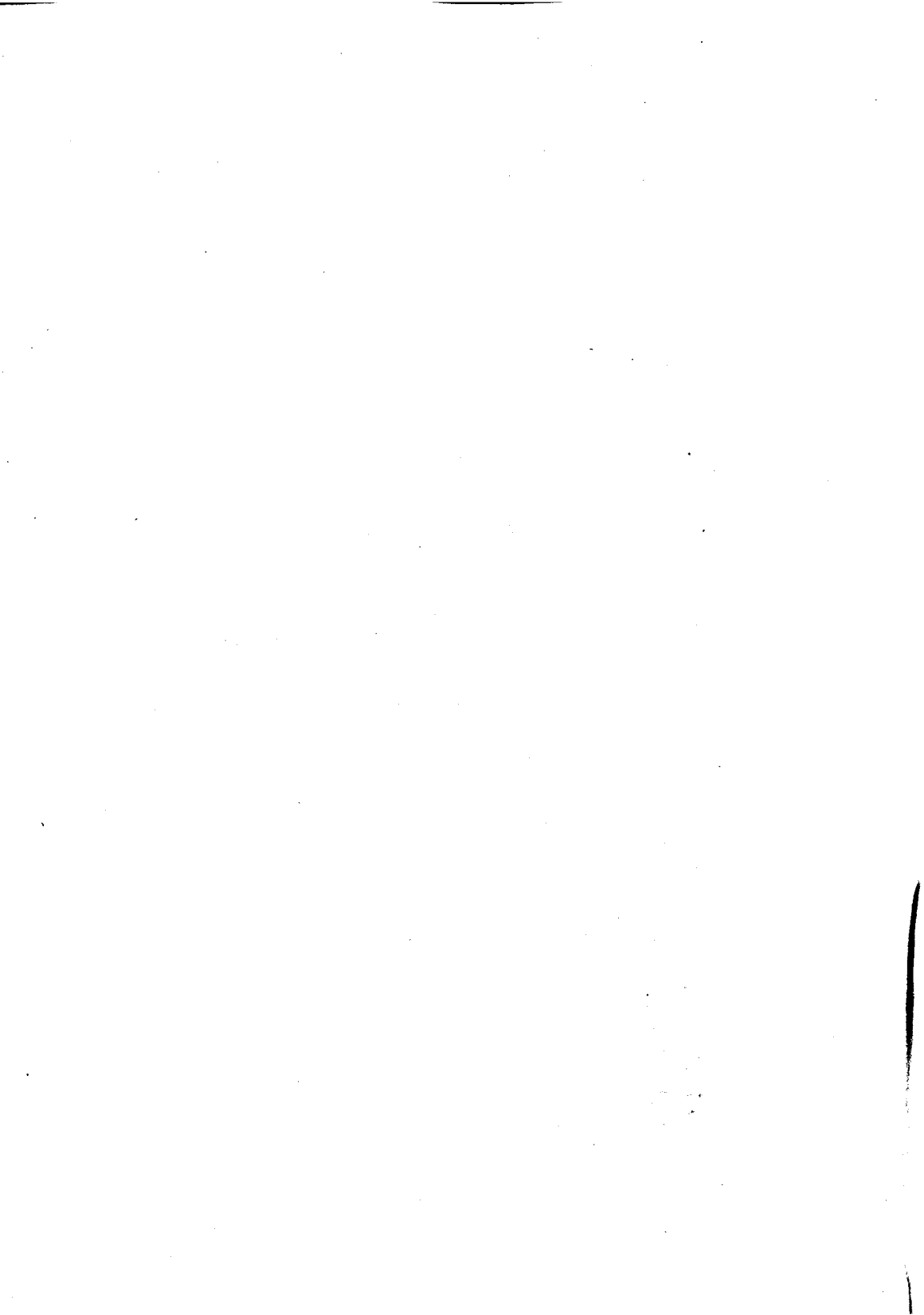
ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ
„SEXTIL PUȘCARIU”

DACOROMANIA

IX – X
2004 – 2005

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

SUMAR

G. MIHĂILĂ, *Locul lui H. Tiktin în lingvistica românească* / 17

PIERRE SWIGGERS, *La linguistique de Karl Jaberg: la géographie linguistique nourrie par la sociologie et la psychologie du langage* / 29

*

ALEXANDRU NICULESCU, *Avatarurile protestantismului românesc. Reforma, reformele* / 45

*

EMMA TĂMÂIANU-MORITA, *Despre situația prezentă și viitorul integralismului în lingvistica românească* / 61

*

IOAN HERBIL, *Caracteristici fonetice și morfologice ale graiurilor ucrainene din România* / 75

SIGISMUND BODZEI, *Note privind bilingvismul în toponimia ucraineană carpatică* / 145

EUGEN JANITSEK, *Toponimele de origine ucraineană din împrejurimile Becleanului (jud. Bistrița-Năsăud)* / 157

*

FLORICA DIMITRESCU, *Aspecte din biografia unor cuvinte recente în limba română: paparazzo, tsunami* / 163

MARCEL FERRAND, *Les verbes roumains en co-* / 173

FELICIA ȘERBAN, *Note lexicale și etimologice* / 185

CRISTIAN MIHAIL, *Modificări semantice în lexiconul latin al românei sub influența mediului militar (V)* / 191

VALERIU SCLIFOS, *Cu privire la cercetarea frazeologismelor somatice regionale din stânga Prutului* / 199

VASILE C. IONIȚĂ, *Mitologia populară românească oglindită în astronomie* / 203

VASILE C. IONIȚĂ, *Glose la Dicționarul toponimic al Banatului. Completări și îndreptări* / 211

VERONICA CHINDE, *Observații asupra realizării sintetice vs analitice a mai-mult-ca-perfectului în subdialectul bănățean* / 221

ROZALIA GROZA-COLCIAR, *Porecle din localitatea Feleacu (jud. Cluj)* / 229

*

- ADRIAN CHIRCU, *L'adverbe roman. Une présentation* / 233
 CRISTIANA PAPAHAĞI, *Une description sémantique des prépositions roumaines de, pe, până* / 245
 MARIA-MAGDALENA JIANU, *Alte realizări ale relației sintactice de coordonare. Coordonarea cumulativă și cea negativă* / 259

*

- FELICIA ȘERBAN, *Peste vârfuri și Wandrers Nachtlied: o lectură paralelă* / 267
 RODICA MARIAN, *Alter-ul nealienant și accederea la identitate sau despre ființare în poemul eminescian Melancolie* / 273
 ROZALIA GROZA-COLCIAR, *Imperfectul în discursul narativ al lui Max Blecher* / 283

IN MEMORIAM

- VASILE BREBAN (1907 – 2002) (*Sabina Teiuș*) / 291
 MARICA PIETREANU (1931 – 2005) (*Sabina Teiuș*) / 295

CRONICĂ

- XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche (ICOS), Pisa (Italia), 28. 08 – 4. 09. 2005 (*Mariana Istrate*) / 297

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CĂRȚI

- O nouă lucrare normativă: Academia Română, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ed. a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005 (*Nicolae Felecan; Ana Tătaru*) / 299
Biblia de la Blaj, 1795. Ediție jubiliară, Roma, Tipografia Vaticana, 2000 (*Octavian Șchiau*) / 307
 ALEXANDRU NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 4. *Elemente de istorie culturală*, [Cluj-Napoca], Editura Clusium, 2003 (*George Bogdan Țăra*) / 309
 EUGEN PAVEL, *Carte și tipar la Bălgrad (1567 – 1702)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001 (*Elena Dragoș*) / 313
 DANA BUCERZAN, *Ion Vinea. O abordare semantic-textuală a creației poetice*. Postfață de Carmen Vlad, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001 (*Felicia Șerban*) / 316

- RODICA MARIAN, *Luna și sunetul cornului. Metafore obsedante la Eminescu*, [f.l.], Editura Paralela 45, [2003] (*Felicia Șerban*) / 319
- CAMELIA UȘURELU, *Categoria factitivului în limba română*, Editura Universității din București, 2005 (*Maria Aldea*) / 321
- DANA-MARINA DUMITRIU, *Metafora alimentară în expresiile franceze*, Craiova, Editura AIUS, 2003 (*Adrian Chircu*) / 323
- VICTOR VASCENCO, *Lipovenii. Studii lingvistice*, București, Editura Academiei Române, 2003 (*Rubin Udler*) / 325
- „Plurilinguismo”. *Contatti di lingue e culture. Studi in memoria di Eugenio Coseriu*. A cura di VINCENZO ORIOLES, Udine, 2003 (*Eugenia Bojoga*) / 329
- „Odisea”. *Revista de estudios ingleses. Numero extraordinario. Eugenio Coseriu in memoriam*, JESÚS GERARDO MARTÍNEZ DEL CASTILLO (ed.), Universidad de Almeria, 2003 (*Eugenia Bojoga*) / 334
- HANS GEHL, *Wörterbuch der donauschwäbischen Landwirtschaft*, Band 12, Teil 3, Stuttgart, Franz Verlag, 2003 (*Maria Purdela Sitaru*) / 340
- JACQUES ALLIÈRES, *Les langues de l'Europe*, Paris, Presses Universitaires de France, 2000 (*Adrian Chircu*) / 341
- PASQUALE MARZANO, *Il male che coglie Napoli e altre note di onomastica letteraria*, Pisa, Edizioni ETS, 2003 (*Mariana Istrate*) / 344
- BRUNO PORCELLI, *In principio o in fine il nome. Studi onomastici su Verga, Pirandello e altro Novecento*, Giardini Editori e Stampatori in Pisa, 2005 (*Mariana Istrate*) / 347
- TERESA FERRO, *I missionari cattolici in Moldavia. Studi storici e linguistici*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2005 (*Mariana Istrate*) / 350
- „Il Nome nel testo”. *Rivista internazionale di onomastica letteraria*. Diretta da Maria Giovanna Arcamone, Davide De Camilli, Bruno Porcelli, V, 2003 (*Mariana Istrate*) / 352
- „Rivista Italiana di Onomastica” (RION), XI (2005), 1 (*Mariana Istrate*) / 354

Indice de autori / 357

Indice de cuvinte / 367

SOMMAIRE

G. MIHĂILĂ, *La place de H. Tiktin dans la linguistique roumaine* / 17
PIERRE SWIGGERS, *La linguistique de Karl Jaberg: la géographie linguistique
nourrie par la sociologie et la psychologie du langage* / 29

*

ALEXANDRU NICULESCU, *Les avatars du protestantisme roumain. La
Réforme, les Réformes* / 45

*

EMMA TĂMĂIANU-MORITA, *Sur la situation actuelle et l'avenir de
l'intégralisme dans la linguistique roumaine* / 61

*

IOAN HERBIL, *Traits phonétiques et morphologiques des parlers ukrainiens de
Roumanie* / 75

SIGISMUND BODZEI, *Notes sur le bilinguisme dans la toponymie ukrainienne
carpatique* / 145

EUGEN JANITSEK, *Les toponymes d'origine ukrainienne des alentours de
Beclean (dép. de Bistrița-Năsăud)* / 157

*

FLORICA DIMITRESCU, *Aspects de la biographie de quelques mots récents dans
la langue roumaine: paparazzo, tsunami* / 163

MARCEL FERRAND, *Les verbes roumains en co-* / 173

FELICIA ȘERBAN, *Notes lexicales et étymologiques* / 185

CRISTIAN MIHAIL, *Des modifications sémantiques dans le lexique latin du
roumain sous l'influence du milieu militaire (V)* / 191

VALERIU SCLIFOS, *Sur les phraséologismes somatiques régionaux à gauche du
Prut* / 199

VASILE C. IONIȚĂ, *La mythologie populaire roumaine reflétée dans l'astronomie* / 203

- VASILE C. IONIȚĂ, *Commentaires sur le Dictionnaire toponymique du Banat. Annotations et corrections* / 211
- VERONICA CHINDE, *Rémarques sur la réalisation synthétique vs analytique du plus-que-parfait dans les parlers du Banat* / 221
- ROZALIA GROZA-COLCIAR, *Surnoms de la localité de Feleacu (dép. de Cluj)* / 229

*

- ADRIAN CHIRCU, *L'adverbe roman. Une présentation* / 233
- CRISTIANA PAPAHAĞI, *Une description sémantique des prépositions roumaines de, pe, până* / 245
- MARIA-MAGDALENA JIANU, *D'autres réalisations de la relation syntaxique de coordination. La coordination cumulative et négative* / 259

*

- FELICIA ȘERBAN, *Peste vârfuri et Wandrers Nachtlied: une lecture parallèle* / 267
- RODICA MARIAN, *L'alter non-aliénant et l'accès à l'identité ou sur l'existence dans le poème Melancolie de M. Eminescu* / 273
- ROZALIA GROZA-COLCIAR, *L'imparfait dans le discours narratif de Max Blecher* / 283

IN MEMORIAM

- VASILE BREBAN (1907 – 2002) (*Sabina Teiuș*) / 291
- MARICA PIETREANU (1931 – 2005) (*Sabina Teiuș*) / 295

CHRONIQUE

- XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche (ICOS), Pisa (Italia), 28. 08 – 4. 09. 2005 (*Mariana Istrate*) / 297

COMPTE RENDUS ET PRÉSENTATIONS DE LIVRES

- Un nouveau travail normatif: Academia Română, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, IIe édition, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005 (*Nicolae Felecan; Ana Tătaru*) / 299
- Biblia de la Blaj*, 1795. Edition jubilaire, Roma, Tipografia Vaticana, 2000 (*Octavian Șchiau*) / 307

- ALEXANDRU NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 4. *Elemente de istorie culturală*, [Cluj-Napoca], Editura Clusium, 2003 (*George Bogdan Țăra*) / 309
- EUGEN PAVEL, *Carte și tipar la Bălgrad (1567 – 1702)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001 (*Elena Dragoș*) / 313
- DANA BUCERZAN, *Ion Vinea. O abordare semantic-textuală a creației poetice*. Postface de Carmen Vlad, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001 (*Felicia Șerban*) / 316
- RODICA MARIAN, *Luna și sunetul cornului. Metafore obsedante la Eminescu*, [f.l.], Editura Paralela 45, [2003] (*Felicia Șerban*) / 319
- CAMELIA UȘURELU, *Categoria factitivului în limba română*, Editura Universității din București, 2005 (*Maria Aldea*) / 321
- DANA-MARINA DUMITRIU, *Metafora alimentară în expresiile franceze*, Craiova, Editura AIUS, 2003 (*Adrian Chircu*) / 323
- VICTOR VASCENCO. *Lipovenii. Studii lingvistice*, București, Editura Academiei Române, 2003 (*Rubin Udler*) / 325
- „Plurilinguismo”. *Contatti di lingue e culture. Studi in memoria di Eugenio Coseriu*. A cura di VINCENZO ORIOLES, Udine, 2003 (*Eugenia Bojoga*) / 329
- „Odisea”. *Revista de estudios ingleses. Numero extraordinario. Eugenio Coseriu in memoriam*, JESÚS GERARDO MARTÍNEZ DEL CASTILLO (ed.), Universidad de Almeria, 2003 (*Eugenia Bojoga*) / 334
- HANS GEHL, *Wörterbuch der donauschwäbischen Landwirtschaft*, Band 12, Teil 3, Stuttgart, Franz Verlag, 2003 (*Maria Purdela Sitaru*) / 340
- JACQUES ALLIÈRES, *Les langues de l'Europe*, Paris, Presses Universitaires de France, 2000 (*Adrian Chircu*) / 341
- PASQUALE MARZANO, *Il male che coglie Napoli e altre note di onomastica letteraria*, Pisa, Edizioni ETS, 2003 (*Mariana Istrate*) / 344
- BRUNO PORCELLI, *In principio o in fine il nome. Studi onomastici su Verga, Pirandello e altro Novecento*, Giardini Editori e Stampatori in Pisa, 2005 (*Mariana Istrate*) / 347
- TERESA FERRO, *I missionari cattolici in Moldavia. Studi storici e linguistici*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2005 (*Mariana Istrate*) / 350
- „Il Nome nel testo”. *Rivista internazionale di onomastica letteraria*. Diretta da Maria Giovanna Arcamone, Davide De Camilli, Bruno Porcelli, V, 2003 (*Mariana Istrate*) / 352
- „Rivista Italiana di Onomastica” (RION), XI (2005), 1 (*Mariana Istrate*) / 354

Index des auteurs / 357

Index des mots / 367

CONTENTS

G. MIHĂILĂ, *H. Tiktin's Place in the Romanian Linguistics* / 17
PIERRE SWIGGERS, *La linguistique de Karl Jaberg: la géographie linguistique
nourrie par la sociologie et la psychologie du langage* / 29

*

ALEXANDRU NICULESCU, *The Avatars of the Romanian Protestantism. The
Reform, the Reforms* / 45

*

EMMA TĂMĂIANU-MORITA, *On the Present and the Future Status of
Integralism in the Romanian Linguistics* / 61

*

IOAN HERBIL, *Phonetic and Morphological Features of Ukrainian Dialects in
Romania* / 75

SIGISMUND BODZEI, *On Bilingualism in the Carpathian Ukrainian Toponymy* / 145

EUGEN JANITSEK, *Toponyms of Ukrainian Origin around Beclean (Bistrița-
Năsăud County)* / 157

*

FLORICA DIMITRESCU, *Aspects of the Biography of Some Recent Words in
Romanian: paparazzo, tsunami* / 163

MARCEL FERRAND, *Les verbes roumains en co-* / 173

FELICIA ȘERBAN, *Lexical and Etymological Notes* / 185

CRISTIAN MIHAIL, *Semantic Changes in the Latin Vocabulary of Romanian
under the Influence of Military Environment (V)* / 191

VALERIU SCLIFOS, *On Regional Somatic Phraseology along the Left Bank of
the Prut River* / 199

VASILE C. IONIȚĂ, *Romanian Folk Mythology Reflected in Astronymy* / 203

VASILE C. IONIȚĂ, *Comments upon Dicționarul toponimic al Banatului.
Annotations and Rectifications* / 211

VERONICA CHINDE, *Notes on the Synthetic vs. Analytic Forms of Past Perfect in Banat Dialect* / 221

ROZALIA GROZA-COLCIAR, *Nicknames in Feleacu (Cluj County)* / 229

*

ADRIAN CHIRCU, *L'adverbe roman. Une présentation* / 233

CRISTIANA PAPAHAĞI, *Une description sémantique des prépositions roumaines de, pe, până* / 245

MARIA-MAGDALENA JIANU, *Other Types of the Syntactic Relation of Coordination. Cumulative and Negative Co-ordination* / 259

*

FELICIA ȘERBAN, *Peste vârfuri and Wandrers Nachtlied: a Parallel Reading* / 267

RODICA MARIAN, *The Unalienable Alter and the Access to Identity or about Being in Eminescu's Melancolie* / 273

ROZALIA GROZA-COLCIAR, *The Past Continuous in Max Blecher's Narrative Discourse* / 283

IN MEMORIAM

VASILE BREBAN (1907 – 2002) (*Sabina Teiuș*) / 291

MARICA PIETREANU (1931 – 2005) (*Sabina Teiuș*) / 295

CHRONICLE

XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche (ICOS), Pisa (Italia), 28. 08 – 4. 09. 2005 (Mariana Istrate) / 297

CHRONICLE AND BOOK REVIEWS

A new normative work: Academia Română, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, 2nd edition, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005 (*Nicolae Felecan; Ana Tătaru*) / 299

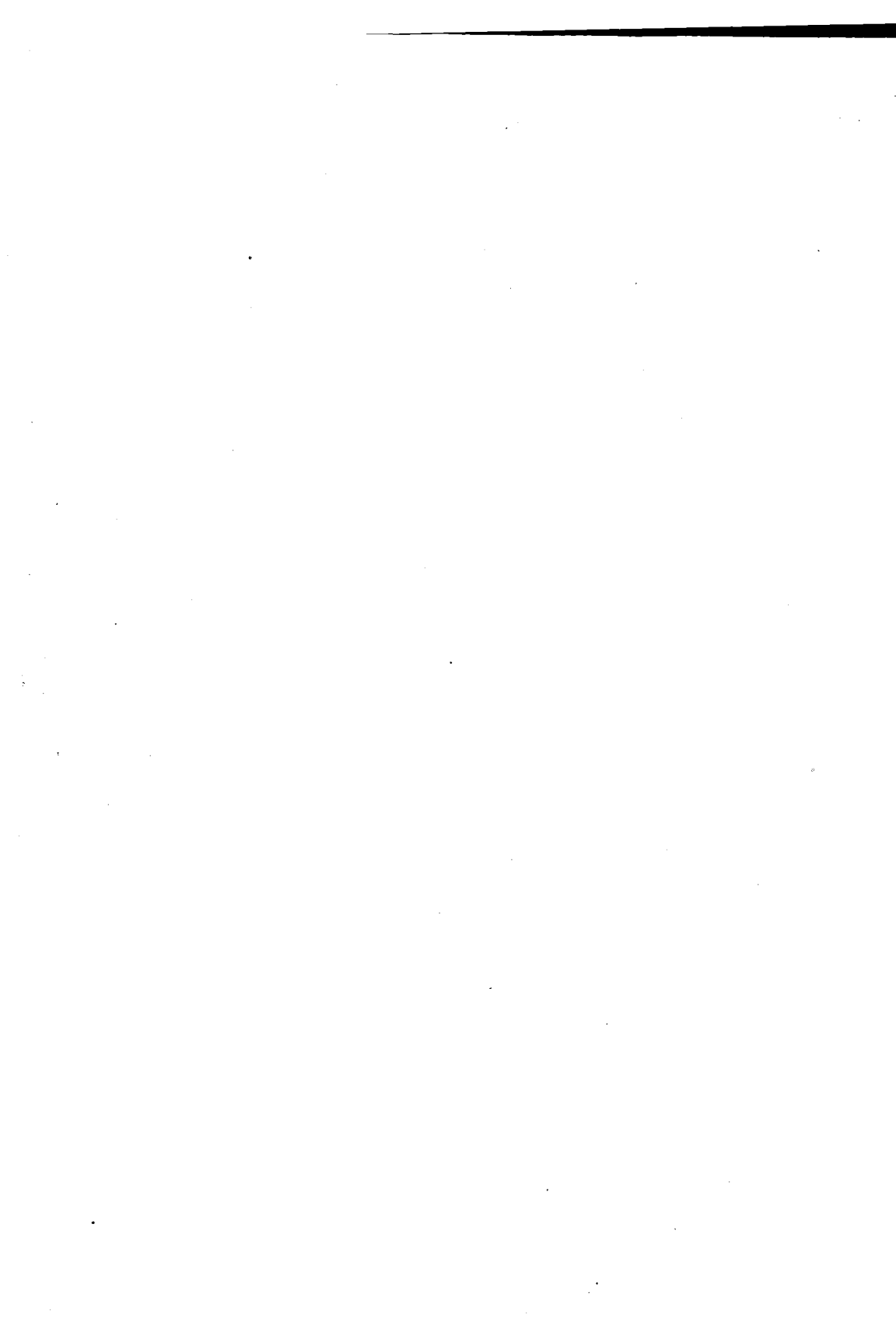
Biblia de la Blaj, 1795. Jubilee edition, Roma, Tipografia Vaticana, 2000 (*Octavian Șchiau*) / 307

ALEXANDRU NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 4. *Elemente de istorie culturală*, [Cluj-Napoca], Editura Clusium, 2003 (*George Bogdan Țara*) / 309

- EUGEN PAVEL, *Carte și tipar la Bălgrad (1567 – 1702)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001 (*Elena Dragoș*) / 313
- DANA BUCERZAN, *Ion Vinea. O abordare semantic-textuală a creației poetice*. Postface by Carmen Vlad, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001 (*Felicia Șerban*) / 316
- RODICA MARIAN, *Luna și sunetul cornului. Metafore obsedante la Eminescu*, [f.l.], Editura Paralela 45, [2003] (*Felicia Șerban*) / 319
- CAMELIA UȘURELU, *Categoria factitivului în limba română*, Editura Universității din București, 2005 (*Maria Aldea*) / 321
- DANA-MARINA DUMITRIU, *Metafora alimentară în expresiile franceze*, Craiova, Editura AIUS, 2003 (*Adrian Chircu*) / 323
- VICTOR VASCENCO, *Lipovenii. Studii lingvistice*, București, Editura Academiei Române, 2003 (*Rubin Udler*) / 325
- „Plurilinguismo”. *Contatti di lingue e culture. Studi in memoria di Eugenio Coseriu*. A cura di VINCENZO ORIOLES, Udine, 2003 (*Eugenia Bojoga*) / 329
- „Odisea”. *Revista de estudios ingleses. Numero extraordinario. Eugenio Coseriu in memoriam*, JESÚS GERARDO MARTÍNEZ DEL CASTILLO (ed.), Universidad de Almeria, 2003 (*Eugenia Bojoga*) / 334
- HANS GEHL, *Wörterbuch der donauschwäbischen Landwirtschaft*, Band 12, Teil 3, Stuttgart, Franz Verlag, 2003 (*Maria Purdela Sitaru*) / 340
- JACQUES ALLIÈRES, *Les langues de l'Europe*, Paris, Presses Universitaires de France, 2000 (*Adrian Chircu*) / 341
- PASQUALE MARZANO, *Il male che coglie Napoli e altre note di onomastica letteraria*, Pisa, Edizioni ETS, 2003 (*Mariana Istrate*) / 344
- BRUNO PORCELLI, *In principio o in fine il nome. Studi onomastici su Verga, Pirandello e altro Novecento*, Giardini Editori e Stampatori in Pisa, 2005 (*Mariana Istrate*) / 347
- TERESA FERRO, *I missionari cattolici in Moldavia. Studi storici e linguistici*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2005 (*Mariana Istrate*) / 350
- „Il Nome nel testo”. *Rivista internazionale di onomastica letteraria*. Diretta da Maria Giovanna Arcamone, Davide De Camilli, Bruno Porcelli, V, 2003 (*Mariana Istrate*) / 352
- „Rivista Italiana di Onomastica” (RION), XI (2005), 1 (*Mariana Istrate*) / 354

Index of Authors/ 357

Index of Words/ 367

LOCUL LUI H. TIKTIN ÎN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ

Drumul vieții și activității științifice a lui *Haiman (Hariton) Tiktin*, în cadrul lingvisticii romanice din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și de la începutul celui de-al XX-lea, a fost determinat de o împrejurare familială, pe care tânărul cu o voință și o putere de muncă impresionantă a știut s-o valorifice strălucit, în slujba studierii și popularizării limbii române, atât în patria adoptivă, cât și pe plan european¹.

Descendent al unei familii de rabini evrei din orașelul polonez Tykocin (Tiktin), de lângă Białystok, stabilită la Breslau (Wrocław), la începutul secolului al XIX-lea, Haiman Tiktin s-a născut la 9/22 august 1850, ca fiu al lui Gedaliah și al Mariei (n. Bornstein). Studiind cu sârguință în liceu atât germana, cât și latina (precum și unele dintre continuatoarele acesteia), a putut deveni profesor de aceste

¹ Bibliografie fundamentală: Iorgu Iordan, *Lingvistica românească* (Academia Română. *Discursuri de recepțiune*, LXXXIII), București, 1946, p. 26-27; Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II. *De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică, 1969, p. 293-300; I. Rizescu, *H. Tiktin. Omul și opera*, București, Editura Științifică, 1971, 186 p. (cu analiza detaliată a lucrărilor și o bogată bibliografie critică); Alexandru Graur – Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediția a 3-a, revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, p. 127-128; Jana Balaciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*. Cuvânt înainte de acad. Al. Graur, București, Editura Albatros, 1978, p. 243-244; *Istoria lingvisticii românești*. Coordonator: acad. Iorgu Iordan, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, cap. IV. *Lingvistica românească între 1870 și 1918*, p. 78-85 (autori: Luiza Seche și Mircea Seche); Eugenio Coseriu, *Un précurseur méconnu de la syntaxe structurale: H. Tiktin (Recherches de linguistique. Hommage à Maurice Leroy)*. Tiré à part, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1980, p. 48-62); H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Bd. I – III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1985 (1986) – 1989: *Introducere* (Bd. I, p. 12-14); 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I, A – C, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000: *Introducere*, p. XI-XIV (Paul Miron); *Lingviști și filologi evrei din România*. Prezentare și antologie de Lucia Wald, București, Editura Hasefer, 1996: *Hariton Tiktin* (p. 11-33); Dr. Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866 – 2003. Dicționar*, ediția a 3-a, revăzută și adăugită, cu un cuvânt înainte de acad. Eugen Simion, București, Editura Enciclopedică – Editura Academiei Române, 2003, p. 827: *Tiktin, Heiman Hariton*; Anne-Louise Roth, *O familie onorabilă* (text multiplicat, 16 p.): autoarea, inginer electroenergetician, este strănepoată a lui H. Tiktin și a Amaliei (n. Mayerhoffer), nepoată a fiicei acestora, Silvia, și a lui Ludvig Leopold Schmierer, respectiv fiică a Dorotheei (Lola) Schmierer-Roth, cunoscută pictoriță și profesoară de desen la Galați, și a lui Wilhelm Roth; este căsătorită cu ing. dr. Alexandru Ionescu (sora dânzei, Ruth, a fost soția criticului și istoricului literar Ovid Crohmălniceanu).

limbi, după stabilirea la Iași, în 1869, când s-a căsătorit cu Amalia Mayerhoffer (născută în acest oraș, la 4 mai 1850, într-o familie originară din Silezia).

Începuturile studierii limbii române au fost evocate de el însuși mult mai târziu, în 1930, când a fost sărbătorit de confracții filologi din Berlin, la venerabila vârstă de 80 de ani: „Venit în tinerețe la Iași [...], nevoia m-a făcut să încep a mă familiariza cu limba română. Am găsit repede un profesor și, datorită faptului că eu cunoșteam limba latină și câteva limbi romanice, mi-a fost ușor să pătrund secretele limbii române cu ajutorul profesorului, al gramaticilor și al dicționarelor, din care am cumpărat pe rând tot ce am putut găsi”².

Un rol deosebit în descifrarea tainelor limbii și literaturii române l-a avut, după propria-i mărturisire, prietenia cu poetul de aceeași vârstă cu el, Mihai Eminescu, întors de la Berlin și numit la 1 septembrie 1874 director al Bibliotecii Centrale și, pentru scurt timp, profesor de logică și de limba germană la Institutul Academic, apoi revizor școlar pentru județele Iași și Vaslui (1 iulie 1875 – 1 iunie 1876, după care, timp de încă un an, a fost redactor la „Curierul de Iași”)³.

„Am petrecut cu Eminescu – își continuă Tiktin confesiunea – ore minunate în discuții filologice și filosofice, și a fost o mare pierdere pentru mine când el a părăsit Iașul pentru a intra în redacția unui jurnal din București [„Timpul”, în toamna anului 1877 – G. M.]. El m-a inițiat în literatura română, de la începuturile ei, și prin el am cunoscut limba poporului, limbă a cărei importanță nu era apreciată pe atunci decât de puțini. Lecturile făcute împreună cu Eminescu și explicațiile pe care mi le-a dat cu această ocazie acest cunosător excelent al limbii sale materne mi-au prilejuit o mulțime de constatări lexicografice, gramaticale, literare și istorice, pe care le-am înregistrat pe fișe, la care s-au adăugat apoi extrase din gazete și figuri executate de desenatori pentru mine, astfel că am ajuns la o bogată colecție de fișe. În modul acesta am ajuns la convingerea că limba și literatura română reprezintă un câmp pentru a cărui deștelenire se făcuseră abia primele încercări modeste, așa că aveam în fața mea un teren vast, pe care puteam desfășura o activitate rodnică”.

Probabil, încă din acei ani a început Tiktin să predea latina și germana la școli secundare din Iași (pe la 1900–1901 era la Școala Comercială, iar în 1901–1904, la Gimnaziul „Alexandru cel Bun” și la Liceul Național)⁴. Format ca lingvist în atmosfera Școlii neogramatice de la Leipzig – cu ai cărei reprezentanți de seamă,

² Manuscris în limba germană, păstrat în arhiva familiei, la Galați; consultat de I. Rizescu, a cărui traducere o preluăm (*H. Tiktin*, p. 9-11).

³ Vezi G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*. Introducere de Eugen Simion. Ediție îngrijită de Ileana Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2002, p. 126-140, 178-181.

⁴ I. Rizescu, *op. cit.*, p. 13 (informații obținute de la C. Turcu); la Biblioteca Academiei Române sunt înregistrate două manuale: *Erstes Lesebuch. Anul întâi de germană*, de H. Tiktin, Iași, Editura autorului, Tipografia „Dacia”, P. Iliescu & D. Grossu, 1900, 124 p.; *Zweites Lesebuch. A doua carte de citire pentru anul II și III de studiu al limbii germane și în special pentru clasa III și IV de gimnaziu și liceu...* de H. Tiktin. Cu mai multe figuri în text, Iași, Editura autorului, aceeași tipografie, 1901, VI + 200 p.

ca și cu alți lingviști germani și austrieci s-a aflat în permanent contact, atât prin corespondență, cât și prin călătorii în diverse centre științifice –, tânărul cercetător s-a preocupat, în primul rând, de fonetica și gramatica limbii române, inclusiv din perspectivă istorică.

Debutul publicistic l-a realizat la zece ani după stabilirea în Iași, în paginile „Convorbirilor literare”, cu studiul *Un fenomen morfologic în limba română*, consacrat gerunziului și derivatelor de la verbele de conjugarea a II-a și a III-a (XIII, 1879, nr. 8, p. 294-303; nr. 9, p. 338-346), urmat mai târziu de *Călăuza ortografică* și de articolul *Cărții sau cărței?* (pledând, pe drept, pentru prima formă), incluse în „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași” (I, 1889 – 1890, p. 16-31, 151-205, respectiv, p. 666-681)⁵. Această societate, constituită după mutarea „Convorbirilor literare” la București, îl avea ca președinte pe savantul geolog Grigore Cobălcescu, iar ca directori ai „Arhivei” pe dr. Eugen Rizu (președintele Secțiunii științifice) și pe H. Tiktin, președinte al Secțiunii literare fiind A. D. Xenopol. Tot în paginile revistei filologul a inserat o serie de *Documente române* (și texte) din anii 1603-1800 (I, p. 103-124, 241-248; II, 1890-1891, p. 378-380), continuând o preocupare mai veche de scoatere la lumină a izvoarelor scrise în limba română (*O foaie de zestre din 1669*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, condusă de Gr. G. Tocilescu, la București, anul I, vol. I, 1883, p. 337-344).

În aceiași ani, lingvistul, ce se încadrase în atmosfera românească, a debutat și în spațiul științific german, cu o amplă cercetare consacrată foneticii limbii române (diftongii *ea* și *ia*; influența consoanelor *ș*, *j* asupra vocalelor următoare): *Studien zur rumänischen Philologie* (Erster Teil, Leipzig, Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel, 1884, [VIII] + 120 p.), pentru care Universitatea din Leipzig i-a acordat titlul de „doctor în filosofie” (*sine examine*). Cum era de așteptat, această preocupare a fost continuată în prestigioasa revistă „Zeitschrift für romanische Philologie”, condusă de G. Gröber: *Der Vocalismus des Rumänischen* (X, 1886, p. 246-255; XI, 1887, p. 56-85; XII, 1888, p. 220-241, 436-462) și *Der Konsonantismus des Rumänischen* (XXIV, 1900, p. 319-328, 489-500), concomitent cu un studiu de morfologie: *Zur Stellung der tonlosen Pronomina und Verbalformen im Rumänischen* (IX, 1885, p. 590-596)⁶.

În aceste condiții, nu este de mirare că același Gustav Gröber a apelat la H. Tiktin pentru a colabora cu partea consacrată limbii române în ampla enciclopedie colectivă, *Grundriss der romanischen Philologie* (I. Band, Strassburg, Karl J. Trübner, 1888). Incluzând descrierea limbilor romanice moderne într-o

⁵ *Călăuza* a fost tipărită curând și în broșură, cu titlul *Manual de ortografie românească*, I, Iași, I. Cupermann, Librar-Editor, 1889, [II] + 72 p. Precedându-l cu o scurtă *Introducere*, I. Gherman l-a reprodus, sub îngrijirea autorului, cu titlul *Regule ortografice* (Fălticeni, M. Saidman, Librar-Editor, 1891, 54 + [II] p.). Mai târziu, Tiktin a revenit cu unele precizări: *În chestia ortografică*, în „Convorbiri literare”, XXXVIII, 1904, nr. 6, p. 566-573.

⁶ Ulterior, în aceeași revistă a apărut un alt studiu de morfologie a verbului: *Die Bildung des rumänischen Konditionalis* (XXVIII, 1904, p. 691-704).

secțiune specială, după introducerea teoretico-istorică (*Ihre Einteilung und äussere Geschichte* von G. Gröber), de la răsărit spre apus (însoțită de o instructivă hartă, *Ausbreitung der romanischen Sprachen in Europa*), savantul romanist a plasat limba română pe primul loc (*Die rumänische Sprache* von H. Tiktin, p. 438-460), după care urmau dialectele retoromane (T. Gartner), limbile italiană (F. d'Ovidio și W. Meyer), franceză și provençală (N. Suchier), catalană (A. Morel-Fatio), spaniolă (G. Baist) și portugheză (J. Cornu), precum și un capitol aparte, *Die lateinische Elemente im Albanischen* (G. Meyer). Precizând, la început, existența a trei dialecte ale limbii române – dacoromân, aromân și istroromân (cel meglenoromân încă nefiind cunoscut la acea dată) –, H. Tiktin expune datele principale privind lexicul, fonetica și ortografia, alternanțele fonetice, morfologia, derivarea, compunerea și, foarte succint, sintaxa.

După cum se știe, această importantă sinteză consacrată limbilor romanice a fost retipărită la începutul secolului al XX-lea în a doua ediție, îmbunătățită și augmentată. Biblioteca Academiei Române posedă un extras al capitolului redactat de H. Tiktin, cu dedicația acestuia pe pagina albă de la început: „D-lui I. Bianu, în semn de deosebită stimă, H. Tiktin” (cota: II. 151524): *Grundriss der romanischen Philologie [...]. I. Band, 3. Lieferung, zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Die rumänische Sprache* von H. Tiktin (aceeași editură, 1904, p. 564-607; volumul întreg a fost încheiat în 1906). Fără a intra în detaliile augmentării (cu circa o treime) și actualizării expunerii, vom spune doar că autorul a luat în considerație cele mai noi contribuții (inclusiv referitoare la dialectul meglenoromân), completând bibliografia fundamentală până în 1903.

Demn de subliniat este faptul că, imediat după această sinteză științifică, harnicul lingvist, numit în toamna anului 1905 „lector onorar pentru limba română la Seminarul de limbi orientale” al Universității din Berlin, precum și la cel de limbi romanice⁷, a publicat un foarte util manual, *Rumänisches Elementarbuch*, în nu mai puțin celebra colecție „Sammlung romanischer Elementarbücher”, coordonată de Wilhelm Meyer-Lübke (Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905, VIII + 228 p.).

Anterior, el tipărise în țară *Gramatica română pentru învățământul secundar. Teorie și practică*, Partea I. *Etimologia* [Fonetica și Morfologia]; Partea II. *Sintaxa*, Iași, 1893, [II] + X + 248 p.; [III] + 190 p. (exemplarul de la B.A.R., cota II. 75914, defect: lipsesc filele cuprinzând *Scara*), ce avea să devină manual de bază pentru mai multe generații de profesori și elevi; peste doar doi ani, H. Tiktin, „doctor în filosofie”, dădea la iveală ediția a II-a prelucrată (Partea I. *Etimologia*; Partea II. *Sintaxa*, București, Editura autorului, Tipografia «Nouă», Grigore Panaitescu, 1895, VIII + 212 + IV p.; [III] + 176 p.).

„În partea teoretică – precizează Tiktin (*Prefață la ediția I*) – am căutat a aplica în mod profitabil atât ultimele rezultate ale lingvisticii moderne în general,

⁷ Detalii la I. Rizescu, *op. cit.*, p. 19-21.

cât și cunoștința mai adâncă despre particularitățile limbii românești și istoria dezvoltării sale, dobândită parte prin propriile noastre studii, parte mulțumită lucrărilor merитоase ale altora”.

În legătură cu aceasta se cuvine a fi readus în atenția noastră articolul *Un précurseur méconnu de la syntaxe structurale: H. Tiktin* (1980, citat mai sus, în notă), semnat de unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai lingvisticii din a doua jumătate a secolului al XX-lea, Eugeniu Coșeriu. Analiza sintactică „arborescentă”, aplicată de structuraliști – sublinia compatriotul nostru – a fost prefigurată într-o serie de gramatici din secolul al XIX-lea, inclusiv în această operă a lui H. Tiktin.

Cu multă modestie, el consemnează în *Prefață la ediția II* faptul că *Gramatica* sa a fost introdusă ca manual de către numeroși profesori, dintre care unii i-au trimis observații și sugestii – multe acceptate. De altfel, utilitatea ei a fost confirmată peste decenii prin tipărirea „ediției a treia, revăzută de I.-A. Candrea”, la solicitarea Editurii Tempo (București, 1945, XII + 264 p.). În sprijinul acestei aprecieri, ni se pare extrem de prețioasă mărturia unuia dintre cei mai prestigioși lingviști români din prima jumătate a secolului al XX-lea, Sextil Pușcariu: „În privința aceasta, Tiktin a fost un observator neodihnit, cu urechea veșnic ațintită asupra limbii vorbite și cu creionul în mână, gata să sublinieze, de câte ori cetea un text. Numai așa ne-a putut da acea serie nesfârșită de observații fine din manualele sale de Gramatică românească, din care au învățat atâtea generații de elevi și decăt care mai clare și mai bune nu s-au mai scris altele la noi”⁸.

Cum ediția a doua fusese publicată înaintea modernizării ortografiei de către Academia Română în 1904 – și cu atât mai mult înaintea perfecționărilor de detaliu din 1932, cu aplicarea largă a principiului fonetic, pentru care militase, între alții, H. Tiktin însuși –, I.-A. Candrea, îngrijitorul noii versiuni, introducând unele rectificări gramaticale, a aplicat ortografia „admisă astăzi” (*Precuvântare*, p. V-VII). Această precizare este cu atât mai utilă, cu cât el însuși, împreună cu Gh. Adamescu, în *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”* (București, 1931), nu se înscrisese pe de-a-ntregul în curentul general, adoptat de societatea românească în Patria întregită.

Este semnificativă, de asemenea, menționarea sprijinului primit din partea fiicei savantului: „Am fost secondat în această lucrare de D-ra Gertruda Tiktin, fiica autorului, al cărei ajutor prețios mi-a ușurat mult sarcina pe care o luasem asupra-mi. Îi aduc și pe această cale mulțumirile mele” (*Precuvântare*, p. VII).

Dar adevăratul monument *aere perrenius*, închinat limbii române, a fost opera de o viață a reputatului lingvist: *Dicționar român-german*, pentru care a început să strângă de timpuriu material lexical, inclusiv din texte și documente vechi, dintre care unele publicate – cum am văzut – de el însuși. Prima fasciculă a fost tipărită în 1895, iar întregul volum I a fost încheiat în 1903, cum se consemnează pe paginile de titlu: *Dicționar român-german* de Dr. H. Tiktin. Vol. I,

⁸ Sextil Pușcariu, *H. Tiktin* (necrolog), în DR, VIII, 1934 – 1935, p. 483-484.

A – C. Operă tipărită pe cheltuiala Statului. *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* von Dr. H. Tiktin, I. Band, A – C, București, Imprimeria Statului, 1903, XXX + 498 p. Au urmat, pe rând, între 1906 și 1911, fasciculele volumului II (D – O, p. 499-1102); în sfârșit, volumul III (P – Z), ale cărui prime cinci fascicule au fost imprimate în anii 1912–1915, a fost încheiat – după depășirea unor dificultăți, ce-au reclamat revenirea temporară a autorului – abia în 1924 – 1925 (p. 1103-1834 + XII p.)⁹.

În *Introducere* (vol. I, p. V–X), semnată la Iași, în octombrie 1903, Tiktin însuși înfățișează cititorului geneza și etapele alcătuirii *Dicționarului*:

„Când, pe la începutul deceniului al șaptelea al veacului trecut, mi-am îndreptat interesul înspre studiul limbii românești [de fapt, „pe la începutul deceniului al optulea”; în germană: „Als ich Anfänge der siebziger Jahre des verflossenen Jahrhunderts mein Interesse der rumänischen Sprache zuwandte...” – *Einleitung*, p. X – G. M.], lipsa cea mai simțitoare ce am întâmpinat a fost aceea a unui dicționar pe care să-l pot întrebuița măcar câtuși de puțin”.

Noul cetățean al României a început să strângă fișe, ajunse cu timpul „la mai multe sute de mii”, și astfel a decis să alcătuiască el însuși un dicționar al limbii române, dar ezita în fața dificultăților financiare legate de tipărirea lui. „Așa stăteau lucrurile, când – prin anul 1894 – Ministrul de pe atunci al Instrucțiunii, Domnul Take Ionescu [1891–1895, 1899–1900], îmi făcu cunoscut intenția sa de a tipări cu cheltuiala Ministerului o serie de dicționare, destinate în primul rând pentru școală”, inclusiv unul român-german. „Spusei atunci Domnului Take Ionescu că eu însumi de mult timp deja mă gândesc să compun un dicționar, care e adevărat că ar avea să urmărească în primul rând alte scopuri decât cele avute în vedere de d-sa, dar, dacă Ministerul ar lua asupra-și cheltuielile tipăririi, eu, pe cât e posibil, aș ținea seamă și de dorințele sale”. Generosul ministru acceptă propunerea, iar „în ce privește compunerea operei, îmi lasă cu totul mâna liberă”.

Adevărat lexicolog modern, la curent cu marea lexicografie europeană, în primul rând, cea franceză – Littré fiind luat ca „îndrumător”, în fruntea primului volum – și cea germană¹⁰, fără a minimaliza prin nimic opera neterminată a predecesorului său, B. P. Hasdeu, care în *Etymologicum Magnum Romaniae* (t. I–III, 1885 – 1897) a căutat să adune „mai cu seamă manifestările spiritului poporului român așa cum se răsfrâng ele în limba sa”, Tiktin precizează astfel

⁹ Vezi Constantin Turcu, *Din istoria Dicționarului român-german al lui H. Tiktin*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XIX, 1968, p. 159-67; I. Rizescu, *op. cit.*, p. 24.

¹⁰ În chiar primul an de apariție a „Arhivei”, a publicat conferința *Viața cuvântului*, ținută în aula Universității din Iași (I, 1889-1890, p. 729-746); reprodusă de Lucia Wald, în antologia *Lingviști și filologi evrei din România* (p. 17-33). „Depășind limitele concepției neogramaticale – sintetizează D-sa ideile acestei conferințe –, [Tiktin] s-a apropiat de o interpretare sociologică a limbii, pe care o definea drept produs al colectivității umane, promotor al culturii, având drept principal scop de a mijloci comunicarea” (p. 13). Mai târziu, îmbogățit cu experiența redactării *Dicționarului*, H. Tiktin a prezentat la congresul filologic de la Graz comunicarea *Wörterbücher der Zukunft*, tipărită în „Germanisch-romanische Monatschrift”, Heidelberg, 1910, p. 243-253.

specificul *Dicționarului* său: „În opera de față, din contra, obiectul propriu al cercetării îl formează limba în sine, iar felul de a gândi, credințele, știința, activitatea, moravurile și obiceiurile poporului numai într-atâta sânt atrase în sfera cercetării întru cât servesc la înțelegerea fenomenelor limbice [...].”

Specialiștii – mai ales, Mircea Seche și I. Rizescu – au analizat în detaliu dimensiunile *Dicționarului* (circa 35 000 de cuvinte), structura judicioasă a articolelor (clasificarea sensurilor, indicațiile privind răspândirea teritorială, aspectele fonetice și gramaticale, etimologia), precum și bogăția citatelor alese din cele peste 500 de izvoare bibliografice. În ceea ce ne privește însă, am vrea să spicuiem câteva dintre aprecierile cele mai autorizate ale unora dintre filologii noștri de renume din secolul XX, care s-au alăturat, pe drept cuvânt, ecourilor favorabile ale romaniștilor străini, după apariția primelor fascicule (Émile Picot, Adolf Tobler, Theodor Gartner, W. Meyer-Lübke, reproduse la sfârșitul paginilor introductive ale volumului I, tipărite în 1903).

Astfel, în 1912, când pe masa specialiștilor și a publicului larg se aflau primele două volume, Ioan Bianu propunea Academiei Române distingerea lor cu Premiul Năsturel (4 000 lei), întrucât „opera aceasta este cea mai însemnată lucrare lexicografică ce s-a produs asupra limbii române până astăzi”¹¹. Ce e drept, atunci nici Tiktin, nici C. Rădulescu-Motru sau Mărgărita Miller-Verghy, ale căror scrieri au fost luate în discuție de comisie, nu au fost recompensați. Dar recunoașterea meritelor harnicului lingvist a venit peste câțiva ani, imediat după încheierea războiului și realizarea Marii Uniri, când, în Sesiunea generală din anul 1919, același I. Bianu a propus, la 7 iunie, alegerea lui H. Tiktin ca membru de onoare al Academiei Române. În laconismul ei, propunerea de primire în înaltul for științific și cultural, precum și rezultatul votului erau mai mult decât elocvente:

„Considerând marea însemnătate a activității filologice asupra limbii române [desfășurate] de d-l H. Tiktin, propunem să fie ales Membru onorar al Academiei Române».

– Se procede la vot, al cărui rezultat este următorul: votanți: 20; voturi pentru 18, contra 2.

D-l Președinte [P. Poni], anunțând rezultatul votului, spune că propunerea a întrunit două treimi și proclamă pe d-l H. Tiktin membru onorar al Academiei Române”¹².

În ceea ce privește *Dicționarul*, discuția a fost reluată în ședința Academiei Române din 12 iunie 1926, după tipărirea ultimelor fascicule:

„D-l Andrei Rădulescu pune din nou în discuție chestiunea dezbătută, dar nehotărâtă, a consacrării operei d-lui H. Tiktin, *Dicționarul limbii române*, printr-un premiu al Academiei Române.

¹¹ „Analele Academiei Române”, Seria II, t. XXXIV, 1911 – 1912, Partea administrativă și dezbateri, p. 270, 299-304.

¹² *Ibidem*, t. XXXIX, 1916 – 1919, Partea administrativă și dezbateri, p. 368.

D-l I. Bianu amintește că împreună cu d-l Sextil Pușcariu a făcut propunerea de a se da un premiu extraordinar d-lui Tiktin [...]”. Această propunere se întâlnea cu o recomandare a regelui Ferdinand, cum aflăm din intervenția lui V. Pârvan: „M. S. Regele și-a exprimat dorința ca Academia să consacre munca d-lui Tiktin”. Drept care același I. Bianu a propus „ca plenul să autorizeze Delegațiunea să remunereze pe d-l Tiktin pentru opera sa cu o sumă de 100 000 lei”, mai exact, la sugestia lui Gr. Antipa, „cu titlu de premiu special al Academiei”, ceea ce – sub conducerea președintelui Iacob Negruzzi – se „decide cu unanimitate de voturi”¹³.

Sextil Pușcariu, el însuși principalul autor al *Dicționarului limbii române* (tezaur), început în 1907, a dat, după stingerea din viață a lui H. Tiktin (13 martie 1936), una dintre cele mai înalte aprecieri a trudei fără margini și a competenței deosebite a predecesorului său:

„Dar această sete nepotolită de a strânge material documentar cât mai complet [...] se vede mai bine din acea bogată colecție de fișe care a servit la alcătuirea *Dicționarului* său *german-român*. Dulapul cu sertarele înșesate cu aceste fișe, scrise toate de mâna lui, pe care – mulțumită bunăvoinței d-lui Gamillscheg – îl păstrăm la Muzeul Limbii Române din Cluj, e cea mai strălucită mărturie a onestității și a devotamentului unui mare muncitor”.

Tiktin a adunat astfel „un material documentar cât mai complet, din scriitori vechi și noi, din autori culți și texte populare, din cărți de bucate și scrieri de horticultură, din vechi glosare și din colecții de folclor. Numai înarmat astfel, ne-a putut da cea mai importantă scriere lexicografică apărută până acum la noi [...], căutând să dezlege cu răbdare multele probleme de amănunt ce se pun la tot pasul celui ce are să urmărească istoria cuvintelor limbii noastre”, iar prin traducerea în germană „înțelesul apare și mai bine precizat”.

Relevând, de asemenea, bogăția notelor gramaticale, variantelor și formelor flexionare ale cuvintelor, S. Pușcariu scoate în evidență alineatul final al articolelor, consacrat etimologiilor, unde autorul „a adoptat o ținută mult mai prudentă și rezervată”, supunând „unei critici riguroase și unui control sever etimologiile predecesorilor”, atât la cuvintele moștenite din latină și la cele provenite din substratul traco-dacic, cât și la împrumuturile provenite din diverse limbi de-a lungul secolelor¹⁴. Iar filosoful Constantin Rădulescu-Motru, vicepreședinte al Academiei Române, evocând personalitatea și operele fostului „membru onorar”, sublinia în mod deosebit: „Dicționarul lui Tiktin este și va rămâne multă vreme de aici înainte o operă fundamentală și un instrument prețios

¹³ Academia Română, „Anale”, t. XLVI, ședințele din 1925 – 1926, p. 197; C. Turcu, *Din istoria Dicționarului...*, p. 167 (scrisoare a lui G. T. Kirileanu către H. Tiktin, din 6 iulie 1926). În cuvântarea comemorativă din 27 martie 1936, Constantin Rădulescu-Motru, vicepreședinte al Academiei Române, a menționat, de asemenea, recompensa de câte 40 000 lei din partea Universității din București și a Facultății de Litere (*ibidem*, t. LVI, ședințele din 1935 – 1936, p. 49-51).

¹⁴ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 484.

pentru specialiștii în limba română, iar pentru marele public un dicționar excelent, justificând cu prisosință deviza pe care autorul a tipărit-o în fruntea volumului al treilea: «*Non omnis moriar*»¹⁵.

Pe aceeași linie se înscrie și aprecierea dată peste zece ani, în 1946, de Iorgu Jordan, în discursul de recepție la Academia Română, intitulat *Lingvistica românească*: „Opera lui Tiktin nu este prea voluminoasă, în schimb are un caracter, s-ar putea spune, definitiv, în sensul că cercetările ulterioare i-au adus prea puține schimbări esențiale”. În mod deosebit, viitorul redactor responsabil al *Dicționarului* academic așază pe o înaltă treaptă științifică *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, „singurul [pe atunci – G.M.] dicționar complet cu adevărat științific al limbii noastre, a cărui existență se face simțită în toate operele lexicografice românești din ultimele trei, patru decenii” (p. 27)¹⁶.

Această afirmație este valabilă atât pentru *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* al lui I.-Aurel Candrea (Partea I din *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, 1931), pentru *Dicționarul limbii românești* al lui August Scriban (Iași, 1939), cât și pentru operele lexicografice colective: *Dicționarul limbii române* (tezaur), început de Sextil Pușcariu și colaboratorii săi, continuat de echipele conduse de Iorgu Jordan, Alexandru Graur și Ion Coteanu (1965 și urm.), ajuns acum în faza finală și având ca redactori responsabili pe Marius Sala și pe autorul acestor rânduri (2000 și urm.); *Dicționarul limbii române moderne*, sub conducerea lui Dimitrie Macrea (1958); *Dicționarul explicativ al limbii române*, coordonat de Ion Coteanu, Luiza Seche și Mircea Seche (1975; ediția a 2-a, coordonată de Ion Coteanu și Lucreția Mareș, 1996; tiraj nou: 1998); Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediție revăzută de Al. Dobrescu, Ioan Oprea ș.a. (Iași, 1995 și 1997; retipărit la Chișinău, în 1998); în sfârșit, *Micul dicționar academic*, cu un *Cuvânt înainte* de Eugen Simion și o *Prefață* de Marius Sala (vol. I – IV, 2001 – 2003).

Dar adevărata „perenitate” a *Dicționarului român-german* – reprodus parțial fotomecanic de Editura Paideia, în 1998 (vol. I, A – C; II, D – L) – este confirmată cu prisosință de reeditarea, revăzută și îmbogățită de un colectiv de lingviști români și germani, sub conducerea lui Paul Miron, în anii 1985 (1986) – 1989: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron (Band I–III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986 – 1989; Gesamtedition: Elsa Lüder und Paul Miron unter Mitwirkung von Vasile Arvinte; Revision der Etymologien: Vasile Arvinte); de curând a fost inițiată a treia ediție: 3.,

¹⁵ „Anale”, t. LVI, p. 49-51.

¹⁶ Reprodus recent, împreună cu *Răspunsul* lui Th. Capidan, în seria: Academia Română, *Discursuri de recepție*, VI (1936 – 1948), volum îngrijit [...] de dr. Dorina Rusu, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 475-510 (citatul la p. 495).

überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder (Band I–III, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, 2003, 2005, XLVIII + 692 p.; VI + 882 p.; VI + 983 p.).

În *Einleitung – Introducere* la ediția a 2-a (vol. I, p. 5-10, respectiv 11-15), reproducă în ediția a 3-a (vol. I, p. V-IX, resp. XI-XIV), după ce prezintă succint viața și opera științifică a lui H. Tiktin, în special *Dicționarul român-german*, profesorul Paul Miron adaugă: „După 80 de ani, o nouă ediție era de mult necesară” – aceasta realizându-se la Seminarul de romanistică al Universității din Freiburg, în cadrul unui proiect de colaborare cu Universitatea din Iași, sprijinit de Deutsche Forschungsgemeinschaft. Cele două colective de cercetători au efectuat următoarele operații:

1. Au verificat cele cca 70 000 de citate din cele 550 de surse bibliografice, iar, acolo unde a fost cazul, le-au corectat sau întregit (cu localizarea citatelor biblice), adăugând și unele fișe nevalorificate din totalul celor vândute Muzeului Limbii Române din Cluj, în 1928.

2. Au verificat și, la rigoare, au îmbunătățit traducерile germane.

3. Au îmbogățit lista de *cuvinte-titlu* pe baza unor citate din autori importanți aparținând secolelor al XVII-lea – al XIX-lea, precum și din cărțile populare; în acest fel, cuprinsul *Dicționarului* „a crescut cu circa o treime”, iar la câteva litere (de exemplu, *E* și *N*), chiar cu două treimi; pentru atestări cât mai vechi au recurs la informații din documente slavo-române și românești din secolele al XIV-lea – al XVI-lea.

4. Au actualizat transcrierea și transliterarea.

5. Au îmbogățit documentarea privind răspândirea teritorială a cuvintelor prin referiri la hărțile atlaselor lingvistice etc., dar mai ales:

6. Au introdus o *inovație dificilă*, constând, pe cât posibil, în identificarea celor mai vechi atestări, preocupare existentă de mult în lexicografia unor limbi cu bogată tradiție, prezentă în germene la Tiktin însuși, extinsă într-o anumită măsură în *Dicționarul limbii române* (tezaur), mai ales în *Seria nouă* (1965 și urm., începând cu litera *M*); „ne încadrăm și noi – precizează Paul Miron – în rândurile acelor filologi care, în vremea din urmă, au manifestat un interes crescând pentru apariția unui cuvânt în limbă”, mai exact pentru cea mai veche consemnare scrisă, obiectiv urmărit sistematic de Florica Dimitrescu (*Contribuții la istoria limbii române vechi*, 1973), de autorul acestor rânduri (*Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, 1974), de Gh. Bolocan și colaboratorii săi (*Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374 – 1600*, 1981), de editorii-lingviști ai *Documentelor și Textelor românești din secolul al XVI-lea*, sub coordonarea lui Alexandru Mareș (1979) și Ion Gheție (1981) și de alți cercetători din ultimele decenii; în acest sens – se adaugă în *Postfață* (p. 956; *Nachwort*,

p. 955) –, „adevărata competiție cu cititorul începe cu stabilirea primelor atestări: aici se așteaptă cele mai multe și nu măcar definitive îndreptări”¹⁷.

7. La *etimologii* au completat informațiile lui Tiktin „numai atunci când au descoperit noi rezultate convingătoare” (plasându-le după semnul //), căci adesea au fost nevoiți să se întoarcă „în ograda maestrului, admirându-i prudența și cuminența”.

În concluzie: „Fiecare modificare și corectură, orice adaos și indicație – subliniază coordonatorul principal al noilor ediții – au fost cumpănite după acea nescrisă pravilă față de care ne-am simțit mereu obligați: să punem la dispoziția cititorului un util instrument de lucru”, însă cu strădania de a păstra cât mai mult „raporturile de fidelitate față de bătrânul Tiktin”.

În sfârșit, din scurta prefață *La ediția a treia*, semnată de Paul Miron și Elsa Lüder (vol. I, p. XV), reținem, în primul rând, judicioasa apreciere a operei predecesorului: „Prezentăm publicului român într-o nouă ediție revizuită *Dicționarul român-german* al lui Hariton Tiktin, care, de o sută de ani, nu a pierdut nimic din prestigiu și necesitate”.

Dintre inovațiile față de ediția a doua, cei doi coordonatori menționează: aplicarea ortografiei actuale, așa cum a fost precizată de Academia Română în 1993; includerea unor atestări mai vechi, atunci când au fost găsite, la rubrica „prime atestări”; îmbunătățirea referirilor dialectologice; modernizarea, în cazurile strict necesare, a traducerii unor citate românești; creșterea ponderată a numărului articolelor, considerându-se că „un dicționar ca acesta nu poate avea funcția unui tezaur lingvistic”.

Această nouă versiune a *Dicționarului* se datorează „nu în ultimul rând” dorinței de a pune la dispoziția publicului român o operă care până în 1989 nu putea fi cumpărată fără valută forte. „Editura Harrassowitz (Wiesbaden) a binevoit să acorde licența necesară publicării în România” a noii ediții Editurii Clusium, condusă de Nicolae Mocanu.

Consemnând recenziile favorabile la ediția a doua, care le-au prilejuit unele „revizii mărunte”, autorii încheie cu o frază pe care considerăm util s-o reproducem

¹⁷ Folosind cu un deosebit profit indicațiile privind cele mai vechi atestări ale cuvintelor, semnalate atât în ediția a doua, cât și în a treia, autorul acestor rânduri le completează, atunci când are prilejul, în seria de studii publicate în ultimii ani: *Les plus anciennes attestations des mots roumains autochtones (Xe siècle – 1520)*, în „Thraco-Dacica”, XVII, 1996, nr. 1 – 2, p. 23-71; *Les plus anciennes attestations de certains mots probablement autochtones en roumain (du XIe siècle à 1520)*, *ibidem*, XVIII, 1997, nr. 1 – 2, p. 47-74; *Cuvinte românești de origine autohtonă, atestate în primul secol de scriere în limba națională (1521-1621)*, *ibidem*, XIX, 1998, nr. 1 – 2, p. 15-33; XXI, 2000, nr. 1 – 2, p. 17-31; XXII, 2001, nr. 1 – 2, p. 47-65; *Cuvinte românești probabil autohtone, atestate în primul secol de scriere în limba națională*, *ibidem*, XXIII, 2002, nr. 1 – 2, p. 15-35; *Cuvinte românești de origine autohtonă atestate după 1621*, în SCL, LIV, 2003, nr. 1 – 2, p. 135-165.

tocmai în vederea unei drepte aprecieri a operei lui H. Tiktin, pusă acum din nou la dispoziția specialiștilor și a unui public mai larg:

„Cu puține excepții, cronicari competenți au înțeles că dicționarul lui Tiktin este o enciclopedie panistorică și că nu poate fi transformat într-un inventar al limbii, care ar cuprinde totalitatea vocabularului românesc. El rămâne un monument prețios, o impozantă carte de căpătâi, o vistierie a cuvintelor din miezul vechiului grai, mereu în mișcare, mereu reînnoindu-se”.

Asociindu-ne acestei calde aprecieri, considerăm modesta noastră contribuție drept un omagiu adus entuziastului iubitor, competent cercetător și propagator al limbii române, *la 80 de ani de la încheierea operei sale de o viață*.

*Academia Română
București, Calea Victoriei, 125*

PIERRE SWIGGERS

LA LINGUISTIQUE DE KARL JABERG: LA GÉOGRAPHIE LINGUISTIQUE NOURRIE PAR LA SOCIOLOGIE ET LA PSYCHOLOGIE DU LANGAGE

„Soviel aber dürfen wir von der de Saussure'schen Grundanschauung behalten: Die Sprache ist zunächst als sprachliches und dann erst als psychologisches oder soziales oder ästhetisches oder kulturhistorisches Phänomen zu betrachten. Wer das Pferd am Schwanz aufzäumt, läuft Gefahr, schon beim Aufsteigen abgeworfen zu werden”.

(Jaberg 1925)

INTRODUCTION

Dans cette étude, nous nous proposons d'analyser les conceptions linguistiques d'un des plus grands romanistes du XXe siècle, Karl Jaberg (1877 – 1958). L'apport empirique et théorique fondamental de Jaberg à la linguistique romane est incontestable, même si son œuvre n'a pas reçu la reconnaissance qu'elle mérite¹. Il nous a semblé intéressant d'examiner comment l'œuvre linguistique de Jaberg, qui est fondamentalement une œuvre de dialectologie et d'étymologie romanes, s'appuie sur une réflexion d'un linguiste théoricien, qui – tout en défendant l'autonomie de la linguistique et la priorité *du linguistique* – n'a jamais perdu de vue que le langage – comme fonction „effective” – est un fait éminemment social et psychologique.

1. L'APPROCHE DE LA LANGUE EN SYNCHRONIE

En se réclamant de l'enseignement de F. de Saussure, Karl Jaberg a mis en relief le statut de la linguistique comme science sociale et psychologique; son apport spécifique a consisté à élaborer une conception variationniste de la langue, qu'il a su intégrer, de façon très réussie, dans ses travaux de dialectologie.

¹ Très peu d'études ont été consacrées à l'œuvre de Jaberg. On se reportera à Jordan – Orr (1937, p. 224-226, 257-261), Varvaro (1968, p. 208-212, 221-223, 266-270) et à l'article de Hilty (1997).

1.1. LES DIMENSIONS SOCIALE ET PSYCHOLOGIQUE DE LA LANGUE

Une constante méthodologique dans l'œuvre de Karl Jaberg est l'envisagement dialectique des facteurs psychologiques et sociaux dans la langue. La langue est, en même temps, un moyen d'expression (*Äußerung*) et un moyen de communication (*Mitteilung*, *Verständigungsmittel*). Selon le point de vue qu'on adopte², on peut/doit privilégier l'une des deux dimensions, mais il n'en reste pas moins que la linguistique s'occupe essentiellement de la fonction sociale des langues. De là une certaine opposition³ entre psychologie et linguistique, celle-ci étant foncièrement sociale. Comme le psychologue constate que la langue change d'un individu à l'autre, dans le temps et dans l'espace, sa problématique spécifique concerne l'unité relative d'une communauté linguistique, c'est-à-dire la question de savoir comment une langue reste plus ou moins constante à travers (ou malgré) sa diversité. Le linguiste, qui au contraire envisage la langue comme le moyen de communication d'une collectivité, se pose la question de savoir d'où proviennent la diversité et le changement linguistiques.

Pour Jaberg, la linguistique doit nécessairement s'appuyer sur la mise en œuvre d'une approche onomasiologique. Jaberg (1917a, p. 148-150)⁴ prend soin de nous mettre en garde contre une conception psychologique de celle-ci. La psychologie n'a que le statut de science auxiliaire par rapport à la linguistique qui, elle, cherche l'explication de la réalité proprement langagière⁵. Cette réalité est selon Jaberg en premier lieu un espace de variation, aux plans phonétique et sémantique⁶, à l'échelle interindividuelle aussi bien qu'individuelle⁷. Les

² Cf. Jaberg (1917a = 1937, p. 137): „Der Forscher kann der Sprache gegenüber zwei grundsätzlich verschiedene Standpunkte einnehmen. Entweder betrachtet er sie als Ausdruck eines sich im Menschen vollziehenden psychischen Geschehens: die Sprache erscheint ihm als *Äußerung*: oder aber er betrachtet sie als Verständigungsmittel zwischen den Mitgliedern einer mehr oder weniger ausgedehnten Sprachgemeinschaft: die Sprache ist ihm *Mitteilung*”.

³ Cf. Jaberg (1917a, p. 137): „Der Psychologe wird im allgemeinen geneigt sein, die Sprache als Äußerung anzusehen; für den Linguisten steht, wenn er unvoreingenommen an seinen Gegenstand herantritt, das, was auch die soziale Funktion der Sprache genannt worden ist, im Vordergrund des Interesses. Man könnte also, wenn man outrieren wollte, von einer *psychologischen* und einer *linguistischen* Betrachtungsweise reden”.

⁴ Voir l'appréciation de l'apport méthodologique de Jaberg (1917a) chez Hilty (1997, p. 117): „C'est une analyse perspicace – encore valable – des bases de l'onomasiologie, des rapports qui existent entre les idées, les concepts et les signes linguistiques qui les expriment, entre les choses et les mots qui les désignent”.

⁵ Voir Jaberg (1917a, p. 149-150): „Darf der Sprachforscher aus sprachlichen auf psychische Tatsachen schließen? Derartige Schlüsse zu ziehen, ist gewiß seine Aufgabe nicht. Er hat sprachliche Tatsachen zu erklären”.

⁶ Le variationnisme sémantique s'explique par le fait que les mots se composent de „einem festen Kern und unscharfen Grenzen” (Jaberg 1917a, p. 143). La communication s'appuie sur l'existence d'un noyau sémantique: „Der Begriffskern allein[...] macht die Verwendung der Wörter als Verständigungsmittel möglich” (Jaberg 1917a, p. 146).

⁷ „Wenn etwas sich dem vorurteilslosen Beobachter aufdrängt, so sind es die individuellen und interindividuellen Aussprachschwankungen nicht nur in verschiedenen Satzzusammenhängen, sondern wenn auch weniger weitgehend, auch bei der Wiederholung isolierter Wörter” (Jaberg – Jud 1927, p. 182).

variations s'expliquent par des facteurs psychologiques et sociaux. Le langage possède à la fois une fonction expressive (d'où une variabilité psychique) et une fonction communicative (d'où une variabilité sociale, circonscrite par des contraintes):

„Die Variationen gehen, wie oft gesagt worden ist, auf zwei Gruppen von Tatsachen zurück, einmal auf die verschiedene psychische Einstellung des Sprechenden, [...], andererseits auf die Erscheinungen der inneren, d.h. der innerhalb der kleineren oder größeren Sprachgemeinschaften sich vollziehende Sprachmischung. Beide Faktoren zu trennen, möchte nur einer eingehenden psychologischen und soziologischen Analyse gelingen" (Jaberg – Jud 1927, p. 186).

1.2. LE *SPRACH- UND SACHATLAS ITALIENS UND DER SÜDSCHWEIZ*

L'*AIS*⁸, réalisé sous la direction de Karl Jaberg et Jakob Jud, est le résultat d'enquêtes sur le terrain dans plus de 410 localités italiennes et rhéto-romanes (cf. Pop 1951, p. 560–586). Ce travail, qui s'inspire des enquêtes dialectologiques de Gauchat et de Gilliéron, réalise le projet conçu par Schuchardt⁹ en 1899. L'*AIS* se veut à la fois un atlas linguistique et un atlas ethnographique¹⁰.

Dans sa face linguistique, l'*AIS* – basé sur les principes de l'onomasiologie et de la méthode cartographique – se caractérise par son originalité méthodologique dans la transcription et dans le mode d'enquête. En ce qui concerne la transcription, Jaberg et Jud appliquent la méthode de la transcription phonétique non régularisée, visant à transcrire les impressions acoustiques momentanées, qui enregistrent les états des dialectes pris sur le vif et dans leur diversité¹¹. Quant au mode d'enquête¹², l'*AIS* présente des cartes avec les transcriptions phonétiques d'un certain nombre de mots dans des aires de l'Italie et de la Suisse méridionale. Les matériaux sont transcrits intégralement et sans retouches¹³. De plus, les matériaux sont présentés dans toute leur „irrégularité”

⁸ Dorénavant nous utiliserons cette abréviation (standard) pour renvoyer au *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*.

⁹ Schuchardt (1899, p. 4): „Wir bedürfen mundartlicher Wörterbücher mit eingeschalteten Bildern, wovon das saint-polsche von E. Edmont eine Probe bildet (aber der *ALF* ist noch ein alphabetischer Wortatlas), oder besser mit einem ganzen Bilderatlas”. Les rapports scientifiques (et personnels) entre Schuchardt et Jaberg méritent une étude séparée; pour une appréciation de l'apport méthodologique de Schuchardt, voir la fine notice nécrologique de Jaberg (1927).

¹⁰ Sur la conception et l'exploitation de l'*AIS*, voir Jaberg – Jud (1925, 1927, 1928, 1960) et Jaberg (1936). On lira aussi les considérations méthodologiques sur l'atlantographie linguistique dans Jaberg (1955).

¹¹ „Das Ideal ist, die Laute so wiederzugeben, wie sie die natürliche Rede bietet, mit allen Unregelmäßigkeiten und Inkonsistenzen, die die Verschiedenheit des Sprechtempos, die wechselnde affektische Einstellung, nachlässige oder deutliche Artikulation usw. erzeugen" (Jaberg – Jud 1927, p. 173).

¹² Les matériaux de l'*AIS* ont été recueillis par un seul enquêteur par zone, au moyen d'enquêtes directes. Le choix d'un enquêteur unique par zone se justifie par la volonté d'écarter les variations individuelles et régionales d'une équipe d'enquêteurs (Jaberg 1936, p. 15-18).

¹³ Les auteurs parlent de *unretouchiertes Rohmaterial*.

phonétique, morphologique et syntaxique. À partir d'un certain nombre de questions voulues représentatives, l'*AIS* fournit une vue d'ensemble de l'état synchronique d'un certain nombre de dialectes „mit allen modernen Mischungen und Infiltrationen” et non une coupe transversale de ces dialectes (cf. Jaberg – Jud 1927, p. 238-241). Malgré cela, l'*AIS* est limité par des contraintes inhérentes au travail sur le terrain. D'une part, on ne peut écarter totalement la variation due à l'enquêteur, dont les interférences sont inévitables (Jaberg – Jud 1927, p. 187-194). D'autre part, les réponses des sujets interrogés sont déterminées par la situation un peu artificielle des entrevues¹⁴. Les cartes ne font donc aucunement preuve de l'unité phonétique des aires étudiées. La réalité phonétique peut être récupérée par le biais des tendances générales qu'on peut dégager des matériaux dans toute leur diversité (Jaberg – Jud 1927, p. 183, 186, 187). Enfin, les auteurs et les enquêteurs de l'*AIS* n'ont pu capter la variation diastratique dans toute sa richesse, tout en étant conscients des possibilités d'exploitation:

„Nous n'avons pas pu faire tout ce que nous aurions voulu pour satisfaire les sociologues. Ainsi, par exemple, pour juger le parler d'une commune quelque peu étendue, il aurait fallu interroger des personnes d'âges différents et appartenant à différentes classes sociales. Si nous y avons renoncé, c'est qu'il fallait tenir compte des possibilités pratiques de l'enquête: nous avons eu la chance extraordinaire de trouver trois enquêteurs également qualifiés et également prêts à faire sur les lieux les interrogatoires longs et fatigants dont nous avons besoin; pouvions-nous leur demander de consacrer toute leur vie à cette rude besogne? Nous avons cependant fait un essai dans le sens indiqué à Florence, où le „vernacolo”, dans certains quartiers, a gardé toute sa vitalité. M. Scheuermeier y a interrogé deux personnes instruites sortant d'un milieu bourgeois (un étudiant et un employé de bibliothèque) et un artisan du quartier populaire de San Frediano. Le résultat de ces interrogatoires a été fort intéressant. On sait que le florentin populaire est assez différent de la langue littéraire; mais nous ne nous attendions pas à une différenciation sociale aussi profonde entre ces deux parlers: celui de San Frediano se rapproche plus de certains parlers toscans [...] que de la langue des classes supérieures de Florence et de la langue littéraire” (Jaberg 1936, p. 20).

Quant à la face ethnographique de l'*AIS*, celle-ci est directement liée à l'adoption de l'approche onomasiologique¹⁵. Jaberg insiste sur le fait que pour examiner une terminologie spécifique dans une aire déterminée, il faut que

¹⁴ Cf. Jaberg – Jud (1927, p. 186): „Der Befragte hat das Bewußtsein, deutlich reden zu müssen, damit sein Partner aufschreiben kann, was er sagt [...] Die momentane Disposition, der Grad der Ermüdung, Interesse oder Gleichgültigkeit der Aufgabe gegenüber, eine je nach dem Charakter der Fragen sich oft sprunghaft verändernde psychische Einstellung beeinflussen in hohem Grade den phonetischen Charakter der Antwort”.

¹⁵ „Comment en rester aux mots? Tout en sauvegardant le caractère essentiellement linguistique de notre ouvrage, nous croyions devoir fournir à l'historien des mots les données nécessaires pour se faire une idée des choses, afin qu'il ne bâtisse pas dans le vide” (Jaberg 1936, p. 28).

l'histoire des choses précède celle des mots¹⁶. S'opposant sur ce point à von Wartburg, il estime que cette façon de procéder aide à mettre les observations particulières et psychologiques au service des explications générales, linguistiques, voire sociales, et non l'inverse (Jaberg 1917a, p. 151-152). L'objectif final est d'étudier la terminologie de coutumes et de pratiques dans différentes aires de l'Italie et de la Suisse et, à long terme, d'affiner la méthode anthropogéographique (Jaberg 1936, p. 23-26). Pour y arriver, il faut se familiariser avec tous les aspects de la vie quotidienne des populations locales, notamment les procédés d'agriculture, de construction des bâtiments ruraux, avec le costume local et avec l'artisanat, en somme avec la vie quotidienne. Les cartes linguistiques de l'*AIS*, affublées de commentaires, de photographies et de dessins, se transforment ainsi en *Sprach- und Bildmuseum* (Jaberg – Jud 1925, p. 118).

1.3. LES MULTIPLES VARIATIONS DANS LA LANGUE¹⁷

Jaberg distingue à l'intérieur de la langue standard d'une nation (*Gemeinsprache*, *Reichssprache*) trois *fonctions* sociales, assumées par la langue écrite (*Schriftsprache*), la langue littéraire (*Literatursprache*) et la langue courante (*Umgangssprache*, *Verkehrssprache*)¹⁸.

La langue écrite, soumise à une nette normalisation, s'emploie pour satisfaire aux besoins nationaux, culturels, économiques et politiques. La langue littéraire, qui est le bien d'une élite spirituelle, est une variante plus soutenue que la langue écrite. Enfin, la langue courante peut être caractérisée comme la variante familière de la langue écrite, moins soutenue que celle-ci (cf. Jaberg 1932, p. 3).

Comme les membres de la société se regroupent en classes sociales, en états, en professions, en métiers, en groupes scientifiques, etc., et cherchent à se différencier les uns des autres, il se constitue différentes variantes de la langue standard, telles les langues des marins, des montagnards, des clochards, les jargons politiques, ou les langues secrètes.

¹⁶ Voir à ce propos les observations de Jordan – Orr (1937, p. 224-225); pour deux fines illustrations de la méthode *Wörter und Sachen* (ou ... *Sachen und Wörter*), voir Jaberg (1922, 1924-26).

¹⁷ Hilty (1997, p. 119) fait observer que les rapports des dialectes avec les langues littéraires respectives ne doivent pas être vus comme des rapports variationnels au sens strict. „Il pouvait y avoir, cependant, de la variation à l'intérieur d'un système dialectal donné et Karl Jaberg, qui combat toujours l'idée d'un systématisme linguistique trop rigide et absolu, fait souvent allusion à de telles variantes. Il sait aussi que les variantes à l'intérieur des dialectes sont en partie provoquées précisément par l'opposition entre dialecte et langue littéraire, mais cette perspective ne dépasse, chez lui, presque jamais l'état d'allusions fort pertinentes, mais isolées". Toutefois, l'auteur conclut: „Karl Jaberg a bien vu les problèmes de la variation linguistique, qui depuis les années soixante sont traités d'une façon approfondie et systématique et dans un nouveau cadre théorique. Dans une certaine mesure Karl Jaberg a été un sociolinguiste *avant la lettre*, nouvelle preuve de sa perspicacité et de sa grandeur" (Hilty 1997, p. 123).

¹⁸ Voir à ce propos par ex. Jaberg (1930a) et le texte, non publié jusqu'alors, sur *Mundarten und Schriftsprachen in der romanischen Schweiz* dans Jaberg (1937, p. 1-34).

Au plan de l'architecture d'une langue, la langue standard – essentiellement conservatrice, mais hautement fonctionnelle – se distingue des dialectes ou variantes régionales, qui sont moins homogènes et qui se caractérisent par le jeu complexe d'éléments traditionnels et innovateurs (cf. Jaberg 1932, p. 17-18). Or, les dialectes se différencient selon qu'ils sont parlés dans les villes ou à la campagne. La distinction entre dialectes ruraux et dialectes des centres culturels est liée à plusieurs facteurs, à savoir la position géographique, le statut social, la culture orale ou écrite, et l'évolution linguistique respective.

Les dialectes ruraux, parlés souvent dans des régions isolées géographiquement ou culturellement, sont délimités en fonction de distinctions politico-sociales et administratives ou par des limites naturelles. Ils ont un statut social inférieur par rapport au parler des centres culturels, situation dont tous les sujets parlants sont nettement conscients. Ce sont des langues proprement orales (Jaberg 1932, p. 3). Le concours de tous ces facteurs fait que les dialectes sont des langues généralement „labiles”, c'est-à-dire le plus sujettes aux variations et aux changements (Jaberg – Jud 1927, p. 185). Aussi les innovations apparaissent-elles „cà et là, isolées ou en de petites agglomérations” (Jaberg 1946, p. 26). Le caractère relativement „stable” des dialectes des centres culturels tient à trois facteurs: la présence d'une langue écrite, l'instruction (dans les écoles) et la culture citadine (Jaberg – Jud 1927, p. 185). À cause de leur prestige, les parlers des centres culturels tendent à évincer ceux de la campagne, en cas de contact (Jaberg 1946, p. 26).

Il n'en reste pas moins que cette division des langues n'a qu'une importance relative. Les variantes dépendent de conditions historiques, géographiques, sociales et autres qui ne sont pas généralisables elles-mêmes. En premier lieu, tous les dialectes ruraux n'ont pas un système phonologique labile (Jaberg – Jud 1927, p. 185-186). D'autre part, ni les parlers des villes ni les langues littéraires ne constituent „des parlers uniques et unitaires” (Jaberg 1936, p. 45). Les langues des centres urbains sont au contraire riches et synonymes et en „hyperurbanismes”, vu que c'est dans ces centres que „les influences culturelles et linguistiques, lexicales surtout, se croisent et que se forme la langue «commune» parlée, si difficile à saisir, des personnes instruites ou soi-disant instruites qui ont renoncé au dialecte et qui s'imaginent parler correctement tout en se servant de termes provinciaux” (Jaberg 1946, p. 21). De manière plus générale, Jaberg affirme que le phénomène de la *Sprachmischung* est à l'origine de synonymes et d'emprunts et entraîne le nivellement d'éléments appartenant à diverses époques et différents registres sociaux¹⁹, ainsi que des régressions linguistiques²⁰. En deuxième lieu, Jaberg observe que les divisions historiques n'ont pas toujours la même emprise sur la

¹⁹ „Il en résulte un mélange d'éléments dialectaux, régionaux, littéraires et pseudo-littéraires qui favorisent la coexistence de plusieurs mots pour désigner la même chose, mots autoc[h]tones et mots importés simultanément ou à différentes époques et appartenant souvent à différentes classes sociales” (Jaberg 1946, p. 19).

²⁰ Voir à ce propos Jaberg (1911b, p. 79).

répartition des aires linguistiques (Jaberg 1936, p. 41-42). En troisième et dernier lieu, Jaberg attire l'attention sur le caractère particulier des frontières lexicologiques. Comme il s'agit de zones de bilinguisme, où le trafic langagier est fort intensif, les emprunts y sont très fréquents (Jaberg 1917b, p. 61-62). Il en résulte des phénomènes d'abondance lexicale (*Wortüberfluß*) provoquant des hésitations et une insécurité linguistique (*sprachliche Unsicherheit*) chez les locuteurs (Jaberg 1917a, p. 159).

2. L'APPROCHE DIACHRONIQUE

Pour Jaberg, la géographie linguistique est une science sociale²¹, qui envisage la reconstitution d'aires lexicologiques dans un paysage linguistique relativement étendu. Le fonctionnement ainsi que la propagation des changements linguistiques ne peuvent s'expliquer sans prendre en compte des facteurs extralinguistiques.

2.1. DIACHRONIE ET GEOGRAPHIE LINGUISTIQUE

2.1.1. Admettant la cohérence et l'interdépendance interne des éléments d'un système linguistique comme l'envisage la doctrine saussurienne²², la géographie linguistique vise essentiellement à éclairer l'interdépendance externe des (micro-)systèmes langagiers. Cette approche se voit justifiée dans la mesure où Jaberg conçoit la langue comme un instrument social. Il s'efforce dès lors de démontrer qu'aucune initiative individuelle (ou locale) ne peut aboutir sans la collaboration de la société. À l'échelle régionale, cette conception implique que l'évolution linguistique d'un dialecte ou d'un patois donné ne peut s'expliquer sans envisager le paysage linguistique global. L'objet ultime de Jaberg est de démontrer que les facteurs externes, loin d'être des exceptions, font partie intégrante de tout système linguistique:

„L'interdépendance des systèmes linguistiques locaux, de ce qu'on appelle communément des patois, est un fait normal et constant – voilà ce que la géographie linguistique cherche à démontrer” (Jaberg 1936, p. 107-108).

La géographie linguistique a pour but d'expliquer la répartition des aires lexicologiques, ainsi que d'établir les aires sémantiques et morphologiques dans un territoire donné. En effet, la géographie du langage telle que Jaberg l'envisage ne s'arrête pas au travail de description des rapports entre aires linguistiques, mais se propose d'expliquer comment les états linguistiques actuels ont pu survenir.

²¹ Sur le rôle attribué à la géographie linguistique comme discipline linguistique et sociale, voir notre analyse des conceptions de Meillet (Swiggers 1997).

²² Pour apprécier le positionnement de Jaberg à l'égard de la doctrine saussurienne, voir Jaberg (1916, 1926; ce dernier texte concerne en premier lieu les conceptions de Charles Bally).

2.1.2. Le linguiste-géographe s'efforce d'établir, dans une perspective historique, les rapports biologiques, psychologiques et sociologiques entre les différentes aires d'un territoire déterminé. Tout en admettant le rôle de la biologie et de la psychologie comme sciences auxiliaires, Jaberg définit la géographie linguistique essentiellement comme une science sociale du langage:

„Or, la géographie linguistique qui, par le procédé cartographique, donne comme une vision symbolique des rapports qu'il y a entre les différents parlers d'un pays, est portée tout naturellement à étudier le côté social du langage" (Jaberg 1936, p. 79).

Examinant la forme, l'extension et „l'assiette" des aires, le linguiste-géographe se propose de reconstruire la succession des couches linguistiques. Ce travail de description doit toujours mener à l'explication de la constitution et la superposition des couches linguistiques (Jaberg 1946, p. 2-3). Les matériaux, recueillis et présentés dans toute leur réalité variée, par la méthode de comparaison des aires et des limites d'aires, n'aboutissent pas à des conclusions définitives. Ils obligent le linguiste à „se contenter d'indiquer des probabilités et des possibilités là où l'on voudrait arriver à des solutions définitives" (Jaberg 1946, p. 38), en même temps qu'ils ouvrent de nouvelles perspectives sur les problèmes de biologie et de sociologie du langage (Jaberg 1936, p. 42).

La géographie linguistique part de l'idée fondamentale que les faits linguistiques ne se produisent pas isolément, mais à l'intérieur d'un entourage géographique (Jaberg 1946, p. 1-2). La tradition linguistique „locale" est un mirage: tout comme en géographie ou en histoire, il n'existe que des traditions régionales ou nationales²³. Dès lors, Jaberg envisage la dialectologie moderne non plus comme l'étude de „points dans l'espace", mais comme celle d'un espace à l'intérieur duquel il s'agit d'entrevoir et de circonscrire les contacts et rapports, les centres de renouvellement, la propagation et les tendances des faits linguistiques, ainsi que les conditions qui les déterminent:

„Eine der Hauptaufgaben der Sprachgeographie ist es, die Räume festzustellen, die in ihren traditionellen Elementen und in ihren sprachlichen Wandlungen solidarisch sind, andererseits die Ausstrahlungszentren der Neuerungen, ihre Stromrichtung und ihre Verbreitung aufzuzeigen und die Bedingungen zu erforschen, durch die sie bestimmt werden" (Jaberg 1932, p. 10-11).

Concrètement, Jaberg s'occupe à établir des aires lexicologiques. Il note cependant que le même procédé peut s'appliquer à des cartes phonétiques, morphologiques, et syntaxiques. Devant la variation des matériaux et ayant le souci de généraliser à partir d'observations particulières, le géographe-linguiste est obligé de „typiser" les nombreuses variantes d'un mot qui constituent une carte linguistique. Il crée ainsi des mots-types, dont il symbolise les aires par des

²³ „Der Ablauf der Ereignisse an einem bestimmten Ort wird stets mehr durch äußere als durch innere Ursachen bestimmt. Und so ist auch die Entwicklung einer Dorfmundart nicht denkbar ohne das stetige Mitwirken der umgebenden Mundarten. Es gibt keine lokale, sondern nur eine regionale oder eine nationale Tradition" (Jaberg 1932, p. 10).

couleurs (ou par des hachures), de sorte que la géographie linguistique „lui permet de voir en étendue ce que l'étude étymologique lui permet de voir en profondeur” (Jaberg 1946, p. 6). Ainsi, la géographie du langage ouvre des perspectives sur les études anthropogéographiques que Jaberg compte distiller de l'examen des cartes, en combinaison avec des matériaux provenant d'autres sources (cf. Jaberg 1936, p. 26-27).

Si l'*AIS* fournit une étude onomasiologique de différents parlers, la discipline de la géographie linguistique vise à dégager des aires sémantiques (ou lexico-sémantiques) et des aires morphologiques, comme l'a montré clairement Jaberg (1936).

2.1.3. Structure linguistique et psychologie: les „aires sémantiques”

À l'opposé de Gilliéron, qui procédait suivant la méthode onomasiologique, Jaberg (1936: 43-44) estime qu'en lexicologie dialectale il faut recourir aussi à la méthode sémasiologique. Partant d'un mot, il s'agit de rassembler sur les cartes les différentes significations de ce mot²⁴. L'apport du point de vue géographique à la sémantique est d'aboutir à une science des significations qui, à partir des cartes et des aires sémantiques, peut déterminer les conditions de la répartition des significations dans leur ensemble, conditions que l'étude des évolutions locales ne pourrait révéler.

À partir de l'examen d'un certain nombre d'aires sémantiques, Jaberg en arrive à formuler des observations importantes sur la polysémie, notamment dans les zones marginales et intermédiaires.

Comme la polysémie n'est pas forcément ressentie comme intolérable, elle ne nécessite pas toujours des recours thérapeutiques. La tolérabilité ou l'intolérabilité dépend, d'une part, du rapport entre les diverses idées présentes dans un mot (ainsi que du contexte d'emploi syntaxique) et, d'autre part, du rapport social entre des groupes de parlers en contacts. En ce qui concerne le premier facteur, la polysémie est ressentie comme intolérable quand elle rassemble des idées situées dans le même domaine, et non pas quand elle réunit des idées appartenant à des domaines différents ou des idées qui sont liées par métonymie. Quant au facteur social, la polysémie est ressentie comme intolérable, quand un parler est en contact avec la langue littéraire, davantage au cas où celle-ci introduit des significations inconnues dans les dialectes et dans les parlers mélangés (Jaberg 1936, p. 63-64).

Une attention particulière est accordée aux zones lexicologiques marginales et intermédiaires, c'est-à-dire respectivement les aires qui sont éloignées du noyau sémantique d'un mot et celles où deux aires sémantiques se touchent et se superposent partiellement. Les zones marginales se caractérisent par les „accidents

²⁴ Sur l'apport respectif de la sémasiologie et de l'onomasiologie, cf. Baldinger 1964 et Swiggers 1983.

sémantiques". À ce propos, deux facteurs s'avèrent être déterminants: le contact avec les parlers voisins et l'action de l'étymologie populaire. D'une part, les mots subissent des modifications phonétiques et sémantiques sous l'influence des contacts avec des parlers jugés socialement supérieurs, notamment la langue standard (ou littéraire). D'autre part, à cause d'une conscience linguistique affaiblie chez les sujets parlants, les déformations phonétiques prennent facilement la forme d'étymologies populaires, que Jaberg considère comme un facteur normal dans le développement linguistique²⁵. À cause des contacts fréquents avec des parlers voisins, les zones intermédiaires se caractérisent par des „conflits sémantiques". On y assiste à la production de polysémies et d'homonymies intolérables auxquelles on remédie par l'emprunt notamment. Jaberg (1936, p. 75-77) fait d'ailleurs remarquer que les zones intermédiaires ont une importance capitale pour la linguistique, puisqu'elles „nous permettent de pénétrer quelques-unes au moins parmi les causes et les conditions multiples des transformations continuelles que subissent les parlers", si bien que ces „îlots" constituent de vrais laboratoires pour observer le devenir de la langue et les forces qui en déterminent les formes (Jaberg 1946, p. 26).

2.1.4. Géographie linguistique et variation formelle: les aires morphologiques

L'examen d'un certain nombre d'aires morphologiques²⁶ conduit Jaberg à des considérations générales sur l'analogie et sur les zones périphériques et intermédiaires.

Si l'analogie n'est en principe qu'un recours thérapeutique, différenciant deux fonctions morphologiques, il n'en reste pas moins qu'elle est un facteur perturbateur dans le système morphologique où l'on y a recours. Quant à l'application de l'analogie, elle est liée au principe de la fréquence: les formes les moins employées sont le plus susceptibles de subir des modifications analogiques (cf. Jaberg 1936, p. 93-94).

Les zones périphériques se caractérisent, du moins pour les phénomènes de morphologie, par une tendance aux réorganisations, qui se propagent d'autant plus vite que ces zones ne sont pas sous l'emprise d'un centre normatif et que les contacts avec des parlers voisins sont relativement fréquents (Jaberg 1936, p. 98). Les zones intermédiaires manifestent un développement morphologique comparable au développement sémantique. Comme dans une telle zone „tout

²⁵ Sur ce point, Jaberg (1937, p. 72) rejoint les conceptions de Jules Gilliéron; cf. Swiggers (1998). Sur d'autres points, les travaux dialectologiques ont apporté des nuances et des rectifications à l'œuvre de Gilliéron; l'article de compte rendu que Jaberg (1920) a publié à propos de la *Généalogie des mots qui désignent l'abeille* permet d'apprécier les réticences de Jaberg à l'égard de certaines „déductions" de Gilliéron.

²⁶ Le troisième chapitre de Jaberg (1936, p. 79-106) est consacré au problème des aires morphologiques. Dès le début de sa carrière scientifique, Jaberg s'est beaucoup intéressé à des problèmes de morphologie dialectale; cf. par exemple Jaberg (1906, 1911a, 1911b).

patoisant est polyglotte"²⁷, son parler est déterminé par les parlers voisins. Que le patoisant imite telle caractéristique morphologique ou qu'il réagisse contre elle, il en subit l'influence. D'une manière plus générale, Jaberg (1936, p. 103-106) affirme que c'est dans le contact des langues et des parlers que de nouveaux besoins linguistiques spécifiques (lexicologiques, morphologiques ou syntaxiques) sont créés, tels que les hyperurbanismes.

2.2. LE CONTEXTE SOCIAL

Considérant le langage comme le produit collectif de l'individu et de la société, Jaberg distingue dans l'évolution des langues ces deux facteurs. L'intervention des individus doit toujours s'accorder avec les contraintes sociales (cf. Jaberg 1930b, p. 81). Le développement linguistique peut en effet se définir comme une succession continue d'étapes individuelles et collectives. Pour devenir un fait de langue, toute initiative individuelle doit être adoptée par la collectivité:

„Car il faut, dans le renouvellement des langues, distinguer deux étapes, celle de la création, qui est un fait individuel, et celle de l'adoption par la communauté linguistique, qui est un fait social. L'évolution linguistique, comme toute évolution historique, résulte de la succession et de la combinaison de l'initiative individuelle et de l'élaboration collective" (Jaberg 1936, p. 79).

Comme la langue est essentiellement un fait social, la tâche du linguiste est d'expliquer la propagation des changements linguistiques, c'est-à-dire d'en rechercher les conditions qui déterminent si une innovation se généralise²⁸. Recherchant ces conditions, Jaberg réagit contre une conception trop stricte de l'étymologie et des lois phonétiques. L'erreur de l'étymologie trop formaliste consiste à vouloir établir l'origine et l'histoire des mots en se basant trop aveuglément sur les lois phonétiques. À son tour, le concept même de „loi phonétique" est rejeté dans la mesure où il n'exprime que la régularité plus ou moins grande et plus ou moins établie de l'évolution des sons: d'une part, Jaberg propose une vue relativisante des lois phonétiques et, de l'autre, il insiste sur le rôle de facteurs externes dans l'évolution linguistique.

²⁷ Il convient de nuancer cette affirmation. Jaberg (1936, p. 70-72) ne limite pas les polyglottes aux zones intermédiaires. En revanche, tout usager de n'importe quelle langue est au moins polyglotte, même si tout sujet parlant n'est pas (à tout moment) conscient d'employer telle langue.

²⁸ „Wem die Sprache auch Mitteilung ist, der wird weiter fragen, von welchen Bedingungen es abhängt, ob Benennungen oder Nebenbenennungen usuell werden oder ihren subjektiven Wert verlieren" (Jaberg 1917a, p. 183).

2.2.1. Loi et caprice dans l'évolution des langues

À l'opposé des néogrammairiens, Jaberg explique l'évolution linguistique à la fois par l'action des lois phonétiques et par des „caprices”. En effet, le recours à des facteurs mécanistes s'avère insuffisant dès que la dimension expressive²⁹ du langage assume un rôle important:

„Affekt und Phantasie, Spiel und Scherz lassen sich ja nicht in Regeln fassen [...] Ich glaube an das Gesetz; aber ich glaube auch, daß man es bricht” (Jaberg 1930b, p. 81).

L'étude du langage expressif révèle au linguiste le domaine expressif des mots qui sont rebelles à toute explication dite objective, s'opposant ainsi à celui des „mots intellectuels”. D'une part, le linguiste doit savoir que les changements phonétiques et sémantiques peuvent faire passer un mot d'une sphère à l'autre. Leur *innere Sprachform* change (cette terminologie humboldtienne est utilisée par Jaberg pour indiquer qu'un mot peut perdre sa motivation et devenir arbitraire). D'autre part, le linguiste doit être capable de reconnaître le rôle exact des deux sphères, puisqu'il n'y a pas de „loi qui tienne quand il s'agit d'effets acoustiques, rythmiques ou symboliques, de déformations voulues et conscientes du vocabulaire d'une langue, de jeux de mots et de plaisanteries phonétiques” (Jaberg 1946, p. 38–43).

L'étymologie populaire et les néologismes et dérivations ludiques sont aussi des facteurs capricieux dans l'évolution linguistique selon Jaberg (1930b, p. 76-78).

2.2.2. La généralisation du changement linguistique

L'évolution linguistique est conditionnée par des facteurs linguistiques internes, notamment le principe de l'économie linguistique (Jaberg 1917b, p. 64) et le fait même que la langue est un système. Tout changement phonétique a des répercussions sur les autres aspects de la langue³⁰. La propagation même d'un changement linguistique est un processus d'ordre social.

Les langues se distinguent entre elles par leur degré de prestige. Ainsi s'opposent la langue standard et les dialectes. Généralement, les changements

²⁹ Voir à ce propos l'appréciation très juste de Hilty (1997, p. 118): „Pour ce qui est des formations et transformations expressives, Karl Jaberg ne se lasse pas de montrer dans plusieurs études comment la langue peut jouer avec la forme des mots qui se prêtent à ce jeu, du côté de la constitution du signifiant, mais aussi du côté du signifié. Il étudie l'expression d'idées telles que *balançoire* [...], *fronde* [...], *ver de terre*, *perce-oreille*, *papillon*, *ver luisant* (*luciole*) [...], etc. Dans ces études, on sent le plaisir de Karl Jaberg à observer l'instinct ludique de la langue qui se manifeste souvent dans la désignation des objets et des animaux mentionnés. Cet instinct ludique l'attire beaucoup plus que la régularité des structures linguistiques, et la rigidité systématique qu'il dénonce dans certaines approches scientifiques est critiquée dans plusieurs de ses études, parce qu'elle ne lui paraît pas conforme à la nature de la langue et à ses caprices”.

³⁰ „Man darf wohl mit Gilliéron behaupten, daß es kaum eine lautliche Veränderung in einer Sprache gibt, die nicht Störungen in ihrem Haushalte zur Folge hätte, Störungen, die ihrerseits lexikologischen, morphologischen oder syntaktischen Neuerungen rufen” (Jaberg 1917a, p. 184).

phoniques ou morphologiques se propagent à partir des dialectes vers la langue standard. Les emprunts ou échanges (*Austäusche*) lexicaux de leur côté sont très fréquents, aussi bien à l'intérieur de la langue standard qu'entre dialectes et la langue littéraire ou entre jargons ou encore entre jargons et la langue standard. Or, Jaberg (1932, p. 12-14) fait remarquer que la distinction entre parlers supérieurs et inférieurs est un concept relatif, vu qu'elle varie selon les circonstances historiques et géographiques³¹.

Le trafic langagier et les rapports culturels constituent un deuxième facteur dans la propagation des changements linguistiques (Jaberg 1930a, p. 100). Les mots relativement peu fréquents (caractérisés par une valeur d'échange plus réduite, *geringerer Verkehrswert*) sont le plus sujets à l'instabilité phonétique (*lautliche Labilität*). Les mots peu fréquents (employés seulement à l'intérieur d'un patois, voire d'une famille) perdent leur stabilité phonétique et sémantique, donnant lieu à de nouvelles associations, de nouveaux emplois, de nouveaux sens, et s'échangeant avec d'autres mots. Cette situation se produit surtout quand un dialecte est évincé par une autre langue ou dans des conflits entre dialectes (Jaberg 1930b, p. 68). Selon Jaberg (1917a, p. 166), l'évolution sémantique dépend non seulement de la nature des concepts mêmes, mais aussi des besoins et conditions du trafic linguistique.

Enfin, il convient de considérer les langues dans leurs rapports avec d'autres. Ces rapports peuvent être contraignants, notamment dans le cas des dialectes qui sont toujours plus ou moins soumis à la langue standard ou à des centres régionaux (Jaberg 1932, p. 18). Aucune aire linguistique n'évolue indépendamment; au contraire, on doit toujours tenir compte de „l'interférence de la création locale et des influences extérieures qui – lorsqu'on ne se contente pas de l'hypothèse naïve de l'évolution autoc[*h*]tone – compliquent d'une façon si extraordinaire l'histoire d'un parler” (Jaberg 1936, p. 84)³².

La nature de l'évolution varie selon les diverses variantes linguistiques. En premier lieu, les innovations sont plus fréquentes dans les dialectes que dans la langue standard. Cela tient à ce que celle-ci a une portée normative (*Geltungsbereich*) plus grande que les dialectes et qu'elle est plus contrôlée (*größer Bewußtsein für Korrektheit*). En deuxième lieu, dans les dialectes les innovations sont le plus souvent „anonymes”³³, tandis que la langue littéraire subit une influence très nette de la part des écrivains. En troisième lieu, Jaberg fait une

³¹ Cf. Jaberg (1932, p. 13): „Im übrigen ist nicht zu vergessen daß das Verhältnis von Unterschicht und Obenschicht kein grundsätzliches Gleichbleibendes, sondern ein zeitlich und örtlich wandelbares ist”.

³² C'est la doctrine néogrammaire que Jaberg (1932, p. 8) a en vue: „Die sogenannte junggrammatische Schule ging stillschweigend oder ausdrücklich von der Voraussetzung aus, daß jede Dorfmundart eine selbständige Tradition und eine in sich geschlossene Entwicklung besitze”.

³³ „Soweit die Sprache ein soziales Phänomen ist, entzieht sie sich der Kontrolle. Die größten und weittragendsten Erfindungen bleiben anonym, weil sie die Masse als einfach und selbstverständlich erscheinen” (Jaberg 1932, p. 19).

distinction entre les niveaux phonétique et morphologique d'une part, et lexical de l'autre. Si les changements phonétiques et morphologiques sont typiques des patois, les innovations lexicales par contre proviennent généralement de la langue standard. Celle-ci étant différenciée en jargons, argots, langues de métiers, etc., les mots prennent des significations spécifiques dans les champs d'intérêt respectifs, pour se propager ensuite dans d'autres langages (Jaberg 1932, p. 12-19).

Dans ses études sur l'évolution des mots péjoratifs en français, Jaberg (1903, p. 25; 1905, p. 58-59) a cherché leur origine dans le contact de différents milieux. Il distingue les changements sémantiques (et référentiels) qui sont créés par un individu (anonyme) et adoptés par la communauté (= *Bedeutungsübertragung*) et les changements sémantiques créés par la communauté tout entière (= *Bedeutungsverschiebung*). Or, en recherchant les conditions de ces derniers³⁴, Jaberg affirme que le contact (et l'opposition) des milieux peut être à l'origine du changement³⁵. Quatre cas de figure se présentent: l'adoption d'un mot savant dans la langue courante ou populaire; l'adoption d'un mot dans une autre langue; le cas des „mots bas” (qui, appartenant à la langue populaire, sont appelés ainsi par les milieux les plus élevés, et qu'on peut rapprocher des *Dialektwörter* en général); enfin, le cas où un mot prend une nuance émotive défavorable (*ungünstiger Gefühlswert*)³⁶.

3. CONCLUSION

L'approche de la langue en synchronie chez Karl Jaberg pivote autour de la dialectique du social et de l'individuel. Dans cette optique, on comprend sa récupération du principe schuchardtien de la *Sprachmischung*; celle-ci pénètre la réalité linguistique dans son intégralité: il n'y a pas de frontières nettes entre parlars et on a partout à faire à un espace d'interférences, de superpositions et de tendances. La perspective diachronique du romaniste et la visée *post factum* du dialectologue sont à l'origine d'une approche, intrinsèquement différente, où figure à l'avant-plan l'interdépendance externe des parlars. Dans cette autre optique, Jaberg défend une conception diffusionniste des changements linguistiques, distinguant le niveau individuel (de la création) de la phase de généralisation (par adoption dans la société), le social primant ici l'individuel.

³⁴ Jaberg (1901, p. 600) se propose de répondre aux questions concernant l'explication générale („Warum hat sich die Bedeutung eines Wortes überhaupt verändert?") et concernant les circonstances et motivations [sociales] ("Umstände: Warum hat sie sich in pejoratives und nicht in anderer Richtung verändert?").

³⁵ Cf. Jaberg (1905, p. 58): „Allgemein: Die Versetzung in ein neues Milieu kann der erste Anlaß zu einer pejorativen Bedeutungsentwicklung sein”.

³⁶ Selon Jaberg (1903, p. 26), le contenu d'un mot se compose de trois éléments, à savoir le concept (*Begriff*), une valeur représentative (*Vorstellungswert*) et une valeur émotive (*Gefühlswert*). Seule cette dernière serait sujette à des variations, reflétant des "reaktive Gefühle und Stimmungen".

RÉFÉRENCES

- Baldinger 1964 = Kurt Baldinger, *Sémasiologie et onomasiologie*, in RLR, XXVIII, 1964, p. 249-272.
- Hilty 1997 = Gerold Hilty, *Karl Jaberg (1877–1958)*, in J. Wüest (éd.), *Les linguistes suisses et la variation linguistique. Actes d'un colloque organisé à l'occasion du centenaire du Séminaire des langues romanes de l'Université de Zurich*, Basel/Tübingen, 1997, p. 115-124.
- Iordan – Orr 1937 = Iorgu Iordan – John Orr, *An Introduction to Romance Linguistics. Its schools and scholars*, Methuen, 1937.
- Jaberg 1901 = Karl Jaberg, *Pejorative Bedeutungsentwicklung im Französischen. Mit Berücksichtigung allgemeiner Fragen der Semasiologie*, in ZRPh, XXV, 1901, p. 561-601.
- Jaberg 1903 = Karl Jaberg, *Pejorative Bedeutungsentwicklung im Französischen. Mit Berücksichtigung allgemeiner Fragen der Semasiologie*. Zweiter Teil, in ZRPh, XXVII, 1903, p. 25-71.
- Jaberg 1905 = Karl Jaberg, *Pejorative Bedeutungsentwicklung im Französischen. Mit Berücksichtigung allgemeiner Fragen der Semasiologie*. Zweiter Teil, Fortsetzung, in ZRPh, XXIX, 1905, p. 57-71.
- Jaberg 1906 = Karl Jaberg, *Über die assoziativen Erscheinungen in der Verbalflexion einer südostfranzösischen Dialektgruppe. Eine prinzipielle Untersuchung*, Aarau, 1906.
- Jaberg 1911a = Karl Jaberg, *Sprachgeographische Untersuchungen: s'asseoir*, in „Archiv für das Studium der neueren Sprachen“, 126, 1911, p. 371-423. [= Jaberg 1937, p. 243-291].
- Jaberg 1911b = Karl Jaberg, *Notes sur l's final libre dans les patois francoprovençaux et provençaux du Piémont*, in „Bulletin du Glossaire des patois de la Suisse romande“, X, 1911, p. 49-79.
- Jaberg 1916 = Karl Jaberg, *Ferdinand de Saussure's Vorlesungen über allgemeine Sprachwissenschaft*, in „Sonntagsblatt des 'Bund'“, L, 17.XII. 1916, p. 790-795; LI, 24.XII. 1916, p. 806-810.
- Jaberg 1917a = Karl Jaberg, *Sprache als Äußerung und Sprache als Mitteilung. Grundfragen der Onomasiologie*, in „Archiv für das Studium der neueren Sprachen“, 136, 1917, p. 84-123 [= Jaberg 1937, p. 137-185].
- Jaberg 1917b = Karl Jaberg, *Die alemannischen Lehnwörter in den Mundarten der französischen Schweiz*, in „Sonntagsblatt des 'Bund'“, L, 16.XII. 1917, p. 791-795; LI, 23.XII. 1917, p. 806-810 [= Jaberg 1937, p. 55-69].
- Jaberg 1920 = Karl Jaberg, compte rendu de J. Gilliéron, *Généalogie des mots qui désignent l'abeille d'après l'Atlas linguistique de la France*, in „Romania“, XVI, 1920, p. 121-135 [= Jaberg 1937, p. 203-222].
- Jaberg 1922 = Karl Jaberg, *Dreschmethoden und Dreschgeräte in Romanisch Bünden*, in „Bündnerisches Monatsblatt“, 1922, p. 33-58 [= Jaberg 1937, p. 70-96].
- Jaberg 1924-26 = Karl Jaberg, *Zur Sach- und Bezeichnungsgeschichte der Beinkleidung in der Zentralromania*, in „Wörter und Sachen“, IX, 1924-26, p. 137-172.
- Jaberg 1925 = Karl Jaberg, *Idealistische Neuphilologie* [Vortrag, 3. März 1925, Bern]. (Version rédigée publiée dans „Germanisch-Romanische Monatsschrift“, XIV, 1926, p. 1-25).
- Jaberg 1926 = Karl Jaberg, *Sprache und Leben*, in RLR, 2, 1926, p. 3-15.
- Jaberg 1927 = Karl Jaberg, *Hugo Schuchardt, gestorben in Graz am 21. April 1927*, in „Der Bund“, Feuilleton, n° 181 [28.IV.1927] [= Jaberg 1937, p. 298-305].
- Jaberg 1930a = Karl Jaberg, *Escalier. Beitrag zur Geschichte der französischen Schriftsprache und ihrer Beziehungen zu den Mundarten. Mit einer Karte*, in RLR, VI, 1930, p. 91-123.
- Jaberg 1930b = Karl Jaberg, *Spiel und Scherz in der Sprache*, in *Festgabe für Samuel Singer überreicht zum 12. Juli 1930*, Tübingen, 1930, p. 67-81 [= Jaberg 1937, p. 186-202].
- Jaberg 1931 = Karl Jaberg, *Allocution prononcée le 9 juin 1930, à Sion, devant le deuxième Congrès international de linguistique romane*, in RLR, VII, 1931, p. 5-8.
- Jaberg 1932 = Karl Jaberg, *Sprachtradition und Sprachwandel. Rektoratsrede, gehalten an der 97. Stiftungsfeier der Universität Bern am 21. November 1931*, Bern, 1932 [extrait publié dans Jaberg 1937, p. 334-335].

Jaberg 1936 = Karl Jaberg, *Aspects géographiques du langage. Avec 19 cartes. Conférences faites au Collège de France (décembre 1933)*, Paris, 1936.

Jaberg 1937 = Karl Jaberg, *Sprachwissenschaftliche Forschungen und Erlebnisse*. Herausgegeben von seinen Schülern und Freunden, Paris – Zürich – Leipzig, 1937.

Jaberg 1946 = Karl Jaberg, *Géographie linguistique et expressivisme phonétique: Les noms de la balançoire en portugais. Avec une carte*, in „Revista portuguesa de filologia”, 1, 1946, p. 1-44 [= Jaberg 1965, p. 63-90].

Jaberg 1950 = Karl Jaberg, *Grossräumige und kleinräumige Sprachatlanten*, in „Vox Romanica”, 14, 1955, p. 1-61.

Jaberg 1965 = Karl Jaberg, *Sprachwissenschaftliche Forschungen und Erlebnisse*. Neue Folge. Herausgegeben von S. Heinemann. Paris – Bern, 1965.

Jaberg – Jud 1925 = Karl Jaberg – Jakob Jud, *Der Sprach- und Sachatlas Italiens und die Bezeichnungsgeschichte des Begriffes ‘anfangen’*, in RLR, I, 1925, p. 114-145 [p. 114-118: K. Jaberg et J. Jud; p. 118-145: K. Jaberg seul].

Jaberg – Jud 1927 = Karl Jaberg – Jakob Jud, *Transkriptionsverfahren, Aussprache- und Gehörschwankungen. Prolegomena zum Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, in ZRPh, 47, 1927, p. 171-248.

Jaberg – Jud 1928 = Karl Jaberg – Jakob Jud, *Der Sprachatlas als Forschungsinstrument. Kritische Grundlegung und Einführung in der Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Halle, 1928.

Jaberg – Jud 1960 = Karl Jaberg – Jakob Jud, *Index zum Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz. Ein propädeutisches etymologisches Wörterbuch der italienischen Mundarten*, Bern, 1960.

Pop 1951 = Sever Pop, *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*. Première partie: *Dialectologie romane*, Gembloux, 1951.

Schuchardt 1899 = Hugo Schuchardt, *Romanische Etymologien II*, in „Sitzungsberichte der Wiener Akademie”, 141, 1899, p. 1-222.

Swiggers 1983 = Pierre Swiggers, *Sémasiologie et onomasiologie: opposition, recouvrement et complémentarité*, in C. Angelet – L. Melis – F. J. Mertens – F. Musarra (éds.), *Langue, dialecte, littérature. Études romanes à la mémoire de Hugo Plomteux*, Louvain, 1983, p. 431-438.

Swiggers 1997 = Pierre Swiggers, *L'intégration de la géographie linguistique à la linguistique générale chez Antoine Meillet*, in „Incontri linguistici”, XIX, 1997, p. 19-29.

Swiggers 1998 = Pierre Swiggers, *La géographie linguistique de Jules Gilliéron: Aux racines du changement linguistique*, in „Cahiers Ferdinand de Saussure”, LI, 1998, p. 113-132.

Varvaro 1968 = Alberto Varvaro, *Storia, problemi e metodi della linguistica romanza*, Napoli, 1968.

Centre International de Dialectologie Générale
Faculté de Lettres, K.U. Leuven
Blijde Inkomststraat 21
B-3000 Leuven

AVATARURILE PROTESTANTISMULUI ROMÂNESC. REFORMA, REFORMELE

A venit timpul, credem, să reexaminăm un moment semnificativ din istoria culturii noastre: pătrunderea – în lumea românească, tradițional-ortodoxă – a ideologiei Reformei. Nu este deloc greșit a afirma – în subsidiar – că acest fenomen cultural-religios venit dinspre Vest către ținuturile românești ale Moldovei și ale Transilvaniei – într-un context maghiaro-german – a fost prima confruntare (nonconflictuală, în plus) a mentalității românești închise între barierele Orientului slavo-bizantin cu Occidentul.

1. Începuturile s-au făcut în Moldova lui Alexandru cel Bun, în sec. XV. Se știe că adepții cehi și maghiari ai reformei lui Jan Hus (ars pe rug în 1415), după ce trec prin Maramureș (ținut mai izolat) și Transilvania și produc în drumul lor unele tulburări social-religioase, își găsesc refugiu în Moldova, se instalează pe valea Troțușului și, de bună seamă, răspândesc în jur ideile lor, dintre care traducerea textelor sacre în limba națională a poporenilor („ca să înțeleagă”) este cea mai însemnată. Doi preoți traduc *Biblia* în maghiară și nu este exclus – după cum credea N. Iorga – ca și primele traduceri românești din textele sacre (*Psaltirea*, *Apostolul* – ceea ce a fost denumit, ulterior, „texte maramureșene”) să fi fost în legătură cu activitatea lor renovatoare. Nu „se făcură [românii!] husiți pe un cap” – cum afirma N. Iorga, în *Istoria literaturii române*, I, p. 100 și urm. –, dar se pot ușor presupune „inspirații” și îndemnuri husite în traduceri nord-moldovene și nord-transilvănene ale unor texte sacre (*Psaltirea* apare în două traduceri, în mai multe copii). În orice caz, unii români (probabil călugări sau persoane legate de Biserică) au ascultat de sfaturile reprezentanților noilor idei religioase husite și au tradus cărți sacre din slavonă în română.

2. Dar husiții, așa cum scrie Al. Rosetti (în *Istoria limbii române*, ediția din 1986, p. 433), nu erau decât bieți „transfugi”, „prigoniți de oficialitatea de peste munți”. Totuși, ei au putut propaga idei și îndemna la traducerea textelor sfinte în română, fie și pe apucate și, am putea adăuga, clandestin! Ei se temeau, în Moldova, de o reacție a ierarhiei ortodoxe de aceeași putere cu cea a catolicismului maghiar (care, în Transilvania, însemna... Inchiziția!). Ortodoxia moldovenească nu dădea atenție, nici nu prea înțelegea aceste lupte ecleziastice occidentale (le-a înțeles, dar două secole mai târziu, pe vremea mitropolitului Varlaam, la îndemnul

teologic și material al ortodoxiei din Kiev!). În orice caz, înainte de declinul husitismului, către sfârșitul sec. XV, în Moldova, teritoriu aflat în afara sferei de influență a catolicismului, românii au beneficiat, în cultura lor regională, de texte religioase traduse în limba lor...

3. Actul următor se petrece la Brașov, în secolul următor și, ca să spunem așa, „la lumina zilei”. În Transilvania, se știe, ideile Reformei luterane au pătruns ușor și repede, prin maghiari și prin sași. „Tezele” – cele 95 de „teze” – pe care le-a afișat Martin Luther la Wittenberg, în 1517, și lucrări de-ale lui circulau în Transilvania (aduse de sași de la Lipsca), dar adevărata propagandă religioasă protestantă se face după 1530, adică după proclamarea confesiunii luterane, la Augsburg. În Transilvania, principalul propovăduitor al Reformei a fost Johannes Honterus (1498 – 1549), primul pastor luteran al Brașovului, autor de lucrări teologice protestante (care apar prin 1542 – 1543). În același timp, alt protestant, Hans Benkner, era „jude” (= primar) al orașului (pe atunci *Kronstadt*), în fruntea unui „senat” de aceeași confesiune. Mai mult decât atât, principele Transilvaniei, János Zsigmond Szápolyai (Ioan Sigismund Zapolya), între 1556 și 1571, îmbrățișează și el confesiunea luterană (în opoziție cu regele Ferdinand al Ungariei, catolic) și aprobă prozelitismul luteran în Transilvania. Așadar, autoritățile statale ale Principatului Transilvaniei și comunitatea sașilor și maghiarilor protestanți încercau să răspândească, oficial, protestantismul luteran printre românii ortodocși. Era o experiență nouă. Însuși Luther și colaboratorul lui, Melchton, se interesau de această întâlnire – unică în Europa – dintre Reformă și Ortodoxie, amândouă confesiuni care nu-l recunoșteau pe Papă.

4. În aceste condiții și cu acest scop a fost folosit în Brașov diaconul Coresi (cca 1510 – cca 1581). El era cunoscut în Brașov, principal centru economic care lega, într-un fel, cele trei țări românești, încă de pe vremea când tipărise aici un *Octoih* slav (1557) și avea legături cu comunitatea românească ortodoxă *extra muros* din Șchei. Venise la Brașov de la Târgoviște, cu învoirea lui Pătrașcu cel Bun (1554 – 1557), iar meseria lui era aceea de tipograf bisericesc pe lângă Mitropolia din orașul-reședință domnească. (Slovele tiparniței lui proveneau din Veneția, aduse, cu ani în urmă, de Dimitrie Liubavici.)

Astfel, diaconul Coresi era omul potrivit de a îndeplini dorințele protestanților din Brașov. Acolo, Johannes Honterus avea el însuși o tipografie, iar Hans Benkner, o fabrică de hârtie. Condițiile de lucru erau extrem de favorabile.

Începând din iulie 1558, diaconul Coresi și ucenicul său Oprea logofătul se stabilesc în Brașov și, în solda sașilor protestanți, tipărește, în 1559, prima sa lucrare „comandată” de autoritățile ecleziastice luterane din Brașov – și, bineînțeles, stipendiată de „senatul” și de „judele” orașului – sub titlul *Întrebare creștinească*. Tipăritura era, de fapt, un *catehism luteran*, destinat a fi citit în bisericile și în școlile „valahilor”. Pentru cei ce aderau la Reforma lui Luther, un ortodox bine instruit era un virtual protestant! De aceea, într-o culegere de documente pentru istoria orașului Brașov, apare următoarea mențiune: *Johannes*

Benknerus, judex Coronensis, cum reliquis senatoribus, reformavit Valachorum ecclesiam et praecepta catecheseos dicenda illis (apud N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, ediția din 1980, p. 99). Documentul este datat 12 martie 1559, ceea ce i-a determinat pe filologi să dateze și *Întrebarea creștinească* în același an.

De aici înainte încep o serie de întrebări și de probleme filologice privind conceptele creștine cu care operau protestanții luterani. Într-o scurtă introducere la *Întrebarea creștinească*, Coresi, cel care „scoate” textul, scrie: *nește creștini buni socotiră și scoaseră carte din limba sârbească pre limba rumânească*. Cine vor fi fost acești „creștini buni” nenumiți (sau necunoscuți lui) și ce făcuseră ei? O traducere din „limba sârbească” – adică din slavonă – în română? Unde ar fi putut, anterior, exista o versiune slavonă a unui catehism protestant? Cercetători ai acestei probleme (N. Sulică, N. Drăganu, Al. Rosetti) s-au gândit că un catehism luteran care ar fi putut sta la baza *Întrebării creștinești* coresiene (1559 – 1561) ar fi avut mai degrabă un original în maghiară sau în germană (în 1544 este semnalat, la Sibiu, un catehism luteran românesc tradus după un original maghiar – dar care nu s-a păstrat posterității). Ceea ce ar însemna că afirmația „scoaseră din limba sârbească” (slavonă) pare curioasă: să fi fost numai o încercare de a-i atrage – respectând tradiția slavonă – pe „valahii” ortodocși? În orice caz, ea atestă că *Întrebarea creștinească* ar fi fost anterior tradusă – iar Coresi n-ar fi avut decât rol de tipăritor, de tipograf. De către cine să fi fost tradusă? S-ar putea impune o singură ipoteză: traducerea să se fi făcut în nordul Moldovei, de pe originale în limba slavă (= slavonă, dar, poate, și prin intermediar ceh; ceea ce echivala cu „sârbească” pentru bietul român ignorant) – adică acele traduceri anterioare efectuate sub influența husiților refugiați în Moldova. De la husiți, ele au ajuns la luterani – din nordul Moldovei, la Brașov –, așa cum, de fapt, filologia românească presupune (O. Densusianu, Al. Rosetti, îndeosebi).

5. Dar textul introductiv continuă cu o serie de mențiuni („*cu știrea Măriei lui Crai și cu știrea episcopului Savei țării ungurești*”), pentru a sfârși astfel: „*și scoasem Sfânta Evanghelie și Zeace Cuvinte și Tatăl nostru și Credința Apostolilor, să înțeleagă toți oamenii cine-să rumâni creștini*”. Să decriptăm unii termeni din text. *Zeace cuvinte* nu era altceva decât o biată parafrază – calc, în românește, în absența unui termen teologic neologistic – a ceea ce era *Decalogul*. Despre *Tatăl nostru* nu pot exista dubii (termenul există și azi). Dar *Credința Apostolilor* ce ar putea fi? Ce termen teologic ar fi putut calchia? Nu cumva este vorba de *Simbolul credinței*, cunoscut și ca *Simbolul Apostolilor*? Această întrebare își are rostul ei. O. Densusianu, Al. Rosetti și alți filologi români consideră că aici ar fi vorba de *Acta Apostolorum – Faptele Apostolilor*, pe care Coresi le-ar fi reluat, adaptându-le la graiul din sudul Ardealului – Muntenia atunci când, în 1563, a tipărit *Apostolul* (românesc). Erori filologice fără teme teologice!

De aceea întrebarea rămâne: de ce apare termenul *Credința Apostolilor* (alături de textele fundamentale creștine *Decalogul* și *Tatăl nostru*)?

După opinia noastră, sintagma *Credința Apostolilor* denumește – traducând sau interpretând aproximativ – ceea ce se numește, în teologia generală, *Simbolul credinței* sau, pentru ortodocși și catolici, *Crezul – Credo*. Că este vorba de acest text (și nu de *Faptele Apostolilor*) stă dovadă, tot într-un text coresiian (citad de Gaster, *Crestomația românească*, vol. I, p. 32, r. 14), sintagma *credința creștinească*, iar într-un alt catehism (probabil, tot luteran) din 1607, *credința ce-au făcut 12 apostoli* (DA, s.v. *credință*).

Și mai semnificativ este însă faptul că, în lucrările consacrate protestantismului ca fenomen cultural-religios european, este semnalat faptul că Jan Hus, în închisoarea în care îl aruncaseră adversarii săi din Boemia și sorbonarzii francezi (Gerson și d'Ailly), a redactat o serie de explicații asupra *Simbolului credinței*, a *Decalogului* și a predicilor duminicale (Georges Casalis, *Le protestantisme*, Larousse, 1974, p. 30).

Oare nu sunt aceste texte sacre exact aceleași despre care vorbește Coresi în ultima parte a introducerii sale la *Întrebare creștinească*? Ele fac parte din structura unui catehism (catolic sau protestant). El afirma că aceste texte erau „scoase” – adică traduse și tipărite – atunci când scria introducerea la *Întrebare creștinească*. Nu ar fi exclus chiar ca aceste ultime trei texte – care, în general, alcătuiau catehismul – să fie o dovadă a existenței unui catehism luteran preexistent *Întrebării creștinești* a lui Coresi (vezi mai jos, sub 13.).

6. Deosebit de importantă este problema sensului verbului (*a*) *scoate*, utilizat de Coresi: „Bunii creștini *scoaseră*...”. Coresi afirmă: *scoasem*. Care este deci semnificația termenului? Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, 1986, p. 680) l-a interpretat ca „a traduce”. P. P. Panaitescu (*Începuturile scrisului în limba română*, citat de Al. Rosetti) îl glosează prin modernul „a publica” (astăzi, chiar „a... edita”). În ceea ce ne privește, credem că (*a*) *scoate*, în utilizările lui din sec. XVI (la Coresi, dar și în *Palia*), avea un sens ambiguu: în primul rând, „(a) traduce”, dar și, probabil, „(a) tipări” (de altfel, în *scoasem Sfânta Evanghelie* etc. acest ultim sens pare mai potrivit; s-ar dovedi o dată mai mult rolul adevărat al lui Coresi în activitatea lui de la Brașov).

Dar problema este mai complicată. Ce origine ar fi putut avea cuvântul (*a*) *scoate* cu sensurile de mai sus? Nici un cercetător al textelor nu și-a pus această întrebare! Credem că sensul „a traduce” și sensul „a tipări” ale cuvântului – după cum s-a discutat în filologia românească – ar putea rezulta dintr-un calc sau pot fi o simplistă (oarecum incultă!) expresie populară. De fapt, și astăzi există expresia *a scoate o carte* „a publica, a tipări”.

Cercetările noastre ne-au îndreptat însă spre limba greacă modernă vorbită. Un verb precum *vgazō* (*Βγαζω*), în greaca actuală, are sensul „a traduce”, „a publica”. Nu putem oare lua în considerație această etimologie?

Coresi afirmă că textele sacre sus-menționate erau „scoase”, ceea ce înseamnă că ele erau 1. traduse și gata de tipărire sau 2. chiar tipărite în momentul apariției prefetei *Întrebării*... Ceea ce, mai departe, înseamnă – ținând seama că

Tetraevanghelul (= „Sfânta Evanghelie”), pe care Florica Dimitrescu l-a editat (București, 1963), datează (după cum este indicat în tipăritură) din 1560 – 1561 – că *Întrebarea creștinească* trebuie datată *a posteriori*. Anul 1559, propus de Al. Rosetti, nu pare potrivit. P. P. Panaitescu (*op.cit.*) propune 1561 – ceea ce ar fi mai acceptabil.

7. Aceste considerații ne sugerează o serie de concluzii-ipoteze: 1. textele menționate fuseseră traduse în prealabil (și unde ar fi putut să se execute traducerea decât în nordul Moldovei – nordul Transilvaniei, sub impulsul husitismului?), 2. ele au fost numai tipărite la Brașov de Coresi (deci aduse din nord în sud, de la adepții lui Jan Hus la adepții lui Luther!) și 3. Coresi a fost numai un tipograf în solda sașilor luterani din Brașov.

În ceea ce privește *Faptele Apostolilor*, textul apare în *Codicele Voronețean*, manuscris. Ulterior, în 1563, apare un *Apostol* (românesc) al lui Coresi, tipărit la Brașov. După cum a arătat Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediția din 1968, p. 683-699, într-un amănunțit studiu, Coresi „a avut la îndemână”, adică a tipărit o versiune asemănătoare cu cea din *Codicele Voronețean*, dar a întreprins el însuși o verificare a traducerii precedente cu un text slavon și a introdus o serie de modificări.

8. Problemele conceptelor religioase ale Reformei nu se opresc aici. Într-un articol publicat cu ani în urmă (în RRL, XXX, 1985, nr. 6, p. 549-552 – un omagiu adus neuitatului Alexandru Rosetti), am atras atenția asupra utilizării frecvente în textele „scoase” de Coresi (din 1559 până prin 1570 – când prozelitismul luteran și calvin era foarte activ) a termenilor *creștin*, *creștinesc*.

Termenul *creștin* apare în textele manuscrise – traducerile din slavonă, nord-moldovene. *Indicele paralel...* întocmit de Florica Dimitrescu (*Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973, p. 142) atestă prezența cuvântului în *Psaltirea Scheiană* și în *Codicele Voronețean* câte o singură dată (tot o singură dată apare și în așa-numitul *Evangheliar slavo-român*, localizat și acesta în Moldova, probabil prin 1551 – 1553). Dar, dintr-odată, termenul *creștin* apare de 9 ori în *Tetraevanghelul* lui Coresi (1560 – 1561). Mai înainte l-am regăsit în *Întrebare creștinească* (1559 sau 1561) – în care, cum am văzut, apar și expresia *creștini buni* și fraza *oamenii cine-să rumâni creștini*. În *Tetraevanghel*, în prefață, se repetă această frază: *să înțeleagă să învețe rumânii cine-să creștini* (ediția Florica Dimitrescu, 1963, p. 167). În textul evanghelic, substantivul este atestat numai la plural – dar, surpriză! – termenul *creștini* nu apare în textele *Evangheliei* tradițional-apostolice (*Evanghelia lui Matei*) – fie ortodoxe, fie catolice. În aceasta din urmă, apare, în schimb, numele propriu *Israel*. Exemple: *oamenii miei creștinii* (*Tetraev.*, p. 40, Matei) – *poporului Meu Israel* (*Biblia Societății Biblice*, București, 1925, p. 4); *nece în creștini* (*Tetraev.*, p. 48, Matei) – *nici în Israel* (*Biblia*, ed. cit., p. 11); *pasă în țara creștinilor* (*Tetraev.*, p. 41, Matei) – *du-te în țara lui Israel* (*Biblia*, ed. cit., p. 4); *nu s-au ivit așa în creștini* (*Tetraev.*, p. 50, Matei) – *nu s-a văzut așa ceva în Israel* (*Biblia*, ed. cit., p. 13,

Matei); *slăvia Dumnezeul creștinilor* (Tetraev., p. 58, Matei) – *slăveau pe Dumnezeul lui Israel* (Biblia, ed. cit., p. 23). Exemplele ar putea continua.

Cu toate acestea, substituirea numelui *Israel* cu termenul *creștini* (pl.) nu s-a operat în toate locurile în care apare: *Tetraevanghelul* înregistrează 20 de ocurențe ale numelui (propriu) *Israel/Izrail* – chiar în *Evanghelia lui Matei*.

Termenul *creștini* mai apare însă și în alte tipărituri: în *Evangheliarul* slavo-român din 1551 – 1553 (1 ocurență) și în *Liturgiierul românesc* din 1570 (5 ocurențe) – toate acestea, în formă de substantiv plural.

9. Alături de acesta, apare adjectivul *creștinesc*. Pe lângă *Întrebarea creștinească*, Coresi întrebuintează în postfața *Tetraevanghelului* sintagma *cărți creștinești*. În *Evanghelia cu învățătură* (1582), denumită și *Cazania II*, în *Predoslovie* regăsim de mai multe ori același concept: *oameni creștinești, legea creștinească, legea oamenilor creștini* (ed. Pușcariu – Procopovici, 1914, p. 3-6). În sfârșit, și *Palia* de la Orăștie (1581 – 1582) atestă, la rându-i, în prefață, expresia *cărți creștinești* dedicate *creștinilor români* (ed. Viorica Pamfil, 1968, p. 7).

Este ușor de observat că termenul *creștinesc* (pl. *creștinești*) este utilizat exclusiv în ceea ce am putea numi „texte ale editorului”, spre deosebire de *creștini* (pl.), care apare în textul evanghelic al lui Matei.

10. Mai întâi, o precizare. Conform *Bibliei*, termenul *creștini* (pl.) nu aparține epocii scrierii evangheliilor. El apare mai târziu – cu ocazia adunărilor Bisericii în Antiohia. *Faptele Apostolilor*, cap. 11, vers. 26 relatează: *Și în Antiohia, întâia oară, ucenicii s-au numit creștini* (Biblia, ed. Galaction – Radu, 1939, p. 1234).

În această perspectivă, cum am putea explica substituțiile parțiale descoperite în *Evanghelia lui Matei* din *Tetraevangheliarul* coresian? Nu putem prea ușor răspunde la o astfel de întrebare. Două ipoteze ar părea posibile – pe care le enunțăm cu multe rezerve – și care pleacă de la o prealabilă întrebare: cine ar fi putut opera asemenea schimbări (substituiri) într-un text sacru, intangibil? În plus, sensul logic al unora dintre aceste substituiri frizează absurdul (de ex. *țara creștinilor* în loc de *țara lui Israel*), dovedind o incultură teologică totală.

Să se fi făcut asemenea substituiri în textele originale (husite) din nordul Moldovei? Unui biet călugăr român traducător din slavonă în română i se pot atribui asemenea erori, cu drept sau pe nedrept... Dar – altă ipoteză – ar putea fi aceea că schimbările s-ar fi efectuat la Brașov, în textul dat, în 1560 – 1561, lui Coresi (de către luterani) spre a fi tipărit.

Substituirile s-au rarefiat, la o anumită parte din text, apoi au dispărut; numele lui Israel a rămas neatins.

Dar această situație bizară nu ar fi semnul unei diferențe (de traducere, de „scoatere”) între *Evanghelia lui Matei* și celelalte evanghelii apostolice?

Affaire à suivre! – cum spun francezii.

11. Este însă adevărat că, în timp ce confesiunile tradiționale beneficiau implicit de calitatea și de termenul de *creștin* (am amintit mai sus că termenul a apărut în Antiohia, în timpul vieții Apostolilor), confesiunea luterană îl

întrebuințază – chiar exploatează – cu predilecție. De bună seamă, ca să evite acuzațiile de erezie noncreștină (sau dușmănoasă creștinismului). Luther însuși numea Biserica întemeiată de Iisus Hristos „notre mère spirituelle, la sainte Église chrétienne” (*Des bonnes oeuvres*, trad. fr. în *Oeuvres*, vol. I, Geneva, 1957, p. 271). Să adăugăm celebrul *Manifeste à la noblesse chrétienne* (An den christlichen Adel deutscher Nation), precum și *La liberté du chrétien* (Von der Freiheit eines christen Menschen) – amândouă aceste lucrări fundamentale, scrise în 1519 – 1520 (trad. fr. *Oeuvres*, vol. I, II, Geneva, 1966). Tot lui Luther i se datorește sintagma *creștini buni* – în care marele reformator includea și pe oamenii laici: *les laïcs [sont] de bons chrétiens; ...il est abusif que le droit canon fasse si grand cas de la liberté ecclésiastique... comme si les laïcs n'étaient pas de bons chrétiens et gens d'église qu'eux mêmes* (*Oeuvres*, vol. II, p. 88). Iată, în sfârșit, și conceptul *om creștin*: *l'homme chrétien est en toutes choses le plus serviable des serviteurs* (*Oeuvres*, vol. II, p. 275).

Luther opunea termenii de mai sus teologiei profesate atunci de pontifii de la Roma (Alexandru VI – Borgia –, Iulian II, Leon X) care, în numele catolicismului (prin prelați catolici), practicau, deschis (și... „teologic!”), operațiuni financiare oneroase („indulgențele”). Chiar mai mult, papii de atunci – după cum știm – se amestecau în rivalitățile terestre dintre regii și împărații Europei feudale. *Le Pape est un scandale pour la Chrétienté* – decreta Luther (*Oeuvres*, vol. II, p. 92).

12. Chiar dacă, în Transilvania, sașii erau departe de asemenea lupte teologice, ei aderaseră la noua confesiune la puțin timp de la întemeierea ei, la Wittenberg, din rațiuni naționaliste: luteranismul le permitea a se delimita – și lua distanță – de maghiarii catolici (mai târziu chiar, după 1564, aceștia din urmă, în mare parte, îmbrățișează calvinismul, din aceleași tendințe identitare), după ce, mai înainte, și unii, și alții luaseră contact cu reformații husiți din nordul Ardealului și nordul Moldovei.

Trebuie însă menționat faptul că în traduceri și tipăriturile comandate de sașii luterani lui Coresi – ca și în textele calvine (*Palia* de la Orăștie, 1582) – regăsim mai degrabă conceptele, termenii și expresiile enunțate de Luther. Între acestea, termenii *creștini* (plural), *creștinesc* apar cu deosebită frecvență.

Nu ar fi deci deloc surprinzător a atribui substituirile mai înainte menționate – oricât erau, unele, de absurde, ignorante – unor „buni creștini” protestanți – husiți sau luterani – probabil români, care să fi încercat a ... „creștina” parțial Evanghelia lui Matei, renunțând însă, până la urmă (din ce motiv?), la această ignobilă imixtiune în textul sacru!

13. Ceea ce caracterizează însă Reforma protestantă românească este concordanța dintre husitism și luteranism, adică dintre primele traduceri manuscrise rotacizante din nordul Ardealului – Maramureș – nordul Moldovei și primele tipărituri ale lui Coresi. Între ideile lui Jan Hus și cele ale lui Luther existau unele diferențe (de ex., Jan Hus scrisese tratatul *De ecclesia*, în care vorbește de o

„biserică universală”, și se ocupa de explicații privind *Simbolul credinței* și *Decalogul*, precum și de predici duminicale). Reformații „oficiali” din Brașov nu au ezitat a lua legătura cu cei din nord. Johannes Honterus însuși a călătorit în Moldova prin 1540 (Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, 1986, p. 677)¹, dar asemenea fapte importante nu i-au interesat pe cercetători.

Cea mai bună dovadă a acestor contacte sud-nord ar fi traducerea catehismului. Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, 1986, p. 680) a arătat că „printre cărțile traduse în nordul Ardealului – Maramureș” apărea și copia unui *Catehism* – pe care îl consideră „luteran” (menționăm că asemenea denumiri, precum *luteran* sau, cum este cunoscut catehismul de la Sibiu din 1544, căruia i se atribuie numele *calvinesc*, sunt date de către filologi).

Catehismul „luteran” pare a fi stat – susține Rosetti – la baza *Întrebării creștinești* tipărite de Coresi în 1559 (sau 1561). Textul apare într-un *Codex Sturdzanus*, un miscelaneu de texte manuscrise din nordul Ardealului (de la sfârșitul secolului XVI – începutul sec. XVII), copiate de Popa Grigore din Măhaci și editate de B. P. Hasdeu în *Cuvente den bătrâni*.

Se pare însă – susține Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, 1986, p. 678) – că în Ardeal și în Moldova, în prima jumătate a secolului XVI, au existat „mai multe centre românești reformate”, unde se traduceau cărți religioase. De bună seamă, în aceste „centre”, husitismul, în descreștere (și în exil), și luteranismul în plină ascensiune, susținut de autoritățile locale – se întâlneau și se întrepătrundeau. Încă din 1519, negustori sași întorși de la târgul din Leipzig și tineri sași care studiaseră la Wittenberg aduc cu ei ideile Reformei lui Luther și le răspândesc printre concetățenii lor (printre aceștia se găsea însuși Johannes Honterus). Era foarte ușor ca, prin asemenea contacte, ideile unora să fie însușite și de ceilalți, iar traducerile husite să fie preluate de luterani.

N. Cartoian (*Istoria literaturii române vechi*, ed. 1980) a intuit asemenea convergențe temporale și ideologice: „focarele reformei husite nu erau, poate, încă stinse, în Ardeal, când din Germania... au fost aduse peste munți ideile marelui reformator Luther” (p. 85).

Numai astfel putem explica sibilinica frază de la începutul *Întrebării creștinești*: „nește creștini buni socotiră și scoaseră cartea den limba sârbească pe limba rumânească”. Putem acum presupune – cunoscând toate aceste legături implicite – cine erau anonimii creștini „buni”? Erau ei husiți? Erau luterani? Sau se intersectau și se reuneau unii cu alții în slujba aceluiași idealuri?

Iată de ce credem că prezența copiei manuscrise a catehismului printre primele texte românești dinainte de Coresi nu poate fi – cum susține Al. Rosetti – o dovadă a „influenței luterane”, ci, mai degrabă, o confirmare a confluentei, pe teren românesc, dintre ideile și activitatea adepților lui Jan Hus și zelul tinerilor reformatori – până la urmă victorioși – care urmau pe Martin Luther.

¹ Informația provine din monografia lui Karl Kurt Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honterus*, Hermandstadt-München, 1935, p. 75.

Reforma protestantă se extindea, deci, în Transilvania, de la nord spre sud, de-a lungul Carpaților răsăriteni.

14. Începând de prin 1564 inițiativele prozelitismului luteran sășesc se răresc. Se pare că sașii din Brașov treceau prin dificultăți economice. În aceste condiții, diaconul Coresi este „utilizat” de maghiarii calvini, care se despart de sașii luterani prin 1564 (în 1566 se ține Dieta de la Sibiu) și preiau ideile Reformei. Nobilul ungar Forró Miklos de Haporton – „Foro Miclăuș”, în denumirea lui Coresi – comandă tipărirea *Evangheliei cu tâlc* (1564), denumită de filologi *Cazania I* (odată cu ea apare și un *Molitvenic*). În 1567, prin Dieta de la Turda, calvinii întemeiaseră o „Biserică a românilor” reformată, cu un „superintendent” (episcop) Gheorghe de Sângeordz (György Szentgyörgy). Ea era, de fapt, prima Biserică organizată a românilor, care până atunci nu aveau o Biserică ortodoxă structurată. În schimb, „superintendentul” român îi obliga pe preoții aderenți să officieze slujba religioasă în limba română: „acolo, în biserică, să se spuie sfânta Evanghelie în limba pe care o grăiesc oamenii, să putem înțelege noi, mișelamea” – scrie Coresi în predoslovie *Evangheliei cu tâlc*. Și: „să înțeleagă popa ce zice însuși și oamenii ce ascultă” – scrie tot el, în *Molitvenic*.

Ideea nu este, bineînțeles, nouă: o regăsim în ideologia celor două curente protestante anterioare – și la husiți, și la luterani. Diferența consta însă în faptul că ungerii calvini reprezentau autoritatea maghiară supremă care guverna principatul autonom al Transilvaniei: exista chiar un „superintendent maghiar pentru protestanți și ortodocși”. Bineînțeles, o asemenea situație îi conducea pe românii transilvăneni la suspiciuni de maghiarizare. Și, implicit, la foarte slaba lor adeziune la noua confesiune (de fapt „biserica românilor” dispărea curând, prin 1720 – 1730). De altfel, în anul 1569, „superintendentul” român nou ales (în locul lui Gheorghe de Sângeordz), Pavel Tordaș, cere „aspra pedepsire” a preoților români calvini care absentau de la reuniunile „sinodului” (majoritatea preoților ortodocși era refractară calvinismului). Sub „superintendența” lui Pavel Tordaș se tipărește o *Carte de cântece*, prin 1570 – 1573, la Oradea, primul text românesc cu litere latine, dar în ortografie maghiară.

În orice caz, teologia calvină preconiza, în Transilvania, cam aceleași teze ca și luteranismul. De aceea, Clujul, centru luteran (în 1558), devine centru calvin (în 1567). Pavel Tordaș, bunăoară, „au porâncit în școală mișterii și dascălii să înveațe rumânește den cărțile ce deaderă boiarii cinstitului sfat și ce va da sfinția lui... trebuiaște să înțeleagă feciorii... Iară sârbește și latinește să știe numai cine iaste om cărțulariu... eară mișelamea n-are lipsă de-a știrea”, scrie un „diac” Oprea (poate chiar colaboratorul lui Coresi) în epilogul unui *Octoih* românesc (N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, ed. 1980, p. 98-98). Promovând asemenea idei, calvinii aveau avantajul de a recurge – dincolo de prozelitism – la măsuri coercitive. Ceea ce, trebuie să recunoaștem – așa cum am mai scris –, a contribuit, în bună măsură, la introducerea limbii române în biserică și în școală (Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între*

limbile romanice, vol. IV, Cluj-Napoca, 2003, p. 225). În același timp, calvinismul din Transilvania – chiar dacă nu a fost bine înțeles și acceptat de românii ortodocși – a însemnat nu numai o continuare a protestantismului husit și luteran, ci și o inovație reformatoare care a ajuns, uneori, la bune rezultate (de ex. scrierea cu litere latine, limba română în școlile românești). În fond, calvinismul, preluând inițiativele strict teologice ale precedentelor reforme, a extins acțiunile Reformei la aria largă a culturii în Transilvania. Trebuie subliniat că scrierea cu caractere latine a limbii române o datorăm mai întâi calvinismului sec XVI – XVIII și abia ulterior Școlii latiniste și Bisericii Unite cu Roma!

15. Calvinismul își închieie influența directă în apoteoză: în 1582 apare *Palia* de la Orăștie, cu cheltuiala unui nobil, „comandantul” Hunedoarei, Geszty Ferenc (în românește *Gesti Frenți, hotnogul Ardealului și al Țării Ungurești*). Traducerea se face din maghiară, dar, ca și în cazul luteranilor din Brașov, în dorința de a-i atrage la confesiunea cea nouă pe românii integrați în tradiția bizantino-slavă, în predoslovie se afirmă: „scoasem den limbă jidovească și grecească și sârbească pre limbă românească”. Încă o mistificare protestantă (ca și cea de la Brașov), pentru a evita suspiciunile Bisericii pravoslavnice (de altfel, Coresi avea totdeauna grijă de a menționa că tipăriturile sale sunt „cu știrea” „episcopilor” Ghenadie sau Sava ai Ardealului și ai Țării Românești!). Subterfugiile protestante nu au scăpat de vigilența cercetătorilor: Mario Roques a dovedit – prin elemente lingvistice – proveniența maghiară a textului original al *Paliei* (compulsat probabil și cu un original în limba latină).

16. Dar timpurile Reformei protestante (mai ales luterane) slăbesc mult atunci când la conducerea principatului Ardealului se încoronează Ștefan Bathory (1571 – 1575), catolic fervent, care devine, după aceea (1573 – 1613), rege al Poloniei. Familia Bathory (Cristofor, Sigismund) domnește în Transilvania până în 1613 și, spre a stăvili Reforma calvină, întărește ortodoxia (Ioan de Prislop devine, în 1595, „mitropolit” ortodox al Transilvaniei).

Calvinismul continuă însă a supraviețui prin autoritatea statală – căutând să exercite o influență indirectă asupra Bisericii Ortodoxe Române și, implicit, asupra românilor. În 1613, a devenit principe al Transilvaniei Gabriel Bethlen (1580 – 1629), om cu solide convingeri calviniste – despre care se poate spune că nutrea bune sentimente față de români (mai ales față de cei săraci). Se știe că protestanții calvini dădeau o mare importanță „cărții”, instrucției școlare. Sub conducerea lui Bethlen, autoritățile de stat – majoritar, calvine – creează o serie de „colegii”, cu evidentă orientare reformată, calvină: la Alba Iulia (*Bălgrad*), Aiud (*Collegium Bethlenianum*, cea mai importantă instituție de învățământ reformat din Ardeal), precum și școli în limba română, la Lugoj, Caransebeș, Hațeg și Hunedoara, unde au studiat mulți români care înțelegeau însemnătatea studiilor. Unii dintre aceștia au devenit valoroși intelectuali ai Ardealului din secolul XVIII: Gheorghe Buitul, Gabriel Ivul, Ioan Kájoni, Mihai Halici, Ioan Zoba din Vinț –

ortodocși și catolici, teologi convertiți la calvinism –, bunăoară, au fost elevi în *Bethlenianum*. Ei au constituit prima „intelligenție” românească. De altfel, trecerea de la o confesiune la alta era frecventă în sec. XVI – XVII în Transilvania: la Alba Iulia Atanasie Anghel, întemeietorul cultului greco-catolic românesc, și, înaintea lui, Simion Ștefan, viitorul mitropolit ortodox (de fapt trecut la calvinism și revenit „la comandă” întru ortodoxie), care și-a legat numele de *Noul Testament* de la Bălgrad (1648). La Făgăraș, văduva principelui Gheorghe Rakoczy I întemeiase o școală în limba română pentru copiii țăranilor români. Dar aceștia, temându-se de calvinizare și maghiarizare, frecventau foarte puțin asemenea școli: identitatea lor românească și religia ortodoxă strămoșească erau – pentru ei – mai de preț decât cultura adusă de noua confesiune! Și totuși! Din aceste instituții de învățământ calvine au ieșit idei teologice moderne care au servit deopotrivă Bisericii Unite cu Roma (greco-catolică) și Bisericii Ortodoxe.

Autoritățile transilvane conduse de Gabriel Bethlen nu se opreau aici. Ele obligau pe prelații ortodocși români să officieze slujbele în limba română (pentru a fi recunoscut ca „mitropolit” ortodox român, trebuia să vorbească românește în biserică, să traducă textele sacre în română, să tipărească, în limba română, cărți, să înființeze școli). Alteori căutau a converti la calvinism preoți ortodocși, cu promisiunea de a li se oferi funcții ierarhice superioare: Simion Ștefan este un exemplu. Mai mult decât atât: Gabriel Bethlen se adresează în scris lui Kiril Lukaris, devenit patriarh de Constantinopol (1627 – 1637) și cunoscut a avea atitudini binevoitoare față de Reforma calvină (pentru acest motiv Biserica Ortodoxă l-a afurisit *post mortem*), cu rugămintea de a-i „convinge” pe credincioșii ortodocși din Ardeal că atât calvinii, cât și ortodocșii duc aceeași luptă cu catolicismul și cu Papa, drept care trecerea la calvinism le-ar fi... de folos. (Răspunsul negativ al patriarhului Lukaris este antologic: el menționează unitatea de credință a românilor de pe ambele versante ale Carpaților.)

17. Problema relațiilor dintre calvinism și ortodoxie este deosebit de complexă, în Transilvania – mai ales la Alba Iulia. Acolo exista, din 1571, dar se consolidase prin 1595 – 1597, în urma victoriilor lui Mihai Viteazul, prima mitropolie ortodoxă românească – creată *sub conditione*: ierarhii români să se găsească sub „protectoratul” și controlul principilor protestanți ai Transilvaniei (mitropolitul urma să fie „validat” de către principe). În aceste condiții, urcă pe scaunul mitropolitan, printre alții, în sec. XVII, Ghenadie II (1627 – 1640), Ilie Iorest, fost călugăr de Neamț (1641 – 1642), și alții (Gheorghe din Sec, Meletie) mai puțin însemnați. Unii dintre ei – precum Ilie Iorest – sfârșesc repede, ba chiar sunt pedepsiți pentru nesupunere față de autoritatea calvină centrală, până când este numit „mitropolit” (fără consacrare în Țara Românească) Simion Ștefan (1643 – 1652).

Pe lângă Mitropolie, funcționa încă din 1639 la Bălgrad (de fapt, la Presaca = „Prisac”, lângă Alba Iulia) o tipografie mitropolitană care scotea cărți bisericești

ortodoxe (de exemplu, reeditarea *Evangeliei cu învățătură* din 1581, a lui Coresi), dar... și cărți calvine. Aici apare, în 1640, celebrul *Catehism calvinesc* „întors din limba diecească (= latină) și slovenească (fals!) în românește”, pe care îl critică mitropolitul Varlaam al Moldovei, în *Răspuns la Catehismul calvinesc*. Tot aici apare, în 1656, și *Scutul catehismușului*, „apărarea” calvină împotriva lui Varlaam. Toleranța calvină față de ortodoxie era numai o aparență: Gheorghe Rakoczy II și „superintendentul maghiar pentru protestanți și ortodocși” erau „îndrumătorii”, „protectorii”, adică cei care controlau și conduceau ierarhia ortodoxă a românilor (vezi Maria Someșan, *Începuturile Bisericii Unite cu Roma*, București, 1999, p. 26-28).

18. Putem totuși concluda: Reforma calvină – configurația teologică cea mai puternică, dar și cea mai autoritară a reformelor care s-au manifestat în principatul Transilvaniei în sec. XVI – XVII – este, în același timp, și Reforma care a reușit (după calvinism, pe la 1570, a urmat unitarismul, fără prea mari rezultate de conversiune). Spre deosebire de toți protestanții, calvinii au înlesnit formarea primei generații de intelectuali-teologi români în Ardeal. După cum am văzut mai înainte, calvinismul a pregătit terenul ideologic (și conștiința) unei „renovări” a religiei tradiționale slavo-bizantine românești. Chiar dacă tendințele instrucției teologice calviniste erau anticatolice – în Europa occidentală –, din școlile întemeiate în Transilvania de această confesiune reformată nu au ieșit anticatolici, ci dimpotrivă: prelați care au dorit unirea cu Roma! (Atanasie Anghel este cel mai grăitor exemplu².) Este cazul să atribuim asemenea paradoxale conversiuni faptului că, în sfârșit, preoții ortodocși români au avut, prin reforma calvină și date fiind obligațiile de subordonare față de autoritatea principatului, acces la cultură. Ei reușeau, astfel, să iasă din prăfuitele (și neînțelesele: cum spunea Coresi, „popii nu mai știu sârbește”) ceasloave canonice slavone la lumina înțelegerii (și interpretării) textelor evanghelice.

Atunci când, în 1688 (sub Mihály Apaffy, 1622 – 1690), acceptă protectoratul Imperiului Habsburgic, austriei găsesc, în iumea românească, mai întâi o Biserică Ortodoxă majoritară, cu ierarhi numiți de „superintendentul” maghiar calvin, fără a fi fost consacrați în Țara Românească, la Târgoviște sau la

² „Cazul” lui Atanasie Anghel: consacrat, la București, în 1698, ca episcop al românilor din Transilvania, i se recomandă de către Teodosie, mitropolitul Țării Românești, ca – din ordinul patriarhului Ierusalimului – „toate slujbele să se citească în limba slovinească sau elinească, iar nu românește”. Această indicație se făcea la... 10 ani de la apariția *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino, din 1688! Sub presiunea militară a Austriei, dar, mai ales, pentru că era școlit în colegii calvine, Atanasie Anghel se lasă convins să treacă la Biserica Unită cu Roma (greco-catolică). De bună seamă, un rol a avut și obtuza ierarhie valahă, care, în 1698, ar fi dorit să se renunțe la limba română din bisericile ardeleni, acolo unde se oficia în română din 1570!

București, și, alături de aceasta, o Biserică românească calvină, minoritară, ce dispare prin 1720, odată cu consolidarea protectoratului catolic al Austriei.

19. În aceste circumstanțe, Biserica Unită cu Roma – greco-catolică –, sub protecția imperiului austriac, a preluat și c o n t i n u a t opera începută de reformații calvini. Aceștia din urmă au introdus în Transilvania scrierea cu caractere latine (fie și cu ortografie maghiară – în *Cartea de cântece*, 1570 – 1573; în *Palia* de la Orăștie, 1582, termenul *român* apare scris cu -o-, ca în maghiară) și tot ei i-au obligat pe preoții ortodocși să-și naționalizeze slujbele religioase ortodoxe. Maria Someșan (*op. cit.*) a reliefat – cu dreptate – faptul că uniaticismul a fost favorizat de calvinism, chiar dacă acest fapt nu este îndeobște recunoscut.

Acestui curent de gândire teologică și practică al calvinismului, în primul rând, și nu numai prelaților intelectuali ai Școlii Ardelene (greco-catolice) trebuie să-i recunoaștem meritul de a fi reprezentat Renașterea deschizătoare de drumuri spre Occident a culturii românești. Este însă tot atât de adevărat că, instrumentalizat de maghiari, calvinismul nu a reușit să convingă decât puțini români – și aceștia, intelectuali – să-l urmeze. Unirea cu Roma a unei părți a clerului ortodox transilvan, promovată de Austria, realizată deplin abia în sec. XVIII, a întrunit, în schimb, adeviziuni populare mai largi (dar și opoziții conservatoare, care, de fapt, dovedeau succesul prozelitismului greco-catolic!), pentru că îndrepta mentalitatea românească spre originile ei istorice romane și preconiza cu mai multă forță coerentă adeviziunea la latinitatea și romanitatea italiană occidentală.

Să mai repetăm? Fără curentele Reformei, mai ales fără cea calvină, nu ar fi putut reuși *uniația* greco-catolică. Religiile *receptae* au schimbat orientările și structurile culturale ale românilor.

20. Această înlănțuire a încercărilor de convertire a „schismaticilor” (ortodocși) români la confesiuni occidentale trebuie să fie atent examinată. În primul rând, regiunea. Dacă Transilvania a fost regiunea cea mai vizată de propagandistii religiilor *receptae*, acest lucru se datorește faptului că ea era integrată într-o zonă preponderent central-europeană, austro-maghiară („Boemia” lui Jan Hus intra în aceeași parte). Se explică astfel continuitatea dintre prezența husiților și traducerea din nordul Transilvaniei – nordul Moldovei și activitatea protestanților luterani din Brașov. De la sașii luterani din Brașov, Reforma trece sub conducerea – autoritară, chiar statală – a maghiarilor calvini, care izbutesc a construi un fel de „intelighenția” ardeleană „dezlegată” de tradiționala ortodoxie. Și de aici, de la ei, la Școala Ardeleană greco-catolică. Confesiunile noi urmează șirul Carpaților, de la nord-est, la sud și la sud-vest. Să observăm că și greco-catolicismul s-a născut la Blaj, tot în aceeași zonă a Transilvaniei. Se pare însă că, în sudul Transilvaniei, greco-catolicismul a fost slab acceptat.

Mai mult decât atâta. Ori de câte ori ideile novatoare au încercat să depășească lanțul muntos al Carpaților, ele au fost respinse. Țara Românească nu a permis catolicismului să pătrundă decât în zona subcarpatică de la Curtea de Argeș –Câmpulung, până prin secolul XIV – XV. În Moldova, cu toată presiunea, dinspre nord, a Poloniei, catolicismul nu a reușit să se implanteze decât pe o îngustă fâșie regională, tot subcarpatică (singurul succes, episcopia efemeră a Cumaniei). Cât privește calvinismul, importat și el, dinspre nord (din zonele protestante ale Poloniei), domnia tulbure a lui Despot-Vodă (1561 – 1563), cu activitatea lui prooccidentală (școala de la Cotnari, cu preceptori latinizanți germani!), excentrică și aberantă pentru bieții români moldoveni ignoranți (în ciuda ideilor despre Dacia și latinitatea românilor), a fost contracarată și distrusă de boierii care se declarau pravoslavnici, dar nu de Biserica Ortodoxă (vezi Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. IV, Cluj-Napoca, 2003, p. 253-264). Eșecul calvinismului a fost complet! Moldo-Valahia rămânea tradițional orientat-ortodoxă. Cu greci, cu sârbi, cu ruși, chiar cu bulgari – dar nu cu ungurii „papistași”, nici cu reformații! Să adăugăm totuși faptul că, în sec. XVII, aceeași Moldo-Valahie ortodoxă a constituit singurul sprijin puternic al rezistenței identitare ortodoxe pentru majoritatea românilor de peste Munții Carpați (din „țara unguerească”): epoca mitropolitului de Kiev Petru Movilă și a mitropolitului de Moldova Varlaam. (Să nu uităm însă că Sinodul de la Iași, din 1642, și *Răspunsul la Catehismul calvinesc* al lui Varlaam erau îndreptate împotriva *Catehismului* editat în tipografia Mitropoliei de la Bălgrad, stipendiată și controlată de calvini!)

*

21. Istoria implantării protestantismului – ca și cea a Bisericii uniate („unită cu Roma”) – reprezintă o perioadă importantă din evoluția culturii românești. Originalitatea Reformei (sau a succesiunii ideilor reformate) pe teritoriul României constă în legătura interpenetrantă – interdependentă, chiar suprapusă – a mai multor curente de gândire teologică, reunite sub un singur imperativ: a da Transilvaniei un loc (și un rol) distinct în ansamblul romanității românești. O poziție aparte în conglomeratul european. Principatul Transilvaniei se dorea a fi un stat autonom (cum fusese atunci când, împreună cu Suedia și Anglia, principele calvin al Transilvaniei semnase, în 1648, Pacea de la Westfalia!).

Sau, în termeni religioși, trebuie să spunem: a izola Transilvania de românitatea ortodoxă tradițională orientată de secole spre sud, spre Balcanii slavo-grecești și spre Răsăritul slav, de la Kiev până la Moscova.

Tentativele nu au reușit. Ortodoxia românească – mai ales cea transilvană – și-a selectat, singură, aspectele inovatoare – luând numai ceea ce nu-i altera

identitatea tradițională –, deci și-a conservat integritatea dincolo și dincoace de Carpați, asigurând unitatea (fie și în diversitate) a comunităților românești. Trebuie să recunoaștem: aceasta este o mare victorie a românilor din Transilvania, conduși de mari personalități religioase și politice: o izbândă care se învecinează cu un miracol!

Cu toate acestea, chiar în asemenea circumstanțe, protestantismul românesc rămâne un episod istoric care își așteaptă încă cercetătorii – atât din perspectivele ortodoxiei (și românești, și slavo-balcanice), cât mai ales dinspre Occidentul reformat. Soarta ideilor lui Jan Hus, Martin Luther, Jean Calvin în Europa de Est – mai ales în zonele românești – constituie, în definitiv, și o pagină de originală istorie europeană.

P. S. Trimitem insistent pe cei care ar dori să studieze limbajul Reformei românești și la articolul nostru *Le langage de la Réforme dans la culture et la langue roumaine du XVIe siècle*, în RRL, XXX, 1985, nr. 6, p. 549-552, pe care l-am menționat în această lucrare. O bună parte dintre referințele istorice ale acestor probleme le-am preluat dintr-o lucrare în pregătire de Adrian Niculescu, doctor în științe istorice.

*Università degli Studi
Istituto di Filologia Romanza
Udine, Via Mazzini, 3
Italia*

DESPRE SITUAȚIA PREZENTĂ ȘI VIITORUL INTEGRALISMULUI ÎN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ*

1. ÎN LOC DE INTRODUCERE

Într-o intervenție din 2003 propusă remarcabilei reviste „Contrafort” de la Chișinău (Tămâianu-Morita 2003), ne-am declarat convingerea că pentru a judeca **validitatea Proiectului Lingvisticii Integrale** nu are nici o importanță în ce măsură și pe câte meridiane geografic-culturale a fost receptată / acceptată / asumată Opera lui Eugeniu Coșeriu. Continuăm să credem că într-o asemenea dezbatere nu-și află loc argumentul cantității sau al consensului, atâta vreme cât nu ne înscriem printre adepții teoriei conform căreia adevărul științific s-ar stabili prin *votul majorității*.

La fel, nu credem că, din unghi obiectiv, spațiul lingvisticii românești ar deține vreo poziție privilegiată ca teren fertil pentru înrădăcinarea și creșterea integralismului. S-ar putea, dimpotrivă, ca realitatea trecută și prezentă să sugereze mai degrabă contrariul. Din unghi subiectiv, ne preocupă însă *predilect* România, nu doar în sensul unei panorame retrospective, ci mai ales într-un orizont constructiv.

Pledăm, ca prim pas pe un drum cu amplă deschidere, pentru o evaluare de ansamblu *realistă* privind gradul de cunoaștere a lingvisticii integrale și influența ei atestabilă în perimetrul lingvisticii românești de ieri și de azi: o evaluare lipsită de festivism și detașată de efectul copleșitor al personalității *omului* Coșeriu.

2. HARTA GENERALĂ A DEMERSULUI

2.1. O primă delimitare a domeniului factic care ne interesează poate fi operată pe baza inventarelor bibliografice generale (de pildă, dintre cele mai recente, Kabatek/Murguía 1997:271-311, Coseriu 2001:457-484¹, Ardeleanu & Moldoveanu 2003:23-58²) sau particularizate – cum ar fi relevanta *Bibliografie*

* Lucrarea de față dezvoltă o comunicare prezentată la cel de-al 6-lea Colocviu al Balcanoromaniștilor din Germania (Balkanromanistenverband), desfășurat la Institutul Cultural Român din Berlin (6-7 mai 2005) și având tema generală *Die Zukunft der Rumänistik im deutschsprachigen Raum*.

¹ Cuprinde publicațiile până în anul 2000 inclusiv.

² Cuprinde publicațiile până în anul 2001 inclusiv.

coșeriană din perspectivă românească alcătuită de Constantin Dominte, în *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică* (Coseriu 1994b:157-168)³.

Într-o serie de lucrări anterioare (Tămâianu 2000, Tămâianu-Morita 2001b, 2002, 2002-2003) am încercat să schițăm coordonatele unui tablou de ansamblu privind diseminarea și productivitatea teoriei integraliste a limbajului în spațiul nipon⁴. Prin analogie, cu modificările de rigoare, distingem **două domenii** care alcătuiesc **relația dintre lingvistica integrală și lingvistica românească: lingvistica integrală și lingvistica limbii române**, respectiv **lingvistica integrală și lingvistica din România**. Vedem coordonatele ce vor fi desfășurate mai jos în mod simultan:

(i) drept schiță orientativă pentru a evalua comprehensiv ceea ce s-a realizat până în prezent în spațiul lingvistic-cultural românesc și

(ii) drept plan de acțiune pentru anii imediat următori, cu precizarea că fiecare arie rămâne deschisă detalierii și diversificării.

Considerațiile de față se rezumă la opera lui Eugeniu Coșeriu, dar suntem pe deplin conștienți că un demers cu aspirații spre completitudine nu poate să nu țină seama și de contribuțiile discipolilor săi direcți și indirecti.

DOMENIUL I

Lingvistica integrală și lingvistica limbii române (prezența limbii române ca obiect al descrierii și explicației lingvistice în cadrul studiilor coșeriene)

După extensiunea obiectului și finalitatea cercetării, contribuțiile coșeriene care vizează în mod direct limba română pot fi înscrise în următoarele tipuri principale de demers:

(1) Sugestii de elaborare explicativă și interpretare a unor fapte lingvistice din perimetrul românei, în cadrul abordării planului istoric al limbajului (din unghiul varietății limbii ori din unghiul gramaticii funcționale și al descrierii tipologice a limbii în cadrul tipologiei „realiste”).

(2) Complementar, valorizarea unor fapte de structurare idiomatice și a unor tradiții textuale românești din unghiul constituirii aparatului conceptual integralist (de ex., studiul timpuriu despre „limba lui Ion Barbu”, Coseriu 1948).

(3) Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în lingvistica occidentală (de ex., studiile reunite în Coseriu 1980, volum tradus în 1994, sau Coseriu 2001/2003).

³ Aceasta cuprinde secțiunile: *Traduceri în română, Reflexe românești (recenzii, scrieri exegetice, bibliografie românească privind biografia, activitatea științifică și literară a lui E. Coseriu, interviuri în presa românească), Scrieri și prelegeri publicate în România și Republica Moldova, Lucrări consacrate limbii române publicate în străinătate*. Mai restrânsă și nu la fel de judicioasă organizată este secțiunea „Limba română” din *Bibliografia selectivă* alcătuită de Doina Constantinescu și inclusă la finalul volumului de prelegeri Coșeriu 2004 (p. 167-171).

⁴ O investigație în profunzime asupra receptării integralismului în alte spații culturale (ex-sovietic, spaniol) o constituie studiile Eugeniei Bojoga, începând cu teza sa de doctorat (1999) și continuând până în prezent cu numeroase alte contribuții, cum ar fi Bojoga 2001, 2002, 2003.

(4) Luări de poziție științifice în problema așa-zisei „limbi moldovenești” – temă relevantă și din perspectiva celui de-al cincilea principiu al lingvisticii ca știință a culturii, anume principiul „răspunderii sau utilității publice” (Coșeriu 1992).

DOMENIUL II

Lingvistica integrală și lingvistica din România (afirmarea integralismului ca orientare distinctă în România, influențe ale integralismului asupra lingvisticii românești în calitate de domeniu disciplinar)

(1) Diseminarea operei coșeriene în spațiul limbii române, prin traduceri. În subsidiar, atestarea unui contact introductiv cu opera coșeriană, prin publicarea și circulația textelor unor cursuri și conferințe ținute de E. Coșeriu în România și Republica Moldova.

(2) Exegeze, comentarii, interpretări ale operei coșeriene de către lingviști români.

(3) Prezența viziunii integraliste asupra limbajului în cercetările proprii ale unor lingviști români:

(3a) adoptare segmentală a unor teze și concepte doar în anumite subdomenii investigate, în scop predominant descriptiv, fără asumarea fundamentelor și a teoriei în ansamblu;

(3b) adoptare parțială a unor teze și concepte privind doar unul sau altul dintre planurile limbajului, în încercarea de a le „corela” (combina / plasa în complementaritate) cu, respectiv a le subordona unui cadru teoretic specific altor orientări lingvistice contemporane;

(3c) asumarea viziunii integraliste asupra limbajului și științelor culturii și desfășurarea cercetărilor proprii în interiorul acesteia, eventual cu indicarea unor punți spre redefinirea și recuperarea anumitor cercetări de orientare diferită.

Temă liminară în cadrul Domeniului II: prezentări ale personalității savantului, prin interviuri, evocări, mărturii etc.

2.2. Câteva aspecte se impun subliniate pe marginea schemei propuse.

(a) Fiecare arie delimitată aici reclamă o investigație minuțioasă, efectuată însă fără a pierde din vedere locul său în ansamblu, i.e. fără a absolutiza una sau alta dintre teme, drept unic relevantă ori dominantă ca importanță. Enumerarea lor în linearitate reflectă convingerea noastră că fiecare coordonată este *egal pertinentă* pentru construirea unei imagini globale nedistorsionate.

(b) Fără îndoială, temele vor face obiectul unor discipline diferite, astfel încât este posibilă reorganizarea lor și din acest unghi: *cercetarea competenței idiomatice*, la palierul epistemic de *descriere a unei limbi* (I.1., I.4.) ori la palierul *lingvisticii generale* (I.2.); *istoria lingvisticii* (I.3., II.2., parțial II.3.)⁵. O asemenea

⁵ *Tema liminară* ține nu de istoria lingvisticii în accepție proprie, ci de investigarea biografiei intelectuale a omului Coșeriu.

reorganizare reflectă, însă, alte finalități decât aceea de a contura tabloul general al impactului operei coșeriene asupra lingvisticii românești.

(c) Domeniul II, cel care configurează pătrunderea și diseminarea operei coșeriene în România, va implica, fără îndoială, disocierea a două perioade net diferite, atât cantitativ, cât și calitativ: **înainte și după 1989**. Dacă este adevărat, ca observație generală, că înainte de 1989 avem de-a face cu o receptare parțializantă și adesea grevată de ideologie, nu este mai puțin adevărat că au existat și notabile excepții⁶. Pe de altă parte, în perioada de după 1989 suntem martorii unei pătrunderi mult mai ample și, cu intermitențe, chiar a câte unui „boom coșerian”, sub influența *înțoarcerii acasă* a omului Coșeriu. Nici anii postrevoluționari nu sunt însă feriți de intervenții tendențioase, vădit subordonate unor scopuri ideologice, iar valorizările integralismului pe o dimensiune de adâncime sunt, uneori, nefericit contrabalansate de preluări fragmentare, neinspirate, superficiale. O cercetare a acestui domeniu va trebui să procedeze cu prudență și discernământ, judecând nuanțat și contextualizat fiecare instanță de receptare.

3. SITUAȚIA ACTUALĂ ÎN ROMÂNIA: PROBLEME SPECIFICE

Fiecare dintre domeniile și subdomeniile schițate sub 2.1. cunoaște deja concretizări în contribuții românești semnificative. Ele constituie piese individuale dintr-un uriaș puzzle multidimensional care abia începe să se contureze. Reușitele vorbesc de la sine și nu au nevoie de meta- ori supraexegeze pentru a se situa la locul lor de drept în tabloul general aflat azi în construcție. Absolut necesar ni se pare, în schimb, a pune în evidență explicit și fără echivoc problemele / dificultățile „locale” cu efect dezagregant asupra edificiului integralist românesc. Iată câteva, care ni s-au înfățișat cu maximă acuitate, în ceea ce considerăm a fi o ordine ascendentă a gravității lor.

(1) *Inaccesibilitatea fizică a surselor*

Bibliotecile instituționale din România nu dețin nici măcar bibliografia coșeriană completă – cu atât mai puțin lucrări ale discipolilor și exegeților, adică tocmai ceea ce validează integralismul în calitate de *orientare* în lingvistica prezentului și a viitorului. Cercetătorul interesat de integralism nu are altă soluție decât să apeleze la colecții personale de publicații, în măsura în care, prin circumstanțe favorizante, are șansa accesului la ele.

(2) *Lipsa de comunicare între colectivele și persoanele care lucrează în interiorul viziunii integraliste*

Este un adevăr incomod acela că după 1989 întâlnirile științifice și legăturile directe dintre cercetători s-au redus drastic, fiecare centru universitar funcționând

⁶ Pentru a menționa doar două, ale cercetătorilor clujeni: Borcilă 1988, Codoban 1988.

în relativă izolare. Faptul este mai pronunțat tocmai la generațiile mai tinere – cele de 30, 40 de ani – care au intrat în domeniu după 1989. Dacă adăugăm la aceasta și apariția, cu uriașă întârziere, a revistelor de specialitate vom înțelege de ce și eforturile individuale pe tărâmul integralismului poartă povara unui efect de risipire, de absență a coagulării autentice sub forma unei *orientări*.

(3) Informare deficitară cauzată de necunoașterea limbilor originalelor. În paralel, întreținerea unei imagini parțializante și/sau distorsionate, datorată numărului redus al traducerilor sau datorită calității discutabile a unora dintre ele

La modul ideal, asumarea integralismului drept cadru conceptual pentru cercetările proprii reclamă capacitatea de a citi în germană, spaniolă, franceză și italiană. Dincolo de aceasta, firește, cel interesat ar trebui să aibă la dispoziție și un corpus unitar de versiuni traduse în română – și avem aici în vedere în primul rând studenții și cercetătorii care se înscriu în alte viziuni teoretice, dar doresc să se informeze cu privire la alternativa reprezentată de integralism. Din perspectiva *acestui* tip de cititor, am afirma că mai dăunător decât inexistența traducerilor este tocmai faptul că se traduce sporadic, nesistematic, de multe ori eronat, fără unitate terminologică și conceptuală. O scurtă ilustrare în acest sens este cuprinsă în secțiunea 4. a prezentei analize.

(4) Lipsa imaginii de ansamblu asupra doctrinei integraliste, reflectată (și) în lipsa unui sistem unitar de referințe

După cum bine se știe, *Opera* coșeriană este, din punct de vedere editorial și bibliografic, extrem de complexă – chiar complicată. Numeroase lucrări publicate inițial în reviste sau *proceedings* ale unor congrese au fost reunite ulterior în volume de autor fie în original, fie în traduceri – acestea din urmă realizate sau nu de către Coșeriu însuși, verificate sau nu de către Coșeriu însuși. Cele mai frecvente erori pe le observăm în publicații din România sunt:

(i) citarea nu cu anul originalului, ci doar cu anul unei republicări / traduceri, adesea mult mai târziu, fapt ce echivalează cu o falsificare a cronologiei ideilor lingvistice;

(ii) în cazul unor studii reunite în volumele clasice (ex. Coseriu 1977, 1978), trimiterea doar la numărul de pagină, ca și cum ar fi vorba despre un singur text compact, trecând cu vederea autonomia fiecărui studiu.

În aceeași ordine de idei, vom nota că unele traduceri publicate în România nici măcar nu indică datele de apariție exacte ale originalului, astfel încât cititorul neavizat poate fi ușor indus în eroare.

Susținem că realizarea unei **bibliografii coșeriene critice complete, care să nu reflecte o cronologie simplă**, ci să propună **un sistem structurat de referințe** pentru fiecare lucrare constituie **o prioritate absolută** pentru perpetuarea integralismului ca doctrină teoretică. Ar fi de dorit ca respectiva bibliografie să fie permanent actualizată, odată cu publicarea postumă a unora dintre manuscrise, și

disponibilă liber, de exemplu prin internet. Un început în acest sens îl reprezintă lista accesibilă pe site-ul construit de Johannes Kabatek⁷, ea oferind posibilitatea unei orientări preliminare pentru studenții și cercetătorii care nu au la îndemână bibliografiile publicate.

(5) Confuzia între tipurile de surse sau raportarea exclusivă la surse de nivel introductiv ori la texte adresate publicului larg

Avem în vedere interviuri publicate în reviste românești și transcrieri ale cursurilor, prelegerilor și conferințelor susținute de Eugeniu Coșeriu în diferite centre universitare (de ex., Coșeriu 1994a, 2004). Existența acestor texte (și accesibilitatea lor) este, în sine, un fapt pozitiv, ele reușind a compensa, temporar, inexistența traducerilor. Tot ele ascund însă o perfidă capcană: chiar și prelegerile au fost concepute, în beneficiul studentului român, în regim de *scurtă introducere* în problematica integralismului, fiind desfășurate într-un cadru mai puțin formal decât – să zicem – cursurile uzuale din *curriculum*, susținute pe parcursul unor semestre întregi la Universitatea din Tübingen. Ca atare, ele nu se pot substitui studiilor redactate cu minuțiozitate de savant și apărute în reviste de specialitate ori în volume.

(6) În investigațiile proprii ale unor lingviști români, tendința de apropiere doar ocazională și ... „la ocazii” de Coșeriu

Concentrarea maximă de luări de poziție din partea lingviștilor români se constată a fi fost prilejuită, în trecut, de ceremonii și aniversări, iar după moartea savantului – de comemorări. Mai puține sunt cercetările plasate sub semnul integralismului independent de factori circumstanțiali, întrucât, probabil, semnificația intrinsecă a *Operei* coșeriene nu a fost încă disociată de imaginea omului Coșeriu.

(7) Autosuficiența

În ciuda existenței unor exegeze românești remarcabile, care pun în lumină fără echivoc mutația epistemică profundă pe care integralismul o instituie în perimetrul științelor limbajului⁸, nu ne putem reprima impresia că statutul de *alternativă teoretică globală* este recunoscut pe o scară mai largă doar în registru declarativ-festivist, fără a se reflecta în demersul cercetărilor. Cu surse la limita minime rezistențe și interpretări lacunare, nu puțini sunt autorii convinși – fie-ne permisă o sugestivă expresie englezească – *that they've got it all figured out*. Dintre toate obstacolele enumerate aici, autosuficiența ni se pare singurul insurmontabil.

⁷ www.coseriu.de sau www.kabatek.de/Projekte_und_Forschung/Eugenio-Coseriu-Archiv/Publikationen. Tot aici poate fi accesată o succintă prezentare a unor concepte fundamentale din lingvistica integrală (*Zentrale sprachwissenschaftliche Begriffe*).

⁸ Vezi Borcilă 1988, 1991, 2001a, 2002, Codoban 1988.

4. EXEMPLIFICARE: NOTE PE MARGINEA UNEI TRADUCERI

4.1. Pentru a ilustra câteva dintre problemele menționate în secțiunea anterioară, vom aduce în discuție un caz grăitor, și anume situația publicării în română a studiului *Principii de sintaxă funcțională* (Coșeriu 1989). El a fost tradus de noi în 1993 și publicat în „Dacoromania”, numărul dublu 1994-1995 – număr care, din nefericire, dar simptomatic, a intrat în circulație efectiv cu mare întârziere. Regăsim același studiu, într-o traducere de Adina Tihu și Mariana Pitar, în culegerea *Din istoria ideilor lingvistice* (Timișoara, 1996)⁹. În mare, și aceasta este o versiune acceptabilă, însă ea cuprinde anumite soluții care vădesc nefamiliarizarea suficientă cu teoria coșeriană și relevă tocmai dificultățile particulare pe care traducătorul trebuie să le conștientizeze în momentul apropierii de textele coșeriene. În exemplele de mai jos trimiterile se fac la numărul de paragraf din Coșeriu 1989, iar sublinierile ne aparțin, marcând secvențele supuse dezbaterii.

4.1.1. O primă problemă privește echivalarea termenilor *semnificat* și *designat*, din cadrul triadei conceptuale fundamentale *semnificat* – *designat* – *sens*. În traducere, termenii trebuie să rămână clar recunoscutibili ca atare, în relația lor triadică. Dintre ocurențele lor în text, să examinăm următoarea instanță:

„Din punct de vedere lexical, verbul *kuru desemnează* fără îndoială aproape același lucru ca și verbul *venir* din franceză, dar **nu înseamnă** *venir* (*a veni*) propriu-zis [...]” (paragraful 2.4.1.).

ORIGINALUL: „Du point de vue lexical, le verbe *kuru désigne* sans doute à peu près la même chose que fr. *venir*, mais il **ne signifie** pas proprement «venir» [...]”.

Citind traducerea, raportul conceptual nu mai este reperabil¹⁰, întrucât rom. *a însemna* este prea larg și nediferențiat, similar mai degrabă engl. *to mean*. De asemenea, *a însemna* nu cunoaște, în interiorul familiei sale lexicale, o realizare substantivală terminologic adecvată, subst. *însemnare* fiind inutilizabil pentru <semnificat> ori <semnificare>.

În al doilea rând, fără îndoială că *a desemna* este un echivalent corect pentru *désigner*, el fiind utilizat și de către E. Coșeriu în conferințele sale¹¹. Cu toate acestea, o traducere consecventă trebuie să ia în calcul și necesitatea de a construi adjectivele corespondente. O derivare de tip agentiv precum *desemnatoare* – din „funcția desemnatoare” pentru „fonction désignative” (3.3.1.) – nu este cea mai fericită soluție. Din toate punctele de vedere, propunerea unei serii neologice *a designa* – *designat*, *designație*, *designare* – *designativ*, *designațional* („funcție designativă, funcție designațională”) ni se pare mult mai adecvată, prin nuanțele pe

⁹ Volumul II, p. 40-104.

¹⁰ Tendințele de interpretare au fost probate într-o dezbateri cu studenții cursului nostru de la masteratul de *Studii integraliste*, desfășurată în 20 apr. 2005.

¹¹ Vezi, de exemplu, prelegerile din Coșeriu 1994a.

care le permite, în calitate de echivalare cu caracter explicit terminologic. Pentru pasajul discutat, versiunea noastră este:

„Din punct de vedere lexical, verbul *kuru designează* fără îndoială aproape același lucru ca și fr. *venir* (rom. *a veni*), dar **nu semnifică** propriu-zis «a veni» [...]”.

4.1.2. În exemplul următor, identificăm două erori de interpretare:

„[...] sintaxa sau gramatica funcțională – și vom vedea că **termenii «sintaxă» și «gramatică» nu se pot diferenția** – este paradigmatica semnificatului gramatical. Ea stabilește structura semantic-gramaticală proprie unei limbi date sau – dat fiind că în limbă **orice structură** referitoare la cele două planuri semiotice, expresia și conținutul, **este, din punct de vedere semantic, motivată** – mai simplu: structura gramaticală a unei limbi” (paragraful 1.).

ORIGINALUL: „[...] la syntaxe ou grammaire fonctionnelle – nous verrons qu’**il n’y a pas lieu de distinguer «syntaxe» et «grammaire»** – c’est la **paradigmatique du signifié grammatical**. Elle établit la structure sémato-grammaticale propre d’une langue donnée ou bien – puisque dans la langue **toute structure** concernant les deux plans sémiotiques, l’expression et le contenu, **est sémantiquement motivée** – plus simplement: la structure grammaticale d’une langue”.

În primul rând, formularea „termenii «sintaxă» și «gramatică» **nu se pot diferenția**” sugerează cititorului, în mod eronat, că *în general* acești termeni sunt nediferențiable, deși, poate, autorul ar dori să îi disocieze. Aceasta se află în evidentă contradicție cu miza fundamentală a studiului: autorul argumentează, tocmai, că, în ciuda separării celor două subdomenii în gramaticile de alte orientări, abordarea funcțională coerentă le evidențiază drept coextensive.

În al doilea rând, formularea „orice structură [...] este, din punct de vedere semantic, motivată”, *cu această punctuație*, sugerează, prin emfaza asupra ultimului cuvânt, că structurile sunt *motivate*, adică nu *arbitrare* – aserțiune în totală discordanță cu *sensul* originalului și, desigur, incorectă. Ceea ce afirmă originalul este că structurile în cauză sunt motivate (justificate, fundamentate) *semantic*, adică nu *formal* (i.e. în virtutea *conținutului*, nu în virtutea *expresiei*). Chiar dacă, în textul scris, intonația emfatică ce ar clarifica interpretarea nu poate fi redată în mod direct, sintaxa frazei poate servi la transmiterea exactă a sensului. Astfel, propunerea noastră a fost:

„[...] sintaxa ori gramatica funcțională – vom vedea că **nu este cazul să distingem între «sintaxă» și «gramatică»** – reprezintă **paradigmaticele semnificatului gramatical**. Ea stabilește structura semantic-gramaticală a unei anumite limbi sau – din moment ce în limbă **orice structură** ce implică cele două planuri semiotice, expresia și conținutul, **este motivată semantic** –, mai simplu spus: structura gramaticală a unei limbi”.

4.1.3. Cel de-al treilea exemplu privește o instanță discutabilă de ‘dezambiguizare’ a originalului:

„[...] gramatica funcțională trebuie să stabilească *paradigmele semnificatului gramatical al unei limbi date*” (paragraful 4.1.).

ORIGINALUL: „[...] la grammaire fonctionnelle doit établir *les paradigmes du signifié grammatical d'une langue donnée*”.

În secvența „*les paradigmes du signifié grammatical d'une langue donnée*”, atributul „*d'une langue*” poate fi relaționat fie la regentul „*les paradigmes*”, fie la regentul „*[le] signifié*”. În română, forma articolului *al* este diferită în cele două situații: „*paradigme [...] ale unei limbi*”, respectiv „*semnificat [...] al unei limbi*”. În traducerea supusă discuției, s-a optat pentru cea de-a doua variantă. Lăsăm la o parte faptul că noi am favoriza, mai degrabă, prima variantă, întrucât „*semnificatul gramatical*” este utilizat aici cu valoare generică pentru a designa «toate semnificatele gramaticale», pe când combinația „*semnificatul gramatical al unei limbi*” reduce posibilitatea interpretării pluralizante. Mai important este însuși faptul că originalul *prezintă* ambivalența sintactică menționată; traducerea ar trebui să țintească înspre păstrarea ei ca atare. În română, acest deziderat este ușor realizabil: „[...] gramatica funcțională trebuie să stabilească *paradigmele semnificatului gramatical dintr-o limbă dată*”.

4.1.4. Ultimul exemplu privește o greșeală propriu-zisă de traducere, pe care traducătoarele ar fi putut-o evita dacă s-ar fi lăsat călăuzite de *sensul* argumentației coșeriene, în locul unei simple echivalări secvențiale și adăunări ulterioare a segmentelor de text. În discuția despre straturile structurării gramaticale întâlnim următoarea frază:

„E adevărat că nivelele pe care le-am enumerat ca posibile se regăsesc în majoritatea limbilor. **Chiar și nivelul propoziției [sic!] pare a fi empiric „universal”**: el este prezent, după cât se pare, în toate limbile cunoscute” (paragraful 5.2.3.).

ORIGINALUL: „Il est vrai que les couches que nous avons énumérées comme possibles se retrouvent dans la plupart des langues. Et *la couche du texte paraît même être empiriquement «universelle»*: elle est présente, paraît-il, dans toutes les langues connues”.

Trecem peste confuzia dintre ‘stratul propoziției’ și ‘stratul textului’ (fără îndoială, o scăpare inocentă). Ceea ce ne atrage atenția este sintaxa enunțului subliniat. Prin plasarea adverbului de întărire „*chiar și*” pe poziția de atribut al substantivului „*nivelul*”, cititorul va înțelege că, *firește*, toate celelalte straturi sunt – cu atât mai mult – empiric universale (dacă „*până și*” cel al „*propoziției*” este astfel!). Or, desigur, argumentul acestei secțiuni a studiului este tocmai că, dintre straturile de structurare gramaticală, doar două sunt rațional necesare, anume ‘monemul’ și ‘enunțul/propoziția’, iar celelalte patru sunt *posibile*¹². Unele dintre cele posibile ar putea fi atestate drept *empiric generale*, însă doar în urma examinării descriptive a numeroase limbi – idealmente a *tuturor* limbilor

¹² ‘Cuvânt’, ‘grup de cuvinte’, ‘clauzulă’, ‘text’.

cunoscute. În realitate, originalul potențează nu substantivul „stratul [textului]”, ci calitatea de generalitate empirică atribuită acestuia:

„E adevărat că straturile pe care le-am enumerat ca posibile se regăsesc în majoritatea limbilor. *Stratul textului pare a fi chiar empiric «universal»: el este prezent, s-ar părea, în toate limbile cunoscute*”.

4.2. Nu stă în intenția noastră să operăm o analiză critică detaliată a acestei traduceri – sau a oricărei alte traduceri¹³. Considerăm că o asemenea întreprindere este prea puțin productivă și ne interesează mai mult ca, prin raportare la imperfecțiuni și probleme precum cele descrise anterior, să profilăm cum s-ar cuveni să fie *Traducerea* românească pe care *românul* Eugeniu Coșeriu o merită. Deținem și un punct de reper pozitiv. Este vorba despre monumentalul proiect finalizat în cele 4 volume de *Opere lingvistice alese* (*Lingvistica în calitate de știință a omului*, Coseriu 1981–1983), publicate la editura Sanshūsha din Tokyo, grație eforturilor lui Kennosuke Ezawa¹⁴. Acesta rămâne *cel mai ambițios proiect de traducere a operei coșeriene realizat pe plan mondial până la ora actuală*¹⁵, model încă neegalat pentru întreprinderi de acest tip, prin seriozitatea, profesionalismul și lipsa de compromisuri cu care a fost condus.

Caracteristicile modelului maximal reprezentat de volumele japoneze ne sugerează standardele pe care ar trebui să le atingă și o serie cu volume de studii care ar fi publicată în limba română în anii următori¹⁶. Urmând argumentația din Tămâianu-Morita 2002 (p. 67-73), ne vom situa mental într-un moment temporal viitor, imaginând că dezideratele vor fi fost transpuse în fapt de *Versiunea românească – Proiect*, întocmai cum au fost ele împlinite de *Operele alese* din Japonia.

▪ Volumele sunt organizate tematic¹⁷, acoperind, prin studii reprezentative, cele peste 5 decenii de creație coșeriană și *întreaga arie a lingvisticii integrale* (lingvistica vorbirii în planul universal, lingvistica idiomatice, lingvistica textului), cu presupuzițiile ei filosofice. Viziunea integralistă asupra limbajului și a științelor culturii devine, astfel, accesibilă cititorului de limbă română *în ansamblul ei și în datele esențiale*.

¹³ Observațiile de sub 4.1. nu trebuie înțelese ca o negare globală a acceptabilității acestei versiuni. De asemenea, este departe de noi gândul de a nu recunoaște și existența unor versiuni românești admirabile.

¹⁴ Volumele cuprind 30 de studii scrise între anii 1952 și 1978, în versiunea japoneză realizată de o echipă de 15 traducători. Proiectul s-a desfășurat între anii 1976 și 1983, incluzând substanțiale întâlniri de lucru între autor, editor și echipa de traducători, în toamna anului 1979.

¹⁵ O realizare notabilă este și primul volum al culegerii franceze *L'homme et son langage*, apărut cu 20 de ani mai târziu (Coseriu 2001), chiar dacă el nu egalează realizarea japoneză. În paranteză fie spus, ni se pare că alegerea titlului nu este ferită de riscul unor confuzii, întrucât corespunde unui volum coșerian deja clasic, *El hombre y su lenguaje* (1977), cu o altă alcătuire. De pildă, volumul 4 al *Operele alese* în japoneză evită acest risc propunând titlul *Kotoba to ningen* (*Limbajul și omul*).

¹⁶ În absența unei versiuni publicate precum cea japoneză, s-ar putea obiecta că unele dintre standardele formulate aici sunt doar *ține ideale*, așadar din principiu *irealizabile*, ale traducerii.

¹⁷ Această formulă este adoptată, de altfel, și de editorii volumului francez.

▪ Se ține seama de *versiunile revizuite și completate* ale fiecărui text coșerian, acolo unde acestea există, însă fără a trece sub tăcere prima apariție – fapt crucial din unghiul unei istorii corecte a ideilor lingvistice și probator pentru desfășurarea integralismului într-o continuitate fără fisură, de-a lungul a peste cinci decenii.

▪ Sunt luate în considerare originalele și traduceri efectuate sau verificate de E. Coșeriu, corelate cu o *raportare critică la celelalte traduceri disponibile în limbi europene și noneuropene*.

▪ Traducătorii sunt specialiști în subdomeniile în care se înscrie fiecare dintre studiile traduse, dar, în același timp, toți cunosc *ansamblul operei coșeriene*, gradul de comprehensiune fiind verificat constant prin dezbateri în cadrul echipei.

▪ S-a operat *unificarea terminologică* a versiunilor românești realizate după originale din limbi diferite (cel mai probabil, germană, spaniolă, italiană, franceză).

▪ Strategia și soluțiile traducerii, precum și explicarea limitărilor (empirice) inevitabile în cadrul unei astfel de întreprinderi sunt cuprinse în aparatul critic al volumelor. Acesta conține, pentru fiecare concept tematizat, o definiție sintetică și lista echivalentelor în toate limbile originalelor utilizate.

▪ Este inclus și un studiu explicativ relativ extins, care orientează cititorul înspre sesizarea semnificației de profunzime a „revoluției integraliste” în științele limbajului (precum Borcilă 1988, 1991, 2001a)¹⁸.

▪ Deși tirajul nu este neapărat foarte mare, volumele pot fi consultate cel puțin în bibliotecile universitare importante.

5. PROVOCĂRILE

După cum se știe, la Universitatea „Babeș-Bolyai” s-a constituit, după 1989, singurul colectiv academic compact care, în jurul profesorului Mircea Borcilă, trudește pe tărâmul integralismului – azi, Catedra de lingvistică generală și semiotică. Printre activitățile acesteia se numără traduceri, exegeze, studii privind receptarea integralismului în diferite orizonturi culturale, dezvoltări pe teme specifice¹⁹, elaborarea unui *Dicționar conceptual al lingvisticii integrale* (1999–2002), organizarea unui program de masterat în *Studii integraliste*. Acestea, și altele, sunt evidențiate în prezentări sintetice cum ar fi cele de la Borcilă 1996 și 2001b. Ele se alătură, în calitate de singular efort concertat, preocupărilor individuale ale unor lingviști de la București, Timișoara, Iași, Chișinău, Sibiu ș.a.

Totuși, suntem încă departe de comunicarea și colaborarea de anvergură pe care le presupune constituirea unui *curent integralist* în lingvistica românească. Puțini sunt, mai ales, cercetătorii foarte tineri (masteranzi, doctoranzi, preparatori și asistenți universitari) pregătiți să-și asume o întreprindere care, pe lângă dificultatea sa intrinsecă, va trebui condusă exclusiv prin implicare personală, cu

¹⁸ În versiunea japoneză, este vorba despre excepționalul studiu Ezawa 1983.

¹⁹ Ex.: sursele fenomenologice ale integralismului, confruntări cu alte orientări (structuralismul saussurian și postsaussurian, generativismul, cognitivismul), lexematică, tipologia generală a textelor, funcțiile textuale ale metaforei, posibile deschideri înspre elaborarea unei poetici pe baze integraliste ș.a.

prea puțină susținere instituțională, întrucât nu se înscrie în linia lingvisticii *mainstream* contemporane.

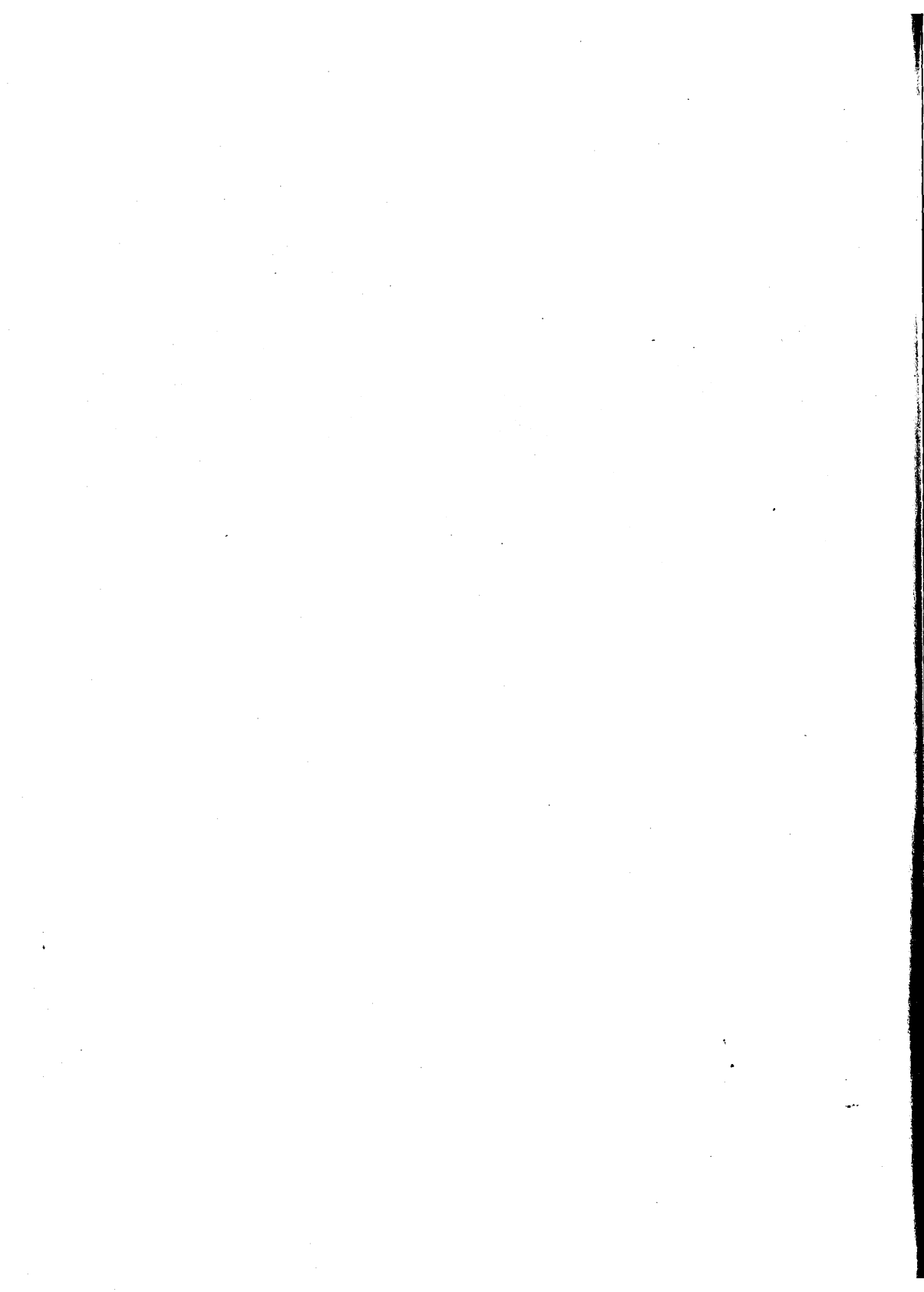
La întrebarea dacă un proiect de valorizare globală precum cel schițat aici este sau nu realizabil de către noi, cercetătorii români, nu întrezărim acum vreun răspuns convingător într-un sens sau în celălalt.

După cum afirmam în considerațiile introductive, convingerea noastră este că integralismul nu are nevoie de rădăcini ferme pe sol românesc pentru a se afirma în orizont universal, mai devreme sau mai târziu, drept unică alternativă de reconstrucție din temelii a științelor limbajului și ale omului în general. *S-ar putea însă ca lingvistica românească să aibă absolută și imediată nevoie de integralism pentru a-și reface identitatea și unitatea conceptuală – pulverizate astăzi din cauza servilismului față de mode teoretice mai noi sau mai vechi.*

BIBLIOGRAFIE

- Ardeleanu & Moldoveanu (coord.) 2003 = Sanda-Maria Ardeleanu & Gheorghe Moldoveanu (coord.), *Limba și comunicare* (Lucrările Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului, Suceava, ediția 2001), VI, partea I. *In honorem Eugen Coșeriu*, Suceava, Editura Universității Suceava, 2003.
- Bojoga 1999 = Eugenia Bojoga, *Receptarea operei lingvistice a lui Eugeniu Coseriu în fosta U.R.S.S.*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1999.
- Bojoga 2001 = Eugenia Bojoga, *Teoria semantică a lui E. Coșeriu în Spania*, în StUBB, XLVI, 2001, nr. 4, p. 47-68.
- Bojoga 2002 = Eugenia Bojoga, *Valorizarea lexematicii în două contexte diferite: fosta U.R.S.S. și Spania*, în *Un lingvist pentru secolul XXI*, Chișinău, 2002, p. 18-30.
- Bojoga 2003 = Eugenia Bojoga, *La théorie d'Eugenio Coseriu et la linguistique soviétique*, în *Studi in memoria di Eugenio Coseriu*. Supplemento di „Plurilinguismo. Contatti di lingue e culture”, nr. 10, Università degli Studi di Udine, Centro Internazionale sul Plurilinguismo, Udine, 2003, p. 9-30.
- Borcilă 1988 = Mircea Borcilă, *Eugenio Coseriu și orizonturile lingvisticii*, în „Echinox”, XX, 1988, nr. 5, p. 1, 4-5.
- Borcilă 1991 = Mircea Borcilă, *Eugenio Coseriu and the Development of Linguistics*, în StUBB, XXXVI, 1991, nr. 3-4, p. 3-9.
- Borcilă 1996 = Mircea Borcilă, *Sub semnul integralismului*, în „Echinox”, XXVIII, 1996, nr. 10-11-12, p. 2.
- Borcilă 2001a = Mircea Borcilă, *Eugeniu Coșeriu și bazele științelor culturii*, în „Academica”, XI, mai-iunie 2001, nr. 7-8 (127-128), p. 22-23.
- Borcilă 2001b = Mircea Borcilă, *Început de drum în studiile integraliste*, în StUBB, XLVI, 2001, nr. 4, p. 3-14.
- Borcilă 2002 = Mircea Borcilă, *Eugeniu Coșeriu, fondator al lingvisticii ca știință a culturii*, în *Un lingvist pentru secolul XXI*, Chișinău, 2002, p. 31-39.
- Borcilă, Bojoga (coord.), Lazăr, Tămâianu-Morita, Vâlcu, Zagaevschi 2002 = Mircea Borcilă (coord.), E. Bojoga, L. Lazăr, E. Tămâianu-Morita, C. Vâlcu, L. Zagaevschi. *Dicționar conceptual al lingvisticii integrale*, Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 2002.
- Codoban 1988 = Aurel Codoban, *Eugenio Coseriu, un filosof al limbii pentru secolul XXI*, în „Echinox”, XX, 1988, nr. 5, p. 3.
- Coseriu 1948 = Eugenio Coseriu, *La lingua di Ion Barbu (con alcune considerazioni sulla semantica delle lingue „imparate”)*, în „Atti del Sodalizio Glottologico Milanese”, I, 1948, p. 3-8.

- Coseriu 1977 = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Editura Gredos, 1977.
- Coseriu 1978 = Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid, Editura Gredos, 1978.
- Coseriu 1980 = Eugenio Coseriu, *Von Genebrardus bis Hervás. Beiträge zur Geschichte des Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa*, Tübingen, Günter Narr Verlag, 1980. Traducere în limba română de Andrei A. Avram: *Limba română în fața Occidentului: de la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa Occidentală*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.
- Coseriu 1981–1983 = Eugenio Coseriu, *Ningen no gaku toshite no gengogaku. Coseriu gengogaku-senshū* (Lingvistica în calitate de știință a omului. E. Coseriu: Opere lingvistice alese), vol. 1-4, Tokyo, Editura Sanshūsha, 1981-1983.
- Coseriu 1989 = Eugenio Coseriu, *Principes de syntaxe fonctionnelle*, în „Travaux de linguistique et de philologie”, XXVII, Strasbourg-Nancy, 1989, p. 5-46. Traducere în limba română de E. Tămâianu: *Principii de sintaxă funcțională*, în „Dacoromania”, serie nouă, I, 1994-1995, nr. 1-2, p. 29-68.
- Coșeriu 1992 = Eugeniu Coșeriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, în „Apostrof”, nr. II (30), 1992, p. 11, 14.
- Coșeriu 1994a = Eugeniu Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*. Supliment al ALIL, XXXIII, 1992–1993, seria A, Lingvistică, Iași, 1994.
- Coșeriu 1994b = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, Chișinău, Editura Știința, 1994.
- Coseriu 2001 = Eugenio Coseriu, *L'homme et son langage. Textes réunis par H. Dupuy-Engelhardt, J.-P. Durafour et F. Rastier*, Louvain – Paris – Sterling, Virginia, Editura Peeters, 2001.
- Coseriu 2001/2003 = Eugenio Coseriu, *Politici lingvistice*, în Ardeleanu & Moldoveanu (coord.) 2003, p. 59-70.
- Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Prelegeri și seminarii la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu. Texte consemnate, cuvânt înainte și anexă de Doina Constantinescu*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2004.
- Ezawa 1983 = Kennosuke Ezawa, *Coseriu gengogaku no tokushoku to igi ni tsuite* (Despre caracteristicile și sensul lingvisticii coseriene). Studiu explicativ în Coseriu 1981-1983, vol. 4, 1983, p. 337-348.
- Kabatek / Murguía 1997 = Johannes Kabatek / Adolfo Murguía, *„Die Sachen sagen, wie sie sind...”. Eugenio Coseriu im Gespräch*, Tübingen, Günter Narr Verlag, 1997.
- Oancea (coord.) 1996 = Ileana Oancea (coord.), *Din istoria ideilor lingvistice*, vol. I și II, Timișoara, Tipografia Universității de Vest din Timișoara, 1996.
- Tămâianu 2000 = Emma Tămâianu, *Eugenio Coseriu și lingvistica japoneză. Schiță pentru o evaluare globală*. Comunicare la Simpozionul Național al Fundației Nipponica, Cluj-Napoca și București, 11 octombrie 2000.
- Tămâianu 2001a = Emma Tămâianu, *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
- Tămâianu-Morita 2001b = Emma Tămâianu-Morita, *Valorizarea integralismului în lingvistica japoneză. Câteva repere*, în StUBB, XLVI, 2001, nr. 4, p. 107-115.
- Tămâianu-Morita 2002 = Emma Tămâianu-Morita, *Integralismul în lingvistica japoneză. Dimensiuni – impact – perspective*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2002.
- Tămâianu-Morita 2002–2003 = Emma Tămâianu-Morita, *Semnificația lingvisticii coșeriene în viziunea lui Takashi Kamei. După douăzeci de ani*, în „Dacoromania”, serie nouă, VII–VIII, 2002–2003, p. 101-114.
- Tămâianu-Morita 2003 = Emma Tămâianu-Morita, *Lingvistica integrală în Japonia. Un punct de vedere personal*, în Supliment „Contrafort”, *Modelul Coșeriu*, X, nr. 10–11 (108–109), octombrie – noiembrie 2003, Chișinău, p. 40-41.

CARACTERISTICI FONETICE ȘI MORFOLOGICE ALE GRAIURILOR UCRAINESE DIN ROMÂNIA

I. DIN ISTORIA CERCETĂRII GRAIURILOR UCRAINESE DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Primele încercări de a caracteriza graiurile ucrainene de pe teritoriul României au avut loc încă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea și aparțin unor dialectologi slavi.

Ivan Werhrats'kyj¹, pe baza materialului pe care l-a adunat, publică, între 1883 și 1908, o serie de lucrări de dialectologie, în care găsim informații despre unele graiuri din țara noastră. În lucrările citate, autorul prezintă o descriere a sunetelor, a formelor și fenomenelor de derivare a cuvintelor, precum și a sintaxei din graiul satului Rona de Sus și ale celor situate în bazinul râului Ruscova.

Multe observații asupra foneticii și morfologiei a trei graiuri huțule din Suceava (Câmpulung, Moldovița Rusă și Paltin) găsim într-o altă lucrare a aceluiași autor². Deși nu a observat fenomene precum: reflexul [ɫ] pentru vechiul [o] din noile silabe închise și pronunția „diftongală” a lui [y] și [e] situate după consoanele dentale, autorul a analizat multe fenomene dialectale, fixând devierile acestora comparativ cu normele limbii literare.

În 1933, având ca scop „descrierea geografică a principalelor schimbări” ale limbii ucrainene din Europa acelor vremuri, I. Zilyns'kyj³ a întocmit o hartă a graiurilor ucrainene. În ceea ce privește graiurile ucrainene din România, se poate observa că există o legătură lingvistică nemijlocită, după cum afirmă autorul, între graiurile carpatice ale Ucrainei și graiurile corespunzătoare din nordul țării noastre. Din lipsa unui material dialectal adecvat, autorul nu a reușit să dea o clasificare satisfăcătoare a graiurilor ucrainene de pe teritoriul României.

Între anii '20 și '30 ai secolului trecut, Ivan Pan'kevyc̣ a publicat mai multe lucrări, în care a valorificat materialul dialectal rezultat din anchetele efectuate în satele ucrainiene ale Maramureșului (Crăciunești, Rona de Sus, Bistra, Crasna

¹ I. Werhrats'kyj, *Über die Mundart Maramoroscher Ruthenen*, Stanislaw, 1883; idem, *Znadoby dl'a piznann'a uhors'ko-rus'kych hoviriv*, partea I, II, Lvov, 1899, 1901, apud I. Robciuc, *Studii și articole*, București, Editura Mustang, 1999, p. 29, 46, 233.

² I. Werhrats'kyj, *Deščo do hovorů bukovyns'ko-rus'kohu*, în „Zbornik u slavu Vatrslava Jagića”, Berlin, 1908, p. 423-432, apud I. Robciuc, *loc. cit.*

³ I. Zilyns'kyj, *Karta ukrajins'kych hoviriv z pojasnynn'amy*, Varșovia, 1933.

Vișeuului, Ruscova, Repedea, Poienile de sub Munte). Între lucrările reputatului dialectolog, un loc însemnat îl ocupă *Hovir sil riky Rus'koji buv. Maramoroša v Rumuniji*⁴, care e dedicată descrierii caracteristicilor fonetice și morfologice ale graiurilor ucrainene de pe Valea Ruscovei, și cunoscuta monografie *Ukrajins'ki hovory Pidkarpats'koji Rusy i sumežnych oblastej*⁵. Autorul a dus la bun sfârșit cercetările asupra foneticii și morfologiei tuturor graiurilor transcarpatice, folosind metode proprii pentru acele vremuri. Important este și faptul că monografia, care-și păstrează până azi valoarea științifică, cuprinde texte dialectale și, în același timp, îi sunt anexate cinci hărți dialectologice de o importanță majoră în studierea acestor graiuri.

În decursul anilor, graiurile ucrainene au intrat și în atenția unor dialectologi străini. Astfel, în domeniul lexicografiei dialectale, Oleksa Horbač a elaborat și publicat în anul 1968 mai multe lucrări, dintre care amintim: *Dialektnyj slovnyk pivnično-dobružans'koj hovirky sela Verchnij Dunavec' bil'a Tul'ci* și *Dialektnyj slovnyk pivnično-dobružans'koj hovirky sela Muryhul' nad Dunajem*⁶. În 1997, la München, au apărut următoarele lucrări ale aceluiași autor: *Pivdenobukovyns'ka huculs'ka hovirka j dialektnyj slovnyk s. Brodyna, povitu Radivci (Rumunija), Maramors'ka hovirka j dialektnyj slovnyk s. Pol'any nad ričkoju Ruskovoju (Rumunija)* și *Pivdenobukovyns'ka hovirka s. Mylešovec' bl. Rodovec' (Rumunija)*⁷. Acestor glosare dialectale O. Horbač le-a anexat texte dialectale, povestiri și cântece. De asemenea, sunt descrise într-o formă mai redusă și unele trăsături fonetice, morfologice și, mai rar, accentuale din aceste graiuri. Lucrările autorului au la bază atât materialul dialectal adunat de el și de Anna Galea Horbač prin anchete pe teren, cât și înregistrările făcute pe benzi de magnetofon.

Istoria studierii dialectelor ucrainene de pe teritoriul României⁸ este strâns legată de studiile de dialectologie slavo-română și, implicit, de dezvoltarea, în general, a slavisticii românești, ai cărei înaintași au fost B. P. Hasdeu, A. de Cihac, I. Bogdan, Ov. Densusianu, I. Bărbulescu, P. Cancel, I. Popovici, Th. Capidan, S. Pușcariu și alții.

La început, studiile de lingvistică ale slaviștilor români erau îndreptate, în cea mai mare parte a lor, spre trecutul îndepărtat al relațiilor slavo-române, mai ales cu scopul de a lămuri condițiile de formare a poporului român și a limbii române.

⁴ În „Naukovyj zbornyk tovarystva Prosvita”, vol. X, Ujgorod, 1934, p. 185-216.

⁵ Partea I. *Zvučnja i morfologia*, Praga, 1938.

⁶ Extrase din „Naukovi Zapysky”, XVIII, vol. XV, München, 1968 și, respectiv, din „Naukovi Zapysky”, XIX, vol. XVI, München, 1968.

⁷ Apud I. Robciuc, *op. cit.*, p. 33.

⁸ A se vedea în acest sens și articolul lui D. Horvath, *Comentarii asupra graiurilor ucrainene din R.S. România*, în SA, vol. II, 1973, p. 21-36, în care sunt prezentate și alte lucrări ce tratează probleme de dialectologie ucraineană (N. Pavliuc, *Dejaki lyksyčni osoblyvosti ukrajins'kych hovirok Maramoroščyny*, în „Kul'turnyj poradnyk”, nr. 3, București, 1958; I. Pătruș, *Raporturi fonetice ucraineano-române*, în DR, IX, 1948; Stanislav Gogolevski, *Trilingvismul polonezilor din Cacia – județul Suceava*, în RS, XIV, 1967, p. 53-77) și pe care noi nu le prezentăm, deoarece fie au apărut ulterior, detaliat, în alte articole ale aceluiași autori, fie tratează aceste probleme parțial. Vezi și I. Robciuc, *op. cit.*, p. 27-44.

Studiile de dialectologie slavă s-au născut în sânul școlii lingvistice de la Cluj, odată cu elaborarea *Atlasului lingvistic român*, fiind legate de numele lui Emil Petrovici atât prin faptul că între anii 1936 și 1938 acesta a efectuat câteva anchete dialectale slave (sârbești, bulgărești și ucrainene)⁹, cât și prin apariția, în 1935, a primului studiu fundamental în legătură cu un grai slav de pe teritoriul României, monografia graiului din Carașova¹⁰. Dar meritul de a fi considerat promotorul dialectologiei slave de la noi din țară nu se oprește aici, ci continuă prin îndemnul date slaviștilor români ai acelor vremuri, „care vor trebui să se gândească și la studierea celorlalte graiuri de pe teritoriul R.P.R. : ucrainene, ruse (ale lipovenilor din Dobrogea), cehe, bulgare și poloneze”¹¹.

Prima lucrare de dialectologie ucraineană de la noi este studiul lui Ioan Pătruț asupra foneticii graiului huțulilor din Valea Sucevei¹². Autorul acestei monografii a folosit materialul dialectal adunat de E. Petrovici pentru *Atlasul lingvistic român*, în anii 1936-1938¹³, din patru sate¹⁴ huțule: Nisipitu, Cununschi, Ehriște și Sadău (situate între râul Suceava și afluentul său Brodina). Stabilind „fizionomia fonetică” a graiului ucrainean din aceste sate, I. Pătruț raportează datele obținute „...în primul rând, la cele din alte regiuni huțule, precum și, adeseori, la cele din alte graiuri ucrainene, mai ales la cele carpatice”¹⁵.

Lucrarea lui I. Pătruț conține și „unele considerații și sugestii interesante cu privire la interpretarea datelor din graiurile periferice arhaice și a proceselor din perioada de bilingvism”¹⁶.

Tot în această perioadă de început a dialectologiei ucrainene la noi apare și lucrarea lui V. Arvinte, *Terminologia exploataării lemnului și a plutăritului*. Pe lângă analiza elementelor ucrainene în terminologia forestieră din Maramureș, Bucovina și Valea Bistriței, pe care o face autorul, studiul prezintă un material dialectal valoros pentru cercetarea graiurilor din care acestea au fost adunate¹⁷.

⁹ În ALR II graiurile sârbești au punctele cartografice 25 și 37, graiurile bulgare 48 și 91, iar cele ucrainene punctul 366 (vezi Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, Cluj-Napoca, 1988).

¹⁰ E. Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București, 1935.

¹¹ E. Petrovici, *Sarcinile actuale ale dialectologilor din R.P.R.*, în FD, vol. I, 1958, p. 210; idem, *Dezvoltarea studiilor de slavistică în țara noastră în ultimii 15 ani*, în SCL, X, 1959, nr. 3, p. 333-342; idem, *Activitatea în domeniul slavisticii din R.P.R. în perioada 1944 - 1951*, în RS, III, 1958, p. 7.

¹² I. Pătruț, *Fonetica graiului huțul din Valea Sucevei*, București, Editura Academiei R.P.R., 1957.

¹³ Ancheta în punctul 366 din ALR II „a avut loc în două etape: 10 - 20 VIII 1936 și 9, 10, 15 VIII 1938” (vezi Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, Cluj-Napoca, 1988, p. 211 și 214, nota 4).

¹⁴ Pentru „cătunele” anchetate de E. Petrovici, vezi Emil Petrovici, *op. cit.*, p. 211 și 213, nota 5.

¹⁵ I. Pătruț, *op. cit.*, p. 3.

¹⁶ E. Vrabie, *Stadiul actual al cercetărilor graiurilor slave din R.P.R.*, în RS, VII, 1963, p. 56; cf. și recenziile lui G. Mihăilă la lucrarea lui I. Pătruț, în SCL, X, 1959, nr. 3, p. 340-346.

¹⁷ În SCȘt, VIII, 1954, p. 1-186.

În 1958, slavistul român Nicolae Pavliuc (astăzi profesor la Universitatea din Toronto) și-a susținut teza de doctorat cu tema *Ukrains'kije govory Maramoroščyny (oblast' Baja Mare v Rumyniji)*¹⁸. În cele cinci capitole ale lucrării, autorul a prezentat istoria „venirii” populațiilor ucrainene în Maramureș, particularitățile fonetice, morfologice și lexicale ale acestor graiuri, problemele legate de influența dialectelor românești și maghiare, ca și a limbilor literare asupra graiurilor ucrainene din această regiune. Pe baza cercetărilor făcute și a analizei detaliate a acestor graiuri, autorul lucrării ajunge la concluzia că lexicul ucrainean a suferit multe influențe ale altor limbi: română, maghiară, germană și altele. Drept urmare, acesta s-a îmbogățit cu multe cuvinte noi. În domeniul foneticii și morfologiei, autorul nu a observat o astfel de influență.

Autorul monografiei amintite publică în același an un alt studiu legat de graiuri ucrainene, în care se ocupă, în special, de terminologia *construcției*. Este vorba de lucrarea *Dejaki leksyčni osoblyvos'ti ukrajins'kich hovirok Maramoroščyny*, publicată în „Kul'turnyi poradnyk”, nr. 3, București, 1958¹⁹.

Între anii 1960 și 1961, N. Pavliuc a prezentat la sesiunile științifice ale cadrelor didactice de la Facultatea de Filologie din București două comunicări asupra lexicului graiurilor ucrainene din România: una cu privire la *Terminologia agricolă, legumicolă și pomicolă. Terminologia țesutului și unităților de măsură*, iar alta despre *Denumirile obiectelor casnice*²⁰.

Un moment hotărâtor în studierea graiurilor slave din România (implicit și a celor ucrainene) l-a constituit prima „Conferință de dialectologie slavo-română”, care a avut loc în 28-29 iunie 1961, la București. Organizată din inițiativa „Asociației Slavistilor din România” (înființată în 1956), conferința a constituit un prilej pentru a analiza realizările slavistilor români care s-au ocupat de studierea graiurilor slave de pe teritoriul țării noastre și, în același timp, un impuls în vederea studierii pe mai departe a acestor graiuri²¹.

La această conferință, Arifon Vraciu a prezentat comunicarea *Note de dialectologie slavo-română (Observații asupra unui grai ucrainean și asupra unui grai rusesc din R.P.R.)*²², la baza căreia stă materialul adunat de autor, cu câțiva ani în urmă, din satul Benea, comuna Moldova-Sulița (jud. Suceava). Lucrarea cuprinde unele date istorice, referitoare la vechimea așezării acestor ucraineni în localitatea respectivă, și unele observații generale asupra sistemului consonantic și a vocabularului graiului respectiv.

Pe lângă lucrarea lui A. Vraciu, la conferința sus-amintită a fost prezentată și supusă discuției o altă lucrare de dialectologie ucraineană, și anume aceea a lui

¹⁸ Apud E. Vrabie, *op. cit.*, p. 56.

¹⁹ *Ibidem*; D. Horvath, *op. cit.*, p. 35, nota 24.

²⁰ Nu știm ca aceste lucrări să fi fost publicate, după cum afirmă și D. Horvath, în *op. cit.*, p. 30.

²¹ G. Mihăilă, *Cronică asupra Conferinței de dialectologie slavo-română*, în SCL, XII, 1961, nr. 4, p. 579-586 (vezi și în RS, VII, 1963, p. 241-243).

²² Publicată în RS, VII, 1963, p. 131-143.

N. Pavliuc, *Aspecte ale vocalismului graiurilor ucrainene din Maramureș*. Aceasta cuprinde date și exemple noi cu privire la unele graiuri ucrainene din Maramureș.

Între anii 1962 și 1965, I. Robciuc și N. Pavliuc, împreună cu alți colegi de la Facultatea de Limbi Străine, secția ucraineană, au realizat înregistrări pe benzi de magnetofon în mai multe puncte (cca 100) populate de ucrainenii. Aceste înregistrări sunt păstrate în „Arhiva fonologică a graiurilor slave de pe teritoriul României”, în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române²³. Pe baza acestor înregistrări, ca și a observațiilor proprii din timpul anchetelor pe teren, I. Robciuc și N. Pavliuc au publicat în 1965 o lucrare valoroasă despre trăsăturile fonetice ale graiurilor ucrainene din România²⁴. Autorii ajung la concluzia că graiurile ucrainene de pe teritoriul țării noastre aparțin la două dialecte ale limbii ucrainene: dialectul sud-vestic și cel sud-estic. Graiurile ucrainene din Maramureș, Banat și nordul Moldovei țin de dialectul sud-vestic (în care întâlnim graiuri de tipul transcarpatic, huțul și bucovinean), iar graiurile din Dobrogea, la cel sud-estic (unde întâlnim graiuri de tipul celor de stepă). Graiurile tipului transcarpatic se vorbesc în Maramureș și Banat, cele huțule în Moldova, Maramureș și Banat, iar cele bucovinene în Moldova. De asemenea, autorii atrag atenția asupra existenței unui grup de graiuri de tranziție (de trecere), și anume bucovineano-huțule. Este de remarcat faptul că, pentru prima dată la noi, cei doi lingviști s-au aplecat asupra studierii sistemului fonologic, problemă neglijată până atunci. Tot privind fonologia, aceiași autori publică, la Kiev, în 1965, lucrarea *Fonolohični osoblyvos'ti ukrajins'kych hovirok u Rumuniji*, care în prealabil fusese prezentată la a XII-a Conferință Republicană de Dialectologie (R.S.S. Ucraina)²⁵.

În anul 1965 mai apare o lucrare a celor doi dialectologi: *Cu privire la corelațiile consonantice în graiurile ucrainene din Republica Socialistă România*²⁶, în care autorii – N. Pavliuc și I. Robciuc – ajung la concluzia că graiurile ucrainene din România au sisteme fonologice diferite, dar în ceea ce privește corelațiile consonantice (corelația de timbru și cea de sonoritate) prezintă trăsături comune.

Studiul lui I. Robciuc, *Schița sistemului vocalic al graiului ucrainean din satul Hamcearca (jud. Tulcea)*²⁷, din 1968, este consacrat unui grai mai puțin studiat. Cercetarea cuprinde două capitole: I. *Caracterizarea generală a vocalelor* și II. *Sistemul vocalic*.

În 1969, sub redacția cunoscutului dialectolog F. T. Žylko, sunt publicate, în culegerea *Ukrajins'ka dialektna morfologija*, două lucrări cu privire la morfologia

²³ Cf. I. Robciuc, *op. cit.*, p. 31.

²⁴ N. Pavliuc, I. Robciuc, *Očerk fonologičeskich sistem ukrajinskich govorov v Rumyniji*, în RRL, X, 1965, nr. 6, p. 595-617.

²⁵ În „XII republicans'ka dialektolohična narada (Tezy dopovidej)”, Kiev, 1965, republicată în „Naukova dumka”, Kiev, 1970, p. 121-131; cf. și la I. Robciuc, *op. cit.*, p. 60.

²⁶ În *Omăgiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei R.S.R., 1965, p. 671-676.

²⁷ Vezi SCL, XIX, 1968, nr. 2, p. 177-182.

graiurilor ucrainene din România. În prima, semnată de N. Pavliuc și I. Robciuc, *Slovozmîna imennykiv ukrajîn'kich hovirkach rumuns'koji Dobrudzi*²⁸, este prezentată declinarea substantivelor în majoritatea graiurilor ucrainene din Dobrogea. Cea de-a doua lucrare, *Častca e v hovirci Vyšn'oji Rony*, îi aparține lui Dumitru Horvath²⁹ și „tratează o problemă de gramatică istorică”³⁰.

În același an, mai apar o serie de lucrări: I. Robciuc, *Sistemul fonologic al graiului ucrainean din Mărițeia*, C. Reguș, *Graiul ucrainean din Ipotești-Suceava* și, tot de același autor, *Formele verbale arhaice în graiurile huțule și bucovinene ale limbii ucrainene*³¹.

Un an mai târziu, D. Horvath publică studiul *Observații asupra declinării substantivelor din graiurile ucrainene din Maramureș*³². În analiza faptelor, autorul pleacă de la sistemul vechilor tipuri ale declinării substantivelor din limba rusă veche și, scoțând în evidență formele paralele existente în graiurile a unsprezece sate ucrainene din acest județ, ajunge la concluzia că unificarea tipurilor vechi de declinare în aceste graiuri s-a încheiat doar parțial.

Același autor publică, în anul 1971, *Atributul dezacordat din graiul din Poienile de sub Munte și Repedeș*³³, o lucrare interesantă și necesară totodată, atât prin observațiile făcute, cât și prin faptul că reprezintă un pas decisiv în cercetarea sintaxei graiurilor ucrainene de pe teritoriul României.

În același an, ucrainiștii de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Aspazia Seserman-Reguș, C. Reguș și I. Robciuc, publică o serie de lucrări despre morfologia graiurilor huțule și bucovinene din nordul Moldovei³⁴, iar N. Pavliuc și I. Robciuc publică, la Kiev, primul *Atlas lingvistic regional al graiurilor ucrainene din România*, având la bază înregistrările făcute după chestionarul *Prohrama dl'a zbyrann'a materialiv do Dialektolohičnoho atlasu ukrajins'koji movy* (Kiev, 1949). Pentru elaborarea lui s-a folosit transcrierea fonetică din programa sus-amintită, la care s-au adăugat câteva semne caracteristice doar pentru unele graiuri ucrainene din România³⁵.

D. Horvath publică, în 1972, articolul *Pronumele personale enclitice în graiurile ucrainene din Maramureș*³⁶. Autorul analizează formele atone ale pronumelor personale în graiurile tuturor localităților cu populație ucraineană din acea regiune și face o descriere sincronică a faptelor, cu referiri asupra altor graiuri

²⁸ Vezi RS, XV, 1971, p. 139-154.

²⁹ Vezi BȘt, seria A, vol. I, 1969, p. 99-102.

³⁰ D. Horvath, *Comentarii...*, p. 34.

³¹ Primele două lucrări au apărut în *Studii de slavistică*, vol. I, București, 1969, iar cea de-a treia în SCL, XX, 1969, nr. 1, p. 93-98.

³² Vezi BȘt, seria A, vol. II, 1970, p. 101-108.

³³ Vezi BȘt, seria A, vol. III, 1971, p. 87-90.

³⁴ Aspazia Seserman-Reguș, *Prepozițiile în graiurile ucrainene (bucovinene și huțule) din nordul Moldovei*; C. Reguș, *Flexiunea verbală în graiul huțul din valea Sucevei*; I. Robciuc, *Morfologia graiului ucrainean din Mărițeia (județul Suceava)*, în *Studii de slavistică*, vol. II, București, 1971.

³⁵ Cf. I. Robciuc, *op. cit.*, p. 231-247.

³⁶ Vezi BȘt, seria A, vol. IV, 1972, p. 107-112.

ucrainene din Carpați. Pe lângă pronumele personale, autorul analizează și pronumele reflexiv din graiurile respective.

În 1976, C. Reguș a elaborat teza de doctorat cu tema *Considerații privind graiurile ucrainene din județul Suceava*. Obiectul principal al cercetării l-a constituit graiul ucrainenilor din sudul Bucovinei, mai exact din nouă puncte populate de aceștia. Autorul a descris fonetica, morfologia și lexicul graiurilor cercetate, legăturile reciproce cu alte graiuri ucrainene și a stabilit locul acestora în sistemul dialectului sud-vestic al limbii ucrainene³⁷.

Ioan Rebușapcă publică, în 1977, *Glosarul dialectal ucrainean din comuna Rona de Sus (Maramureș)*³⁸. Culegerea materialului lingvistic este rezultatul unei cercetări dialectale monografice mixte, întreprinsă de I. Rebușapcă și un grup de studenți, fiind realizată prin anchete efectuate pe baza chestionarelor de specialitate și prin înregistrarea de texte pe bandă de magnetofon. Pe lângă cuvintele și expresiile din vorbirea populară locală, glosarul cuprinde și unele elemente care prezintă deosebiri fonetice și semantice față de normele limbii literare ucrainene.

În același an, C. Reguș publică studiul *Particularități ale adverbelor demonstrative în graiurile din jud. Suceava*³⁹. Autorul semnalează și interpretează atât aspectele arhaice, cât și inovațiile din structura adverbelor demonstrative în câteva graiuri huțule de pe valea Sucevei.

Graiul ucrainean din Crăciunești și Tisa (județul Maramureș) este tema tezei de doctorat susținută în 1978 de D. Horvath⁴⁰. Având ca scop descrierea fizionomiei fonologice, morfologice, sintactice și lexicale a graiului din satele Crăciunești și Tisa (comuna Bocicoiul Mare), lucru reușit pe deplin atât prin cercetarea amănunțită, cât și prin adunarea cu grijă a unui material dialectal vast, lucrarea cuprinde șapte capitole: *Introducere* (în care se vorbește despre „venirea” ucrainenilor în aceste ținuturi), *Considerații privind graiurile ucrainene din R.S. România, în special cele din Maramureș* (unde este prezentată apartenența acestor graiuri la tipurile de dialecte și graiuri ale limbii ucrainene), *Sistemul fonologic* (în care sunt prezentate arhaismele și inovațiile din acest grai), *Morfologia* (unde sunt analizate sincron și diacron toate părțile de vorbire), *Sintaxa* (în care este prezentată varietatea particularităților sintactice după proveniența lor: trăsăturile vechi ale limbii ucrainene și inovațiile apărute din mai multe „motive”), *Lexicul* (în care cuvintele sunt clasificate în trei grupe: lexicul de bază, lexicul arhaic și inovațiile acestuia și lexicul împrumutat, în special din limbile română și maghiară) și *Concluzii*.

Amintim, cu această ocazie, că unele lucrări au fost publicate atât în periodicul „Obrii” din anii '80 ai secolului trecut – de către I. Robciuc⁴¹, C. Reguș și de mulți alții –, cât și în volume⁴².

³⁷ Apud I. Robciuc, *op. cit.*, p. 33.

³⁸ Universitatea din București, Facultatea de Limbi Slave, 1977.

³⁹ Vezi SCL, XXVIII, 1977, nr. 5, p. 495-498.

⁴⁰ Rezumatul tezei de doctorat, București, 1978, 25 p.

⁴¹ Vezi I. Robciuc, *op. cit.*

⁴² Amintim aici articolul lui D. Horvath, *Aspecte arhaice ale timpurilor verbale în graiul ucrainean din Crăciunești și Tisa*, în BȘt, seria A, vol. V, 1980, p.72-75.

După cum se poate constata, în ultimele decenii au apărut lucrări însemnate în domeniul dialectologiei ucrainene, atât cantitativ, cât și calitativ. Numărul tot mai mare al dialectologilor care se apleacă asupra studiului acestor graiuri confirmă încă o dată varietatea problemelor pe care acestea le ridică, ca și importanța deosebită pe care ar putea-o avea rezolvarea acestora.

Se poate afirma că graiurile ucrainene au fost cercetate în aproape toate zonele de pe teritoriul României, unde acestea există, mai puțin cele din Banat, studiindu-se și prezentându-se trăsăturile tuturor compartimentelor limbii.

Lipsește monografiile complete ale multor graiuri ucrainene, cu ajutorul cărora ar putea fi scoasă în evidență întreaga complexitate a acestora. De asemenea, prin elaborarea unor glosare dialectale și atlase lingvistice ar fi rezolvate numeroase probleme care există încă în dialectologia ucraineană, aducând în același timp un material prețios pentru dialectologii care studiază aceste graiuri.

II. DATE ISTORICO-GEOGRAFICE ASUPRA GRAIURILOR UCRAINESE DIN ROMÂNIA

Pe teritoriul României, alături de populația românească, se întâlnesc grupuri compacte sau relativ izolate de populații care vorbesc diferite limbi. Între acestea, un loc aparte, ținând cont atât de varietatea, cât și de istoria lor, îl ocupă populațiile care vorbesc graiuri ale unor limbi slave, și anume: ucraineană, sârbo-croată, slovacă, rusă, bulgară, polonă și cehă. Dintre toate graiurile slave vorbite în țara noastră, după numărul vorbitorilor (aprox. 70 000), primul loc îl ocupă graiurile ucrainene. Marea majoritate a vorbitorilor acestor graiuri trăiesc în nordul țării, în Maramureș, Suceava și Botoșani, județe limitrofe cu masivul graiurilor carpatice ucrainene. După trăsăturile genetice, acestea sunt graiuri de formație veche. Graiurile de formație nouă sunt cele vorbite în Dobrogea (județul Tulcea) și în Banat (județele Timiș și Caraș-Severin).

Existența unei populații care vorbea limba ucraineană este atestată pentru prima dată în Maramureș, în secolul al XIV-lea. Documentele corespunzătoare acelei perioade⁴³ conțin unele mărturii despre câteva sate populate și astăzi de ucraineni, cum ar fi: Câmpulung la Tisa (atestat în 1329), Rona de Sus (1360), Bocicoiul Mare (1375), Tisa (1374), Crăciunești (1385), Ruscova (1390), Repedea (1411), Poienile de sub Munte (1411), Lunca la Tisa (1442) și Remeți (1465).

Se presupune că ucrainenii care trăiesc în această parte a României erau fugari din Transcarpați (Zakarpát'a) și Galiția. O colonizare mai masivă a ucrainenilor din Galiția este legată de numele lui Teodor Koreatovici – cneaz ucrainean, conducător al Podoliei –, care în 1361 a venit cu 40 000 de ucraineni (după alungarea lor de

⁴³ Ioan Mihalyi de Apșa, *Diplomele maramureșene din secolele XIV și XV*. Ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Dragoș-Vodă, 2000, p. 9, 42, 65, 75, 85, 99, 168, 175, 315, 476; Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 53 și urm.

către lituanienii conduși de Vitold) și s-au așezat în fostele comitate Bereg și Ung, situate la granița de nord-est a Maramureșului⁴⁴. O parte dintre ei ar fi pătruns în Maramureș, unde, fiind colonizați de voievodul Ioan de Rozavlea, au întemeiat, în bazinul râului Ruscova, satele Ruscova, Repedea și Poienile de sub Munte. Aproximativ în aceeași perioadă au pătruns ucrainenii și pe valea Tisei în sate întemeiate de români⁴⁵, precum Bocicoiul Mare, Lunca la Tisa, Crăciunești, Tisa, Rona de Sus, Remeți și Teceul Mic.

Istoria ucrainenilor din Maramureș este o problemă care nu și-a găsit rezolvarea sau și-a găsit-o doar parțial. Acest lucru a fost posibil din două motive. În primul rând, istoricii care s-au ocupat de această problemă nu au ținut seamă de datele lingvistice, iar, în al doilea rând, lingviștii nu au analizat și inclus în cercetările lor toate datele istorice, dar mai ales au fost trase concluzii lingvistice asupra întregului ținut pe baza unor date proprii doar unor zone ale acestuia. Asupra acestei probleme vom reveni într-o altă lucrare. Menționăm doar faptul că majoritatea lingviștilor consideră că slavii de est au apărut în regiunea Maramureșului în secolul al XIV-lea, deși unii fixează limita inferioară prin secolul al XII-lea, iar alții, pe cea superioară, în secolul al XV-lea.

Despre o populație ucraineană din nordul Moldovei se amintește pentru prima dată în documentele referitoare la secolul al XV-lea⁴⁶. Se presupune că unele sate ucrainene din județul Botoșani (Cândești și Rogojești) ar fi existat deja în secolul al XIV-lea⁴⁷. Și astăzi aceste două sate sunt populate de ucraineni care vorbesc graiuri bucovinene. Populația ucraineană din nordul Moldovei crește mai ales între secolele XV și XVI, prin venirea tot mai numeroasă a țăranilor din Galiția. Aceștia fugeau din cauza regimului instituit de feudații polonezi, a căror putere, în acea vreme, devenea din ce în ce mai mare⁴⁸.

Date despre huțuli, atât despre cei din Maramureș, cât și despre cei din Suceava, întâlnim pentru prima dată în documente din secolul al XVII-lea⁴⁹.

Huțulii din Maramureș și de pe cursul superior al Tisei, veniți din părțile nordice ale Carpaților, din regiunile Nadvorjansk și Kolomyjsk⁵⁰, s-au așezat în aceste ținuturi pe parcursul secolelor XVII-XVIII, „formând o grupă lingvistică compactă”⁵¹.

⁴⁴ A. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*. Ediția a II-a, Baia Mare, Editura Gutinul, 1997, p. 55, 74-75.

⁴⁵ I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 39.

⁴⁶ M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 298-307.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 302.

⁴⁸ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1915, p. 160, 205, 243, 410, 416; vol. II, p. 167.

⁴⁹ I. Pan'kevyc, *Ukrajins'ki hovory Pidkarpats'koji Rusy i sumeznych oblastej*, partea I (*Zvučn'a i morfologia*), Praga, 1938, p. 391-392.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 392.

⁵¹ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 596.

Huțulii din Suceava au venit de pe cursul superior al Prutului și din bazinul râurilor Ceremuș și Putila, atât pe cursul superior al Nistrului – pătrunzând în Moldova pe două căi: una prin Cărlibaba, iar cealaltă pe râul Moldova în jos, până la Breaza –, cât și pe afluenții acestuia, Moldovița și Suha. Primele așezări pe care le-au populat au fost „Ardjel, Rusii Moldoviței, Rusii pe Boul, Ostra și Gemenea”⁵².

Venirea populației ucrainene în Dobrogea (județul Tulcea) este legată de lichidarea Secei Zaporojene din anul 1775⁵³. Marea majoritate a ucrainenilor care trăiesc în această regiune o constituie urmașii cazacilor, fugiți din calea trupelor rusești conduse de generalul Potemkin. Un număr mare dintre aceștia s-au dus în Kuban, iar o parte s-au refugiat în Delta Dunării, ocupată pe atunci de turci, și au „format o căzăcime și o nouă Seče, Zadunajs’ka”⁵⁴. Documentele istorice vorbesc despre faptul că populația Secei Zaporojene nu era omogenă. Mutarea unei părți a cazacilor la gurile Dunării a avut loc în momentul în care diferențele dialectale din graiurile acestor ucraineni nu erau șterse, fapt despre care ne mărturisesc caracteristicile graiurilor de stepă din Dobrogea.

Cea de-a patra zonă a țării unde trăiesc ucraineni este Banatul, mai exact, în câteva sate din județele Timiș și Caraș-Severin. Aceștia s-au așezat aici la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea⁵⁵. Din documentele existente, ca și din cele povestite de bătrâni, se pare că o mare parte a ucrainenilor din Banat au venit din Zakarpatja (Transcarpați) și doar o parte din Galiția (cei care trăiesc în satul Cornuțel-Banat). Aceștia au fost aduși aici de nobilii maghiari, cu scopul de a-i folosi la tăierea și prelucrarea lemnului⁵⁶.

În anii '60 ai secolului trecut, N. Pavliuc și I. Robciuc⁵⁷, folosind chestionarul *Programa de adunare a materialului pentru Atlasul dialectologic al limbii ucrainene*, au strâns un bogat material dialectal din diferite sate ucrainene de pe teritoriul țării noastre. Pe baza acestui material, ca și a înregistrărilor de pe benzile de magnetofon (care se păstrează în Arhiva fonologică a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române), cei doi ucrainiști au determinat apartenența fiecărui grai ucrainean vorbit pe teritoriul țării noastre la grupele de graiuri corespunzătoare limbii ucrainene, iar pe acestea, la rândul lor, la masivele dialectale din care fac parte.

După caracteristicile fonetice, morfologice, sintactice și lexicale, graiurile ucrainene de pe teritoriul României sunt corelative cu două dialecte ale limbii ucrainene:

⁵² I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Rădăuți, Editura Septentrion și Agora, 1997, p. 75-76.

⁵³ Al. Arbore, *Așezările lipovenilor și rușilor din Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei”, I, 1920, p. 8.

⁵⁴ *Istoria Ukrajinii*, „Akademija”, Kiev, 2001, p. 124.

⁵⁵ „Calendarul românului”, anul XLVIII, Caransebeș, 1936, p. 14-15, apud N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 596.

⁵⁶ N. Pavliuc, I. Robciuc, *loc. cit.*

⁵⁷ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 231-247 și N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 597.

cu cel sud-vestic și cu cel sud-estic. Dialectului sud-vestic îi corespund graiurile vorbite în Maramureș, nordul Moldovei (județele Suceava și Botoșani) și cele din Banat (județele Timiș și Caraș-Severin), iar celui sud-estic, graiurile din Dobrogea (județul Tulcea).

Rezultatele cercetărilor⁵⁸ realizate până în prezent arată că graiurile ucrainene din nordul țării noastre, deși aparțin unui singur dialect, prezintă unele particularități fonetice, gramaticale și lexicale comune mai multor graiuri ale dialectului sud-vestic al limbii ucrainene. Astfel, în Maramureș întâlnim graiuri de tipul transcarpatic și huțul, în nordul Moldovei, graiuri huțule și bucovinene (aici există și graiuri de tranziție, anume bucovineano-huțule). Graiurile care aparțin tipurilor transcarpatic și huțul sunt vorbite și în Banat. În Dobrogea se vorbesc graiuri de tipul celor de stepă.

În continuare vom prezenta răspândirea geografică⁵⁹ a graiurilor ucrainene de pe teritoriul țării noastre, ținând cont de împărțirea administrativ-teritorială din 1971 a României.

1. Graiurile transcarpatice se întâlnesc în următoarele județe ale țării noastre: Maramureș, Timiș și Caraș-Severin.

În județul Maramureș, acestea sunt vorbite în următoarele zone: în bazinul râului Ruscova – în satele *Poienile de sub Munte* (Pól'any, Rus' Pol'ána, Pól'any)⁶⁰, *Repedea* (Kryvúj, Rus' Kryvúj, КРЫВУ́Й) și *Ruscova* (Rúskuj, Rúskovo) – și pe malul stâng al Tisei – *Lunca la Tisa* (Luh, Luh nad Týsoju), *Rona de Sus*⁶¹ (Výšn'a Rún'a, Výšn'a Rívna, Vérchn'a Rívna), *Bocicoiul Mare*⁶² (Byčків / Вычкú, Velýkyj Byčків), *Crăciunești* (Kručúnuú, Krýčuniv, Kričinú), *Tisa* (Mýkovo,

⁵⁸ I. Pan'kievič, *op. cit.* (p. XXI - XXVIII, 319, 343, 344, unde se dau informații despre graiurile ucrainene de pe teritoriul României); N. Pavliuc, *Curs de gramatică istorică a limbii ucrainene*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1964; N. Pavliuc, I. Robciuc, *Rehional'nyi Atlas ukrajins'kyh hovirok Rumuniji*, în „XII respublikans'ka dialektolohična narada”, Kiev, Naukova dumka, 1971, p. 24-36; I. Robciuc, *op. cit.* etc.

⁵⁹ Am folosit atât clasificarea dată de N. Pavliuc și I. Robciuc, *op. cit.*, p. 597-598, cât și tabelul dat de I. Robciuc, din anexa la *Atlasul regional al graiurilor ucrainene din România, op.cit.*, p. 239-242; de asemenea, am parcurs și articolul lui E. Vrabie, *Cu privire la localitățile cu graiuri slave din R.P.R.*, în RS, VII, 1963, p. 76-77, în care lista punctelor populate de ucraineni, pe de o parte, nu cuprinde toate satele, iar, pe de alta, apar numele unor localități cu populație românească, ca de exemplu: Petrova, Leordina, Borșa, Lascăr Catargiu, Balabanca și altele.

⁶⁰ Primul nume din paranteză reprezintă denumirea locală, care poate prezenta variante, cel de-al doilea este cel „oficial”, apărut pe „tablitele bilingve” (de obicei această formă este apropiată de limba literară, putând fi identică cu cea locală), iar cel de-al treilea este cel dat de locuitorii altor sate ucrainene.

⁶¹ În lucrările de specialitate apar formulele „Výšn'a Rúna” sau „Výšn'a Rívna”, care nu ni se par a fi corecte. Al doilea component al numelui ar trebui să aibă un [a] palatal, adică [ʼa]: „Rún'a” (sau „Rívna”), așa cum este pronunțat în limba ucrainenilor din Maramureș, căci numele se naște în dialect.

⁶² În acest sat, precum și în Tisa și Câmpulung la Tisa, limba ucraineană își pierde statornicia, fiind asimilată de cea română și maghiară. În aceste sate putem vorbi de un trilingvism, majoritatea locuitorilor cunoscând aceste trei limbi.

Mýkiv / Mýkuū, Virišmort⁶³), *Câmpulung la Tisa* (Dóvhe Póle), *Remeți* (Rem'út, Reméty, Remít) și *Teceul Mic* (T'áciv, T'ácevo).

Graiurile din „Rona de Sus și Remeți se deosebesc de celelalte graiuri de pe Tisa („nadtys'kych”) prin păstrarea vechilor sunete [b] și [i]”⁶⁴, prin întărirea lichidei [l] înaintea lui [i], prin păstrarea pronunției vechi a lui „čř” și prin multe altele.

Graiurile de pe Valea Ruscovei (care aparțin de graiurile transcarpatice) au și unele particularități ale graiurilor huțule, care, în principiu, constau în faptul că „pentru e nazal (e) și pentru vechiul grup -bje au ca reflex un e închis redus (ê): pëť'>pjêť'; nasenbje> nasin'ê”⁶⁵.

Graiurile transcarpatice din regiunea Banatului sunt răspândite în județul Timiș, în satele *Cireșul Nou* (Čerésn'a), *Pârâu* (Antólka) și *Pădureni* (Húsarka), și în județul Caraș-Severin: *Criciova* (Kryčova), *Zorile* (Zóřile), *Copăcele* (Kopačéle) și *Cornuțel-Banat* (Kornucél).

2. Graiurile huțule. În Maramureș, graiurile huțule sunt răspândite în satele situate pe cursul inferior al râului Vișeu (înainte de vărsarea acestuia în Tisa), și anume: *Crasna Vișeului* (Krásnyj, Krásnyj), *Bistra* (Býstryj, Býstrýj) și *Valea Vișeului* (Víšovel', Výchav's'ka Dolýna, Pol'ána). Aceste graiuri reprezintă o prelungire a graiurilor huțule de pe malul drept al cursului superior al Tisei (din Rahov), formând cu acestea un masiv lingvistic compact.

Graiurile huțule din Moldova sunt vorbite doar în județul Suceava, și anume: pe valea cursului superior al Moldovei, în satele *Izvoarele Sucevei* (Izvóry Sučavy), *Moldova-Sulița* (Moldóva Sulýc'a) și *Breaza* (Br'áza); pe valea Moldoviței, în satele *Ardjel* (Adžiü), *Moldovița* (Moldovýc'a), *Paltin* (Val'a Bóuluj) și *Ciumirna* (Čumýrna); pe valea râului Suceava, în satele: *Lupcina* (Lúpčyna), *Ulma* (Úl'ma), *Nisipitul* (N'isipít), *Egriște* (Ehríšte), *Cununschi* (Kunúns'kyj), *Kilometrul 14* (Čotýrnadc'atyj kilometr), *Brodina* (Bródyna) și *Cârlibaba* (Kyrlibába).

Un grai huțul se vorbește în satul *Cornuțel-Banat*⁶⁶ din Banat (județul Caraș-Severin).

3. Graiurile bucovinene. Acestea sunt răspândite în nordul Moldovei, și anume în județele Suceava și Botoșani.

În județul Suceava acestea se întâlnesc în orașul *Siret* (Serét) și în satele *Solonețu Nou* (Solonéc'), *Cacica* (Kačfka), *Vășcăuți* (Váškvci), *Negostina* (Nehostýna), *Bălcăuți* (Bálk'ivci), *Botoșănița* (Botošanýc'a), *Gropeni* (Hropény), *Șerbăuți* (Šerbívci), *Călinești-Cuparenco* (Kalyněšty-Kuparénko), *Călinești-Enache* (Hréc'ke), *Călinești-Vasilache* (Kalyněšty-Vasyláke), *Clit* (Klyt), *Siminicea* (Semeniča), ca și în satul *Ipoțești* (Ipotěšty), care aparține administrativ de orașul Suceava.

⁶³ Aceasta e vechea denumire a satului, atestată în 1374, și care a circulat până în 1971.

⁶⁴ N. Pavliuc, *op. cit.*, p. 52.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ După spusele unui informator, satul Cornuțel-Banat „este împărțit în două: într-o parte stau huțulii, iar în celaltă *lémky* (care vorbesc ca și cei din Remeți, județul Maramureș)”.

Graiurile bucovinene sunt răspândite în următoarele sate din județul Botoșani: *Sinăuți* (Syn'ivci), *Rogojești* (Rohožěšty) și *Cândești* (Kynděšty).

În câteva sate din județul Suceava, graiurile huțule și bucovinene se întrepătrund, formând o grupă de graiuri de tranziție, și anume graiuri bucovineano-huțule⁶⁷. Este vorba de graiurile din următoarele sate: *Milișeuți* (Melešivci), *Danila* (Danýla), *Slobozia* (Slobozíja), *Mărițeia* (Marycēja) și *Dărmănești* (Darmaněšty).

Dialectului sud-estic îi aparțin numai graiurile ucrainene din Dobrogea. Din punct de vedere lingvistic, acestea sunt raportate la grupa graiurilor de stepă a dialectului sud-estic, dar prezintă o oarecare influență a unor graiuri ale dialectului sud-vestic. De aceea graiurile de stepă trebuie considerate ca fiind graiuri de tranziție de la cele sud-estice la cele sud-vestice, dar având la bază trăsăturile dialectului sud-estic⁶⁸.

4. Graiurile de stepă se vorbesc în următoarele sate ale județului Tulcea: *Telița* (Télyc'a), *Poșta* (Póšta), *Gamcearca* (Hamčárka), *Djaferca Rusă* (Rus'ka Džaférka), *Ciucurova* (Čukuróva), *Başpunar* (Bašpunár), *Lunka* (Lúnka), *Ceatalchioi* (Čatalkiój), *Cășlița* (Kyšlýc'a), *Pardina* (Párdyna), *Tatanir* (Tatan'ír), *Chilia Veche* (Kylíja), *Letea* (Lét'a), *Stepoc* (Stepók), *Ilganii de Sus* (Výšn'i Ilhány), *Gorgova* (Górgova), *Crișan* (Krišán), *Sulina* (Súlym), *Caraormán* (Karaórman), *Pârlita* (Pyrlyta), *Murighiol* (Murúhil'), *Carasuhat de Jos* (Nyžn'a Karasuváta), *Uzlina* (Vuzlýna), *Mahmudia* (Machmudíja), *Dunavățul de Jos* (Nyžnij Dunavéc'), *Dunavățul de Sus* (Vyšnij Dunavéc'), *Sfântu-Gheorghe* (Katerléz). Graiurile ucrainene de stepă sunt vorbite și în unele cartiere din orașele Tulcea și Isaccea.

III. CARACTERISTICI FONETICE

Graiurile slave de pe teritoriul României și, implicit, cele ucrainene, „desprinzându-se demult din masivele principale ale graiurilor, azi convergente, dar inițial de aceeași structură, sau evoluând mult timp la periferia acestora și fiind doar în contact sporadic cu acestea, păstrează unele particularități fonetice, gramaticale și lexicale arhaice”⁶⁹.

Pe lângă păstrarea acestor trăsături arhaice, graiurile ucrainene din România, în izolarea lor (totală sau parțială), ca și celelalte graiuri slave din țara noastră, au desfășurat – după cum afirmă S. B. Bernstein⁷⁰ – acele tendințe interne de dezvoltare, care la început erau proprii și graiurilor din care acestea s-au desprins. În țările slave, aceste tendințe, într-o măsură mai mică sau mai mare, au fost „stopate” de autoritatea tot mai crescândă a limbii literare și a celorlalte dialecte. Aceste inovații reprezintă un material prețios pentru istoria limbii ucrainene.

⁶⁷ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 589.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ E. Vrabie, *Stadiul actual al cercetării graiurilor slave din Republica Populară Română*, în RS, VII, 1963, p. 61.

⁷⁰ S. B. Bernstein, *Očerk sravnitel'noj gramatiki slav'anskich jazykov*, Moscova, 1961, p. 41.

În continuare ne propunem să prezentăm, pe baza lucrărilor de dialectologie apărute atât la noi în țară, cât și în străinătate, dar mai ales pe baza materialului dialectal pe care acestea îl conțin, caracteristicile fonetice și morfologice ale graiurilor ucrainene din România. Menționăm că autorul acestei lucrări este un bun cunoscător al mai multor graiuri transcarpatice și huțule din Maramureș.

Sistemul de notare are la bază transcrierea pentru limba ucraineană utilizată de A. O. Bilec'kyj, F. T. Žylko și alții, prezentat la cea de-a XIII-a Conferință de Dialectologie Ucraineană (Kiev, 1969), cu unele mici modificări adoptate de toți dialectologii ucrainiști din România.

1. SISTEMUL VOCALIC

1.0. Graiurile ucrainene de pe teritoriul României se deosebesc de limba ucraineană și de celelalte graiuri ale acesteia atât prin structura vocalelor, cât și prin particularități în ceea ce privește articularea acestora. Diferența lor în pronunție depinde de accentul silabei, de armonia vocalică, precum și de locul consoanelor palatale aflate în vecinătatea primelor.

1.1. O caracteristică proprie tuturor graiurilor ucrainene din țara noastră (și, implicit, graiurilor din dialectele sudice ale limbii ucrainene) este trecerea diftongului [ie] (<ѣ) în [i], ca și în limba literară: *sino* „fân”, *l'ito* „vara”, *chl'ib* „pâine”, *l'is* „pădure”, *viter* „vânt”.

1.2. În limba ucraineană contemporană vechile sunete [o, e] din noile silabe închise au reflexul [i], trăsătură prin care limba ucraineană se diferențiază de celelalte limbi slave.

Cele două sunete etimologice au în graiurile ucrainene din România diferite reflexe. Astfel, pentru vechiul [o] se întâlnesc reflexele: [u], [y^e], [ü], [i], [y], [i^u], [i^y], [i^y], [y], [o], iar pentru [e]: [i], [e], [y] și [y]. Diferitele reflexe ale acestor sunete etimologice se întâlnesc chiar și în aceeași grupă dialectală.

1.2.1. În graiurile ucrainene transcarpatice din țara noastră, pentru vechiul [o] sunt caracteristice reflexele: [u], [y^e] și [ü]⁷¹, cel mai răspândit fiind [u].

1.2.1.1. Reflexul [u] apare în graiurile următoarelor sate din Maramureș: Poienile de sub Munte, Repedea, Ruscova, Lunca la Tisa, Rona de Sus, Bocicoiul Mare, Crăciunești, Tisa, Câmpulung la Tisa, Remeți și Teceul Mic, ca de exemplu: *kun'* (lit. kin') „cal”, *stul* (lit. st'il) „masă”, *vul* (lit. vil) „bou”, *nuš* (lit. niš) „cuțit”, *dvur* (lit. dvir) „curte, ogradă”, *kut* (lit. kit) „pisică”, *vuz* (lit. v'iz) „car”, *kul* (lit. k'il) „par”, *hut* (< v. rus. годъ) (lit. rik) dial. „an”.

Graiurile ucrainene din România care prezintă acest reflex, după cum arată I. Dzendzelivski, sunt o prelungire a arealului graiurilor transcarpatice, care se vorbesc în bazinul dintre râurile Șoprucka și Rika (Ucraina)⁷².

⁷¹ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 37.

⁷² I. O. Dzendzelivski, *Lingvističnyj atlas ukrajins'kych narodnyh hovoriv Zakarpats'koji oblasti URSR*, (lexical), partea I, Ujgorod, 1958, harta nr. 132, apud I. Robciuc, *loc. cit.*

Acest reflex este răspândit și în unele graiuri transcarpatice din Banat (Cornuțel-Banat, Pârâu, Pădureni și Criciova): *kuš, túl'ko* (lit. til'ky) „numai atât, doar”, *vuz, nus* (lit. nis) „nas”, *kun', nuš, škúra* (lit. škira) „piele”, *póruč* (lit. porich) „prag”, *pomúst* (lit. pidloha) dial. „podea”.

1.2.1.2. În graiul satelor situate pe valea râului Ruscova (Poienile de sub Munte, Repedea și Ruscova), în locul etimologicului [o] mai apare reflexul [y^e], dar numai în cazul în care acesta se află în urma consoanelor labiale: *ovy^en* (lit. vin) pron. pers. „el”, *py^ed* (lit. pid) prep. „sub”, *zvy^er* (lit. zvir) „animal sălbatic, fiară”, *chvy^est* (lit. chvist) „coadă”⁷³.

1.2.1.3. Reflexul [ü] se întâlnește în graiurile câtorva sate din Banat (Zorile, Cireșul Nou și Criciova⁷⁴): *kün', ovün* (lit. vin) pron. pers. „el”, *postül* (lit. post'il) „opincă”, *chvüst, hrüm* (lit. hrim) „tunet”, *lúj* (lit. l'ij) „osânză”, *müch* (lit. mich) ind. prez. de la *mohtý* „a putea”. Toate aceste graiuri sunt înrudite cu cele transcarpatice borjane, situate între cursurile râurilor Rika și Latorița⁷⁵.

Reflexele [u] și [ü] sunt sunete intermediare prin care vechiul [o] (ca și [e], de altfel) a trecut la [i]: [o] > [u] > [ü] > [yⁱ] > [i^y] > [i]⁷⁶.

1.2.2. În graiurile ucrainene huțule din Suceava (Izvoarele Sucevei, Moldova-Sulița, Breaza, Ardjel, Moldovița, Paltin, Ciumirna, Cununschi, Lupcina, Egrişte, Kilometrul 14, Nisipitul, Brodina, Cârlibaba), Maramureș (Crasna Vișeului, Bistra și Valea Vișeului) și Banat (Cornuțel-Banat) vechiul [o] din noile silabe închise are următoarele reflexe: [i], [y], [ɨ], [ü], [iⁱ], [yⁱ], [ɨⁱ], [ɨⁱ]⁷⁷.

1.2.2.1. Reflexul [i] se întâlnește în majoritatea graiurilor huțule ale Sucevei, în toate graiurile din Maramureș și în singurul grai huțul din Banat: *stü* (lit. st'il) „masă”, *viz* (lit. viz) „car”, *p'id* (lit. pid) „tavan”, *nič* (lit. nič) „noapte”, *schüd* „adunare”, *rik* „an”, *kiz* (lit. kiz) gen.-instr. pl. de la *koza* „capră”, *rij* „roi” (Suceava); *póstil* „pat”, *plít* „gard”, *chrin'* „hrean”, *škúra* „piele”, *stíl* „masă”, *rih* „corn (de animal)”, *lúj* „osânză”, *porih* „prag” (Maramureș); *m'ist* „pod”, *v'in* (lit. vin) pron. pers. „el”, *k'il* (lit. kil) „par”, *k'in'* (lit. kin') „cal”, *žínka* „soție” (Banat).

1.2.2.2. Reflexele [y], [ɨ], [ü], [iⁱ], [yⁱ], [ɨⁱ], [ɨⁱ] se întâlnesc doar în unele graiuri huțule din Suceava⁷⁸: [y]: *plyt* (lit. plit) „gard”, *vyd* (lit. vid) prep. „de la, de, din”, *pyt* (lit. pid) „pod” sau prep. „sub”, *žýnka* „soție”, *myj* pron. pers. în gen. sg. „meu”; [ɨ]: *kyt* „piscă”, *kyũ* „par”, *vytn* pron. pers. „el”, *kyš* „coș”, *škúra* „piele”, *kál'ko* adv. „cât”; [ü]: *büp* (lit. bib) „bob (plantă și sămânță)”, *vüũ* (lit. vil) „bou”, *vüũc'i* (lit. vivci) „oi”; [iⁱ]: *n'ũš* „cuțit”, *r'ũch* (lit. rih) „corn”, *m'ũst* „pod”, *r'ũs* trecut de la *rostéy* „(el) a crescut”, *k'ũn'my^e* instr. de la „cai”, *obor'ũch* (lit.

⁷³ I. Pan'kivyč, *op. cit.*, p. 66 și 70.

⁷⁴ După cum se poate observa, în graiul satului Criciova pentru vechiul [o] avem două reflexe, și anume [u] și [ü].

⁷⁵ I. O. Dzendzelivski, *loc. cit.*

⁷⁶ F. T. Žylko, *Narysy z dialektolohiji ukrajins'koji movy*, Rad'ans'ka škola, Kiev, 1966, p. 47.

⁷⁷ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 38.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 39.

oborich) „șopron”; [ʰy] : *dvʰyr* „curte”, *pʰyt* (lit. pid) prep. „sub”, *rʰyk* „an”, *stʰyŭ* (lit. stʰil) „masă”, *bʰyk* „parte, latură”, *hrʰym* „tunet”, *porʰých* „prag”, *mʰyst* „pod”; [ʰɫ]: *rʰɫik* „an”, *porʰɫich* (lit. porih) „prag”, *pʰɫid* prep. „sub”; [ɫʰ]: *ɫɫʰn* „cal”, *ɫɫʰlʰko* adv. „cât”, *ɫɫʰt* „piscă”, *mɫʰst* „pod”, *plɫʰt* „gard”, *drɫʰt* (lit. drit) „sârmă”. Trebuie menționat faptul că majoritatea reflexelor amintite pot fi auzite în vorbirea unui singur informator și, câteodată, se întâlnesc două sau trei reflexe diferite pentru același cuvânt: *plyt* / *plɫʰt* „gard”, *ɫɫʰt* / *ɫɫʰt* „piscă”, *vɫn* / *vʰyn* „el”, *hrɫm* / *hrʰym* „tunet”, *ɫɫʰŭ* / *kʰyŭ* „par”, *ɫɫʰlʰko* / *ɫɫʰlʰko* adv. „cât”, *bŭp* / *bʰyp* „bob”, *s kʰɫnʰmyʰ* / *s ɫɫʰnʰmyʰ* „cu caii”, *byk* / *bʰik* / *bʰyk* „parte, latură”, *porʰɫich* / *porʰɫich* / *porʰých* „prag”, *rŭk* / *rʰik* / *rʰyk* „an”.

1.2.2.3. După ce I. Pătruș a dovedit prezența în graiurile huțule a reflexului [ɫʰ] ca diftong și a lansat ipoteza conform căreia nu ar fi exclus ca diftongarea din graiurile nordice și cele sudice să fie „unul și același fenomen conservat în cele două arii laterale”⁷⁹, N. Pavliuc și I. Robciuc au ajuns la concluzia că și reflexele [ʰi], [ʰy] și [ʰɫ], pentru vechiul [o], sunt diftongi⁸⁰: *nʰiș* „cuțit”, *rʰich* „corn”, *oborʰich* „șopron”, *rʰyk*, *rʰɫik* „an”, *kʰyŭ* „par”, *hrʰym* „tunet”, *porʰɫich* „prag”, *pʰɫid* prep. „sub”, *ɫɫʰn* „cal”, *ɫɫʰt* „piscă”, *plɫʰt* „gard”. În această situație, reflexele respective sunt vocale de „formație neomogenă”, care se diferențiază de cele obișnuite prin structura lor articulatorie inconsecventă (neomogenă). Primele trei ([ʰi], [ʰy], [ʰɫ]) încep cu același element labializat secundar [ʰ] și se termină cu elementul de bază antero-medial ([i], [y], [ɫ]), care apare ca purtător al silabei. În ceea ce privește vocala neomogenă [ɫʰ], primul element este de bază, silabic ([ɫ]), iar cel de-al doilea este secundar, [ʰ] scurt. Sunete de acest tip sunt caracteristice și unor graiuri ale dialectului nordic: [ʰo, ʰê, ʰy, ʰi, ʰü, ʰê, ʰü]⁸¹. Față de graiurile dialectului nordic, unde diftongii apar numai în poziție accentuată, în graiurile huțule se întâlnesc cazuri când, prin analogie, în locul vechiului [o] apar diferite reflexe și în silabele neaccentuate (printre care și diftongi): *vʰyŭcʰá* (lit. *vivcʰa*) „oaie”, *pʰydlóha* „podea”, *mycnɫj* „tare, puternic”, *vɫzŭr* „vizir”. Aceste reflexe ale lui [o] pot să apară și în silabele deschise: *vʰisʰim* num. „opt”, *pʰișóu* „(el) s-a dus”, *vʰykónceʰ* „gemuleț”⁸². De reținut că sunetele [ʰi], [ʰy], [ʰɫ], situate după consoanele labiale (*bʰik* / *bʰyk* „parte, latură”, *mʰist* „pod”, *dvʰyr* „curte”, *vʰyn* „el”, *pʰɫid* prep. „sub”), „nu sunt diftongi, ci consoane obișnuite labializate”⁸³. Acest lucru este susținut și de faptul că în graiurile huțule (Brodina, Ardjel, Ciumirna, Paltin ș.a.) există exemple cu vocala [y] de altă origine, care „dobândește” caracter labial dacă e situată după consoane labiale: *vʰýrobyʰŭ* „(el) a lucrat, a confecționat”, *fʰýra* (lit. *vira*) „credință”.

⁷⁹ I. Pătruș, *op. cit.*, p. 35-36.

⁸⁰ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 40-41.

⁸¹ Cf. F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 45.

⁸² I. Robciuc, *op. cit.*, p. 59.

⁸³ I. Pătruș, *op. cit.*, p. 35 și I. Robciuc, *op. cit.*, p. 40.

În același timp trebuie menționat faptul că întrebuintarea frecventă a diftongilor în locul vechiului [o] este limitată. Aceștia dispar treptat, pierzându-și elementul secundar și transformându-se în vocale obișnuite: [i], [y], [ɨ] și [ü].

Existența diftongilor în unele graiuri huțule ale Sucevei, legate genetic de graiurile sud-vestice ale limbii ucrainene, atestă faptul că trecerea vechiului [o] (și [e]) în [i] s-a făcut prin stadiul diftongilor și pe teritoriul dialectului sud-vestic⁸⁴.

1.2.3. În graiurile bucovinene din Suceava (Vășcăuți, Botoșănița, Gropeni, Șerbăuți, Călinești-Cuparenko, Călinești-Enache, Călinești-Vasilache, Clit, Cacica, Solonețu Nou, Semenița, Ipotești), Botoșani (Sinăuți, Rogojești, Căndești) și în cele bucovineano-huțule (Milișeuți, Danila, Slobozia, Mărițea, Dărmănești), ca și în graiurile divergente corespunzătoare⁸⁵ cu care acestea formează o arie lungă și îngustă compactă, vechiul [o] din noile silabe închise a trecut la [i]: *b'ik* (lit. bik) „parte, latură”, *v'iu* (lit. vil) „bou”, *dv'ir* (lit. dvir) „curte”, *k'iu* (lit. kil) „par”, *rik* „an”, *rich* (lit. rih) „corn”, *p'ist* (lit. pist) „post”, *f'ist* (lit. chvist) „coadă”, *pl'it* (lit. plit) „gard”.

Excepție face cuvântul lit. *žinka* „soție, nevastă”, care în unele graiuri bucovinene are pentru vechiul [o] reflexul [ɨ] (*ž'inka*). Apariția sunetului [ɨ] în acest cuvânt este, probabil, legată de durificarea consoanei șuierătoare [ž] din poziția respectivă.

1.2.4. În graiurile ucrainene de stepă ale Dobrogei⁸⁶, vechiul [o] din noile silabe închise are următoarele reflexe: [i], [y], [o].

1.2.4.1. Cel mai răspândit este reflexul [i]: *n'is* „nas”, *n'ič* „noapte”, *b'ik* „parte, latură”, *dv'ir* „curte”, *k'il* „par”, *stl* „masă”, *snip* „snop”, *ž'inka* „soție, nevastă”.

1.2.4.2. Reflexul [y] apare doar în prepozițiile *pyd* (lit. pid) „sub” și *pópyd* (lit. popid) „pe sub”, ca și în cuvinte formate cu ajutorul prefixului *pyd-*, *pópyd-*⁸⁷: *pyd'azát'* „a lega”, *pydhortát'* „a săpa, a cuibări”, *popydhortát'* „idem”.

1.2.4.3. În multe cuvinte, trecerea lui [o] în [i] nu mai are loc datorită influenței limbii ruse: *sol'* (lit. sil') „sare”, *vójna* (lit. v'ijna) „război, luptă”, *pózno* (lit. pizno) adv. „târziu”, *most* (lit. mist) „pod”, (*h*)*voz'd'* (lit. hvizd) „cui”, *loj* (lit. lij) „osânză”, *dzvon* (lit. dzvin) „clopot”, *vó(j)s'ko* (lit. vijs'ko) „oaste”, *spokójno* (lit. spokijno) adv. „liniștit”. Păstrarea sunetului [o] din cuvintele respective este rezultatul contactului dintre graiurile ucrainene și cele rusești (lipovenesti).

Trebuie menționat faptul că în aceste cuvinte, alături de [o], poate să apară și [i]: *sol' / sil'*, *pózno / p'ízno*, *most / m'ist*, *vorót / vorít* gen. pl. de la „poartă”. Folosirea în paralel a cuvintelor cu [o], respectiv [i], se poate observa în vorbirea unuia și aceluiași informator.

1.3. Etimologicul [e] are în graiurile ucrainene de pe teritoriul României mai multe reflexe, și anume: [i], [e], [u], [ɨ].

⁸⁴ F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 48.

⁸⁵ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 38.

⁸⁶ Pentru satele în care se vorbesc graiurile de stepă, vezi cap. II, 4.

⁸⁷ Cf. I. Robciuc, *op. cit.*, p. 36.

1.3.1. Cel mai răspândit reflex al lui [e] este [i], propriu și limbii literare și care, indiferent de accent, apare în toate graiurile ucrainene din țara noastră: *š'ist'* (lit. șist') num. „șase”, *p'ič'* (lit. pič') „cuptor”, *l'id* (lit. lid) „gheață” (în graiurile transcarpatice din Maramureș și în unele din Banat); *m'it* (lit. mid) „miere”, *os'in'* (lit. osin') „toamnă”, *póp'il'* (lit. pópil') „cenușă” (în graiurile huțule din Maramureș și Suceava); *p'ič'* „cuptor”, *m'id* „miere”, *l'id* „gheață” (în graiurile bucovinene din Suceava și Botoșani); *kór'in'* (lit. korin') „rădăcină”, *š'is'c'* (lit. șist') num. „șase”, *s'im* (lit. sim) num. „șapte” (în graiurile de stepă ale Dobrogei).

1.3.2. Reflexul [u] se întâlnește doar în unele graiuri transcarpatice din Banat, și anume în acelea în care vechiul [o] are reflexul [u] (Copăcele, Zorile, Cireșul Nou, Criciova): *mut* (lit. mid) „miere”, *lud* (lit. lid) „gheață”, *tútka* (lit. titka) „mătușă”, *dopúk* (lit. dopik) „(el) a copt”.

1.3.3. În unele graiuri de stepă, există silabe închise, în care vechiul [e] s-a păstrat: *sel* (lit. sil) gen. pl. de la *seló* „sat”, *šes'c* (lit. șist') num. „șase”, *med* (lit. mid) „miere”.

1.3.4. Reflexul [ɣ] al vechiului [e] se întâlnește doar în unele graiuri huțule ale Sucevei (în acelea în care am întâlnit diftongii [ɣ^h] și [ɣ^l]): *šɣs'k'* (lit. șist') num. „șase”, *pópɣū* (lit. pópil') „cenușă”, *póhɣub* (lit. pohrib) „l.pivniță, beci, 2. cârciumă”.

1.4. În comparație cu limba literară și cu majoritatea graiurilor ucrainene din România, o parte dintre aceste graiuri au în alcătuirea sistemului lor fonologic „cu un fonem mai mult”, [ɣ], iar altele cu două: [ɣ] și [ü]⁸⁸.

1.4.1. Sunetul [ɣ] – după cum afirmă N. Pavliuc și I. Robciuc – se întâlnește mai ales în poziție accentuată, în graiurile transcarpatice din Maramureș (Rona de Sus⁸⁹, Remeți și Teceul Mic) și Banat (Cornuțel – Banat, Pârâu, Pădureni și Criciova). Acest „arhaism fonetic” este o continuare a vechiului [ɣ]: *mýlo* (lit. mylo) „săpun”, *ɣýba* (lit. ryba) „pește”, *ɣyn* (lit. syn) „fiu”, *byk* (lit. byk) „bou”, *ty* (lit. ty) pron. pers. „tú”, *my* (lit. my) pron. pers. „noi”, *dorohýj* (lit. dorohyj) „drag, scump”. Pe [ɣ] îl întâlnim și în graiurile huțule, unde acesta este reflexul vechiului [o] din noile silabe închise accentuate, despre care am vorbit mai sus.

1.4.2. În unele graiuri transcarpatice din Banat (Copăcele, Zorile, Cireșul Nou și Criciova), pe lângă fonemul [ɣ] mai apare și [ü], dar numai în poziție accentuată, fiind reflexul vechiului [o] sau, mai rar, al lui [e] etimologic din noile silabe închise: *müst* (lit. mist) „pod”, *chvüst* (lit. chvist) „coadă”, *dvür* (lit. dvir) „curte, ogradă”, *pomüst* (lit. pomist) „podea”, *stül* (stil) „masă”, *küt* (lit. kit) „pisică”, *müd* (lit. mid) „miere”, *lüd* (lit. lid) „gheață”.

⁸⁸ N. Pavliuc, I. Robciuc, *Očerk fonologičeskich...*, p. 607.

⁸⁹ În ceea ce privește vocala [ɣ] din graiul satului Rona de Sus, nu putem fi de acord cu cei doi mari ucrainiști, N. Pavliuc și I. Robciuc, și anume că sistemul fonologic al acestuia ar avea șapte vocale. Graiul din Rona de Sus nu cunoaște vocala ucraineană anterioară-mijlocie [y], iar în locul acesteia, atât în poziție accentuată, cât și neaccentuată, apare vocala [ɣ]. Astfel, sistemul vocalic conține: [i, e, a, o, u, ɣ]. Asupra acestei probleme vom reveni pe parcursul lucrării.

1.5. În poziție accentuată, vocalele din toate graiurile ucrainene din România se pronunță distinct și clar, chiar dacă nu sunt sub influența consoanelor palatalizate. Excepție fac unele graiuri transcarpatice (Maramureș și Banat), în care, în pozițiile respective, se întâlnește un [o] închis redus ([ô]), și cele huțule (Suceava, Maramureș și Banat), în care vocalele [e] și [y] au o articulație aparte⁹⁰.

1.5.1. Pronunția lui [ô] se poate observa în următoarele cazuri:

1.5.1.1. – înaintea silabei care conține [u] sau [i]: *hólubc'i* (lit. holubc'i)

1. „sarmale, 2. porumbei”, *vólum* (lit. volam) dat. de la „boi”, *vóžu* (lit. vóžu) „(eu) duc (cu un mijloc de transport)”, *kôr'in'* (lit. korin') „rădăcină”, *ós'in'* „toamnă”, *kolópn'i* pl. de la „cânepă”, *u horód'i* „în grădină”, *u dorózi* loc. de la „drum”.

1.5.1.2. – înaintea lui [u] nesilabic, adică [ũ]: *holóŭn'a* (lit. holóvn'a) „1. tăciune, 2. cărbune, 3. rugină”, *póŭnyj / póŭnyj* adj. „plin”, *nohóŭ* (lit. nohov) instr. de la „picior”.

1.5.1.3. – înaintea silabei cu [a] (doar în unele graiuri transcarpatice): *kolód'az'* (lit. kolod'az') „fântână, puț”, *són'ašnyk* (lit. son'ašnyk) „floarea soarelui”, *pót'a* dial. „pasăre”, *prós'at* (lit. pros'at) ind. prez. pers. a 3-a pl. de la „a ruga, a invita”.

1.5.2. În graiurile huțule vocalele accentuate [e], [y] au, de obicei, o „articulare joasă”. Dacă acestea se află înaintea unei consoane dure, mai ales în timpul unei pronunții energice, [e] își transferă articularea pe locul lui [ä] (adică un [a] care și-a deplasat articularea spre seria anterioară), iar [y] se pronunță ca [y^e] sau chiar ca [ä]⁹¹: *kolášn'a* (lit. kolešn'a) „1. hambar, șură, 2. staul”, *klän* (lit. klen) „1. arțar, 2. pană, ic”, *ovás* (lit. oves) „orz”, *páčy* (lit. péču) ind. prez. pers. a 3-a sg. de la „a coace, a frige”, *be'rá* (lit. bery) imper., pers. a 2-a sg. de la „a lua”, *sy^en* (lit. syn) „fiu”, *polý^en* (lit. polyn) „pelin”, *zazulý^ec'a* dial. „cuc”, *lý^esk'ê* (lit. lyst'o) „frunze”, *ylác'a* (lit. jalyc'a) „brad, conifer”, *kolá* (lit. koly) adv. „când”. Această trăsătură este proprie tuturor graiurilor huțule ale limbii ucrainene⁹².

1.5.3. Vocalele [e], [y] accentuate, situate după consoanele dentale [d], [t], [n] se pronunță, în unele graiuri huțule și bucovinene, cu o nuanță diftongală⁹³: *d'échto* (lit. dechto) pron. „cineva”, *kon'évy* (lit. konevi) dat. de la „cal”, *d'ym* (lit. dym) „fum”, *molod'ýcu* (lit. molodyc'u) acuz.-instr. de la „tânără căsătorită”, *plat'ýnka* (lit. platynka) „batic”, *t'ýcho* (lit. tycho) adv. „liniște”, *n'ébo* (lit. n'ebo) „cer”, *n'ýtka* (lit. nytka) „ață”, *dn'ýna* (lit. dnyna) „zi”.

Elementul de trecere nesilabic ['] situat între consoană și următoarea vocală ([e], [y]) aparține atât consoanei, arătând o ușoară palatizare a acesteia, cât și vocalei, căci cu acesta începe vocala de bază. După cum afirmă I. Pătruț, „avem de a face aici cu o diftongare a vocalei, însă după principiul coarticulației, și consoana precedentă se rostește înmuiat”⁹⁴. În timp ce I. Pătruț întrebuițează termenul de

⁹⁰ Cf. N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 599.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² A se vedea în acest sens F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 48-49.

⁹³ Cf. N. Pavliuc, I. Robciuc, *loc. cit.*

⁹⁴ I. Pătruț, *op. cit.*, p. 16.

„ușoară înmuiere sau început de palatizare”, N. Pavliuc și I. Robciuc sunt de părere că „tendența de contopire a elementului nesilabic cu următoarea vocală reflectă procesul de încheiere a depalatizării consoanelor înaintea lui [e], [y], care, în alte graiuri ale limbii ucrainene, s-a încheiat demult”⁹⁵.

1.6. Vocala [a] situată după consoana palatală, în poziție accentuată, are o articulare proprie.

1.6.1. În unele graiuri transcarpatice, în această situație, vocala [a] își deplasează puțin articularea spre seria medială, notată cu [ǎ]⁹⁶: *t'ǎsko* (lit. t'aško) adv. „greu”, *mn'ǎso* (lit. m'aso) „carne”. Dacă vocala [a] este situată între consoane palatale, aceasta își deplasează articularea spre seria anterioară, [ä]: *n'ǎn'o* dial. „tată”, *m'ǎukaty* (lit. m'aũkaty) „a mieuna, a miorlăi”.

1.6.2. În graiurile huțule și bucovinene, vocala [a], situată în urma consoanelor palatale, se apropie de vocalele anterioare [ê], [y] (când este accentuată) și de [i] (când nu este sub accent): *k'êsko* (lit. t'aško) adv. „greu”, *mn'êso* (lit. m'aso) „carne”, *jêbluko* (lit. jablyko) „măr (fruct)”, *jêhoda* (lit. jahoda) „frăguță”, *š'ýpka* (lit. šapka) „căciulă”, *č'yc* (lit. č'as) „oră”, *pr'ýsti* (lit. pr'asty) „a toarce”, *š'inuváti(y)* (lit. šanuvaty) „a cinsti”, *ičm'in'* (lit. jačm'in') „orz”, *ilýc'a* (lit. jalyc'a) „brad”, *icé* (lit. jajce) „ou”. Excepție face [a] atunci când este morfem gramatical, el rămânând neschimbat.

1.7. Graiurilor ucrainene de pe teritoriul României le sunt proprii trei sisteme ale fonemelor vocalice accentuate, și anume⁹⁷:

1) i	u	2) i	ы	u	3) i	ы	ü	u
y		y			y			
e	o	e	o		e		o	
a		a			a			

1.7.1. Singurele graiuri în care apar toate cele trei sisteme de foneme vocalice accentuate sunt cele transcarpatice:

1.7.1.1. Sistemul cu șase foneme (schema 1), propriu și limbii literare, este caracteristic graiurilor transcarpatice din Maramureș (Poienile de sub Munte, Repedeș, Ruscova, Lunca la Tisa, Crăciunești, Bocicoiul Mare, Tisa și Câmpulung la Tisa).

1.7.1.2. Sistemul cu șapte foneme (schema 2) se întâlnește atât în unele graiuri transcarpatice din Maramureș (Remeți, Teceul Mic), cât și în Banat (Cornuțel-Banat, Pârâu, Pădureni și Criciova).

⁹⁵ N. Pavliuc, I. Robciuc, *loc. cit.*

⁹⁶ D. Horvath, *Graiul ucrainean din Crăciunești și Tisa (județul Maramureș)*. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1974, p. 6.

⁹⁷ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 606.

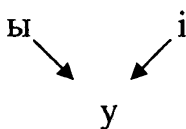
1.7.1.3. În sistemul cu șapte vocale, N. Pavliuc și I. Robciuc au inclus și graiul din Rona de Sus. Nu suntem de acord cu aceasta, căci sistemul fonologic al graiului respectiv are tot șase vocale, numai că în locul lui [y] apare [ɟ], și anume:

4) i ы u
 e o
 a

În cele ce urmează vom încerca să explicăm dacă [ɟ] din graiul satului Rona de Sus este sau nu etimologic, determinând în același timp și poziția sa în cuvânt.

Este cunoscut faptul că în limba rusă veche vocalele [ɟ] și [i] erau diferențiate din punct de vedere fonetic, așa cum sunt și astăzi în limbile rusă și belorusă, ca și în unele graiuri ucrainene din Carpați: rus. *сын, сіла, рыба, міло, т'ічо*;
 bel. *сын, сіла, рыба, міла, ціха*.

În limba ucraineană vechile sunete [ɟ] și [i] s-au contopit într-unul singur, și anume [y], care este o vocală anterioară-mijlocie, cu poziția limbii înaltă-mijlocie⁹⁸: *syn, syla, ryba, mylo, tycho*

După cum afirmă A. A. Moskalenko, în monumentele limbii ruse vechi⁹⁹ de la sfârșitul secolului al XI-lea și începutul celui de-al XII-lea se întâlnesc exemple când literele [ɟ] și [i] sunt folosite una în locul celeilalte, adică sunetele notate cu aceste semne încep să se apropie din punct de vedere articulatoriu: *nepravdi, rība, trызны*, în loc de *nepravdy, ryba, trīzny* (în *Zbornic Sv'iatoslava*, 1073); *pytanie, bitī, tī*, în loc de *pītanie, bytī, tī* (în *Slova Grigoria Bogoslova*, sec. XI); *osyrbju* în loc de *osīrbju* (a se compara cu *sīrota*, în *Zbornic Sv'iatoslava*, 1073); *prosyti* în loc de *prosyti, stīd'achus'a* în loc de *styd'achus'a* (în *Dobrilove Evangelie*, 1164)¹⁰⁰.

Amestecul lui [ɟ] cu [i] se păstrează și în monumentele scrise ale limbii ucrainene, fiind condiționat de tradiția grafiei, deși procesul contopirii vechilor [ɟ] și [i] a avut loc mai devreme, în perioada formării poporului ucrainean și a limbii

⁹⁸ Cf. N. Pavliuc, *op. cit.*, p. 94.

⁹⁹ Prin termenul *limba rusă veche* înțelegem unitatea lingvistică slavă de est (*staro vostočno-slav'anskij jazыk*).

¹⁰⁰ A. A. Moskalenko, *Istoryčna fonetyka davn'orus'koji i ukrajins'koji movy*, Odessa, 1960, p. 19.

sale: *krakovъskyi* – *kolъbai-jevъskъi* (în *Hram*¹⁰¹, 1349); *P'etr Ivanovычъ* – *Dmitrъ Matы-jeviчъ* (*Hram*, 1366); *starostынъ* (*Hram*, 1359) – *starostinъ* (*Hram*, 1418); *nohi* (în *Peresopnys'ce jevanhelie*, 1556-1561) – *nohы* (*ibidem*); *inšymi, otskočылъ, zvozčыk, чын'у, одытъ* (în *Leksykon slovenorosskyj Pamby Beryndy*, 1627); *ninešnich, činit* (în *Akty Boryspol's'ki*)¹⁰²; *pis'mo, ribu, mi* (în *Poltavs'ki lysty*, sec. XVII)¹⁰³ etc.

Asupra acestui proces fonetic, caracteristic limbii ucrainene literare și care nu a avut loc în același timp în toate dialectele, lingviștii s-au pronunțat diferit. Astfel, O. O. Șahmatov consideră că mutarea articulației sunetului [i] înapoi și puțin mai jos, iar a sunetului [ы] înaintea este condiționată de durificarea consoanelor înaintea vocalelor /e/ și /i/¹⁰⁴.

P. Žytec'kyj este de părere că în perioada limbii ruse vechi tendința de apropiere a sunetului [ы] de [i] a fost „instabilă” și că o oarecare „stabilitate” în apropierea celor două sunete începe să se manifeste doar în secolul al XIV-lea, adică pe fondul formării limbii ucrainene. Contopirea vechilor sunete [ы] și [i] într-un singur sunet se explică – după cum afirmă autorul – prin tendința vechiului sunet [i] de a se îndepărta de secundarul [i] (< [o], [e])¹⁰⁵.

Din datele lingvistice de după cel de-al Doilea Război Mondial¹⁰⁶ reiese că această contopire a vechilor [ы] și [i] în [y] (ca o vocală nouă, anterioară-mijlocie, cu poziția limbii înaltă-mijlocie) sunt două procese care au avut loc în dialectele vechi ale limbii ucrainene, într-o ordine precisă.

Încă în limba rusă veche, mai exact în dialectele sudice ale acesteia (actualele graiuri ucrainene de sud), sunetul [i], care avea o tendință spre o articulare mai joasă, fără să treacă de granița dintre anterior și mediu, a trecut în [y] (o vocală anterioară-mijlocie). Această primă etapă, în care [i] și-a mutat articularea, a condiționat durificarea consoanei anterioare, care inițial a fost semipalatală. Următoarea etapă, a contopirii lui [ы] cu [i], care este un proces mai târziu, a fost favorizată de durificarea consoanelor. Modalitatea de realizare a acestei a doua etape este contopirea lui [ы] cu deja formată vocală [y] (anterioară-mijlocie), „dar nu prin deplasarea lor reciprocă, nu prin efectuarea unei articulări „mijlocii” intermediare, ci pe calea unei deplasări unilaterale și prin alipirea uneia dintre aceste vocale, și anume

¹⁰¹ Este vorba de *Ukrajins'ki hramoty 1341-1459*, care au fost editate pentru prima dată de V. Rozov, la Kiev, în 1928.

¹⁰² Cf. A. A. Moskalenko, *op. cit.*, p. 32-33.

¹⁰³ Cf. N. Pavliuc, *loc. cit.*

¹⁰⁴ Apud D. H. Mazilu, *Curs de istoria limbii ucrainene (Introducere. Fonetică istorică)*, Universitatea din București, 1983, p. 123.

¹⁰⁵ Cf. A. A. Moskalenko, *op. cit.*, p. 20, și D. H. Mazilu, *loc. cit.*

¹⁰⁶ M. F. Nakonečnyj, *Do vyvčenn'a procesu stanovlenn'a j rozvytku fonetyčnoji systemy ukrajins'koji movy*, în „Pytann'a istoričnoho rozvytku ukrajins'koji movy”, XX, 1962, p. 125-165, și F. P. Medvedev, *Narysy z ukrajins'koji istoričnoji hramatyky*, Harkov, 1964, p. 70, apud D. H. Mazilu, *loc. cit.*

a lui [ɨ], de vocala deja existentă ([y]), înaintea căreia consoana era deja durificată în întregime¹⁰⁷.

După părerea noastră, și în graiul din Rona de Sus, căruia îi este proprie vocala [ɨ], au avut loc aceste două etape. Prima este identică cu cea din dialectele sudice (care au constituit baza formării limbii ucrainene), iar cea de-a doua este opusă. Astfel, vocala [y] (anterioară-mijlocie), formată din vechiul [i], s-a deplasat spre [ɨ], dând naștere unui „nou” [ɨ]. Acest [ɨ] nu trebuie considerat ca fiind „etimologic”, așa cum o fac dialectologii¹⁰⁸, deoarece nu îl continuă, în ceea ce privește poziția sa din cuvânt, pe [ɨ] propriu limbii ruse vechi. Astfel, pentru v. rus. *быть* / *biti*, *видра* etc. apare, în graiul din Rona de Sus, *buty*, *vidra*. Cu atât mai mult, locul lui poate fi precis determinat comparativ cu poziția vocalei [y] din limba literară, dar mai ales din graiurile transcarpatice, cărora le este propriu sistemul vocalic cu șase foneme (schema 1), adică [ɨ] apare aproape întotdeauna în locul lui [y] ucrainean, astfel putând fi numit un „[ɨ] reorganizat”. De exemplu, pentru lit. *robity*, *byla*, *vyv*, *my*, *čotyry*, *lypa*, *myr*, *syn*, *syla*, *ryba*, *tycho*, în graiul din Rona de Sus avem: *robýtty* „a lucra”, *býla* „(ea) a bătut”, *vyũ* „el a vuit”, *my* pron. pers. „noi”, *čotýry* num. „patru”, *lýpa* „tei”, *myr* „pace”, *syn* „fiu”, *sýla* „putere”, *rýba* „pește”, *týcho* adv. „liniște”. Trebuie menționat faptul că graiului din Rona de Sus îi este caracteristică păstrarea vechiului grup [či], care în limba literară a trecut în [čy]: *čistotá* (lit. *čystota* „curățenie, puritate”, *čiščenyj* (lit. *čyščenyj*) adj. „curățat”, *čisló* (lit. *čyslo* „număr”, *čítáty* (lit. *čytaty*) „a citi”, *čístyty* (lit. *čystyty*) „a curăța”. Din exemplele de mai sus se poate observa că, în acest grai, [i] din grupul [či] nu a trecut la [ɨ].

Se poate afirma cu certitudine că trecerea vechiului [i] la [y] (cf. prima etapă), iar a acestuia din urmă la [ɨ] este încheiată în graiul din Rona de Sus. Nu același lucru putem afirma despre graiul din Remeți, Teceul Mic și Cornuțel-Banat, unde această trecere se pare că nu s-a terminat încă. Astfel, pentru lit. *voly*, *syny*, întâlnim în graiul din primele două sate formele *vólý* și *syný*, etc., dar și *d'idý* „bătrâni”, *vóũčý* „lupi”, *kún'my* instr. pl. de la „cal”, *núcht'amy* instr. pl. de la „unghie”, identice cu cele din limba literară. După cum se poate observa, în acest grai diferențierea fonematică /ɨ/ : /y/ există, spre deosebire de graiul din Rona de Sus și pentru care, totuși, dialectologii dau exemple în acest sens¹⁰⁹. O situație asemănătoare, dar numai pentru sistemul vocalic al fonemelor accentuate, o întâlnim în unele graiuri lemkiene ale limbii ucrainene¹¹⁰.

În ceea ce privește vocala [ɨ] din graiurile huțule ale Sucevei, aceasta are o situație aparte, ea apărând doar în locul etimologicului [o] din noile silabe închise: *kýt* „piscă”, *vyt* pron. pers. „el”, *kýš* „coș”, *škýra* „piele”, *kýũ* „par”, *hryt* „tunet”, *kýl'ko* adv. „cât”.

¹⁰⁷ M. F. Nakonečnyj, *op. cit.*, p. 143.

¹⁰⁸ Ca de exemplu: N. Pavliuc, *op. cit.*, p. 92 și 94; I. Robciuc, *op. cit.*, p. 49; alți lingviști.

¹⁰⁹ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 607, și I. Robciuc, *op. cit.*, p. 49.

¹¹⁰ A se vedea F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 119-220.

1.7.1.4. Sistemul cu opt foneme (schema 3) este propriu doar câtorva graiuri transcarpatice din Banat (Copăcele, Zorile, Cireșul Nou și Criciova).

1.7.1.5. Opozițiile fonemelor vocalice accentuate sunt proprii tuturor grupelor de graiuri transcarpatice. Aducem în acest sens exemple pentru fiecare opoziție:

/i/ – /y/: *v'íje* „suflă vântul” – *výje* „urlă”, *um'íla* „(ea) a știut” – *umýla* „(ea) a spălat”, *b'íla* „albă” – *býla* „(ea) a bătut (pe cineva)”; *č'ír* „burete, iască” – *č'yr* „terci, cir”;

/y/ – /e/: *krýše*^v „fărămițează” – *kréše*^v dial. „idem”, *sýla* „putere” – *séla* „sate”, *try* „trei” (sau „pisează!”) – *tre* „(el) pisează”, *klyn* „pană, ic” – *klen* „arțar”;

/e/ – /a/: *séla* „sate” – *sála* gen.-acuz. de la „osânză”, *pes* „câine” – *pas* „(el) a păscut”, *péra* „pene” – *pára* „pereche” sau „abur”, *kert* dial. „livadă” – *kart* gen. de la „cărți (de joc)”;

/o/ – /u/: *hróši* „bani” – *hrúši* „pere”, *dóty* „până atunci” – *dúšu* gen.-acuz. de la „suflet”, *dól'i* gen. de la „soartă” – *dúl'i* „sortiment de pere”;

/u/ – /i/: *múhcy* „muște” – *míchy* „saci”, *búla* „(ea) a fost” – *b'íla* „albă”, *músy^vmo* „(noi) trebuie să, suntem nevoiți” – *m'ísy^vmo* „(noi) frământăm”.

Aceste opoziții sunt valabile și pentru graiul din Rona de Sus, doar că în locul fonemului */y/* apare, după cum era normal, fonemul */ɨ/*.

1.7.1.6. Unele dintre graiurile transcarpatice au în structura lor fonologică vocala [ɨ], iar altele [ɨ] și [ü]. În cazul acesta mai apar trei perechi de opoziții fonematice, și anume: */ɨ/ – /y/*, */ü/ – /i/* și */ü/ – /u/*:

/ɨ/ – /y/: *my* pron. pers. „noi” – *my* dat. de la „eu” („mie”), *ty* „tu” – *ty* „ție”, *b'íla* „(ea) a fost” – *býla* „(ea) a bătut (pe cineva)”, *sána* gen.-acuz. de la „fiu” – *sýn'a* „albastră”;

/ü/ – /i/: *müch* „(el) a putut” – *m'ich* „sac”, *u s'üm* „în acesta” – *s'im* „șapte”, *müst* „pod” – *m'ist* „locuri”, *büh* „zeu” – *b'ih* „(el) a alergat”;

/ü/ – /u/: *hrüb* „mormânt” – *hrub* (lit. hrubjy) adj. „mare; gras, gros”, *bük* „parte, latură” – *buk* „fag”, *küt* „piscă” – *kut* „unghi, colț”.

1.7.2. Majorității graiurilor huțule, bucovinene și bucovineano-huțule îi este propriu sistemul cu șase foneme a vocalismului accentuat (schema 1)¹¹¹. Opoziția acestor foneme reiese din următoarele exemple:

/i/ – /y/: *um'íti(y)* „a ști” – *um'ýti(y)* „a spăla”, *p'üü* „jumătate” – *pyü* „(el) a bătut”, *v'üü* „bou” – *vyü* „(el) a urlat”, *hr'ib^p* „mormânt” – *hryb^p* „ciupercă”;

¹¹¹ Cf. I. Robciuc, *op. cit.*, p. 49-50.

/y/ – /e/: *my* pron. pers. „noi” – *me* forma scurtă a viitorului, pers. a II-a sg. de la *imáty* „a avea”, *klyn* „pană, ic” – *klen* „arțar”, *lyp* gen. pl. de la „tei” – *lep* „jeg”, *myš* „șoarece” – *meš* viitor pers. a II-a sg. de la *imaty*;

/e/ – /a/: *oréŭ* „corb” – *oráŭ* „(el) a arat”, *der / d'ér* „(el) a zgâriat” – *dar* „dar, cadou”, *vérti(y)* „a arunca” – *várti(y)* „pază”, *len* „feudă, obligație” – *lan* „lan, câmp”;

/a/ – /o/: *práti(y)* „a spăla rufe la râu” – *próti(y)* „împotriva, contra”, *páčka* „tutun” – *póčka* „rinichi”, *draŭ* „(el) a zgâriat” – *droŭ* gen. de la „lemn”, *koráva* „tare, scorțos” – *koróva* „vacă”, *náša* „a noastră” – *nóš'a, nóš'ê* „1. port, îmbrăcăminte populară; 2. sarcină, povară”;

/o/ – /u/: *tot* „acela” – *tut* „aici”, *moch* „mușchi (de copac)” – *much* gen. de la „muscă”, *kórka* gen. de la „plută” – *kúrka* „găină”;

/u/ – /i/: *buk* „fag” – *bik* „parte, latură”, *much* gen. pl. de la „muscă” – *m'ich* „sac”, *mur* „zid” – *m'ir* gen. pl. de la „măsură”, *puk* „(el) s-a spart” – *p'ik* „(el) a fript”.

1.7.3. Unor graiuri huțule ale Sucevei (Izvoarele Sucevei, Moldova - Sulița, Breaza, Paltin, Ciurmirna, Lupcina, Brodina)¹¹² le este propriu un sistem aparte de foneme vocalice. Acestor graiuri le este caracteristică și vocala [ɫ], care apare în locul vechiului [o] din noile silabe închise (în poziție accentuată). Drept urmare, mai apar următoarele opoziții fonematice:

/ɫ/ – /y/: *vɫŭ* „bou” – *vŭŭ* „(el) a urlat”, *pyŭ* „jumătate” – *pyŭ* „(el) a băut”, *fɫst* „coadă” – *fyst* adv. „tare”, *stɫŭ* „masă” – *styŭ* „(el) îngheța, se prindea”;

/ɫ/ – /i/: *vɫŭ* „bou” – *v'ŭŭ* „(el) a condus (de mână)”, *vɫz* „car” – *v'iz* „(el) a cărat”.

1.7.4. Graiurilor de stepă ale Dobrogei le este propriu, ca și majorității graiurilor ucrainene de pe teritoriul României, sistemul cu șase vocale (schema 1). Iată opozițiile fonematice ale acestora:

/i/ – /y/: *v'ijim* „(noi) suflăm” – *vŭjim* „(noi) urlăm”, *hub'ŭŭ* gen. pl. de la „buză” – *hubŭŭ* „(eu) pierdeam”;

/y/ – /e/: *try* „trei” – *tre* „pisează”, *syl* gen. pl. de la „putere” – *sel* gen. pl. de la „sat”;

/e/ – /a/: *bent* „pârâu” – *bant* gen. de la „funde, panglici”, *den'* „zi” – *dan'* „bir, tribut”, *cep* „lanț” – *cap* „țap”;

/a/ – /o/: *znaŭ* „(el) a știut” – *znoŭ* adv. „din nou, iarăși”, *mak* „mac” – *mok* „dig”;

¹¹² N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 608.

/o/ – /u/: *tóže*^v adv. „de asemenea” – *túže*^v „(el) e mâhnit”, *vótká* „vodcă” – *vútka* „undiță”;

/u/ – /i/: *búla* „(ea) a fost” – *b’íla* „albă”, *buk* „fag” – *b’ik* „parte, latură”.

1.8. Fonemele vocalice neaccentuate, în comparație cu cele accentuate, au câteva caracteristici, și anume unele „își pierd marca de diferențiere, iar altele, proprii poziției accentuate, nu se întâlnesc deloc în cea neaccentuată”¹¹³.

În toate graiurile ucrainene din România, cu excepția celui din Rona de Sus, în poziție neaccentuată apar fonemele: [i], [a], [o] și [u], iar opoziția fonematică /y/ – /e/ se neutralizează într-un singur arhifonem, [ə], care este redat prin semnele [y^e] sau [e^y]: *hóre*^y (lit. hore) „necaz, jale, mâhnire” – *hóry*^e „munți”, *me^yné* „(pe) mine” – *my^ené* „va trece (timpul)”, *hre^ybý* „greblează!” – *hry^ebý* „hribe”, *bráte^y* acuz. de la „frate” – *bráty^e* „a lua”¹¹⁴.

Trăsăturile acustico-articulatorii ale arhifonemului [ə] sunt unele de diferențiere, fiind opuse altor foneme vocalice doar în poziția neaccentuată. Trebuie semnalat, aici, că opoziția /y/ – /e/ nu servește niciodată la deosebirea cuvintelor sau formelor gramaticale în poziție neaccentuată.

1.9. Sistemul neaccentuat al fonemelor vocalice este reprezentat prin următorul triunghi, identic pentru toate graiurile ucrainene din România¹¹⁵ (fără cel din Rona de Sus):

Iată câteva exemple pentru opoziția fonematică a vocalelor în poziție neaccentuată:

/a/ – /o/: *zar’á* (lit. zar’) acuz. sg. de la „broasca de la ușă” – *zor’á* (lit. zirka) „stea, rază”, *rabý* „robi” – *robý* „lucrează!”, *valý* „doboară!” – *volý* „boi”, *témna* „închisă (la culoare)” – *témno* adv. „întuneric” (în graiurile transcarpatice); *zalyty(y)* (lit. zalyty) „1. a inunda, 2. a vărsa, 3. a stinge, 4. a turna, 5. a polei” – *zolytí(y)* „a cenușări, a zoli, a fierbe rufele cu leșie” (în graiurile huțule), *darý* „daruri” – *dorý* gen. de la „cuminecătură”, *rána* „rană” – *ráno* adv. „dimineață” (în graiurile de stepă);

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ În graiul din Rona de Sus, fonemul [ɫ] apare atât în poziția accentuată, cât și în cea neaccentuată, iar opoziția fonematică /ɫ/ – /e/ nu se neutralizează: *hóre* „necaz” – *hóry* „munți”, *mené* „(pe) mine” – *myné* „va trece”.

¹¹⁵ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 609.

/o/ – /u/: *pótok* „țeavă, burlan” – *pótuok* (lit. potik) „pârâu”, *dobýty* „a omorî în bătaie” – *dubýty* „a vopsi (lâna)”, *koréc* „insectă” – *kuréc* „fumător” (în graiurile transcarpatice); *dorý* gen. de la „cuminecătură” – *durý* „păcălește!”, *ukosýti(y)* „a cosi” – *ukusýti(y)* „a mușca” (în graiurile huțule și bucovinene);

/u/ – /i/: *rudká* „oiște” – *r'idká* „rară”, *budý* „trezește, scoală!” – *b'idý* „nenorociri” (în graiurile transcarpatice); *bužý* / *budý* „afumă (carnea)” – *b'izý* „fugi!”, *zasuváti(y)* „1. a vârî, 2. a zăvorî (ușa)” – *zas'iváti(y)* „a semăna, a presăra” (în graiurile huțule și bucovinene), *ruká* „mână” – *r'iká* „fluviu, râu” (în graiurile de stepă).

Sistemul fonemelor vocalice în poziție neaccentuată din graiul satului Rona de Sus este identic cu sistemul accentuat:

i	ы	u
e		
o		
a		

Iată opoziția fonematică a vocalelor în acest caz:

/u/ – /ы/: *míchu* gen. de la „saci” – *míchy* „saci”, *múchu* acuz. de la „muscă” – *múchy* „muște”;

/ы/ – /i/: *u hórы* loc. de la „mușți” – *u hóri* loc. de la „necaz”.

1.10. În toate graiurile ucrainene de pe teritoriul României fonemul [o] are, în poziție neaccentuată, variantele [ô], [o^u], [u^o], [u]¹¹⁶.

1.10.1. Astfel, în unele graiuri transcarpatice, în cele huțule și bucovinene, înaintea silabei accentuate care conține o vocală închisă ([i] și [u]) sunetul [o] se închide spre [u] (ukanie parțială) sau, câteodată, se contopește cu acesta (ukanie pronunțată): *nôčúje* „înnoptează”, *hôr'í* adv. „sus”, *ko^užúch* „cojoc”, *to^ubí* pron. pers în dat. „șie”, *kuhút* „cocoș”, *ubrúč*¹¹⁷ (lit. obruč) „cerc de butoi” (în graiurile transcarpatice); *u^onúč'i* (lit. v noči) adv. „noaptea”, *hulubýj* (lit. holubyj) „albastru”, *huduváti(y)* (lit. hoduvaty) „a hrăni”, *ubrúč* „cerc de butoi” (în graiurile huțule și bucovinene).

1.10.2. În graiurile de stepă variantele [o^u], [u^o], [u] ale fonemului [o] apar și înaintea altor vocale accentuate (nu numai înaintea lui [i] și [u]): *mo^ulo^udú* (lit. molodu) gen. de la „mireasă”, *o^udn'í* (lit. odn'i) „unii”, *zu^ozúl'a* (lit. zozul'a) „cuc”, *čuluv'ík* (lit. čolovik) „bărbat”, *turhújut'* (lit. torhújut') „(ei) fac comerț, negociază”, *čutýry* (lit. čotyry) num. „patru”, *u slubud'í* „în libertate”, *pužár* (lit. požar) „foc, incendiu”.

¹¹⁶ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 52.

¹¹⁷ Închiderea lui [o] spre [u] sau chiar contopirea cu acesta se observă în graiurile transcarpatice din Crăciunești, Tisa (cf. D. Horvath, *loc cit.*, p. 6.) și Lunca la Tisa.

Răspândirea acestui fenomen fonetic (ukanie) în graiurile de stepă ale Dobrogei, într-o măsură mai mare decât în masivul principal al dialectului sud-estic, le apropie pe acestea de unele graiuri ale dialectului sud-vestic, care sunt cunoscute prin fenomenul de „ukanie pronunțată”¹¹⁸.

1.11. În poziție neaccentuată, vocala [a] după consoană palatală își deplasează articularea spre seria central-anterioară, notată cu [ä]: *t'áškyj* (lit. t'aškyj) adj. „greu”, *d'áký* (lit. d'aky) pl. de la „diac”, *m'ákýj* (lit. m'akyj) „moale” (în unele graiuri transcarpatice), *járók* (lit. jarok) „râpă, văgăună mică”, *s'átýj* (lit. sv'atyj) „sfânt”, *blyč'zn'áta* (lit. blyzn'ata) „gemenii” (în graiurile de stepă). Atunci când se găsește între consoane palatale, [a] își deplasează articularea spre seria anterioară, [ä]: *z'átí* (lit. z'ati) „gineri”, *l'äl'á* dial. „copil mic” (în graiurile transcarpatice), *chód'üt'* (lit. chod'at') „(ei) umblă”, *láz'üt'* (lit. l'azut') „(ei) urcă, se cațără”, *m'ís'üc'* (lit. mis'ac') „lună”, *chrýst'üt'* (lit. chryst'at') „(ei) botează” (în graiurile de stepă)¹¹⁹.

1.12. În unele graiuri transcarpatice (Rona de Sus, Lunca la Tisa, Crăciunești, Tisa, Remeți și Teceul Mic), [a] după consoana palatală a trecut la [i]¹²⁰: *l'iháty* (lit. l'ahaty) „a se culca”, *s'iháty* (lit. s'ahaty) „a tinde (spre ceva), a se întinde (după ceva)”, *nat'iháty* (lit. nat'ahaty) „a îmbrăca, a trage peste”, *dos'iháty* (lit. dos'ahaty) imperfectiv pentru lit. s'ahaty, *st'iháty* (lit. st'ahaty) „a dezbrăca, a da jos”. Trecerea aceasta se poate observa și în terminația unor numerale cardinale: *ody'nác'c'it'* (lit. ody'nadc'at') „unsprezece”, *dvanác'c'it'* (lit. dvanadc'at') „doisprezece”, *trynác'c'it'* (lit. trynadc'at') „treisprezece”, *p'atnác'c'it'* (lit. p'atnadc'at') „cinsprezece” *us'imnác'c'it'* (lit. vis'imnadc'at') „optsprezece”, *dvát'c'c'it'* (lit. dvadc'at') „douăzeci”.

1.12.1. Acest fenomen este mult mai răspândit în graiurile huțule și pocuto-bucovinene¹²¹: *jéhn'i* (lit. jahn'a) „miel”, *kólidn'ek* (lit. kol'adnyk) „colindător”, *tre t'ésič'i* (lit. try tys'ači) „trei mii”, *úpríz* (lit. upr'až) „ham”, *vôd'(g)ínij* (lit. vod'anyj) „de apă, acvatic”¹²².

1.12.2. În graiurile de stepă, acest fenomen se observă doar în unele forme ale numeralului: *dév'(j)it'* (lit. dev'at') „nouă”, *d'és'it* (lit. des'at') „zece”, *dvanác'c'it'* (lit. dvanadc'at') „doisprezece”, *č(u)tyrnác'c'it'* (lit. čotyrnadc'at') „paisprezece”, *dvác'(c'c')it'* (lit. dvadc'at') „douăzeci”, *tryč'c'it'* (lit. trydc'at') „treizeci”. După cum afirmă N. Pavliuc și I. Robciuc, existența acestui fenomen fonetic apropie aceste graiuri de cele ale dialectului sud-vestic¹²³.

¹¹⁸ F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 42 și 177-178.

¹¹⁹ I. Robciuc, *Schiță a sistemului vocalic al graiului ucrainean din satul Hamcearca (județul Tulcea)*, în SCL, XIX, 1968, p. 178.

¹²⁰ Cf. D. Horvath, *op. cit.*, p. 6.

¹²¹ C. Reguș, *Graiul ucrainean din Ipotești – Suceava*, în *Studii de slavistică*, vol. I, București, 1969, p. 262.

¹²² Cf. I. Pătruș, *op. cit.*, p. 32.

¹²³ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 600-601.

1.13. O trăsătură specifică graiurilor huțule și bucovinene este închiderea lui [e] (mai ales în poziție neaccentuată) până la [i]. De obicei, aceasta are loc în cazul în care [e] este situat înaintea consoanelor palatale: *blahoviščin'ê* (lit. blahoviščen'a) „Buna Vestire”, *ščin'úk* „cățeluș”.

1.13.1. I. Pătruț a găsit exemple în care închiderea lui [e] până la [i] are loc și după unele sunete palatale: *pláci(t)* (lit. plăce) „(el, ea) plânge”, *plésči* (lit. pleșce) „(el, ea) aplaudă”, *me búd'i* (lit. my budemo) „(noi) vom fi”. Prin această închidere, graiul din valea Sucevei – după cum afirmă autorul – este singular, fiindcă de la ceilalți huțuli avem atestată închiderea lui [e] numai înainte, nu și după sunete palatale¹²⁴.

1.13.2. Închiderea lui [e] până la [i], înaintea consoanelor palatale din silabele neaccentuate, o întâlnim și în unele graiuri transcarpatice: *dúrin'* (lit. duren') „prost, neghiob, nătărău”, *kútín'* (lit. kuten') „colț”, *min'í* (lit. meni) pron. pers. în dat. „mie”, *svúrin'* (lit. svoren') „1. cui, piron, pivot, 2. cuiul inimii de la car”.

1.14. Tendința deplasării articulării lui [u], mai ales în poziție neaccentuată, se întâlnește și în graiurile transcarpatice, deși nu se realizează în gradul în care aceasta se întâlnește în graiurile huțule, bucovinene sau de stepă, ca și în alte graiuri ucrainene¹²⁵. Astfel, după consoanele palatale, sunetul [u] își deplasează articularea spre seria medială, notat cu [ü] *búrd'úchy* dial. „burți”, *l'úbýty'* (lit. l'ubyty) „a iubi” (în graiurile transcarpatice); *p'útkóva* „potcoavă”, *v'úknó* (lit. vikno) „geam”, *m'úšéj* gen. de la „șoareci” (în graiurile huțule și bucovinene); *l'údej* (lit. l'udej) gen. de la „oameni”, *bát'úška* dial. „stareț, popă”, *be'nd'úhú* „loitră suplimentară” (în graiurile de stepă).

Vocala [u], situată între consoanele palatale, are tendința de a-și deplasa articularea spre seria anterioară, [ü]: *z l'úd'mý* „cu oameni”, *kl'üčt* „chei” (în graiurile transcarpatice); *l'übl'ú* „(eu) iubesc”, *posvátajüt'c'a* „(ei) se vor peți” (în graiurile huțule și bucovinene); *darújüt'* (lit. darujut') „(ei) dăruiesc”, *t'üt'ún'* „tutun”, *prý'b'ihájüt'* „(ei) vin în fugă” (în graiurile de stepă)¹²⁶.

-2. SISTEMUL CONSONANTIC

2.0. Consoanele din graiurile ucrainene de pe teritoriul României au câteva trăsături specifice, prin care acestea se deosebesc atât de limba literară, cât și de alte graiuri. Astfel de particularități depind, în principiu, de poziția consoanelor în cuvânt.

2.1. Consoanele labiale (bilabiale și labiodentale) [p], [b], [m], [v], [f], din graiurile ucrainene de pe teritoriul României, „apar dure în toate pozițiile, cu excepția celei în care acestea se află înaintea lui [i]”¹²⁷: *pástvi* (lit. pasty) „a paște”.

¹²⁴ I. Pătruț, *op. cit.*, p. 25.

¹²⁵ F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 44.

¹²⁶ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 180.

¹²⁷ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 602.

u *polúdny* „(la) amiază”, *polonyná* (lit. polonyná) „pășune”, *plákaty* (lit. plakaty) „a plânge”, *kolyba* (lit. kolyba) „colibă”, *béčka* „trestie”, *bús'ok* „barză”, *blýskaty* (lit. blyskaty) „a fulgera”, *mýska* (lit. myska) „1. blid, 2. lighean”, *móže* „(el, ea) poate”, *majétok* (lit. majetok) „moșie, domeniu”, *vátra* (lit. vatra) „foc, rug”, *vójna* (lit. v'ijna) „război”, *fartúch* (lit. fartuch) „șorț”, *fúrtka* (lit. chvirtka) „portiță”; *sop'íl(ũ)ka* (lit. sop'ilka) „fluier”, *ob'id* „prânz”, *um'íti(y)* „a ști”, *v'íchet'* (lit. v'ichot') „legătură, mănunchi”, *f'úkaty(i)* „a fluiera”.

2.1.1. În graiurile transcarpatice, huțule și în unele bucovinene, după labiala [m] apare [n] epenetic (întotdeauna palatal)¹²⁸: *zemn'á* (lit. zeml'a) „pământ”, *iz zemn'í* „din pământ”, *mn'áso* (lit. m'aco) „carne”, *mn'atá* (lit. m'ata) „mentă”, *imn'á* (lit. im'a) „nume”, *mn'aká* (lit. m'aka) adj. fem. „moale” (în graiurile transcarpatice); *na zémn'í* „pe pământ”, *mn'etá* „mentă”, *emn'é* „nume”, *mn'eká* „moale” (în graiurile huțule și bucovinene).

2.1.2. Consoana [v] se pronunță, în anumite poziții, fie ca un [u] nesilabic, notat [ũ], fie ca [v] bilabial, notat cu [w].

2.1.2.1. Astfel, în graiurile transcarpatice¹²⁹, huțule și bucovinene [v] trece în [ũ] în următoarele situații: a) la început de cuvânt sau în interiorul lui (la sfârșit de silabă), înaintea consoanelor: *ũsýpaty*^e (lit. vsypaty) „a turna (ceva lichid)”, *ũtyráty*^e (lit. vtyraty) „a șterge”, *ũčéra* (lit. včera) „ieri”, *záũtra* (lit. zavtra) „mâine”, *póũnyj* (lit. povnyj) adj. „plin”, *dóũhyj* (lit. dovhyj) adj. „lung”, *voũk* (lit. vovk) „lup”; b) la sfârșitul cuvântului: *ũz'áũ* (lit. vz'av) „(el) a luat”, *znaũ* (lit. znav) „(el) a știut”, *hadáũ* dial. „(el) a crezut”, *s'idáũ* (lit. s'idav) „(el) se așeza”, *spiũáũ* (lit. spivav) „(el) a cântat”, *žonóũ* instr. de la „soție, femeie”, *sestroũ* instr. de la „soră”.

2.1.2.2. În aceleași graiuri, [v], la început de cuvânt și în interiorul lui, se pronunță ca și [w] (bilabial): *wenó* (lit. vyno) „vin”, *owás* (lit. oves) „ovăz”, *zabáw(ũ)a* (lit. zabava) „distracție, petrecere”, *práwo* adv. „drept”, *sw(ũ)atú* voc. sg. „cuscrule!”.

2.1.2.3. Există însă cazuri, în unele graiuri transcarpatice și huțule¹³⁰, când consoana [v] a trecut în vocala [u]: *učéra* „ieri”, *u kopýc'u* „în clăie”, *uz'áũ* „(el) a luat”, *uz'éla* „(ea) a luat” etc.

2.1.2.4. Prezența lui [v] protetic (propriu limbii ucrainene literare) înaintea unor vocale apare în unele graiuri transcarpatice facultativ, iar în unele nu apare deloc: *oz'mý* – *voz'mý* „ia!”, *úcho* – *vúcho* „ureche”, *uknó* (lit. vikno) „geam”, *udrázu* (lit. vidrazu) adv. „deodată” (această formă apare doar în graiul din Rona de Sus).

2.1.3. În majoritatea cazurilor, „labiala fricativă [f] apare în locul grupurilor [chv], [kv] din limba literară”¹³¹: *fúrtka*, *fúrtka*, *f'úrtka* (lit. chvirtka) „portiță”, *fasól'a*, *fasúl'a* (lit. kvasol'a) „bob de fasole”, *fartúch* „șorț” (în graiurile

¹²⁸ Cf. I. Pătruș, *op. cit.*, p. 49.

¹²⁹ Vezi D. Horvath, *op. cit.*, p. 9.

¹³⁰ Cf. I. Pătruș, *op. cit.*, p. 51.

¹³¹ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 602.

transcarpatice); *f'ist*, *f'yst* (lit. *chvist*) „coadă”, *f'írka* „portiță”, *falyí(y)* (lit. *chvalyty*) „a lăuda”, *fatáti(y)* (lit. *chvataty*) „a apuca, a prinde”, *foróst* (lit. *chvorost*) „vreascuri”, *fasúl'a* „bob de fasole”, *fartúch* (în graiurile huțule și bucovinene); *falyty* „a lăuda”, *fátaty*, *foróst*, *fartúch*, *fasól'a* (în graiurile de stepă).

De asemenea, consoana labială [f] apare și în unele cuvinte împrumutate, numărul acestora fiind mai mare decât în limba literară: *fyst*, *fest*, *f'yst* (< germ.) adv. „tare”, *furt* (< germ.) „mereu”, *fájno* (< germ.) adv. „frumos”, *fíndža* (< magh.) „cană”, *faradnýj* (< magh.) „obosit” (în graiurile transcarpatice); *f'in*, *fína* (< rom.) „fin, fină”, *f'íra* (< germ.) „car”, *fyst*, *furt*, *fájno*, *bufét* (< rom.) (în graiurile huțule și bucovinene).

2.2. Consoanele dentale [d], [t], [n] se pronunță atât dur cât și palatalizat¹³².

2.2.1. În comparație cu limba literară, dentala [t] se pronunță dur la formele verbale de persoana a III-a singular și plural ale verbelor de conjugarea a II-a, și la cele de persoana a III-a plural ale verbelor de conjugarea I (doar în graiurile transcarpatice)¹³³: *stojút* „(el, ea) stă” – *stoját* „(ei) stau”, *nósyt* (și *nósyt*) „(el, ea) cară” – *nós'at* „(ei) cară”; *kládut* „(ei) pun”, *be'vút* „(ei) iau”, *čytájut* „(ei) citesc”, *pyšút* „(ei) scriu”, *róbl'at* „(ei) muncesc”.

2.2.1.1. Există, în unele graiuri transcarpatice (din Maramureș și Banat), cazuri în care apare [t] și la persoana a III-a singular a verbelor de conjugarea I: *znat* (lit. *znaje*) „(el, ea) știe”, *dúmat* (lit. *dumaje*) „(el, ea) gândește”, *slúchat* (lit. *sluchaje*) „(el, ea) ascultă”, *spivát* (lit. *spivaje*) „(el, ea) cântă”, *z'v'ídat* „(el, ea) întrebă”, *me'vét* (lit. *mete*) „(el, ea) mătură”, *be'vét* (lit. *bere*) „(el, ea) ia”.

2.2.1.2. În graiurile huțule și bucovinene [t] dur apare la persoana a III-a plural a verbelor de conjugarea I și la aceeași persoană, singular și plural, a verbelor de conjugarea a II-a: *znájut* „(ei) știu”, *kladút* „(ei) pun”, *b'izýt* „(el, ea) aleargă” – *b'izút* „(ei) aleargă”, *stojút* „(el, ea) stă” – *stojút* „(ei) stau”¹³⁴, *nósit* (el, ea) cară, poartă” – *nós'ut* „(ei) cară”.

2.2.1.3. Atât în unele din aceste graiuri, cât și în cele transcarpatice, la persoana a III-a singular a verbelor de conjugarea I se păstrează [t] dur: *znájjet* (lit. *znaje*) „(el, ea) știe”, *dúmajjet* (lit. *dumaje*) „(el, ea) se gândește”, *slúchajjet* (lit. *sluchaje*) „(el, ea) ascultă”.

2.2.1.4. În toate graiurile ucrainene de pe teritoriul României care aparțin dialectului sud-vestic, [t] dur apare în locul lui [t'] literar la unele verbe de persoana a II-a singular, modul imperativ: *robít* „lucrați!”, *klad'ít* „puneți!”, *pyšít* „scrieți!”, *ne'sít* „duceți!”.

2.2.2. Există unele cuvinte, în majoritatea graiurilor transcarpatice, în care înaintea lui [i] (dar și în alte poziții) consoana [t] trece, în urma unei puternice

¹³² *Ibidem*.

¹³³ Cf. D. Horvath, *loc. cit.*

¹³⁴ N. Pavliuc, I. Robciuc, *loc. cit.*

palatalizări, în [k]: *kísto* (lit. tisto) „aluat, cocă”, *klíje* (lit. tlie) „1. a se descompune, 2. a mocni”, *skiná* (lit. st'ina) „perete”.

2.2.3. În graiurile huțule și bucovinene acest fenomen este mult mai pronunțat și mai răspândit. Astfel, sunetele [d'], [t'] își mută câteodată articularea înapoi, pe locul velarelor [g'], [k']¹³⁵: *g'íúka* (lit. d'ivka) „fată”, *g'ékuvati(y)* (lit. d'akuvaty) „a mulțumi”, *g'id* (lit. d'id) „bunic”, *m'ig'* (lit. mid') „cupru”, *g'ég'a* (lit. d'ed'a) „1. unchi, 2. moș, nene”, *g'óchkati(y)* dial. „a bate (inima)”, *k'ílo* (lit. t'ilo) „corp, trup”, *k'éško* (lit. t'aško) adv. „greu”, *k'uk'ún* (lit. t'ut'un) „tutun”, *dvác'ik'* (lit. dvadc'at') num. „douăzeci”, *bahak'óch* (lit. bahat'och) gen. de la „mulți”¹³⁶.

2.3. Consoanele fricative [z], [s] apar în graiurile ucrainene din România atât dure, cât și moi.

2.3.1. În comparație cu limba literară, sunetul [s'] apare dur în graiurile huțule, bucovinene¹³⁷ și în graiul transcarpatic din Rona de Sus în următoarele poziții:

a) în finalul absolut al cuvântului (la unele adverbe și pronume): *d'es* (lit. des') „undeva”, *kolýs* (lit. kolys') „cândva”, *chtos* (lit. chtos') „cineva”, *šos* (lit. šcos') „ceva”, *ces* „acesta”, *cesá* „aceasta” (în graiurile huțule și bucovinene); *des*, *kolbis*, *chtos*, *šcos* (în graiul din Rona de Sus);

b) în sufixul -s'k al adjectivului: *s'íl'sk'ij* (lit. sil's'kyj) „sătesc, rural”, *m'ísk'ij* (lit. mís'kyj) „orășenesc, urban”, *rúsk'ij* (lit. rus'kyj) „rusesc” (în graiurile huțule și bucovinene); *síl'skij*, *rúskij*, *romúnskij* „romănesc” (în graiul din Rona de Sus);

c) în forma scurtă a pronumelui reflexiv s'a (< se): *ja sy kupáú* „eu m-am scăldat”, *ja úbráú sy* „eu m-am îmbrăcat”, *kolýc mu sy str'ítily* „când noi ne-am întâlnit” (în graiurile huțule și bucovinene); *ja sa kupáú*, *ja ubráú sa*, *kolbí my sa str'ítily* (în graiul din Rona de Sus).

2.3.2. În unele graiuri transcarpatice din Banat se observă câteodată o palatalizare totală a fricativei [s'], și, ca rezultat, această consoană este percepută cu o nuanță „șuierătoare”¹³⁸: *s''im* (lit. sim) „șapte”, *s''ino* (lit. sino) „fân”, *s''vit* (lit. svit) „lume”, *s''p'iváty* (lit. spivaty) „a cânta”, *ós''in'* (lit. osin') „toamnă”, *s''at'yj* (lit. sv'atyj) „sfânt” etc. Același fenomen, dar într-o formă mai redusă, se întâlnește și în graiul transcarpatic din Lunca la Tisa: *ús''im* „opt”, *s''atyj* „sfânt”, *s''ino* „fân”.

Existența lui [c''] (și a lui [z'']) este mult mai răspândită în graiurile carpatice de vest (lemkiene)¹³⁹.

2.4. Consoanele africcate [dz], [c] se pronunță și ele atât dur, cât și înmuiat. În locul lui [c'] din limba literară, în graiurile huțule, bucovinene, ca și în majoritatea graiurilor transcarpatice, apare [c] dur:

¹³⁵ I. Robciuc, *Studii...*, p. 68.

¹³⁶ I. Pan'kevyc a observat existența acestor două sunete ([g'], [k']), rezultate din cele două dentale palatalizate, în toate părțile unde trăiesc huțuli; cf. *op. cit.*, p. XXIII, 114, 392.

¹³⁷ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 602-603.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 603.

¹³⁹ Cf. F.T. Žylko, *op. cit.*, p. 221.

a) în sufixul substantivului, **-ec'**: *kupéc* (lit. kupec') „cumpărător, negustor”, *stoléc* (lit. stolec') „scaun”, *kly'véc* „ciocan”, *rubéc* (lit. rubec') „tiv, cusătură”, *chlópec* „băiat”, *h(v)orobéc* (lit. horobec') „vrabie”, *ovéc* gen. pl. de la „oaie”, *hó(ó)lubec* (lit. holubec') „porumbel; sarma”. Excepție fac doar unele graiuri din Banat, în care, în poziția dată, se păstrează vechea palatalizare a sunetului [c]: *stolýc'*, *chlópyc'* (lit. chlopec') „băiat”, *otýc'* „tată”¹⁴⁰.

I. Pan'keyyč susține că depalatalizarea lui [c] final, fiind cunoscută doar în graiurile carpatice periferice, este o influență a limbilor vecine, și anume, în graiurile lemkiene ar fi o influență slovacă, iar la huțuli una românească¹⁴¹. Însă existența lui [c] în graiul dialectului nordic, după cum afirmă F. T. Žylko¹⁴², nu ne îndreptățește să considerăm acest fenomen ca fiind local, propriu doar graiurilor carpatice.

b) în sufixul adjectivelor, **-c'k-** : *n'iméck'ij* (lit. n'imc'kyj) „german”, *turéck'ij* „turcesc”, *g'ivócka* „feciorelnică”, *kupéck'ij* „negustoresc” (doar în graiurile huțule din Moldova); *n'iméckyj*, *turéckyj*, *d'ivóckyj* „feciorelnic”, *l'údckyj* „omenesc” (în graiul din Rona de Sus).

c) la formele de acuzativ singular ale substantivelor cu tema în **-a**: *te'(i)lýcu* „junincă”, *polý'cu* „etajeră”, *palaniýcu* „colțunaș”, *kopy'cu* „clai”, *hran'ýcu* „graniță” (în graiurile huțule și bucovinene din Moldova)¹⁴³.

2.5. Consoanele fricative [ž], [š] și africata [č] apar în graiuri atât dure, cât și moi. În toate graiurile ucrainene din România, înaintea lui [i] aceste consoane apar palatalizate. În graiurile huțule și bucovinene [ž], [š], [č] sunt moi și în alte poziții: *sáž'a* (lit. saža) „funingine”, *duž'a* (lit. duža) adj. „puternică”, *ž'yba* (lit. žaba) „broască”, *hryž'a* (< rom.) „grija”; *duš'á(ê)* (lit. duša) „suflet”, *dóš'ka* (lit. doška) „scândură”, *š'ýpka* (lit. šapka) „căciulă”; *kúč'a(ê)* (lit. kuča) „1. grămadă, 2. cușcă (pentru câine)”, *č'ys* (lit. čas) „oră, timp”, *chóč'u* (lit. choču) „(eu) vreau”, *č'oló* (lit. čolo) „frunte”.

2.6. Africata [dž] se pronunță, de obicei, în toate graiurile, dur, și apare mai ales în cuvintele împrumutate: *džý(ê)rha* (< rom.) „cergă”, *f'índža* (< magh.) „ceașcă”, *tándžur* (< magh.) „farfurie”, *džm'il'* (lit. džm'il') „bondar, bărzăun” (în graiurile transcarpatice); *bdžolá* (lit. bdžola) „albină”, *badžókura* (< rom.) „batjocură” (în graiurile huțule și bucovinene); *badžák* (< turc.) „țeavă”, *bdžóla* „albină” (în graiurile de stepă)¹⁴⁴.

2.7. Consoana lichidă [I] se pronunță, în toate graiurile, atât dur, cât și înmuiat. Înaintea lui [i], [I] este moale în majoritatea graiurilor și doar în unele transcarpatice (Rona de Sus, Ruscova, Remeți) și huțule (Izvoarele Sucevei, Moldova – Sulița, Dănilă etc.), în poziția dată, acesta se pronunță dur¹⁴⁵: *chlib* (lit. chlib)

¹⁴⁰ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 603.

¹⁴¹ I. Pan'keyyč, *op. cit.*, p. 131, 169, 392.

¹⁴² F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 143.

¹⁴³ Cf. N. Pavliuc, I. Robciuc, *loc. cit.*

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

„pâine”, *cybúli* (lit. cybul’i) pl. de la „ceapă”, *kolíno* (lit. kol’ino) „genunchi”, *linínvuj* (lit. linyvyj) „leneș” (în Rona de Sus); *lító* (lit. l’ito) „vară”, *cybúli* „cepe”, *lisy* „păduri”, *lísti(y) b’ili* „foi albe” (în graiurile huțule).

2.8. Vibranta [r] din graiurile ucrainene de pe teritoriul țării noastre nu are aceeași pronunție, putând să apară atât dur, cât și moale.

2.8.1. În comparație cu limba literară, în graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene, „sunetul [r] păstrează vechea sa palatalizare, atât la sfârșit de cuvânt, mai ales în sufixul -ar, cât și în interiorul acestuia, înaintea consoanelor”¹⁴⁶: *kosár’* (lit. kosar) „cosaș”, *vozár’* „cărăuș”, *učar’* „cioban”, *byr’* „podeț”, *zv’ir’* „fiară, animal sălbatic”, *vyr’ch* „vârf”, *tyr’ch* „greutate” (în graiurile transcarpatice); *vypér’* „vier”, *v’iúč’ér’* „cioban”, *stol’ýr’* „tâmplar”, *ver’ch* „vârf”, *dóktor’* „medic”, *v’ír’ti* „credeți”, *dz(z)ér’kalo* „oglinďă” (în graiurile huțule și bucovinene).

2.8.2. Consoana [r] din graiurile de stepă se pronunță dur la sfârșit de cuvânt și în interiorul acestuia, atunci când se află înaintea consoanelor (ca și în limba literară). Există însă și multe cazuri când, înaintea vocalelor posterioare [a], [o], [u], acolo unde în limba literară avem în aceste condiții [r’], apare [r] dur¹⁴⁷: *burák* „sfeclă”, *pradém* „(noi) toarcem”, *zorá* „rază”, *rabyj* (lit. r’abyj) „pestriț”, *prámo* adv. „drept (înainte)”, *troch* gen. de la „trei”, *orút* „(ei) ară”.

Întâlnim în aceste graiuri și fenomenul invers, adică păstrarea la sfârșit de cuvânt sau prin palatalizarea vechilor consoane dure ([r]) la mijlocul și sfârșitul silabei: *hór’kyj* „amar”, *komór’a* „cămară”, *bazár’* „bazar”¹⁴⁸.

2.9. Consoana medio-linguală [j] apare, ca și în limba literară, la început de cuvânt și între vocale: *jahóda* (lit. jahoda) „boabă, bacă”, *jehóda* „idem”, *znáju* „(eu) știu”, *dóju* „(eu) mulg”.

2.9.1. În majoritatea graiurilor se observă dispariția lui [j], în următoarele cazuri¹⁴⁹:

a) în desinența cazului acuzativ singular a substantivelor feminine, a adjectivelor și pronomelor, când acesta este situat între vocale: *žonóu*, *žúnkoú* (lit. žinkoju) „soție”, *holovóu* (lit. nolovoju) „cap”, *rukóu* (lit. rukoju) „mână”, *velbíkóu* (lit. velykoju) „mare”, *ho“lubóu* (lit. holuboju) „albastră”, *tóu* (lit. tijeju) „aceea”, *neú* (lit. neju) „ea” (în graiurile transcarpatice); *mukóu* (lit. mukoju) „făină”, *chátou* (lit. chatoju) „casă”, *dušéu* (lit. dušeju) „suflet”, *ze“mnéu* (lit. zemneju) „pământ”, *žóútoú* (lit. žoutoju) „galbenă”, *malóu* (lit. maloju) „mică”, *mójou* (lit. mojeju) „(cu) a mea” (în graiurile huțule și bucovinene);

b) la început de cuvânt, mai ales în poziție neaccentuată, în unele graiuri huțule și bucovinene: *ičm’ín* (lit. jačmin’) „bondar”, *ilýc’a* (lit. jaluc’a) „brad”, *izýk* (lit. jazyk) „limbă”, *iž’ýk* (lit. jižak) „arici”, *icé* (lit. jajce) „ou”, *ikyj* (lit. jakyj) „care”, *ísty* (lit. jisty) „a mânca”¹⁵⁰;

¹⁴⁶ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 69.

¹⁴⁷ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 604.

¹⁴⁸ I. Robciuc, *loc. cit.*

¹⁴⁹ Cf. N. Pavliuc, I. Robciuc, *loc. cit.*

¹⁵⁰ Acest fenomen se observă și în graiul din Rona de Sus: *ižák* „arici”, *ísty* „a mânca” etc.

c) la persoana a II-a și a III-a singular, timpul prezent al verbelor de conjugarea a II-a în **-aješ, -aje**, în unele graiuri transcarpatice (Maramureș și Banat) și huțule (Suceava): *znaš* (lit. znaješ) „(tu) știi” – *znat* (lit. znaje) „(el) știe”, *dúmaš* (lit. dumaješ) „(tu) gândești” – *dúmat* (lit. dumaje) „(el) gândește”, *slúchaš* (lit. sluchaješ) „(tu) ascuți” – *slúchat* (lit. sluchaje) „(el) ascultă” (în graiurile transcarpatice); *tremáš* (lit. trymaješ) „(tu) ții” – *tremát* (lit. trymaje) „(el) ține”, *sp’iv(ŭ)áš* (lit. spivaješ) „(tu) cântă” – *sp’iv(ŭ)át* (lit. spivaje) „(el) cântă” (în graiurile huțule).

2.9.2. În graiurile huțule și bucovinene din Moldova s-a păstrat, după consoanele labiale [b], [p], [v], [m], vechiul [j] din formele verbale de persoana I singular și a III-a plural, în timp ce în graiurile transcarpatice și de stepă, ca și în limba literară, s-a dezvoltat [I] epentetic¹⁵¹: *l’úbju* (lit. l’ubl’u) „(eu) iubesc” – *l’úbjut* (lit. l’ubl’at’) „(ei) iubesc”, *róbju* (lit. robl’u) „(eu) muncesc” – *róbjut* (lit. robl’at) „(ei) lucrează”, *lóju* (lit. lovl’u) „(eu) prind” – *lójut* (lit. lovl’at) „(ei) prind”.

2.10. Consoanele velare [g]¹⁵², [k], [ch] și laringala (fricativă) [h] se pronunță în toate pozițiile dur, ca și în limba literară; fac excepție când acestea se află înaintea lui [i]: *gánok* (lit. hanok) „gang, pridvor”, *skátyrka, skátyryt* (lit. skatert’) „față de masă”, *chólod* (lit. cholod) „umbră”, *hor’áčka, hor’ýčka* (lit. hor’ačka) „febră”, *g’ips* „gips”, *tak’í* pron. pl. de la „așa, asemenea”, *such’í* „uscați”, *toh’ít* „anul trecut” (în graiurile transcarpatice *to’hút, to’húit*)¹⁵³. Doar în graiurile huțule și bucovinene ale Sucevei, consoanele palatale [g’], [k’], apărute în locul labialelor [d’], [t’], ca rezultat al palatalizării ultimelor, pot să apară și în alte poziții (a se vedea 2.2.3.).

2.11. Consoanele sonore din graiurile transcarpatice, huțule, bucovinene și, parțial, în cele de stepă, atunci când se află la sfârșit de silabă și înaintea consoanelor surde, sau la sfârșit de cuvânt, se desonorizează sau își pierd această calitate în întregime, trecând în perechile surde corespunzătoare¹⁵⁴: *prúd’ko* „repede, iute”, *sólod’ko* adv. „dulce, plăcut”, *dub^p* „stejar”, *ruh^{ch}* „corn”, *putpérty, putpérty* (lit. pidperty) „a sprijini”, *opchodšity* (lit. obchodyty) „a înconjura, a ocoli”, *blýs’ko, bléis’ko* (lit. blyz’ko) „aproape” (în graiurile transcarpatice); *prúd’ko, zub^p* „dinte”, *p’id’b’ích* „(el) s-a apropiat în fugă”, *susíd’* „vecini”, *klátka* „comoară”, *bápka* „bunicuță”, *vóchko* adv. „umed”, *hrys* „(el) a ros”, *by’s* prep. „fără”, *kruch* „cerc”, *v’ít* prep. „de la, din” (în graiurile huțule și bucovinene).

În graiurile de stepă, asurzirea consoanelor sonore poate fi observată și în mijlocul cuvântului înaintea consoanelor surde, în timp ce la sfârșitul cuvântului acest fenomen se întâlnește mai rar: *bih^{ch}ty* „a alerga”, *rih^{ch}* „corn”, *v’iz^s* „car”, *ho’lúpka* „1. porumbiță, 2. puică”, *solótkyj* „dulce”, *vochkýj* adj. „umed”, *morós* „ger”, *lóška* „lingură”, *be’ríska* „mesteacăn (dim.)”, *hot* „an”¹⁵⁵.

¹⁵¹ F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 95, 227, și N. Pavliuc, I. Robciuc, *loc. cit.*

¹⁵² În graiurile transcarpatice, velara oclusivă [g] are răspândire destul de mare, datorită împrumuturilor: *gúša, grun’, grápa, gips, gúmi, gestín’a*.

¹⁵³ Cf. N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 605.

¹⁵⁴ Cf. I. Robciuc, *op. cit.*, p. 69-70.

¹⁵⁵ Cf. N. Pavliuc, I. Robciuc, *loc. cit.*

2.12. Sistemul fonemelor consonantice al graiurilor ucrainene de pe teritoriul României, ca și cel al limbii literare, prezintă două corelații: a) corelația de timbru (dur – moale) și b) corelația de sonoritate (sonor – surd)¹⁵⁶.

a) Corelația de timbru

2.12.1. În majoritatea graiurilor ucrainene din România, la corelația de timbru participă următoarele foneme consonantice:

dure:	/d/	/t/	/n/	/z/	/s/	/c/	/dz/	/l/	/r/
moi:	/d'/	/t'/	/n'/	/z'/	/s'/	/c'/	/dz'/	/l'/	/r'/

Din această schemă rezultă că graiurile ucrainene de pe teritoriul țării noastre (fără cele huțule și bucovinene), ca și limba literară¹⁵⁷, au 9 perechi de foneme consonantice în seria consoană dură – consoană moale. Fonemele dure /b/, /p/, /v/, /m/, /f/, /ʒ/, /ʃ/, /č/, /dz/, /g/, /k/, /ch/, /h/ nu au corespondente moi, iar fonemul /j/ nu are corespondent dur.

Opoziția fonologică dintre consoanele dure și cele moi se realizează în diferite poziții, ca de exemplu:

/d/ – /d'/: *vodá* „apă” – *vod'ányj* „de apă, acvatic”; *vódaŭka* „bășică” – *vód'aŭka* „soi de pere, pară zemoasă” (în graiurile transcarpatice); *vódu* acuz. sg. de la „apă” – *vód'u* „(eu) conduc” (în graiurile huțule și bucovinene); *rad* „bucuros” – *rad'* „sfătuiește!” (în graiurile de stepă);

/t/ – /t'/: *tam* „acolo” – *t'am* „ține minte!”, *ta* conj. „și” – *t'a* forma scurtă a pron. pers., gen. sg. „tu” (în graiurile transcarpatice); *bátka* „bătătură” – *bát'ka* gen. sg. de la „naș”, *užýti* „a învia” – *u žýt'i* loc. sg. de la „secară” (în graiurile huțule și bucovinene); *tik* „arie” – *t'ik* „(el) curgea”, *brat* „frate” – *brat'* „a lua” (în graiurile de stepă);

/n/ – /n'/: *dna* gen. sg. de la „fund (de oală)” – *dn'a* gen. sg. de la „zi”, *na* prep. „pe” – *n'a* forma scurtă a pron. pers., gen. sg. „eu” (în graiurile transcarpatice); *nis* „nas” – *n'is* „(el) a dus”, *nimá* „nu este” – *n'ima* „mută” (în graiurile huțule și bucovinene); *sýna* gen. sg. de la „fiu” – *sýn'a* „albastră” (în graiurile de stepă);

/z/ – /z'/: *zát'aŭ* „(el) a înfipt (toporul)” – *z'át'a* gen. sg. de la „ginere” (în graiurile transcarpatice); *zýmy* pl. de la „iarnă” – *z'ýmy* gen. sg. de la „zeamă” (în graiurile huțule și bucovinene);

¹⁵⁶ În prezentarea acestor două corelații am avut la bază articolele din N. Pavliuc, I. Robciuc, *Očerk fonolohičeskich...*, p. 610-616; idem, *Cu privire la corelațiile consonantice în graiurile ucrainene din R.S.R.*, în *Omagiu lui Al. Rosetti*, București, 1965, p. 671-676, și I. Robciuc, *op. cit.*, p. 53-60.

¹⁵⁷ ** *Sučasna ukrajins'ka literaturna mova*. Sub redacția lui M. Plušč, Kiev, Vyšča škola, 2001, p. 80.

- /s/ – /s'/: *usóm* instr. sg. de la „ovăz” – *us'óm* „tutoror”, *sudý* „judecă!” – *s'udý* adv. „încoace” (în graiurile transcarpatice); *krasú* acuz. sg. de la „frumusețe” – *kras'ú* „(eu) colorez, vopsesc” (în graiurile huțule și bucovinene); *sudý* „judecă!” – *s'udý* „încoace” (în graiurile de stepă);
- /c/ – /c'/: *cókaty* „a ciocăni” – *c'ókaty* „a înfige (toporul)” (în graiurile transcarpatice); *cápnuty* „a apuca” – *c'ápnuty* „a vorbi obraznic cuiva”, *cap* „șap” – *c'ap* (onomatopee) (în graiurile huțule și bucovinene din Moldova);
- /dz/ – /dz'/: *dzórkaty* „a zăngăni” – *dz'óbaty* „a ciuguli” (în graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene); *dzyhárok* „șigară” – *dz'ýma* „zeamă” (în graiurile huțule și bucovinene din Moldova);
- /l/ – /l'/: *kul* „par” – *kul'* gen. de la „gloanțe”, *prála* „(ea) a spălat rufele la râu” – *prál'a* „spălătoreasă” (în graiurile transcarpatice); *s'il* gen. de la „sate” – *s'il'* „sare” (în graiurile huțule, bucovinene și de stepă); *dúla* „(ea) a suflat” – *dúl'a* „sortiment de pere” (în graiurile huțule și bucovinene din Moldova);
- /r/ – /r'/: *rad* „bucuroș” – *r'ad* „rând (la stână după brânză sau de fân într-un car)”, *prál'a* „spălătoreasă” – *pr'ál'a* „torcătoare” (în graiurile transcarpatice și huțule din Maramureș și Banat); *m'ir* gen. pl. de la „măsură” – *m'ir'* „măsoară!”, *tróchy* „puțin” – *tr'och* gen. de la „trei” (în graiurile huțule și bucovinene din Moldova).

2.12.2. Pe lângă corelațiile de timbru prezentate mai sus, în graiurile huțule, bucovinene și bucovineano-huțule „se păstrează vechile foneme șuierătoare moi /ž'/, /š'/, /č'/, care intră în perechi corelative cu corespunzătoarele lor dure /ž/, /š/, /č/'¹⁵⁸. Iată exemple de opoziții ale șuierătoarelor moi și dure:

- /ž/ – /ž'/: *žýti(y)* „a trăi” – *ž'ýti(y)* „a secera”, *žabrák* „cerșetor” – *sáž'a* „funingine”, *žartuváty* „a glumi” – *schóž'a* „asemănătoare”;
- /š/ – /š'/: *dúšu* acuz. de la „suflet” – *dúš'u* „(eu) sufoc (pe cineva)”, *šýti* „a coase” – *š'ýs'k'i* „fericire”, *šyná* gen. de la „șină” – *š'ýn'i* „câțel”, *šýpka* „geam” – *š'ýpka* „căciulă”, *dašók* „acoperiș (dim.)” – *doš'ók* gen. pl. de la „scândură”;
- /č/ – /č'/: *čýsto* „curat” – *č'ys* „timp”, *čaj* „ceai” – *klóč'a* gen. de la „câlți”, *pečý* „coace!” – *na peč'ý* „(pe) cuptor”.

În majoritatea graiurilor huțule, bucovinene și bucovineano-huțule din nordul Moldovei se întâlnește fonemul /k'/. Spre deosebire de celelalte graiuri, în care /k'/ apare numai într-o singură poziție (înaintea lui [i], fiind doar o variantă a fonemului /k/), în graiurile din Suceava și Botoșani, /k'/ (< /t'/) apare în diferite poziții

¹⁵⁸ N. Pavliuc, I. Robciuc, *Cu privire la corelațiile consonantice...*, p. 673.

(înaintea vocalelor posterioare, la sfârșit de cuvânt), el fiind un fonem aparte, care intră în opoziție cu /k/:

/k/ – /k'/: *k'il'kóch* gen. de la „câțiva” – *bahak'óch* gen. de la „mulți”,
til'kóch gen. de la „atâția” – *š'isk'óch* gen. de la „șase”, *čolov'ík* „om”
 – *dés'ik'* „zece”.

2.12.3. Schema corelației de timbru a fonemelor consonantice din graiurile huțule, bucovinene și bucovineano-huțule este următoarea:

dure: /d/	/t/	/n/	/z/	/s/	/c/	/dz/	/l/	/r/	/ž/	/š/	/č/	/k/
moi: /d'/	/t'/	/n'/	/z'/	/s'/	/c'/	/dz'/	/l'/	/r'/	/ž'/	/š'/	/č'/	/k'/

După cum se poate observa din schemele de mai sus, corelația de timbru a fonemelor consonantice din graiurile ucrainene de pe teritoriul țării noastre nu este identică. Astfel, în graiurile huțule și bucovinene se întâlnesc, față de celelalte graiuri și limba literară, cu 4 perechi corelative mai mult (/ž/ – /ž'/, /š/ – /š'/, /č/ – /č'/, /k/ – /k'/).

b) Corelația de sonoritate

2.12.4. În graiurile ucrainene de pe teritoriul României corelația de sonoritate se prezintă în felul următor:

sonore: /b/	/d/	/d'/	/z/	/z'/	/dz/	/dz'/	/ž/	/dž/	/g/	/h/
surde: /p/	/t/	/t'/	/s/	/s'/	/c/	/c'/	/š/	/č/	/k/	/ch/

Astfel, la corelația de sonoritate participă, ca și în limba literară, 11 perechi consonantice¹⁵⁹. Fonemele /m/, /n/, /n'/, /l/, /l'/, /r/, /r'/, /j/ nu au corespondente surde. Nici fonemele consonantice /v/ și /f/ nu pot forma opoziția fonematică în cadrul corelației de sonoritate, deoarece „[v] este o consoană bilabială, iar [f] – o labio-dentală, ceea ce înseamnă că cele două foneme se deosebesc nu printr-un element diferențial, ci prin două”¹⁶⁰.

Iată exemple în care se realizează opoziția fonologică dintre consoanele sonore și surde:

/b/ – /p/: *býty* / *bítty* „a bate” – *pýty* / *pítty* „a bea”, *rýba* / *rýba* „pește” – *rýpa* / *rýpa* „râpă”, *bráty* „a lua” – *práty* „a spăla rufele la râu” (în graiurile transcarpatice); *banuváti(y)* „a regreta” – *panuváti(y)* „a domni”, *v'íbyti(y)* „a bate” – *v'ípyti(y)* „a bea până la fund”, *b'ik* „parte, latură” – *p'ik* „(el) a copt, a fript” (în graiurile huțule și

¹⁵⁹ N. Pavliuc, I. Robciuc, *Očerk fonologičeskich...*, p. 613.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

bucovinene); *brat'* „a lua” – *prat'* „a spăla rufele (la râu)”, *tub'í* „știe” – *tup'í* „tocite” (în graiurile de stepă);

/d/ – /t/: *dam* „(eu) voi da” – *tam* „acolo”, *dym / dým* „fum” – *tym / tým* dat. de la „acei”, *podáty* „a da, a pune la îndemână (ceva)” – *potáty* „a se împotmoli în apă sau în noroi” (în graiurile transcarpatice); *duš* gen. de la „suflete” – *tuš* „vită tăiată”, *idý* „mergi!” – *itý* „a merge” (în graiurile huțule și bucovinene din Moldova); *róda* „genului” – *róta* gen. de la „gură” (în graiurile de stepă);

/d' / – /t' /: *d'ílo* „treabă” – *t'ílo* „corp”, *d'ítý* „copii” – *chot'ítý* „a vrea” (în graiurile transcarpatice și de stepă); *vód'u* „(eu) port” – *kót'u* „(eu) rostogolesc”, *had'é* „șerpi” – *chot'é* „(ei) vor” (în graiurile huțule și bucovinene); *syd'át* „(ei) stau” – *chot'át* „(ei) vor” (în graiurile de stepă);

/z/ – /s/: *zvystý* „a duce, a conduce, a coborî” – *svystý* „fluieră!” (în graiurile transcarpatice); *v zadú* „în spate” – *v sadú* „în grădină” (în graiurile transcarpatice și bucovinene); *zv'ij* „val de pânză” – *sv'ij* „al său”, *zl'iz* „(el) a coborât” – *sl'iz* gen. de la „lacrimi” (în graiurile huțule și bucovinene); *l'iz* „(el) urca” – *l'is* „pădure” (în graiurile de stepă);

/z' / – /s' /: *z'at'* „ginere” – *s'ad'* „așază-te!”, *vóz'at* „(ei) cară” – *nós'at* „(ei) poartă, cară” (în graiurile transcarpatice); *z'íla* „(ea) a mâncat” – *s'íla* „(ea) s-a așezat”, *kaz'má* „târnăcop” – *p'is'má* gen. de la „scrisoare”, *ŭ doróz'i* „în (la) drum” – *ŭ volós'i* „în păr” (în graiurile huțule și bucovinene); *vóz'u* „(eu) duc, car” – *kós'u* „(eu) cosesc” (în graiurile de stepă);

/dz/ – /c/: *dzýr'kalo* „oglinďă” – *cýrkaty* „a țâșni” (în graiurile transcarpatice); *dzérkalo* „oglinďă” – *cérkva* „biserică” (în graiurile huțule, bucovinene și în cele transcarpatice din Maramureș); *dzv'in* „clopot” – *cv'it* „floare”, *dzéstra* „zestre” – *ces* „acesta” (în graiurile huțule și bucovinene din Moldova); *gúdzýk* „nod” – *kúcyk* „cățel” (în graiurile de stepă și în cele huțule și bucovinene din Moldova);

/dz' / – /c' /: *brýndz'a* „brânză” – *chlópc'a* gen. de la „băiat”, *dz'áma* „zeamă” – *c'átka* „punct” (în graiurile transcarpatice); *dz'óbati(y)* „a ciuguli” – *pac'órka* „mărgea”, *dz'ýma* „zeamă” – *c'ýtka* „mărgea” (în graiurile huțule și bucovinene);

/ž/ – /š/: *lyž'áty / lyž'áty* „a sta culcat” – *lyš'áty / lyš'áty* „a lăsa”, *u žúr'i* loc. de la „întristare” – *u šúr'i* „în șură”, *mež* gen. pl. de la „1. hotar, 2. limită” – *meš* formă scurtă de viitor, pers. a II-a sg. de la *imati* „a avea” (în graiurile transcarpatice din Maramureș); *žóuč* „pancreas” – *šóúk* „mătase” (în graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene);

/dž/ – /č/: *džýrh a / džérĝa* „cergă” – *čýrknutý / čérknutý* „1. a fircăli, 2. a da cu bățul de chibrit peste fosfor”, *džúmar'* „jumări” – *čúma* „ciumă”

(în graiurile transcarpatice); *frýdžu* „(eu) educ” – *klýču* „(eu) chem” (în graiurile huțule și bucovinene din Moldova);

/g/ – */k/*: *gúl'a* „ciurdă, turmă” – *kúl'a* „1. pari, 2. gloanțe” (în aproape toate graiurile); *gára* „gară” – *kára* „pedeapsă”, *gúma* „cauciuc” – *kúma* gen. de la „naș”, *grunt* „pământ” – *krúhlyj* „rotund” (în graiurile huțule și bucovinene); *gúša* „gușă” – *kúšat'* „a mânca”, *gradýna* „grădină” – *kradút'* „(ei) fură” (în graiurile de stepă);

/h/ – */ch/*: *hólod'* „foamete” – *chólod'* „umbră” (în toate graiurile); *hodýty* / *hodbity* „a face pe plac” – *chodýty* / *chodšity* / *chodšity* „a umbla” (în graiurile transcarpatice); *hrab'* „carpen” – *chram* „hram” (în graiurile huțule și bucovinene); *hóda* gen. de la „an” – *chóda* gen. de la „mers”, *hád'ka* „stăvilar” – *chátka* „căsuță”, *hod'* „an” – *chod'* „mers” (în graiurile de stepă).

2.12.5. În afară de perechile corelative prezentate mai sus, în graiurile huțule, bucovinene și bucovineano-huțule se întâlnește în plus perechea corelativă consoană surdă – consoană sonoră */g'/* – */k'/*, ca urmare a trecerii dentalelor palatale [d'], [t'] în [g'] și [k']. Alături de perechea corelativă */g'/* – */k'/*, acestor graiuri le este proprie și perechea */ž'/* – */š'/*¹⁶¹:

/g'/ – */k'/*: *chóg'at* „(ei) umblă” – *chók'at* „(ei) vor”, *g'ílo* „treabă” – *k'ílo* „corp”, *g'ítký* „copii” – *k'ítký* „mătuși”, *m'ig'* „cupru” – *dés'ik'* „zece”;

/ž'/ – */š'/*: *ž'ýpka* „broscuță” – *š'ýpka* „căciulă”, *sáz'a* „funingine” – *náš'a* „a noastră”, *dúž'u* gen. de la „puternică” – *dúš'u* „(eu) sufoc (pe cineva)”.

Astfel, schema corelației de sonoritate a fonemelor consonantice din graiurile huțule, bucovinene și bucovineano-huțule are cu 4 foneme mai mult (*/ž'/*, */š'/*, */g'/*, */k'/*), putând fi reprezentată în felul următor:

sonore: /b/	/d/	/d'/	/z/	/z'/	/dz/	/dz'/	/ž/	/ž'/	/dž/	/h/	/g/	/g'/
surde: /p/	/t/	/t'/	/s/	/s'/	/c/	/c'/	/š/	/š'/	/č/	/ch/	/k/	/k'/

2.12.6. În toate graiurile de pe teritoriul țării noastre, opoziția fonematică dintre consoanele sonore și cele surde are loc înaintea sonorelor și a sonantelor /r/, /l/, /m/, /n/, /v/, /r'/, /l'/, /n'/, /j/. Neutralizarea parțială sau totală a opoziției consoanelor după corelația surd – sonor se face prin asurzirea sonorelor sau sonorizarea surdelor, având loc în următoarele situații:

a) înaintea consoanelor surde, în toate pozițiile din cuvânt: *l'úb^pka* „drăguță” – *kúpka* „grămăjoară”; *klád'ka* „punte” – *látka* „petic”, *vóh^{ch}kyj* „umed” – *kry^hkyj* „fragil”, *voróž'ka* „vrăjitoare” – *volóška* „româncă”, *kázka* „poveste” – *páska* „pască”;

¹⁶¹ Cf. I. Robciuc, *op. cit.*, p. 58-59.

b) în finala absolută a cuvântului sau a silabei: *ryb^p* gen. de la „pești” – *ryp* gen. de la „râpe”, *prud^t* „râu mic” – *prut* „băt”, *bud^t* „fii!” – *mut^t* forma scurtă a viitorului, pers. a III-a pl. de la *imáti* „a avea”, *orság* „șosea” – *hucák^t* „gâscan”, *búz^ska* gen. de la „barză” – *kús^ska* „os”.

Asurzirea consoanelor sonore de la sfârșitul cuvântului se observă și în cuvintele împrumutate din limba română: *gart* „gard”, *gl^tak* (și *gl^tek*) „cheag”, *burd^túch* „burtă, stomac” (în graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene).

c) înaintea consoanelor sonore, în toate pozițiile din cuvânt: *próz^{ba}* „rugăminte”, *ve^slygdin^t* „Paște”, *jágbu* (și *jégby*) conj. „dacă”. Dacă în primele două cazuri (a, b) se observă asurzirea consoanelor sonore, în cel de-al treilea (c) are loc un proces invers, sonorizarea consoanelor surde. Acest tip de neutralizare (sonorizarea surdelor) este „mai puțin răspândit decât primul (a, b), deși amândouă sunt condiționate de o asimilare regresivă”¹⁶².

2.12.7. În toate graiurile ucrainene din țara noastră, perechile de foneme consonantice care intră în corelația de sonoritate nu au o încărcătură funcțională identică. Astfel, perechile /*dz*/ – /*c*/, /*dz^t*/ – /*c^t*/, /*dž*/ – /*č*/ au o frecvență redusă în graiurile ucrainene (ca și în limba literară), fapt pentru care nu avem exemple care să demonstreze neutralizarea acestora.

2.12.8. În toate graiurile, cele două corelații (de timbru și de sonoritate) „se întrepătrund, formând serii paralele pentru majoritatea fonemelor care intră în componența lor”¹⁶³:

/d/ — /d ^t /	/z/ — /z ^t /	/dz/ — /dz ^t /
/t/ — /t ^t /	/s/ — /s ^t /	/c/ — /c ^t /

În graiurile huțule și bucovinene (din Suceava și Botoșani), la aceste serii se adaugă încă trei:

/ž/ — /ž ^t /	/g/ — /g ^t /	/dž/ — —
/š/ — /š ^t /	/k/ — /k ^t /	/č/ — /č ^t /

Opozițiile /*g*/ – /*k*/, /*h*/ – /*ch*/, care participă la corelația de sonoritate, nu au corespondente moi, cu excepția fonemului /*k*/, care poate intra în opoziție cu /*k^t*/ numai în unele graiuri huțule și bucovinene din nordul Moldovei. Însă opozițiile /*n*/ – /*n^t*/, /*r*/ – /*r^t*/, /*l*/ – /*l^t*/, care intră în corelația de timbru, sunt indiferente față de caracterul surd – sonor (corelația de sonoritate).

2.13. Graiurile ucrainene de pe teritoriul țării noastre se caracterizează printr-o slabă prezență a consoanelor lungi, care în limba literară au apărut după consoanele situate înaintea vechiului grup **-ъje** (*žyt^tá* < *žitъje* „viață”). Consoanele lungi din

¹⁶² N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 615.

¹⁶³ Idem, *Cu privire la corelațiile consonantice...*, p. 676.

aceste graiuri au apărut la îmbinarea a două morfeme provenite din două sunete identice: *obbýty(i)* „1. a bate (ceva), 2. a căptuși”, *v'iddáty, uddáty* „1. a înapoia, 2. a mărita”, *výnna / vbínna* „vinovată”, *výnný^j / vbinnó^j* „acrișor” (în graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene).

2.13.1. La persoana a III-a singular și plural a verbelor reflexive se întâlnește, în graiurile de stepă ale Dobrogei, consoana lungă [c'c']. Aceasta a apărut ca urmare a asimilării regresive din grupurile **t' + s' (-t'c'a)** și **č + c: naródyč'c'a** „se va naște”, *končájec'c'a* „se termină”, *sm'ijéc'c'a* „(el, ea) râde”, *povérnyč'c'a* „(ei) se vor întoarce”, *doc'c'í, duc'c'í* dat. de la „fiică”.

2.13.2. În cazul de față, consoanele lungi nu formează foneme separate, căci au apărut la joncțiunea a două morfeme și „reflectă o opoziție morfematică și nu una fonematică”¹⁶⁴.

IV. CARACTERISTICI MORFOLOGICE

1. Morfologia graiurilor ucrainiene din România prezintă numeroase particularități, atât în ceea ce privește arhaicitatea formelor, care se manifestă prin păstrarea vechilor morfeme (în cele mai multe cazuri, cu aspect schimbat), cât și în privința inovațiilor, prin dezvoltarea de noi trăsături flexionare locale (ca de exemplu reconstrucția unor desinențe ale paradigmelor substantivelor și verbelor).

În pofida condițiilor proprii de dezvoltare a graiurilor ucrainiene pe teritoriul țării noastre (izolarea lor de masivul ucrainean, bilingvismul), sistemul flexionar al acestora nu a suferit influențe importante ale altor limbi. Acest lucru este normal, deoarece „...sistemul gramatical, cu deosebire cel morfologic, constituie compartimentul cel mai închis, deci cel mai puțin expus penetrabilității din partea influenței străine...”¹⁶⁵. Consecințele influenței limbilor română, maghiară, germană, rusă etc. asupra graiurilor ucrainene constau în împrumuturi de cuvinte, de sintagme, de unități semantice, de sunete (într-o măsură mai mică) și de unele morfeme, despre care vom vorbi în paginile următoare.

În cele ce urmează vom prezenta caracteristicile flexiunii acestor graiuri. Prezentarea faptelor este sincronică, însă când va fi nevoie vom face incursiuni în istoria limbii ucrainene și chiar în stadiile mai vechi ale acesteia, întrucât multe forme sunt rămășițe vechi în evoluția lor diacronică.

Individualitatea structurii morfologice a graiurilor ucrainene de pe teritoriul României va fi evidențiată prin raportarea acesteia la structurile limbii literare și ale celorlalte graiuri înrudite.

2. Substantivul. Declinarea substantivelor în graiurile ucrainene din țara noastră s-a stabilit prin reconstruirea vechilor teme ale acestora atât în funcție de gen, cât și ținând cont de interacțiunea dintre temele dure și cele moi. Prin depalatalizarea consoanelor, în unele graiuri, temele moi ale substantivelor au dispărut, ceea

¹⁶⁴ N. Pavliuc, I. Robciuc, *Očerk fonologičeskich...*, p. 616.

¹⁶⁵ I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1974, p. 95.

ce a favorizat ca substantivele cu temă dură să-și impună desinențele și pentru cele cu temele în consoană șuierătoare, [r] și [j]¹⁶⁶. În alte graiuri, substantivele cu tema în consoană șuierătoare își păstrează terminațiile specifice temelor moi.

2.1. În graiurile transcarpatice (Maramureș și Banat), huțule (Maramureș și Suceava) și bucovinene (Suceava și Botoșani), substantivele de declinarea I cu tema moale sau în consoană șuierătoare păstrează în cazurile dativ și locativ, numărul singular vechea desinență, schimbată fonetic, **-y** (sau în poziție neaccentuată **-y^e**)¹⁶⁷, față de desinența **-i** din limba literară: *(na) potýlycy^e* (lit. (na) potýlyci) „(pe) ceafă”, *(po, u) pšy^enýcy^e* (lit. pšenyč’a) „(prin, în) lan de grâu”, *(na) ilýcy^e* (lit. (na) vulyci) „(pe) stradă, uliță”, *(na) ze^ymlý*, „pe pământ”, *(na) oran^ycy^e* „(pe) arătură”, *(u) kyrn^ycy^e* „(în) fântână, puț”, *(na) lavy^ycy^e* „(pe) laviță, bancă”, *(na) hrúšy^e* „(pe, în) păr (pom)”, *(na) dušy^e* „(pe) suflet”. În unele graiuri transcarpatice din Maramureș (Lunca la Tisa, Crăciunești, Tisa și Remeți) avem însă și **-i**¹⁶⁸: *(na) hrúši*, *(na) duši*, iar în graiul din Rona de Sus, în paralel cu desinența **-i** se folosește și **-ы**: *(na) hrúši* – *(na) hrúšы*, *(na) duši* – *(na) dušы*.

2.2. Aceeași desinență **-y** (în poziție neaccentuată, **-y^e**) o întâlnim și la unele substantive masculine de declinarea a II-a în cazul locativ singular (față de limba literară, unde avem două desinențe, **-evi** și **-i**, care se folosesc în paralel)¹⁶⁹, ca de exemplu: *(na) koný* (lit. (na) konevi, koni), „(pe) cal”, *(u) k'incý* (lit. (u) kinci, kincevi) „(la, în) sfârșit”, *(na) pálcy* (lit. (na) pal'cevi, pál'ci) „(pe) deget”.

2.3. În majoritatea graiurilor transcarpatice, huțule și bucovinene, la substantivele de declinarea I (feminine) desinența cazului instrumental singular l-a pierdut pe [j] intervocalic din vechile desinențe **-oju**, **-eju** (care se păstrează în limba literară), iar [u], rămas după vocală, s-a redus parțial, trecând la [ũ]¹⁷⁰: *doróhoũ* (lit. dorohoju) „(pe) drum”, *rukóu* (lit. rukoju) „(cu) mâna”, *holovóũ* (lit. holovoju) „(cu) capul”, *žonóũ*, „cu nevasta”, *solómoũ* „(cu) paie”, *vodóũ / wodóũ* „(pe) apă”, *ze^ymn^eéũ / ze^ymn^eéũ* (lit. zemleju) „(pe) pământ”, *dušéũ* (lit. dušeju) „cu sufletul”, *(put) hrúšeũ* (lit. (pid) hrušeju) „(sub) păr (pom)”. După cum se poate observa, pentru substantivele cu teme moi avem desinența **-eũ**, iar pentru cele cu teme dure, desinența **-oũ**. Existența acestei particularități morfologice este o dovadă că aceste graiuri sunt apropiate atât de graiurile dialectului sud-vestic¹⁷¹, cât și de limbile slave de apus: cehă (*babou, klinou, branou*), cât și de slovacă (*ženou, ulicou, gazdinou*)¹⁷².

¹⁶⁶ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 108-109.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 109.

¹⁶⁸ D. Horvath, *Observații asupra declinării substantivelor în graiurile ucrainene din Maramureș*, în BȘt, seria A, vol. II, 1970, p. 101.

¹⁶⁹ M. I. Pentel'uc, O. V. Ivașenko, *Ukrajins'ka mova*, Kiev, Lenvit, 2001, p.86.

¹⁷⁰ I. Robciuc, *loc. cit.*, p. 109.

¹⁷¹ Cf. F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 182.

¹⁷² I. Robciuc, *Morfologia graiului ucrainean din Măriștea (jud. Suceava)*, în *Studii de slavistică*, vol. II, București, 1971, p. 277.

2.3.1. În unele graiuri transcarpatice din Maramureș (Crăciunești, Tisa, Remeți, Rona de Sus, Ruscova) și Banat, ca și în graiul huțul din Bistra (Maramureș), vechile terminații **-eju**, **-oju** s-au contopit într-una singură, **-oũ**¹⁷³: *dušóũ* (lit. dușeju), *zmyl'óũ/zemn'óũ* (lit. zemleju), *oranyč'oũ* (lit. oranyeju) „pe arătură”, *uc'óũ* (lit. vive'eju) „(cu) oaia”, *svy'en'óũ* (lit. svyneju) „(cu) porcul”, *kosyc'oũ* (lit. kosyc'eju) „(cu) floarea”.

2.3.2. Și în graiurile de stepă (din Dobrogea) diferențierea dintre desinențele temelor dure și cele moi la cazul instrumental singular al substantivelor de declinare a II-a a dispărut. Desinența proprie substantivelor cu temă dură (**-oju**) s-a impus la substantivele cu temă moale¹⁷⁴ (care în limba literară au tema **-eju**): *molodyč'oju* (lit. molodyc'eju) „cu nevastă (tânără)”, *dolón'oju* (lit. dolon'eju) „(cu) palma”, *kartópl'oju* (lit. kartopleju) „(cu) cartofi”, *zy'mn'óju* (lit. zemleju) „(cu) pământul”, *oděždoju* (lit. odeždeju) „(cu) haine, îmbrăcăminte”, *těščoju* (lit. teșčeju) „(cu) soacra”, *dušóju* (lit. dușeju) „(cu) sufletul”.

2.4. Trebuie subliniat faptul că în unele graiuri ucrainene ale Dobrogei, la unele substantive feminine de declinare I cu tema în [h, k, ch] nu are loc trecerea acestora, în cazurile dativ și locativ singular, în [z, c, s], ca în limba literară și în majoritatea celorlalte graiuri ucrainene: *nohá – noh'i* (lit. noha – nozi) „picior”, *ry^ebálka – ry^ebáلك'i* (lit. rybalka – rybalci) „pescuit”, *múcha – múchi* (lit. mucha – musci) „muscă”. Absența acestei alternanțe se explică prin influența limbii ruse, ai cărei vorbitori ori trăiesc împreună cu ucrainenii (Mahmudia, Chilia Veche, Gorgora, Sulina), ori în sate vecine (Ciucorova, Bașpunar, Letea)¹⁷⁵.

2.5. În afară de aceasta, în graiurile de stepă, la substantivele de declinare I, în cazul genitiv plural, alături de desinența zero (*bab* „bunicilor”, *ruk* „mâinilor”, *ke^rnyč'* „fântânilor”, *chat* „caselor”, *verb* „trestiiilor”) este foarte răspândită și desinența **-iũ** (*bab'iũ*, *borozn'iũ* „brazdelor”, *ko^rruviũ* „vacilor”, *séstr'iũ* „surorilor”, *zémn'iũ* „pământurilor”, *měž'iũ* „granițelor”), ca rezultat al influențelor desinențelor proprii substantivelor de declinare a II-a (cu vechile teme în **-ũ'**) la genitiv plural (*stolíũ* „meselor”, *step'iũ* „stepelor”, *mor'iũ* „mărilor”)¹⁷⁶. În comparație cu limba literară, desinența **-iũ** este mult mai productivă, ea putând să apară în același timp la mai multe substantive în paralel cu desinența zero (*dor'ih – doróhiũ* „drumurilor”, *bab – bablũ*, *te^vlyč' – te^vlyč'iũ* „junincilor”, *mež – mež'iũ*).

2.6. În toate graiurile ucrainene din România, substantivele masculine și neutre de declinare a II-a au, în cazul dativ, tendința de simplificare și unificare a celor

¹⁷³ Desinența **-oũ** este foarte răspândită în multe graiuri ucrainene ale dialectului sud-vestic (cf. F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 80).

¹⁷⁴ N. Pavliuc, I. Robciuc, *Observații asupra flexiunii nominale în unele graiuri ucrainene din Dobrogea*, în RS, XVIII, 1972, p. 142.

¹⁷⁵ Cf. I. Robciuc, *Vyvčenn'a ukrajins'kych hovirok v Rumuniji. Slovozmına*, în „Obrii”, nr. 2, București, 1981, p. 221.

¹⁷⁶ V. Rițko, *Morfolohični osoblyvos'ti ukrajinis'koji hovirky sela Ciucurova Tul'čans'koho povitu*, în „Obrii”, nr. 9, București, 1982, p. 190, și N. Pavliuc, I. Robciuc, *op. cit.*, p. 143-144.

două desinențe, proprii substantivelor cu tema dură și cu cea moale. Astfel, graiurilor huțule și bucovinene, în situația dată, le sunt caracteristice desinențele, schimbate fonetic, **-ovy^e**, **-evy^{e177}**, față de limba literară, unde, pe lângă desinențele sus-menționate (schimbate fonetic, **-ovi**, **-evi**), întâlnim și desinențele **-u**, **-ju**, folosite în paralel¹⁷⁸: *čolov'ikovy^e* (lit. čelovikovi, čoloviku) „omului”, *brátovy^e* (lit. bratovi, bratu) „fratelui”, *bát'kovy^e* (lit. bat'kovi, bat'ku) „tatălui”, *újkovy^e* (lit. vujkovi, vujku) „unchiului”, *kon'évy^e* (lit. konevi, kon'u) „calului”, *v'ikn'óvy^e* (lit. viknovi, viknu) „geamului”. În majoritatea graiurilor transcarpatice, desinența **-ovy^e**, proprie substantivelor cu tema dură, s-a impus și la substantivele cu tema moale: *sýnovy^e* „fiului”, *svátovy^e* „cuscrului”, *kon'óvy^e* (lit. konevi) „calului”, *kupc'óvy^e* (lit. kupcevi) dial. „cumpărătorului”, *chlópc'ovy^e* (lit. chlopcevi) „băiatului”. Însă, în graiurile transcarpatice din Poienile de sub Munte, Ruscova, Lunca la Tisa, substantivele de tipul *kon'*, *kraj* „ținut, parte” au desinența **-evy^e**: *kon'évy^e*, *krajévy^{e179}*, iar în Rona de Sus și Remeți: **-овы**, **-евы** (*сѣиновы*, *конѣвы*). Trebuie menționat faptul că în paralel cu aceste desinențe se întrebuintează și desinența **-u**, proprie și limbii literare (*stolu*, *synu* / *synu*, *bratu*, *bat'ku*).

În ceea ce privește desinența **-u** din limba literară, O. Ponomariv consideră că ea este proprie doar dialectelor sudice ale limbii ucrainene, cazului genitiv (al multor substantive) și, mai ales, vocativului. Pe baza acestor „motive”, lingvistul ucrainean consideră că desinența **-u** a substantivelor masculine de declinarea a II-a în cazul dativ singular nu ar trebui considerată ca normă a limbii literare ucrainene¹⁸⁰ (cf. rom. dial. *I-am dat tatălui. / I-am dat tatii*).

2.7. Substantivele de genul neutru, în această situație, și-au păstrat în graiurile transcarpatice vechile desinențe **-u** / **-ju**: *mór'u* „mării”, *pól'u* „câmpiei”, *selú* „satului”, dar întâlnim și forme paralele ca: *selóvy*, *mór'ovy* / *mórevy^e(ы)*, *pól'ovy^e* / *pólevы*, și chiar forme paralele triple: *po čolú* – *po čolóvy* – *po čolí* „(pe, peste) frunte” (în Lunca la Tisa, Crăciunești, Tisa, Remeți)¹⁸¹.

2.8. Influența desinențelor substantivelor cu tema dură asupra celor cu temă în vocală palatală se poate remarca și în cazul instrumental al substantivelor de declinarea a II-a: *stolóm* (lit. stolom), *kon'óm* (lit. konem), *selóm* (lit. selom), *pólom* (lit. polem), *sýnom* (lit. synom), *dn'om* (lit. dnem) „(cu) ziua” (în graiurile transcarpatice din Remeți, Tisa, Crăciunești); *kon'óm*, *krajóm* (lit. krajem), *hájom* (lit. hajem) „(prin) pădure”, *kórin'om* (lit. korinjem) „(cu, pe) rădăcini” (în graiurile de stepă)¹⁸².

2.9. O atenție deosebită necesită și forma de vocativ. Alături de formele cunoscute, la substantivele de declinarea a II-a apar forme scurte (apocopate) atât pentru

¹⁷⁷ Cf. I. Pan'kevyč, *op. cit.*, p. 199, și I. Robciuc, *Morfologia graiului...*, p. 280.

¹⁷⁸ **Sučasna ukrajins'ka literaturna mova*, p. 222.

¹⁷⁹ Cf. D. Horvath, *op. cit.*, p. 103.

¹⁸⁰ O. D. Ponomariv, *Kul'tura slova. Movnostylystyčni porady*, Kiev, Lebid, 2001, p. 159-160.

¹⁸¹ I. Pan'kevyč, *op. cit.*, p. 236, și D. Horvath, *loc. cit.*

¹⁸² N. Pavliuc, I. Robciuc, *Observații asupra flexiunii...*, p. 144-146.

substantivele comune, cât și pentru cele proprii: *ma* (mamó), *ta* (tatú), *ba* (babó), *Pará* (Parásko), *Vasý* / *Vasbí* (Vasýl'u), *My* (Mýtre), *Pe* (Pétry^o), *Nykolá* (Nykolájú), *Ivá* (Iváný^e / Iváne), *Féd'a* (Fédore) – în graiurile transcarpatice; *ba* (bábo), *ma* (mámo), *ta* (tátu), *Varvá* (Varváro), *Yvá* (Yváne^y), *Fedú* (Fedús'u), *Haf'í* (Haf'íje), *Vasy^ely* (Vasy^elýno), *Ilé* (Iléno), *Kostá* (Kostáne^y), *Mar'í* (Mar'íje) – în graiurile huțule și bucovinene¹⁸³. După cum se observă, vocativul din aceste graiuri se poate forma fără vocala finală (*Haf'í* < *Haf'íje*, *Mar'í* < *Mar'íje*) sau chiar fără ultima silabă (*Pará* < *Parásko*, *My* < *Mýtre*). După cum afirmă I. Robciuc¹⁸⁴ – citându-l pe L. A. Buchalovs'kyj (*Z istoriji komentarijiv do ukrajins'koji movy*, Kiev, Movoznavstvo, 1952, vol. X, p. 93) – existența acestor forme în graiurile sus-amintite este rezultatul influenței limbii ruse dialectale, în care întâlnim formele *Van'!*, *Man'!* etc. Trebuie menționat faptul că aceleași forme scurte de vocativ le întâlnim și în graiurile românești din Maramureș și Suceava: *ma* (mamă), *ta* (tată), *matú* (mătușă), *Toa* (Toadere), *Vasi* (Vasile), *Pa* (Pavele)¹⁸⁵; *hăi ma* (hăi mamă), *hăi ta* (hăi tată), *măi Grigó* (măi Grigóre), *măi Pe* (măi Petre), *măi Vasí* (măi Vasile), *tu Savé* (tu Savétă)¹⁸⁶. Același lingvist consideră că existența acestor forme în graiurile românești ale regiunilor limitrofe (Maramureș și Suceava) trebuie raportată la același fenomen caracteristic graiurilor ucrainene vecine, ținând cont că între românii și ucrainenii din nordul României există contacte lingvistice intense.

2.10. În graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene, substantivele de declinarea a III-a își păstrează desinențele, schimbate fonetic, ale vechilor teme în -*î* (-*ă*) în cazurile genitiv, dativ și locativ singular: *l'ubóvy^e* (lit. l'ubovi), „dragostei”, *króúly^e* (lit. krovi) „sângelui”, *sóly^e* (lit. soli) „sării”, (*na*) *pe^yčý* (lit. (na) peci) „(pe) cuptor”, (*na*) *póstily^e* / (*na*) *póstely^e* „pe pat”, (*na*) *mýšy^e* (lit. myši) „(pe) șoarece”. În același timp, pe lângă desinența -*y* se mai întănește și varianta -*î*, care a apărut în poziția neaccentuată în urma consoanelor dentale: (*na*) *pečí*, (*u*) *nočí* „noaptea”, *kóry'st'í* „folos, profit, avantaj” (în graiurile transcarpatice), *nápastí* „nenorocirii”, *šérsťí* „lânii, părului”, *má'sťí* „unturii” (în unele graiuri huțule și bucovinene¹⁸⁷). Desinența -*î* este mai puțin productivă.

2.11. În cazul instrumental al acelorași substantive, întâlnim în graiuri mai multe desinențe. Astfel, în graiurile transcarpatice (Maramureș, Banat), ca și în unele huțule și bucovinene, apare desinența -*oũ*: *níčoũ* (lit. ničč'u) „(cu) noaptea”, *skáteri'oũ* (lit. skatert'u) „(cu) fața de masă”, iar în cele bucovineano-huțule se remarcă o variantă a acesteia, și anume -*e^yũ*: *póstil'e^yũ*, *n'íče^yũ*, *síle^yũ* „(cu) forță,

¹⁸³ C. Reguș, *Considerații privind graiurile ucrainene din județul Suceava*. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1976, apud I. Robciuc, *Studii...*, p. 111.

¹⁸⁴ I. Robciuc, *Studii...*, p. 111-112.

¹⁸⁵ Cf. I. Dan, *Un vocativ românesc*, în LR, 1963, nr. 3, p. 527, apud I. Robciuc, *op. cit.*, p. 112.

¹⁸⁶ Cf. I. Faiciuc, *Vocativul termenilor de înrudire și al prenumelor în graiul maramureșean*, în CL, XVIII, 1973, nr. 1, p. 71-73.

¹⁸⁷ Cf. I. Robciuc, *Morfologia graiului...*, p. 282.

putere¹⁸⁸. În graiurile de stepă, în aceeași situație, întâlnim desinența **-oju**, proprie substantivelor de declinarea I: *sól'oju*, *nóčoju*, *króvl'oju*¹⁸⁹.

2.12. Substantivele neutre, care în limba literară aparțin declinării a IV-a, și-au însușit, în graiurile de stepă, la singular, desinențe proprii substantivelor neutre de declinarea a II-a. Astfel, formele de dativ și locativ au pierdut sufixul derivațional **-at**¹⁹⁰, dar le-a apărut desinența **-ov'i**: *jáhn'ov'i* (lit. jahn'at'i) „mielului”, *té'l'ov'i* (lit. tel'at'i) „vișelului”, *lóš'ov'i* (lit. lošat'i) „mânzului”, *póros'ov'i* (lit. poros'at'i) „purcelului”. La instrumental singular, în graiurile de stepă, ca și în cele de pe Niprul mijlociu (*seredn'onad-dnopr'ans'ki*)¹⁹¹, întâlnim desinența **-om**, față de **-am** / **-jam** din limba literară: *jáhn'om* (lit. jahn'am), *lóšom* (lit. lošam), *té'l'om* (lit. tel'am), *póros'om* (lit. poroš'am). În aceeași situație, în unele graiuri huțule și bucovinene, se întâlnește desinența **-im** (o variantă a desinenței **-om**): *t'él'im*, *lóš'im*, *jéhn'im*, *kúr'im* „găinei”, *póros'im*¹⁹².

2.13. În graiurile transcarpatice, în cazul dativ singular al aceluiași substantive, se întâlnesc formele *tý'l'ovy^e*, *póros'ovy^e*, *lóšovy^e*. Folosirea paralelă a acestor două forme se poate întâlni în vorbirea uneia și aceleiași persoane.

2.14. Vechile forme de dual, proprii și altor graiuri ucrainene¹⁹³, se păstrează în cazurile nominativ și acuzativ, mai ales în graiurile huțule și bucovinene. Astfel de forme ale cazurilor amintite se folosesc doar atunci când acestea sunt în combinație cu numeralele *dv'i* „două”, *obýdv'i* / *ubýdv'i* „amândouă”, *try* „trei”, *štýry^e* / *štýry^e* „patru”. De cele mai multe ori, vechile forme de dual prezintă urme la substantivele feminine de declinarea I și, mai rar, la cele neutre de declinarea a II-a.

2.14.1. În funcție de caracterul temei, dură sau moale, formele de dual pot să aibă două desinențe. Substantivele la care consoana finală are timbrul nepalatalizat au desinența **-i** (< **ѣ**): *dv'i bábi*, *dv'i rúc'i* „două mâini”, *obýdv'i nóz'i* „amândouă picioarele”, *try cháti* „trei case”, *štýry^e* / *štýry^e* *sé'stri* „patru surori”, *dv'i se'l'i* „două sate”, *try v'íkn'i* „trei geamuri”, iar cele a căror consoană este palatală au desinența **-y** / **-y^e** (*dv'i v'íúcy* „două oi”, *dv'i nid'íly^e* „două duminici”, *štýry^e* *jic'y* (lit. čotyry jajc'a) „patru ouă”¹⁹⁵).

2.14.2. Alte forme de dual s-au păstrat, în graiurile transcarpatice, doar în cazul nominativ plural al unor substantive de genul masculin și neutru: *dny* „zile”, *óčy^e* „ochi”, *vóúcy^e* „lupi”¹⁹⁶. Vechile forme de dual se întâlnesc, în aproape toate graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene, și în cazul instrumental plural, ca de exemplu: *dve^rýma* „cu ușile”, *ple^včýma* „cu spatele”, *očýma* „cu ochii”, dar întâlnim și forme ca: *dve^rr'mý*, *ple^včmý*, *očmý*.

¹⁸⁸ C. Reguș, *op. cit.*, p. 15.

¹⁸⁹ V. Rițko, *op. cit.*, p. 192.

¹⁹⁰ În graiurile bucovineano-huțule, acest sufix are variantele **-êt-** (în poziție accentuată), și **-it-** (în cea neaccentuată): *til'ėti*, *kúr'iti* (cf. I. Robciuc, *op. cit.*, p. 283).

¹⁹¹ F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 83.

¹⁹² I. Robciuc, *op. cit.*, p. 283.

¹⁹³ Vezi F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 84.

¹⁹⁴ I. Robciuc, *Studii...*, p. 113.

¹⁹⁵ I. Robciuc, *Morfologia graiului...*, p. 284.

¹⁹⁶ D. Horvath, *Graiul ucrainean...*, p. 13.

3. Adjectivul. În comparație cu limba literară (și cu graiurile de stepă ale Dobrogei), în graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene, ca și în multe alte graiuri ale dialectului sud-vestic¹⁹⁷, se întâlnește doar tipul de declinare a adjectivelor cu tema în consoană nepalatalizată (căci cele două tipuri de flexiune a adjectivelor, cel cu tema dură și cel cu tema moale s-au contopit în favoarea primului): *rány'j* (lit. rani) „timpuriu”, *žytnyj* (lit. žytnij) „de secară”, *šútyj* dial. „fără coarne” (în graiurile transcarpatice); *vérchni'* „superior, de sus”, *l'itni'* „de vară”, *porožni'* „gol, fără conținut”, *dáuni'* „vechi”, *sýni* (lit. synij) „albastru” *zádni* (dial.) adj. „ultimul” (în graiurile huțule și bucovinene)¹⁹⁸.

3.1. Din exemplele de mai sus se poate observa că în majoritatea graiurilor au apărut forme ale cazului nominativ cu desinența **-i'** sau chiar **-i**. Contragerea desinențelor a avut loc și în cazurile dativ și locativ singular la adjectivele de genul feminin: *fájn'i'* *molod'ýcy'* „nevestei frumoase”, *star'í'* *báb'i* „babei bătrâne”, *na ze'lén'i* *trav'i* „pe iarba verde”, *na vy'sóki* *hor'í* „pe muntele înalt” (în graiurile huțule și bucovinene); *čuž'í* *ž'inc'i* „femeii străine”, *báby'n'i* *doc'c'i* „fiica babei”, *hly'bók'i* *vod'í* „(în) apa adâncă” (în graiurile de stepă). În aceste graiuri formele necontrase se întâlnesc mai rar, ele fiind mai răspândite în graiurile transcarpatice, la adjectivele neutre. Astfel, în graiul din satul Pădureni (Banat) se întâlnesc următoarele exemple: *malóje jahn'á* (lit. malé jahn'a) „miel mic”, *bohátoje se'ló* (lit. bohate selo) „sat bogat”, *dóuhoje póle'y* „câmp lung”¹⁹⁹.

3.2. În celelalte graiuri, desinențele cazurilor oblice ale adjectivelor se deosebesc de cele din limba literară numai fonetic. Astfel, în unele graiuri transcarpatice (Rona de Sus, Crăciunești, Tisa²⁰⁰, Remeți), în cazul dativ singular, la adjectivele feminine avem desinența **-uj** (în care [u] este reflexul vechiului [o] din noile silabe închise): *dóbruj*, (lit. dobrij) „bună”, *šyrókuj* (lit. šyrokij) „largă”, *kučir'ávuuj* (lit. kučer'avij) „creață”, *čuž'uj* (lit. čužij) „străină”.

3.3. În graiurile de stepă, după cum afirmă N. Pavliuc și I. Robciuc²⁰¹, desinențele adjectivelor feminine în cazurile dativ și locativ singular l-au pierdut pe [j] și-l păstrează doar pe **-i**, în timp ce în limba literară avem **-ij**: *čuž'í* „străinei”, *zolat'í* / *zo'lo't'í* „de aur”, *mo'lo'd'í* „tinerei”, *hly'bók'i* / *hlubók'i* „adâncă” (dar întâlnim și forme în care consoana finală apare nepalatalizată: *molódi*, *hlubókí*).

Adjectivele masculine din aceleași graiuri au la instrumental singular, pe lângă desinența **-im** (proprie și limbii literare), și desinența **-ym**, schimbată fonetic: *týchym* „liniștit”, *dávnyym* „vechi”, *bahátym* „bogat”, dar și *šyrók'im* „larg”, *zдорóv'im* „sănătos”, *sam'im* „singur”²⁰².

¹⁹⁷ F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 88.

¹⁹⁸ Cf. I. Robciuc, *Studii...*, p. 114.

¹⁹⁹ *Ibidem*.

²⁰⁰ Cf. D. Horvath, *op. cit.*, p. 14.

²⁰¹ N. Pavliuc, I. Robciuc, *Observații asupra flexiunii...*, p. 151.

²⁰² Cf. V. Rițko, *op. cit.*, p. 193.

3.4. În graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene, adjectivele feminine au la instrumental singular desinența **-oŭ**: *dóbroŭ*, (lit. dobroju) „bună”, *šy^rrókoŭ* (lit. šyrokoju) „largă”, *dóŭhoŭ* (lit. dovhoju) „lungă”, *poróžnoŭ* (lit. porožnoju) „goală, fără conținut”, *sŭn'oŭ* (lit. syn'oju) „albastră”, *malóŭ* (lit. maloju) „mică”. Desinența de instrumental, identică cu cea a substantivelor aparținând primului tip de flexiune, a apărut în urma dispariției lui [j] semivocalic, iar vocala [u] a devenit consonantică, formând într-o fază precedentă diftong cu vocala precedentă: *šy^rrókoŭ* < *šy^rrókou* < *šy^rrókoju*.

3.5. În graiurile de stepă, adjectivele cu temă dură (precum pronumele și numeralele adjectivale) au în cazurile oblice la plural variantele de desinențe **-ich**, **-im** / **-ym**.

3.5.1. Astfel, în cazurile genitiv și locativ întâlnim desinența **-ich**, cu palatalizarea consoanei precedente, în timp ce în limba literară avem desinența **-ych**: *malén'k'ich* „mici”, *star'ich* „bătrâni”, *čuž'ich* „străini”; *tak'ich*; *pérv'ich* „primii”, dar și *molodích* „tineri”, *nášich* „ai noștri” (fără palatalizarea consoanei anterioare desinenței).

Prezența desinenței **-ich** la adjectivele cu tema în consoană dură se explică, probabil, prin analogie cu desinența corespunzătoare adjectivelor cu tema în consoană palatalizată.

3.5.2. Desinența **-im** (alături de **-ym**, proprie limbii literare) o întâlnim în cazul dativ plural la unele adjective cu tema dură și în consoană șuierătoare: *čuž'im* „străini”, *dó(ŭ)h'im* „lungi”, *zo"lo"t'im* „de aur”, *tých'im* „liniștiți”, *korótk'im* „scurte”. Varianta **-im** pentru dativ, „ca și în cazul formelor de genitiv-locativ, se poate să fi apărut prin analogie cu forma corespunzătoare adjectivelor cu tema în consoană palatalizată”²⁰³. Astfel de forme, proprii atât graiurilor dialectului sud-vestic, cât și celor ale dialectului sud-estic, sunt considerate, în lingvistică, „fenomene hiperbolice care au dus la formarea unor contacte interdialectale”²⁰⁴.

3.6. O trăsătură caracteristică unei mari părți a graiurilor ucrainene din România o reprezintă formarea gradelor de comparație ale adjectivelor: comparativul și superlativul. În graiurile transcarpatice huțule și bucovinene, formarea comparativului sintetic este rar întâlnită: *molóčšy* (lit. moločšyj) „mai tânăr”, *stáršy* / *stáršy* (lit. staršyj) „mai bătrân”, *húršy* / *húršy* (lit. hiršyj) „mai urât”, *búľše*'j (lit. bil'shyj) „mai mare” (în graiurile transcarpatice); *l'ipše*'j (lit. l'ipšej) „mai bine”, *ménšy*'j (lit. ménšyj) „mai mic”, *lékše*'j (lit. lekšyj) „mai ușor” (în graiurile huțule și bucovinene)²⁰⁵. În graiurile sus-amintite, comparativul sintetic a fost înlocuit cu cel analitic (propriu și adverbilor), similar cu cel din limba română, și anume la forma de pozitiv se adaugă particula (adverbul) *maj* (< rom. *mai*): *maj fájny*'(b)j „mai frumos”, *maj rózúmny*'(b)j „mai deștept”, *maj tonký*'(b)j „mai subțire”, *maj*

²⁰³ N. Pavliuc, I. Robciuc, *op.cit.*, p. 152.

²⁰⁴ F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 253-254.

²⁰⁵ Cf. I. Robciuc, *loc. cit.*

čelényj „mai roșu”, *maj sérioznyj* „mai serios”; *maj dúže* „mai tare”, *maj dobre* „mai bine”, *maj skóro* „mai repede” (în graiurile transcarpatice); *maj dorohyj* „mai scump, drag”, *maj fájni* „mai frumos”, *maj ze'lénj* „mai verde”, *maj rántj* „mai timpuriu”; *maj zlá* „mai rău”, *maj hl'ibóko* „mai adânc” (în graiurile huțule și bucovinene). Menționăm faptul că, în graiurile transcarpatice, particula *maj*, în această situație, este neaccentuată.

3.7. Cu ajutorul particulei *maj* pot fi întărite formele de comparativ sintetic existente în graiuri²⁰⁶: *maj stáršy(u)j*, *maj húršuj*, *maj molóččy'j*, *maj búlše'j* (în graiurile transcarpatice); *maj l'ípšy'j*, *maj ménšy'j*, *maj doróščyj* „mai scump”; *maj lékše'*, *maj h'írše'* (în graiurile huțule și bucovinene). În această situație, formele sintetice ale comparativului (*stáršy(u)j*, *húršuj*, *molóččy'j*, *búlše'j*; *lékše'*, *h'írše'* au devenit adjective (respectiv adverbe) obișnuite (adică, din punct de vedere semantic, acestea sunt echivalente cu formele de pozitiv).

3.8. În graiurile transcarpatice (Maramureș și Banat), gradul superlativ al adjectivelor (și adverbilor) se formează, de obicei, prin adăugarea la forma de pozitiv a acestora a particulei accentuate sintactic *máj*²⁰⁷: *máj fájny'(b)j* „cel mai frumos”, *máj zdoróvy'j* „cel mai sănătos”, *máj malý'(b)j* „cel mai mic”; *máj dúže* „cel mai tare”, *máj dobre'* „cel mai bine”, *máj púzno* „cel mai târziu”. De asemenea, în aceste graiuri se remarcă superlativul analitic format cu ajutorul cuvintelor *fest* (< germ.) „tare”, *pre* „prea”, *dúže* „tare”: *fest fájny'(b)j* „foarte frumos”, *pre pohány'j* „foarte urât”, *pre toústýj* „foarte gras, foarte gros”, *fest vy'lýky'j* / *fest vel'íkkyj* „foarte mare”.

În ceea ce privește formele superlativului de tipul *máj fájnyj*, *máj dóbryj*, *máj dorohyj*, acestea se întâlnesc, după cum atestă V. V. Nimčuk (*Stupen'uvann'a u verchn'onadboržavs'kych hovirkach*, în *Pytann'a hramatyky i leksikolohiji ukrajins'koji movy*, Kiev, 1963, p. 24-26), și în graiurile borjave superioare, cu care graiurile transcarpatice din Maramureș și Banat sunt înrudite²⁰⁸.

4. **Pronumele.** În comparație cu limba literară, pronumele din graiurile ucrainene prezintă multe trăsături arhaice și diferite inovații atât cazuale, cât și în ceea ce privește derivarea formelor pronominale.

4.1. O caracteristică generală a graiurilor ucrainene transcarpatice, care le diferențiază de multe graiuri ale limbii ucrainene, este aceea a folosirii frecvente în vorbire a formelor enclitice ale pronumelor personale în paralel cu cele pline (obișnuite). Astfel, pentru cazurile genitiv și acuzativ întâlnim formele: *n'a* (< *mja*)²⁰⁹ / *me'né* (*mené*) – pers. I sg. (lit. mene), *t'a* / *ty'bé* (*tebé*) – pers. a II-a sg. (lit. tebe), *ho* / *je'hó* (*jehó*) – pers. a III-a masculin și neutru sg. (lit. johó, n'oho), *i* (*ji*) / *jijí* (*její*) – pers. a III-a feminin sg. (lit. iji, neji), iar pentru dativ: *my* (*my'*, *my*) / *myn'í* (*men'í*)

²⁰⁶ D. Horvath, *op. cit.*, p. 15.

²⁰⁷ *Ibidem*.

²⁰⁸ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 117.

²⁰⁹ Cf. I. Pan'kevč, *op. cit.*, p. 252.

– pers. I sg. (lit. men'i), *ty* (*ty^e*, *tyi*) / *tobí* (*to^ubí*) – pers. a II-a sg. (lit. tobi), *mu* / *jemú* (*jymú*) – pers. a III-a masc. și neutru, sg. (lit. jomu)²¹⁰. Pronumele personal de genul feminin singular nu are în cazul dativ formă enclitică, ci doar o formă schimbată fonetic, *juj* (lit. jji). Trebuie menționat faptul că, la plural, pronumele personale nu au nicio formă enclitică.

În afară de graiurile sud-vestice, în toate celelalte graiuri ucrainene și în limba ucraineană literară „formele enclitice au ieșit din uz, excepție făcând forma *s'a*, care s-a păstrat ca afix reflexiv”²¹¹.

4.2. În graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene pronumele personal de persoana a III-a, la numărul singular are forme arhaice.

4.2.1. Astfel, în cazul genitiv masculin și neutru se întrebunțează formele *je'hó* (*je^ehó*, *jehó*) – în graiurile transcarpatice, și (*j)ihó*, (*ho*)*ného* – în graiurile huțule și bucovinene, în timp ce în limba literară există formele: *johó*, *n'óho*. În cazul dativ, aceleași pronume au următoarele forme: *je'mú* (*jemú*, *je^emú*), în graiurile transcarpatice, și (*j)imú* în cele huțule și bucovinene (lit. jomu).

4.2.2. Pronumele personal de genul feminin, la aceeași persoană și număr, are în acuzativ următoarele forme: (*za*) *n'u*, (*na*) *n'u* (lit. (na) jji, néji), identice pentru toate cele trei graiuri, iar în cazul instrumental: *z nyũ* (lit. (z) n'éju) – în graiurile transcarpatice, și (*z*) *neũ* – în graiurile huțule și bucovinene²¹², ca și în graiurile transcarpatice, cărora le este propriu sunetul [ы]: Rona de Sus, Remeți și Teceul Mic.

4.3. O caracteristică a graiurilor de stepă o constituie declinarea pronumelor personale, masculine și feminine, la persoana a III-a singular. Atunci când se folosesc împreună cu prepoziții, formele de genitiv, acuzativ, instrumental și locativ pot să apară atât cu fonemul /n'/, cât și fără acesta: *u n'óho* / *u j'óho* la gen.-acuz. (lit. n'oho / joho), *z nym* / *z jim* la instr. (lit. nym), *na n'ómu*, *n'im* / *na jómu*, *jim* în loc. (lit. na n'omu / n'im); *u néji* / *u jiji* în gen.-acuz. (lit. iji / neji), *na n'ij* / *na jij* în loc. (lit. na n'ij)²¹³. Forme paralele se întâlnesc, ca și în limba literară, și la plural, în cazurile genitiv-acuzativ: *u nych* / *u jich*. Toate aceste caracteristici sunt proprii multor graiuri de pe Niprul Mijlociu (seredn'ovad-dn'ipr'ans'ki)²¹⁴, care au constituit baza formării limbii literare ucrainene.

²¹⁰ Menționăm faptul că forme enclitice ale pronumelor personale, schimbate fonetic, se întâlnesc și în graiurile huțule din Maramureș (Valea Vișului, Crasna, Bistra). Astfel, pentru cazurile genitiv-acuzativ, avem următoarele forme: *n' é* pers. I sg., *t' é* – pers. a II-a sg., *ho* – pers. a III-a sg. masc., *ji* – pers. a III-a sg. fem., iar pentru dativ întâlnim: *my^e* – pers. I sg., *ty^e* – pers. a II-a sg., *mu* – pers. a III-a sg. masc. Credem că aceste forme au apărut ca urmare a contactului interdialectal dintre vorbitorii graiului huțul, respectiv, celui transcarpat, care formează o unitate lingvistică aparte.

²¹¹ D. Horvath, *Pronumele personale enclitice în graiurile ucrainene din Maramureș*, în BȘt, seria A, vol. IV, 1972, p. 107.

²¹² Cf. I. Robciuc, *op. cit.*, p. 118.

²¹³ Vezi V. Rițko, *op. cit.*, p. 194 și O. Horbač, *Dijalektnyj slovnnyk pivnično-dobružaus'koji hovirky s. Verchnij Dunaveč bil'a Tul'ci, Vidbytku z Naukovych Zapysok*, T. XV (XVIII), München, 1968, p. 11.

²¹⁴ F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 254.

4.4. În majoritatea graiurilor ucrainene din România, pronumele demonstrative au structuri locale. Astfel, în graiurile transcarpatice pronumele demonstrative de apropiere și de depărtare au următoarele forme: *sys'* (*ses*), *sys'á* (*sis'á*, *ses'á*, *is'á*), *sy^esé* (*sesé*), *sy^es'í* (*sis'í*, *isí*, *sesí*) (lit. sej, s'a, se, s'i); *tot*, *totá* (*otá*), *totó* (*otó*), *tot'í* (*toty^e*, *totbí*, *otbí*) (lit. toj, ta, te, t'i)²¹⁵.

4.4.1. Pronumele demonstrativ de apropiere din graiurile huțule și bucovinene are forme identice cu cele din limba literară, excepție făcând forma de masculin singular *cés* (lit. cej), în timp ce la cel de depărtare, pe lângă formele *tot*, *totá*, *totó*, *totí* / *totbí* (proprii și graiurilor transcarpatice), întâlnim și formele: *ototá* (*otá*), *ototó* (*otó*), *ototí* (*otí*)²¹⁶.

4.4.2. Dintre inovațiile acestor pronume trebuie menționată contragerea, în cazurile oblice, a unor forme de feminin ale acestora. Astfel, pronumele demonstrative de apropiere *sys'á* / *c'a* are următoarele forme contrase: în cazul dativ și locativ singular, în graiurile transcarpatice întâlnim forma (*na*) *s'i* (lit. s'ij), iar în cele huțule, bucovinene și de stepă (*na*) *c'i* (lit. (na) c'ij); în cazul instrumental singular întâlnim formele *syū* (în graiurile transcarpatice), *ceū* (în graiurile huțule și bucovinene) și *c'óju* (în graiurile de stepă), în timp ce în limba literară avem formele *s'ijeju*, respectiv, *c'ieju*.

4.4.3. În graiurile transcarpatice, ca și în unele huțule, pronumele demonstrativ de depărtare *ta* (lit. ta) are la instrumental singular forma contrasă *toū*, față de limba literară, unde avem *t'ijeju*.

4.4.4. Pronumele demonstrative *c'ej* „acesta”, *toj* „acela”, din graiurile de stepă, au, în cazurile oblice, următoarele forme de plural: *c'ich* (lit. cych), *c'im* (lit. cym), *c'ich* și *c'i* (lit. cych), *c'ímy^e* (lit. cymy), *na c'ich* (lit. na cych); *t'ich* (lit. tych), *tim* (lit. tym), *t'ich* și *ti* (lit. tych), *t'ímy^e* și *t'ímy^e* (lit. tymy), *na t'ich* (lit. na tych). „Apariția lui [i] în locul lui [y] literar se pare că este cauzată de influența formelor de nominativ”²¹⁷ ale acestor pronume (*c'i*, *t'i*).

4.5. În toate graiurile ucrainene din România „a avut loc contragerea desinențelor pronumelor posesive”²¹⁸. De exemplu, pronumele posesive de genul feminin au în cazul genitiv singular formele *móji*, *tvóji*, *svóji* (în graiurile transcarpatice, de stepă și în unele bucovinene) și *moj*, *tvoj*, *svoj* (în graiurile huțule și în cele bucovineano-huțule), în loc de cele literare: *moieji*, *tvojeji*, *svojeji*. La aceleași pronume, în cazul dativ singular întâlnim: *mójoū*, *tvójoū*, *svójoū* (în graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene) și *móju*, *tvóju*, *svóju* (în graiurile de stepă), în timp ce în limba literară avem formele *mojeju*, *tvojeju*, *svojeju*.

4.6. Se remarcă, în unele graiuri, prezența formelor arhaice ale pronumelor determinative, la toate genurile și numerele. Astfel, în graiurile transcarpatice,

²¹⁵ Cf. *Sučasna ukrajins'ka mova*, sub redacția lui O. D. Ponomariv, Kiev, Lebid, 2001, p. 164.

²¹⁶ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 118-119.

²¹⁷ V. Rițko, *op. cit.*, p. 195.

²¹⁸ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 119.

huțule și în unele bucovinene, se întâlnesc forme ca: *kóždyj* (lit. *kožnyj*, *kožen*) „fieceare”, *kóžda* (lit. *kožna*), *kóžde* (lit. *kožne*), *kóžd'i* (lit. *kožn'i*), în timp ce *káždyj* / *káždyj*, *kážda*, *kážde*²¹⁹, *kážd'i* le întâlnim „numai în graiurile transcarpatice”. Tot în aceste graiuri întâlnim și formele *ýnčyj* (lit. *inšyj*) „altul”, *ýnča* (lit. *inșa*) „alta”, *ýnče* (lit. *inše*) „altul” (neutru), *ýnči* (lit. *inși*) „alții” (iar în graiul din Rona de Sus întâlnim următoarele forme, schimbate fonetic: *ýncьj*, *ýnča*, *ýnče*, *ýnči*).

4.7. În unele graiuri transcarpatice se întâlnesc structuri proprii ale pronumelor interogative: *kto* (lit. *chto*) „cine”, *što*, *šo* (lit. *ščo*) „ce”. Forma *šo* este singura care se folosește în graiurile huțule și bucovinene, ea putând fi întâlnită, la genitiv singular, și în formă scurtă: *Čo t'ý chóc'iš?* (lit. *Čoho ty chočeš?*) „Ce vrei tu?”²²⁰.

5. **Numeralul.** În graiurile ucrainene din România numeralul prezintă numeroase forme arhaice și inovații, atât morfologice, cât și fonetice, descrierea acestora reprezentând un mare interes pentru dialectologie.

5.1. Forma de nominativ a numeralului cardinal *odyn* „unu” apare în graiurile ucrainene din țara noastră în variantele: *odyn*, *odén*, *od'én*, *jedén*, dar forma de bază care se remarcă teritorial este *odyn*. Varianta *jedén* se întâlnește doar în unele graiuri transcarpatice, iar *od'én* în cele huțule și bucovinene²²¹.

5.2. Pentru numeralul cardinal *čotýry* „patru”, forma de nominativ înregistrează variantele: *čtýry*^e (*čotbiry*^e, *čotbiry*) – în graiurile transcarpatice; *štýry*^e (*št'ýry*^e) – în graiurile huțule și bucovinene; *čutíri*²²² (*čotýry*, *četbír'i*) – în graiurile de stepă.

5.3. La nominativ numeralul *šist'* „șase” are următoarele variante fonetice: *š'ist'* (în graiurile transcarpatice și în majoritatea celor huțule și bucovinene), *šbist'*, *šbisk'* (în unele huțule și bucovinene) și *š'is'c'*, *šes'c'* (în graiurile de stepă).

5.4. Numeralul *vísim* „opt” apare în graiurile ucrainene din țara noastră în următoarele forme: *v'ís'im* (care este cea mai răspândită), *ús'im*, *vós'im*, *vúsim*. Varianta *ús'im* apare doar în graiurile transcarpatice, în care vechiul [o] a trecut la [u] (Crăciunești, Tisa și Lunca la Tisa), iar variantele *vúsim* și *v'ís'im* se întâlnesc în acele graiuri transcarpatice în care sistemului fonetic îi este proprie vocala [ɨ] (Rona de Sus, Remeți și Teceul Mic). În graiurile de stepă în care trecerea vechiului [o] la [i] nu a avut loc în mod consecvent, este răspândită varianta *vó'si'm*²²³.

5.5. Diferite schimbări fonetice au cunoscut și numerele cardinale *odynác'at'*, *dvanác'at'*, ... *dev'atnác'at'* „unsprezece, doisprezece, ... nouăsprezece”. În graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene sunt răspândite formele: *jedynác'it'* (și *odynác'c'it'*, *odyⁿnác'c'it'*, *odbynác'c'it'*), *dvanác'it'* (și *dvanác'c'it'*, *dvanác'c'it'*). Următoarele numere, adică până la *nouăsprezece*, sunt apropiate ca

²¹⁹ D. Horvath, *Graiul ucrainean...*, p. 15.

²²⁰ Cf. I. Robciuc, *op. cit.*, p. 119-120.

²²¹ *Ibidem*, p. 120.

²²² Cf. V. Rițko, *op. cit.*, p. 194.

²²³ I. Robciuc, *loc. cit.*

formă cu cele exemplificate mai sus. Formele în care are loc trecerea lui [a] la [i] (cf. *odynác'it'* – lit. *odynac'at'*) se păstrează și în graiurile de stepă: *dvanác'it'*, *tryⁿnác'it'* (lit. *trynedc'at'*), *čoty^rrnác'it'* / *čutirnác'it'* (lit. *čotyrnadc'at'*) etc. Prin această trăsătură, graiurile ucrainene din Dobrogea sunt apropiate de unele graiuri ale dialectului sud-vestic.

5.6. O caracteristică morfologică o reprezintă formarea numeralelor „compuse necontopite”, de tipul *douăzeci și unu*, *douăzeci și doi*,...*nouăzeci și nouă* (lit. *dvadc'at'odyn*, *dvadc'at'dva*,...*dev'anosto dev'at'*). În graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene zecile se leagă de unități cu ajutorul conjuncției *i* (*dvác'c'it' i odyⁿn*, *dvác'c'it' i dva*, *try^cc'c'it' i pjat* etc. – în graiurile transcarpatice; *dvác'ik' i try*, *tryc'ik' i v'ís'im*, *sórok i pjêt'* etc. – în graiurile huțule și bucovinene), în timp ce în limba literară această legătură se face direct, fără conjuncția *i*²²⁴ (*dvadc'at' odyn*, *dvadcat' pjat*, *trydc'at try*, *sorok odyn*, ș.a.m.d.). Ținând cont că acest procedeu de formare a unor astfel de structuri era caracteristic limbii slave vechi²²⁵, se poate considera că prezența conjuncției *i* în această situație constituie un arhaism. În același timp, dat fiind contactul strâns dintre aceste graiuri și limba română, care cunoaște construcții similare²²⁶, această trăsătură ar putea fi și rezultatul influenței celei din urmă. Între dialectologiile români care s-au ocupat de studierea graiurilor ucrainene din țara noastră, părerile sunt împărțite. D. Horvath consideră că existența acestor structuri în graiurile transcarpatice (în special în cele din Crăciunești și Tisa) se explică prin influența limbii române²²⁷, în timp ce I. Robciuc este de părere că în graiurile huțule (și în cele bucovineano-huțule, n.n.) „în cazul de față avem de-a face cu un arhaism a cărui menținere a fost favorizată de mediul românesc”²²⁸. Asupra acestor structuri din graiurile huțule nu ne putem, deocamdată, pronunța, dar în ceea ce privește formele din graiurile transcarpatice suntem de părere că ele sunt arhaice. Ca dovadă, menționăm faptul, că pentru numeralele cardinale de tipul *unsprezece*, *doisprezece*, ... *nouăsprezece* întâlnim în graiul din Rona de Sus (la populația vârstnică) formele *odén na dés'at'*, *dva na dés'at'* etc., care le continuă pe cele din slava veche (*jedinũ na desęte*, *dũva na desęte* ș.a.m.d.). În afară de aceasta, e cunoscut faptul că în limba română respectivele numerale s-au format după modelul slav vechi (unu spre zece > *unsprezece*)²²⁹.

²²⁴ * * *Sučasna ukrajins'ka literaturna mova*, p. 250.

²²⁵ M. I. Oros, *Paleografie și limbă slavă veche*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1996, p. 96.

²²⁶ În limba română numerale cardinale de tipul *douăzeci și unu*, *douăzeci și doi*, *treizeci și trei* ș.a.m.d. s-au format după modelul slav, ca de exemplu: *șești desętũ i(t) tũrje*: *șaizeci și trei* (cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 304).

²²⁷ D. Horvath, *op. cit.*, p. 16.

²²⁸ I. Robciuc, *Morfologia graiului...*, p. 294.

²²⁹ Și în limba română contemporană numeralele compuse contopite începând cu *unsprezece* până la *nouăsprezece* s-au format după modelul slav vechi (*jedinũ na desęte...*) unu spre zece > *unsprezece*, doi spre zece > *doisprezece* etc., unde lui *na* îi corespunde rom. *spre*. (cf. I. Iordan, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului, 1956, p. 357-358, și Al. Rosetti, *loc. cit.*).

5.7. Numeralul cardinal *dev'anósto* „nouăzeci” apare în graiurile ucrainene din România cu două variante lexico-morfologice, plus câteva variante fonetice: *de'v'addýs'at'* (*dyv'addýs'at'*, *deüjik'dis'ét'*, *dev'idis'ét'*, *d'eüjik'dis'ék'*) și *dy'v'anósto*. Prima formă, cu variantele sale fonetice, este răspândită în graiurile transcarpatice (în care se folosesc și formele *dy'v'anósto*, *dejanósto*), huțule și bucovinene, iar cea de-a doua (proprie și limbii literare) se întâlnește în graiurile de stepă²³⁰.

5.8. Forma de nominativ a numeralului cardinal *dvísti* „două sute” are în graiurile ucrainene din țara noastră mai multe variante. Astfel, în graiurile transcarpatice se remarcă forma *dvásto*, în cele huțule și bucovinene *dv'ísta* (se pare, prin analogie cu *trýsta*, *štýry'sta*), iar în unele graiuri de stepă, *dv'ís'c'i*.

5.9. În graiurile huțule, bucovinene și de stepă numeralele cardinale compuse de la *pjat'sót* „cinci sute” până la *dev'at'sót* „nouă sute” se formează ca și în limba literară, adică la forma de nominativ a numeralului *pjat'* se adaugă forma de genitiv a lui *sto* (*sot*): *pjat'sót*, *s'ist'sót* / *s'isc'sót*, *s'imsót*, *vi'simsót*, *d'ev'at'sót* / *d'eüjiksót*. În graiurile transcarpatice aceste numerale sunt alcătuite numai din forme de nominativ, adică *sto* nu apare la genitiv: *pját'sto*, *s'íst'sto*, ... *dy'v'at'sto*.

5.10. Trebuie menționat faptul că în graiurile transcarpatice, numeralele *sto*, *dvásto*, *trýsto* / *trústo*, *čotýrysto* / *čotóbrysto*, *pját'sto*, *šís'sto* / *šíst'sto*, *s'ímsto*, *ús'imsto* / *vúsimsto*, *dy'v'at'sto* nu se declină, cu excepția lui *sto* (pentru care, în unele graiuri avem la dativ *stom*, și la instrumental *stomá*), ca și a variantelor acestuia: *sótka* / *stótka*, *stóũka*. Cazul lor se deduce din forma substantivală²³¹: *u sto l'uděj* „la o sută de oameni”, *dvásto chlópc'am* „la două sute de băieți”, *pját'sto d'ivčátamy(ы)* „(cu) cinci sute de fete”.

5.11. În toate graiurile, la numeralele de la *cinci* (lit. *pjat'*) până la *douăzeci* (lit. *dvadc'at'*), și, de asemenea, *treizeci* (lit. *trydc'at'*), *patruzeci* (lit. *sorok*), *cincizeci* (lit. *pjades'at'*), *șaizeci* (lit. *šistdes'at'*), *șaptezeci* (lit. *simdes'at'*) și *optzeci* (lit. *visimdes'at'*), desinența de genitiv, dativ și locativ, **-y**, proprie limbii literare, nu apare. Aceste numerale au la cazurile sus-amintite desinențe identice cu numeralele *doi* (lit. *dva*), *trei* (lit. *try*), *patru* (lit. *čotyry*). De exemplu, în locul formelor literare pentru genitiv *pjaty* și *pjat'och*, întâlnim în graiuri doar forma *pjat'óch* (cu variantele *pjet'óch*, *pjit'óch*); în locul formelor literare de dativ *šesty* și *s'ist'yeh*, avem forma dialectală *š'ist'óch* (cu varianta *š'ist'óch*), iar în locul formelor literare de instrumental *s'oma* și *simoma* avem în graiuri doar forma *s'imá* (cu varianta *sid'má*) etc.

5.12. Toate numeralele ordinale, ca și numeralul *tréty'j* / *trétij* (lit. *tretij*) „al treilea”, se declină ca și adjectivele și pronumele de tip adjectival, despre care am vorbit în paginile anterioare.

6. Verbul. În graiurile ucrainene din România există atât forme verbale care coincid cu cele din limba literară, cât și forme care se deosebesc în totalitate de

²³⁰ Cf. I. Robciuc, *Studii...*, p. 121.

²³¹ D. Horvath, *op. cit.*, p. 16-17.

acestea, adică dialectale. Trăsături arhaice și inovații se găsesc la toate modurile și timpurile verbale.

6.1. În graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene infinitivul se formează cu ajutorul sufixelor **-ty** (cu variante fonetice) și **-čy** (la verbele cu tema în [g, k]), în timp ce în limba literară avem doar **-ty**: *chodýty*^e (lit. chodyty) „a umbla”, *sokotyty* „a păzi”, *re^vváty* „a plânge”; *stryčy*^e (lit. stryhty) „a tunde”, *pečy* (lit. pekty) „a coace, a frige” (în graiurile transcarpatice); *ity* „a merge”, *práty*^e „a spăla rufele la râu”, *rváty* „a rupe”, *ve^vstý* „a căra”, *toučy* „a toca, a bate”, *l'ičy* „a se culca”, *stryčy* „a tunde” (în graiurile huțule și bucovinene)²³². În graiurile transcarpatice, în care întâlnim vocala [ɨ] și vechiul grup [či] (Rona de Sus, Remeși și Teceul Mic), întâlnim sufixele **-ty** și **-či**: *chodbity*, *sokobity* „a păzi”, *reváty*, *hadkuváty* „a avea grijă”, *stráčy*, *pečy* etc.

6.1.1. Folosirea în paralel a celor două sufixe (**-ty** și **-čy**) cu variantele lor (**-ti**²³³ și **-č'i**) se remarcă doar în graiurile huțule și în unele bucovinene. În aceste graiuri, **-ty**, cu varianta fonetică **-tý**²³⁴, apare la verbele al căror sufix este accentuat (*hre^vbstý* „a grebla”, *itý*, *ve^vstý*, *ple^vstý* „a împleti”), în timp ce **-ti** apare la cele cu sufix neaccentuat (*chodýti*, *práti*, *kolóti* „a crăpa”, *klásti* „a pune, a așeza”, *stulýti* „a ascunde”. Varianta **-ti** cuprinde cel mai mare număr de verbe în graiurile huțule și în cele bucovineno-huțule. Ca și în limba rusă veche, verbele cu tema în [g, k] formează infinitivul cu sufixul **-čy**, atunci când acesta este sub accent: *močy* (lit. mohty), *toučy* (lit. tovkty) „a bate, a toca, a sfărâma”, *l'ičy* (lit. l'ahty), *pomočy* (lit. pomohy) „a ajuta”, *p'ičy* (lit. pekty), și cu **-č'i**, în poziție neaccentuată: *b'ič'i* (lit. bihty) „a alerga”, *stryč'i* (lit. stryhty)²³⁵.

6.1.2. În graiurile de stepă infinitivul are sufixul **-t'** (dar poate apărea și forma cu **-ty**): *kazát'* (lit. kazaty) „a spune”, *v'ib'irát'* (lit. vybyraty) „a scoate afară, a alege”, *hovorýt'* (lit. hovorýty) „a vorbi”, *nazy^vvát'* (lit. nazyvaty) „a numi”, *orát'* (lit. oraty) „a ara”, *pysát'* (lit. pysaty) „a scrie”, *nar'ikát'* (lit. narikaty) „a cârți, a reproșa, a muștra”.

6.2. La timpul prezent, în graiurile huțule, bucovinene și de stepă, formelor de persoana I singular ale verbelor de conjugarea a II-a nu le sunt proprii alternanțele consonantice /s/ – /š/, /z/ – /ž/, /t/ – /č/, /d/ – /dž/, caracteristice limbii literare²³⁶: *prós'u* „(eu) rog”, *nós'u* „(eu) duc (în spate)”, *kós'u* „(eu) cosesc”, *vóz'u* „(eu) duc, car”, *le^vt'ú* „(eu) zbor”, *krút'u* „(eu) răsucesc, întorc”, *molót'u* „(eu) scutur”, *vód'u* „(eu) duc (de mână)”, *chód'u* „(eu) umblu” (în graiurile huțule și bucovinene);

²³² Cf. I. Robciuc, *op. cit.*, p. 122.

²³³ Suffixul **-ti** se întâlnește și în alte graiuri ucrainene ale dialectului sud-estic (cf. I. Pan'keyvč, *op. cit.*, p. 300).

²³⁴ În poziție accentuată, /y/ din desinența **-ty** se realizează ca /y/ (cf. I. Pătruț, *Fonetica graiului huțul...*, p. 16, și C. Reguș, *Formele verbale arhaice în graiurile huțule și bucovinene ale limbii ucrainene*, în SCL, XX, 1969, nr. 1, p. 96).

²³⁵ I. Robciuc, *Morfologia graiului...*, p. 287.

²³⁶ * Cf. *Sučasna ukrajins'ka literaturna mova*, p. 287.

hološ'ú „(eu) anunț”, *kras'ú* „(eu) vopsesc”, *nos'ú*, *l'áz'u* „(eu) mă culc”, *vóz'u*, *le't'ú*, *krut'ú* „eu amestec, agit”, *chod' ú*, *horod' ú* „(eu) îngrădesc”. Aceste forme au apărut prin analogie cu radicalul verbelor respective: *prosýty^e(i)*, *nosýty^e(i)*, *kosýty^e(i)*, *vozýty^e(i)*, *le't'ítý^e(i)*, *krutýty^e(i)*, *molotýty^e(i)*, *vodýty^e(i)*, *chodýty^e(i)*, *krasýty^e(i)* etc. În locul alternanțelor sus-menționate, în graiurile huțule, bucovinene și de stepă, precum și în multe graiuri ale dialectelor sudice (sud-estice și sud-vestice)²³⁷ se realizează alternanțele: /s/ - /s'/, /z/ - /z'/, /d/ - /d'/, /t/ - /t'/, după cum se poate observa din exemplele de mai sus. Trebuie menționat faptul că la unii vorbitori ai graiurilor huțule și bucovinene, paralel cu formele de tipul *nos'ú*, *prós'u*, *vóz'u*, *chód'u*, *krút'u*, se întâlnesc și forme ca: *noš'ú*, *próš'u*, *vóž'u* *chóž'u*, *krúč'u* etc.²³⁸.

6.2.1. În unele graiuri ucrainene din România, la persoana I singular și a III-a plural prezent, după consoanele labiale ale temei nu apare [l] epentetic, ca în limba literară, în care labialele /b/, /p/, /m/, /v/ alternează cu grupurile /bl'/, /pl'/, /ml'/, /vl'/.

6.2.1.1. Astfel, în unele graiuri transcarpatice, în locul grupului /ml'/, propriu limbii literare, apare grupul /mn'/, adică vechiul [j] din grupul /mj/ (lit. </ml'/) se nazalizează și apare [n'] epentetic în locul lui [l] literar: *drímn'u* (lit. driml'u) „(eu) ațipesc”, *lómnn'u* (lit. loml'u) „(eu) rup”.

6.2.1.2. În graiurile huțule și bucovinene vechea palatalizare a labialelor a trecut într-o nouă articulare iotată (adică, în locul lui [l] epentetic apare [j]), având ca rezultat următoarele alternanțe: /b/ - /b'/: *l'ubýti* - *l'úb'u* - *l'úb'i* „a iubi”; /p/ - /p'/: *spáti* - *sp'u* - *sp'ut* „a dormi”; /m/ - /m'/: *lomýti* - *lóm'u* - *lóm'é* „a rupe”; /v/ - /v'/: *lóvyti* - *lów'u* - *lów'é* „a prinde”²³⁹.

6.2.2. La formele de persoana a II-a singular prezent ale verbelor de conjugarea I, în multe graiuri, apare desinența -iš în locul celei neaccentuate -eš, din limba literară: *znájiš* „(tu) știi”, (*i*) *hrájiš* „(tu) joci”, dar întâlnim și *dúmaješ* „(tu) gândești, ascuți” (în unele graiuri transcarpatice); *d'ýchajiš* „respiri”, *l'ítajiš* „(tu) zbori”, *sp'ivá(j)iš* „(tu) cânti” (în graiurile huțule și bucovinene); *dúmajiš* „(tu) gândești”, *slúchajiš* „(tu) ascuți”, *hrájiš* „(tu) joci”, *py'tájiš* „(tu) întrebi” (în graiurile de stepă).

6.2.3. Reducerea sau chiar dispariția lui [e] neaccentuat situat după [j] se păstrează și în desinențele de prezent ale persoanei I și a II-a plural: *znájimo* - *znájite^y(i)* (lit. znajemo - snajete) „știm - știți”, *rubájimo* - *rubájite^y(i)* (lit.

²³⁷ Cf. F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 95-96, 185, 246.

²³⁸ Aceste situații au fost remarcate de A. Vraciu în graiul huțul din Benea (cf. *Note de dialectologie slavo-română. (Observații asupra unui grai ucrainean și asupra unui grai rusesc din R.P.R.)*, în RS, VII, 1963 p. 135), și de C. Reguș în anchetele pe care le-a întreprins în valea Sucevei între anii '66 - '67 (cf. *Flexiunea verbală în graiul huțul din valea Sucevei*, în *Studii de slavistică*, vol. II, București, 1971, p. 253-274.).

²³⁹ Cf. C. Reguș, *Flexiunea verbală...*, p. 258.

rubajemo – rubajete) „tăiem – tăiați”, *slúchajmo – slúchajte^v(i)* (lit. sluchajemo – sluchajete) „ascultăm – ascultați”. După cum afirmă I. Robciuc, această caracteristică este proprie unor graiuri huțule și bucovinene²⁴⁰.

6.2.4. În graiurile ucrainene din România, forma persoanei a III-a singular prezent a verbelor de conjugarea a II-a reprezintă un interes deosebit datorită particularităților sale morfologice și a variantelor fonetice ale desinențelor care o caracterizează.

6.2.4.1. În graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene, verbele la persoana a III-a singular prezent apar cu două variante: *vózy^t, stély^t, róby^t, prósy^t, chódy^t* și *vózy^e, stély^e*, „(el, ea) așterne”, *róby^e* „(el, ea) muncește”, *prósy^e* „(el, ea) roagă”, *chódy^e*. Cea de-a doua formă, proprie numai verbelor cu accentul pe temă, apare sub influența verbelor de conjugarea I, ale cărei forme sunt preferate în defavoarea formelor corespunzătoare celei de-a II-a conjugări (adică dispăre desinența **-t**, iar sufixul **-y-** se realizează ca **-y^e**: *stély^t > stély^e*). Din punct de vedere morfologic, aceste două forme sunt echivalente. Această „trecere” a verbelor de la o conjugare la alta este proprie și altor graiuri ale dialectului sud-vestic și ale celui sud-estic²⁴¹.

6.2.4.2. Față de graiurile transcarpatice, în care folosirea acestor forme este mai redusă, în unele graiuri huțule și bucovinene acestea implică, la rândul lor, și variante fonetice. Astfel, pe lângă sufixul **-y^e** (care apare atunci când accentul este pe temă), întâlnim în varianta fonetică **-i**, care apare după dentalele [d, t, n]: *vódi, chódi, krúti, hóni* „(el, ea) conduce, mână”. Atât în graiurile transcarpatice, cât și în cele huțule și bucovinene, aceste forme sunt folosite paralel, ele putând fi întâlnite chiar și în limba uneia și aceleiași persoane.

6.2.4.3. În graiurile de stepă, forma de persoana a III-a singular apare la timpul prezent în următoarele variante: *chóde^y, nóse^y, próse^y, vóze^y, báče^y* „(el, ea) vede” și *chódy^t, nósy^t, prósy^t, vózy^t, báčyt^t*. Mai des întâlnită este prima formă, cea fără **-t**, care este și cea de bază. Dispariția lui **-t** are loc, ca și în celelalte graiuri, atunci când accentul cade pe tema verbului²⁴².

6.2.4.4. O trăsătură specifică graiurilor de stepă constă în faptul că, pentru forma de persoana I plural prezent, întâlnim două variante care funcționează în paralel: *rvy^{mó}* „(noi) rupem”, *sy^{dymó}* „(noi) stăm”, *róby^{mo}* „(noi) muncim”, *čýstymo / čýstym* „(noi) curățăm”, *r^lčy^{mo} / r^lčy^m* „(noi) tăiem”, *sapájemo / sapájem* „(noi) săpăm”, *m^lšy^m* „(noi) frământăm”, *pr^ladém* „(noi) toarcem”, *krasy^m* „(noi) vopsim”. Forma cu desinența **-mo** (identică cu limba literară) se remarcă, în majoritatea cazurilor, doar atunci când flectivul [o] este accentuat: *rvymó, oremó, cydymó*, iar în poziție neaccentuată întâlnim, de obicei, **-m**²⁴³: *vyzém, rvem, m^lšy^m*.

²⁴⁰ I. Robciuc, *Studii...*, p. 124.

²⁴¹ F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 98-99.

²⁴² V. Riško, *op. cit.*, p. 196.

²⁴³ I. Robciuc, *loc. cit.*

6.2.4.5. Desinența **-me** (în poziție neaccentuată **-me^y**), proprie limbii ruse vechi, se remarcă (la persoana I plural, prezent), în unele graiuri transcarpatice, mai exact în cel din Rona de Sus, unde avem **-me** indiferent de accent (*róbbyme, chódyme, nesemé*), și în graiul din Remeți și Teceul Mic, unde întâlnim și desinența **-me^y**: *róby^emy^e, chód^eme^y, nesemé^y*. Această desinență apare și în unele graiuri huțule de pe valea Sucevei²⁴⁴.

6.2.4.6. În graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene se remarcă existența la persoana a II-a plural, spre deosebire de limba literară, a lui **-t** dur, trăsătură proprie multor graiuri ucrainene sud-vestice: *dajút* „(ei) dau”, *pe^yčút, čytájut, chód'at, id'át* „(ei) mănâncă”; *kážut* „(ei) spun”, *sp'ivájut* „(ei) cântă”, *dojút* „(ei) mulg”, *prós'ut* „(ei) roagă”. Aceeași situație (cu **-t**, față de **-t'** din limba literară) o întâlnim și la imperativ: *byr'út!* „luați!”, *ne^s'ít!* „duceți!”, *chód'it* „umbrați!”.

6.2.4.7. Un element distinctiv, în graiurile huțule și bucovinene, îl reprezintă tendința avansată de reorganizare a celei de-a II-a conjugări, reflectată prin substituirea sufixului **-a-** de la persoana a III-a plural cu sufixul **-u-**, propriu primului tip de conjugare: *bižút* (lit. bižat') „(ei) aleargă”, *kr'ičút* (lit. kričat') „(ei) strigă”, *stél'ut* (lit. stel'at') „(ei) aștern”, *sól'ut* (lit. sol'at') „(ei) sărează”. Procesul de „trecere”, după cum afirmă I. Robciuc²⁴⁵, nu poate fi socotit încheiat, deoarece, alături de verbele definitiv contopite cu cele de la primul tip de conjugare (*bižút, kr'ičút*, etc.), sunt destul de frecvente formele care prezintă un anumit paralelism: *var'út / var'é* „(ei) fierb”, *nós'ut / nós'i, vóz'ut / vóz'i, sy^eg'út / sy^eg'é*²⁴⁶. Forma care nu conține fonemul /t/ prezintă la rândul ei variante fonetice (datorate trăsăturilor fonetice locale), în care vocalele [ê] și [i] din formele *var'é, nós'i* sunt reflexele sufixului tematic **-a-**.

6.3. Verbele la timpul trecut nu țin cont de categoria persoanei, în schimb ele se modifică, la numărul singular, după gen.

6.3.1. În graiurile ucrainene din România, forma timpului trecut este o continuare a vechiului „participiu trecut activ II”²⁴⁷ (numit și participiul în *-lū, -la, -lo*), schimbat fonetic. Altfel spus, forma sintetică a trecutului, proprie și limbii literare, se formează de la tema infinitivului, la care se adaugă sufixul **-ū**²⁴⁸ pentru genul masculin (*braū* „(el) lua”, *(i)hrāū* „(el) juca”, *spāū* „(el) dormea”), **-l(a)** pentru genul feminin (*brála, (i)hrála, spála*), **-l(o)** pentru genul neutru (*brálo, hrálo, spálo*), și **-l(y^e)**²⁴⁹ pentru plural (*brály^e, hrály^e, spály^e*).

Trebuie menționat faptul că forma de masculin prezintă (ca și în limba literară) unele neregularități. Sufixul **-ū** este caracteristic numai verbelor, al căror sufix tematic (tema de infinitiv) se termină în vocală (cf. *braū, ihrāū, spovidāū* etc.).

²⁴⁴ Cf. C. Reguș, *Flexiunea verbală...*, p. 261.

²⁴⁵ I. Robciuc, *Morfologia graiului...*, p. 303.

²⁴⁶ Sunetul [g'] este varianta fonemului /d'/ (cf. C. Reguș, *Flexiunea verbală...*, p. 257).

²⁴⁷ M. I. Oros, *op. cit.*, p. 115.

²⁴⁸ Sufixul /-ū/ este o variantă pozițională a lui I > lū (în limba ucraineană literară, -v).

²⁴⁹ În funcție de caracteristicile fonetice ale graiurilor, [-y^e] poate avea următoarele variante: /-e^y/, /-u/, /-i/, ultima fiind înregistrată la huțulii din Brodina (cf. I. Pătruț, *op. cit.*, p. 18), în exemple ca: *izmišéli* „au amestecat”, *dáli* „au dat”, *zrobéli* „au făcut”.

Verbele cu sufixul tematic **-Ø-** și cu radicalul terminat în consoană, precum și unele verbe cu sufixul tematic **-nu-** au la timpul trecut (masculin) desinența **-Ø-** : *vézty* – *viz*, *néstý^e* – *n'is*, *pečí* – *pik*, *zamérznuty* „a îngheța” – *zaméřz* (în graiurile transcarpatice); *v'ěsti* – *vy'z*, *n'ěsti* – *n'is*, *tre'stí* – *tr'ēs*, *stryč'i* – *stryh*, *pe'čí* – *p'ik*, *p'uknuty* „a pocni, a sparge” – *puk*, *zachrýpnuty* „a răguși” – *zachrýp* (în graiurile huțule și bucovinene).

6.3.2. O trăsătură specifică graiurilor transcarpatice, huțule și bucovinene este folosirea, în paralel cu formele de trecut sintetic, a celor de perfect însoțite de enclitice. Acest al doilea tip de trecut include o formă identică cu primul, la care se adaugă formele personale contrase ale vechiului auxiliar *búty^e*, la prezent: *kosýŭ-(j)y^m* „(eu) am cosit”, *kosýŭ-(j)y^s* „(tu) ai cosit”, *kosýla-m* „(eu) am cosit” (fem.), *kosýla-s* „(tu) ai cosit” (fem.), *kosýly^e-sme^y* „(noi) am cosit”, *kosýly^e-ste^y* „(voi) ați cosit” (în graiurile transcarpatice), *výd' iŭ-(j)im* „(eu) am văzut”, *výd' iŭ-(j)y^s* „(tu) ai văzut”, *výd' ila-m* „(eu) am văzut” (fem.), *výd' ila-s* „(tu) ai văzut” (fem.), *výd' ily^e-sme^y* „(noi) am văzut”, *výd' ily^e-ste^y(i)* „(voi) ați văzut” (în graiurile huțule și bucovinene). Formele compuse de acest tip reprezintă urme ale vechiului perfect, în care auxiliarul *buty* arăta raportarea acțiunii trecute la momentul vorbirii și, în același timp, indica persoana care săvârșea acțiunea. Treptat, *buty* încetează să mai exprime raportarea trecutului la prezent, păstrându-se doar ca morfem în determinarea persoanei²⁵⁰.

6.3.3. Verbul arhaic *búty^e* (< *jesmĭ*), față de graiurile huțule și bucovinene (unde întâlnim doar rămășițe ale acestuia la persoana I și a II-a singular și plural), are în graiurile transcarpatice paradigma prezentului completă, în cazul în care are valoare predicativă: *jem*, *jes*, *je*, *jesmó(é)*, *jesté*, *sut*. De la același verb, există în unele graiuri transcarpatice cazuri când forma *je* se folosește pentru toate persoanele la singular și plural prezent²⁵¹: *ja je* „eu sunt”, *ty je* „tu ești”, *un (oná) je* „el (ea) este”, *my je* „noi suntem”, *vy je* „voi sunteți”, *oný je* „(ei, ele) sunt”.

6.3.4. Formele conservate ale verbului atematic *jesmĭ* își modifică poziția față de verb atât la singular, cât și la plural, ele putând fi atașate altor cuvinte apropiate din propoziție. Față de verbul predicativ, acestea pot fi enclitice sau proclitice: *Čohó-s spaŭ?* „De ce ai dormit?”; *Kudbĭ-c chodbĭla?* „Pe unde ai umblat?”; *Mý-smo s'a ne^y výd' ily^e daŭnó!* „Noi nu ne-am văzut de mult!”; *Vu jesté dóbri* „Dumneavoastră sunteți bun”. (în graiurile transcarpatice); *D'ě-s chod'ýŭ?* „Pe unde ai umblat?”; *Čimú-s pr'íslá?* „De ce ai venit?”; *U kóho-sti búly^e?* (în graiurile huțule și bucovinene)²⁵².

6.3.5. În graiurile transcarpatice, la persoanele I și a II-a singular și plural, pe lângă formele scurte de perfect analitic (prezentate mai sus) apar și cele lungi. Acestea se folosesc atunci când „persoana care săvârșește acțiunea este scoasă în

²⁵⁰ Cf. F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 100.

²⁵¹ D. Horvath, *Aspecte arhaice ale timpurilor verbale în graiul ucrainean din Crăciunești și Tisa*, în BȘt, seria A, vol. V, 1980, p. 73.

²⁵² I. Robciuc, *op. cit.*, p. 304.

evidență sau este pusă în opoziție cu alta²⁵³: *Ты жєс буї дóма, а не жа!* „Tu ai fost acasă, nu eu!”; *My жєsmó výč'ily^e, а не вы!* „Noi am văzut, iar nu voi!”; *Vy жєsté kazály šo prýjdyty^e skóro* „Voi ați spus că o să veniți devreme”.

6.4. Pe lângă perfect, în graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene, formele enclitice ale auxiliarului *buty^e* apar și ca părți componente ale mai mult ca perfectului. Acestea se folosesc doar la persoana a II-a singular și la cele de I și a II-a plural: *-jys / -jes, -s, -smo(e), -sty^e(e)* (în graiurile transcarpatice); *-jis, -s, -smy, -st'y* (în graiurile huțule); *-(j)is, -s, -sme^y, -sti* (în graiurile bucovinene). Acestea sunt intercalate între formele auxiliarului *buty^e* și verbul predicativ, ambele la trecut: *buї jys pry^e(j)šóů* – pers. a II-a sg. masc. de la „a veni”, *búla-s pry^ejšlá* – pers. a II-a sg. fem., *búly^e-smo pry^ejšlý* – pers. I pl. (în graiurile transcarpatice); *buї-(j)is p'išóů* – pers. a II-a sg. masc. de la „a pleca”, *búla-s p'išlá* – pers. a II-a sg. fem., *búly^e-sme^y p'išlý* – pers. II pl., *búly^e-ste(i) p'išlý* – pers. a II-a pl. (în graiurile huțule și în unele bucovinene)²⁵⁴.

6.4.1. Pe lângă acest tip de formare a mai mult ca perfectului mai există două. Cel de-al doilea, propriu tuturor graiurilor ucrainene, ca și limbii literare, este compus din formele de trecut sintetic ale auxiliarului *buty^e* (*buї, búla, búlo, búly^e*), asociate cu trecutul sintetic al verbului de conjugat: (*ja, ty, on*) *buї učynýů*, (*ja, ty, oná*) *búla učynýla*, (*ja, ty, onó*) *búlo učynýlo*, (*my, vy, oný*) *búly^e učynýly^e* (de la *učynúty* dial. „a face”).

6.4.2. Cel de-al treilea tip de mai mult ca perfect este propriu doar graiurilor transcarpatice, fiind constituit din „formele reduplicate ale verbului ajutător *buty^e* (sau alte verbe auxiliare atașate acestuia) și un verb predicativ sau la infinitiv, când predicatul este compus²⁵⁵: 1. (*ja, ty, un*) *buї buї učynýů*, (*oná*) *búla búla učynýla*, (*onó*) *búlo búlo učynýlo*, (*my, vy, oný*) *búly búly učynýly*; 2. (*ja*) *maї buї učynýty^e* „eu avusesem de făcut”; 3. (*ty*) *chot'íu buї učynýty^e* „tu vrusei să faci”; 4. (*un*) *tréba buї učynýů* „el trebuise să facă”; 5. (*oná*) *tréba búla učynýla*, (*onó*) *tréba búlo učynýlo*. De asemenea, între formele reduplicate ale verbului *búty^e* poate fi intercalat elementul *jesm*: *buї jym buї učynýů*; *buї jys buї učynýů*; *búla-s búla učynýla* etc.

6.5. În graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene este răspândită forma analitică a viitorului, „proprie numai verbelor cu aspect imperfectiv, compusă din infinitiv și afixele mobile provenite din vechiul auxiliar *jati*, schimbate fonetic²⁵⁶. În comparație cu limba literară, unde vechiul auxiliar s-a contopit cu verbul la infinitiv și stă în urma acestuia (dând naștere formei sintetice, care se întâlnește mai rar în dialecte), în graiurile sus-menționate aceste două elemente constitutive sunt de sine stătătoare. Formele *mu, meš, me, mémo(é), metý^e(e), mut* au funcție identică cu pronumele personale, adică arată categoria persoanei. Acestea stau întotdeauna

²⁵³ D. Horvath, *loc. cit.*

²⁵⁴ Cf. I Robciuc, *Studii...*, p. 126.

²⁵⁵ D. Horvath, *Graiul ucrainean...*, p. 18.

²⁵⁶ C. Reguș, *Forme verbale arhaice...*, p. 96.

înaintea verbului: *mu robýty^e* (lit. robytymu) „voi lucra”, *meš robýty^e* (lit. robytymeš) „vei lucra”, *me robýty^e* (lit. robytyme) „(el, ea) va lucra”, *mém(e) robýty^e* (lit. robytymemo) „vom lucra”, *metý^e robýty^e* (lit. robytemete) „veți lucra”, *mut robýty^e* (lit. robytymut') „vor lucra” (în graiurile transcarpatice); *mu vozýty^e(i)* „voi căra”, *meš vozýty^e(i)* „vei căra”, *me vozýty^e(i)* „va căra”, *mém(e) vozýty^e(i)* „vom căra”, *méte^v vozýty^e(i)* „vor căra” (în graiurile huțule și bucovinene). Acest mod de formare a viitorului este propriu și altor graiuri ucrainene sud-vestice²⁵⁷, fiind mai des întâlnit în graiurile pocuto-bucovinene²⁵⁸.

6.5.1. La persoana I, afixul *mu* se folosește mai rar, datorită tendinței de înlocuire a acestuia cu *búdu* (cf. *búdu robýty^e* „voi lucra”, formă proprie și limbii literare) și cu *máju* (cf. *máju pysáty^e* „voi scrie, am de scris”). Astfel, în unele graiuri bucovinene, în cele huțule și transcarpatice se remarcă încă o formă analitică a viitorului imperfectiv, formată din prezentul verbului auxiliar *máti*, căruia *i* se alătură infinitivul verbului de conjugat: *máju mast'ýti* „voi zugrăvi (am de zugrăvit)”, *májiš mast'ýti*, *máji(t) mast'ýti*, *máji'mo mast'ýti*, *májiti mast'ýti*, *májut mast'ýti* (în graiurile bucovinene)²⁵⁹; *máju kup'íti* „voi cumpăra (am de cumpărat)”, *máje^vš kup'íti*, *máje^v(t) kup'íti*, *máje^vmo kup'íti*, *máje^vŕy kup'íti*, *májut kup'íti* (în graiurile huțule); *máju kosítty* „voi cosi, am de cosit”, *máješ kosítty*, *máje kosítty*, *májeme kosítty*, *májete kosítty*, *májut kosítty* (în graiul transcarpat, din Rona de Sus).

6.5.2. În graiurile transcarpatice viitorul compus se poate forma și cu un alt verb ajutător, precum *póčnuŕy* (*žáčnuŕty* / *náčnuŕty*) „a începe”, *chotítty(ы)* „a vrea”. La forma de viitor a acestuia se adaugă infinitivul verbului de conjugat: *žáčnu robítty* „voi începe să lucrez”, *náčnu pysáty^e* „voi începe să scriu”, *chóču mastítty* „voi zugrăvi (vreau să zugrăvesc)”.

6.5.3. În graiurile ucrainene ale Dobrogei se remarcă folosirea în paralel a două variante ale viitorului cu aspect imperfectiv, cea sintetică (*klúkaty^eme* „(el) va chema”, *nočuváty^ememo* „vom înnopta”) și cea analitică (*búdu brat'* „voi lua”, *búdem p'idhónyt'* „vom mâna, vom zori”)²⁶⁰.

Menționăm faptul că aceste două forme se întrepătrund, ele putând, cu ușurință, să se substituie una prin alta în vorbirea uneia și aceleiași persoane.

6.6. În majoritatea graiurilor transcarpatice, huțule și bucovinene, s-au păstrat vechile forme ale modului condițional, formate din participiile trecute active (în *-lŕ, -la, -lo*) și formele personale de aorist ale verbului auxiliar *búty^e* (быть): *bych robýŕ / maŕ bych robýty^e*²⁶¹ (masc.) „aș lucra”, *bych robýla / mála bych robýty^e*

²⁵⁷ F. T. Žylko, *op. cit.*, p. 101.

²⁵⁸ Cf. I. Pan'kevyč, *op. cit.*, p. 319.

²⁵⁹ I. Robciuc, *op. cit.*, p. 126.

²⁶⁰ V. Rițko, *op. cit.*, p. 197.

²⁶¹ În graiurile transcarpatice, la acest tip de condițional forma de trecut a verbului de conjugat poate să fie sintetică (*robýŕ*) sau analitică (*maŕ robýty^e*). Condiționalul format cu trecutul analitic: *maŕ bych robýty^e* s-ar putea traduce „aș avea de lucru”.

(fem.) „aș lucra”, *bys robýŭ / maŭ bys robýty*^e (masc.) „ai lucra”, *bys robýla / mála bys robýty*^e (fem.) „ai lucra”, *by robýŭ / maŭ by robýty* (masc.) „ar lucra”, *by robýla / mála by robýty*^e (fem.) „ar lucra”; *býsmo robýly*^e / *mály*^e *býsmo robýty*^e „am lucra”, *bysty*^e *robýly*^e / *mály*^e *bystye robýty*^e „ați lucra”, *by robýly*^e / *mály*^e *by robýty*^e (pl.) „ar lucra” (în graiurile transcarpatice); *bych skakáŭ* (masc.) „aș sări”, *bych skakála* (fem.) „aș sări”, *by skakáŭ* (masc.) „ai sări”, *bys skakála* (fem.) „ai sări”, *by skakáŭ* (masc.) „ar sări”, *by skakála* (fem.) „ar sări”, *býsmo skakály*^e „am sări”, *býsty skakály*^e „ați sări”, *by skakály*^e (pl.) „ar sări” (în graiurile huțule); *daŭ bych* (masc.) „aș da”, *dála bych* (fem.) „aș da”, *daŭ bys* (masc.) „ai da”, *dála bys* (fem.) „ai da”, *daŭ by* (masc.) „ar da”, *dála by* (fem.) „ar da”, *dály*^e *býsme*^{v(i)} „am da”, *dály*^e *býste*^{v(i)} „ați da”, *dály*^e *by* (pl.) „ar da” (în graiurile bucovinene și în unele huțule). Acest condițional exprimă o acțiune posibilă, nediferențiată, a timpului viitor. Se remarcă faptul că acest tip de viitor e pe cale de dispariție, forma *bych* fiind înlocuită cu particula *by*²⁶² (proprie limbii literare: *kazáv by* sau *kazála b*). Aceasta poate fi enclitică (mai rar) sau proclitică (mai frecvent): *by učynýŭ / maŭ by*²⁶³ *učynýty* (masc.) „aș face”, *by učynýla / mála by učynýty* (fem.) „aș face”, *by učynýly / mály by učynýty* „am face”, *by učynýly / mály by učynýty* „ați face” (în graiurile transcarpatice); *by tr'ěs* (masc.) „aș scutura”, *by tr'ěslá* „aș scutura”, *by tr'ěslý* „ați scutura” (în graiurile huțule); *zam'itáŭ by* (masc.) „aș mătura”, *zam'itála by* (fem.) „aș mătura”, *zam'itály*^e *by* „am mătura”, *zam'itály*^e *by* „ați mătura” (în graiurile bucovinene). Formele acestui tip de condițional apar în graiuri și cu sufixele mobile: *maŭ by-m učynýty*^e, *mála by-m učynýty*^e, *mály*^e *bý-smo učynýty*^e etc.

6.6.1. Cel de-al doilea tip de condițional, care exprimă o acțiune posibilă, în anumite condiții, în trecut, are o structură asemănătoare cu primul, la care se adaugă verbul *búty*^e (*búti*, *búty*) la timpul trecut (variabil după gen și număr)²⁶⁴: *by* (*bych*) *buŭ robýŭ* (masc.) „aș fi lucrat”, *by* (*bych*) *búla robýla* (fem.) „aș fi lucrat”, *býsmo búly*^e *robýly*^e „am fi lucrat”, *býsty*^e *búly*^e *robýly*^e „ați fi lucrat” (în graiurile transcarpatice)²⁶⁵; *buŭ bych* (*by*) *vi'dpov'iu* (masc.) „aș fi răspuns”, *búla bych* (*by*) *vi'dpov'ila* (fem.) „aș fi răspuns”, *búly*^e *býsmo vi'dpov'ily*^e „am fi răspuns”, *býsty*^e *búly*^e *vi'dpov'ily*^e „ați fi răspuns” (în graiurile huțule); *braŭ buŭ* (*by*) *bych* (masc.) „aș fi luat”, *brála búla* (*by*) *bych* (fem.) „aș fi luat”, *brály*^e *búly*^e *smo by* „am fi luat”, *brály*^e *búly*^e *ste by* „ați fi luat”, *brály*^e *búly*^e *by* pl. „ar fi luat” (în graiurile bucovinene și în unele huțule).

6.6.2. După cum se poate observa, topica morfemelor gramaticale este liberă, însă de obicei elementele afixale precedă verbul predicativ. De asemenea, între ele

²⁶² D. Horvath, *op. cit.*, p. 19.

²⁶³ Particula *by* poate să aibă variantele *be*^v și *by*. Varianta *by* apare în graiurile transcarpatice din Remeți și Rona de Sus, din ultimul fiind și exemplele respective.

²⁶⁴ Cf. C. Reguș, *Flexiunea verbului*..., p. 271.

²⁶⁵ În graiurile transcarpatice, cel de-al doilea tip de condițional poate fi asociat uneori cu auxiliarul *chor'ity*^e „a vrea”: *by* (*bych*) *chor'iu buŭ robýty*^e (masc.) „aș fi vrut să lucrez”, *by* (*bych*) *chor'ila búla robýty*^e (fem.) etc.

și verb pot fi intercalate diferite elemente lexicale: *Hija buŭ dôbre bych vidpov'ŭŭ* „Ar fi trebuit să răspund bine”; *I ŝto búlysmе uták robŭlyby?* „Și ce am fi făcut după aceea?”; *Мы бы тоhdŭ búly dôbre robŭlyby* „Atunci, noi am fi lucrat mai bine”. (în graiurile transcarpatice); *Záũtry' bys móže^v pišlá ŭ m'isto.* „Poate dacă te-ai duce mâine în oraș”; *Čy chtos by nam to ni zrobŭŭ?* „Dacă nu ne-ar face asta cineva?” (în graiurile huțule și bucovinene).

6.7. Paradigma imperativului din graiurile ucrainene din România, ca și în limba literară, se reduce la trei forme: persoana a II-a singular, persoanele I și a II-a plural. Acesta se realizează atât în forma sintetică, cât și în cea analitică.

6.7.1. În ceea ce privește forma sintetică a imperativului, se disting, în funcție de locul accentului, două tipuri de flexiune²⁶⁶.

6.7.1.1. Desinențele primului tip de flexiune sunt aproape întotdeauna accentuate: **-ý** (sau **-ŭi**: *kladŭi!* „pune!” și **-i**: *pěci!* „prăjește!”) la persoana a II-a singular, **-im** la persoana I plural și **-it** (lit. **-it'**) la persoana a II-a plural: *robŭy!* / *robŭi!* „lucrează!”, *kosŭy!* / *kosŭi!* „cosește!”, *robŭm!* „să lucrăm!”, *kosŭm!* „să cosim!”, *robŭt!* „lucrați!”, *kosŭt!* „cosiți!” (în graiurile transcarpatice); *be^vry!* „ia!”, *prosŭy!* „cere!”, *kladŭy!* „pune!”, *ber'ŭm!* „să luăm!”, *prosŭm!* „să cerem!”, *klad'ŭm!* „să punem!”, *be^vr'ŭt!* „luați!”, *pros'ŭt* „cereți!”, *klad'ŭt!* „puneți!” (în graiurile huțule și bucovinene). În majoritatea celor trei grupe de graiuri, variantele desinențelor **-imo** (pers. I sg.) și **-ite** (pers. a II-a pl.), caracteristice limbii literare, nu sunt prezente: *chod'ŭm!* (lit. *chodimo*) „să mergem!”, *robŭm!* (lit. *robimo*) „să muncim!”, *prosŭt!* (lit. *prosite*) „cereți!”, *berŭt!* (lit. *berite*) „luați!”.

6.7.1.2. Al doilea tip de flexiune cuprinde verbele a căror desinență nu este accentuată. Astfel, la tema prezentului se adaugă desinența **zero** la persoana a II-a singular (consoanele finale [d, t, n, z, c, l] având timbru palatal), **-mo** (cu varianta **-me**) pentru persoana I plural și **-ty^e** (cu variantele **-ti**, **-te**, **-tŭy**) la persoana a II-a plural: *virŭj!* (lit. *vir'*) „crede!”, *s'ad!* „stai jos!”, *ustán!* „ridică-te!”, *virŭjmo(e)!* „să credem!”, *s'ád'mo(e)!* „să stăm jos!”, *ustán'mo(e)!* „să ne ridicăm!”, *virŭjity^e!* „credeți!”, *s'ád'te!* „stați jos!”, *ustán'te!* „ridicați-vă!” (în graiurile transcarpatice); *byj!* „bate!”, *hudŭj!* „hrănește!”, *v'ir!* „crede!” *bŭjmo!* „să batem!”, *hudŭjmo!* „să hrănim!”, *vir'mo!* „să credem!”, *bŭjti!* „bateți!”, *hudŭjti!* „hrăniți!”, *v'ir'tŭy!* „credeți!” (în graiurile huțule); *kupŭj!* „cumpără!”, *m'ir!* „măsoară!”, *stan!* „oprește!”, *kupŭjmo!* „să cumpărăm!”, *m'ir'mo!* „să măsurăm!”, *stán'mo!* „să ne oprim!”, *kupŭjti!* „cumpărați!”, *m'irti!* „măsurați!”, *stán'ti!* „opriți-vă!” (în graiurile bucovinene și în unele huțule).

6.7.2. În unele graiuri de stepă, imperativul poate fi redat și prin formele de prezent (sau viitor cu aspect perfectiv) persoana I plural: *ne^vsém!* „să ducem!”, *viz'mém!* „să luăm!”²⁶⁷.

6.7.3. Forma analitică a imperativului din graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene se caracterizează prin prezența particulei *naj* (lit. *nechaj* / *chaj*), care se

²⁶⁶ Cf. I. Robciuc, *Morfologia graiului...*, p. 307.

²⁶⁷ V. Rițko, *op. cit.*, p. 197.

alătură persoanei a III-a singular și plural a prezentului: *naj idé!* „(el, ea) să vină!” – *naj idút!* „(ei) să vină!”, *naj róbyt!* „(el, ea) să lucreze!” – *naj róbl'at!* „(ei) să lucreze!”, *naj chóbit!* „(el, ea) să umble!” – *naj chód'at!* „(ei) să umble!” (în graiurile transcarpatice); *naj pýšě!* „(el, ea) să scrie!” – *naj pýšut!* „(ei) să scrie!”, *naj b'ížýt!* „(el, ea) să fugă!” – *naj b'íž'út!* „(ei) să fugă!”, *naj prós'it!* „(el, ea) să ceară!” – *naj prós'ê!* „(ei) să ceară!” (în graiurile huțule); *naj nóse!* „(el, ea) să ducă!” – *naj nós'ut!* „(ei) să ducă!”, *naj dojít!* „(el, ea) să mulgă!” – *naj dojút!* / *naj dojé!* „(ei) să mulgă!”, *naj g'íle!* / *naj g'íly'e!* „(el, ea) să împartă!” – *naj g'íl'ut!* „(ei) să împartă!” (în graiurile bucovinene și în unele huțule).

V. CONSIDERAȚII FINALE

Prima parte a lucrării (cap. I și II) cuprinde o expunere a studiilor consacrate graiurilor ucrainene de pe teritoriul României și prezentarea localităților în care acestea se vorbesc.

După cum se poate observa, la început graiurile ucrainene de la noi erau analizate ca un întreg, adică studiile erau îndreptate spre grupa dialectală din care acestea fac parte; în ultimii 30 de ani au început să apară monografiile dialectale în care este tratat doar un singur grai. Acest lucru este normal și necesar, totodată, dacă ținem cont că fiecare grai prezintă, pe lângă trăsăturile comune cu celelalte graiuri ale grupeii respective, și unele particularități care constau atât în păstrarea unor fenomene arhaice (unele de mult dispărute în graiurile ucrainene din care acestea s-au desprins), cât și în inovații locale, dezvoltate prin izolarea lor de limba ucraineană, precum și sub influența altor graiuri și limbi cu care acestea au intrat în contact.

Am prezentat răspândirea acestor graiuri pe teritoriul României, dând totodată denumirile localităților în care acestea se vorbesc, atât cele date de către locuitorii satelor respective, cât și cele pe care le dau ceilalți ucraineni.

Din expunerea caracteristicilor fonetice și morfologice (cap. III și IV) ale graiurilor ucrainene din România se poate observa că acestea aparțin la două dialecte ale limbii ucrainene, și anume: dialectul sud-vestic (cu graiurile transcarpatice, huțule, bucovinene și bucovineano-huțule), respectiv, cel sud-estic (cu graiurile de stepă).

Sistemul vocalic al acestor graiuri prezintă atât arhaisme, cât și inovații locale, ceea ce diferențiază graiurile care fac parte chiar și din aceeași grupă dialectală. Vechile sunete [o] și [e] au în aceste graiuri diferite reflexe, și anume: pentru etimologicul [o] întâlnim reflexele: [i], [u], [o], [y], [ü], [y^e], [i^u], [i^uy], [i^uɪ] și [uⁱ], iar pentru vechiul [e] avem: [i], [e], [u] și [ɪ]. Din analiza fonemelor vocalice, dar mai ales a variantelor poziționale ale acestora, se poate observa că unele dintre ele nu se întâlnesc în toate graiurile (chiar dacă fac parte din aceeași grupă dialectală), ca de exemplu: existența diftongilor [ɪⁱ], [i^uy], [i^uɪ], pronunția diftongală a vocalelor [e] și [y] (adică [e^e], respectiv [y^y]) în poziție accentuată, când sunt situate după dentalele [d], [t], [n] (în unele graiuri huțule din Suceava) și multe altele. Prin

aceste particularități, graiurile sus-menționate sunt considerate ca fiind „cele mai originale” graiuri ale grupeii dialectale huțule și chiar ale întregului masiv dialectal sud-vestic.

Vocalismul graiurilor studiate are trei sisteme diferite din punct de vedere structural, și anume: cu șase, cu șapte, și cu opt foneme vocalice accentuate (căci, în poziție neaccentuată, în majoritatea graiurilor, /e/ și /y/ se reduc în arhifonemul /ə/). Singura grupă de graiuri în care se întâlnesc toate cele trei sisteme – cu șase foneme [i, y, e, a, o, u], cu șapte [i, y, e, a, o, u, ɨ] și cu opt [i, y, e, a, o, u, ü, ɨ] – este cea transcarpatică. Între aceste graiuri, un loc aparte îl reprezintă cel din Rona de Sus, căruia îi este propriu sistemul cu următoarele foneme vocalice: [i, e, a, o, u, ɨ]. După cum se poate observa, în acest sistem, în locul vocalei ucrainene [y], atât în poziție accentuată, cât și în cea neaccentuată, apare „noul” [ɨ] („reorganizat” din punct de vedere pozițional). Prin existența acestei inovații, considerăm că graiul din Rona de Sus este, cel puțin din punct de vedere al sistemului vocalic, cel mai original dintre toate graiurile transcarpatice ale limbii ucrainene.

Tuturor graiurilor ucrainene de pe teritoriul țării noastre le sunt proprii două corelații consonantice: corelația de timbru și corelația de sonoritate. În comparație cu limba literară și cu alte graiuri ale limbii ucrainene, în graiurile huțule și bucovinene se păstrează vechile foneme șuierătoare moi care intră în perechi corelative cu nou-formatele foneme șuierătoare dure: /ž/ – /ž'/, /š/ – /š'/ și /č/ – /č'/. Aceleiași graiuri le este caracteristică corelația de sonoritate a fonemelor șuierătoare /ž'/ – /š'/, iar opoziția fonematică /g'/ – /k'/ este proprie doar graiurilor huțule și bucovinene din Moldova.

Și în morfologia graiurilor ucrainene de pe teritoriul României se întâlnesc numeroase particularități arhaice, care se manifestă prin păstrarea vechilor morfeme (de cele mai multe ori schimbate fonetic), și inovații, care constau în dezvoltarea unor trăsături flexionare locale.

Astfel, la substantiv, pe lângă păstrarea vechilor desinențe se observă că, în multe cazuri, cele care erau proprii substantivelor cu tema dură, respectiv, celor cu temă moale, s-au contopit în una singură, de obicei primele impunându-se celor din urmă. La aceeași parte de vorbire atrage atenția folosirea formelor scurte de vocativ, care pare să fie o influență a limbii ruse dialectale, ca și existența unor forme vechi de dual.

În comparație cu limba literară și cu graiurile de stepă ale limbii ucrainene, în graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene se întâlnește la adjective doar tipul de declinare propriu celor în consoană nepalatalizată. În al doilea rând, la aceeași parte de vorbire, ca și la substantive, se întâlnește o simplificare a structurii desinențelor. Formarea gradelor de comparație reprezintă o caracteristică proprie majorității graiurilor ucrainene din țara noastră. Astfel, în graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene, comparativul sintetic (cel analitic se întâlnește mai rar) se formează cu ajutorul particulei *maj* < rom. „mai”. Cu ajutorul aceleiași particule, dar accentuate

sintactic (máj), se formează, doar în graiurile transcarpatice, gradul superlativ al adjectivelor.

Între diferitele forme arhaice și inovații ale pronumelui din graiurile ucrainene de pe teritoriul României, se remarcă folosirea, în cele transcarpatice și huțule din Maramureș, a formelor enclitice ale pronumelui personal. În aceleași graiuri, ca și în cele huțule și bucovinene, se întâlnesc forme vechi ale pronumelor determinative și structuri locale ale pronumelor demonstrative. Contragerea desinențelor la pronumelor posesive a avut loc în toate graiurile ucrainene din România.

Trăsăturile dialectale ale numeralului din graiurile studiate constau – pe lângă existența numeroaselor variante fonetice și lexico-morfologice – atât în formarea de numere compuse, cât și în declinarea acestora. Numeralesle compuse necontopite, de tipul *dvác'c'it' i ody'n* (lit. *dvac'at' odyn*), se formează în graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene cu ajutorul conjuncției *i*, care, după părerea noastră, constituie un arhaism. Ca urmare, existența unor astfel de forme în graiurile transcarpatice (poate chiar și în celelalte) nu pare a fi rezultatul influenței limbii române.

Verbul din graiurile ucrainene de la noi prezintă cele mai multe particularități arhaice și inovații, la toate modurile și timpurile.

În graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene, infinitivul se formează cu ajutorul sufixelor *-ty* și *-čy* (și a variantelor fonetice ale acestora), în timp ce în graiurile de stepă, pe lângă sufixul *-ty* – propriu și limbii literare –, este foarte răspândit și *-t'*.

La prezent întâlnim o serie de caracteristici, ca de exemplu: lipsa alternanțelor */s/* – */š/*, */z/* – */ž/*, */t/* – */č/*, */d/* – */dž/* la persoana I singular a verbelor de conjugarea a II-a (în graiurile huțule, bucovinene și de stepă); dezvoltarea după labiale, la persoana I și a III-a singular, a unor sunete diferite în locul lui [l] epentetic din limba literară, cum ar fi cea a lui [n'] epentetic după [m] (în graiurile transcarpatice) și a lui [j] după */p/*, */b/*, */m/*, */v/* (în graiurile huțule și bucovinene); existența formelor verbale de persoana a III-a singular atât cu desinența *-t*, cât și fără aceasta (în toate graiurile); folosirea în paralel la persoana I plural a mai multor desinențe (în graiurile de stepă) sau existența vechii desinențe (în graiurile transcarpatice); tendința avansată de reorganizare a celei de-a doua conjugări, prin impunerea desinenței *-ut*, proprie primului tip de conjugare (în graiurile huțule și bucovinene, și cu o frecvență mai redusă în cele transcarpatice).

Trecutul prezintă și el o serie de trăsături specifice, cum ar fi folosirea în paralel a formelor sintetice și a celor de perfect, însoțite de formele contrase ale verbului atematic *jesmĩ* (în graiurile huțule, bucovinene și transcarpatice). Pe lângă perfect, în aceleași graiuri, formele enclitice ale acestui verb (care în graiurile transcarpatice are paradigma prezentului completă) apar ca părți componente ale mai mult ca perfectului, acesta din urmă fiind de trei tipuri.

Viitorul din graiurile studiate are două forme: sintetică și analitică. Cele două tipuri de viitor sunt răspândite în graiurile de stepă, formându-se în același mod ca

în limba literară, în timp ce în cele transcarpatice, huțule și bucovinene se întâlnesc de cele mai multe ori forme analitice, și anume: primul tip de viitor analitic este format din afixul mobil provenit din auxiliarul *jati*, numai că acesta stă înaintea verbului de conjugat, fiind un element constitutiv de sine stătător (în timp ce, în limba literară, acesta precedă verbul cu care s-a și contopit, dând naștere formei sintetice); al doilea tip de viitor se formează în același fel, dar în locul verbului *jati* se folosește auxiliarul *mati*; cel de-al treilea tip de viitor analitic este propriu doar graiurilor transcarpatice, formându-se cu ajutorul viitorului verbelor *póčnuty*, *choťity* etc., la care se adaugă forma de infinitiv a verbului de conjugat.

Vechile forme ale modului condițional, compuse din participiile trecute active și formele personale de aorist ale verbului auxiliar *buty*, se întâlnesc în majoritatea graiurilor transcarpatice, huțule și bucovinene. Condiționalul din aceste graiuri este de două tipuri: unul care exprimă o acțiune posibilă, nediferențiată, a timpului viitor (acesta fiind pe cale de dispariție), iar celălalt – o acțiune posibilă, în anumite condiții, în trecut.

Imperativul din graiurile ucrainene de pe teritoriul României are și el două forme: sintetică și analitică. Cea sintetică are două tipuri de flexiune, și anume: primul are aproape întotdeauna desinențele accentuate (și schimbate fonetic), în timp ce la cel de-al doilea tip acestea sunt neaccentuate. În graiurile de stepă, imperativul poate fi redat și prin formele de prezent sau viitor (cu aspect perfectiv), persoana I plural. Imperativul analitic din graiurile transcarpatice, huțule și bucovinene are forme doar de persoana a III-a singular și plural, el fiind compus din prezentul verbului de conjugat și particula *naj* (față de lit. *nechaj / chaj*), care îl precedă.

În concluzie, reținem că în prezentarea trăsăturilor fonetice și morfologice am ținut cont de trăsăturile comune ale graiurilor care formează o grupă dialectală (cu excepția unor graiuri mai puțin studiate, cum ar fi cele din Rona de Sus, Lunca la Tisa, Remeți, pentru care am dat exemple demonstrând existența unor caracteristici neobservate), ele contribuind pe deplin la individualizarea și, de aici, la clasificarea grupelor de graiuri, ca și a dialectelor din care acestea fac parte. Fără să ținem seama de vecinătatea teritorială a graiurilor care aparțin unei singure grupe dialectale, putem afirma cu certitudine că fiecareia dintre acestea îi sunt proprii unele caracteristici care, deși nu foarte însemnate, dar bine definite, îl individualizează. De exemplu, fiecare grai are un sistem fonetic propriu, în timp ce în câteva dintre acestea există chiar două sisteme diferite, din punct de vedere structural (Cornuțel-Banat și Criciova), ceea ce se explică prin venirea acestei populații ucrainene din ținuturi diferite.

Dacă, în morfologie, formarea modurilor și a timpurilor verbale, ca și desinențele proprii sistemului flexionar al unei grupe dialectale sunt caracteristice aproape tuturor graiurilor care intră în alcătuirea acesteia, în fonetică se poate observa că sistemul propriu unei astfel de grupe nu este identic în toate graiurile care o compun, existând multe particularități (ca dovadă, menționăm existența numeroaselor variante fonetice ale desinențelor).

Studierea acestor caracteristici se poate face doar prin realizarea de monografii dialectale, cu ajutorul cărora pot fi elucidate și numeroase alte probleme, cum ar fi cele legate de istoria ucrainenilor din țara noastră, dar mai ales cele care privesc direct istoria limbii ucrainene.

ABREVIERI

acuz.	cazul acuzativ	magh.	limba maghiară
adj.	adjectiv	masc.	genul masculin
adv.	adverb	num.	numeral
bel.	limba belarusă	pers.	persoana
conj.	conjunție	pl.	numărul plural
dat.	cazul dativ	prep.	prepoziție
dial.	ucrainean dialectal	prez.	timpul prezent
dim.	diminutival	pron.	pronume
fem.	genul feminin	pron. pers.	pronume personal
gen.	cazul genitiv	rom.	limba română
germ.	limba germană	rom. dial.	român dialectal
imper.	modul imperativ	rus.	limba rusă
ind.	modul indicativ	sg.	numărul singular
instr.	cazul instrumental	turc.	limba turcă
lit.	ucrainean literar	voc.	cazul vocativ
loc.	cazul locativ	v. rus.	limba rusă veche

SIGLE

ALR	–	<i>Atlasul lingvistic român</i> II, s.n., vol. III, IV, București, Editura Academiei, 1956, 1972.
BȘt	–	„Buletin științific”, seria A, vol. I, Baia Mare, 1969 și urm.
CL	–	„Cercetări de lingvistică”, Cluj-Napoca, 1956-1973.
DR	–	„Dacoromania”, Cluj, 1920-1948.
FD	–	„Fonetica și dialectologie”, București, 1956 și urm.
LR	–	„Limba română”, București, 1952 și urm.
RRL	–	„Revue roumaine de linguistique”, Bucarest, 1962 și urm.
RS	–	„Romanoslavica”, București, 1958 și urm.
SCL	–	„Studii și cercetări de lingvistică”, București, 1950 și urm.
SCȘt	–	„Studii și cercetări științifice. Filologie”, Iași, 1954 și urm.
SA	–	„Studii și articole”, Baia Mare, 1973.

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

NOTE PRIVIND BILINGVISMUL ÎN TOPONIMIA UCRAINEANĂ CARPATICĂ*

1. Încă de pe la mijlocul sec. al XIX-lea, mulți cercetători au fost surprinși de numărul mare de elemente lingvistice românești în graiurile ucrainene carpatice, precum și de numeroase denumiri geografice de origine românească în această regiune¹. Abundența de românisme nu era posibilă decât printr-o ședere de lungă durată pe aceste teritorii a populației românești. Influența românească în Carpații Păduroși (Ucraineni) și la vest de acest lanț muntos (până în Moravia) a avut loc pe mai multe căi. Unii români erau (și sunt) locuitori stabili în unele zone carpatice. Păștorii valahi au cutreierat Carpații începând cu Evul Mediu și au întemeiat chiar așezări în Galiția, Bereg etc. O altă parte a românimii, vecină cu teritoriul lingvistic ucrainean, avea relații (economice, comerciale, culturale, confesionale, intime etc.) cu populația ucraineană din Carpați. Contactul între români și ucraineni a fost permanent și de lungă durată. După opinia unor cercetători, contactul etnolingvistic româno-ucrainean a început în sec. al XII-lea² și a generat un bilingvism colectiv, ce a dăinuit mai multe secole și se manifestă sporadic în unele zone nord-carpatică și în prezent³. O incursiune sumară în istoria relațiilor româno-ucrainene confirmă constatarea lingviștilor. Astfel, surse bizantine atestă, în anul 1164, în sudul Pocuției, existența unor români nomazi crescători de vite care erau amestecați cu rutenii (rusinii)⁴. În anul 1284, în comitatul Bereg s-au așezat păstori valahi, iar în 1364 aici a fost întemeiat Voievodatul Krainiei, format din 9 localități populate cu români, având reședința la Sztánfalva⁵. Românii din Krainia au fost asimilați de coloniștii ucraineni ai lui F. Koriatovici la sfârșitul sec. al XIV-lea⁶. În estul Maramureșului, la sfârșitul sec. al XIV-lea (anul 1391), la

* Comunicare prezentată la Al X-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 26-28 octombrie 1993.

¹ Vezi, mai amănunțit, Fr. Miklosich, E. Kalužniacki, *Über die Wanderungen der Rumunen in den Dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Wien, 1879.

² Cf. G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, p. 13.

³ Cf. S. Bodzei, *Interferențe lingvistice româno-ucrainene în Maramureș*. Teză de doctorat (manuscris), București, 1979, p. 32-40.

⁴ Vezi B. Kobyolans'kyj, *Dialekt i literaturna mova*, Kiev, 1960, p. 158-159.

⁵ Cf. T. Lehóczyky, *Bereg vármegye monográphiája*, vol. I – III, Ungvár, 1885 – 1888, vol. III, p. 740-744.

⁶ Cf. Dr. K. Kadlec, *Valaši a valašské pravo v zemích slovanských a uherských*, Praga, 1916, p. 37.

Peri, cnejii Balc și Drag au reîntemeiat mănăstirea româno-ucraineană din Peri⁷. S-a constatat că nobilimea („šl'achta”) română din Maramureș cunoștea, în acea epocă, și graiul carpato-rus⁸. Documentele latino-maghiare din sec. al XV-lea menționează că în Carpați trăiau români moldoveni care aveau averi în sudul Pocuției și vorbeau limba ucraineană veche⁹. Și huțulii – a căror etnogeneză este rezultatul amestecului triburilor slave răsăritene (ulici și tivertji) cu populația romanizată (daco-geții) vecină, precum și prin amestecul acestor două elemente cu triburi turcice¹⁰ – au practicat bilingvismul româno-ucrainean până pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea¹¹. Începând cu sec. al XI-lea huțulii au urcat, sub presiunea popoarelor migratoare, pe actualul teritoriu de dislocare din Carpați. Așadar, analizând lingvistic și istoric toponimia din Carpații Ucraineni, se poate afirma că denumirile geografice românești de aici (oronime, oiconime, hidronime) erau localizate în special la marile altitudini și pășuni alpine. Aceste locuri erau mai puțin explorate de ucraineni, care locuiau cu preponderență în văile râurilor. Se poate vorbi, deci, de o „etajare” atât a populației, cât și a toponimiei. Această „etajare” nu trebuie înțeleasă în sensul strict al cuvântului. Este vorba, mai degrabă, de o zonă de influență, o superioritate „teritorială” în anumite regiuni ale Carpaților a uneia sau alteia dintre populații, dar cu interpătrunderi și amestec permanent între ele. Cu timpul, populația ucraineană majoritară s-a extins și a asimilat-o pe cea românească, pe păstorii valahi. Extinderea populației ucrainene a dus la fragmentarea toponimiei majore, a macrotoponimelor care, în bună parte, erau de origine românească.

Și pe teritoriul lingvistic românesc (Maramureș, Oaș, Lăpuș, Codru, Chioar, nordul Transilvaniei) trăiau, în Evul Mediu, numeroși ucraineni¹², precum și iobagi coloniști ucraineni aduși de nobili din localitățile ucrainene. Conscripțiile urbariale din sec. al XVIII-lea (1771 – 1774) consemnează, de exemplu, în comuna românească Apșa de Jos, *numai iobagi ucraineni*¹³. Ucrainenii au lăsat numeroase urme în graiurile românești (pe lângă elementele lexicale și structurile gramaticale, avem toponime și antroponime ca *Bârsana, Botiza, Bradova, Bixad, Cavnice, Cămărzana, Copalnic, Dobric, Jeleznic, Leordina, Ruscova, Petrova, Tur, Turț* etc., respectiv *Albiciuc, Bilașcu, Coza, Cozar, Fedor, Filipciuc, Hapca, Hrin, Hotico, Ivanciuc, Iusco, Ivanic, Ivașcu, Lucineț, Rednic, Tupița, Ulici, Volos,*

⁷ Cf. I. Pańkevyc̄, *Ucrains'ki hovory Pidkarpats'koji Rusy i sumeznich oblastej*, Praga, 1938, p. 22.

⁸ Vezi I. Pańkevyc̄, *op. cit.*, p. 22.

⁹ Cf. B. Kobylans'kyj, *op. cit.*, p. 152.

¹⁰ *Ibidem*, p. 21.

¹¹ Vezi St. Harabec, *Nazwy geograficzne Huculszczyzny*, Cracovia, 1950, p. 234; A. de Vincenz, *Traité d'anthroponimie houtzoule*, München, 1970, p. 44.

¹² Cf. László Dezső, *Očerki po istorii zakarpatskich govorov*, Budapesta, 1967, p. 11.

¹³ Vezi Arhivele Statului, Filiala Maramureș, Depozitul Sighetul Marmației, Fondul „Prefectura județului Maramureș, conscripțiile urbariale din anii 1771 – 1774. Apșa de Jos”.

Hafie, Parască, Țâliu, Vasâi etc). Contactul lingvistic româno-ucrainean a generat, deci, un bilingvism colectiv, analizat de numeroși cercetători¹⁴.

2. Mai puțin s-a discutat despre aspectul bilingvistic al onomasticii românești și ucrainene din Carpați. Intenția studiului de față este analiza mecanismelor de funcționare a bilingvismului în toponimia ucraineană carpatică de origine românească. Este cunoscut faptul că interferențele lingvistice (și toponimice) sunt mai puternice în cazul bilingvismului colectiv, la care participă grupuri numeroase de populație¹⁵.

În fonologie apar diferite fenomene, ca adaptări, contaminări, substituții, afereză, proteză, metateză, epenteză, denazalizarea ierilor, plenisonia¹⁶ etc. În derivare întâlnim numeroase formații hibride¹⁷. Unele nume topice au rămas pietrificate, altele sunt deformate și numai morfemele românești le trădează originea. Bilingvismul inegal a generat numeroase traduceri și calchieri și la toate denumirile geografice se observă tendința spre simplificare, specifică bilingvismului¹⁸. Limba română, dispărută prin asimilarea populației românești, a lăsat urme în toponimie¹⁹.

3. În cele ce urmează vom analiza unele fapte lingvistice tipice pentru bilingvismul toponimiei ucrainene carpatice.

3.1. Dintre fenomenele specifice fonologiei toponimice amintim:

3.1.1. Accentul, care poate fi transferat, deplasat sau variabil.

a) În foarte multe nume topice accentul este transferat, ceea ce este normal pentru un vorbitor care cunoaște ambele limbi. Exemple: *Ārsa* (SHU)²⁰; *Brádul*; *Cápuł* (SHU); *Āetecá* (Pa 8); *Fluđeráš* (SHU); *Stremtúra* (SHU); *Malyj Turbát* (SHU) etc. Toponimele hibride au, uneori, accentul transferat: *Kýĉer'anyj*; *Lúpivs'kyj*; *Náhryn*; *Vúrsova*; *Borkúts'kyj*; *Terešłka* (< rom. *Tărășel*) (toate în

¹⁴ Cf. H. Brüske, *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen*, în „XXVI – XXIX. Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig”, Leipzig, 1921; D. Scheludko, *Rumänische Elemente im Ukrainischen*, în „Balkan-Archiv”, II, 1926; I. Šarovols'kyj, *Rumuns'ki zapožyceni slova v ukrajins'kij movi*, în „Zbirnyk Zachodoznavstva”, 1929. Lista bibliografică completă a problemei se găsește la E. Vrabie, *Influența limbii române asupra limbii ucrainene*, în „Romanoslavica”, XIV, 1967, p. 109-199; S. Bodzei, *op. cit.*, p. 3-19.

¹⁵ Cf. U. Weinreich, *Languages in Contact. Findings and Problems* (traducere în limba rusă), Kiev, 1979, p. 25.

¹⁶ *Ibidem*, p. 45.

¹⁷ *Ibidem*, p. 89, 101-102.

¹⁸ Despre această problemă vezi W. Sperber, *Zum Verhältnis zwischen sorbischen und deutschen Flurnamen in der zweisprachigen Lausitz*, în „Zeitschrift für Slawistik”, 8, 1963, p. 515-524; Ju. A. Žluktenko, *Lingvistiĉeskie aspekty dvujazyĉija*, Kiev, 1974, p. 64; I. Rizescu, *Contribuții la studiul calcului lingvistic*, București, 1958; U. Weinreich, *op. cit.*, p. 101, 108; S. Bodzei, *O consecință inerentă a contactului între limbi: calcul toponimic*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 24-40; idem, *Noi observații privind calculurile toponimice*, în „Studii de onomastică”, IV, Cluj-Napoca, 1987, p. 278-293.

¹⁹ Cf. U. Weinreich, *op. cit.*, p. 160-161, 96, 178.

²⁰ Transcrierea fonetică a denumirilor geografice este păstrată în forma originală.

SHU). Același accent apare și la numele topice pietrificate: *Kórbuluj; Kočorvénilor; Lúpuluj; Pyréul-Spridénilor* (toate în SHU) etc.

b) Accent deplasat au mai ales acele denumiri care au fost deformate în epoca monolingvistului ucrainean: *Badžalúj* (< rom. *Bagiu*), *Kérlihata; Kormanúl; Nyžnyj Píkuń; Pekúra; Salatrúcil; Strántura; Sal'cá* (< rom. *Salcia*) (toate în SHU). În toponimele ucrainene derivate de la teme tomânești apare frecvent accentul deplasat, de ex.: *Burkurív; Carýnnyj; Kuratuléc* (toate în SHU). Acest tip de accentuare apare rar la nume topice pietrificate: *Malulúj* (SHU).

c) În foarte puține toponime accentul este variabil: *Búrkut/Burkút; Dékul/Dekúl* (ambele în SHU).

3.1.2. Toponimele ucrainene de origine românească cuprind câteva fenomene fonetice arhaice dispărute din limba română contemporană.

a) Conservarea lui /ń/ (care în limba română contemporană a devenit /j/: *Gruń* (Hr 127); *Mošoroń* (Pa 7); *Píkuń* (Ha 113); *Plań* (Pa 86) etc.

b) Conservarea unor forme v. sl. cu vocale nazale: *Zimbrilova* (Leh 806); *Dobrava* (Pa 32); *Dzembronka* (Ha 92); *Dzembronia* (Hr 98).

c) Păstrarea unor forme arhaice românești fără plenisonie: *Zlotari* (F 58); *Slatina* (Ha 60); *Lunca Lată* (Bé 195) etc.

3.1.3. Trecerea unor forme arhaice românești la formele fonologice ale limbii ucrainene:

a) Denazalizarea unor nume topice de origine românească (provenite din limba slavă veche): *Dubova* (Dz) (< rom. **Dâmbu*; magh. *Dombó* (Sz 35); *Dibrova* (Dz) (< rom. și v. sl. **Dobrava*); *Zubriv* (Pa 3); *Zubrovec* (Pa 17); *Zubro* (Pa 21); *Šyrokyj Luh* (Dz) (< rom. *Lunca Lată* [F 85]) etc.

b) plenisonia a acționat, în Evul Mediu, și asupra numelor topice de origine românească: *Zlotari* (F 85) > *Zolotarevo* (Dz); *Slatina* > *Solotvyna* (Ha 60); *Prislop* > *Pereslup*; antrop. **Drăguș* > *Dereguška* (Pa 21); antrop. rom **Vraja* > *Vorožeska* (Pa 11) etc.

c) În numele topic *Ardils'kyj* (SHU) – care provine de la rom. *Ardeal* – diftongul rom. *-ea-* a fost identificat cu (*jat*) v. sl. și „transformat” conform legilor fonetice ale limbii ucrainene /j/ > /i/.

d) Fenomenul /g/ > /h/ este specific fonologiei ucrainene, fiind oglindit și în denumiri geografice de origine românească; de ex.: *Hlody* (Pa 11); *Hlodovec* (Pa 22); *Mahura* (SHU); *Hlodos* (SHU); *Hropovec* (SHU); *Hrop'aneć* (SHU); *Lunha* (SHU); *Sinhurka* (SHU); *Hruń* (Pa 47); *Horunet* (Pa 26); *Hutyn* (Pa 3) < rom. *Gutyn* (Pa 17) etc.

e) Un alt fenomen specific limbii ucrainene este /o/ închis > /i/, conservat în unele nume topice de origine românească: *Hlid*; *Vertip*; *Izvir* și *Merișir* (toate în SHU); *Pogîr* (Ha 194) etc. Acest fenomen are și un reflex dialectal carpatic /o/ > /u/: *Pogur* (Ha 136); *Deleșur* (Pa 7); *Osuj* (Dr 396); *Zavuj* (Pa 3) etc.

f) Tot pe terenul foneticii ucrainene a avut loc palatizarea unor consoane dure din model, cf. *Peredul'* (Pa 84); *Turbacil'* (Pa 3); *Soćat'* (Pa 24); *Ćerbul'* (SHU); *Arżaveć* (< rom. *Arşovăţul*) (SHU); *Kapryća* (SHU); *Malyj Porkuleć* (SHU) etc.

g) Velarizarea dentalei /l/ din toponimele româneşti apare în puţine denumiri: *Tavpeşirka* (SHU) < rom. *Talpeş*; *Tovpaş* < rom. *Talpaş*.

h) În graiurile româneşti din Maramureş şi Oaş este frecventă trecerea lui /v/ la /h/ (cf. *hulpe*, *holbure* etc.), dar în toponimie l-am întâlnit o singură dată: *Hertip* < rom. *Vârtop*.

3.1.4. Analiza contrastivă ne demonstrează că fonemele /ă/ şi /î/ din toponimele de origine românească (care sunt inexistente în limba ucraineană) au fost adaptate prin înlocuirea lor cu cele mai asemănătoare foneme din limba receptoare²¹.

a) Cele mai frecvente adaptări vocalice sunt: /ă/ > /a/ (cf. *Magura* [Ha 131]; *Frasynyš* [SHU]); /ă/ > /e/ (cf. *Krećuneć* [SHU]; *Melajne* [Pa 17]); /ă/ > /y/ (cf. *Strymba* [Cr 432]; *Carylunga* [SHU]); /ă/ > /o/ (cf. *Lostun* [Ha 100]; *Podorovaty* [Ha 87] < rom. *pădure*); /î/ > /e/ (cf. *Reposul* [SHU]); /î/ > /a/ (cf. *Stramtura* [SHU]); /î/ > /y/ (cf. *Rypa* [Ha 132]); /ău/ > /eu/ (cf. *Falkeucul* [SHU]); /ău/ > /iu/ (cf. *Hukiu* < rom. *Hucău* [SHU]); /ea/ > /a/ (cf. *Porńala* [SHU]); /oa/ > /o/ (cf. *Bystryćora* [SHU]) etc.

b) În multe cazuri, în epoca bilingvismului colectiv, /î/ a fost transferat (/î/ > /y/), de ex., *Ryt* (Pa 26); *Kycery* (Pa 27); *Stynka* (Pa 39) etc.

c) Adaptarea africateri /dź/ (inexistentă în limba ucraineană) s-a făcut prin /dź/ > /ź/ (pierderea elementului oclusiv): *Rużinosa* (SHU); prin transferul din română al africateri: *Dźurdźivs'kyj* (SHU); prin afonizare /dź/ > /c/: *Fececil* (SHU) < rom. *Făgeţel*.

d) În epoca bilingvismului a fost conservată cons. rom. /k'/: *Tyeye* (Leh 51) < rom. **Cheie*; *Ketrosul*; *Kyćera*; *Skynosa* (toate din SHU).

Iată câteva schimbări fonetice importante şi frecvente: apocopă (cf. *Brustur*; *Nyżnyj Vanć* [SHU]); sincopă (cf. *Tusul* [SHU]); metateză (cf. *Frujal* [Pa 5]; *Menćul* [SHU]; *Formoşyka* [SHU]); epenteză (cf. *Levordins'ka Potoćyna* [SHU]); afereză (cf. *Ontrosa* < *Valea Lăptoasă* [SHU]); proteză (cf. *Jarşyća* [SHU]; *Vurda* [Pa 10]; *Temnatyk* < ucr. *temno* + n. topic rom. *Tomnatec* [Dr 382] etc.).

În perioada târzie (a monolingvismului ucrainean), unele nume topice româneşti au suferit deformări, deoarece sensul lor nu era înţeles de vorbitori: *Waratyn* şi *Var'etyn* (Ha 121) < rom. *Văratec*; *Ladieszkul* < rom. *Vlădescul* (Ha 210); *Kloped* < rom. *Plopet* (Pa 13); *Dźamer* < rom. *Geamăn* (Pa 20); *Ederen* < rom. *Iederă* (Dr 396) etc.

3.2. Din punct de vedere tematic, denumirile româneşti au la bază termeni geografici (*munte*, *grui*, *chicera*, *măgură*, *plai* etc.), nume de plante (*carpen*,

²¹ Cf. U. Weinreich, *op. cit.*, p. 39, 51.

frasin, sunătoare, afine, rogoz, răchită etc.), zoonime (*lup, urs, cuc, cerb* etc.), etnonime (*neamț, turc, ungur* etc.), însușiri (*acru, putred, lutos*), dimensiuni (*lung, scurt, mic, mare*), culori (*verde, alb, negru*), nume de ființe și lucruri (*copil, om, desagi, baltag* etc.), antroponime (*Dinu, Vlad, Moraru, Oancea, Ovidiu, Pinte, Stan* etc.), toponime (*Apșa, Ardeal, Nănești, Vad, Ferești* etc.), adjective posesive și relative etc.

3.3. Un indiciu al bilingvismului de lungă durată este derivarea unor nume topice românești cu ajutorul unor morfeme ucrainene, respectiv a unor teme toponimice ucrainene cu morfeme românești. Pentru vorbitorii ucraineni, și articolul hotărât enclitic masculin singular *-ul* este un morfem. Distingem:

3.3.1. Nume topice românești hibride formate din temă românească și sufix ucrainean. Transferul morfemelor a avut loc în procesul bilingvismului în vorbire, de unde a trecut în limba ucraineană prin reminiscențe toponimice²².

a) Denumiri geografice hibride au apărut din sudarea unor prefixe ucrainene cu teme românești, de exemplu: *Pidklifa* (Ha 201); *Pidmagura* (Ha 201); *Pidrokită* (Ha 201); *Pidkorna* (Dr 367); *Pôdkučera*; *Zakyčera* (Pa 65); *Prycarynok* (Pa 3) etc.

b) Elemente toponimice amestecate s-au format mai ales prin sufixare. Iată cele mai frecvente sufixe ucrainene: *-ak* (cf. *Brusturak* [Ha 164]); *-anka* (cf. *Borsučanka* [Pa 28]); *-čyk* (cf. *Plajčyk* [Dr 382]); *-ec* (cf. *Albiniec* [Ha 91]); *-enka* (cf. *Syhlenka* [Ha 103]); *-ica* (cf. *Čerbovica* [Dr 382]); *-ik* (cf. *Muncselik* [Leh 28]); *-ina* (cf. *Borszucsina* [Leh 164]); *-ișče* (cf. *Stynišče* [P 24]); *-yča* (cf. *Strymbyča* [Dr 396]); *-yk* (cf. *Hrunyk* [Pa 88]); *-yna* (cf. *Myčelyna* [Pa 14]); *-yșče* (cf. *Hrunyșče* [Pa 89]); *-ka* (cf. *Magurka* [Dr 367]); *-nyk* (cf. *Jafynnyk* [Pa 3]); *-ok* (cf. *Hrunok* [Pa 32]) etc.

c) Unele nume topice sunt dublu sufixate: *-ar-ňa* (cf. *Borsukarňa* [Pa 3]); *-iv-čyk* (cf. *Šesivčyk* [Pa 15]); *-yn-ec* (cf. *Gropy nec* [Pa 3]); *-jan-ček* (cf. *Sehlanček* [Pa 18]); *-ja-nec* (cf. *Grop'anec* [p 15]); *-ov-ec* (cf. *Negrovev* [Ha 76]); *-ov-ka* (cf. *Szandrówka* [Ha 117]) etc. Există și sufixe triplete: *-ov-at-ka* (cf. *Horstowatka* [Ha 86] < rom. *horști*).

d) Unor teme toponimice românești sufixate li s-a aplicat o suprasufixare cu morfeme ucrainene: *-aș-ev-ec* (cf. *Fetyasevec* [Leh 41]); *-aș-ka* (cf. *Kiczeraszka* [Ha 130]); *-at-ka* (cf. *Pastajatka* [Ha 92]); *-ean-ka* (cf. *Gierlanka* [Ha 181]); *-el-sk-* (cf. *Bukowielski* [Ha 93]); *-en-ie* (cf. *Syhelenija* [Ha 147]); *-escu + -čik* (cf. *Njenješčik* [Pa 17] < rom. *Nănescu*); *-escu + -čuk* (cf. *Fereszczuk* [Ha 75] < rom. *Ferescu*); *-escu + -enka* (cf. *Fereszczenska* [Ha 92]); *-ior + -yn-ec* (cf. *Szeszorynec* [Ha 84]); *-ișoara + -ec* (cf. *Steryszorec* [Ha 103]); *-ișor + -ka* (cf. *Taupiszirka* [Ha 139]); *-șor + -ec* (cf. *Ruszorec* [Ha 93] < rom. *Râușor*); *-ul + -anka* (cf. *Bradulanka* [Pa 18]); *-ul + -čyk* (cf. *Fereskulčyk* [Ha 92]); *-ul + -ec* (cf. *Dragulec* [Cr 434]); *-ul + -enka* (cf. *Mikulenka* [Ha 209]); *-ul + -ov- + -ka* (cf. *Kitulowka* [Ha 180] < antrop. rom. *Câtu*) etc.

²² Cf. I. Pătruț, *Onomastică românească*, București, 1980.

Această interferență multiplă de structură este dovada stratificării numelor topice, adică peste nomenclatura geografică românească din epoca bilingvismului româno-ucrainean s-a suprapus un nou strat de sufixe al populației de mai târziu, care era monolingvă. Se poate observa că aceste toponime, în forma lor inițială, erau românești și ulterior li s-au adăugat sufixe ucrainene. Temele toponimice sunt toate apelative, antroponime sau denumiri românești. Dacă unele sufixe ucrainene s-au suprapus peste nume topice românești (sufixate) cu scopul de a schimba sensul (mai ales cu scopul de a diminutiva), altele (tot sufixe ucrainene diminutive) au acționat asupra unor toponime deja diminutive în limba primară (română), deoarece toponimele românești diminutive și-au pierdut sensul inițial pentru ucrainenii monolingvi.

3.3.2. Unele nume topice românești au la bază adjective.

a) Unor toponime și antroponime li s-au atașat morfeme adjectivale ucrainene, formând, din adjective relative, denumiri hibride: *-ck-* (cf. *Fyntyrackyj* [Ha 126] < rom. *fântână*); *-n-* (cf. *Ardžaluszny* [Ha 83] < rom. *argilos*); *-ov-* (cf. *Plajowy* [Ha 59]); *-sk-* (cf. *Kičorskij* [Dr 367]) etc.

b) Unele nume topice s-au format cu ajutorul unor sufixe compuse: *-an-sk* (cf. *Sehl'anske* [Pa 18]); *-iv-sk-* (cf. *Carinivske* [Ha 99]); *-ov-sk-* (cf. *Ursovskij* [Cr 434]); *-iiv-sk-* (cf. *Negriivskoje* [Pa 3]); *-k-ov-at-* (cf. *Jafinkovatoje* [Pa 38]); *-ok-iv-sk-* (cf. *Hrunkivska* [Dr 380]); *-ov-ann-* (cf. *Demikovanna* [Pa 83]); *-ov-at-* (cf. *Podorowaty* [Ha 87]).

c) De la teme toponimice românești se formează denumiri geografice adjectivale cu ajutorul unor sufixe bilingve (formanți hibridi), adică toponimelor adjectivale românești li se mai atașează un sufix adjectival ucrainean: *-escu + -ul + -sk-* (cf. *Fereskulsky* [Ha 105]); *-iș-ev-sk-* (cf. *Mariszewska* [Ha 165]); *-șor-sk-* (cf. *Akreszorsky P.* [Ha 59]); *-ul + -en-sk-* (cf. *Stefulenski* [Ha 103]); *-ul + -ev-sk-* (cf. *Mikulewski* [Ha 178]); *-ul + -ič-yn-sk-* (cf. *Prutczyk Mikuličynskij* [Ha 92]); *-ul + -iv-sk-* (cf. *Požarulivski* [Ha 84]); *-ul + -yč-yn* (cf. *Mikulyczyn* [Ha 220]); *-ul + -ov* (cf. *Bozulu P.* [Pa 65]); *-ul + -sk-* (cf. *Tatulski Grun* [Ha 179]) etc.

d) Există câteva sufixe ucrainene care formează toponime de la antroponime românești: *-ev-* (cf. *Berbeczew* [Ha 108]); *-in-* (cf. *Kopačina* [Dr 382]); *-iv-* (cf. *Gorganiv* [Pa 15]); *-yn-* (cf. *Lupszyna* [Ha 174]); *-ov-* (cf. *Pint'ova* [Pa 3]); *-uv-* (cf. *Gavruv* [Pa 77]) etc.

3.3.3. Există denumiri care au la bază toponime ucrainene, slave sau obscure, cărora li s-au atașat sufixe românești (unul este pseudosufixul *-ul*). Distingem:

a) Teme toponimice ucrainene (sau obscure) + sufix românesc, de ex. *-an-* (cf. *Wowkan* [Ha 199]); *-ărie* (cf. *Suharia* [Ha 102]); *-cioara* (cf. *Tiščora* [Dr 10] < Tisa); *-easca* (cf. *Šumjaska* [Pa 11]); *-el* (cf. *Ozerel* [Dr 7]; *Worochcel* [Ha 88]); *-ie* (cf. *Baranija* [Ha 160]); *-ioara* (cf. *Ščevora* [Pa 27] < rom. **Ștevioara*); *-ișoara* (cf. *Bahnișora* [Ha 83]); *-oaie* (cf. *Pelehoja* [Dr 3]); *-os* (cf. *Stremminos* [Pa 28]); *-șoara* (cf. *Lomșora* [Dr 18]); *-șor* (cf. *Dreșor* [Dr 71]; *Tapșor* [Dr 367]) etc.

b) Teme toponimice ucrainene (sau obscure) + articolul hotărât enclitic masculin sing. *-ul*, de ex. *Begul* (Pa 48); *Bokul* (Pa 20); *Dytul* (Ha 119); *Pečalul* (F 79); *Wojtul* (Ha 121) etc.

c) Teme toponimice ucrainene (sau obscure) având atașate morfeme românești și ucrainene: *-ok-ul* (cf. *Drevokul* [Pa 16]); *-ul + -ec* (cf. *Zabanulec* [Ha 121]); *-ul + -ka* (cf. *Tereșulka* [Pa 19]); *-ul + -ov* (cf. *Pitulow Werch* [Ha 126]) etc.

d) Un caz interesant de bilingvism prezintă și sufixul românesc *-escu* (fem. *-easca*), care apare în oronimele *Dinescu*, *Nănescu*, *Vădenescu* etc. Din această formație se omite apelativul geografic românesc *munte* „pășune alpină” (în graiurile din Maramureș, Oaș, Lăpuș, Chioar, Codru, nordul Transilvaniei etc.), deci forma completă ar fi **Muntele Dinescu*, **Muntele Nănescu* etc. Rom. dial. *munte* (de gen masculin), tradus în ucraineană prin *polonyna* „pășune alpină” (în graiurile ucrainene carpatice), este de genul feminin. Vorbitorii ucraineni monolingvi omit apelativul geografic *polonyna* (cf. **Diňaska polonyna*), simplificând, în *Diňaska*, *Neňaska* etc., unde sufixul rom. *-easca* este identificat cu suf. ucr. *-s'k(a)*, având loc o contaminare: *Dinescu – Diňaska*. Acest model e atât de răspândit, încât le-a eliminat pe toate celelalte: *Berseňaska* (Pa 20); *Dod'aska* (Pa 20); *Kurt'aska* (Pa 20); *Ungur'aska* (Pa 20) etc. Unele nume topice și-au schimbat doar desinența: *Apšeňeska* (Pa 10 < rom. *Apșenescu*); *Korbylyska* (Pa 11 < rom. *Corbulescu*); *Strimčeska* (Pa 15 < rom. *Strâmcescu*) etc. Întâlnim și perechi: *Jurčesku* (Pa 20) – *Jurčeska* (Pa 3).

3.4. În decursul anilor, omul, extinzându-și activitatea, a înaintat neîncetat în cucerirea naturii, în căutarea de terenuri prielnice pentru cultivarea mai ales a cerealelor, legumelor etc., ceea ce a dus la defrișări și la fragmentarea unor macrotoponime și a toponimiei majore. Acest lucru a avut drept consecință apariția a numeroase nume topice noi, mai ales macrotoponime. Numele topice românești, în general macrotoponime sau toponime majore în zona analizată din Carpați, au servit fie ca elemente de bază pe lângă care au apărut determinanți ucraineni, mai ales adjective (*mare*, *mic*, *rotund*, *scurt*, *lung*, *gros*), de ex., *Velykyj* și *Malyj Gruň* (Pa 85); *Bilyj Hrunyk* (Pa 89); *Pikuň Nižny* și *Seredni* (Ha 113); *Ostra*, *Kamenista*, *Wysoka* etc. *Kiczera* (Ha 129); *Huculivska Perija* (Ha 215); *Kremenosa Nižna* (Ha 154) etc., fie au devenit determinanți hibridi (adjective relative și posesive sufixate cu morfeme ucrainene), de ex., *Owidowa Hora* (Ha 172); *Kyčerovyj žolob* (Pa 5); *Kučarskij* (Pa 2); *Trifiv* (Pa 17); *Akreszorski P.* (Ha 59) etc. În acest fel, toponimele românești au format nucleul denominativ de bază în vederea orientării pe teren.

3.5. În gramatică, reminiscentele bilingvismului se manifestă prin:

3.5.1. Formarea pluralului ucrainean după modelul românesc (calc gramatical): *Strungy* (Pa 27) < rom. **Strungi*; *Plopu* (Pa 3) < rom. *Plopi*; *Ponory* (SHU) < rom. **Ponoare*; *Forczetury* (Ha 217) < rom. **Furcituri*; *Ruptur* (Dr 396) < rom. **Rupturi* etc.

3.5.2. Temei românești îi este atașată și desinența genitivului posesiv ucrainean, de ex.: *Borsuka* (Pa 90); *Berbeka* (Leh 37); *Bradula* (Pa 28); *Kyčerela* (Pa 14); *Oprîca* (F 79); *Szevula* (Sz 28) etc.

3.5.3. În formațiile tipic românești (cu articolul hot. encl. masc. sing. *-ul*), articolul propriu-zis *-l* a căzut, rolul lui fiind luat de vocala de legătură *-u-*. Astfel, forma articulată a unor nume topice cu *-ul* a devenit **Bujoru*, **Câmpu*, **Codru*, **Cornu*, **Doru*, **Șesu* etc. După trecerea graiurilor bilingve la monolingvismul ucrainean, aceste toponime nu erau simțite ca articulate, ci erau considerate ca forme ale cazului acuzativ feminin sing. al substantivelor și au fost „reconstituite”²³ la cazul inițial, nominativ feminin singular: *Bužora* (Pa 40 și Pa 42); *Kympia* (Pa 16); *Kodra* (SHU); *Korna* (Leh 25); *Dora* (Ha 24); *Šesa* (Pa 15) etc.

3.5.4. Un alt procedeu care ține de bilingvism a fost adaptarea desinenței pentru ca numele topice să devină declinabile, de ex.: rom. **Măgurice* > ucr. *Maguriča* (Dr 388); rom. **Falce* > ucr. *Falča* (Dr 382); rom. **Negrilă* > ucr. *Negryla* (Pa 37); rom. **Perie* > ucr. *Perija* (Ha 215) etc.

3.5.5. Regimul în epoca bilingvismului imita modelul cel mai simplu, care era cel românesc. Prefixele ucrainene sudate cu temele românești și-au pierdut regimul, deoarece au fost traduse, și pentru un vorbitor bilingv nu este greșală folosirea regimului limbii secundare, în conștiința lui ambele limbi sunt inteligibile. Pentru, bilingvi, în general, există o singură limbă, cu două modalități de exprimare²⁴. Formațiile toponimice mai vechi, însoțite de prepoziții ucrainene, calchiază regimul românesc al prepoziției traduse și adaptate, fiindcă acesta (regimul) este mai simplu și mai inteligibil, iar tendința spre simplificare este un fenomen specific pentru bilingvism²⁵. Iată câteva nume topice de origine românească care urmează regimul prepoziției românești: *Pud Runkul* (Pa 19); *Pod Plaj* (Pa 50); *Pyd Kyčary* (Pa 80); *Sered Plaj* (Pa 27); *Za Osuj* (Pa 87) etc.

După trecerea bilingvismului activ și instaurarea monolingvismului ucrainean, regimul prepoziției aparține limbii ucrainene: *Pud Grunjom* (Kl 12); *Pud Osojom* (Pa 87); *Pud Menešorom* (Dr 396); *Pud Kyčerou* (Pa 16); *Nad Muncselom* (Dr 382); *Kolo Aršeci* (Pa 21); *Za Magurou* (Pa 85); *Za Hruňom* (Kl 12); *Za Čobankou* (Pa 44); *Za Horunetom* (Pa 26); *Za Osojom* (Pa 87); *U Kyčiri* (Pa 19); *Za Hrunkami* (Pa 19) etc. Și regimul adverbului, în epoca monolingvismului, este ucrainean: *Hori Plajkom* (Pa 23); *Zvyšče Solotruka* (Dr 396).

3.5.6. Elementele determinante ale nucleului toponimic românesc se acordă în gen, număr, caz cu toponimele de bază.

²³ Cf. E. Vrabie, *op. cit.*, p. 125.

²⁴ Cf. L. V. Ščerba, *O poňatii smešenija jazykov*, în L. V. Ščerba, *Izbrannyje raboty po jazykoznaniju i fonetike*, I, Leningrad, 1958, p. 48.

²⁵ Cf. U. Weinreich, *op. cit.*, p. 64-67; E. Haugen, *The Process of Borrowing*, în *Novoje v lingvistike*, VI, Moscova, 1972, p. 352.

3.6. Și elementele pietrificate ale toponimelor românești sunt o mărturie a bilingvismului româno-ucrainean practicat în Evul Mediu de populația din această zonă a Carpaților. Ele au rezistat timpului și monoligvismului datorită forței denominative puternice pe care o reprezintă, fiind unicate în nomenclatura actuală. Distingem:

3.6.1. Nume topice pietrificate declinabile: *Antravaj* (Pa 13 < rom. *Între Văi*); *Čundž* (Dr 396): *Valovundul* (Pa 3 < rom. *Valea Vântului*); *Velelarga* (Pa 13); *Valatyčera* (Pa 5); *Vylyvlad* (Pa 5); *Vajdeminec* (Cr 434); *Vulpeň* (Pa 17); *Turčeň* (Pa 20) etc.

3.6.2. Nume topice pietrificate parțial (o parte a denumirii este tradusă/calchiată) sau o parte este declinabilă și urmează regimul prepoziției ucrainene: *Pud Val'a Šesolom* (Dr 396); *Skundul' gruň* (Pa 3); *Kamiň Korbuluj* (Cr 434); *Pt'icoru Dankuluj* (Pa 20); *Puruluj* (Ha 184); *Duplešt'* (Pa 16); *Regorešt'* (Pa 13) etc.

3.7. Numele topice care au conținut semantic sunt, de regulă, calchiate sau traduse în epoca bilingvismului; acest fenomen este valabil pentru toate limbile²⁶. Calchierea și traducerea de nume topice este o dovadă a existenței unei epoci în contactul lingvistic româno-ucrainean când se practica un bilingvism stabil și permanent în această zonă.

Este extrem de greu de delimitat traducerea toponimelor de calcul toponimic, motiv pentru care le vom trata împreună, amintindu-le în treacăt. Specialiștii afirmă că deosebirile minime între traducerea și calchierea numelor topice constau în caracterul firesc al traducerii și cel artificial al calchierii, care, în general, generează denumiri ciudate, traduse mecanic. Traducerea toponimelor presupune transpunerea, tălmăcirea sau echivalarea exactă, fidelă a modelului²⁷. Traducerea numelor topice se deosebește de cea a cuvintelor, deoarece pe lângă semantizare poate presupune și găsirea echivalentului corespunzător. De fapt, orice calc este o traducere, dar nu orice traducere este un calc. Toponimele pot fi traduse (calchiate în întregime sau parțial: numai tema, numai desinența, numai afixele etc.). Iată câteva nume topice traduse (transpuse, echivalate) sau calchiate: *Krasna – Frumoza* (M 629); *Kryva – Strâmba* (F 85); *Bereznyk – Mestecăniș* (F 85); *L'áhovec* sau *L'achuvici* (Pa 473) – *Leșeni* (F 85); *Bukovec* (Bé 131) – *Făget* (F 85); *Jalova* sau *Vil'chivici* (Dz) – *Ariniș* (M 172); *Volove* sau *Volovoje* (Bé 177) – *Boureni* (F 85); *Peri – Hrușeve*; **Râturi – Ryt* (Pa 27); **Dosuri – Dos* (Pa 13); **Frasini – Frasinyn* (Pa 3); *Apșa – Vod'ane*; *Apșița – Vodyča*; *Trebușani – Dilove*;

²⁶ Cf. Ju. A. Žluktenko, *op. cit.*, p. 64; E. Haugen, *Problems of Bilingual Description*, în *General Linguistics*, I, nr. 1, Winter, 1955, p. 4.

²⁷ Cf. S. Bodzei, *O consecință...*, p. 240; idem, *Noi observații...*, p. 278-293. E. Bodzei-Schiller, S. Bodzei, *Adaptarea semantică a numelor topice prin traducere*, în *Studii de onomastică*, Cluj, 1990, p. 114-134.

Brusturi – Lopuchiv (Dz); *Danilovo – Dănileşti* (F 85); *Negrovec – Negreşti* (F 85); *Lysyca – (Poiana) Vulpei* (F 85) etc.

3.8. În decursul timpului, numeroase nume topice de origine românească au fost deformate de ucrainenii monolingvi. O succintă analiză etimologică poate reconstitui unele dintre ele. Astfel, *Ajbul* (Pa 28) < rom. *Albul*; *Bukštul* (Pa 28) < ucr. *Buštyna* (Dz) < rom. *Bușteni* (F 85), de unde s-a împrumutat numai tema, *bušt-*, deformată prin *-k-* epentetic. *Bukštul* este o pășune alpină aparținătoare localității *Buštyna. Kašolova* (Dr 382) < rom. *Cașul* (antroponime); *Kopašno* < rom. *Copăceni* (F 85); *Lozdumul* (Sz 34) < rom. *Lăstunul*; *Peredul* (Pa 84) < ucr. *pered* „înainte”, „în față” + articolul hot. *-ul*; *Stranzul* (Pa 28) < rom. *Strânsul* (locul unde se adună, se strâng oile); *Szeteŕety* (Ha 118) < rom. *Șapte Fete*; *Šopurka* (râu, afluent drept al Tisei) < rom. dial. *Șopârcă* „șopârlă”; *Trasnista* (Dr 382) < rom. *Trăsnita*; *Valentrosy* (Pa 3) < rom. *Valea Lăunțoasă*; *Val'urp* (Pa 24) < rom. *Valea Râpei*; *Vylyvlad* (Pa 5) < rom. *Valea lui Vlad*; *-apul* (Ha 148) < rom. *Jneapănul* etc.

4. În concluzie, se poate afirma că motivele existenței unor nume topice de origine românească în teritoriul lingvistic ucrainean trebuie căutate în mai mulți factori socioeconomiici, psihologici, confesionali, geografici, istorici, sentimentali. Zona de contact lingvistic, în care conviețuiesc de mai multe secole alături două comunități etnolingvistice, oferă premise pentru practicarea bilingvismului. Bilingvismul practicat aici a cuprins întreaga colectivitate a românilor și ucrainenilor și a dăinuit mai multe secole. Bilingvismul româno-ucrainean este confirmat atât lingvistic, cât și onomastic și istoric. Una dintre reminiscențele bilingvismului este coexistența în vorbire, precum și în documentele vremii, a unor dublete toponimice traduse, calchiate sau adaptate. Tot în favoarea bilingvismului pledează denumirile geografice hibride, structuri hibride, formați bilingvi, precum și câteva fenomene fonetice vechi conservate. Vechimea contactului româno-ucrainean este demonstrată și de păstrarea latentă, în conștiința vorbitorilor ucraineni, a mecanismului de transformare a elementelor lingvistice vechi slave prin fenomene fonetice specifice, ca denazalizarea și plenisonia. Materialul analizat (cca 3 000 de toponime) ne permite să concludem – pentru acest lucru avem și dovezi istorice și lingvistice – că pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea bilingvismul româno-ucrainean (sau ucraineano-român) începe să fie eliminat, fiind înlocuit prin monolingvismul populației majoritare, care a asimilat-o pe cea românească. Această ipoteză este sprijinită și de faptul că numeroase denumiri geografice înțelese de bilingvi au început, în perioada monolingvismului, să fie deformate, pierzându-și conținutul semantic (ceea ce a atras după sine o serie de modificări fonologice și structurale). În prezent, populația românească din Cărpății Ucraineni trăiește în câteva enclave lingvistice și cunoaște, pe lângă limba maternă, limbile rusă și ucraineană. Așadar, în Evul Mediu, în Cărpății s-a practicat – alături de bilingvismul ucraineano-maghiar, ucraineano-slovac și ucraineano-

polonez – și bilingvismul româno-ucrainean, care are reminiscențe atât în graiul, cât și în toponimia și antroponimia populației actuale ucrainene din această regiune.

ABREVIERI

Bé = Bélay V., *Máramaros vármegye társadalma és nemzetiségei*, Budapest, 1943.

Cr = D. Crânjală, *Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním žretem k Moravskému Valašsku*, Praga, 1938.

Dr = N. Drăganu, *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933.

Dz = J. O. Dzendzelivs'kyj, *Linhvistyčnyj atlas ukrajins'kych narodnych hovoriv Zakarpats'koji oblasti URSSR*, Užhorod, 1958, è. I. Užhorod, 1960, è. II.

F = Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940.

Ha = K. J. Halas, *Z toponymyky Zakarpatt'a*, în „Naukovi zapysky”, t. XXXV, Movoznavstvo, Užhorod, 1958, p. 56-82.

Hr = St. Hrabec, *Nazvy geograficzne Huculszczyzny*, Cracovia, 1950.

Kl = G. P. Klepikova, *O karpatokrainskoj terminologii gornogo landžafta*, II, în *Karpatskaja dialektologija i onomastika*, Moscova, 1972, p. 3-16.

Leh = Lehóczky T., *Bereg vármegye monográphiája*, Ungvár, vol. I-III, 1885 – 1888.

M = I. Mihályi, *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*, Sighetul Marmației, 1900.

Pa = I. Paňkevych, *Ukrajins'ki hovory Pidkarpats'koji Rusy i sumežnych oblastej*, Praga, 1938.

SHU = *Slovnyk hidronimiv Ukrajiny*, Kiev, 1979.

Sz = Szilágyi I., *Máramaros vármegye egyetemes leírása*, Budapest, 1876.

TOPONIMELE DE ORIGINE UCRAINEANĂ DIN ÎMPREJURIMILE BECLEANULUI (JUD. BISTRIȚA-NĂSĂUD)*

În cercetarea istoricului și a răspândirii grupelor etnice ucrainene din Transilvania, de-a lungul veacurilor, un rol important îl au stabilirea răspândirii teritoriale, stratificarea și cronologizarea numelor topice de origine ucraineană, fapt ce necesită un studiu amănunțit și general diacronic și sincron al acestora. Remarcăm, de asemenea, că locurile de așezare ale unor grupuri etnice ucrainene, asimilate în cursul veacurilor trecute de populația românească sau, mai rar, de cea maghiară, nu corespund totdeauna răspândirii teritoriale a toponimelor de origine ucraineană. Nume de localități ca *Rus, Ruși, Ruseni, Rusul Bârgăului, Rusul de Jos, Rusul de Sus, Rușciori, Rușii Munți, Ruștior* etc., sau ca *Oroszfája, Oroszborgó, Orszfalu, Oroszi, Reussdorf, Reussisschdorf* etc. denotă existența, odinioară, pe teritoriul acestor sate, a unor grupuri de populație ucraineană; însă numele acestor localități au fost create de români, respectiv de maghiari și de germani, și, ca atare, nu pot fi considerate de origine ucraineană. Menționăm însă că acest fapt nu exclude existența eventuală a unor nume topice de origine ucraineană în microtoponimia satelor amintite. De altfel, există și localități cu nume de origine ucraineană – create de ucraineni din așezările apropiate – care nu au avut niciodată populație ucraineană. Așa, de exemplu: satul *Moisei* (jud. Maramureș) are și forme atestate la 1465: *domenium Mayzen*, 1468: *nobilitas de Moyzen*, 1495: *Mayzyn* (Suciu, vol. I, p. 405). Numele maghiar al satului este *Mojszén* și reflectă o formație ucraineană de la numele de persoană rom. *Mois(e)* + suf. ucr. pos. *-yn*. Ținând seama de datele documentelor istorice (Mihályi, p. 56-58, 345-347, 369-370, 471-472, 482, 492, 582-583, 594-595; Bélay, p. 175 și R. Popa, 91), de faptul că microtoponimia acestui sat este în întregime românească și că avem atestări ca: 1365: *Moyze*, 1450: *Mayze*, 1453: *kneziatus Moyzey* (Suciu, I., 405), putem afirma că așezarea a avut întotdeauna populație românească, iar numele cu aspect ucrainean i-a fost atribuit de către ucraineni, locuitori ai satelor apropiate din Poienile de Sub Munte, Ruscova, eventual din Leordina, Petrova, Rozavlea.

* Comunicare prezentată la Al X-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 26-28 octombrie 1993.

Așadar, nu în toate cazurile aria numelor topice ucrainene coincide cu aria de răspândire a populației ucrainene.

De asemenea, din motive metodologice, cele două arii amintite nu pot fi considerate identice, deoarece determinarea ariei de răspândire a toponimelor ucrainene constituie un fapt sincron, contemporan. Această arie reprezintă repartizarea teritorială a numelor topice ucrainene existente și astăzi, câtă vreme aria de răspândire a populației ucrainene a fost într-o schimbare continuă în cursul istoriei. Cu alte cuvinte, numele topice ucrainene existente astăzi au fost create în diferite epoci și, astfel, ele reflectă aria de răspândire a ucrainenilor în diferite perioade istorice. În majoritatea covârșitoare a cazurilor, atestările referitoare la macrotoponimie lipsesc, și de aceea cronologizarea precisă a acestor nume topice este aproape imposibilă.

Pentru a stabili mai precis răspândirea istorică în trecut a diferitelor grupări etnice răslețe ucrainene este necesară studierea amănunțită a microtoponimelor de pe teritoriul satelor care puteau să aibă în trecut și o populație ucraineană.

Încă în 1969, într-un articol publicat în primul volum de *Studii și materiale de onomastică* am demonstrat, pe baza microtoponimiei, că în satul Ruștior (jud. Bistrița-Năsăud), azi un sat pur românesc, în trecut, pe lângă populația românească, a trăit un grup de ucraineni, asimilat de populația majoritară românească.

Acum încercăm să arătăm, pe baza microtoponimiei, că la sfârșitul Evului Mediu în satele Rusu de Jos și Rusu de Sus (ung. Alsóoroszfalu, Felsőoroszfalu), deci nume de localități date de români, respectiv de maghiari, situate în apropierea orașului Beclean (jud. Bistrița-Năsăud), a trăit, alături de populația românească, și un grup etnic ucrainean, dispărut, asimilat de populația majoritară românească.

Satul Rusu de Jos (popular Rușii de Jos) este așezat de-a lungul pârâului Meleş, afluent al Someșului Mare, la 3 km de orașelul Beclean, iar satul Rusu de Sus (popular Rușii de Sus), de asemenea, se întinde în valea pârâului Meleş, la confluența cu pârâul Malinului, la o distanță de 12 km de Beclean.

Primul document care vorbește despre Rusu de Jos datează din 1305; din acesta reiese că numele inițial al satului a fost *Karachuntelke*, adică terenul sau moșia lui Crăciun. De asemenea, cu numele de *Karachuntelke* apare și celălalt sat, Rusu de Sus, cu un secol mai târziu, în 1405. Din aceste documente reiese că satele amintite sunt sate iobăgești, cu o populație românească, în posesiunea magnaților Bánffy, apoi Apafi și Bethlen. Știri și despre o populație ucraineană apar într-un document din 1410, când sunt amintite ambele sate cu numele latinesc: *utraque villa Ruthenorum* și în 1447: *duae possessione Orozfalu*. Însă nici numele vechi ale satelor nu sunt uitate (ceea ce este și o dovadă a continuității populației originare românești pe lângă grupul etnic ucrainean așezat); apar des denumiri ca: *Also Karachuntelke*, în 1467; chiar și în 1624: *Also Orozfalu alias Karacsontelke*.

Primele atestări ale numelor noi ale satelor apar în 1760, cu o formă mixtă: *Also Rusz, Felső Rusz*, mai târziu, în 1839: *Ruszu gyin Zsosz* și *Ruszu gyin Szusz*.

Deci atestările din 1410: *villa Ruthenorum* și 1447: *Orozfalu* denotă că grupurile etnice ucrainene în aceste două sate s-au așezat la începutul secolului al XV-lea, deoarece în această perioadă apar numele noi ale satelor, conținând numele etnic *rus*, adică *ucrainean, rutean*. Populația ucraineană a acestor două sate nu a supraviețuit după a doua parte a secolului XVII-lea, deoarece avem documente (conscriptii) sigure că amândouă satele au fost distruse în întregime în 1658, rămânând un scurt timp *deserta praedium*, adică fără locuitori. După un timp ambele sate au fost repopulate cu o populație pur românească. Avem conscripții complete din 1713 și 1785 cu numele locuitorilor iobagi și jeleri. Aceste nume de familie sunt toate românești, și astăzi satele amintite au o populație pur românească. În 1960 Rusu de Jos avea 381, iar Rușu de Sus, 416 suflete.

Analizând toponimia satelor amintite, putem vedea că domină categoric microtoponimele românești, dar, într-o măsură mai mică, apar și nume topice de origine ucraineană, moștenite de la grupul etnic ucrainean dispărut. Preluarea acestor toponime de origine ucraineană de către populația românească denotă o conviețuire mai lungă româno-ucraineană încă înainte de distrugerea satelor, în 1658. Această conviețuire trebuia să se desfășoare de la începutul secolului al XV-lea, când apar ucrainenii, și până la distrugerea temporară a satelor. Înainte și după această perioadă satele amintite aveau numai populație românească. Probabil, în cursul perioadei dintre secolul al XV-lea și a doua jumătate a secolului XVII-lea, acest contact etnic s-a sfârșit cu o asimilare a grupului etnic ucrainean, dar dovada existenței acestui grup s-a păstrat în microtoponimia satelor studiate.

Toponimie de origine ucraineană și compuse cu numele topice de origine românească secundare, derivate, sunt următoarele:

a) Satul Rusu de Jos

1. COȘARGURA (Între Coșargura, Su Coșargura), arăt.; atestat în 1864: Cosargu. Cf. ucr. *kočerga*, dial. *košerga* „vătrai, cârlig”.

2. COLDURI, păd., o formație românească cu desinența pluralului de la un etimon ucr. *koloda* „butuc, Buștean”; o derivație românească: Dealu Coldurilor.

3. DULNIC, păd., toponim cu un aspect ucr., cf. ucr. *dolnyk* „cupa” (Hrynčenko, I, 414). Etimologia nu e sigură.

4. IZBIȘT'A, arăt.; din ucr. *ysbyšte* sau *yzbyšča* „casă țărănească mică”; formație românească: Pă Izbișt'e (Hrynčenko, II, 170).

5. HIJA, păd., deal; Formații rom.: Izvoru Hijii, Dealu Hijii, Su Hija; < ucr. *chyža* „colibă”; 1898: Hizsa (Hrynčenko, IV, 396).

6. HORAI, deal, păd.; din ucr. *hora* „deal, munte”; 1699: Horaj.

7. HORODIȘTE, deal; din ucr. *horodyšče* „loc unde a fost o fortăreață, cetate” (Hrynčenko, I, 315); 1864: Horodiște.

8. N'IPOTOCU, păș.; din ucr. *mižpotok* „între păraie” (Hrynčenko, II, 340 și III, 378).
9. PASĂCA, păd.; din ucr. *pasika* „stupărie, prisacă” (Hrynčenko, III, 99).
10. SĂLĂUANA, izvor sărat, deal, arăt.; din ucr. *solotvyna* „pământ sărat; izvor sărat, lac sărat” (Hrynčenko, IV, 164).
11. SIMN'A, deal, păd.
12. UZARINCA, arăt.; din prep. ucr. *u* „la” + ucr. *zarinck* „mal acoperit cu nisip” (Hrynčenko, II, 90).
13. VOLOSCA, arăt.; derivat rom.: Pârâu Volosca; din ucr. *voloska* „româncă” (Hrynčenko, I, 25); 1699: Volosca.
14. ZAHORAIA, fân.; derivat rom.: Izvoru Zahoraii; din prep. ucr. *za* „după, peste” + ucr. *hora* „munte, deal”.

b) *Satul Rusu de Sus*

1. BUCUNA, arăt.; derivat rom.: Dealu Bucunii; toponim cu un aspect ucr.; probabil derivă de la un etimon ucr. *buk* „făget” + suf. ucr. *-yn(a)*. Etimologia nu e sigură.
2. DUBRUCĂ, arăt.; derivate rom.: Drumu Dubrușii, Pă Dubruca; din ucr. *dubruka* „pădurice de stejar” (Hrynčenko, I, 425).
3. IAUR, arăt.; derivate rom.: Drumu Iaurilor, După Iauri; din ucr. *javir* „arțar” (Hrynčenko, IV, 534).
4. JĂLĂBOC, arăt.; derivate rom.: Pârâu de la Jălăboc, Izvoru de la Jălăboc; din ucr. *žolobok* „valău, jgheab, covată, troacă” (Hrynčenko, I, 490).
5. HURCA, păd., fân.; din ucr. *horka* „pădure mică” (Hrynčenko, I, 310); 1864: Hurka.
6. POROBISCE, fân.; din vb. ucr. *porubyty* „a tăia, a defrișa”, din rădăcina *porub* + suf. ucr. *-yšče* > ucr. *porubyšče* „loc unde a fost o defrișare” (Hrynčenko, III, 345).
7. RUSCAI, deal, arăt., păș., liv.; după tradiție orală, aici locuiau cândva familii ucrainene; cf. ucr. *ruskyj* „rus”.
8. ZACOLIȚA, fân., păș., arăt.; din prep. ucr. *za* „după, peste” + ucr. *okolyc'a* „hotarul satului, margine, împrejurime” (Hrynčenko, II, 48); 1864: Zacolitia.

Următoarele toponime, deși nu sunt de origine ucraineană, trimit totuși la foști locuitori ucraineni ai satului:

9. FERTAIU RUSCALILOR, atestat în 1864: Fertaiul Ruscaliloru, adică „cartierul rușilor”, parte de sat.
10. PÂRĂU RUȘULUI, adică Pârâu Rusului; pornește de la Zacolița.
11. PĂ TRUNUSCURI, arăt.; are și o atestare din 1864: *Fertaiul Turnescurilor*; probabil la baza acestor toponime stă numele de persoane *Turnovskij*, tot de origine ucraineană. Etimologia nu e sigură și este discutabilă.

În încheiere putem afirma că depistarea și analiza microtoponimelor adeseori

ne ajută la stabilirea unor grupe etnice, care în cursul istoriei au trăit, au conviețuit cu populația actuală în localitățile studiate, și de multe ori ne ajută și la cronologizarea perioadei de existență a lor în localitățile cercetate.

ABREVIERI

arăt. = arătură.

fân. = fânaș.

liv. = livadă.

păd. = pădure.

păș. = pășune.

Bélay = Bélay Vilmos, *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*, Budapest, 1928.

Hrynčenko = B. D. Hrynčenko, *Slovar' ukrainskogo jazyka*, vol. I – IV, Kiev, 1909.

Mihályi = Ioan Mihályi, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighetul Marmăției, 1900.

R. Popa = Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.

Suciu = Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I – II, București, 1963.

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31

**ASPECTE DIN BIOGRAFIA UNOR CUVINTE
RECENTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ:
PAPARAZZO, TSUNAMI**

*Pentru colega și prietena mea
Gabriela Pană-Dindelegan, la aniversară!*

„J'aime à la folie les mots, leur aspect, leur son, leur
impermanence, leur constance” (Marina Tsvetaeva).

Trebuie să încep cu o mărturisire: de când, din primii doi ani de facultate, neuitații mei profesori Alexandru Rosetti, Iorgu Iordan și Jacques Byck mi-au călăuzit pașii spre lingvistică, am fost atrasă de viața cuvintelor, de – cum bine scria acum aproape 100 de ani, în 1908, poeta Marina Tsvetaeva – „nepermanența sau de constanță” lor. La seminarii, cea mai mare bucurie era să zăbovesc asupra vocabulelor din textul de interpretat, să încerc să le urmăresc „traseul” din punctul de vedere al originii și al existenței lor ulterioare, mai lungi sau mai scurte. Nu m-a părăsit această dorință nici după ce, în 1975, s-au transformat în cenușă, într-un incendiu izbucnit la sediul Academiei Române – după o muncă asiduă de 10 ani a unui colectiv de 14 persoane – cele circa un milion de fișe gata repartizate pe cuvinte pentru *Dicționarul limbii române din sec. al XVI-lea* pe care îl gândisem și-l propusesem spre elaborare de la începutul anilor '60...

Preocupată de aproape cinci decenii nu numai de istoria cuvintelor vechi în română, ci și de cealaltă extremă, de soarta lexemelor noi, prezente de (relativ) puțină vreme în limba română, am început să strâng material pentru alcătuirea unui *Dicționar de cuvinte recente* (DCR) care, mai norocos decât cel al limbii vechi, a văzut lumina tiparului și a cunoscut două ediții. Dacă prima ediție (1982) cuprindea 3 743 de cuvinte și expresii, cea de a doua (1997) a crescut cu un număr de 1 885 de termeni și de sintagme noi, pentru a nu mai aminti de consemnarea a numeroase noutăți semantice. Oricine a consultat DCR știe că fiecare „articol” conține o scurtă „biografie” a cuvântului respectiv, cuprinzând – pe bază de minimum două citate – date despre vechimea cuvântului, semnificația lui, regimul gramatical, domeniul specific, etimologie etc. Cum „recolta” de inovații lexicale de după 1996 (când am dat la tipar ediția a doua) a devenit substanțială, pregătesc acum ediția a treia, care, firește, va include noutățile din ultimii 10 ani și, în plus, o serie de date recente

despre vocabulele etc. existente în edițiile precedente. Termenii din titlul articolului de față aparțin categoriei a doua: *tsunami* se află în DCR încă din ediția I, iar *paparazzo* apare în ediția a II-a, dar fișierul cu aceste cuvinte s-a îmbogățit în ultima vreme cu o serie de aspecte noi, unele examinate în articolul *Viața cuvintelor*, unde, pe de o parte, se cerceta prin ce elemente lingvistice se diferențiază cei doi termeni:

– o r i g i n e a:

a) *paparazzo* este un cuvânt de sorginte italiană, iar *tsunami* este un termen exotic, japonez;

b) primul are la bază un nume propriu, iar al doilea s-a născut din „unirea” a două substantive comune din limba japoneză: *tsu* „port” și *nami* „val” (vezi JDC);

– c â m p u l s e m a n t i c:

paparazzo aparține limbajului fotografilor, iar *tsunami* terminologiei strict științifice, a geologiei;

– p r i m e l e l o r î n r e g i s t r ă r i

apar la distanță de aproape 50 de ani: *paparazzo* este foarte „tânăr”, având prima atestare în franceză în 1960 – în PR, un an mai târziu (și aceasta este o curiozitate!) în italiană, în DELI și în DLI, în 1961, apoi în BD, pentru engleză, în 1969, sau în DEA, în 1970, pentru spaniolă. Toate acestea în raport cu *tsunami*, care a fost cunoscut mai întâi în 1915, după același admirabil dicționar care este PR, extrem de atent la capitolul „datări”. În alte limbi, atestarea este tardivă: în spaniolă în 1959, în DEA, în italiană, în 1961, în DELI. Evident că, în stadiul actual al cercetării, interesează destul de puțin de când acesta datează în limba sa de bază, japoneza, noi fiind interesați de prezența lui *tsunami* ca n e o l o g i s m într-o limbă de mare circulație, de la care a fost împrumutat în diverse alte idiomuri.

Pe de altă parte, se urmărea care sunt acele e l e m e n t e c o m u n e care justifică tratarea lor în același articol. Printre acestea am insistat în lucrarea amintită asupra împrejurării că, la un anumit moment dat, ambele, pur și simplu, au „izbucnit” în limba noastră, au devenit repede cunoscute datorită unor circumstanțe recente speciale (de altfel, aceleași circumstanțe au avut aceleași urmări lingvistice și în multe alte limbi). Este vorba, în ambele cazuri, de întâmplări dureroase care nu au putut lăsa indiferent pe nimeni: *paparazzo* s-a răspândit începând cu seara zilei de 30 august 1997, când și-a pierdut viața prințesa Diana, într-un accident de mașină în pasajul subteran Alma din Paris și a existat ipoteza (infirmită de anchetele la fața locului) că totul s-a petrecut din cauza unor fotografii de tipul *paparazzi* care o urmăreau pe ea și pe logodnicul ei, Dodi Al Fayed, cu scopul de „a prinde” pe peliculă câteva cadre intime (vezi Dimitrescu, *Elemente italienești*, în *Drumul II*, p. 132). *Tsunami* a devenit unanim cunoscut din ziua de 26 decembrie 2004, când valurile uriașe, provocate de un seism submarin, au devastat coastele Asiei și au provocat moartea și rănirea a sute de mii de oameni.

În *Viața cuvintelor* m-am oprit cu precădere asupra unor aspecte referitoare la e t i m o l o g i a și la îmbogățirea pe p l a n u l s e m a n t i c a celor două cuvinte: de ex., *tsunami*, din cercul său, la origine, restrâns la limbajul sectorial

geologic, și-a lărgit sfera trecând la alte domenii, cum ar fi economia, comerțul, politica etc. (vezi Dimitrescu, *Elemente japoneze*, în *Drumul II*, p. 160-161; mai multe alte situații sunt prezentate în articolul citat la începutul acestui paragraf).

În paginile următoare vom continua investigațiile legate de *b i o g r a f i a* celor două cuvinte, concentrându-ne asupra altor aspecte sau adăugând la cele deja discutate elemente noi.

Paparazzo

a) În DCR am detaliat *o r i g i n e a* acestui cuvânt, la început un nume propriu, (Coriolano) Paparazzo, un personaj din romanul *By the Ionian Sea* de George Gissing (1901), tradus de Margherita Guidacci sub titlul *Sulla riva dello Ionio* (1957). Marelui regizor Federico Fellini, care tocmai citise cartea în perioada de pregătire a filmului *La dolce vita*, i-a plăcut sonoritatea numelui *Paparazzo* și i-a denumit astfel, în film, pe unul dintre fotografi care o urmăreau pe eroina interpretată de Anita Ekberg. Tipul de fotograf-reporter obraznic, indiscret, avid de picanterii din viața unor personaje celebre, gata să facă „din fântâr armăsar”, a ajuns, foarte repede după ce a început să ruleze filmul, să fie numit *paparazzo*. Dar această etimologie, în care se face trecerea de la un nume propriu la unul comun, întâlnită în cele mai noi dicționare ale limbii italiene (DELI, DLI), nu a fost singura luată în discuție în privința lexemului *paparazzo*. S-au propus și alte variante etimologice, cele mai multe discutate în revista italiană „Lingua nostra” în anii 1961 – 1968. De exemplu, s-a luat în considerație o formă dialectală, din Abruzzi, care denumește o moluscă preferată în meniurile italienești (și nu numai), *vongola*, ale cărei valve se deschid și se închid similar unor mișcări ale aparatului fotografic. S-a discutat și despre posibilitatea de a se fi alcătuit un cuvânt compus pe baza substantivelor *pappa(taci)* „un tip de fântâr” și *razzo* „rachetă”, „rază de lumină” (DELI, s.v.). Aceste propuneri etimologice și altele asemănătoare au rămas însă la stadiul de ipoteză, nefiind reținute de specialiști. Explicația dată în dicționarele citate mai sus însă a fost confirmată chiar de actorul care l-a interpretat pe insolentul fotograf din filmul lui Fellini. Acesta a dat un interviu – prilejuit de nefericitul accident evocat mai înainte –, pe care am avut ocazia să-l urmăresc la unul dintre canalele televiziunilor franceze, în seara zilei de 1 septembrie 1997, din care rezulta foarte clar că Fellini a fost cel care a ales acest nume bizar pentru personajul fotografului.

b) *Paparazzo* pune în limba română – ca și în alte limbi – unele probleme de natură *m o r f o l o g i c ă*. În limba italiană, cuvântul acesta are la singular forma menționată, dar, din cauză că, în diferite contexte, s-a manifestat în special sub forma de plural (în general era vorba de mai mulți fotografi-reporteri care se insinuau în viața privată a unor personaje celebre fără a le cere consimțământul), la aceasta adăugându-se și ignorarea – în diverse limbi – a formei de singular din italiană (*paparazzo*), de multe ori a fost considerată, în mod incult, ca singular forma de plural, *paparazzi*. În acest fel, substantivul în cauză a intrat, în română, în

categoria cuvintelor cu singularul egal cu pluralul terminat în *-i* de tipul *holtei, rețetei* etc. (vezi alte cazuri de același tip în DI). Referitor și la alte limbi romanice, este de observat că în PR 2006 acest termen este înregistrat sub forma de singular *paparazzo* și de plural *paparazzi*, dar, la sfârșitul articolului, se menționează că ar fi bine ca pluralul să se scrie *paparazzis*, cu o dublă marcare a pluralului, cea de origine italiană cu *-i*, la care s-a adăugat cea franceză cu *-s*! (ceea ce nu se întâmplă de exemplu în spaniolă, unde este respectat sg. *paparazzo*, cu pl. *paparazzi*, vezi DEA, s.v.). În schimb, în L 2006 și în Lit. 2006, pluralul recomandat este *paparazzi*. De remarcat însă că și în franceză, nu de puține ori, în scris și, mai ales, în limba comună, apare la singular (un) *paparazzi* (ca și la alte cuvinte de sorginte italiană, precum *un tramesini* „un sandvici în formă de triunghi”, sau *un panini* „un sandvici de formă lunguiață”, cu *-i* pentru *-o* la singular, pentru plural; în acest al doilea caz, PR 2006 indică două forme: *panini*, ca în italiană, și *paninis*, exact ca la *paparazzis*!). Din păcate, și în română ne întâmpină la singular forma *paparazzi*, de cele mai multe ori în limba vorbită, dar, mai puțin frecvent, chiar și în limba scrisă: „Nu sunt un *paparazzi*” G. 8 X 2005, p. 9. În schimb, destul de rar se întâlnește în limba noastră forma de sg. corectă *paparazzo*: „Înarmat cu un puternic teleobiectiv, fotograful Dario Orlandi, probabil un *paparazzo* ca mulți alții, l-a zărit pe marele actor [Gérard Depardieu] într-o companie plăcută și... a tras cadre după cadre” Tg 22, 2005, p.8. Vezi și numele filmului lui N. Mărgineanu, „Fantasticul *paparazzo*” (1999). De altfel, în română există un număr relativ mare de substantive de diferite origini terminate în *-o*, mai de mult înregistrate în limba noastră. Unele datează încă de la jumătatea sec. al XIX-lea – de ex. am înregistrat substantivul *guano* la 1848, în ziarul lui C. A. Rosetti, „Pruncul Român” –, iar altele sunt mai recente; ele aparțin categoriei *singularia tantum* sau prezintă forme diverse de plural: *cacao, bolero, canto, esperanto, radio, auto, cazino, lumbago* (pentru alte exemple, vezi DI). În cazul nostru, sg. *paparazzo*, cu pl. *paparazzi*, este integrat în clasa unui alt cuvânt, tot de origine italiană, mai de mult introdus în limba română, *piccolo/piccoli* (dar, la feminin, se întâlnește forma adaptată *picoliță*).

Tsunami

Acest termen, spre deosebire de *paparazzo*, nu pune nici un fel de probleme morfologice, fiind perfect adaptat la sistemul românesc. *Tsunami* a intrat în categoria numelor de tipul *un tei/doi tei*, cu forme flexibile: „Pe 1 aprilie se va declanșa un *tsunami* al prețurilor mărite la gaze, benzină sau curent” Adev. 12 II 2005, p. 1; „Negocierile cu FMI dezlănțuie *tsunamiul* prețurilor” Adev. 10 II 2005, p. 1; „Un meci galactic pentru victimele *tsunamiului*” Adev.w. 139, 2005, p. 11.

Ca scriere s-a impus și în română forma cu *ts-*, *tsunami*; aceasta este transcrierea, din 1927, a cuvântului respectiv din japoneză (DHLFr), deși, foarte rar, mai apare în limba noastră scris cu *tz-* (deci *tzunami*) la inițială, ca în:

„[Ceașescu] se compară cu ciurma, cu *tsunami*, cu explozia vulcanului Krakatoa” Rlit 5, 2006, p. 3.

Tsunami pune unele probleme referitoare la încaadrarea sa într-o anumită sferă semantică din interiorul științelor. Consultarea mai multor dicționare, de specialitate strictă sau de limbă, demonstrează o diversitate de interpretări ale domeniului căruia i se ratasează acest termen clar marcat științific, cel puțin în sensul originar, de bază.

Astfel, în DLI, *tsunami* este considerat că aparține domeniului *geofizicii*, în Lit. 2006 este socotit un termen specific *meteorologiei*, iar în DHLFr și în PR 2006 este menționat că se înglobează în limbajul sectorial al *geografiei*. Nici în dicționarele românești, chiar și în cele de specialitate unde este consemnat din anii '60 și '70, sferele semantice ale termenului *tsunami* nu coincid în privința vocabulei discutate. Astfel, în D Min. *tsunami* este trecut în categoria termenilor *geologiei*, în DG, ai *geomorfologiei*. În limba română prima atestare într-un dicționar de limbă cu citate datează tocmai din 1975, în ediția I a DCR-ului (1982), unde *tsunami* este socotit a aparține terminologiei științifice a *geologiei*. Este adevărat că în română *tsunami* figurează cu câțiva ani mai devreme, din 1978, în DN 3, dar acest dicționar nu conține contexte. De observat însă că aici, în definiție, intră, în mod eronat, o precizare de natură *geografică* restrictivă: „[*tsunami*] devastează coastele Oceanului Pacific”. Și în dicționarul limbii italiene NZ apare o limitare geografică, dar prezentată ceva mai „larg”: „Val cauzat de un cutremur submarin frecvent pe coastele Japoniei și în alte regiuni ale Oceanului Pacific”. De menționat că în italiană și în spaniolă există un termen caracteristic pentru cutremurele din adâncul oceanelor, *maremoto*, cuvânt foarte transparent etimologic, format după modelul lui *terremoto*.

În ceea ce ne privește, așa cum afirmam mai sus, am considerat în DCR că *tsunami* este un termen ce aparține *geologiei* și nu credem că în definiție ar avea ce căuta vreun fel de restricție geografică, odată ce este un fenomen care se poate întâmpla oriunde izbucnește un cutremur în adâncul mărilor sau al oceanelor: este știut, astfel, că *tsunami* s-a manifestat în mai multe părți ale globului, de ex. în Europa, în Marea Mediterană, chiar dacă la început a fost identificat în Asia (probabil că aici apare mai frecvent), unde i s-a dat un nume, având etimonul japonez. Dicționarele care îl menționează mai de mult în română – DN 3, DCR, DCR 2 –, ca și cele ale unor limbi străine, specifică același sens: „valuri uriașe, flux puternic și brusc provocat de cutremur...”, semnificație care provine din japoneză, unde acest termen a fost alcătuit pe baza celor două substantive comune pomenite mai sus: *tsu* „port” și *nami* „val(uri)” („valuri care invadează portul”). O figură aparte pe plan semantic face L în diferite ediții, printre care și ultima, datată 2006, în care definiția pare a nu fi chiar conformă cu realitatea, odată ce se consideră că unda oceanică respectivă este „superficială”. În fapt, valurile respective provin din adânc, generate de cutremure, erupții submarine, falii etc., sunt gigantice (de 20-30 de m) și, prin urmare, extrem de puternice.

În *Viața cuvintelor* am arătat, pe bază de citate din presă, că, fiind extrem de des folosit în cursul anului 2005, după nenorocirea de la 26 decembrie 2004, substantivul *tsunami* – cunoscut până atunci doar specialiștilor români și, cel puțin din 1975, prezent și în presă – nu numai că a început să circule și ca a d j e c t i v (în „Dezastrul *tsunami*” Ev z. 4 I 2005, p. 7, „Valurile *tsunami*” Adev. 15 IV 2005, p. 12, „Generația *tsunami*” Rl 6 I 2005, p. 8), dar, în plus, și-a lărgit valențele prin dobândirea unor noi accepții, de ex.: „Mare supărare, nenorocire”, „barieră, piedică”, „vârf, record”, „dezlănțuire excesivă, catastrofală a naturii, răsturnare de situație” etc. Aici, apropo de „generația *tsunami*”, ar trebui semnalat faptul – care, este adevărat, nu s-a petrecut la noi – că, cel puțin într-un caz, *tsunami* a trecut de la calitatea de cuvânt comun la aceea de nume propriu: un copilăș căruia nu i se cunoștea numele, orfan din cauza dispariției părinților în timp ce băntuia *tsumami*, – a fost numit astfel... Aceasta ne duce cu gândul la un alt termen de origine japoneză, *Hiroșima*, de data aceasta un nume propriu devenit un nume comun, cu două accepții: una strict tehnică, mai puțin cunoscută: „O «*hiroșimă*» este egală cu o capacitate de distrugere echivalentă cu cea abătută asupra Hiroșimei” Sc. 16 VIII 1975, p. 8, și alta mai răspândită, cel puțin în limba noastră: „distrugere totală a unui oraș, a unui cartier prin voința și mâna omului”: „Centrul Bucureștiului a devenit o adevărată *hiroșimă* în ultimii ani ai lui Ceaușescu” (vezi Dimitrescu, *Drumul*, II, p. 171; vezi și numele capitolului *Hiroșima*, referitor la cartierul central din București, în curs de demolare în anii '80, din romanul *Danubius* de Claudio Magris, 1986 (tradus în română la Editura „Univers”, în 1994), după care s-a creat, în interiorul limbii române, din *Ceaușescu* și (Hiro)șima, denumirea *Ceaușima* (vezi „22” 36/2000, p. 2, în Dimitrescu, *Drumul*, II, p. 170; cf. și Avram, *Compuse*, p. 27)

Cred că nu este inutil să mă opresc puțin asupra felului cum sunt reflectați termenii din titlu în principalele noastre dicționare de limbă, DLR și DEX. Dacă este normal ca *parapazzo* să nu fie înregistrat în DLR din cauză că fascicula care ar fi fost firesc să-l conțină, *P – păzui*, a apărut în relativ îndepărtatul an 1972, ne putem pune întrebarea, justificată, de ce la litera *T* (ieșită de sub tipar în 1983) nu este consemnat *tsunami*. Ne-am fi așteptat măcar să figureze, scris cu *t* (în loc de *ts*, cu convenita trimitere la *t*), în fascicula cu această literă apărută destul de târziu, în 1994. De adăugat că nici în DEX 2, din 1996, nu figurează cele două cuvinte care ne-au reținut atenția aici, dintre care măcar *tsunami*, ca termen științific, ar fi avut drept de cetate. Într-un fel, rușinea a spălat-o DOOM, în care apare însă numai unul dintre cuvintele discutate acum, și anume *parapazzo*, foarte corect redactat.

De ce rămânem atât de mult în urma evoluției reale a vocabularului nostru este o enigmă care ar trebui să înceteze. Nu am obosit – de mulți ani și de multe ori, pe cale orală sau în scris – de a propune elaborarea a n u a l ă a unei liste sau a unui „registru” (ceea ce în lingvistica germană poartă numele *Wortregister*), care să cuprindă inovații lexico-semantice și care poate deveni un fel de pepinieră, din care, cândva, unele să treacă în DEX sau în DLR (dicționarul nostru „tezaur” – cu atâtea lacune, chiar și în fasciculele cele mai recente), dar, din păcate, ecouri nu am

avut... Poate că viitorul pe care îl vor trăi cei azi tineri va aduce și împlinirea acestei dorințe, cred, legitime. Pe vremea adolescenței generației mele (la începutul anilor '40 ai secolului trecut), academicianul Ion Simionescu (cine își mai aduce aminte de el? din familia sa mult mai cunoscută este, până în zilele noastre, fiica sa, Sanda Marin, autoarea unei apreciate – și azi – *Cărți de bucate* des reeditate) publica o serie de lucrări a căror apariție o urmăream, cu entuziasmul și curiozitatea vârstei, la parterul imens al celei mai mari librării de pe atunci din București, „Cartea Românească”, din nefericire distrusă de bombardamentele din 1944. Aici ne aducea tata, pe mine și pe fratele meu, și ne cumpăra – pe lângă tot ce apărea din impresionanta serie a volumelor lui Jules Verne – cărți semnate de I. Simionescu. Astfel erau *Tinere, cunoaște-ți patria*; *Tinere, cunoaște-ți munții* etc., scrise plăcut, tocmai bune să deschidă pofta elevilor de a afla câte ceva în plus față de ce se cerea prin programa primelor clase de liceu. Ce-ar fi ca acum să apară o serie pentru adolescenți și tineri pusă sub titlul generic *Tinere, cunoaște-ți limba*, cu mai multe subdiviziuni: *Tinere, cunoaște-ți gramatica*; *Tinere, cunoaște-ți vocabularul* etc.? Scrise atractiv, dar fără a se face rabat cunoștințelor științifice, poate că asemenea cărți ar putea contribui la educația celor ce ne vor urma... Dar, întorcându-mă la oile noastre, mă întreb cum ne-am putea alinia la celelalte limbi ale Europei, care au atât dicționare istorice, începând cu primele lor texte, precum și dicționare cu ultimele noutăți ce apar a n u a l, în timp ce nouă ne lipsesc ambele? Mai trebuie amintit că și mari dicționare precum *Larousse* sau *Le Petit Robert* își primenesc în fiecare an conținutul și-l pun la punct cu noutățile din toate domeniile? Sigur, aceasta, din punct de vedere financiar, ar însemna un anumit efort la noi, deși „listele” de care aminteam nu cred că ar costa mai mult î n t r - u n a n decât u n s i n g u r n u m ă r din numeroasele reviste cu coperte colorate și lucioase, care se răsfață la orice chioșc de ziare, lună de lună sau chiar săptămână de săptămână.... Dar... *quod licet Jovi non licet bovi*....

Dacă ne referim la problema d a t ă r i i cât este posibil de corecte a prezenței termenilor recentți în română, trebuie să-mi fac un aspru reproș pentru prima atestare a cuvântului *paparazzo*. Așa cum reiese din DCR 2, acest termen a fost „prins” în dicționarul citat extrem de tardiv, de-abia în 1993, deși m-am confruntat cu el cu peste 30 de ani mai înainte... Dar trebuie să mărturisesc că am făcut greșeala de a nu-l fi înregistrat în 1960, când l-am întâlnit în paginile celei mai deschise reviste din epocă, „Secolul 20”, unde era cuprins într-un articol despre celebrul film al lui Fellini. De ce nu l-am consemnat? Explicațiile nu echivalează cu o justificare, dar, în acea perioadă istorică, în care asupra țării noastre se abătuse cea mai cumplită „variantă” a comunismului, un fotograf de la noi nu ar fi putut avea nici îndrăzneala și, mai ales, nici „materialul uman” care să-i permită să fotografieze ceea ce putea lua în cadru un *paparazzo* în alte părți ale lumii. Pornind de la această realitate, am considerat că un astfel de cuvânt nu își putea găsi locul într-un dicționar românesc. În plus, eram constrânsă și de principiul autoimpus în redactarea DCR, care cerea să nu fie înregistrate decât

cuvintele întâlnite minimum de 2 ori, ceea ce – după cunoștința mea, care poate m-a înșelat – nu s-a întâmplat în anii '60 cu *paparazzo*. Dar viața a arătat, după mulți ani, că am comis o eroare.... Drept urmare, cred că înregistrarea, dacă este posibil, a tuturor cuvintelor noi, chiar sub beneficiu de inventar, este o necesitate, pentru că nimeni nu știe azi ce poate interveni mâine în viața unui cuvânt considerat la un moment dat ca efemer sau cunoscut într-un cerc prea restrâns pentru a merita să intre într-un dicționar general. Un exemplu din zilele acestea (ianuarie–februarie 2006), pentru a rămâne în „atmosfera” japoneză a cuvântului *tsunami* – dar într-un registru realmente plăcut, cel al cinematografeiei –, îl poate constitui seria (de fapt „avalanșa”) de cuvinte de origine japoneză întâlnite în ziua de 31 I 2006 în ziarul „Gândul”, p. 7. Aici se discută despre filmele *Metropolis* și *Tokio Godfathers* – realizate de cel mai important producător japonez de filme de animație, Masao Maruyama – care au rulat în februarie a.c. la Cinemateca Română din București, poate și în alte orașe din țara noastră. Evident că astăzi este prematur să ne pronunțăm despre „viabilitatea” și, cu atât mai puțin, despre răspândirea sau „vitalitatea” lor în română, cu excepția, credem, a termenului *manga*, care a început deja să se implanteze în limba noastră ca termen tehnic cinematografic, dar și în limba comună, printre adolescenții care urmăresc acest gen de film (vezi citatul de mai jos, cu opinia autorului articolului din G.; vezi și un alt citat recent, care poate dovedi că termenul *manga* a început să circule la noi: „*Manga*, un fenomen cinesfil” E. 9 II 2006, p. VII, supliment din care aflăm că industria de animație japoneză exportă de patru ori mai mult decât industria metalurgică a țării!; oricum, în L 2000 *manga* este înregistrat în franceză, iar în Enc. în engleză, ca termen de sorginte japoneză, cu sensul „bandă desenată japoneză”). Iată trei fragmente din articolul amintit mai sus din G., toate „doldora” de termeni cu caracter tehnic-cinematografic: „Puștii de școală sunt înnebuniți după «manga». Ce e aia *manga*? Dacă traduci literal din japoneză, rezultă «imagini întâmplătoare» [referitoare la filmele de desene animate n.n.]”. „Dezvoltat până la stadiul de fenomen de masă, *manga* cunoaște o mulțime de clasificări: după gen, există «*gekiga*» (filme dramatice), «*mecha*» (cele cu roboți uriași), «*dojinshi*» (cele realizate neoficial, de fanii genului), «*mahosho*» (cele cu eroine magice), ba chiar și «*shojo-ai*» și «*shonen-ai*» (povești de dragoste cu lesbiene, respectiv homosexuali)”. „După categoriile de public, *manga* se împarte în «*josei*» (sau «*redikomi*») – adresat femeilor, «*seinen*» – destinatarii sunt bărbații, «*kodomo*» (pentru copii), «*shpjo*» și «*shonen*» (se adresează adolescentelor, respectiv adolescenților)”. Pentru a nu avea „remușcări” mai târziu (cum s-a întâmplat cu datarea termenului *paparazzo*!), astfel de cuvinte ar trebui consemnate undeva, nu într-un dicționar de limbă propriu-zis, ci, chiar dacă nu vor avea șansa de a se impune în română, în „liste” ca cele amintite mai sus și, mai târziu, când se vor „fixa” în limbă, într-un dicționar tehnic, al terminologiei cinematografice. Cum nici o cercetare ulterioară nu poate înlocui memoria prezentului, presupun că ar trebui înregistrată și opinia autorului articolului, de care cred că nu se poate face

abstracție: „Poate că unii regretă, încă, poveștile drăgălașe și moralizatoare precum *Cartea junglei. Pentru cei ce preferă viitorul, manga face legea*” (subl. mea).

În concluzie, socotesc că nu trebuie „ținut la o parte” nici un cuvânt, sens etc. „nou” în limbă, indiferent dacă este o creație internă sau un împrumut dintr-un idiom străin. Din această perspectivă, *propun să se procedeze la elaborarea anuală a unor „registre de cuvinte”*, cu consemnarea datei de apariție a cuvintelor, cu semnificația rezultată dintr-un context clar etc. Există riscul scontat ca din aceste liste unele cuvinte să rămână la stadiul de *hapax legomenon*, dar desigur că uneori se vor desprinde dintre ele unele lexeme care, cu timpul, vor căpăta o anumită pondere și vor avea o anumită circulație în aspecte speciale ale limbii (științific, argou, jargon, tehnic – precum termenii cinematografici mai sus citați din limba japoneză – etc.), iar altele vor fi propulsate spre limba comună și vor dobândi dreptul de a figura în dicționarele generale ale limbii române.

„Viața” cuvintelor, adică traiectoria lor, este la fel de imprevizibilă ca și viața – cum se spune, „ca un roman” – a oamenilor, uneori extrem de sinuoasă, cu urcușuri și cu coborâșuri, cu unele treceri bruște, poate chiar spectaculoase – cum se poate constata din analiza întreprinsă asupra termenilor *paparazzo* și *tsunami* atât în *Viața cuvintelor*, cât și în rândurile de față.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SURSE

- Adev. = „Adevărul”, ziar, București, după 1990.
 Adev. w = „Adevărul de weekend”, supliment al ziarului „Adevărul”, București, din 2004.
 Avram, *Compuse* = Mioara Avram, *Compuse de tip semantic în presa actuală*, în StUBB, Philologia, XLII, 1977, nr. 4.
 BD = Clarence L. Barnhart, Sol Steinmetz, Robert K. Barnhart, *The Barnhart Dictionary of new English since 1963*, Bronxville, New York, Evanston, San Francisco, London, 1972.
 DCR = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, București, 1982.
 DCR 2 = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ed. a II-a, București, 1997.
 DEA = Manuel Seca, Olimpia Andres, Gabino Ramos, *Diccionario del espanol actual*, Madrid, 1999.
 DELI = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, ed. a II-a, îngrijită de Manlio Cortelazzo și Michele A. Cortelazzo, Bologna, 1999.
 DEX 2 = *Dicționar explicativ al limbii române*, ediția a doua, București, 1996.
 DG = V. Băcăuanu, I. Dionisă, I. Hirjoabă, *Dicționar geomorfologic*, București, 1974.
 DHLFr = *Dictionnaire historique de la langue française*. Sous la direction de Alain Rey, Paris, 2000.
 DI = *Dicționar invers*, București, 1954.
 Dimitrescu, *Drumul* = Florica Dimitrescu, *Drumul neîntreput al limbii române*, vol. I, II, Cluj-Napoca, 2003, 2004.

- Dimitrescu, *Elemente japoneze* = Florica Dimitrescu, *Elemente japoneze recente în limba română în Drumul*, vol.II.
- Dimitrescu, *Viața cuvintelor* = Florica Dimitrescu, *Din viața cuvintelor recente în limba română, în Volumul Catedrei de Limba română din Universitatea București*, București, 2006.
- DLI = Tullio Di Mauro, *Il dizionario della lingua italiana*, Milano, 2000.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, București.
- D Min. = *Dicționar poliglot de mine, geologie și petrol extracție*.
Coordonator: prof. dr. ing. Popa Aron, București, 1964.
- DN 3 = Fl. Marcu, C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, ed. a III-a,
București, 1978.
- DOOM 2 = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ed.
a II-a, București, 2005.
- E. = *Ecart*, supliment al ziarului „Economistul”, București, după 1990.
- Enc. = *Encarta World English Dictionary*, London, Bloomsbury, 2006.
- Ev z. = *Evenimentul zilei*, ziar, București, după 1990.
- G. = „Gândul”, București, după 2005.
- JDC = Louis Frédéric, *Le japon. Dictionnaire et civilisation*, Paris, 1996.
- L 2001, 2006 = *Larousse*, Paris, 2000, 2005.
- LGG = *Lexicon de geologie, geografie, mine, petrol*, coord. conf. ing.
N. Mihăilescu, București, 1975.
- Lit. 2006 = *Littre*, Paris, 2006.
- N Z = Nicola Zingarelli, *Il Nuovo Zingarelli. Vocabolario della lingua italiana*, undicesimma edizione a cura di Miro Dogliotti e Luigi Rossiello, Bologna, 1990.
- PR 2003, 2006 = *Le Petit Robert*, Paris, 2002, 2005.
- RI = „România liberă”, ziar, București, înainte și după 1990.
- Rlit = „România literară”, revistă, București, după 1990.
- Sc. = *Scânteia*, ziar, București, înainte de 1990.
- Zafiu, *Împrumuturile* = Rodica Zafiu, *Împrumuturile în DOOM 2 în Rlit.*, 22. 06. 2005.
- Tg = „Telegândul”, supliment al ziarului „Gândul”, București, din 2004.
- „22” = „22”, revistă, București, după 1990.

Universitatea din București
Facultatea de Litere
str. Edgar Quinet 1-5

LES VERBES ROUMAINS EN CO-¹

Traitant de l'étymologie de *comânji*, DA (autrement dit Pușcariu) soulignait à propos de *co-*: „Un astfel de prefix productiv nu există în românește”. Pușcariu a raison de préciser „productif”, parce qu'un préfixe (de verbe) *co-*, non productif, existe bel et bien en roumain moderne, où *coprinde*, variante de *cuprinde*, s'analyse en *-prinde* (radical) + *co-* préfixe (variante de *cu-*).

Le problème posé ici est d'abord celui de *o* atone, une anomalie de la phonétique roumaine, car „tout *o* atone a abouti de bonne heure à *u* en Orient” (Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1930, Index et § 164 b).

Pușcariu était en partie conscient de cette anomalie. Dans *Études de linguistique roumaine*, Bucarest – Copenhague, 1937, p. 285-288, il énumère cinq explications, sans s'arrêter à aucune d'entre elles: 1. le processus *o > u* aurait pu cesser d'être „actif”; 2. les dialectes ont *u*, par exemple dans *amurși*, parce que plus conservateurs que la langue littéraire, qui a *amorși*; 3. *o* peut être propre à certaines régions; 4. ou à une classe: celle des intellectuels; 5. *o* se conserve dans certains dérivés par conformité avec la souche, par exemple *porc – porcărie*.

Aucun des arguments de Pușcariu ne permet d'éclairer le problème de *o* atone. *Amorși/amurși*, *porc – porcărie* ne sont que des constatations de la possibilité d'avoir un *o* atone dans la dérivation. Que *o* atone viendrait d'une région donnée ou serait propre à une certaine classe, outre que Pușcariu n'en apporte aucune preuve, n'est qu'une indication sur l'importance ou le progrès du phénomène. Enfin, en posant la question: „*o > u* aurait-il cessé d'être actif?”, sans donner de réponse directe, Pușcariu semble accrédi-ter cette possibilité, qui est un non-sens: dès lors que le roumain, dès le début, eut transformé systématiquement tout *o* atone en *u*, on peut dire que *o* atone disparaissant *ipso facto* du phonétisme roumain (les Roumains étant devenus incapables de prononcer *o* en position non accentuée). Il ne pouvait plus alors être question de transformer des *o* atones en *u*, puisqu'il n'y avait plus de *o* atones.

L'explication est à chercher du côté de l'influence slave. L'introduction massive en roumain de mots slaves comportant un *o* atone, conservés tel quel, est une évidence, qu'il serait facile d'illustrer par des pages entières d'exemples.

¹ G. Mihăilă, *Studii de lexicologie*, București, 1973, p. 80-87, donne un bon examen des solutions proposées pour la plupart des verbes étudiés ici. Je compléterai en outre mon article par un „Dossier”, voir plus loin.

O atone, ne serait-ce que dans les mots slaves, est ainsi à joindre à la liste des phonèmes slaves intégrés par le roumain, et il était fatal qu'un tel apport ait une répercussion sur la physionomie du roumain. À la pression du nombre s'ajouta celle de la culture. À une époque de domination sinon d'exclusivité littéraire slavone, il a été de bon ton (les prêtres et les clercs d'abord, puis le peuple instruit, enfin le peuple tout court) de se mettre à prononcer *o* en position atone, y compris dans les mots d'origine ancienne, et les intellectuels modernes, qui disent *coprinde* pour *cuprinde*, voire *coloare* pour *culoare*, ne font en somme, inconsciemment, que prolonger la slavonisation de leur langue, tout comme lorsqu'ils continuent (je ne les condamne nullement: je me contente de constater) de chérir le vocabulaire slavon comme plus „poétique”.

La généralisation du *o* atone en roumain n'est sans doute pas un phénomène très ancien, à en juger par le macédo-roumain, qui s'oppose souvent par un *u* atone là où le dacoroumain a *o*:

culac = *colac*

lupată = *lopată*

cruescu = *croiesc*

upărescu = *opăresc*, etc.

Ainsi est né *co-* (atone). Dans quelle mesure peut-on parler d'un préverbe *stricto sensu co-*?

Coprinde étant une variante de *cuprinde*, il est certain que dans ce verbe *co-* ne peut être qu'une variante de *cu-*, qui est la forme fonctionnelle du préverbe latin *com-*, selon Rosetti – Graur². *Coprinde* a été „canonique” pour bon nombre de classiques: Ispirescu, Negruzzi, Maiorescu (cf. DA).

Y a-t-il d'autres exemples que *coprinde*? (*S*)*cofunda*, variante ancienne de *cufunda* (DLR, litera S), qui suppose sans doute un plus ancien **cofunda*, peut être cité. Selon la loi de Rosetti – Graur, *cu-* dans *cufunda* est fonctionnel, *-fund* étant un radical vivant; *co-* de (*s*)*cofunda* a donc bien été variante de *cu-* comme dans *coprinde*. *Coprinde* s'est fixé et conservé, non **cofunda*³.

Coperi, forme ancienne de *acoperi*, a eu un *co-* initial, comme pseudo-préverbe⁴.

² „Quant aux composés à l'aide de *cum*, il est évident que l'on a *cu* partout où le préfixe et le radical ne font qu'un mot pour le roumain: *cumpăt*, *cumplit*, *cumpără*, mais *cufunda*, *cuprinde*, *cutreiera*, *cutremura*, *cueni*, ce qui peut fournir un indice sur la date de ces composés” (Rosetti, *Mélanges*, 274 et 289, reproduction d'un article de Graur – Rosetti, BL, IV, p. 183-184).

³ Un plus ancien „*cofunda*”: bien que DA ne donne *cofunda* que comme variante (moderne) de *cufunda*.

⁴ „Pseudo-”: un „dérivé” n'est „dérivé” (la dérivation est une opération, ne l'oublions pas), qu'au moment où il est créé. Si l'on considère ce moment, il faut être très rigoureux: pas de „dérivé” dans ce sens strict sans radical „lisible”, „vivant”, renvoyant à une souche – un mot autonome existant au moment de la dérivation. Mais ensuite, dans l'usage, tout dérivé est reçu comme n'importe quel autre mot, ou signe, arbitraire, avec un sens „tout fait”: personne ne cherche à connaître le sens d'un

Le problème de *co-* pour *po-*

Abordant, dans *Etimologii românești*, București, 1963, p. 24-27, le problème d'une série de verbes en *co-*: *covârși*, *cobori*, *comânji*, etc., Graur se dit séduit par l'idée (plus ou moins esquissée déjà dans DA) d'une substitution systématique en roumain d'un élément initial *co-* à un préverbe slave *po-*; il justifie le phénomène par une dissimilation: il se trouve en effet que pour plusieurs de ces verbes on possède un bon étymon slave en *po-*, le verbe roumain ayant un radical avec labiale, d'où dissimilation de la labiale du préverbe slave. Ce que Graur ne réussit pas à expliquer, c'est pourquoi cette dissimilation a donné *c-*, sans parler de tel cas dans lequel Graur est bien en peine de trouver un étymon slave (en *po-*) convenable.

Covârși, cobori

„Diversele sisteme ale limbii exercită în permanență o presiune asupra elementelor aberante, pe care le constrâng treptat să se încadreze în sistem” (Graur, *Introducere în lingvistică*, București, 1965, p. 209): ce principe fondamental des changements linguistiques permet selon moi de résoudre le problème posé par *covârși* et *cobori*⁵.

Covârși

Données du problème:

Covârși „a depăși, a întrece (cu mult) în măsură, în număr, în forță etc.; p. ext. a copleși, a învinge” (DEX).

Serbo-croate *površiti* (*po-* + *vrh* „sommet”):

„*Površiti* ‘culmen facere, achever le sommet d'une meule (de foin, de blé); atteindre le sommet de quelqu'un ou de quelque chose, c'est-à-dire le dominer, l'assujettir, l'opprimer’ (*Rječnik* de Zagreb)”.

On voit que le verbe serbo-croate, qui ne diffère dans la forme du roumain *covârși* que par *po-* pour *co-*, a tout à fait le sens de celui-ci, au figuré (emprunt plutôt littéraire?).

dérivé quelconque en le décomposant: „affixe: quel sens? + radical: quel sens?”. C'est ce qui fait qu'il existe des „pseudo-dérivés”, c'est-à-dire des mots ressemblant à des dérivés, avec un „pseudo-affixe” et un „pseudo-radical”. Par exemple, dans *coperi* (forme primitive de *acoperi*) on n'a pas de radical isolable, mais si par son sens „global” *coperi* est analogue à la série *co-* comme *coprinde*, il va être rangé par l'usager de la langue dans cette série. (J'ai présenté cette théorie dans un article de 1986: *Un suffixe est aussi un signe*, dans «Bulletin de la Société de linguistique de Paris», LXXXI, p. 43-52). En revanche, je ne parlerais pas de „pseudo-préverbe” à propos de *cunosc* au XVIe – XVIIe s. (*conosc*, *Palia de la Orăștie*, 1582, cf. Pușcariu, *Études*, p. 286; *conosc*, prétérit, dans un texte de 1642 étudié par van Eeden: *Învățătură preste toate zilele*, Amsterdam, 1985), faute de pouvoir rattacher ces verbes à une série de sens générique analogue.

⁵ Cf. ci-dessous, dans „Dossier”: Exemple de pression d'un système préexistant: *bezmetic* > *dezmetic*.

Le système qui a pu exercer une pression telle que *povârși* devienne *covârși* peut être défini schématiquement „*co-* ‘embrasser, dominer’”. Ce système gravite autour de *coprinde*; on peut regrouper en effet en roumain moderne autour de *coprinde* un ensemble de synonymes *largo sensu*, de sens „générique” „embrasser, dominer”, ensemble analogue à une série dérivationnelle:

coprinde

copleși „embrasser, dominer”⁶

**cofunda*

coperi

Coprinde „embrasser; contenir; inclure; envahir”; *copleși* „inonder, submerger, accabler”; *cofunda* „plonger, engloutir, immerger”, variante *scufunda* ou *scofunda*, cette dernière supposant sans doute un plus ancien **cofunda*; *coperi*, variante ancienne de *acoperi* „couvrir, recouvrir” (Damé; DA): ces verbes sont synonymes *largo sensu*; ils sont souvent définis l’un par l’autre; ainsi „*acoperi*” est dans la définition de *cuprinde* par DEX; „*cuprinde*” dans la définition de *copleși*. On ignore l’origine de *copleși*, et par conséquent si *co-* y est détachable de *pleși*, et *co-* dans *coperi* n’est certainement pas un préfixe *co-*; mais dans l’un et l’autre cas on peut parler de „pseudo-préfixe”, d’élément initial qui, par rapprochement avec des verbes possédant le même élément initial et ayant un sens analogue, est senti par l’usager de la langue comme un préfixe⁷.

Povârși „surpasser”, avec *po-* „aberrant”, a subi la pression du système *co-* = „embrasser, dominer”, d’où la réfection en *co-*.

Coborî

Coborî „descendre”: l’étymologie qui s’est imposée (mais dans DEX: „cf.”!) est celle de Pușcariu, pour qui *coborî* serait une métathèse de *pogorî*, même sens (et certainement ancien). Mais cette métathèse de *pogorî*, même sens (et certainement ancien). Mais cette métathèse est difficile à imaginer: *p-g-r-* aurait donné *g-p-r-*, qui est encore bien loin de *c-b-r-*; ce que souligne justement Graur et après lui Mihăilă. Tout au plus, par conséquent, *pogorî* a pu jouer un rôle dans la fixation de *coborî*, avec lequel il a tout de même beaucoup en commun dans sa forme, sans parler du sens⁸.

Graur avance un autre argument pour rejeter cette métathèse: si *coborî*, objecte-t-il, a remplacé *pogorî*, comment se fait-il que les deux formes continuent d’exister? Argument irrecevable: il peut s’agir de deux synonymes, pouvant être perçus comme deux variantes d’un même mot. Outre qu’il peut y avoir des différences de région, de classe sociale, de génération.

⁶ À quoi s’ajoutent *coborî* („abattre”, dans l’hypothèse exposée plus loin); *cotropi*.

⁷ Cf. note 4 ci-dessus.

⁸ Voir note sur *pogorî* dans „Dossier”.

L'ennui avec l'étymologie de Pușcariu, et avec sa diffusion, c'est qu'en posant aussi nettement *coborî* = *pogorî*, on oublie les différences. Le fait que *coborî* ait été autrefois transitif (cf. *a se coborî*, forme réfléchie récente) ne peut pas être retenu parmi ces différences, *pogorî* ayant été lui-même transitif (cf. Tiktin), sauf si les périodes ne coïncident pas. Mais *coborî* (qui là est très distinct de *pogorî*) a une variante en *s-*: *scoborî*. En second lieu, *coborî* a pu signifier il y a peu de temps encore (et continue peut-être de signifier part) „abattre”, au sens fort, comme l'a souligné Mihăilă, qui cite une poésie populaire transylvaine:

Peste față îl lovea

*La pământ îl cobora*⁹.

Dans cet emploi *coborî* est interchangeable avec *doborî*: *doborî* „a da jos; a înfrânge, a supune” (DEX).

Si à l'origine *coborî* est une variante de *doborî*, *coborî* pour *doborî* pourrait être dû à une réfection, sous la pression du même système que ci-dessus: *co-* = „embrasser, dominer”.

Une réfection de *doborî*, verbe parfaitement attesté tant en roumain qu'en slave (*доборя* existe en bulgare, avec le même sens), non de l'hybride et hypothétique **poboriti* reconstruit par Graur après DA¹⁰.

Coborî = *doborî* „abattre” > *coborî* (moderne) „descendre”: une réduction de sens banale, cf. français *étonner*, jusqu'au XVIIIème s. „frapper comme par le tonnerre”, puis, langue moderne, „surprendre”, sens très atténué. Notons en français également que, inversement, „descendre” se dit familièrement pour „abattre, tuer”.

Coborî, d'abord transitif, est devenu, essentiellement, dans la langue moderne, intransitif, phénomène courant.

À côté de *doborî*, le roumain possède *oborî*, même sens; il est donc possible que *coborî* soit refait à partir de *oborî* plutôt que *doborî*, lequel est cependant, apparemment, plus courant.

DA et Graur, dans leur justification d'un étymon **poboriti*, recherchent l'origine du radical *bor-*, problème slave, d'un autre niveau. Pour *doborî* (*oborî*) > *coborî*, l'existence en roumain de *doborî* (*oborî*) est un point de départ suffisant: une étymologie roumaine interne¹¹.

⁹ Mihăilă, *loc. cit.*

¹⁰ доборя.

¹¹ Ce problème est non résolu chez les slavistes eux-mêmes. Deux verbes anciens ont pu donner un radical *bor-*: *oriti* „abattre”, d'où *bor-* par une fausse coupure du préverbe *oboriti* (*ob-* „vers le bas”); *brati* se „lutter”, qui fait *bor* au présent. C'est le sens qui fait pencher pour le premier radical dans le serbo-croate *oboriti* „abattre”, le bulgare *оборя* „idem”; *съборя* „détruire; abattre”. On a un verbe *boriti* „démolir” en tchèque. La confusion des deux radicaux a produit les formes hybrides proposées par DA et Graur (A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, III, p. 415; Holub *Etymologický slovník jazyka českého*, etc.).

Deux problèmes à part: *comânji*, *cotropi*

Comânji

Comânji „barbouiller, salir, souiller” (Tr., Damé) pourrait être, pense Graur, *ibidem*, une refonte du slave *pomazati*, perfectif préverbe de *mazati* „oindre” (*pomazati* est le perfectif préverbe le plus important de *mazati*); *pomazati* > *comânji* est en bonne place dans sa liste des verbes slaves en *po-* susceptibles d’avoir donné *co-* en roumain. Or, comment justifier ici *co-*? Par la „pression” de quel „système”? En revanche, on constate que *mânji* (on ne peut guère douter que *comânji* soit dérivé de *mânji*, lui-même de *mazati*) a de nombreuses variantes qui toutes, à l’évidence, peuvent se reconstruire à partir de croisements avec des mots sémantiquement proches (le radical *-mânji* dans les variantes a les formes *-măji*, *-moji*, *-muji*):

Croisé avec: *mazati* – *mânji* a produit la variante:

(îm)bălsămi	Bălmăji, bălmoji, bolmoji, bălmuji, îmbolmăji
tămădu	tămânji
nămo	nămânji
morfoli	mormânji ¹² .

Même *mazati* (présent *maž-*) a dû subir, au simple, une ou plusieurs contaminations pour donner *mânji*: pour le *â* je propose un croisement avec *măzgă*, *măzgăli*.

De sorte que *comânji* pourrait bien n’être qu’une contamination supplémentaire. Avec *cocini* „souiller”, de *cocină* „étable à porcs”?

Cotropi

Cotropi „envahir, submerger” (Damé); „a încălca, a invada; (refl., rar) a se năruî, a se prăbuși; fig. a acoperi, a cuprinde din toate părțile” (DEX).

Définition, plus complète, chez Mihăilă, *loc. cit.*: „A (*se*) *cotropi* (variante: *cotropi*, *cotrupi*, *cutrupi*) 1. a veni năvalnic peste..., a năvăli, a invada, a inunda; 2. a cuprinde, a umplea; 3. a acoperi de tot; 4. (refl.) a se prăpădi (cu firea) (DA I). Atestat abia de la începutul sec. al XIX-lea.”

Autre présentation, dans DA: *cotropi* 1. a veni năvalnic peste..., a se revărsa în mase mari, invadând, împresurând, călcând, acoperind, copleșind; a năvăli, a invada, inunda; 2. a cuprinde (din toate părțile sau mult), a umple; 3. a acoperi de tot, a îngropa, a astruca; 4. a călca în picioare (cu totul), a culca la pământ; 5. a dărâma, a se năruî, a se prăbuși; 6. a se prăpădi (cu firea) (Și: *cutropi*, *cotrupi*, *cutrupi*).

Il me paraît injustifiable de séparer *cotropi* „enhavir” de *cutrupiș* „couverture”: autant les deux formes s’accordent entre elles (*cu-* peut donner *co-*; *-u-* dans le radical de *cutrupiș*, *-o-* dans celui de *cotropi* peuvent s’expliquer par

¹² Suggestions de contaminations extraites d’un livre en préparation.

une harmonisation vocalique), autant les sens concordent: „enhavir”, c’est „recouvrir”; *cotropi* „envahir” peut être une extension, abstraite, figurée, de „(re)couvrir” comme dans *cutrupiș*:

„(re)couvrir (concret)”

<i>cutrupiș</i>	<i>cotropi</i>
„couverture”	„envahir”
(concret)	(abstrait)

Diculescu a eu raison (contre tous les autres auteurs, énumérés par Mihăilă, *loc. cit.*) de faire de *cutrupiș* un postulat, même si son étymologie grecque est absurde (voir Mihăilă).

Co- dans *cotropi* (en face de *cu-* dans *cutrupiș*) peut se justifier par la pression du „système” „*co-* ‘embrasser, dominer’ ”. *Cotropi* „enhavir” a deux synonymes très proches en *co-*: *copleși*, *coprinde* lui-même. Il est remarquable que, si l’identification *coprinde* = *cutrupiș* est juste, la forme en *co-* soit restreinte au sens „enhavir”.

Reste, évidemment, le radical *-trop-* ou *-trup-*. Le rapprochement avec *-trop-* comme dans le verbe bulgare *tropam*, proposé par Mihăilă, après Bogdan, ne convient pas, à cause du sens: „frapper” ne pouvant donner „(re)couvrir”.

Aucune des étymologies proposées jusqu’ici n’est acceptable, voir ci-dessous, dossier, et Mihăilă, *loc. cit.* Notons, comme raison supplémentaire de les rejeter, qu’à part Diculescu, aucun auteur ne cherche à concilier *cotropi* et *cutrupiș*.

Dossier

Exemple de pression d’un système préexistant: *bezmetic* > *dezmetic*

Étymologie de *covârși* par Pușcariu

Étymologie de *cotropi* par Pușcariu

Pogorî

Le préfixe slave *ko-* appliqué au roumain

Réfection d’un mot sous la pression d’un système préexistant

J’illustrerai ce type de phénomène par un exemple qui me paraît particulièrement clair: *bezmetic* devenu *dezmetic*. (Je traite cette question dans le livre cité en préparation.)

On a d’abord (Tiktin, Iordan) vu dans *bezmetic* > *dezmetic* une interprétation roumaine du préfixe slave privatif *bez-*; les Roumains, comprenant le sens privatif de *bez-* slave, l’auraient remplacé par son équivalent (privatif) roumain *de-*. À quoi Pușcariu réplique justement: „Un astfel de schimb e greu de admis, deoarece *bez-* în românește nu se simte ca prefix (DA)”.

Mais le processus *bezmetic* > *dezmetic* est bel et bien réel et il faut l'expliquer.

Que s'est-il passé pour que le remplacement de *bez-* par *dez-* s'impose, sans passer par la connaissance du sens de *bez-*?

Les données „visibles” sont les suivantes: 1. Emprunt par le roumain du mot *bezmetic* „qui a perdu ses esprits”. 2. Un Roumain ne comprend pas *bez* „sans”. 3. Mais il rapproche phonétiquement *bez-* de *dez-*, d'où *dezmetic*, même sens que *bezmetic*.

Il y a concordance entre la fonction privative de *dez-* ou de la série d'adjectifs en *dez-* (*des-*) très vivante, et le sens de *bezmetic*, dont on peut dire qu'il est lui-même „privatif”, puisque „*bezmetic*” = „être *privé* de quelque chose: ses esprits”. Cette concordance a fait que *bezmetic* a été attiré dans la sphère des adjectives privatifs en *des-*; tel a été le facteur décisif qui a imposé le remplacement de *bez-* par *dez-*.

(En fait „remplacement” est une notion impropre; c'est le changement apparent; ce qui s'est passé est une réfection intégrale, puisqu'il a fallu passer par le sens (lexical) et par toute une réflexion.)

Covârși < *cu vârf* (Pușcariu)

Pușcariu (DR VI, p. 313-314) formule son étymologie ainsi: „*covârși* < *cu vârf*, cf. *cu vârf și îndesat*”. Mihăilă (*Studii*, p. 83) la schématise ainsi: „*cu vârh* > **cuvârși* > *covârși*”.

Comme le souligne Mihăilă (*ibidem*, p. 84), *cu-* > *co-* est une difficulté. Mais elle n'est pas insurmontable, cf. *cuprinde/coprinde*, etc. Ce qui est étonnant, c'est que *covârși* n'est attesté qu'avec *co-*, *cuvârși* (cité par DA) étant un *hapax*.

Il y a une autre difficulté à laquelle on n'a pas pensé, c'est la transformation de *-f* en *-ș*. L'alternance *f/ș* est connue dans un nom: *vâtaf* > *vătași*, *vătășie*. La condition est que *f* soit issu d'un *h*, et en effet *vătah* existe en roumain (Alf Lombard, *La langue roumaine. Une présentation*, Paris, 1974, p. 323). Mais on n'a pas d'exemple de cette alternance dans un verbe. Outre que *cu vârf* est un adverbe: pouvait-on avoir *f/ș* en pareil cas?

Cotropi: l'étymologie germanique de Pușcariu

„Ainsi le germanique *thorp* 'agglomération d'hommes', conservé dans l'allemand *Dorf* 'village', qui... apparaît dans les langues romanes d'Occident... Chez nous, la locution aujourd'hui disparue *cu tropul* 'en masse, en quantité' a engendré le verbe même qui exprime les invasions impétueuses des barbares germains: *a cutropi* (de même que la locution *cu vârf* a amené le verbe *covârși*)” (Pușcariu, *Études des linguistique roumaine*, p. 44).

„El [**thorp* 'aglomerație mare', același ca *Dorf* german] apare... în franc. *troupeau*, în adverbul *trop*... Un **trop* trebuie să fi existat și la noi. Din expresia *cu*

**tropul* 'în număr mare' s-a născut verbul *cutropi* (*cotropi*), întocmai precum din *cu vârîh* (= *cu vârîf*) a fost derivat verbul *covârîși*" (Pușcariu, *Limba română*, p. 273).

Mes objections:

1. On attend *cu-*, or *cotropi* est avec *co-*, la variante *cutropi* étant une rareté: même défaut que pour *covârîși* < *cu vârîf* (Pușcariu compare *cotropi* < *cu tropul* et *covârîși* < *cu vârîf*; dans son esprit, manifestement, les deux étymologies se confondraient l'une l'autre);

2. Mihăilă a raison de rappeler, citant Rosetti, combien la théorie des mots germaniques anciens du roumain est fragile (*Studii*, p. 86);

3. L'adverbe **cu tropul* n'est pas attesté en roumain (à la différence de *cu vârîf*); dans le premier passage cité ci-dessus Pușcariu a omis l'astérisque;

4. Le mot germanique *thorp*, à l'origine „troupeau”, s'est spécialisé au XVIème siècle dans le domaine militaire, d'où français *troupe*, italien *truppa*, cf. Dauzat, *Dictionnaire étymologique français*; l'étymologie de *cotropi* par Pușcariu ne doit-elle pas beaucoup, du mot germanique?

5. Le verbe *cotropi* n'est attesté en roumain qu'a partir du XIXème siècle (cf. Mihăilă, p. 85);

6. L'idée d'un envahisseur laissant, pendant ou après son passage, précisément le mot „enhavir”, est pour le moins naïve; il y a là trop d'adéquation entre le sens d'origine supposé et le sens actuel (les mots évoluent!): un défaut général des étymologistes d'autrefois;

7. Pușcariu a une conception anachronique des invasions. Il ne retient que le moment de l'arrivée de l'„envahisseur”, nécessairement „guerrier”. Les tribus germaniques ne sont certainement pas entrées en Dacie d'un seul coup, en un seul jour ou presque, avec une troupe d'hommes en armes, comme les Prussiens en 1870. Elles se sont établies progressivement, et non obligatoirement par la force (quoique Germains!). Cf. ce que l'historien dit de Gépides: „gens quieta”, C. et D. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, 1975, p. 174.

Pogorî

DA: „Derivat dintr-un adverb *pogor*, păstrat încă la aromâni, cf. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, 367, iar acesta din paleosl. *pogorî* «în jos». Forma *coborî*: metateză. (Dacă sensul de 'a doborî' e vechiu, ar fi imaginabil ca în *coborî* să avem a face cu o formă disimulată din *poborî*, iar acesta din bulg. *poborvam* «1 învinge în luptă, a doborî»)”.

L'adverbe slave *ногоръ* n'est pas courant. En slavon russe Sreznevskij (*магериалы*) en cite un unique exemple, relevé dans une charte de 1199, elle-même connue d'après une copie du XVème siècle: *Акы вода исходяци ногоръ* „Comme une eau qui sourd vers le bas”. Sreznevskij, qui n'est pas certain

du sens, ajoute un point d'interrogation. Au lieu de *po-* „le long de” on attend plutôt *pod-* „vers le bas”, et une autre copie du XVIème siècle donne en effet *подгорь*. Mais *подгорь* est confirmé par l'adjectif dérivé *подгорьный* „descendant”, dont Sreznevskij cite un exemple [*гора* „montagne, montée”].

La théorie du préfixe slave *ko-* appliquée au roumain.

Sur la base de cette théorie Moskov („Romanoslavica”, XII, 1965, p. 43-49) prétend résoudre les problèmes de: *șovăi, șovâlca, șovârni*; Mihăilă (*Studii*, p. 80-87) les problèmes de: *coborî, covârși, cotropi*.

Quelques remarques groupées (dès lors que Mihăilă se réfère à Moskov).

La théorie du préfixe slave *ko-* est, comme le précisent les deux auteurs, controversée. Mais, sans porter de jugement de fond, on peut montrer que dans son état actuel son utilisation est prématurée ou abusive.

1. Normalement, les variantes d'un affixe sont conditionnées par son contact avec le radical; exemples: les préverbes slaves *o-/ob-*, *pod-/podo-*. Les variantes de *ko-* selon Moskov (au nombre de 16!) ne sont pas définies comme conditionnées, absolument comme s'il s'agissait d'un mot autonome.

2. Il n'est pas donné pour *ko-* et ses variantes de sens ou de fonction, comme pour tout affixe. Les sens énumérés par Moskov (répartis en 6 groupes) sont en réalité les sens des verbes formés à l'aide de *ko-*. Le sens de la somme „affixe + radical” n'est pas le sens de l'affixe, ni celui du radical: autrement, à quoi servirait la dérivation? (Dans deux solutions proposées par Mihăilă, *ko-*, „préfixe”, s'ajoute comme une „coquille vide” à un radical, seul porteur de sens; dans **kovrșiti = covârși*, interprète „a trece peste vârf”, *ko-* signifierait „peste” = „par-dessus”, ce qui n'est montré nulle part.)

3. Le préfixe slave *ko-*, reconnu comme „sporadique” par Mihăilă, en slave même, aurait été vivant en roumain, langue non slave?

4. L'époque n'est pas précisée. Il s'agirait d'un préfixe remontant au slave commun: or à ce stade le roumain (?) n'est pas encore entré en contact avec le slave. (Pour Moskov, *ko-* est du slave commun; *šo-*, variante de *ko-*, définie p. 45 comme slave commune, devient p. 47 typiquement bulgare: le bulgare, du slave commun!)

Coborî < **koboriti*

Ayant rejeté, à juste titre, le radical hybride *-boriti* de Graur (= *bor-* comme dans *(do)(o)boriti* + *bor-* = présent de *brati se* „lutter”), Mihăilă reconstruit **koboriti* à partir de „vsl. *boriti* 'a se lupta' ”, formé lui même sur le radical *bor-* du présent de *brati se* „lutter”. C'est le verbe secondaire *boriti* (rare en slavon, cf. Sreznevskij) qui aurait donné *doborî* et *oborî* „abattre”. Erreur: il faut remonter à *oriti* „abattre”, cf. ci-dessus, sans passer par le sens „lutter”, qui ne peut donner „abattre”, ce que Graur avait bien compris.

Covârși < **kovrșiti*

Le radical *-vrșiti* existe; le seul problème de cet étymon est *ko-*, voir ci-dessus.

Cotropi < **kotropati*

Le verbe bulgare *tropam* „battre” ayant un sens fort éloigné de *cotropi* „enhavir”, Mihăilă a recours, pour conforter sémantiquement **kotropati*, à l’indoeuropéen, où la racine correspondante un „mouvement pressé”. Moderne de forme, **kotropati* serait préhistorique quant au sens:

„Rădăcina *trep-/ trop-* ... are corespondente exacte în alte limbi indoeuropene[...] aparținând radicalului i.-e. **trep-* ‘indiquant un mouvement pressé [...]’. Or, tocmai acest sens este primordial în limbile slave și în cuvântul românesc *a cotropi*”.

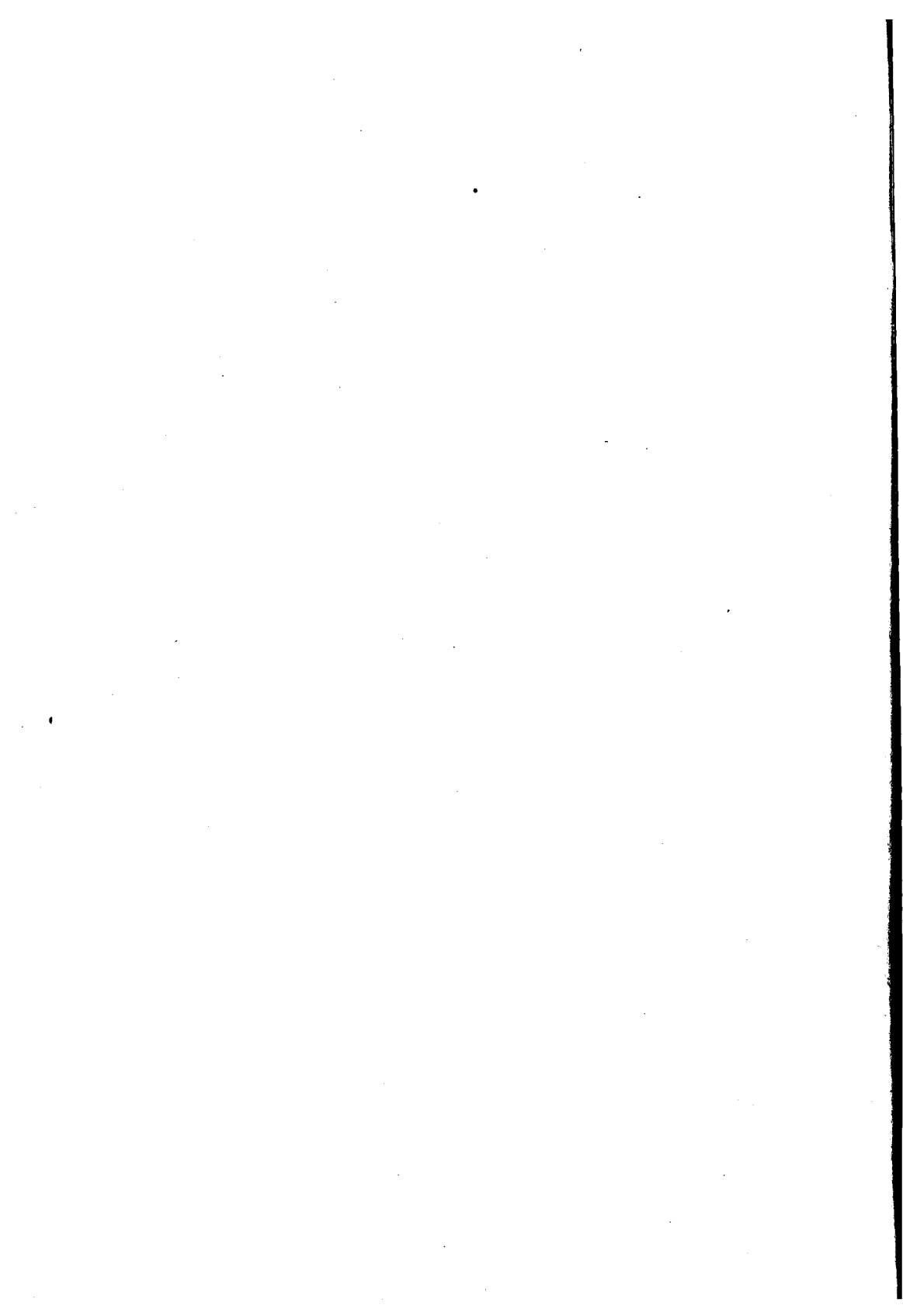
**kotropati* peut-il donner *cotropi*? Conscient qu’il y a là une difficulté, Mihăilă se justifie maladroitement: il semble que dans son esprit les verbes slaves du roumain, „majoritairement” en *-i*, aient été formés à l’origine seulement à partir de verbes slaves également en *-i* (sous-entend-il par là que ces verbes roumains doivent leur *-i* au slave?):

„Din punct de vedere formal, dacă vom ține seama de faptul că majoritatea verbelor românești de origine slavă aparțin conjugării a IV-a (*a munci, a trudi* etc.), chiar dacă în limbile slave tema prezentului nu se termină în *-i* [...], includerea verbului *a cotropi* (< v. sl. **ko-tropati*) în conjugarea a IV-a nu poate fi considerată o excepție [souligné par moi, M. F.]”.

Les verbes slaves du roumain sont en *-i* parce que le roumain les a intégrés dans cette classe (issue des inchoatifs latins en *-esco*), productive à une certaine époque de son histoire. La base est tirée du présent slave; elle est soit en consonne (*ĉot-* > *citi*), y compris si l’infinitif slave est en *-i-*: *ljubiti* = *ljub-* > *iubi*; soit en voyelle, si le radical slave est suffixé, d’où *-ui, -ăi*, etc.

On attend **kotropati* > **kotropa-* > **cotropăi*.

Paris

NOTE LEXICALE ȘI ETIMOLOGICE

Volumele din seria nouă a DLR vor cuprinde în întregime litera L, atât partea publicată în seria veche a dicționarului (L – Lojniță), cât și părțile rămase neredactate. Notele de față sunt redactate pe baza manuscrisului literei L, în special partea a 2-a, din *Dicționarul limbii române* (elaborat sub egida Academiei Române), cuprinzând unele materiale elaborate, într-o primă formă, la Iași, și completate în cadrul grupului de cercetare de la Institutul „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca cu masivele părți care lipseau, volumul urmând a fi definitivat în cadrul aceluiași grup de lexicografi¹. Partea a 2-a din litera L cuprinde cuvintele începând cu *li-* până la sfârșit. Întrucât după redactarea acestor note a apărut volumul *Micul dicționar academic* care include și litera L, am făcut referirile de rigoare, atunci când cuvântul pe care îl discutăm este redactat și acolo².

Lâgâlîe s.f. ‘glie’, atestat în Boița, pe lângă Sibiu (ALR I 950/122), este o variantă lexicală (rezultată prin asimilare *r-l > l-l*) a lui *răgălie* ‘îngrămădire de crengi și plante pe malul apelor curgătoare’; adăugăm sensul respectiv la cele cunoscute și publicate în DLR la litera R.

Lălă s.f., adj.: cuvântul circulă prin Oltenia ca substantiv ‘femeie leneșă’ (GR. S. V, 121) și ca adjectiv (despre femei) ‘murdară, neîngrijită și leneșă’ (LEXIC. REG. 37, 49); a rezultat prin derivare regresivă de la adj. *lălău*.

Leábă s.f. ‘cuvânt cu care se cheamă câinii’, apare în CHEST. V 77/92, provenind din Vad – Sighetul Marmației (scris *liabă*, fără a fi indicat accentul). Este redactat în manuscrisul DLR cu accent pe prima silabă (*liábă*), ca un sens al lui *libă* interj. ‘strigăt cu care se cheamă găștele, p. ext. rațele’, folosit prin Transilvania, Maramureș, Bucovina, și care provine din magh. *liba* ‘gâscă’. Pare puțin probabil ca termenul să se fi extins de la chemarea găștelor la chemarea câinilor, mai degrabă pare alt cuvânt: prin modul de utilizare și prin aria de circulație (Maramureș), este mai apropiat de interj. *leabă* (cu varianta *leava*) ‘cuvânt cu care i se impune câinelui să tacă’, comunicat din Maramureș de A. P. Bănuț (cf. DA). Vezi și *leapă*. În MDA informațiile respective sunt împărțite între două cuvinte: *leábă*¹ interj. (ca variantă la *leavă*) și *liábă* interj. (ca variantă la *libă*).

¹ Pentru economie de spațiu, vom utiliza, pe cât posibil, siglele *Dicționarului limbii române*.

² *Micul dicționar academic (MDA)*, vol. III (I-PR), București, Editura Univers Enciclopedic, 2003.

Leapă s.f. este înregistrat în nord-vestul Transilvaniei la TEAHA, C. N. 238, ca termen depreciativ pentru 'gură' ca organ al vorbirii. Credem că este același cuvânt cu *leabă* de mai sus și ar trebui lucrat ca variantă la *leopă* (scris și *liopă*) 'gură (care vorbește mult)', având și forma *leoapă*, cuvânt cu circulație prin Moldova și Bucovina, care este un postverbal al lui *leopăi* „a vorbi mult, a flecări”, la rândul lui provenit, pentru această zonă de circulație; din ucraineană (cf. DA s.v. *leopă*); amintim că, pentru a-i impune cuiva tăcerea, se mai folosește, familiar, și *gura!*

Având în vedere cele de mai sus, socotim că toate aceste forme lexicale (*leabă*, *leavă*, *leapă*) ar trebui grupate ca variante sub cuvântul-titlu *leapă*.

Libán s.m. 'nume dat unui câine de vânatoare', provenit din H IV 10 (localitatea Băleni-Sârbi, aproape de Târgoviște), este redactat în DA. Deși este nume propriu, practica în DA era de a introduce în dicționar și numele de animale, dintre care unele sunt legate etimologic de cuvinte ale limbii. Numele *liban* se aseamănă întrucâtva ca formă cu *lipcan*, care este, de asemenea, un nume dat unui câine de vânătoare (H II 12, localitatea Blăjani, aproape de Râmnicul Sărat), pus în DA împreună cu numele unei populații de tătari care îndeplineau adesea slujba de curieri; ca origine, termenul *liban* poate fi apropiat de verbul *a libăni* (vezi *infra*), având în vedere aspectul ogarilor (cf. și expresii ca *a avea pânțelele lipit de foame*, în DA s. v. *lipi*).

Libăni vb. IV. refl. din nord-estul Olteniei 'a flămânzi foarte tare' (LEXIC REG. II, 28) este o variantă a verbului *a lipăni* 'a flămânzi', provenit de la termenul *lipan* (Iht.), cu aluzie la o caracteristică a peștelui respectiv, lăcomia, după cum se explică în DA (s.v. *lipan*).

Libăriță s.f. 'coacăză', înregistrat lângă Beiuș, în Holod (LEXIC REG. II, 90), este o variantă a substantivului *limbăriță* 'umflătură sub limbă', prin analogia formei fructului cu forma acestui simptom al bolii.

Libră s.f.: alături de sensurile 'monedă' și 'unitate de măsură a greutateii' (din lat. *libra*), sunt puse (cf. MDA) și următoarele, cu circulație prin Transilvania: (Ornit.) 'nagâț' (*Vanellus vanellus*), atestat la BĂCESCU, PĂȘ. 108, COMAN, GL., 'fată' (COMAN, GL.) și 'femeie de moravuri ușoare' (BUGNARIU, N., VAIDA). Sensul ornitologic este un omonim pentru explicarea originii căruia putem recurge la o apropiere de magh. *liba* 'rață' (cf. și rom. *libă* interj.), între cele două păsări existând o oarecare asemănare; față de acesta, 'fată' ar fi un sens figurat care sugerează vioiciunea acelei păsări, după cum un alt sens figurat ar fi și 'femeie de moravuri ușoare'. Cf. și *libuț*, *libuță*.

Librúță s.f. este numele dat unui „pește mic și lat”, termen înregistrat în ALR I 1 746/30 din Ferendia (lângă Reșița). Peștele respectiv fiind asemănător ca formă cu o monedă, ar putea fi un derivat de la *libră* (cu suf. *-uță*), sensul de 'monedă' al cuvântului având circulație, în perioada efectuării anchetelor, și în zona Banatului (cf. GR. BĂN., L. COSTIN, GR. BĂN.).

Libúț subst., **libúță** s.f.: avem de-a face cu două cuvinte apropiate ca formă, ambele cu circulație în Transilvania, care sunt redactate ca un singur cuvânt-titlu (cf. MDA).

Libuț s.m. ‘nagăț’ (*Vanellus vanellus*) are numeroase atestări (LB, POLIZU, PONTBRIANT, D., CIHAC, II, 512, LM, MARIAN, O. II, 292, CONV. LIT. XXIII, 337, DDRF, GHETIE, R. M. 238, BARCIANU, ALEXI, W., TDRG, ȘĂINEANU, D. U., CADE, SCRIBAN, D., BĂCESCU, PĂȘ. 108, RETEGANUL, P. V, 65, VAIDA, CABA, SĂL.); este, de asemenea, numele dat unor specii de pescăruși (LB, LM, CONV. LIT. XXIII, 337, ALR I 1 046/138, 290), iar ca s.n. înseamnă ‘fluierătoare făcută din coajă de salcie’ (ALR I 1 469/148, 243); ca s.f., în forma *libîrță*, înseamnă atât nume de pasăre, cât și ‘fată tânără’ (PAȘCA, GL., înregistrat în Bonț, lângă Gherla). Cuvântul provine din magh. *libuc* (*Vanellus vanellus*). În DA, pentru *libîrță* ‘fată tânără’ se face trimitere la *libovnic*.

Libuță, ca substantiv ‘boboc de găscă’, este înregistrat în Banat (CV 1951, nr. 6, 27), iar ca interjecție, prin nord-vestul Transilvaniei; în forma *libuța* este strigătul cu care se cheamă găștele (A I 31, TEAHA, C. N. 103); este un derivat de la *libă* cu suf. *-uță*.

„**Lighinț**” = **lighiuț** s.m. apare într-o poezie populară (*Și-o facut Sfântu Vasile O arie mare, În capul pământului, În zăliștea vântului Și-o scos doisprezece lighinți Ca focul de iuți. Cu copitele treiera, Cu nările vântura, Cu cozile felezuia, Cu urechile în saci punea*. MAT. FOLK. 1 470 – text înregistrat în Moldova); forma a fost preluată ca atare în DA și glosată „nume dat unor ființe mitologice”. Observăm că în rimă îi corespunde *iuți*, ceea ce ne duce la presupunerea că forma ar trebui să fie *lighiuț*, cu o eroare de transcriere în culegerea de poezie populară sau de tipar (*u* interpretat ca *n*). Contextul poeziei este unul fantastic, evocă un peisaj imaginar, animalul descris având puteri miraculoase. Presupunem că glosarea mai adecvată ar fi ‘bidiviu, cal fabulos’ și ar fi un diminutiv cu suf. *-uț*, probabil de la *lighian* s.m., redactat în DA s.v. *lighioană*, cu indicația (în literatura populară cu caracter mistic) și ilustrat cu citate de tipul: *Văd pe lighian în grajd de piatră mîncînd orz strecurat de nouă ori* (H IV 65, Muntenia). În MDA este dată glosarea „ființă imaginară”, iar etimologia nesigură, cf. *lighioană*; cea mai veche atestare trebuie considerată în MAT. FOLK. (1900), și nu PAPAHAĞI, C. L. (1939).

Lighirion subst., **ligúrie** s.f.: cea dintâi formă apare în BIBLIA (1688), 59¹/59 (*lighirion și achatis și amethystos*), cf. și ROSETTI – CAZACU, I. L. R. I, 153; cealaltă formă o întâlnim în PO 272/2 (*ligurie, acatie și amatie*), respectiv 311/22 (*ligurie, acates și amatis*), cf. și CL 1962, 134. Ambele provin din gr. ληγύριον.

Lihár s.m. este, regional, numele unei plante, și anume vetrice (*Chrysanthemum vulgare*), cf. BORZA, D. 168. Ar putea fi un derivat de la *lih* „pâlnie” cu suf. *-ar* (termen atestat în ALR SN I h 234/325, în localitatea Voivozi, de lângă Șimleul Silvaniei), judecând atât după forma cuvântului, cât și după faptul că planta are flori tubulare (dispuse în inflorescențe).

Lijabóc s.m.: atestat la ANTIPA, F. I. 69, este numele unei specii de guvizi (*Gobius cephalarges*). Ar putea să provină din ucr. лежебокуй ‘zglăvoc’.

Liúbocică s.f. ‘mușcată creată’ (*Pelargonium radula*) este atestată la BORZA, D. 125, provenind din Basarabia. Denumirea corespunde unui diminutiv de la un nume propriu rusesc, *Любочка*.

Liză s.f.: nume care se dă, prin Moldova, unor specii de mușcată, și anume *Pelargonium radula*, numită și mușcată creată (H X 354, 445, XII 281, A V 14, 15, 18, 26, VI 8, 10, 26, GLOSAR REG. 65) și *Pelargonium zonale* (BORZA, D. 125). În MDA se propune ca etimon germ. *Liese*. Numele dat aceleiași plante în maghiară, regional, pornește de la un nume propriu, [büdös] *Lizi*, în traducere literală ‘Lizi cea puturoasă’.

Lizui vb. IV. are un sens tranzitiv (prin Oltenia) ‘a da cu lut pe jos; a lipi, a murui’ (înregistrat pe lângă Râmnicu-Vâlcea, cf. NALR – O II h 197/909) și unul reflexiv (prin Munții Apuseni) ‘a se umple de noroi’ (FRÂNCU – CANDREA, M. 102), informație la care adăugăm un sens format, probabil, prin extensiune, ‘a se murdări’: *Copilu s-o lizuit cu magiun* (com. din CÂMPENI). Se conjugă la indicativ prezent *lizuiesc*, dar și *lízui* (com. din CÂMPENI).

Loboștelniță s.f., nume de plantă, apare într-o poezie populară din Vâlcea: *Știrul creștea, nu prea creștea, Da loboștelnița moarte-și făcea. Crescură loboștelnița pân’ la toartele cerului!* MAT. FOLK. 1 129. Pare a fi o contaminare între *lobodă*, numele unei plante necultivate (*Atriplex* sau *Chenopodium*), și *șt[ir]élniță¹*, numele de plantă care în DLR este preluat din H XI 436, din zona Panciu.

Loh interj.: atestat în CV 1951, nr. 5, 27, se folosește prin sudul Banatului, cu sensul ‘oprește!’, ‘stai!’. Este preluat din scr. *lok* ‘cuvânt cu care se alungă vițelul de lângă vacă’.

Lúrbăr, liúrbăr, liurbău s.m.: primele două și numeroase alte forme, înregistrate în BORZA, D. 97, sunt nume date, regional, dafinului (*Laurus nobilis*); *liurbău* denumește, regional, liliacul (*Syringa vulgaris*). Numele plantei provine din germ. *Lorbeer*[baum], magh. *lürbör* (în MDA: germ. *Lorbeer*).

Lustrá vb. I. (< fr. *lustrer*) are, învechit, mai ales în vechile dicționare, sensul ‘a lustrui’. Într-o poezie a lui Andrei Mureșanu este folosit în următorul context: *Zăriși din nou lumina, pământ lustrat de soartă* (MUREȘANU, P. 45/15) și urmează câteva strofe în care poetul evocă jertfele de sânge din istoria neamului; înseamnă ‘a purifica (prin sacrificii)’, trecând de la sensul sacrificiului ritual la cel patriotic. Cuvântul este împrumut din lat. *lustrare*.

Lustráție s.f. este un termen destul de nou, pentru ‘politică de limitare a participării foștilor comuniști la guvernare sau a accesului lor la ocuparea unor poziții în serviciile publice, propusă spre promovare în perioada postcomunistă’: *Legea lustrăției – nevoia de asanare morală a societății* (ROMÂNIA LIBERĂ, serie nouă, 2005, nr. 4 513, 1); provine din fr. *lustration* ‘sacrificiu, ceremonie prin care țărani purifică o persoană, un câmp, o așezare’ (cf. MDA).

Lúșcă s.f.: există mai multe omonime cărora le corespunde această formă.

1) Unul circulă prin Transilvania și Maramureș, designând mai multe plante: 'bălușcă' (*Ornithogalum boucheanum*, *Ornithogalum narbonense*), la pl. 'ghiocei' (*Galanthus niualis*), 'ghiocei bogăți' (*Leucoium aestivum*, *Leucoium uernum*), 'narcise' (*Narcissus stelaris*). Este, probabil, o variantă a lui *bălușcă* (în DA cu unele dintre aceste sensuri), rezultată prin afereză. În MDA: etimologia necunoscută.

2) Prin nord-estul Olteniei, *lușcă* are sensul de 'țuică slabă, cu un conținut scăzut de alcool' (cf. LEXIC REG. II, 28), care poate fi apropiat de *liur*, *leoarcă* (cf. DA).

3) Prin Bucovina, *lușcă* înseamnă 'pat făcut în colibele tăietorilor de lemne' (COMAN, GL.) și 'pat de cazarmă' (L. ROM. 1960, nr. 3, 79), sens care nu permite apropierea de cuvintele precedente.

4) Comunicată din Straja (Rădăuți), forma *luscă* 'pleavă' reprezintă un cuvânt aparte (< ucr.), cf. MDA.

Luștí vb. IV. 'a desprinde boabele de porumb de pe cocean' circulă prin Maramureș și nord-estul Transilvaniei (L. ROM. 1965, 557, BUGNARIU, N., BÎRLEA, L. P. M. I, 273, T. PAPAHAĞI, M. 224, ALR I 907/347, 351, 354, 361, ALR SN I h 115/362, ALRM SN I h 83/362); regional (Vișeu de Sus), mai înseamnă 'a desface pănușile de pe știulete' (GLOSAR REG.); tot prin Maramureș are sensul 'a dezghioca fasolea' (ALR I 850/354). Verbul este împrumutat din ucr. *луциму* (MDA).

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21

MODIFICĂRI SEMANTICE ÎN LEXICUL LATIN AL ROMÂNIEI SUB INFLUENȚA MEDIULUI MILITAR (V)

Cercetările prezentate în acest articol le continuă pe cele publicate în articole anterioare¹, în cadrul temei din enunț.

Așadar, în analizarea vocabularului latin moștenit al româniei vom urmări să aplicăm *criteriul latinei de frontieră*, pe care l-am definit astfel: ori de câte ori se constată modificări semantice ale unor cuvinte românești în raport cu sensul clasic al etimonului lor latin este posibil și probabil ca inovațiile semantice să se fi produs în limbajul de grup al armatei romane și/sau luptătorilor daco-romani. De asemenea, dacă ne aflăm în prezența unor cuvinte latine păstrate, în aria neolatinității, numai în română – fie cu sensul lor clasic, fie modificate semantic – este posibil și probabil ca ele să fi aparținut aceluiași grup de vorbitori.

Pentru a transmite și înrădăcina cuvinte specializate și modificări semantice în limba generală (latina dunăreană), era necesar ca acest grup de vorbitori/luptători (1) să fie predominant sau important numeric și cu prestigiu în cadrul vorbitorilor idiomului general și (2) să poarte comunicări pe o foarte îndelungată perioadă. Condițiile au fost îndeplinite prin constatările: (a) militarii și veteranii erau dislocați în întreg „capul de pod” nord-dunărean (pe care îl reprezenta Dacia în cadrul apărării frontierelor Imperiului Roman) și (b) în continuitate: masa populației romanizate (atâta câtă a fost), după retragerea armatei romane, a luptat mai bine de un mileniu împotriva atacurilor triburilor, ulterior statalizate, ale barbarilor germanici, slavi și turanici. Pe aceste baze, am identificat o nouă serie de modificări semantice de grup armat ancestral, care va fi prezentată după cum urmează.

1. Dr. *a aplica* (ar. *aplecu*, megl. *plec*) este moștenit din lat. *applicāre* (EWR, 97; REW, 548; DER, 332; DEX ș.a.), care avea următoarea structură semantică: (1) „a aplica”, ca în formulările: *applicāre moenibus scalas* (Titus Livius, 59 a. Chr. – 17) „a propti scările de ziduri”; *trunco se applicuit* (C. Iulius Caesar, 100 – 44 a. Chr.) „s-a lipit de un trunchi”; *Cornelius flumini castra applicuit* (Livius)

¹ Cristian Mihail, *Modificări semantice în lexicul latin al româniei sub influența mediului militar*: (I), în CL, XXXV, 1990, nr. 1, p. 21-31; (II), în DR, s.n., I, 1994-1995, nr. 1-2, p. 313-319; (III), în DR, s.n., II, 1996-1997, nr. 1-2, p. 325-332 și (IV), în DR, s.n., III-IV, 1998-1999, p. 213-216.

„Corneliu și-a sprijinit tabăra de fluviu”; *applicare sinistrum (cornu) ad oppidum* (Livius) „a-și sprijini flancul stâng de oraș”; *applicat capulo tenus ensem* (P. Vergilius Maro, 70 – 19 a. Chr.) „vără sabia până la mâner”; (2) (mar.) a) „a îndrepta spre”; b) „a acosta, a poposi”, ca în *navibus ad terram applicatis* (Caesar) „corăbiile fiind acostate la țărm”; (3) (fig.) „a aplica”, „a lipi”, ca în *applicāre se ad aliquem* (M. Tullius Cicero, 106 – 43 a. Chr.) „a se lipi de cineva” (ThLL; Guțu, DLR). Prin analiza acestei structuri, observăm intensă circulație a lat. *applicāre* în mediul militar, fapt întărit de constatarea că ngr. *aplikaio* „a trage în gazdă”, „a poposi”, provine din sintagma *aplicāre castra* (NGSt; comentariu în REW).

Dr. *a apleca* are următoarele sensuri: 1) „a (se) înclina” și fig. „a (se) supune”; 2) „a alăpta”²; 3) fig. „a simți atracție, vocație pentru ceva”; 4) (în expr.) „a i se apleca”, „a-i veni greață”³ (DEX).

În limbile neolatine occidentale, continuatorii lat. *applicāre* nu au sensuri legate de mediul de luptă armată, precum cat. *aplegar*, v. fr. *aplover*, sp. *allegar* și pg. *achegar* „a aduce”, „a apropia”, „a uni” (REW, 548 ș.a.).

Pentru sensul „a (se) apleca”, în aceste idiomuri se utilizează împrumuturi culte de la lat. *inclināre*, precum it. *inclinare*, sp. și pg. *inclinare*, sau o moștenire de la lat. pop. **pendicāre* (cl. *pendēre*) „a spânzura” ș.a., ca fr. *pencher* (DEHF).

2. Dr. (înv.) *a cumpli* (ar. *cumpli* „a termina”) provine din (derivat al lat. arh. *plere* „a umple”; DEL, DCELC) lat. *complēre*, lat. pop. **cumplire* (EWR, 445; CDDE, 445; REW, 2101; DER, 2677 ș.a.), care semnifică: (1) „a umple”, ca în *complēre fossam aqua* (Caesar) „a umple șanțul cu apă”; (2) (spec.) „a umple, a ocupa complet”, ca în: *complēre montem hominibus* (Caesar) „a umple muntele cu oameni”, *milites murum celeriter complent* (Caesar) „îndată soldații umplu zidul” și fig. *complēre caede incendioque cuncta* (Livius) „a umple totul de masacre și incendii”; (3) (mil.) „a completa (efectivul)”, *complēre legiones* (Caesar) „a completa efectivul legiunilor”; (4) (vârstă și timp) „a împlini, a trăi”, *complevit tempora vitae* (Publius Ovidius Naso, 43 a.Chr. – 17) „și-a trăit traiul”; (5) „a îndeplini”, „a desăvârși”, *ut summum mei promissi compleam* (M. Tullius Cicero) „ca să-mi îndeplinesc în întregime promisiunea” (ThLL; Guțu, DLR).

Dr. *a cumpli* s-a modificat semantic față de etimon la „a ucide” – sens de violență maximă – în mediul unor lupte necruțătoare, plecându-se de la „a desăvârși” (după cum rezultă din structura semantică a lat. *complēre*); cf. și derivatele dr. *a cumpli*, dr. *cumplit* „groaznic”, *cumpliciune* (înv.) „cruzime”, *cumplitură* (înv.) „omorâre” (DER, 2677).

² Cf. „a apleca la sân” (DER) și opinăm prin îndemnul militarului și/sau veteranului către femeile lor pentru ca acestea să lipească gura odraslei la sân (sensul 3 fig. din structura semantică a lat. *applicāre*).

³ Când îți vine greață, te apleci, pentru ca, eventual, să vomیți fără a te stropi pe picioare, ceea ce înlătură dificultatea exprimată în DER.

În celelalte arii romanizate, sensurile ar. *cumpli* „a împlini, a desăvârși” și cele similare ale it. *compi(e)re*, sp., pg. *cumplir*, v. it. *cumplire*, v. fr. *complir*, fr. *accomplir* nu au fost conduse spre violență, Munții Pindului fiind mai puțin expuși invaziilor barbare, iar Romania occidentală, mult mai rapid „pacificată”/statalizată de barbari. Aceeași explicație este valabilă și pentru derivatele descendenților occidentali ai lat. *complere*, precum sp. *cumplido* „desăvârșit”, „complet”, „larg”, „abundent”, ajungându-se chiar la „...compliment”, ca sp. *cumplimiento* (de unde it. *complimento* și fr. *compliment* (DCELC, DEHF)) etc.

Pentru sensul „a ucide”, în ariile romanizate sus-menționate a fost normală și suficientă: (a) continuarea cuvintelor latine clasice, precum: lat. *occidere*, ca în ar. *tid(ere)*, it. *uccidere* ș.a. (printre care și dr. *a ucide*); (b) generalizarea unor metafore (amuzante), ca fr. *tuer*, provenit din lat. pop. **tūtāre* (cl. *tūtāri*) „a proteja”, apoi, „a potoli” (DEHF) și it. *ammazzare* (> sp. *mazar* și pg. *maçar*), format de lat. pop. **mattea* „ciomag” (DEI, I, 166) sau (c) un împrumut din arabă, în care cuvântul care a dat it. *assassino* (> fr. etc.) însemna „băutor de hașis” (DEHF). Nicăieri, nici măcar o amintire de limbaj din mediul militar.

3. Dr. (în)dupleca (ar. *nduplic*, -ari „a încovoia”) este transmis din lat. *duplicāre* (lat. pop. *(in)duplicāre) (EWR, 834; CDDE, 523; REW, 2801; DER, 3121 ș.a.), care avea două sensuri: 1) „a dubla”, „a spori”, ca în *duplicāre modum hastae* (Cornelius Nepos, sec. I a.Chr.) „a dubla lungimea lancei”⁴ și 2) „a îndoii”, „a curba”, *hasta duplicat virum transfixa dolore* (Ovidius) „lancea care a străpuns pe viteaz îl îndoia de durere” (ThLL; Guțu, DLR).

Sensul dr. *a îndupleca* – „a determina pe cineva să se supună, să consimtă la ceva, să facă ceva” (DEX) – apare ca provenind din cel de al doilea sens (violent) al etimonului latin („a îndoii”, „a curba” devenit „a determina la supunere”, sub amintirea indicelui semantic al forței).

Restrângerea semantică a lat. *duplicāre* (în mediu violent) nu a fost remarcată de Ernout și Meillet, care afirmă – în registru etimologic – că descendenții neolatini ai dublării se formează „mai ales în română de la *duplicāre*, iar în celelalte limbi romanice din *duplāre*” (cf. fr. *doubler* ș.a.) (DEL, p. 188). Se neglijează sensul „îndoire (încovoiere)”, care duce la „supunere” și „înduplecare” în română, în care dublarea nu are de-a face cu nici unul dintre aceste etimoane (rom. *dublu* este împrumutat din fr. *double*, care provine din lat. *dūplus*; DEHF)⁵.

Dintre continuatorii vest-romanici ai lat. *duplicāre* (REW, 2801), doar sp. *doblegar* „a (se) mlădia”, „a (se) îndoii” are la fig., rar, sensul „a (se) îndupleca”. Pentru sensul „a (se) îndupleca”, în toată Romania occidentală avem de-a face cu împrumuturi culte de la lat. *convingere* (fr. *convaincre* ș.a.), *persuadere* (sp. *persuadir* ș.a.) și *condescendere* (pg. *conscender* ș.a.). Nici o moștenire din *sermo castrensis*.

⁴ De remarcat un derivat interesant al lat. *duplicāre*: lat. *duplicarius* „soldat care primește soldă dublă” (DEL, P. 188).

⁵ Dr. (și ar.) *duplu* (înv.) ar putea proveni din lat. *dūplus*, nu ca în DER, 3084.

4. Dr. *lingură* (ar., mg. *lingură*, ir. *lingure*) este continuarea lat. *lingulă*, dim. al lat. *lingua* „limbă”⁶ (EWR, 981; CDDE, 1002; REW, 5036; DER, 4884 ș.a.)⁷. Rosetti (ILR, I, p. 169) consideră că lat. *lingulă* este continuat numai în română⁸, dar Meyer-Lübke (REW, 5036) menționează cat. *alegra* (chir.) „trepan” și sp. și pg. *legra* (chir.) „răzuitor de oase și al pietrei de pe dinți”, pe care însă Corominas (DCELC, III, p. 71) le consideră... semiculte. Dar nu există argumente pentru a nu fi considerate ca împrumuturi livești în chirurgia medievală.

Lat. *lingulă* avea următoarele sensuri: 1) limbă mică de pământ, ca în *oppida posita in extremis lingulis* (Caesar) „cetăți așezate la capătul unor mici limbi de pământ (spre mare)”; 2) „șiret la încălțăminte” și fig. „secătură”; 3) „lingură”; 4) „spadă mică ascuțită” (M. Terentius Varro, 116 – 27 a. Chr.); 5) „limbușoară la instrumentele de suflat”; 6) „acul balanței”; 7) „capăt strâmtat de tub”; 8) „capătul scurt al unei pârghii” și 9) „os al sepiei” (Guțu, DLR).

Opinăm că lat. *lingulă* s-a restrâns semantic, în doi timpi, în latina dunăreană, la sensul „lingură”: ca urmare a utilizării frecvente a etimonului în mediul militar, mai întâi, la sensurile 1, 3 și 4 și, apoi, trecut în limbajul veteranilor, a rămas firesc doar la semnificația 3 din structura sa semantică.

Dr. *lingură* – „obiect casnic (pentru gătit și mâncat), scobit și cu mâner” – a revenit la o structură semantică largă, specifică cuvintelor foarte vechi (a se vedea în DEX).

În limbile neolatine occidentale – lipsite de influența puternică a unui mediu predominant de luptători armați – sensul „lingură” este asigurat de neoformații de la lat. *cochlearium*, -are „linguriță pentru melci și ouă” < lat. *cochlea*⁹, precum fr. *cuillère* (DEHF), sp. *cuchara*, it. *cuchaio* (DEI, II, 1182) și pg. *colher* (NDELP).

5. Dr. *a peți* continuă lat. *petere*, lat. pop. **petire* (EWR, 1208; CDDE, 1370 ș.a.), cf. v. nap. *pezzire* „a cerși:” (>) it. *pezzente* „cerșetor”, sp. și pg. „a peți”¹⁰, pg. *pedinte* „flașnetă”, sp. și pg. *pedido* „livrare”, „vânzare” și (inv.) „petiție” (REW, 6444; DER, 6312).

Lat. *petere* avea o structură semantică amplă: I. a căuta (să atingă) 1) să ajungă undeva, 2) să lovească, atacând, ca în *petere caput* (Cicero) „a viza să lovească capul”, *petere Hesperiam bello* (Vergilius) „a lovi Hesperia cu război”; II. „a căuta să obțină”, 1) „dorind”, ca în *petere gloriam* (Ovidius) „a căuta glorie”; 2) a) (spec.) „a candida la o magistratură”, b) „a peți”, ca în *multi illam petiere*

⁶ Lat. *lingua* este un derivat de la lat. *lingere* „a linge” (DEL).

⁷ Din cuvântul românesc provine bg. *lingur* „țigan care meșteșugărește și vinde linguri de lemn”, der. *lingurka* (fem.); *lingurče* „țigănuș” (Capidan, *Raporturi*).

⁸ Nu există motiv de surprindere că un cuvânt care (în opinia noastră) aparține limbajului militar ancestral s-a păstrat numai în română – singura limbă neolatină copios influențată de acest limbaj. Cuvinte latine de mediu militar moștenite doar în română mai există: *imperator*, *miles*, *procedere*, *sarcina*, *scandula*, *tenuare* și *attenuatus*, *trepidare* și *trepidus* (cf. articolele noastre menționate *supra*, nota 1).

⁹ Lat. *cochlear*, -are provine din gr. *kochlós* „scoică” (NDELP).

¹⁰ Dar numai cu complement (în expresii): sp. *pedir en matrimonio* și pg. *pedir em casamento*.

(Ovidius) „mulți au pețit-o”; 3) „a cere, rugându-se”, ca în *pacem a Romanis petierunt* (Livius) „au cerut romanilor pace”; 4) „a pretinde”, „a reclama”; 5) „a se duce să ia”, „a lua”, „a scoate” (Guțu, DLR).

Avându-se în vedere dorința firească a militarilor și veteranilor de a se căsători/rostui, opinăm că lat. *petēre* s-a restrâns în limbajul acestor categorii de vorbitori (predominante în latina din Dacia) la „a peți”, care chiar înglobează indicii semantici de „căutare”, „dorință”, „rugă”, „pretenție”, „deplasare” și „scoatere / luare de undeva”, aflați în structura semantică a acestui cuvânt latin, de unde în dr. *a peți* sunt oarecum însumate: căutarea cu dorință/rugă a miresei, scoaterea din căminul părinților și ducerea ei la casa militarului/veteranului.

Ceea ce nu s-a petrecut în limbile romanice vestice, în care lat. *petēre* a fost înlocuit de lat. *demandare* „a cere” (DCELC, III, p. 713), ca în fr. *demandeur en mariage* „a peți”.

Opinăm că lat. *petēre* > dr. *a peți*, lat. *miles* > dr. *mire* și chiar lat. *vētērānus* > dr. *bătrân* făceau parte din limbajul obsesiv atât al militarilor și veteranilor dornici de a se căsători, cât și al localnicilor care „vânau” o partidă cu bănoșii reprezentanți ai oastei, avându-se în vedere că, încă de la Hadrianus (117 – 138), veteranii se puteau căsători cu femei autohtone, iar de la Septimius Severus (193 – 211) chiar soldații în termen puteau încheia căsătorii (în legalitate).

6. Dr. *seceră* (ar. *seatire*, mg. *šetări*) urmează lat. *sicilis* (EWR, 1573; REW, 7900; DER, 7655 ș.a.), care denumea „un fier de lance cu lamă lată curbată” și „un fel de seceră” (DEL). De la Ernout și Meillet mai aflăm că ar putea proveni din lat. *sēcure* „a scurta”, dar mai sigur a fost format de la lat. *sica*, -ae „pumnal cu lama curbată”, un împrumut din tracă, deoarece acest tip de pumnal era arma națională a tracilor. Mai târziu, la Roma, *sica* a devenit arma briganzilor și a asasinilor. De unde lat. *sicarius* „cuțitar”, „asasin”, „bandit” (> fr. *sicaire* „ucigaș plătit”) (DEL, p. 623). Cuvântul este vechi, fiind prezent în versuri din *Eneida* (DEL), dar și la Quintus Ennius (239 – 169 a. Chr.) și C. Plinius Secundus (Pliniu cel Bătrân) (23 – 79), de asemenea ca unealtă agricolă și armă (ThLL; Guțu, DLR).

Dr. *seceră* are doar sensul „unealtă agricolă manuală cu lama curbată cu care se taie/recoltează păioasele”. Deși a pierdut unul dintre sensurile etimologice, cel de „armă”, secera trebuie să fi fost utilizată (aflându-se la îndemână) ca armă în luptele seculare ale daco-romanilor și românilor, precum: *furca* < lat. *furca*, *fuște* (înv. „bătă”) < lat. *fustis* (der. dr. *fustași* „lăncieri”), *măciuca* < **matteuca*, *secură* < lat. *securis* etc., dintre care – adăugându-se și denumiri de arme din slavă¹¹ – multe au trecut în limbile vecine (Drăganu, *Rom.*, p. 85-86).

¹¹ Căci multe denumiri militare latine au fost înlocuite – în cadrul confruntărilor Romaniei cu barbarii – cu cuvinte slave în est și germanice în vest, precum: *bellum* cu dr. *război* (< sl.) – fr. *guerre* etc. (< germ.); *calcar*, -aris cu dr. *pinten* (< sl.) – fr. *éperon* (< franc.); *castra*, -orum cu dr. *tabără* (< sl.) – fr. *bivouac* (< germ.); *hasta*, -ae cu dr. *suliță* (< sl.) – it. *picca* etc. (< germ.); *signum* cu dr. *steag* (< rus.) – fr. *étendard* (< franc.) etc.

Având în vedere acest „climat”, opinăm că apartenența lat. *sicilis* la limbajul roman și, apoi, daco-roman al armelor i-a determinat continuitatea în română. Mai mult – cu excepția unor dialecte italiene (probabil, din zone cu densitate mai mare de veterani) – limbile neolatine occidentale nu-l cunosc. Astfel, pentru sensul „seceră” în aceste idiomuri circulă: sp. *segadera*, derivat din *segar* < lat. *sĕcare* „a scurta” (DCELC, IV, p. 174); it. *falce*, *falcetto* și pg. *foice* < lat. *falce(m)* < lat. *falx*, *-cis* „coasă” (DEI și NDELP) și fr. *faucille* < lat. pop. **falcicula*, dim. al lat. *falx*, *-cis* (DEHF). Se poate observa că toate aceste cuvinte aparțin mediului agrar, fără legături cu cel militar. Lat. mil. *sicilis*/dr. *seceră* n-a putut fi înlocuit de dr. (< sl.) *coasă*. Avea memorie.

7. Dr. *a seceră* este considerat în REW (7900) și DER (7655) ca derivat al dr. *seceră*. Mai curând verbul este moștenit din lat. pop. **sicilare* (DEX). Acesta provine din lat. cl. *sicilire* „a tăia cu seceră”, care este derivat din lat. *sicilis* (DEL, p. 623).

Opinăm că derivarea de la denumirea unei arme (*sicilis*) – care provine tot de la o armă (*sica*) – i-a asigurat continuitatea în limbajul de frontieră (militar) din latina dunăreană și, apoi, în română.

În limbile romanice occidentale (cu excepția unor dialecte italiene, probabil influențate de limbajul unor veterani), lat. cl. *sicilire*/lat. pop. **sicilare* nu au fost continuate. Pentru sensul „a seceră” sunt utilizate formele: sp. *segar* provenit din lat. *sĕcare* „a scurta” (DCELC); it. *falcicare*, pg. *foiçar* și fr. *faucher*, continuate din lat. pop. **falcare* – derivat din lat. *falx*, *-cis* „coasă” – care a înlocuit lat. *sĕcare* (DEHF).

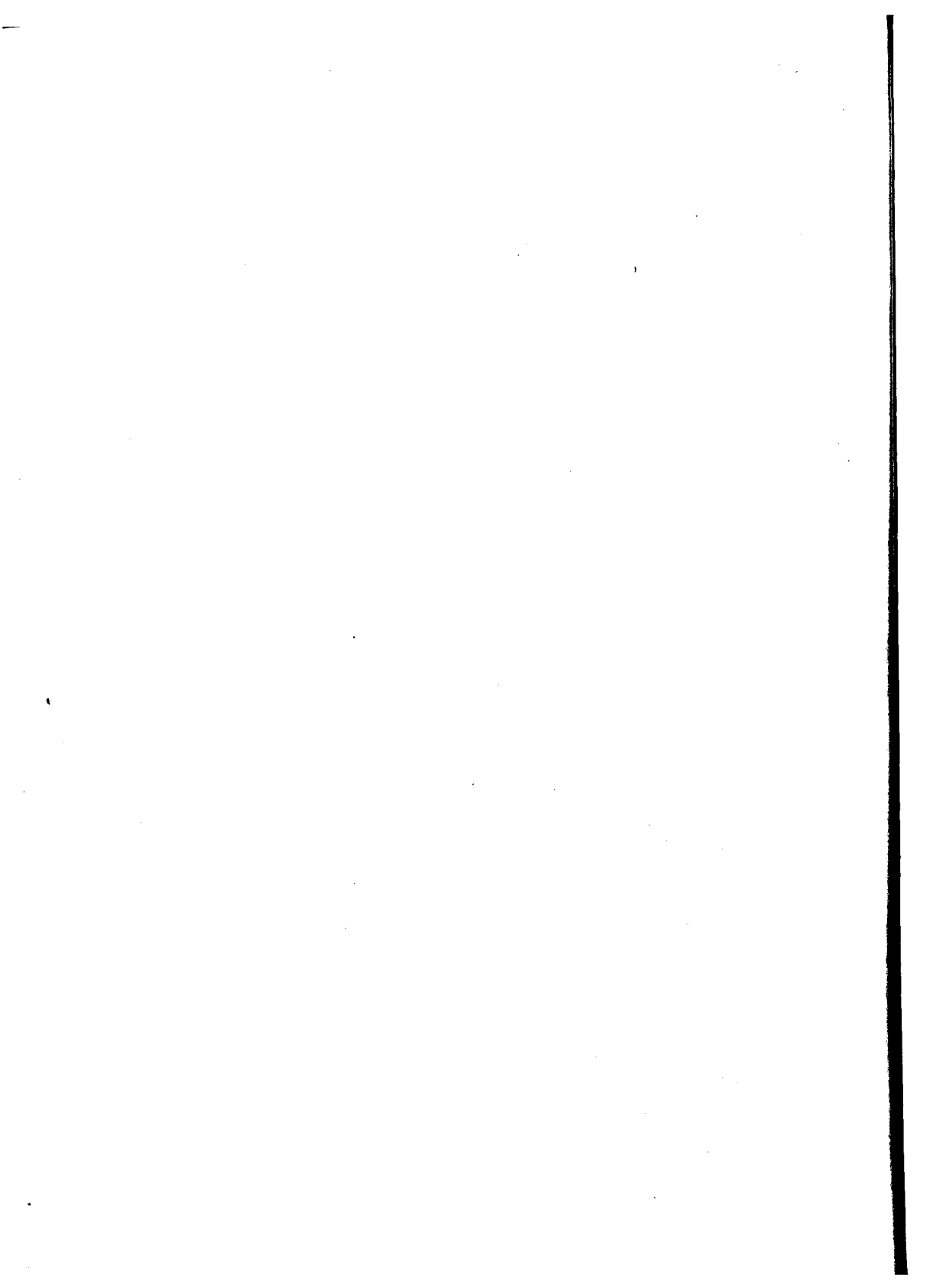
Ca urmare a provenienței sale armate ancestrale (lat. *sica* > lat. *sicilis*/**sicilare* > dr. *a seceră*), forma dr. *a seceră* rememorează – și astfel a putut primi, cu ușurință, până în contemporaneitate/modernitate – indici semantici de o violență extremă, precum: „a nimici”, „a anihila”, „a rade de pe suprafața pământului”, „a trage cu o armă automată deplasându-o în plan orizontal” (DER și DEX).

8. Concluziile confirmă premisele cercetărilor. Dr. *a apleca*, *a cumpli*, *a (în)dupleca*, *lingură*, *a peți*, *seceră* și *a seceră* sunt moștenite (și ele) din limbajul de grup militar roman și/sau daco-roman.

Româna – ca singura continuatoare a unei latine de frontieră/militare, celelalte regiuni de frontieră ale Imperiului Roman din Europa (Panonia și Renania), Africa și Asia nemaifiind astăzi romanice – *trebuia să păstreze vestigiile ale limbajului militar roman, pe care să le fi continuat rezistența daco-romană* la atacurile seculare ale triburilor barbare, pentru salvarea obștilor, cu vieți (implicit etnice) și pământuri. Prin cercetările prezentate în cele 5 articole aparținând temei pe care ne-am propus-o, am evidențiat atât numeroase modificări semantice de mediu militar specifice românei, cât și unele cuvinte militare latine păstrate numai în română, contribuind și la înțelegerea particularizării românei în aria neolatinității. Rezultatele obținute prezintă nu numai interes lingvistic, ci și istoric, ele propunând informații asupra vieții sociale și perenității populației nord-dunărene romanizate, într-o perioadă aproape lipsită de documente.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Capidan, *Raporturi* = Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române. Influența română asupra limbii bulgare*, Cluj, 1923, p. 232.
- CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine (A – Putea)*, București, 1907 – 1914.
- DCELC = I. Corominas, *Diccionario critico etimológico de la lengua castellana*, Berna, 1954 – 1957.
- DEHF = J. Dubois, H. Mitterrand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Paris, Larousse, 1996.
- DEI = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Florența, 1950 – 1957.
- DEL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1959.
- DER = Al. Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife, 1966.
- DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționar explicativ al limbii române*, ed. a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, Editura Academiei Române, 1965 și urm.
- Drăganu, *Rom.* = N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomasticeii*, București, 1933, p. 85-86.
- EWR = S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905.
- Guțu, DLR = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983.
- ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. Limba latină*, București, 1938.
- NDELP = R. Fontinha, *Novo dicionário etimológico de la lingua portuguesa*, Porto, f.a.
- NGSt = G. Meyer, *Neugriechische Studien*, Wien, 1895, 2, 11.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a III-a, Heidelberg, 1931.
- ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1900 și urm.

CU PRIVIRE LA CERCETAREA FRAZEOLOGISMELOR SOMATICE REGIONALE DIN STÂNGA PRUTULUI*

Cercetările de teren din ultimii douăzeci de ani, realizate în scopul colectării materialului frazeologic, au demonstrat cert că graiurile moldovenești din stânga Prutului ca, de altfel, și alte grupuri de graiuri și dialecte ale limbii române, se caracterizează prin resurse frazeologice inestimabile. Structura acestor unități specifice ale limbii merită o atenție sporită din partea specialiștilor dialectologi. Încă la sfârșitul secolului al XIX-lea L. Șăineanu atenționa că „metaforele graiului popular merită un interes excepțional...”¹, iar Th. Hristea consemnează că frazeologia „ar merita să fie atent și îndelung explorată din toate punctele de vedere: *etimologic, semantic..., morfosintactic* și, mai presus de toate, *stilistico-funcțional*”².

Materialul lingvistic colectat în peste 80 de localități din stânga Prutului ne oferă posibilitatea de a aborda un șir de probleme referitoare la particularitățile structurale ale frazeologismelor regionale. În articolul de față ne propunem să examinăm una dintre aceste particularități, și anume gradul de participare a unor unități lexicale distincte ale limbii române în procesul de formare a frazeologismelor regionale.

Vom preciza de la început că frazeologismele regionale propriu-zise sunt niște unități semantice stabile, cu sens figurat, conținut afectiv și caracter expresiv, care, în plan geografic, au o arie restrânsă de răspândire.

Cercetarea preliminară a elementelor componente ale frazeologismelor regionale adunate ne-a determinat să concluzionăm că o parte considerabilă a acestora conțin în structura lor substantive ce denumesc diferite părți ale corpului omenesc (*cap, ochi, mână, picior* ș.a) sau ale organelor lui (*inimă, creier, rânză* ș.a). În această ordine de idei, Viorel Păltineanu observă că „părțile corpului și

* Comunicare prezentată la Al VIII-lea Simpozion Național de Dialectologie, Belinț (Timiș), 13 – 15 octombrie 1991.

¹ Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*, București, Tipografia Academiei Române, 1887, p. 13.

² Th. Hristea, *Introducere în studiul frazeologiei*, în *Sinteze de limba română*, București, Editura Albatros, 1984, p. 159.

numele de animale sunt două nuclee importante în terminologia populară în general; acestea au generat și numeroase expresii idiomatice”³. În literatura de specialitate, în special în cea rusă, cuvintele sus-menționate sunt numite unități somatice sau somatismе (< gr. *soma* „corp” și *somatikos*, „ceea ce se referă la corp”), iar unitățile frazeologice cu astfel de componenți – unități frazeologice somatice sau frazeologisme somatice.

Astfel, unități frazeologice somatice sunt considerate frazeologismele ce conțin în structura lor unul sau câteva lexeme care denumesc organele și părțile componente ale corpului omenesc sau ale animalelor. De exemplu: *A i sî-mboura (cuiva) obrazu* = a se rușina, a se schimba la față; *a sta cu grijă-n pumn* = a se tulbura, a-și pierde liniștea sufletească; *a fași okii cît pîntîșili* = a rămâne mirat la vederea cuiva sau a ceva; *a puni coada pi skinari* = a pleca, lăsând totul baltă; a o șterge undeva; ș.a.

Este de remarcat faptul că unitățile frazeologice cu elementul somatic din componența lor ocupă un loc aparte în sistemul frazeologic al limbii române, precum și în cel al altor limbi. Conform afirmațiilor unor specialiști în frazeologie, cum ar fi A. I. Molotkoz, A. G. Nazarean, F. Vakk, A. I. Fiodoroz, M. V. Oriol ș.a., care cercetează în mod special tipul dat de frazeologisme în diverse limbi, atât pe baza materialului lingvistic literar, cât și pe baza materialului faptic din graiurile populare, acest grup tematic constituie un strat frazeologic impunător ca număr, foarte uzual și expresiv. Faptul acesta ne propunem să-l demonstrăm în cele ce urmează, având ca bază un material frazeologic inedit. Pornind de la caracteristica generală a frazeologismelor somatice, vom încerca să profilăm viabilitatea frazeologică a somatismelor, fapt ce ne-ar oferi un tablou real privind gradul de participare a unităților somatice la formarea frazeologismelor regionale.

În procesul de selectare a unităților frazeologice somatice din întreg materialul faptic adunat în graiurile moldovenești din stînga Prutului, au fost identificate și sistematizate peste 350 de frazeologisme de acest tip, ceea ce reprezintă aproape 20% din numărul total de unități.

La o primă analiză a frazeologismelor somatice regionale, s-a constatat că ele pot avea în structura lor, de cele mai multe ori, o singură unitate somatică. De exemplu: *A puni buzâ la prășit* = a se bosumfla, a se supăra; *a trăi ca oku* = a trăi din plin; *a fîné plînsu cu dinții* = a se stăpâni cu greu, a răbda din răputeri ș.a. Un număr considerabil de frazeologisme de acest tip au drept elemente componente câte două unități somatice. De exemplu: *A avea nas pi lîngî obraz* = a avea puțină rușine; *a lua pișoarili pi umeri* = a alerga cu iuțeală; *ai s-sai gardu cu mînli-n șolduri!* = a înfricoșa pe cineva, a băga frica în cineva ș.a. În graiurile cercetate a fost înregistrată și o unitate frazeologică care conține trei somatismе în structura ei. De exemplu: *S-vă îmbli mînilé ca okii în cap la morti!* = expresie folosită cu o anumită nuanță ironică în scopul de a îndemna pe cei din jur la lucru.

³ V. Păltineanu, *O tendință a denominării – concentricitatea*, în CL, XXV, 1980, nr. 1, p. 13.

Analizând frazeologismele somatice din punct de vedere semantic, am constatat că cele mai multe dintre acestea caracterizează direct sau indirect ființa umană (trăsăturile de caracter ale omului, facultatea mintală a omului, starea lui fizică etc.), atitudinea omului față de altcineva, relațiile dintre oameni etc. Astfel, unui om fățarnic, ipocrit i se spune că *îmblî cu katra-n sîn ș-pașa pi limbî*. Despre un om îngrijorat, care își supune mintea unor anumite eforturi se zice că *și-a pus greblili-n* (cu sensul 'mîinile' – n.n.) *cap*. Despre doi prieteni foarte buni, nedespărțiți, care se împacă de minune, se spune că ei *sînt unghie șî carni*. Despre o persoană care vorbește mult și fără rost se zice că *îi îmblî gura ca o rîșnișî* sau *îi îmblî gura ca o dărădaicî*.

Dintre unitățile frazeologice somatice înregistrate în graiurile moldovenești, doar unele dintre ele caracterizează prin semantica lor diverse fenomene, lucruri, obiecte etc. Astfel, cînd afară sau în casă e un frig insuportabil se spune că *e frig de nu poți aduna deștîli*. Despre un vin tare se zice că *î e kișoarli șî mînlî ca cu coasa*. Iar despre o unealtă de tăiat care s-a tocit și nu taie bine se spune că *taii ca dinții babii*.

Numărul de lexeme somatice care participă la formarea unităților frazeologice, cum e și firesc, variază de la o limbă la alta, de la un grai la altul. Astfel, G. Socolova, în monografia *Formarea frazeologismelor în limba franceză* (Moscova, 1987), a constatat că limba franceză numără mai mult de o sută de unități somatice care intră în componența frazeologismelor. Iar A. Isaev, în teza de doctorat *Frazeologismele somatice în limba uzbekă* (Tașkent, 1977), afirmă că în limbile turcice contemporane se folosesc circa 90 de somatisme. În limba română literară, conform datelor statistice oferite de cercetătoarea din Chișinău N. Cunițaia în teza de doctorat *Frazeologismele somatice în limba moldovenească contemporană* (Chișinău, 1985), în procesul de constituire a unităților frazeologice sunt utilizate mai mult de 70 de somatisme. În graiurile populare se observă o altă situație. Astfel, cercetătoarea K. N. Prokoșeva, în graiurile Prikamiei de Nord distinge doar 42 de lexeme somatice, iar M. V. Oriol, în graiurile din regiunea Obi, 30 de unități somatice.

Pe baza materialului faptic de care dispunem, am constatat că, în graiurile moldovenești din stînga Prutului, în procesul de constituire a frazeologismelor somatice participă circa 60 de unități somatice. Este de menționat însă că nu toate lexemele somatice participă în egală măsură la formarea unităților frazeologice respective.

În scopul determinării gradului de frecvență a somatismelor în componența unităților frazeologice, am folosit metoda statistică, care, după cum se știe, constituie un mijloc important de analiză a faptelor de limbă, însă e aplicată rar în dialectologie și geografia lingvistică. Concludentă în acest sens este monografia cercetătorului din Chișinău V. Pavel, *Terminologia agricolă moldovenească* (Chișinău, 1973), care într-un capitol separat, pe bază de date statistice, cercetează originea și sfera de circulație a termenilor agricoli.

Din punctul de vedere al frecvenței unităților somatice distingem trei grupuri de somatisme: active, semiactive și pasive.

1. Grupul de unități somatice e alcătuit din cinci somatisme: *cap*, *gură*, *ochi*, *mână* și *limbă*. Lexemul *cap*, care este el mai frecvent, intră în componența a circa 60 de frazeologisme, iar *gură* – în structura a 22 de frazeologisme, respectiv *ochi* – în 21, *mână* – în 19, și *limbă* – în 17. Cu aceste cinci somatisme active se formează în total aproape 140 de frazeologisme, ceea ce reprezintă 38% din fondul lor.

2. Grupul de unități somatice semiactive e constituit din 17 somatisme. Cele mai frecvente lexeme ale acestui grup, cum ar fi *picioar*, *ureche*, *suflet* ș.a., intră în structura a, respectiv, 16 frazeologisme, 13 și 12 frazeologisme, iar celelalte formează de la 5 până la 10 unități frazeologice. Aceste 17 lexeme somatice alcătuiesc în total aproximativ 125 de frazeologisme somatice, ceea ce reprezintă 35% din fondul lor.

3. Grupul de unități somatice pasive numără circa 36 de somatisme, ca de exemplu: *nară*, *palmă*, *deget*, *rânză* ș.a. Ele formează în mijlociu de la unu până la patru frazeologisme, iar în total circa 100 de unități frazeologice, ceea ce reprezintă 27% din fondul frazeologismelor somatice.

Gradul înalt de frecvență a unor lexeme somatice, cum ar fi *cap*, *gură*, *ochi* ș.a. în procesul de constituire a unităților frazeologice este motivat, în primul rând, de factori extralingvistici, și anume de importanța deosebită a acestor organe și părți ale corpului uman în viața intelectuală, socială, fizică a omului. Acest fapt a contribuit la lărgirea treptată a încărcăturii semantice a unităților somatice menționate mai sus, ele alcătuind „cuiburi frazeologice” (Th. Hristea), dintre care cel mai bogat este alcătuit cu somatismul *cap*, și numără aproape 60 de unități frazeologice somatice. De exemplu: *A avea icri-n cap* = a fi ager la minte, inteligent; *a avea cap rar* = a avea memorie slabă, a uita ușor; *a fași cuiva capu macahon* = a toca pe cineva la cap, a șede pe capul cuiva; *a îmbla cu muști-n cap* = a umbla fără rost, a umbla fără vreo ocupație; *a i se sui (cuiva) scrisu-n cap* = a-și pierde puterea de judecată, a se țicni; *a fi moali-n vârșu capului* = a avea judecata slabă (din cauza bătrâneții) ș.a.

În încheiere menționăm că examinarea frazeologiei oricărei limbi nu va fi completă dacă nu vor fi puse în valoare și resursele frazeologice regionale existente. Articolul de față constituie doar o primă încercare de studiere a frazeologismelor regionale cu componentul somatic în structura lor. Materialul faptic ne-a permis să evidențiem aproape 60 de somatisme cu grade diferite de frecvență.

MITOLOGIA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ OGLINDITĂ ÎN ASTRONIMIE

Articolul de față este unul de astronomie, subramură a onomasticii, mai puțin abordată în literatura onomastică românească¹, și el nu repetă cele spuse într-un articol mai vechi al nostru², ci îl completează, adăugând astronimelor de factură metaforică și metonimică de acolo câteva considerații privind mitologia populară românească, așa cum se reflectă ea în cele câteva sute de denumiri populare existente în limba română.

Viziunea românilor asupra cosmosului, modul cum și l-au imaginat din cele mai vechi timpuri, transpus apoi în denumiri și legende explicative, l-am putea rezuma prin sintagma „cosmosul românesc”, concept definit de Vasile Băncilă, într-un studiu despre Lucian Blaga³. Aici se remarcă sentimentul pe care l-au avut românii din imemorabile vremi de a fi participanți cu întreaga lor ființă la cosmos, având totodată neștrămutata convingere că și cosmosul participă la viața lor de toate zilele⁴.

Această concepție se sprijină pe trei aspecte fundamentale ale spiritului românesc: (1) nevoia de spațiu liber, dar nu unul haotic, dezorganizat și prăbușit într-un finit aformal, ci (2) armonizat, spațiu pe care să și-l asume, constituindu-se și considerându-se cetățean al Universului, (3) participant al acestuia⁵.

¹ După ce N. Culianu elaborează un curs de astronomie (*Curs de cosmografie pentru uzul școlilor secundare*, Iași, 1893), I. Otescu susține o comunicare la Academia Română, în care prezintă un bogat material privitor la denumirile populare ale corpurilor cerești, în limba română (*Credințele țaranului despre cer și stele*, București, 1907 [Analele Academiei Române, Mem. Secț. Lit., seria II, tom. XXIX]). Tudor Pamfile reia ca temă legătura dintre denumirile astrale și credințele românilor (*Cerul și podoabele lui, după credințele poporului român. Cu 11 figuri în text*, București, 1915 [Vol. XXVI din colecția „Din viața poporului român. Culegeri și studii”, Academia Română]). Domnița Ichim-Tomescu abordează studiul denumirilor de corpuri cerești din perspectiva încadrării lor în cadrul onomasticii, ca subramură a lingvisticii (*Astronimele – subclasă onomastică*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 3, p. 203-211). Cu referire la diversele denumiri ale Căii-Lactee semnează un articol Maria Bojan (*Numiri populare pentru Calea Lactee*, în CL, XV, 1970, nr. 1, p. 63-71). Și, în sfârșit, vezi articolul nostru, *Între metaforă și metonimie. Cu privire la astronime*, în LL, I – II, 1992, p. 23-29.

² Vezi *supra*, nota 1, ultima lucrare citată.

³ *Lucian Blaga, energie românească*, Cluj, 1938.

⁴ Vezi Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985, p. 24.

⁵ *Ibidem*.

Organizarea armonioasă, orânduiala chibzuită se reflectă în mod grăitor în denumirile astrelor, denumiri rezultate dintr-o lungă contemplare și pe baza unor susținute observații.

Omul a însuflețit Cerul într-un grandios spectacol, după modelul orânduielilor Pământului, pentru că într-o vreme indefinită Cerul era unit cu Pământul sau se găseau foarte aproape, apoi s-au despărțit, dar relațiile au rămas. De altfel, Mircea Eliade distinge, printre cele patru tipuri cosmogonice, și pe cel al „depărțării Cerului de Pământ”⁶, temă răspândită și derivată din tradiția sumeriană⁷.

Iată una dintre cele mai cunoscute legende ale „depărțării Cerului de Pământ”. La început, Cerul era foarte aproape de Pământ, dar în urma unui act nechibzuit al unei femei, care a aruncat spre cer o cârpă murdărită a unui copil, Dumnezeu s-a mâniat și a despărțit Cerul de Pământul păcătos și l-a așezat departe „cât cerul de pământ”. Tot din cauza femeii, omul s-a decis să se urce la Dumnezeu și, cum la un asemenea drum nu se pleacă oricum, și-a luat cu el: „carul mare cu patru boi”, „carul mic”, „candela din perete”, „crucea de pe biserică”, „fântâna din răscruci”, „barda”, „sfredelul”, „spițelnicul”, „secera”, „coasa”, „plugul și rarița”, „dulăul de la târlă”, „cățelul din cruce”, „cloșca cu pui”, „scroafa cu porcei”, „ciobanul de la oi”, „văcarul de la vaci”, „vizitiul de la cai”, „porcarul de la porci” și „hora din sat”.

Când să ajungă – credea el – la capătul drumului, i-a ieșit în cale Ucigă-l Crucea, cu care s-a luat la harță. Necuratul a scos din traista lui „balaurul și șarpele năprasnic”, „ursul”, „scorpia blestemată”, „calul furios”, „căpățâna de om” și le-a aruncat împrejurul omului ca să-l înspăimânte. Omul nu s-a speriat și s-a luat la trântă cu Diavolul și, în învâlmășeala luptei, s-a stârnit o vijelie, așa-numitul „vânt turbat”. Cățelul de la stână a pus pe fugă calul, ciobanul a zdrobit capul balaurului cu cobilița, văcarul a pus pe goană șarpele cu ajutorul horei, iar vizitiul a zdrobit căpățâna șarpelui cu barda. Scorpia nu a mai avut vreme să-i vină în ajutor Necuratului și a plesnit fierea în ea de necaz. Numai boii de la carul mare s-au dovedit nevolnici, s-au speriat de urs și au cărmit proțapul carului spre dreapta. Omul nu a reușit să ajungă la Dumnezeu, dar a izbutit să-l învingă pe Ucigă-l Crucea⁸.

Toate lucrurile și ființele participante la încleștarea dintre Om și Diavol au rămas pe bolta cerului, amintind de această dramatică întâmplare.

Mărturiile despre credințele românilor privitoare la geneza Cerului sunt numeroase⁹. Cerul este „capac al Pământului”, „un pod pe care stau Dumnezeu și sfinții” etc.¹⁰

⁶ *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, București, 1981, p. 235.

⁷ *Ibidem*, p. 60.

⁸ Cf. I. Otescu, *op. cit.*, p. 45-47.

⁹ Vezi bibliografia bogată la Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, în capitolele *Cosmogonia* (p. 238-253); *Cerul Tatăl* (p. 348-366); Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: răspunsuri la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, 1976, p. 63-82; I. Otescu, *op. cit.*, p. 54-59.

¹⁰ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 64.

Miturile care explică prezența unor stele și constelații cu denumiri provenite din elementele componente ale mitului sunt ulterioare, căci la început o denumire sau alta a avut la bază asemănarea (metafora) sau legătura dintre răsăritul sau apusul, anotimpul în care sunt vizibile etc. și diverse realități pământești: scosul oilor la păscut, apariția zorilor, orientarea în spațiu, apariția perioadelor de caniculă sau a inundațiilor etc.

Așa, de pildă, constelația *Perseu*, pe numele ei științific, e numită la români *Carul-Dracului*, existând, foarte probabil, o altă legendă care să-i justifice denumirea; *Vizitiul* se mai numește și *Carul-lui-Dumnezeu*; apoi se mai spune că există un *Carul-Mic-cu-Doi-Boi*, altă constelație denumită *Carul-Mare-cu-Patru-Boi*, despre care țaranii își mai amintesc, dar nu le mai pot identifica¹¹.

Asemănarea constelației *Ursa-Mare* cu un car este evidentă pentru oricine, iar denumirea nu este specifică doar nomenclaturii astronomică românești, căci se întâlnește și la alte popoare. Referindu-se doar la *Carul-Mare*, cele patru stele se numesc *Roatele-Carului*, iar celelalte *Proșapul (Tânjale sau Oiștea)-Carului*. În alte părți, două dintre stelele proșapului se numesc *Boii-Carului*, iar cea de a treia *Ursul* sau *Lupul* (într-o altă variantă a legendei), din cauza căroră s-au speriat boii și au cârmit carul spre dreapta. A doua stea din *Proșap* este o stea mică, abia vizibilă, pe numele științific *Alcor*, numită și *Saidac*, cu ajutorul căreia se definește limpezimea atmosferei sau acuitatea vederii. Românii o numesc *Cărăușul* (iar în alte părți *Ucișă-l-Toaca* sau *Ucișă-l-Dumnezeu*). Alții o numesc *Cățelușa* care merge pe lângă car, cățelușă care în zona Tulcei se cheamă *Poloschița*¹².

În treacăt, am făcut observația că explicația mitologică, prin elemente mitologice autohtone sau străine, este ulterioară celei, vorbind în sens larg, metaforice, adică fiind vorba de o metaforă propriu-zisă, născută ca urmare a unei comparații sau a unei metonimii. Adevărul este că toate denumirile cosmice, cunoscute din vremuri străvechi, au parcurs un drum semantic, care poate fi rezumat convențional și succint în felul următor: *pământ – cer – pământ*. La început au fost denumirile care aveau ca punct de plecare numele unor obiecte pământene (*balanșă, cal, șarpe, urs, zăpadă* etc.), după care au fost denumite obiectele cosmice, prin comparație sau prin stabilirea unei relații metonimice, apoi s-a recurs la mit, legendă pentru a le tâlcui. Adesea miturile sau legendele au fost uitate, dar numele au rămas. Mai mult chiar, astronimele au căpătat noi conotații, proces în urma căruia „au revenit pe pământ”, ele însele devenind termeni de comparație. Metafora poetică antropomorfică „stelele sunt ochii Cerului” și-a răsturnat termenii: „ochii (cuiva) sunt ca două stele”. Lucrurile sunt clare mai ales în cazul când astrele poartă denumiri de personaje mitologice, căci ele au o configurație care amintește ființe umane, ceea ce înseamnă că au fost denumite

¹¹ Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 403.

¹² I. Otescu, *op. cit.*, p. 25, unde e înregistrată ca fiind „cățelușa lui Traian”, nume obscur, neexplicat etimologic în DLR.

după criteriul asemănării, și nu după cine știe ce „rațiuni” mitologice. La români constelația *Hercules* este numită *Omul*, care, în închipuirea poporului, era un voinic, „un Făt-Frumos, în fapt un Hercules al legendelor și basmelor românești”. Este, poate, Omul care a îndrăznit să se înalțe la Cer ca să-l vadă pe Dumnezeu și care s-a luptat cu Diavolul sau, după altă variantă, cu Balaurul, nu cu sens de „șarpe uriaș”, ci cu cel de „zmeu”, de aceea constelația *Dragonul* este numită de poporul român *Balaurul*, dar și *Zmeul*.

În interpretările mitologice mai intervine un procedeu, cel al contaminării, căci, odată ce o constelație a primit un nume mitologic, apar altele, cu nume ale altor personaje mitologice, care intră în relație unele cu altele.

Pegasul, calul înaripat (în mitologie nu purta aripi), îl ajută pe Perseu să se întoarcă acasă după ce acesta a învins Meduza, una dintre Gorgone (de altfel, Pegasul s-a născut din sângele Meduzei ucise)¹³. Perseu își continuă isprăvile fabuloase pe drumul de întoarcere, căci, văzând-o pe preafrumoasa Andromeda, fiica lui Kephios (Cefeu) și a Casiopeei, înlănțuită de un monstru, o eliberează și o ia de soție. Toate personajele acestor întâmplări mitologice, printre care și Pegas, au devenit constelații și se află una în vecinătatea celeilalte. Miturile care justifică gruparea constelațiilor *Cefeu*, *Casiopeea*, *Andromeda*, *Perseu* și *Pegasul* sunt concentrate în așa-numitul „mit al Andromedei”.

Românii au procedat altfel, au constituit alte grupuri de stele, apoi le-au numit în funcție de alte motivații și le-au dat alte interpretări. Așa, de pildă, în zona Prahovei, Pegasului i se spune *Toaca*, dar numai celor patru stele din marele trapez al *Pegasului*, și ele reprezintă o *toacă* atârnată, și aceasta este, desigur, *toaca mânăstirii*, lângă care se și află, *Mânăstirea* fiind în nomenclatorul astronomic românesc constelația *Casiopeei*, care se mai numește și *Scaunul-lui-Dumnezeu*.

Alcătuind o altă grupare, în alte părți ale țării, Pegasul împreună cu Andromeda formează constelația numită popular *Puțul-cu-Igheab* (cele patru stele din *Pegas* alcătuiesc conturul ghizdurilor fântânii, iar *Andromeda* igheabul). I. Otescu se întreabă: „Să fie cumva în numirea *Puțul-cu-Igheab*, la care se adapă caii, o rămășiță din Hippocrene (care înseamnă „Izvorul Calului”), care izvor a țâșnit dintr-o stâncă a Heliconului, lovită de copita lui Pegas? Ori fântâna Pirene din care a băut Pegasul...”¹⁴.

Pentru români, *Cefeu* reprezintă o *coasă*, cu toate detaliile ei: trei stele din *Coasă* alcătuiesc *Coporâia (Coporâșca)-Coasei*; o stea aflată în afara stelei de la mijloc a coporâștei reprezintă *Mânerul-Coasei*, iar alte trei stele sunt *Fierul-Coasei*.

În afară de *Căpățâna*, amintită în legenda Omului în drum spre Dumnezeu, care se mai numește și *Carul-Dracului*, potrivit altei legende, lui *Perseu* i se mai

¹³ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1989, p. 547-548.

¹⁴ I. Otescu, *op. cit.*, p. 16.

spune și *Barda* sau *Toporul*: *Coadă-Bardei* este alcătuită din patru stele (printre care și *Algol*), celelalte, dinspre *Casiopeea*, *Gura-Bardei* și *Muchia-Bardei*.

Gruparea orânduită de români s-a făcut pe temeiul asemănării, dar nu se exclude nici procedeele contaminării, căci s-a încercat, parcă, să nu lipsească nimic din câte îi sunt strict necesare unui bun gospodar, cu car cu boi, cu fânețe de cosit, cu lanuri de secerat etc. Dacă plecăm de la legenda întemeierii Cerului, ele sunt și mitologice, căci românii le-au găsit tuturor o explicație generalizatoare.

Împletirea tuturor celor trei categorii de astronime populare românești (metamorfice, metonimice și mitologice) se reflectă în modul de interpretare a constelației *Orion*. Cele trei stele din mijlocul *Orionului* au prilejuit numeroase interpretări, în toate fiind prezentă cifra trei. În Tulcea ele se numesc *Tresfetitele*, adică cei trei sfinți: *Vasile*, *Grigore* și *Ioan*. Prin etimologie populară, denumirea a devenit *Trifetițele*. În alte părți li se spune *Cei-Trei-Crai* sau *Craii-de-la-Răsărit*, personaje bine cunoscute și implicate în nașterea lui *Cristos*. După opinia altora este vorba de regii *Saul*, *David* și *Solomon*. În Ialomița aceste trei stele se numesc *Toiegele* sau *Cingătoarea-Regelui*¹⁵.

Există și alte grupări, alcătuite după alte criterii, încât putem spune că acestea nu sunt unitare, după cum, de altfel, nici denumirile nu formează arii omogene: în Dorohoi, *Rariței*¹⁶ i se spune *Plugul*, iar în Ialomița, *Grebla*. Arcul format din șapte stele, aflate între *Riegel* și *Tresfetite*, seamănă aidoma unei seceri, motiv pentru care este numită *Secera*. Potrivit unei alte grupări, *Tresfetitele* împreună cu *Betelegeuse* alcătuiesc *Sfredelul-Mare*, *Spițelnicul* sau *Spițelnicul-Mare*. Pentru că vârful *Spițelnicului* este îndreptat spre *Polux*, numită popular *Comoara*, s-a născut legenda că sfârșitul lumii va avea loc în momentul când vârful va atinge *Comoara* și o va găuri, asupra pământului se vor revărsa toți banii din comoară și va pieri apa de pe suprafața pământului. Legenda este mult mai amplă și în ea sunt implicați *Dumnezeu*, *Cristos* și *Anticrist*¹⁷.

Cerul a fost asemuit de oameni cu un crâng, pe care l-au „defrișat” și au purces la întemeierea unui sat, a unui crâng în sensul de așezare umană. La întemeierea unui sat „se adunau oamenii la locul unde era fixată biserica, sfințindu-se locul satului viitor. Ciobanii satului pregăteau apoi masa. După masă toți jucau jocul bătut, de la un loc de locuință la altul, zicând că au bătut «parii satului»...”. „Parul”, „țărășul”, „stâlpul”, „pociumbul”¹⁸, indiferent cum i se va fi spus, era acolo în mijlocul „crângului” și oamenii l-au numit *Stâlpul* (cerului, crângului) – adică *Steaua-Polară*, cunoscută și sub această denumire la români. Nu au putut fi evitate conflictele în aceste împrejurări, conflict care a apărut și pe Cer

¹⁵ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 172.

¹⁶ I. Otescu, *op. cit.*, p. 32.

¹⁷ *Ibidem*, p. 33

¹⁸ Vezi Vasile Ioniță, *Metafore ale graiurilor din Banat*, Timișoara, 1985, p. 31-35.

între *Fârtat* și *Nefârtat*, personaje care s-au confruntat chiar de la *crearea Pământului*¹⁹, sau între *Om* și *Diavol*, din confruntarea cărora s-au născut, după cum am văzut, stelele și constelațiile cu numele purtate de ele în prezent, așa cum le știe poporul român²⁰.

În jurul stâlpului ceresc (în mijlocul crângului), Omul și-a ridicat biserica (*Mânăstirea*), a pus lângă ea *Toaca* și *Crucea*, însemne ale apartenenței sale la spiritualitatea creștină. În general, sub denumirea de *Crucea* este cunoscută constelația *Lebedei* (*Cygnus*), constelație vizibilă toamna și vara, numită și *Crucea-Nordului*; dar cea mai frecventă denumire rămâne *Crucea* sau *Crucea-Mare*.

Alături de această interpretare religioasă există și una laică, deoarece *Crucea* mai este numită și *Fata-Mare-cu-Cobilița* sau *Coromâsla*, denumită și *Cobilița-Ciobanului*, căci răsare și apune odată cu *Ciobanul* (ciobanul are două găleți pe cobiliță, iar o găleată o ține în mână). Această constelație mai este numită și *Fântâna* sau *Fântâna-de-la-Răscruci*, de care își reazimă ciobanul cobilița. Abundența aceasta de amănunte cu caracter practic, legate de păstorit, este firească, dată fiind vechimea păstoritului în istoria poporului român.

În jurul Stâlpului ceresc se află, pe lângă cele amintite, și *Ocolul* (*Țarcul*), *Casa-cu-Ograda* (sau *Curtea*), *Coliba*. *Crângul-Cerului* a fost populat cu personaje simbolice, după rang, după profesii: *Împăratul* (altă denumire a *Stelei Polare*), *Omul*, *Fecioara*, *Fata-de-Împărat*, *Fata-Mare-cu-Cobilița*, *Frații* (*Gemenii*), *Arcașul*, *Căraușul*, *Ciobanul*, *Ciobanul-cu-Oile*, *Porcarul*, *Vizitiul*, *Văcarul*. Prin mijlocul crângului trece *Calea-Albă*, una dintre numeroasele denumiri ale *Căii-Lactee*²¹.

La sfârșitul acestor înșiruiți de elemente componente ale satului proiectat pe bolta cerească, trebuie să menționăm că nu interesează faptul că aceeași denumire este dată unor obiective cerești diferite sau că același obiectiv este denumit diferit, că nomenclatura cosmică românească nu este unitară sau că explicațiile legendare sunt atât de diferite de la o zonă la alta. Important este că, în totalitatea ei, viziunea poporului român asupra Cerului conține notele ei specifice, din care reiese cu claritate că agricultura și păstoritul ocupă ponderea cea mai mare în această nomenclatură.

În linii mari, gruparea stelelor și a constelațiilor, așa cum a fost efectuată de români, urmează modelul Cerului clasic. Multe au păstrat denumirile vechi, simplificându-le sau regrupându-le. Cele mai multe astronime populare românești

¹⁹ Vezi la Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 234-235.

²⁰ Vezi articolul Mariei Bojan (*supra*, nota 1), precum și articolul nostru (*Între metaforă și metonimie...*; *supra*, nota 1), unde sunt date diversele denumiri ale *Căii-Lactee*, unele dintre ele cu caracter mitologic la noi, precum și la alte popoare, denumiri preluate din lucrarea lui I. A. Karpenko, *Nazvanja zvezdonogo neba*, Moscova, 1981, *passim*, lucrare citată de câte ori am făcut referiri la denumirile date astralelor de alte popoare.

²¹ Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 250.

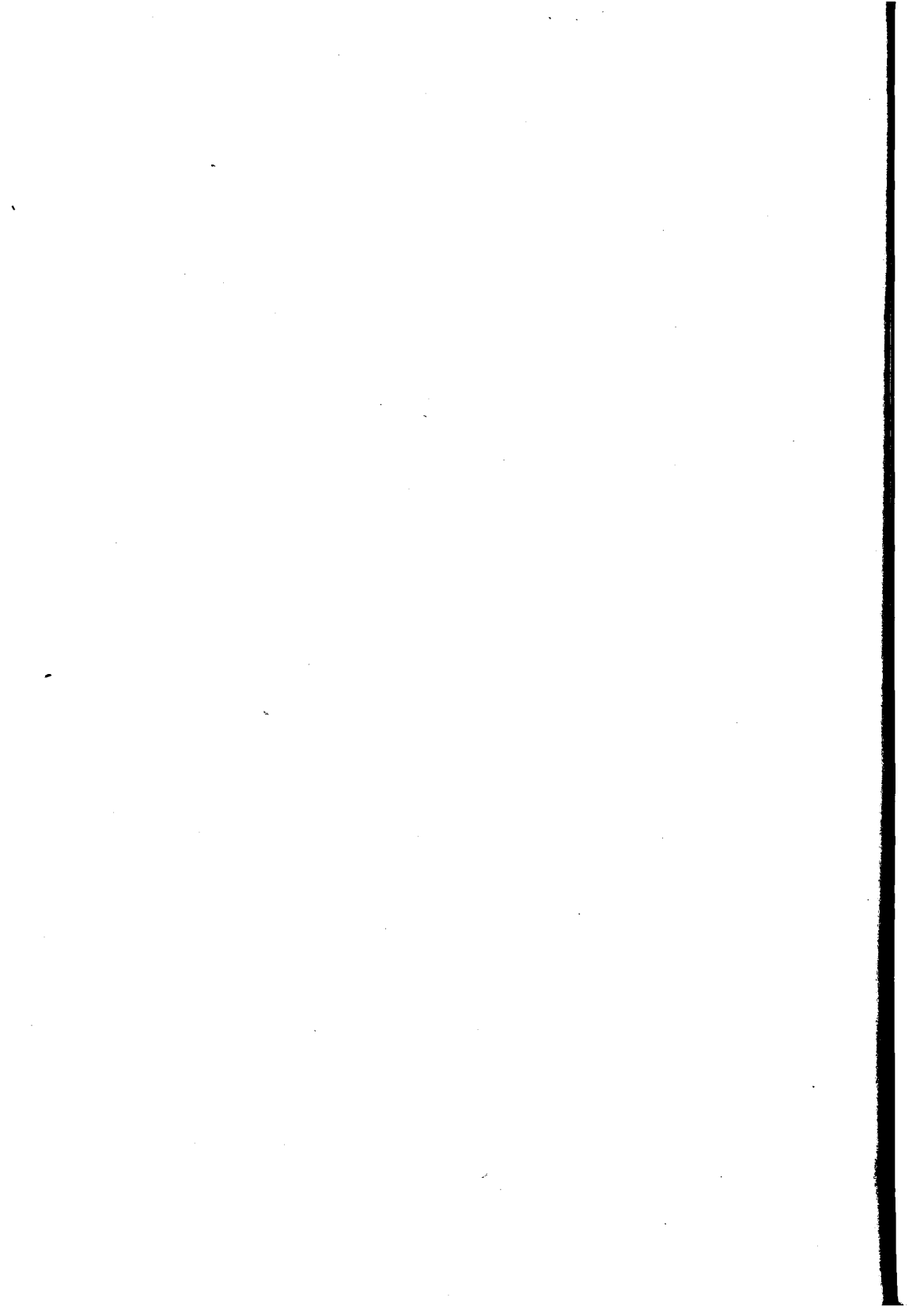
sunt creații proprii. Criteriile metaforic și metonimic sunt mai evidente în astronimia românească, iar interpretările mitologice și legendare sunt sărace, probabil și pentru că panteonul de „zei” al românilor, al mitologiei creștine este mai sărac. Chiar și când au fost păstrate denumiri vechi, acestora li s-a dat o interpretare mitologică de esență creștină: s-au tradus cele vechi și s-a înlăturat mitul; au fost schimbate în întregime și s-au creat mituri (legende) noi. Fără îndoială, religia a jucat un rol de seamă. „Dimensiunea noastră păgână a fost tolerată de biserică și chiar asimilată într-un sens”²².

În concluzie, putem spune că Cerul, așa cum și l-a imaginat poporul român, reproduce imaginea satului arhaic românesc, cu elementele sale existențiale, cu spiritualitatea și credințele acestuia. Harta Cerului „cuprinde lumea satului în obștescul ei hotar, prelungit în înălțimi [...], cu numiri familiare și gospodărești” (A. D. Culea); „cerul e un ecran pe care se proiectează în desfășurarea timpului concepția cosmică a locuitorilor unui sat” (I. Ionică)²³.

Reșița, str. Nergănița, 19

²² *Ibidem.*

²³ Ambele citate, apud Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 348.

GLOSE

LA DICȚIONARUL TOPONIMIC AL BANATULUI. COMPLETĂRI ȘI ÎNDREPTĂRI

Cercetarea materialului toponimic din Banat, a celui rezultat din anchetele efectuate direct pe teren sau preluat din izvoare scrise, redactarea și apoi publicarea DTB¹ nu au beneficiat de condiții prielnice.

Cauzele sunt multiple: o sarcină mult prea grea pentru un colectiv restrâns, absența unei „publicități” corespunzătoare care să provoace și să determine îndreptări din mers, toate acestea și altele au făcut ca DTB, cu toată incontestabila sa valoare și utilitate, să apară, atât cât a apărut, împovărat de o serie de carențe asupra cărora (a câtorva doar) mă voi opri în cele ce urmează.

1. Banatul dispune de un registru de cadastru minuțios întocmit între anii 1873 și 1914 (și mă refer la așezările montane și colinare ale actualului județ Caraș-Severin, situația celui care privește Timișul nefiindu-mi cunoscută), existent la Oficiul de Cadastru și Organizare a Teritoriului din Reșița. L-am cercetat împreună cu regretatul profesor Octavian Răuț în iarna anului 1974–1975, în vederea redactării unui volum de studii pe care l-am semnat amândoi². Și din cauza condițiilor vitrege în care am cercetat mapele cadastrale, dar și dintr-o anumită grabă impusă de termenul apariției volumului amintit, extragerea datelor nu s-a făcut riguros științific, neglijând, mai ales, informațiile morfogeografice, administrative, funciare etc., pe care filele de cadastru le cuprind.

După câțiva ani am reluat cercetarea registrului cadastral, dar numai referitor la așezările din bazinul superior al Văii Timișului, în scopul întocmirii tezei de doctorat, susținută la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, în 19 decembrie 1980³. Această a doua încercare și-a propus copierea într-o anumită manieră a hărților, localizarea fiecărui obiectiv topic, după care, prin anchete întreprinse pe teren cu doi-trei informatori pentru fiecare localitate, am comparat materialul de acum un secol cu cel existent la data anchetelor (1978 – 1980).

Fără legătură cu tema tezei de doctorat, pentru că bazinul Văii Bârzavei (cursul superior) nu beneficia de un registru cadastral, am cercetat cărțile funciare

¹ Vasile Frățiță, Viorica Goicu, Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. I – VII (A – O), Timișoara, 1984 – 1994; la acestea se adaugă DTB, litera R, apărut în SCO 7, p. 267-327.

² Octavian Răuț, Vasile Ioniță, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976.

³ Cu titlul *Toponimia cursului superior al Timișului* (Banat).

ale localităților aflate între Văliug și Moniom, de-a lungul cursului Bârzavei, până în hotarele Târnovei și ale localităților carașovenești, confruntat cu realitățile de pe teren în anchete efectuate împreună cu prof. Marcu Mihail Deleanu până la Cuptoare, apoi am continuat ancheta singur. Folosindu-mă de materiale cartografice existente, am completat câteva hărți pe sectoare cu materialul rezultat în final. O parte a materialului a fost publicată, după ce a fost prezentată la un simpozion iugoslavo-român⁴. În sfârșit, întreg materialul a fost predat cercetătoarelor Viorica Goicu și Rodica Suflețel în vederea folosirii lui pentru DTB.

O cercetare a registrelor de cadastru, precum și a cărților funciare era un efort peste posibilitățile celor două autoare ale DTB (Vasile Frățilă ocupându-se cu partea etimologică a materialului recoltat). Pot afirma că principalele (cele mai multe absențe) din DTB se datorează acestei situații, dar, fără intenția de a reproșa autorilor, trebuie totuși să recunoaștem că nu a lipsit nici o anumită superficialitate. Că afirmația mea nu e făcută gratuit se va vedea din observațiile expuse în continuare, etichetate ca fiind *completări* și *îndreptări*. Ele reprezintă un număr infim din cele care există în materialul publicat până acum. Anexele (copii după registrele cadastrale) dovedesc dimensiunea absențelor din DTB.

a. Cercetând manuscrisele învățătorului Vasile Nemiș, autor al unei monografii a localității Eftimie Murgu (Rudăria), manuscrise care conțin material onomastic (antroponimie și toponimie) și care nu a putut fi publicat, am găsit o seamă de toponime pe care nu le-am regăsit în volumele DTB.

Alânga Mare, o poiană de cca 2 km lungime și de 200-300 m lățime, de-a lungul căreia curge Rudărica, afluent al Rudăriei, înconjurată de pădure, conține un entopic (*halângă*, prezent tot aici în numele topice *Alânga lui Drăgan* și *Alânga lui Radoslav*. Singurul toponim înrudit cu acestea și menționat de DTB este „*Alânc Șes arabil s. Leucusești – Tm.*”, pentru care se stabilește etimologia: „cf. *halângă* ‘tufiș mărunț’, ‘vie cu viță mare’ (DA, SCRIBAN), prin schimbare de gen...” (I, 9-10), etimologie valabilă și pentru cele trei toponime absente din DTB, cu precizarea că în al doilea și în al treilea avem două antroponime existente în nomenclatorul antroponomastic românesc (DO, 266; 356).

b. Nu se poate afirma că muntele *Domogled* de la Băile Herculane este un obiectiv geografic oarecare, de importanță minoră. Oricare a fi motivele absenței lui din DTB (o scăpare în cursul redactării, considerarea acestuia ca fiind cărturăresc, dat de geografi, de turiști etc.), necuprinderea lui în DTB nu se justifică. I-am semnalat absența (T, V, nr. 34, 18 februarie 1994, p. 4, de unde extrag câteva observații); încerc, totodată, și o explicație etimologică a numelui topic *Domogled*.

Cronicarul Banatului, Nicolae Stoica de Hațeg, îl pomenește și chiar îl explică, „demonul etimologiei” încercându-l adesea. După ce prezintă vechimea și

⁴ Tema comunicării prezentate la Al III-lea Simpozion iugoslavo-român, Zrenjanin (Iugoslavia), octombrie 1974, a constituit-o doar toponimia slavă din bazinul superior al Bârzavei; vezi *Contribuții* 1, p. 61-78.

frumusețea stațiunii balneoclimaterice de pe Cerna, vorbind despre cei care vizitează băile, scrie: „Ei urcă pe muntele Băilor, Domogledul sau Häuserchauer (perspectivă spre casă), înspre Țara Românească”⁵.

Lăsând la o parte gândul înaripat al cronicarului și generalizarea semantică a cuvântului *casă* pe care o identifică, justificat lingvistic, cu *patrie*, cu țara comună tuturor românilor, Domogledul este, în ultimă instanță, un fel de *Belvedere*, nume propriu, dar și comun, căci *belvedere* înseamnă „construcție așezată pe un loc ridicat, de unde se poate privi departe”, dar și „loc, terasă, platformă de unde se vede departe” (DEX). Tocmai ceea ce este Domogledul și ceea ce semnifică toponimul descompus în cele două elemente componente lexicale de origine sârbească: *dom* „casă, locuință” și particula postverbală *gled-* (< *gledati* „a privi”).

N. Stoica de Hațeg era – după cum se știe – un bun cunoscător al unor limbi străine (printre care, sigur, sârbo-croata, germana, maghiara), încât știa că s-cr. *dom* are o mai largă semnificație decât relativul său sinonim *kuća*, căci *dom* înseamnă și „neam”, „familie” și, prin extensie semantică, „patrie”.

Chestiunea, am putea spune ciudățenia chiar, este alta. Oare metafora, toponimul-metaforă *Domogled* a tradus un preexistent nume topic românesc, ca în atâtea alte cazuri, dintre care cităm existența românescului *Strâmba*, în partea dinspre munte a hotarului Teregovei, și reflexul slav aflat pe vale, *Criva*? Admitând că a existat un nume topic românesc cu aceeași semnificație, acesta n-a putut fi dat de oamenii simpli, sătenii localităților din jur, căci, oricât am fi de îngăduitori, ca să nu spun creduli, apartenența de neam la Țara Românească nu poate fi pusă în asemenea termeni. Acest lucru nu schimbă însă situația, nu îndreptățește omiterea oronimului din lista toponimelor aparținătoare zonei. Chiar dacă din punct de vedere strict etimologic originea toponimului este plauzibilă, rămâne neelucidată motivația acordării lui, principiu pe care îl includ printre condițiile obligatorii în stabilirea etimologiei unui cuvânt, în general⁶.

c. Un alt nume topic absent din DTB este *Fera*, de fapt o pereche *Fera Mare* și *Fera Mică*, afluenți ai *Bejnei*, aceasta vărsându-se în *Valea Mare*, care, la rândul său, este afluent al *Timișului*. I-am semnalat absența în articolul *Un toponim ciudat: Fera* (T, VIII, nr. 166, 18 iulie 1997, p. 4).

Bejna este glosată de DTB, nu însă și un alt afluent al pârâului, *Bejnuța* (în varianta unui al doilea informator, *Bejnița*), dar singurele informații sunt acestea: „Pârâu s. Poiana, Prisian, Petroșnița – CS: izvorăște din Cucuiu Ostâvârului și se varsă în Valea Mare. – Et. nec.” (DTB I, 65).

⁵ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri. Cronica Mehadiiei și a Băilor Herculane. Povești moșăști. Varia*. Ediție întocmită de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Timișoara, 1984, p. 12.

⁶ Vezi articolul *Aspecte ale procesului de denominație în toponimie*, în *Contribuții* 1, p. 55 și urm., de unde desprind doar câteva principii: a. criteriul rarității; b. criteriul absenței; c. criteriul transferului de sens; d. pierderea conținutului semantic; e. calcul toponimic; f. etimologia populară; g. împrumutul; h. criteriul contaminării; i. valoarea de impresie a peisajului (acesta, discutat la p. 183).

Etimologia hidronimului *Bejna* se dezvoltă cu ușurință cercetând spectrul toponimic al spațiului slav, făcând, mai întâi, precizarea că zona în care se găsește este puternic impregnată de toponime cu aspect slav, întâlnind aici ambele straturi (și cel slav vechi, și cel de dată mai târzie, sârbo-croat).

O foarte valoroasă lucrare de sinteză, un „manual de toponimie slavă”⁷ „păcătuiește” prin faptul că teritoriul limbii române nu a fost luat în considerare. Motivul nu este acela că românii nu aparțin lumii slave, căci numeroase nume topice slave sunt semnalate de autor în spațiul elin, ci, probabil, altele sunt cauzele absenței. Oricum, toponomaștii români nu ar trebui să ocolească această lucrare, căci, ignorând-o, ne lipsim de o sursă cu ajutorul căreia putem explica multe toponime de origine slavă, cum este și cazul hidronimului *Bejna*.

Reiau sugestiile făcute cu privire la originea toponimului *Bejna* (T, VI, nr. 23, 3 februarie 1995, p. 4), mai ales că, se pare, *Bejna* și *Fera* au un element comun în ceea ce privește motivația de la baza denumirii lor.

Sl. *běžati* „a fugi”, pe care îl regăsim în dr. *băjenie* (*bejenie*) „fugă în masă, spre munți, în codri...” (DA), a putut fi folosit în denumirea unui curs de apă, plecând de la caracterul acestuia: „repede”, „impetuos”. Autorul lucrării mai sus menționate dă exemple de hidronime create de la acest verb, existente în Bulgaria, Grecia, Serbia, Macedonia, Croația, Cehia, Polonia, Ucraina și Rusia, deci în toată lumea slavă, de la est la vest și de la nord la sud. Este firească prezența sa în spațiul românesc, „insulă latină într-o mare slavă”.

Originea antroponimică a hidronimului *Fera* este puțin probabilă. Singurul loc unde am aflat un antroponim, nume de familie, *Fera*, este dicționarul lui Iorgu Jordan, care îl socotește de origine bulgară, dar, pe lângă descendența sa, discutabilă, se adaugă absența unor informații minime cu privire la zona în care a fost înregistrat, precum și la frecvența sa. Aș mai adăuga încă un fapt nu lipsit de importanță. Numele unor oameni nu se dau apelor decât doar dacă acestea străbat teritorii, proprietăți, moșii stăpânite de unele persoane notabile, cum este cel din apropiere, *Măciș* (*Contribuții* 1, p. 108 și urm.).

Nu este exclus ca *Fera* să exprime o stare de lucruri specifică vremurilor de *bejenie*, evocate și de alte cuvinte conservate în toponimie, cum ar fi cazurile *zbăgurilor* „locuri de refugiu”, pietrificate în nume de locuri, analizate cu alt prilej (*Nume de locuri*, p. 117-118). Însuși hidronimul *Bejna*, dat fiind sensul etimonului său înrudit cu cel al lui *bejenie* (vezi mai sus), s-ar putea să nu se refere la caracterul cursului, ci să evoce și el vremurile când văile Bejenei erau locuri de refugiu.

Pentru ca afirmația să nu treacă drept gratuită și hazardată, se cuvine analizat numele topic *Fera*, excluzând originea sa antroponimică din motivele arătate. A (*se*) *feri* a avut înțelesul fundamental „a ține o sărbătoare [...], a păzi, [...], a serba”. De-a lungul evoluției sale semantice, sensurile s-au diversificat (v. DA), până a ajuns să semnifice „a se păzi”, apoi „a evita, a ocoli” și „a se adăposti” —

⁷ Vladimir Smilauer, *Handbuch der slawischen Toponomastik*, Praga, 1970.

DA (sub III.2.); înainte de a enumera diversele sensuri, le rezum cu următoarele cuvinte: „De obicei ne păzim de o primejdie, de un rău etc., evitându-l, ocolindu-l, apărându-ne de el...” (DA). Etimologia cuvântului nu este clară, făcându-se doar observația că se găsește și în dialectele românești din sudul Dunării (cf. mgl. *mi fires* „mă feresc, mă păzesc”) și că, probabil, este de origine latină.

Vorbind despre tipologia satelor din anumite zone, R. Vuia scrie că adăposturile oamenilor „se feresc să nu fie în *mejdia* drumului” și că această „*fereală* de drum” este „un obicei vechi de pe vremea *răutăților*, adică a răzmerițelor, când căsenii căutau să se ascundă sau să fugă în vreme ce dușmanul încerca să pătrundă în ogradă (Măidan – Caraș)”⁸.

Principiul câmpurilor semantice este un argument în plus pentru a susține o atare aserțiune⁹, căci în același areal geografic se află *Bejna*, *Fera* și *Zbăgul* (Borlova), *Poiana Zbăgului* (Ilova), ca să nu mai vorbim de mărturiile lui N. Stoica de Hațeg cu privire la evenimentele petrecute în această parte a Banatului, cu obișnuitele fugi în munți, în zbăgurile văilor, în desișul pădurilor, unde oamenii puteau sta o vreme feriți de primejdie (*Nume de locuri*, p. 117-118). Este drept că relatările cronicarului se referă la o epocă târzie, dar ele, acele vremuri frământate, au fost cu atât mai apăsătoare în epocile anterioare, timpurii.

Date fiind desele perechi întâlnite în zonă (nume topic românesc, nume topic de origine slavă, acesta fiind reflex al numirilor românești preexistente), îndrăznesc să cred că *Fera* este, temporal, un toponim anterior *Bejnei* și corespunde și poziției sale în zone aflate spre munte față de *Bejna*, ca albie colectoare poziționată într-o zonă mai joasă.

d. În continuare și în încheierea seriei puținelor exemple pe care le-am ales dintre cele absente în DTB, mă opresc asupra unei văi de regulă cu apă, în rare cazuri secată, aflată în cea mai mare parte a sa pe hotarul localității Cornereva, vale numită *Iuta*, nume-mată de la care și-au luat denumirea *Gura Iuții*, respectiv „gura văii Iuta”, apoi, un deal din apropiere, *Cracul Iuții* și *Zgăul Iuții*.

La origine, *Iuta* provine din adj. *iute*, cu sensul său primar referitor la gustul unor plante sau alimente. Înțelesul s-a extins și *iute* i se spune și unei dureri „grele, dure, cumplite”, precum și unor metale (cf. *iute ca oțelul*, adică „tăios”); cu referire la un ins, când se spune că e *iute*, înseamnă că e „aprig (la mânia)” sau e „harnic” etc. Toate aceste sensuri s-au dezvoltat pe teren românesc, după cum socotește DA (s.v.). Ca adverb, *iute* se referă la caracterul unei acțiuni, cum ar fi, în cazul nostru, felul cum curg apele văii respective, în cazul unor precipitații abundente, al unor ploii torențiale. În graiurile Banatului se cunoaște varianta *iut*, ca adverb, mai apropiată de etimonul slav (cf. *ljut*). Se spune, de exemplu: „Iut să vii acasă!”.

⁸ Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, vol. II, București, 1980, p. 81.

⁹ Așa cum în mod deliberat edilii unor orașe grupează numele de străzi pe câmpuri semantice, mai bine-zis pe domenii (nume de scriitori, muzicieni, apoi denumiri ale unor obiective geografice din vecinătate etc.), la fel observăm că, într-un anumit areal, alături de *Purcăreața*, se află *Văcăreața*, *Fătăciunea* (cu referire la locul unde fată animalele) etc.

Așadar, *Iuta*, ca hidronim, se înscrie în seria apelor numite *Repedea, Bistra, Sebeș* ș.a. (vezi *Toponimia*, p. 121-124).

Într-o altă parte a Banatului, între Gârnic și Padina Matei, am înregistrat un povârniș numit *Priporul al Iute*, îmbinare tautologică, deoarece în acest caz *iute* înseamnă „abrupt”, chiar dacă nu e prins în seria sinonimică a lui *abrupt* (DSLRL). DA îl menționează pe *iute* într-un context care confirmă sinonimia: „(despre urcuș) repede, țepiș [...], greu de urcat; aspru”, „suiș, coborâș iute”, și-l trimite la *abrupt*.

Pornind de la această situație, aș sugera o altă etimologie pentru *ițan* „nume dat unor locuitori de la munte (?)”. Îndoiala marcată prin (?) se datorează exemplului prea puțin edificator pentru sensul dat: „Ghicitoare, pe care n-au dovedit-o nici ciobanii, nici mocanii, nici țurcanii, nici ițanii”. Vecinătatea în care apare *ițan* (*cioban, mocan, țurcan*) nu justifică îndoiala. În privința etimologiei date de DA, aceasta e îndoielnică: „probabil, din *ițe*, cu suf. *-an*; cf. *iț*”. Cred că *ițan* provine mai degrabă dintr-un inițial **iūțan* (așa cum este *iūțar*, soi de burete), din care a rezultat *ițan* prin poziția precară a lui *-u-* neaccentuat.

Denumirea a fost dată acestor locuitori ai înălțimilor fie plecând de la felul cum se mișcă aceștia (iuți în felul de a merge), în comparație cu locuitorii de la câmpie (cojani), fie cu referire la „urcușurile” și „coborâșurile” pe care ițanii le înfruntă.

2. În această ultimă parte a notelor mă opresc asupra a trei nume topice menționate în DTB, dar față de care considerăm necesare unele îndreptări (sau simple completări) privitoare la etimologia propusă de autorii DTB.

a. *Bigăr* este un nume topic larg răspândit în partea montană a Banatului și în județul vecin, Mehedinți¹⁰. DTB dă un număr mare de exemple, de regulă compuse din apelativul topic *bigăr* și un determinant: *Bigăru Boii* (Stăncilova), *Bigăru lui Berbencea* (Șopotu Vechi) ș.a. De asemenea, în Caraș-Severin există o așezare cu acest nume, *Bigăr*, sat întemeiat la 1826, odată cu aducerea unor coloniști din Boemia.

În ceea ce privește entopicul *bigăr*, autorii DTB fac observația că acesta nu este menționat de dicționarele românești, că este folosit și în Clisura Dunării, că la Berzasca a fost explicat ca „locul unde apare la suprafață o apă subterană, într-o regiune carstică”, sinonim cu *izbuc*. Apelativul topic *bigăr* este înrudit cu s-cr. *bigar* „stalactită”, cu bg. *bigor* „peșteră”; în Peninsula Balcanică termenul apare „și în macedoneană: *bigor*, și în albaneză: *bigorr*; în Serbia există și un toponim *Bigar*, apoi un izvor *Bigor* (în Macedonia)” etc. În concluzie, se spune că „Apelativul găsindu-se doar la sârbi, bulgari și macedoneni ca și la albanezi trebuie să fie preslav, de origine traco-ilirică”, apoi se indică sursele respective și se încheie cu părerea că „în română apelativul poate fi autohton” (DTB I, 81). În dialectul macedoromân *bigă* are sensul „piatră, rocă” și se găsește și ca nume topic, *Bigă* (DDA, 271), mențione pe care DTB nu o face fie pentru că le-a scăpat autorilor, fie că nu socotesc întemeiată înrudirea între dr. *bigăr* și ar. *bigă*.

¹⁰ Vezi Rodica Suflețel, *Despre termenii geografici populari din Banat*, în *Filologie XXV. Lingvistică*, Timișoara, 1982, p. 81; idem, *Termeni hidrografici în toponimie* (I), în *Caietul Cercului de Studii*, II, Timișoara, 1984, p. 74.

T. Papahagi trimite ar. *bigă* la alb. *bigor* și-l consideră înrudit etimologic cu dr. *Bihor*, menționând că și în Serbia există un *Bihor*. Despre alb. *bigorr* spune că are înțelesul „soi de piatră calcaroasă, poroasă”, dar nu pomenește eventualitatea vreunui element preslav. În sfârșit, diferențele semantice dintre „piatră de calcar”, „stalactită”, „peșteră” și „izvor într-un ținut carstic” nu sunt de natură de a ne contraria, căci sunt firești, aparținând unui câmp semantic bine definit.

b. Explicația dată cunoscutei localități de pe Valea Bistrei, *Marga*, este una antroponimică, socotindu-se că la originea numelui topic ar sta hipocoristicul *Marga*, de la *Margareta*, nume de botez feminin, dar se invocă cu incertitudine și termenul geologic vechi *margă* pentru „marnă” (DTB VII, 15).

În primul rând, data primei atestări documentare a localității, adică anul 1470 (DIT I, 378), este, fără îndoială, mult târzie față de vechimea așezării, care se află într-o zonă intens populată pe vremea romanilor și, foarte probabil, și înaintea venirii acestora. C. Suciuc o identifică cu *Pons Augusti*, fără să citeze sursa. Este important să amintim că la Zăvoi, localitate aflată la cca 10 km spre vest față de *Marga*, a fost descoperită o fortificație de pământ, precum și zidire veche, iar după opinia unor istorici aici s-ar fi aflat o așezare romană de tip *mansio*, numită *Augmonia* sau *Agnavis* (DIVR, 23)¹¹. Acest lucru ne îndreptățește să admitem existența unor așezări „satelit”, printre care, probabil, s-a aflat și *Marga* actuală.

Există încă două localități cu denumirea de *Marga*: una în jud. Alba, cealaltă în Mehedinți. Acestea li se poate adăuga *Mârğaia* (Alba) și *Mărgău* (Cluj), provenite, ipotetic, dintr-un *Marga*, hipocoristic al lui *Margareta*. Fiecare dintre ele comportă explicații diferite, pe noi interesându-ne *Marga* bănățeană. Faptul că documentele medievale atestă un prenume feminin *Margareta*, soție a lui Nicolae Tincovan din Căvâran (DMB, 69), nu poate fi luat ca dovadă în sprijinul ipotezei că originea denumirii localității ar fi antroponimul *Marga*.

Fără a exclude categoric originea sa antroponimică, sugerăm o altă explicație a numelui de localitate *Marga*, cea din Valea Bistrei. Poziția sa geografică, importanța zonei în epoca romană și, probabil, și în cea preromană, străvechea îndeletnicire a păstoritului din această parte a Banatului sugerează că *Marga* conservă lat. **malga* „gospodărie la munte”, din care provin numeroși termeni în idiomurile latine vestice, printre care *malga* „pășune”, *malgés* „loc care are sub controlul său pășunile din jur”, apoi tot *malgés*, dar cu sensul „păstor”, căruia i se adaugă *malgar* și *margé* „vânător de lapte”, precum și *malgarița* „lăptărie” (REW, 526a)¹².

¹¹ Cf. „Zăvoi [...] așezare situată [...] pe ruinele unui castru și [ale] așezării romane Acmonia” (Dumitru Țeicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 398).

¹² Ovid Densusianu, în *Irano-romanica*, scria: „Formele romanice arată că trebuie să plecăm de la **malg-*, nu **marg-*. În iraniană *r > l* este frecventă. Nici unul din graiurile iranice nu ne dau, e adevărat, acest cuvânt cu *-lg-* în loc de *-rg-*, cel puțin nu știu să fi fost semnalat, dar putem admite că acest fonetism a existat în vreunul din dialectele iranice care au transmis elementele păstorești latinilor” (în „Grai și sufler”, I, nr. 1, p. 237). Incertitudinile care plutesc asupra trecerilor de la iranică la latină nici nu ne privesc în cazul de față. Argumentele expuse mai sus și mărturiile din idiomurile romanice vestice pledează pentru conservarea în numele topic *Marga* a unui element relict latin, care s-ar adăuga astfel celor semnalate în altă parte (Nume de locuri, p. 227-238).

c. Sub titlul *Toponime – poreclă* (T, V, nr. 183, 16 sept. 19, p. 4), am propus o altă etimologie decât cea propusă de DTB pentru numele topic *Mânău*, neexplicat etimologic de DTB.

Mânea este „un pârâu cu două brațe” (Băuțar), explicat din *Mânea*, nume de persoană (cf. DNFR, 311), deci originea sa ar fi antroponimică (DTB VI, 48).

Mânău, „pârâu”, care „vine de la ierugă și se varsă în Timișina”, nu mai este asociat cu vreun nume de persoană, deși acest lucru e plauzibil, căci suf. -ău se pretează la crearea de porecle: cf. *bălălău*, *lingău*, *mâncău*, *trâncălău* ș.a. (DI), toate derivate din verbe, încât, respectând categoria gramaticală a temei, un **mânău* ar trebui să provină din *a mâna*. Evident, nu este exclus, dacă ar exista ca nume comun, să derive și dintr-un adj. (cf. *spânău*) sau dintr-un substantiv, cu exemple numeroase (DI).

Numai că, în ambele cazuri, tema este *a mâna*, care are sensul, pe lângă altele, și „a pune în mișcare, a acționa”; cf. „Văile care mânau piule nu înghețaseră niciodată” (DLR, s.v., sensul 5.).

Se consideră că porecla este o categorie antroponimică, că în calitatea sa de supranume golit de conotații sau cu o adresă precisă etc. se acordă doar oamenilor, fapt ce nu corespunde adevărului, căci multe dintre numele date animalelor sunt un fel de porecle, iar când e vorba de lucruri neînsuflăte numite într-un anumit fel, pornind de la o metaforă, putem socoti că și acestea sunt un fel de „porecle”. Le-am considerat porecle toponimice și le-am exemplificat cu nume de locuri, ca *Păpușa*, *Cioara*, *Pâcleșa*, *Setea* ș.a. (Contribuții 1, p. 58-59).

Cred că și în cazul celor două nume de ape, implicate în punerea în funcțiune a unor mori (sau a altor instalații), au fost numite *Mânea*, respectiv *Mânău*, pornind de la semnificația lui *a mâna*: „a pune în mișcare, în funcțiune”. Chiar informațiile date anchetatorilor DTB întăresc această părere: *Mânea* este în legătură cu *Ieruga*, canal (Sacu), despre care se precizează că „a mânat apa la moară”, iar despre *Ieruga* se spune că „vine de la Podul Turcului, iasă gios la moară” (DTB V, 39)

*

Aceste câteva observații făcute pe marginea DTB au drept scop să arate că reluarea DTB în alte condiții va trebui să abordeze materialul extrem de bogat al Banatului, lărgind sursele de informare, printre care, în primul rând, aș numi registrele cadastrale. Pentru a fi mai convingător în acest sens, anexez o copie după registrul cadastral al localităților Sadova Veche și Sadova Nouă.

Pe de altă parte, în stabilirea etimologiilor, este necesară nu doar simpla trimitere la etimon, nu totdeauna cel credibil, ca să nu spun adevărat, ci motivarea explicației etimologice, ceea ce înseamnă aplicarea unor principii pe care le-am sintetizat, adăugând sugestii proprii (vezi Contribuții 1, capitolul *Onomastică*, la

care aș adăuga și articolele referitoare la *senin*², *seninare*², precum și cel despre relația semantică între *moră* „ființă supranaturală” și *moră* „ridicătură de pământ”).

SIGLE

- Contribuții 1* = Vasile C. Ioniță, *Contribuții lingvistice. Onomastică. Lexicologie*, Timișoara, 2002.
 DDA = T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, București, 1974.
 DI = Academia Română, *Dicționar invers*, București, 1957.
 DIT I, II = C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, vol. I (1967), vol. II (1968).
 DIVR = D. M. Pippidi (coord.), *Dicționar de istorie veche a României [...]*, București, 1976.
 DMB = Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440 – 1653)*, Timișoara, 1981.
 DNFR = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983.
 DO = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.
 DSLR = Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, 1982.
Nume de locuri = Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982.
 REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1911; ed. a II-a, 1930.
 SCO 7 = Universitatea din Craiova, Facultatea de Filologie. Laboratorul de Cercetări Onomastice, *Studii și cercetări de onomastică*, vol. 7, Craiova, 2002.
 T = „Timpul”, cotidian independent, Reșița, anul I, 1990 și urm.
Toponimia = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.

ANEXA 1

CADASTRUL LOCALITĂȚII SADOVA VECHÉ

Notă. Registrul cadastral poartă următoarele date (titlu, însemnări): ÓSZAGYVA. krásssözvényvármegyei kisközszeg katastarti térképének másolata az 1914 évimérvnőki heliszinelésszerint Budapest 195. M. kir. alományomda. Mératarány 1:2880. Magyarország 75 szam k.o. XXXIV. Acestora li se adaugă filele de cadastru din 1873-74.

Prima cifră indică nr. filei; a doua, cifra de localizare, după care e trecută denumirea locului, uneori cu denumirea în românește (ceea ce este trecut între paranteze). Când s-a putut, am identificat locul; denumirea actuală am notat-o spațiat.

1.1. Szoros I (Strimtura) – Strâmtura; 1.2. Szoros II (Strimtura) – Strâmtura; 1.3. Gornuzel I – Cornuțel; 1.4. Ogasa Popy (Ogaschu Popy) – Ogașul Popii; 1.5. Gornuzel II – Cornuțel; 1.6. Nepom Szt. János; 1.7. Sz. őrhaz; 1.8. Temes – Timiș; 2.1. Ogas Mare – Ogașul Mare; 2.2. Gornuzel II (vezi 1.5.); 2.3. Dényvölgy (Wallia Deny) – Valea Denii; 2.4. Dényvölgy tarka (Gura vei Deny); 2.5. Dény patak; 2.6. Gornuzel I; 2.7. Denyvölgyhata (Oberschia vei Deny); 2.8. Ogasu Sek (Ogaschu Sek); 2.9. Szócset (Schoschet); 2.10. Valia Dény patak (Riu Wallia Deny); 3.1. Malomárok; 3.2. Köves (Petrossa); 3.3. Örmás tarka (Gura Armónischului); 3.4. Utöri haz; 4.1. Gornuzel III; 4.2. Köves; 4.3. Szócset.

N.B. Dényvölgy de sub 2.3. nu are nici o legătură cu numele așezării Valeadeni, sat aparținător com. Brebu, aflat între Caransebeș și Reșița, căci Sadova Veche și Sadova Nouă aparțin de Slatina Timiș, aflată la nord de Armeniș. Numele de loc redat spațiat au putut fi identificate, celelalte, deși tractabile, nu au fost identificate.

ANEXA 2

CADASTRUL LOCALITĂȚII SADOVA NOUĂ

Notă. Atât Sadova Nouă, cât și Sadova Veche apar menționate documentar la aceeași dată (1467). În secolul al XV-lea exista o singură localitate *Sadova*, notată *Zadwa*; abia începând cu anul 1531 apar două localități: *Felső-Zadwa* și *Also-Zadwa* (DIT II, 93)*.

1./1. Murony patak – Muroniul, p â r â u; 1.2. Dosszu Muronyului (Muronyhát); 1.3. Fácza Balos (Balosldal) – B â l o ș u; 2./1. Murony patak; 2.2. Murony magaslat (Obersa Muronyului); 2.3. Dosszu Muronyului; 2.4. Facza Muronyului; 2.5. Facza Balos; 2.6. Dosszu Balos (Balos hát); 2.7. Balos patak; 3./1. Facza Dragonului; 3.2. Draganu patak; 3.3. Murony; 4./1. Dosszu Ilovi; 4.2. Örményesi oldal (facza Armónisului); 5./1. Brusztur; 5.2. Obersa armónisului (Orményesi magaslat); 5.3. Izvoru Recze; 5.4. Hollos Korbului; 6./1. Hollos Korbului; 6.2. Korbului és nagy Csóra; 6.3. Csora mare patak; 6.4. Csora mik patak; 6.5. Csora mare és mik; 6.6. Csora mik; 7./1. Csora mik; 7.2. Riu Lungh; 7.3. Zlobi mik; 7.4. Murony patak; 7.5. Ruzsje; 7.6. Facza Draganului; 7.7. Bossz Balos; 8./1. Dossz Balos; 8.2. Pogare; 8.3. Balos; 9./1. Facza Dragonului; 9.2. Bolován; 9.3. Alui Rain; 10. (filă care cuprinde în întregime ogoare, arătură, sălașe); 10./1. Szadovicza; 10.2. Dosszu; 10.3. Facza; 11./1. Facza; 11.2. Vertopi; 11.3. Izlaz; 11.4. Dosszu; 11.5. Izlaz; 12./1. Izlaz; 12.2. Patula (loc drept cu fâneață n. v. 1.); 12.3. Fontineli (Források); 12.4. Parosza; 12.5. Pojeny (Rétek); 13./1. Pojeny; 13.2. Izlaz; 13.3. Paltinet; 13.4. Culmia; 13.5. Facza Armónisului; 14./1. Izvoru Recze; 14.2. Obersa Armónisului; 14.3. Csoka vakarului; 14.4. Korbului; 14.5. Sasza; 15./1. Korbului patak; 15.2. Korbului; 15.3. Csora máre; 15.4. Csora mik; 16./1. Ruzsje; 16.2. Riu Longh; 16.3. Riu Dragan; 16.4. Facza Draganului; 17.(3. și 4. din 16.); 18./1. Dosszu; 18.2. Valya Dyenyi (Denyvölgije); 19./1. Dosszu; 19.2. Izlaz; 20./1. Izlaz; 20.2. Tilva szkamenelului; 20.3. Pojeny; 21./1. Pojeny; 21.2. Sztriminosza patak; 21.3. Alui Balan.

Reșița, str. Nergănița, 19

* Nu am făcut identificarea.

OBSERVAȚII ASUPRA REALIZĂRII SINTETICE VS ANALITICE A MAI-MULT-CA-PERFECTULUI ÎN SUBDIALECTUL BĂNĂȚEAN

În această lucrare ne-am propus să urmărim modul în care se realizează mai-mult-ca-perfectul în subdialectul bănățean, pornind de la datele furnizate de materialul cules pentru NALR – Banat, completat cu cel publicat în ALR II, s.n., vol. VII (Verbul), ALRM II, s.n., vol. IV și culegerile de texte dialectale din zona Banatului.

În primul rând ne-a interesat exprimarea analitică sau sintetică a mai-mult-ca-perfectului, atrăgând atenția și asupra altor aspecte interesante notate de către anchetatori/culegători în materialul cercetat.

Motivul pentru care am urmărit acest aspect din morfologia mai-mult-ca-perfectului este faptul că Banatul reprezintă o zonă lingvistică interesantă din punctul de vedere al realizării analitice vs sintetice a m.-m.-c.-p.

Materialul de bază l-au reprezentat fișele cu chestiunile referitoare la m.-m.-c.-p., adunat pentru NALR – Banat de către autorii acestuia: E. Beltechi, I. Faiciuc, N. Mocanu și, parțial, de Maria Purdela Sitaru și Eugen Dorcescu, sub coordonarea lui Petru Neiescu, respectiv: [105] *văzusem*, [196] *tușisem*, [338] *luasem*, [347] *ținusem*, [411] *dormisem*, [535] *fugisem*, [603] *cântasem*, [1082] *cosisem*, [1270] *șesusem*, [1779] *cususem*, [1805] *cumpărasem*, [1818] *vândusem*, [1867] *dădusem*, [1926] *avusesem*, [1942] *stătusem*, [1958] *fusesem*. Dintre cele 16 chestiuni amintite, doar chestiunea [338] *luasem* a fost cartografiată în vol. IV, h. 761 din NALR – Banat. Celelalte chestiuni vor fi redată ca MN într-unul dintre volumele ulterioare.

Nu vom intra în amănunte în legătură cu structura morfologică a celor două tipuri de m.-m.-c.-p. (analitic/sintetic), precizăm doar faptul că *Tratatul de dialectologie românească* (Craiova, 1984, p. 263) menționează o modalitate sintetică și una analitică – cea alcătuită din perfectul compus al auxiliarului *a fi* și participiul sau gerunziul verbului de conjugaț.

La o primă analiză a materialului, constatăm că cele două modalități (sintetică/analitică) coexistă în multe dintre punctele anchetate. Un alt aspect observat este „inconsecvența” cu care subiecții anchetați au răspuns; respectiv, pentru unele chestiuni s-au obținut forme analitice, pentru alte chestiuni forme sintetice, uneori paradigme complete pentru ambele modalități.

Punctele în care s-au înregistrat numai forme analitice pot constitui câteva arii, care au însă, pentru chestiuni diferite, granițe diferite. Dacă am nota toate punctele în care s-au notat forme analitice, la toate cele 16 chestiuni, am obține o arie cu o extindere maximă, cuprinzând marea majoritate a punctelor cartografice: 9, 11, 12, 15, 17, 19, 20, 22 – 26, 28, 31, 33 – 39, 61, 63 – 65, 67, 69 – 74, 76, 78, 79, 81, 83 – 85, 88 – 90, 92, 95. Aria cea mai restrânsă o întâlnim pentru chestiunea [1958] *fusesem*, unde forme analitice apar doar în punctele 47 și 76, și numai pentru pers. I sg. Însă pentru această chestiune nu s-au notat neapărat forme sintetice în celelalte puncte; majoritatea formelor notate sunt de perfect simplu sau perfect compus pentru m.-m.-c.-p., sau, pur și simplu, informatorii nu au recunoscut nici una dintre cele două modalități (chiar sugerate fiind).

Formele exclusiv sintetice apar într-o arie compactă în partea de sud extrem, însă în restul teritoriului anchetat formele sintetice apar, de obicei, alături de cele analitice, acest fapt demonstrând dubla posibilitate de exprimare a m.-m.-c.-p.

Acest lucru este susținut și de comparația pe care o putem face între formele de m.-m.-c.-p. notate în ALR II, s.n. și cele din NALR – Banat, în punctele corespondente în cele două atlase: Pecinișca, Secășeni, Ghilad, Vălcani, Chizătău, pentru chestiunile *cântasem* și *văzusem* (ALR II, s.n., [4515], [4660], h. 2017 – 2019, 2020).

Tabelul 1

Situția comparativă între cele două atlase

ALR II, s.n., h. 2017 – 2019		NALR – Banat	
Pct. cart.	<i>cântasem</i> pers. [1 – 6]	Pct. cart.	<i>cântasem</i> pers. [1 – 6]
2	[1,2] #; [3,6] – ; [4,5] –	16	[1 – 6] sintetic
29	[1,2] sintetic; [3,6] analitic; [4,5] sintetic	28	perfect compus
36	[1 – 6] analitic	44	#
47	[1 – 6] –	62	#
76	[1 – 6] analitic	85	sintetic; [2] imperfect
	<i>văzusem</i> [1]		<i>văzusem</i> [1-6]
2	?	16	[1 – 6] sintetic
29	?	28	[1 – 3] analitic; [2,5,6] perfect compus
36	analitic	44	[D] #; perfect compus
47	–	62	[D] #
76	analitic	85	[σ] [1] sintetic; [2] imperfect; [1,6] analitic

Comparația poate continua, chiar și fără a avea la dispoziție informația din ALR II, s.n., însă deosebirile se pot constata la fel de ușor (avem în vedere celelalte chestiuni prezente în NALR – Banat, în aceleași puncte cartografice (vezi Tabelul 2).

Tabelul 2

Pct. cart.	338 <i>luasem</i>	347 <i>finusem</i>	1082 <i>cosi-sem</i>	1270 <i>tesusem</i>	1779 <i>cususem</i>	1805 <i>cumpărasem</i>	1818 <i>vându-sem</i>	1867 <i>dădu-sem</i>	1926 <i>avuse-sem</i>	1942 <i>stătusem</i>	1958 <i>fusesem</i>
16	sint. 1-6	sint. 1-6	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆
28	anal. 1-3	anal. 1-6	anal. 1-6	anal. 1-6	◆	sint. 1	◆	sint. 1	sint. 1	◆	◆
44	?	[D]#	#	#	#	#	#	anal. 1-3	anal. 1	#	#
62	#	[D]#	#	#	#	#	#	#	#	#	sint. 1
85	sint. 1-6	sint. 1-6	sint. 1-6	sint. 1-6	sint. 1-3	sint. 1, 3	sint. 1-3	◆	sint. 1-6	sint. 1-6	sint. 1-6

(◆ = forme din paradigma altor timpuri: perfect compus, perfect simplu, imperfect etc.)

Un alt aspect foarte important este faptul că în foarte multe puncte au fost notate forme analitice sau sintetice pentru o persoană (foarte adesea pers. I sg.), iar pentru celelalte persoane informatorul a continuat cu forme din paradigma perfectului simplu sau a perfectului compus (de cele mai multe ori), însă chiar și cu forme de imperfect sau viitor.

Astfel, paradigmele notate (fie analitice, fie sintetice) sunt, nu de puține ori, incomplete.

Această situație poate avea, credem, două explicații.

(1) Mai-mult-ca-perfectul nu este un timp utilizat în mod curent, existând, eventual, în fondul latent al vorbitorilor, la care anchetatorul poate ajunge doar făcând apel la chestionarea directă¹.

(2) Fiind scos din contextul obișnuit (discursul), valoarea temporală a mai-mult-ca-perfectului este mai greu de stabilit și, prin urmare, informatorul recurge la paradigme temporale la care se raportează în mod imediat, direct, timpurile absolute² (respectiv perfectul simplu sau perfectul compus), fiind mai accesibile, în timp ce mai-mult-ca-perfectul, ca timp de relație, necesită o raportare la un alt moment decât cel al vorbirii (în situația dată, trecut), fiind anterior acestei acțiuni trecute (punctul de reper).

În privința primei explicații posibile, avem argumente în răspunsurile informatorilor sau în comentariile anchetatorilor. Exemple: chest. [105] *văzusem*, în pct. 30, [D], se obține răspunsul *io am fuoz văzút* de la informatorul I, care, precizează anchetatorul, preferă perfectul compus; informatorul II menționează atât

¹ Vezi Orza, 1983, p. 181-189.

² Pentru conceptele de timp relativ, timp absolut, vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, București, Editura Academiei, 1963, p. 234; Iordan, Robu, 1978, p. 346, 438; Cristina Călărășu, *Despre timpurile de relație în limba română*, în SCL, XXVII, 1977, nr. 1, p. 37-38.

forme sintetice, cât și forme de perfect simplu și perfect compus, iar sugerat: *aj foz văđút*; în punctul 51, chiar în urma întrebării directe, nu se obține un m.-m.-c.-p. sintetic, forma analitică de pers. I, obținută tot în urma întrebării directe, e însoțită de comentariul informatorului „se zice, da rar”; în pct. 70, informatorul neagă forma perifrastică, cea sintetică apare doar pentru pers. I sg., iar pentru restul persoanelor sunt notate forme de imperfect sau perfect compus; în pct. 72 anchetatorul notează: „la acest verb nu pot obține nicio formă de m.-m.-c.-p., numai perfect compus”, iar forma perifrastică e confundată de informator cu diateza pasivă; în punctul 78, nota anchetatorului: „nu reușesc, nici în urma întrebării directe, să obțin vreo formă de m.-m.-c.-p., nici simplu [sintetic – n.n.], nici perifrastic [analitic – n.n.]”; în pct. 86 sunt obținute doar forme de perfect compus, dar, notează anchetatorul, „spontan a folosit însă *l-or fost fînút*”; în punctul 92 informatorul II menționează o formă sintetică pentru pers. I sg., cu precizarea „rar”, și una analitică, tot pentru pers. I sg., iar în punctul 94, tot două forme (analitică și sintetică) pentru aceeași persoană, dar din nota anchetatorului aflăm că „nu e folosită nicio formă în mod curent. Se înlocuiește prin perfect compus sau perfect simplu uneori”.

Pentru chestiunea [196] *tușisem*, în pct. 14, pentru pers. I sg. se obține o formă sintetică, însă informatorul se corectează, dând forme de perfect compus, pentru toate persoanele; în pct. 47, în urma întrebării directe nu se obține nicio formă de m.-m.-c.-p. sintetic, informatorul emite forme de perfect compus, iar forma sugerată *am fost tușî*, „*aia să mai đîșîe*”; în pct. 66, direct nu se obține o formă sintetică, iar informatorul adaugă „*nu să prea zîse*”; în pct. 79 se obține forma *au fūost'uşî*, sugerat se obține și *tușîsăm*, dar „apoi trece pe perfect simplu”; în pct. 80, informatorul I dă forme de perfect compus, iar informatorul II, pentru pers. a III-a sg. *tușîsă*, însă „restul nu mai merg”, spune anchetatorul; în pct. 88 [ε] *ćar atūš tușîsăm*, [k] *tușám*, *tuşáy*, „*c-alcum nu să puáće*”. Pentru chestiunea [603] *cântasem*, în pct. 84, I, sunt notate forme de perfect simplu, perfect compus, imperfect, dar nu m.-m.-c.-p.; „nu se știe nici perifrasticul”, comentează anchetatorul; în pct. 90 informatorul emite forma analitică *aṃ fūost cîntát*, dar pentru pers. a II-a sg. trece la perfect compus; pentru forma sintetică răspunsul este: *cîntám*, *nu se spune cîntásem*.

Pentru chestiunea [1082] *cosisem*, în pct. 72 se obțin forme de imperfect, perfect compus și forme sintetice, la care se adaugă precizarea: *La noj aşá să spuñe: jo cosîsăm*, dar *jej or fost cosît*, or *fost gáta cu coasa*. Pentru chestiunea [1779] *cususem*, în pct. 50, [D]#: se dau forme de perfect compus, informatorul nu recunoaște nici forma analitică: *jo am fost cosút*, *nu*; în pct. 92 informatorul II face precizarea: *nu pre, jo cosúsăm*, *nu*.

Pentru chestiunea [1805] *cumpărasem*, în pct. 24 răspunsul este *cumpărássem*, cu nota anchetatorului: „cam rar, celelalte persoane nu le continuă”. Iar exemplele ar putea continua.

Cea de a doua explicație posibilă este aceea că m.-m.-c.-p., fiind un timp de relație, necesită o situare în context, o raportare la un moment anterior momentului vorbirii, deci mediat, indirect. O astfel de punere în relație se poate face mai greu prin intermediul chestionării directe sau poate crea confuzii în mintea informatorului.

Și în acest caz, răspunsurile și comentariile subiecților anchetați oferă explicații menite, de cele mai multe ori, să explice contextul temporal al acțiunii la care se face referire, să reușească să „plaseze” acțiunea în „spațiul” mai mult ca perfectului (acțiune încheiată înaintea unei alte acțiuni din trecut), fără a recurge la sufixe temporale sau verbe auxiliare (formă sintetică sau analitică), însă apelând la prepoziții, conjuncții și locuțiuni conjuncționale, adverbe și locuțiuni adverbiale de timp, care, prin sensul lor, marchează anterioritatea față de punctul de referință – trecutul³.

Exemple: chest. [105] *văzusem*, pct. 35, [D] *am văzút înainća ta*; pct. 42 *l-am văzút năjínće dă sê l-aj văzú tu*; pct. 50 *am văđút năjínća tja*; pct. 57 *am văzút năjínća lu*; pct. 72 *am maj văzút*; pct. 78 *l-am văđút pínă n-a-nșépi la cuđásă*; chest. [196] *tușisem*, în pct. 58, unde se obțin forme de perfect compus, cu explicația *dac-aj tușíd maj năjínće*; chest. [338] *luasem*, pct. 35 *aj luăt năjínće*; pct. 50 *am luăt pínă n-aj vińít tu*; chest. [603] *cântasem*, pct. 41 *am cńtát năjínća tja*; pct. 83 *am cńtát șí jěy đemult*; chest. [1805] *cumpărasem*, pct. 29 *am cumpărát đemult*; chest. [1818] *vândusem*, pct. 35 *am vindút, pínă tu aj vińít, jo am vindút*; pct. 29 *am dat đemult*; chest. [1958] *fusesem*, pct. 80, după ce informatorul răspunde cu forme de perfect compus, adaugă: *ní-j vórba măj júce*.

Există și situații în care informatorul „suplimentează” situarea temporală a mai-mult-ca-perfectului prin aceste mărci (prepoziții, conjuncții, adverbe), odată cu menționarea formelor analitice sau sintetice; în acest caz, prin dubla „caracterizare” a mai-mult-ca-perfectului, dovedind, pe de o parte, cunoașterea exactă a valorii temporale a acestuia, sau/și, pe de altă parte, „hipercaracterizându-l”, ca urmare a întrebării, uneori devenită directă, a anchetatorului: chest. [105] *văzusem*, pct. 42, I, *l-am foz văđút înăjínća tja*, II, *l-am foz văzú năjínće*; chest. [338] *luasem*, pct. 49, II, *l-am foz luăt năjínće da a mă anunța*; pct. 53, II, [σ] *am foz luat năjínća tje*; chest. [535] *fugisem*, pct. 73, [σ] *fugísăm păn n-a veńít je*; chest. [1082] *cosisem*, pct. 83, *l-am fost cosít fínu cńnd o veńít pluaja*; pct. 89 *l-am fost cosít năjínće dă ploj*. După cum putem observa din aceste contexte explicite, formele analitice predomină.

Pentru a avea o imagine și mai cuprinzătoare asupra mai-mult-ca-perfectului în Banat, am apelat la textele dialectale culese în această zonă, cu speranța că în texte, contextul nefiind creat în mod artificial, vom găsi exemple care să ne ajute să

³ De altfel, această situație este amintită și de *Gramatica Academiei*, vol. I, 1963, p. 234: *Am citit această operă înainte de a cunoaște pe autor.*

optăm în favoarea unei explicații cât mai plauzibile. Însă textele oferă destul de puține exemple de m.-m.-c.-p. De exemplu, în textele culese de E. Petrovici (*Valea Almăjului*, p. 84, textul 72): *Și atunsa Pătru o dzîs cătră fută să-î capî-n cap. Iel o fost adurmit și fata dă-mpărat l-o stropit c-o lacrămă cînd o văzut că iêsă bălauru.* La D. Șandru (*Lăpujul de Sus*, p. 166, textul XXX) *Așa yo m-am dus kalare d'i-acasă și kayi y-am fost l'egat aklo la toriște* (idem); *yo-n an^u (1963) m-am dus la săpat° la Breazo^v. M-am fost răzîit d'i muyère. Și muyèrea mè ș-o luvat aklo-o ortakă...* (*Valea Almăjului*, p. 176, textul III).

Raportate la numărul de pagini/texte, situațiile de utilizare a mai-mult-ca-perfectului sunt foarte puține. Există și în texte modalități lexicale de a reda anterioritatea față de un moment trecut, întâlnite și în răspunsurile informatorilor pentru NALR – Banat: *În Băni' o omorît leii năinî și pră urmă o iîșit o scûrpie cu doauăsprăși capiî* (*Valea Almăjului*, p. 65, textul 7); *Dîn povestîrili bătrînilor așa să șicie că, năince dă Rumîni o fost un popor ungur aşădzat* (*ibidem*, p. 77, textul 58); *să duc fîcîili und-o cosît [flăcâii] măi năjînci* (ALRT, II, punctul 5 Źdrelo – Iugoslavia).

Numărul mic de forme de m.-m.-c.-p. nu e datorat contextelor puține, explicația o găsim în faptul că vorbitorii/povestitorii utilizează timpurile absolute (vezi *supra*) și în contexte în care s-ar justifica un m.-m.-c.-p. Am ales pentru ilustrare câteva situații: *Împăratu o-ntrăbat fata că cum o scăpat* [scăpase]. *Iel vrię s-o dze dup-aăla cari-o scăpat-o* [scăpase/o fost scăpat] *pră ia și să-i dze zumătaçi împărăfîia lui* (*Valea Almăjului*, p. 84, textul 72); *Atunș să năcăjășce că l-o storît pră fracî-so și fracî-so l-o scos* [scosese/l-o fost scos] *pră iel* (*ibidem*, p. 86, textul 73); *Ăya or spus k-or furat oaya* [fuseră/o fost furat] *ș-or băgat-o* [băgaseră/o fost băgat] *aklo* (*Lăpujul de Sus*, p. 166, textul XXX); *Atunci boyèryu, auzînd așa – yel o-auzît* [auzise/o fost auzit] *ursîtorile șî-o făcut* [făcuseră/o fost făcut] – *șî-o dat sin-sut'e d'i galbenî pră kopil și l-o luvat* (*Valea Almăjului*, p. 180, textul XIII).

Alte aspecte referitoare la mai-mult-ca-perfect

1. *Tratatul de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984, p. 263, amintește, cum spuneam și la început, faptul că forma analitică de m.-m.-c.-p. poate fi alcătuită și din auxiliarul *a fi* la perfectul compus și gerunziul verbului de conjugat (*am fost tușînd*). Între răspunsurile informatorilor la anchetele NALR – Banat nu am întâlnit nicio astfel de construcție (cum, de altfel, nu e notată nici în ALR II, s.n., vol. VII). În schimb, în textele dialectale cu care am lucrat, am întâlnit acest tip de construcție destul de frecvent: *Ō tsigan s-o fost dukînd într-on sfîntsit d'i șqare p-on drum... Atunșî doy păcurarî o fost askultînd la yel* (*Lăpujul de Sus*, p. 155, textul X); *o fost odat-ū pecurar' și o fost veînd ku turma luy d'i °oi p-on drum* (*ibidem*, p. 161, textul XX); *o fost ū tsigan, o fost mînkînd la slăyină myerkurya. Ș-atunșya ū rumîn zîșe kîtră yel...* (*ibidem*, p. 161, textul XXI). Credem că în exemple ca cele de mai sus, construcția formată din perfectul compus al

verbului auxiliar *a fi* și gerunziul verbului de conjugat nu exprimă o valoare temporală de mai-mult-ca-perfect (acțiune încheiată înaintea unei alte acțiuni din trecut). Accentul, aici, nu este pe ideea de anterioritate față de un moment trecut, ci, mai degrabă, este vorba de exprimarea unei valori aspectuale: acțiune în desfășurare (echivalentă cu imperfectul), raportată la un moment trecut, deci tot un timp de relație, dar nu m.-m.-c.-p.

2. În această lucrare nu ne-am propus să urmărim și realizarea morfemică a mai-mult-ca-perfectului, însă dorim să atragem atenția asupra câtorva lucruri interesante și din acest punct de vedere:

a) existența/păstrarea, pentru forma sintetică, a formelor etimologice de pers. I și a II-a pl, fără infixul gramatical *-ră-* în aria de sud (ex.: *cusúsăm, cusúsăi, cusúsă, cusúsăm, cusúsăi, cusúră*);

b) existența, pentru forma analitică, la plural (pers. a II-a), a unor forme „acordate” de participiu (chiar și pers. I și a III-a pl.):

aț fȳos tușȳ (pct. 95, chest. [196] *tușisem*)

am fost durmȳt, as fost durmȳt (pct. 55, chest. [411] *dormisem*)

am fost fuzȳt, aț ~~, aȳ ~~ (pct. 17); *or ~~* (pct. 37); *aț fos ~* (pct. 61, chest. [535] *fugisem*)

aț fȳost cȳntaț, or ~~ (pct. 11); *am ~~, aț ~~, or ~~* (pct. 78, chest. [603] *cȳntasem*)

am fost cusuț (pct. 18, chest. [1779] *cususem*).

CONCLUZII

1. Din punctul de vedere al repartiției teritoriale a formelor analitice sau sintetice de mai-mult-ca-perfect, constatăm că aria formelor analitice este extinsă, cuprinzând majoritatea punctelor cartografice anchetate pentru NALR – Banat, chiar dacă, de la o chestiune la alta, ariile diferă ca extindere. Formele sintetice au și ele o extindere foarte mare, de cele mai multe ori apărând în variație liberă cu mai-mult-ca-perfectul analitic. Zona Banatului reprezintă astfel o zonă de tranziție sau interferență între nordul teritoriului dacoromân (Maramureș, Transilvania, Crișana) și sud (Oltenia, Muntenia, Dobrogea)⁴. Utilizarea celor două tipuri de m.-m.-c.-p. se constituie într-un argument în plus pentru considerarea Banatului ca zonă care se particularizează în privința valorilor temporale⁵.

2. Paradigmele incomplete (analitice sau sintetice) de m.-m.-c.-p. notate de anchetatorii NALR – Banat sunt „completate” de către informatori cu perfect simplu și perfect compus, în general, ideea de anterioritate fiind redată și cu ajutorul mijloacelor lexicale (prepoziții, conjuncții, adverbe).

⁴ Vezi, ALRM II, s.n., vol. IV, h. 1561-1564.

⁵ Vezi, pentru acest punct de vedere, considerațiile lui E. Beltechi, *Perfectul simplu în graiurile bănățene actuale*, în DR, s. n., I, 1996 – 1997, p. 103-115.

3. M.-m.-c.-p. analitic, construit cu *a fi* și verb la gerunziu este, de fapt, un imperfect, redând o valoare de acțiune în desfășurare în trecut, nu una de acțiune încheiată înaintea unui moment trecut.

4. M.-m.-c.-p. bănățean are unele particularități de flexiune:

- forme etimologice pentru pers. I și a II-a pl. (fără desinența *-ră-*);
- participiu „acordat” pentru persoanele I – III pl., pentru forma analitică.

SURSE

- ALR II, s.n., VII = *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, serie nouă, vol. VII, redactor principal I. Pătruș, București, 1972.
- ALRM II = *Micul atlas lingvistic român*, partea a II-a, serie nouă, vol. IV, redactor principal I. Pătruș, București, 1981.
- ALRT II = Emil Petrovici, *Texte dialectale*. Sibiu – Leipzig, 1943.
- Lăpujul de Sus* = D. Șandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de Phonétique Expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*, *Lăpujul de Sus*, în BL, III, 1935.
- MCD = *Materiale și cercetări dialectale*, vol. II, Cluj-Napoca, 1983.
- NALR – Banat = E. Beltechi, I. Faiciuc, N. Mocanu, sub coordonarea lui Petru Neiescu, *Noul atlas lingvistic român pe regiuni – Banat*, vol. I – IV, București, 1980, 1997, 1998, 2005.
- Valea Almăjului* = Emil Petrovici, *Folklor din Valea Almăjului*, în AAF, vol. III, 1935.
- Vallée de L'Almăj* = Șandru, D., *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de Phonétique Expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*, *Vallée de L'Almăj*, în BL, V, 1937.

BIBLIOGRAFIE

- Eugen Beltechi, *Perfectul simplu în graiurile bănățene actuale*, în DR, s.n., I, 1996 – 1997, p. 103-115.
- I.-A. Candrea, O. Densusianu, Th. D. Sperantia, *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, vol. II, București, 1908.
- Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977.
- Cristina Călărășu, *Despre timpurile de relație în limba română*, în SCL, XXVII, 1977, nr. 1, p. 37-47.
- Florica Dimitrescu et alii, *Istoria limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- Gramatica limbii române*, vol. I, București, Editura Academiei, 1963.
- Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- Ion Nuță, *Vechimea și răspândirea formelor de mai mult ca perfect perifrastic*, în MCD, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 164-178.
- Rodica Orza, *Timpurile de relație în graiurile populare (pe baza Atlasului lingvistic român)*, în MCD, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 181-189.
- Al. Rosetti, *Istoria limbii române (de la origini până la începutul secolului al XVII-lea)*, ediție definitivă, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Tratat de dialectologie românească*, coordonator V. Rusu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.
- G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig”, III, 1896, p. 198-332

PORECLE DIN LOCALITATEA FELEACU (JUD. CLUJ)

1. PREMISE

Deși Feleacul, sat vechi românesc¹, este o localitate foarte apropiată de oraș, majoritatea locuitorilor săi fiind navetiști, el și-a păstrat, în linii mari, tradițiile, obiceiurile și graiul, în ciuda influenței exercitate de civilizația citadină și de limba literară și standard, vehiculate prin școală și prin mass-media.

În culegerea materialului onomastic am folosit, în primul rând, metoda anchetatorului-informator, Feleacul fiind localitatea noastră natală, precum și anchetarea mai multor locuitori², pe baza *Chestionarului IV* al Muzeului Limbii Române, „Nume de loc și nume de persoană”, Cluj, 1930.

2. SUPRANUME/PORECLĂ

Premisa teoretică a studiului nostru este delimitarea *supranume/poreclă*, delimitare realizată de unii cercetători care s-au ocupat de această problemă³. După cum se cunoaște, asupra ei cercetătorii nu au căzut încă de acord.

Astfel, am considerat *supranume* acea categorie antroponimică „specifică sistemului popular, neoficial de denotație personală, care cuprinde unul ori mai multe elemente denominative suplimentare ori înlocuitoare ale numelui oficial al

¹ Satul este situat pe Dealul Feleacului, la 7 km de municipiul Cluj-Napoca, pe DE 15, pe direcția Cluj – Turda, și e menționat pentru prima oară în documentele istorice în 1366 („mons Felek berch”); vezi Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, Editura Academiei, 1967, p. 229.

² Informatori: Nastasia Pop, 60 de ani, 8 clase; Nastasia Șimon, 63 de ani, 2 clase; Palaghia Nicoară, 69 de ani, 4 clase.

³ Vezi concluziile la care au ajuns: Ion Roșianu, *O problemă de onomastică în discuție: categoriile antroponimice*, în LR, XXV, 1976, nr. 3, p. 289; Emese Kis, *Fundamente semiotice în delimitarea poreclă/supranume*, în *Studii de onomastică*, 1976, p. 127, precum și Christian Ionescu, *Observații asupra sistemului antroponimic românesc*, în LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 159; Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia. II. Supranume provenite din porecle și nume de localități*, în CL, VII, 1962, nr. 2, p. 323.

unei persoane sau colectivităţii⁴; de exemplu: *Tanţău Nicolae a Lichii, Pădurean Vasile a lui Zaharia lui Iacob*.

Porecla, inclusă în categoria largă a supranumelui, are „caracter motivat şi afectiv şi ilustrează particularităţi fizice, psihice, lingvistice, geografice (de obicei defecte) sau întâmplări memorabile din viaţa purtătorilor lor, având la bază, de cele mai multe ori, o metaforă creată mai ales din şi pentru amuzament”⁵. Ea ţine, în primul rând, de psihologia creatorului ei şi poate fi considerată un semn lingvistic secundar, realizându-se într-un sistem de dublu codaj: un aspect denominativ şi un aspect „secret”, asemenea unui cod argotic, fiind folosită, iniţial, de o comunitate mai restrânsă. Nu întotdeauna motivaţia este cunoscută, ea pierzându-se în timp, dar e sigur că a existat la început. Numeroase porecle se pot transforma, cu timpul, în supranume, prin pierderea motivaţiei, a conţinutului lor afectiv, trecând astfel şi asupra celorlalţi membri ai familiei, devenind deci ereditare.

3. PORECLE DIN FELEACU

Am luat în discuţie numai acele „supranume afective”⁶ care au putut primi o motivaţie, respectiv care au putut fi considerate porecle prin cunoaşterea întâmplării care le-a stat la bază. Formulele denominative a căror semnificaţie era necunoscută de către informatori în momentul culegerii lor au fost considerate supranume.

3.1. PORECLE CE SATIRIZEAZĂ DEFECTE FIZICE

Flúturu: „a fost ca un flutur”; *Fóiu*: „a fost un om gras, cu foalele (= burta) umflate”; *Buric*: „pentru că a fost mic”; *Púsi*: „a avut popa un câine micuţ ca ea, îi zicea Pusi şi i-a zis şi ei, că era slujnică la popa”; *Ciótu*: „sunt oameni mici”; *Lompás*: „pentru că a fost negru, ca un felinar afumat”; *Neágra*: „a fost o femeie neagră ca o Țigancă”; *Liloş*: „l-a lovit calul şi i-a rămas nasul liloş (= turtit)”; *Râzîlă*: „şi când stă, şi când vorbeşte, stă cu gura de parcă tot râde”; *Prăjitúra*: „e micuţ şi grăsuţ ca o prăjitură”.

3.2. PORECLE CE SATIRIZEAZĂ DEFECTE DE VORBIRE SAU OBICEIUL DE A REPETA UN CUVÂNT SAU O EXPRESIE

Gordón: „că vorbeau gros” (*gordon* = contrabas); *Hodorógu*: „vorbea repede şi mult”; *Trăznéru*: „suduia mult de trăznet”; *Cochineáua*: „nu poate vorbi bine, are buză de iepure, vorbeşte cu *Co...cochi*”; *Háilha*: „se îmbăta şi zicea: *Hai, ha!*”;

⁴ Cf. I. Roşianu, *art. cit.*, p. 298.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Cf. I. Roşianu, *art. cit.*, p. 300.

Măián: „tot zicea: *măi an*”; *Músai*: „Zicea *musai*”; *Cúcu*: „când era micuț și a început să umble singur, a zis că *stă cucu*” (a sta în picioare, drept, în sus); *Anócu*: „o cheamă *Ana* și vorbește gros ca un bărbat”; *Puicărélu*: „avea bivoli și purta vițelii de bivol după car și îi tot striga, să nu rămână de car: *Puică, nea!*” (*puică* = femela de bivol).

3. 3. PORECLE CE INDICĂ PARTICULARITĂȚI PSIHICE, NĂRAVURI, OBICEIURI, DEPRINDERI

Jidovu: „a fost sfârnar (= comerciant), ca jidovii”; *Sătána*: „era un om aspru și drăcos”; *Bórșa*: „a fost bolund, ca la Borșa [localitate din jud. Cluj, unde există un sanatoriu psihiatric – n. n.]”; *Șurubél*: „se învârtește ca un șurubel”; *Ciorecói*: „purtau cioareci”; *Fetíța*: „e blând și comod ca o fată”; *Drácu*: „e ca un drac, rău, când se îmbată”; *Niculáie*: „era fată și umbla cu clop”; *Bíblia*: „se ținea un om sfânt”; *Penúța*: „umbla tot cu *pene* [= flori] în clop”.

3. 4. PORECLE CARE AU LA ORIGINE O ÎNTÂMPLARE DIN VIAȚA CELUI PORECLIT

Húlpea: „a avut haină cu guleraș roșcat de hulpe, cum i-a cumpărat maică-sa, și i-a zis învățătoarea, la școală: Ia spune tu, băiatule cu hulpea pe cap”; *Bucuría*: „maică-sa a avut numai feciori, și apoi o fată, și a zis: asta-i bucuria casei!”; *Grívéi*: „de la școală i-a rămas așa numele”.

3. 5. PORECLE ATRIBUITE DUPĂ STAREA SOCIALĂ

Vlădicu: „a fost om sărac”, deci porecla este creată prin antifrază, utilizându-se sensul opus al termenului; *Mierțóiu*: „erau gazde și măsura tot cu mierța”.

3. 6. PORECLE CU REFERIRE LA LOCUL DE MUNCĂ SAU LA OCUPAȚIE

Hérbac: „a lucrat la Herbac” [= Fabrica de Încălțăminte „Clujana”]; *Víreag*: „avea o vacă pe care o chema *Vireag* și le-a rămas numele așa”; *Morocoáșa*: „lucrau în lemn; *morocoasha* e fierul care ține osia carului”.

Desigur că certitudinea explicațiilor date este relativă, anecdoticul putând constitui, uneori, motivarea acestora. Cert este însă că majoritatea poreclelor sunt atribuite după străbunici sau bunici, deci este vorba despre porecle care merg cu câteva generații în urmă, ele devenind astăzi ereditare și „ținând locul” numelui de familie. Foarte puține „vorbe de ciufală” sunt de dată relativ recentă – este vorba

despre cele atribuite unor persoane destul de tinere (de exemplu Anocu, Fetița, Cucu, Șurubel). Prin transmiterea lor peste generații, se constată că poreclele și-au pierdut motivația inițială și că tind, astfel, să se transforme în supranume (adaos sau substituit al numelui).

De menționat este și faptul că intelectualii satului sau oamenii veniți din alte localități nu au primit porecle – de exemplu: *Bucur* – dascăl și primar; *Nicoară* – preot; *Groza*, *Buciu*, *Dardai*, *Fălcușan*, *Gădălean* – familii venite din alte localități.

Am constatat, de asemenea, existența poreclelor și în cadrul unor grupuri mai restrânse de copii (elevi), aici întâlnindu-se porecle cu nuanță livrescă, datorită influenței școlii, mass-mediei sau civilizației citadine în general; de exemplu: *Sandokán*: „de la Sandu” (e și un personaj literar și cinematografic – n. n.); *Panáta*: „de la un spray cu acest nume”. Caracterul „secret” al poreclelor este și mai accentuat în acest caz, poreclele fiind cunoscute doar de membrii grupului respectiv. Rămâne ca timpul să decidă dacă ele se vor transmite.

Ca procedee stilistice în formarea poreclelor, remarcăm, în primul rând, comparația (între individ și ființa sau obiectul cu care e asemănat, respectându-se nota comună – de exemplu *Flúrturu*), adăugarea de sufixe augmentative (de exemplu *Anócu*) sau diminutive (de exemplu *Penúța*), pentru mărirea valorii afective, ori folosirea de onomatopee (de exemplu *Cochineáua*). Toate aceste procedee reflectă tendința, remarcată nu o dată, de concretizare, specifică limbajului popular.

În măsura în care poreclele sunt privite din perspectiva caracterului lor motivat, ele pot fi considerate metafore sau micromodele ale individului purtător de poreclă⁷.

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

⁷ Vezi și Emese Kis, Maria Groza, *Porecla-metaforă privită ca un micromodel explicativ*, în *Studii și materiale de onomastică*, 1969, p. 51.

L'ADVERBE ROMAN. UNE PRÉSENTATION

0. Dans cet article nous nous proposons de présenter de manière générale les principales directions d'évolution de l'adverbe roman, qui fait preuve assez souvent d'une certaine fidélité par rapport au latin.

1. Parcourant la bibliographie nécessaire, nous nous sommes rendu compte que les auteurs d'ouvrages et de travaux de philologie romane ou de linguistique comparée des langues romanes parus ces dernières années laissent constamment de côté, dans la présentation des faits de langue, cette partie de discours.

1.1. Mis à part l'ouvrage de Jacques Allières, *Manuel de linguistique romane*¹, dans lequel l'auteur aborde dans un chapitre l'adverbe (2.2.3.1), les autres linguistes survolent l'adverbe (*Les langues romanes. Problèmes de la phrase simple*², *Las lenguas romances*³) ou ne traitent pas cette partie de discours qui mérite des discussions détaillées (*Du latin aux langues romanes*⁴).

1.2. Quant à l'ambitieux livre de Fernando Sánchez-Miret, *Proyecto de gramática histórica y comparada de las lenguas romances*, il compte – seulement – douze articles et livres, en tant que références bibliographiques pour l'adverbe roman. De plus, il ne consacre à l'adverbe qu'une page et demie, dans laquelle il rappelle l'existence, parmi d'autres parties de discours, d'un adverbe roman. Cet ouvrage, au moins en ce qui concerne l'adverbe, donne certainement l'impression d'une «*visión rápida de los asuntos que trata la gramática histórica romance*»⁵.

1.3. Nous pensons que l'ouvrage d'Olaf Deutschmann⁶ sur l'adverbe dans les langues romanes, *Zum Adverb in Romanischen*, n'est plus accessible au lecteur à cause de sa parution il y a un demi-siècle et que, sans aucun doute, les recherches dans ce domaine ont généralement avancé.

Si le titre de cet ouvrage semble être «*modestement vague*»⁷, cette étude ne s'occupe pas des aspects essentiels de la classe adverbiale car il insiste seulement

¹ Jacques Allières, *Manuel de linguistique romane*, Paris, 2001.

² Danièle Godard (dir.), *Les langues romanes. Problèmes de la phrase simple*, Paris, 2003.

³ Rebecca Posner, *Las lenguas romances*, Madrid, 1998.

⁴ Michel Banniard, *Du latin aux langues romanes*, Paris, 1997.

⁵ Fernando Sánchez-Miret, *Proyecto de gramática histórica y comparada de las lenguas romances*, tomos I-II, Muenchen, 2001.

⁶ Olaf Deutschmann, *Zum Adverb in Romanischen. Anlässlich französisch. II est terriblement riche – Il a terriblement d'argent*, mit drei Karten, Tübingen, 1959.

⁷ Hans Nilsson-Ehle, Olaf Deutschmann, *Zum Adverb in Romanischen* (compte rendu), in Lars Lindvall, Olof Eriksson (eds.), *Varia Romanica. Hans Nilsson-Ehle (1910–1983), Romanica Gothoburgensia*, XL, Göteborg, 1991, p. 193-201.

sur les adverbess intensifs appartenant au français et aux autres langues romanes, spécialement sur les expressions *Il est terriblement riche* et *Il a terriblement d'argent*.

En fait, le sous-titre de cette thèse, *Anläßlich französisch*, nous révèle la direction importante de recherche choisie par l'auteur pour «apporter tellement de savoir et d'énergie à la description du syntagme en question. C'est un exposé très nourri, et aussi très clair. Les matériaux sont riches notamment du côté dialectal»⁸.

2. Dès le début, il faut remarquer qu'un grand nombre de formes adverbiales appartenant au vocabulaire fondamental de la langue latine nous sont parvenues et leur présence dans les langues romanes confirme pleinement cette affirmation qui ne semble pas être fortuite.

2.1. En fait, il suffit de jeter un coup d'œil sur le vocabulaire représentatif des langues romanes pour se rendre compte de la diffusion panromane des termes: lat. *bene* > fr. *bien*, roum. *bine*, it. *bene*, esp. *bien*, port. *bem*, cat. *bè*, prov. *bèn*, frprov. *ben*, rhétrom. surs. *bén*, sd. *bene*, dal. veigl. *bin*, corse *be*, *ben*, gal. *ben*; lat. *sic* > fr. *si*, roum. *și*, it. *si*, esp. *si*, port. *si*, cat. *sí*, prov. *si*, frprov. *si*, rhétrom. friul. *si*, engad. *schì*, surs. *schì(a)*, corse *sì*, sd. *sì*, gal. *sí* (voir aussi les formes: roum. *așa* 'ainsi, oui', esp. *así* 'ainsi, comme cela', port. *assim* 'ainsi, de cette façon', *assim-assim* 'comme-ci, comme-ça'); lat. *foras* 'dehors' (> prép. / adv.): anc. fr. *fors*, fr. mod. *hors*, roum. *afară* (prép. *fără* 'sans'), it. *fuora*, *fuori*, esp. (a)*fuera*, port. *fora*, cat. *fora*, prov. *foras*, rhétrom. lad. *fuori*, *fóra*, *fura*, dal. veigl. *fure*, sd. *foras*, corse *fora*, gal. *fora*, gasc. *hòro*.

2.2. Parfois, à cause des faits d'ordre linguistique ou extralinguistique, certains adverbess n'ont pas connu une diffusion uniforme dans toutes les provinces romanisées ou ne se sont pas conservés partout: lat. *semper* 'toujours' > anc. fr. *sempre(s)*, roum. \emptyset (*întotdeauna* < *în* + *tot* + *de* + *una*), it. *sempre*, esp. *siempre*, port. *sempre*, cat. *sempre*, prov. *sèmpre*, rhétrom. surs. *semper*, engad. *saimper*, friul. *simpri*, corse *sempre*, gal. *sempre*; lat. *male* 'mal' > fr. *mal*, roum. \emptyset (*rău* < lat. *reus*), it. *male*, esp. *mal*, port. *mal*, cat. *mal*, prov. *mal*, *mau*, rhétrom. engad. *mel*, friul. *mal*, sd. *male*, frprov. *mâl*, corse *male*, gal. *mal*; lat. *paucum* 'peu' > fr. *peu*, roum. \emptyset (*puțin* < lat. **putinus* ou **paucinum*), it. *poco*, esp. *poco*, port. *pouco*, cat. *poc*, prov. *pauc*, dal. *pauk*, rhétrom. surs. *pauc*, engad. *pac*, lad. *pük*, friul. *pôc*, sd. *pacu*, frprov. *pou*, corse *pòcu*, gal. *pouco*, gasc. *poc*, etc.

2.3.1. À cette observation, on peut en ajouter une autre qui se rapporte au fait que les langues romanes ont généralement une tendance, signalée à partir du latin vulgaire et partout dans les provinces romanisées, à remplacer les formes synthétiques par des formes analytiques obtenues à l'aide de prépositions ou de particules qui entrent généralement en relation avec un adverbe pour le «soutenir», autant de point de vue phonétique que de point de vue sémantique.

2.3.2. On peut citer les exemples: fr. *ici* < lat. *ecce* + *hic*, fr. *avant* < lat. *ab* + *ante*, fr. *assez* < lat. *ad* + *satis*, fr. *ensemble* < lat. *in* + *simul*, anc. fr. *anuit* < lat. *ad* + *noctem*; roum. *înainte* < lat. *in* + *ab* + *ante*, roum. *înapoi* < lat. *in* + *ad* +

⁸ *Ibidem*, p. 197.

post, roum. *aproape* < lat. *ad* + *prope*, roum. *departe* < lat. *de* + *parte*, it. *dinanzi* < lat. *de* + *in* + *ante*, it. *domani* < lat. *de* + *mane*, it. *dove* < lat. *de* + *unde*, it. *dietro* < lat. *de* + *retro*, esp. *abajo* < lat. *ad* + *bassus*, esp. *de trás* < lat. *de* + *trans*, esp. *asaz* < lat. *ad* + *satis*, port. *arriba* < lat. *ad* + *ripa*, port. *amañha* < lat. *ad* + *noctem*, port. *assaz* < lat. *ad* + *satis*, cat. *despuix* < lat. *de* + *post*, cat. *enrere* < lat. *in* + *retro*, cat. *anit* < lat. *ad* + *noctem*, cat. *amunt* < lat. *ad* + *montem*, prov. *défora* < lat. *de* + *fora*, prov. *darrier* < lat. *de* + *retro*, sd. *appus* 'après, puis' < *ad* + *post*, corse *darétu* < lat. *de* + *retro*, gal. *abaixo* < lat. *ad* + *bassus*, gal. *despois* < lat. *de* + *post*, gasc. *abàn* < lat. *ab* + *ante*, etc.

2.4. Les nouveaux mots créés ont pu ainsi résister à la chute des consonnes finales qui non seulement n'ont pas disparu mais, en plus, ont renforcé les adverbes primaires par l'adjonction dans les anciens stades de langue des particules adverbiales.

2.4.1. Les langues romanes dites occidentales ont hérité un -s en tant que particule adverbiale (fr. *plus*, esp. *más* 'plus', port. *mais* 'plus', cat. *més* 'plus', prov. *mens* 'moins', frprov. *muens* 'moins', gal. *menos* 'moins', gasc. *més*) ou ont reçu ce -s adverbial par analogie (fr. *certes*, esp. *antes* 'avant', port. *prestes* 'promptement', cat. *abans* 'auparavant', prov. *avans* 'avant', sd. luog., campid. *appénas* 'à peine', gal. *estonces* 'alors').

En revanche, le roumain et l'italien ont des particules de type vocalique qui offrent plus de stabilité à l'intérieur du système (roum. *aicea* 'ici', it. *avanti*, *ne*, *ci* – cf. aussi le corse *avanti*).

2.4.2. Ces nouvelles acquisitions concordent ainsi avec les remarques faites sur la classe nominale. En effet, le pluriel des noms ou des adjectifs se réalise à l'aide de désinences consonantiques pour les langues romanes qui font partie du groupe occidental.

Le pluriel se forme en faisant appel à des désinences vocaliques en italien, en rhétoroman et en roumain (par exemple, le pluriel masculin en -i et le pluriel féminin en -e, en roumain et en italien: roum. *oameni*, it. *uomini* 'hommes' et roum. *fete* 'filles', it. *galline* 'poules').

2.5.1. L'évolution du nom *mens*, -tis (ablatif *mente*) vers un affixe lexical -*mente*, qui s'ajoute principalement à un adjectif féminin, est très importante. En fait, c'est un aspect essentiel car, initialement, ce nom était déterminé par un adjectif.

Ensuite, ces deux mots ont formé une locution (déjà en latin chez les différents auteurs latins parmi lesquels Cicéron, Plaute, etc.: *firma mente*, *dubia mente*, *longa mente*).

2.5.2. Finalement, le nom est devenu une sorte de déterminant affixal et s'est ajouté à un adjectif qualificatif féminin⁹: fr. -*ment*: *certainement*, it. -*mente*: *certamente* 'certainement', esp. -*mente*: *oscuramente* 'obscurément', port. -*mente*: *intimamente* 'intimement', cat. -*ment*: *vanament* 'vainement', prov. -*men*, -*ment*: *claramen*, *clarament* 'clairement', frprov. -*ment*: *brâvament* 'bravement, beaucoup', sd. -*mente* (-*menti*): *certamente* 'certainement', *solamenti* 'seulement',

⁹ Les formes roumaines *altminteri* et *aminte* représentent de possibles traces de cette évolution.

rhétrom. surs. *-mein*: *finalmein* 'finalement', engad. *-maing*: *tschertamaing* 'certainement', friul. *-mentri*: *finalmentri* 'finalement' dal. *-miant* (*-mianta*, *-mianta*): *fuartermiant*¹⁰ 'fortement', *altramianta* 'autrement', corse *-mente*: *priziusamente* 'précieusement', gal. *-mente*: *galegamente* 'en galicien', gasc. *-mén*: *malurousamén* 'malheureusement').

2.6. C'est une innovation importante dans le système de la langue latine qui enregistrait des pertes à l'intérieur de la classe adverbiale. C'est, notamment, le cas des adverbes en *-(i)ter*, *-im* et même en *-(i)tus* qui commencent à être de moins en moins employés: *-docte* 'savamment', *pigre* 'paresseusement', *celeriter* 'rapidement', *vehementer* 'violemment', *aliter* 'autrement', *partim* 'en partie', *paulatim* 'peu à peu', *procul* 'loin', *circum* 'à l'entour', *mox* 'bientôt', *vicinitus* 'près, à proximité', *rursus* 'de nouveau' – qui vont être remplacés par des formes composées que nous avons présentées *supra*.

2.7.1. En roumain, on a vu se développer un autre suffixe adverbial, *-ește* dont (*românește* 'la langue roumaine, à la manière des Roumains', *prieteneste* 'amicalement, à l'amiable', *omenește* 'humainement', etc.).

Ce procédé reste moins actif aujourd'hui et, peu à peu, il est remplacé par l'emploi des adjectifs adverbialisés (adjectifs masculins employés avec une valeur neutre).

2.7.2. Il s'agit sans aucun doute d'une tendance générale romane. Comme nous le savons, la langue parlée «*préfère*» transmettre la même information par l'intermédiaire de mots courts. Les verbes qui «*choisissent*» un adjectif donné sont généralement identiques pour toutes les langues romanes, ils expriment l'idée de 'vendre', 'coûter', 'voler', 'aller', 'voir', etc.: 'vendre': fr. *vendre cher*, roum. *a vinde scump*¹¹, it. *vendere caro*, esp. *vender caro*, port. *vender caro*, cat. *vender car*, prov. *vendre car*, corse *vende caru*; 'voler': fr. *voler bas*, roum. *a zbură jos*, it. *volare basso*, esp. *volar bajo*, port. *voar baixo*, cat. *volar baix*, prov. *voula bas*, corse *vula basu*, etc.

Par rapport aux autres langues romanes qui emploient adverbiallement des adjectifs dans des situations bien déterminées, le roumain a développé ce procédé¹²

¹⁰ Voir l'explication de Matteo Giulio Bartoli, *Il dalmatico. Resti di un'antica lingua romanza parlata da Veglia a Ragusa e sua collocazione nella Romània appenino-balcanica*, a cura di Aldo Duro, Roma, 2000, p. 461, § 519: «*La composizione avverbiale con -MENTE (fenalmiant, spizialmianta) è probabilmente un prestito.*»

¹¹ Etymologiquement, cet adjectif provient de l'adjectif slave *skapŭ* 'avare, cher, précieux' et il est présent en roumain généralement avec deux valeurs: adjectivale et adverbiale. La plupart des langues slaves possèdent cet adjectif: bg. *skup*, slov. *skôp*, tch. *skoupy*, pol. *skapy*, présent aussi dans les dialectes sud-danubiennes: aroum. *scumpu*, *scumbu*; mégroum. *scomp*.

¹² Voir aussi la remarque de Matteo Giulio Bartoli, in *op. cit.*, § 155, p. 194: «*Nella formazione degli avverbi nell'abruzz., pugl., dalm. e rum. manca -MENTE. [...] Al posto di -mente viene impiegato nell'ital. Sudorientale l'aggettivo in funzione avverbiale, tra gli anche buono (rispetto a rum. bine), che compare però anche altrove nell'ital. merid., vegl. e istr.: cfr. ad es. in Devescovi: a ma par bôn ka sa prônita e i l-ie bôu bôn el bilgîfo, ma mirákulo 14 'mi par bene che si appronti e (io) l'ho avuto bene il biglietto, ma per miracolo, i staremo bon 37 'staremo bene', i ma livo bon 52 'mi levo bene (presto)'. D'autres emplois en dalmate: ju stai bân 'je vais bien' ou fero fat bil 'c'était bien fait'.»*

et presque tout adjectif qualificatif peut-être employé adverbialement, surtout les adjectifs provenant des autres langues romanes (néologismes).

2.8.1. Les locutions adverbiales – qui sont elles aussi le résultat de l'analytisme panroman – représentent certainement une richesse lexicale. Une analyse détaillée des locutions adverbiales est difficile à réaliser car chaque langue romane reflète, à part l'héritage commun, non seulement la structuration d'un système grammatical, généralement stable, mais aussi la structuration d'un univers particulier.

Ici, interviennent spécialement les traditions, ce que l'on appelle en roumain «*obiceiul locului*» 'la coutume du lieu'. C'est pour cela que chaque langue romane a son charme et ses expressions, bien que le point de départ unique et plus ou moins unitaire soit le latin.

2.8.2. Le roumain ne possède pas dans son système les locutions adverbiales en *-one(s)* – anc. fr. à *demuchons* 'en cachette', it. *a cavalcioni* 'à califourchon', esp. *a reculones* 'à reculons', port. *aos tropeçoës* 'en trébuchant', cat. *a rodolons* 'en roulant', prov. *de clouchouns* 'à l'aveuglette', rhétrom. lad. *a sbrindólon* 'en se baladant', *a tastológn* 'à tâtons', frprov. *a cropegnon* 'en position accroupie', corse *in cavalcioni* 'à califourchon', sd. campid. *de rondòni* 'inopinément', friul. *zengolón(s)* 'à genoux', gasc. *d'escoudoun* 'en cachette', occ. *de cavalgons* 'à califourchon'.

Toutefois, il a développé avec ses propres moyens des adverbes et des locutions adverbiales en *-iș (-âș)*¹³: (*în*) *curmezîș, târâș, (pe) furîș, brânciș*, etc. ou en *-te*: *pe nevâzute* 'en cachette', *pe bâjbâite* 'à tâtons', etc. Ces derniers expriment, en fait, dans la plupart des cas, ce que les ouvrages de grammaire française appellent 'une position particulière du corps ou une action particulière'.

2.9.1. Les tendances visant à relatiniser les langues romanes concernent aussi l'adverbe roman. Ce fait «*confère aux langues romanes un retour à la latinité, ce qui leur rend l'unité altérée autrefois par les évolutions si divergentes des mots hérités. [...] Il existe pourtant, au delà des diffusions panromanes des latinismes, des options différentes que certaines langues romanes ont faites dans le choix de ces possibles emprunts, soit en fonction des besoins internes de leur système, soit en fonction des courants culturels qui y ont exercé leur action*»¹⁴.

¹³ Nous pouvons même aller plus loin, en affirmant que le roumain a développé un autre type de locution dont la signification se rapproche de celle que nous avons présentée, *de-a ... + a (-ul, -le)*: *de-a valma, de-a curmezîșul, de-a dura, de-a rostogolul, de-a tâvâlișul, de-a berbeleacul* 'en se roulant', *de-a-ndârâtelea* 'à reculons', *de-a ascunsul* 'cache-cache', *de-a-ndoaselea* 'à l'enverse', *de-a târâșul* 'en traînant par terre', *de-a sila* 'contre le gré', *de-a surda* 'vainement', etc.

¹⁴ Marius Sala, Sanda Reinheimer-Rîpeanu, *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*, in *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas*, Universidade de Santiago de Compostela, 1989, publicadas por Ramón Lorenzo, A Coruña, 1996, pp. 513-519.

L'apparition des adverbes provenant du latin savant est sans aucun doute liée à ce phénomène qui est présent dans toutes les langues romanes (il s'agit des mots qui sont empruntés tels quels sans l'intervention d'une adaptation quelconque ou évolution sémantique).

2.9.2. Par contre, l'usage de ces adverbes est assez limité et concerne seulement quelques domaines d'activité, parmi lesquels les langages spécialisés (juridique, scientifique ou celui des arts): *ab absurdo, ab aeterno, ab antiquo, ab initio, ab origine, ad astra per aspera, ad hoc, ad libitum, passim, idem, ad litteram, sic, a fortiori, et alii, et cetera, ex abrupto, ex aequo, ex nihilo*, etc.

2.10. Cette relatinisation vise aussi les emprunts lexicaux qui se réalisent entre les différentes langues romanes, malgré le fait que la classe des adverbes n'est pas ordinairement soumise à l'action de l'adstrat.

Par exemple, le français a des adverbes qui proviennent de l'italien: *piano, adagio, alegretto, alegre, lento, a capella*, etc. L'italien possède des adverbes qui proviennent du français: *à forfait, à jour, à la belle étoile, à gogo, à la dérobée, à la folie* ou de l'espagnol *adelante* 'avant', etc.

Le roumain enregistre des adverbes provenant du français – *vizavi, lejer, clar, exact* ou de l'italien – *piano, lento, basta*. L'espagnol possédait ou possède lui aussi des adverbes provenant de l'italien – *a escoltazón, a fresco, de lieve, lontano, ultra misura, piano*, etc.

2.11.1. Les mots nouveaux constitués à l'aide des adverbes sont très nombreux et leur structure témoigne du fait qu'on peut parler d'une tendance panromane, bien que la plupart d'entre eux représentent des emprunts et des calques latins.

Finalement, il s'agit d'une des voies d'enrichissement lexical qui a été mise en lumière par Arsène Darmesteter¹⁵ et Anca Giurescu¹⁶. Leurs études ne se réfèrent qu'à un nombre réduit de langues romanes et ils n'ont pas réussi à répertorier tous les types de ces composés ou dérivés.

2.11.2. Pour illustrer cet aspect, nous rappelons quelques-unes de ces formes qui sont enregistrées dans les différents ouvrages lexicographiques¹⁷: lat. *benefacere*, anc. fr. *bienfaire*, fr. mod. *bienfaiteur*, roum. *binefacere*, it. *benefattore*, esp. *bienquerer*, port. *bem-visto*, cat. *beneficar*, prov. *benefatour*, frprov. *benêtre* 'bénir', corse *bènèfattore* 'bienfaiteur', etc.

2.12. Nous n'insistons plus sur les classes sémantiques générales car les chercheurs trouveront dans les classifications sémantiques et formelles des langues romanes les informations nécessaires. Nous préférons aborder deux des adverbes qui ont connu dans la plupart des cas une diffusion panromane et qui sont caractéristiques pour le vocabulaire et pour le développement sémantique des adverbes latins.

¹⁵ Arsène Darmesteter, *Traité de la formation des mots composés dans la langue française* (comparée aux autres langues romanes et au latin), deuxième édition, Paris, 1967, 365 p., *passim*.

¹⁶ Anca Giurescu, *Les mots composés dans les langues romanes*, The Hague – Paris, 1975.

¹⁷ Se rapporter aussi aux exemples pris en compte pour chaque langue romane.

2.12.1. Il s'agit des mots latins *magis* et *plus* qui ont toujours attiré les linguistes¹⁸ à cause de leurs emplois un peu spéciaux. Déjà en latin, *magis* contribuait à la formation du comparatif analytique: *magis idoneus* 'plus juste', *magis verisimile* 'plus vraisemblable', *multo magis* 'beaucoup plus', *magis audacter* 'avec plus d'audace', *multo magis* 'mieux', etc.

Généralement, ils sont employés en tant que morphèmes de comparatif ou de superlatif relatif des adjectifs et des adverbes. Il semble que leur utilisation était généralement romane (sauf en roumain où *plus* est connu seulement comme néologisme) et ils étaient des synonymes.

2.12.1.1. Les anciens textes confirment sans aucun doute cet aspect. Dans la plupart des langues romanes qui connaissent ou ont connu l'usage de *magis*, cet adverbe a une autre valeur, celle de conjonction adversative (fr. *mais*, it. *ma*, esp. *mas*, port. *mes*, cat. *més*, prov. *mai*, frprov. *més*, rhétrom. surs. *mo*, engad. *ma*, lad. *ma*, friul. *ma(i)*, dal. *mu*, gal. *máis*), qui n'est pas spécifique au roumain¹⁹. Par contre, en roumain, il connaît d'autres significations qui concernent cet adverbe: 'encore', 'pas du tout', 'un peu'.

Il se passe la même chose avec l'adverbe latin *sic* (> roum. *și*) qui connaît en roumain un usage conjonctionnel coordinatif, semblable à celui de la conjonction française *et*. En plus, il est utilisé en tant qu'adverbe de renforcement 'aussi, même' et adverbe de temps 'déjà'.

2.12.1.2. *Plus* n'a pas connu de changement de valeur grammaticale comme *magis* et il est resté jusqu'à nos jours adverbe, malgré sa diffusion quasi-générale (anc. esp. *plus*, anc. portg. *chus*, anc. cat. *pus*), en tant que morphème grammatical ou adverbe quantitatif: fr. *plus*, it. *più*, prov. *pus*, *pu*, *plus*: fr. *plus haut*, it. *più alto*, prov. *pu*, *plus car*, rhétrom. *plü*, dal. *ple*, frprov. *ples*, sd. *prus*, corse *più*.

Le provençal utilise aussi *magis* pour former un comparatif ou un superlatif relatif: *Es d'autant mai (plus, pu) car qu'es mai (plus, pu) rare* 'C'est d'autant plus cher que c'est plus rare'. Il reste ainsi, à côté du franco-provençal (*més* et *ples*), une langue de contact entre la zone de *plus* et celle de *magis*, ce dernier étant signalé en tant qu'adverbe, en portugais (*mais*), en espagnol (*más*), en catalan (*més*), en galicien (*máis*) et en roumain (*mai*)²⁰.

2.12.1.3. Sa valeur adverbiale est aussi présente dans la structure des mots formés par composition: fr. *jamais*, anc. roum. *camai* 'plus, le plus possible', roum. *numai* 'seulement', prov. *jamai* 'jamais', cat. *només* 'seulement', cat. *jamai* 'jamais, oncques', it. *oramai* 'désormais', esp. *demás* 'du reste', port. *demais* 'en outre', frprov. *jamés* 'jamais', corse *casumai* 'au cas improbable où', gal. *endexamais* 'jamais', gasc. *meslèu* 'plutôt', etc.

¹⁸ Gerhard Rohlfs, *Las diferencias lexicas de las lenguas románicas*, in *Estudios sobre el léxico románico*, Madrid, 1979, § 67, pp. 144-145 ou Helmut LÜDTKE, *Historia del léxico románico*, version española de Marcos Martínez Hernandez, Madrid, 1974, § 3.4.2., p. 70.

¹⁹ Voir Alexandru Niculescu, *Observații asupra conjuncțiilor adversative în limbile romanice. Conjuncția adversativ-copulativă*, in idem, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, București, 1965, pp. 100-106.

²⁰ En ancien français, *mais*, *meis*, *mai*, *ma*, *mes*.

2.13. Ces derniers développements assurent le passage vers les observations liées aux degrés de comparaison romans qui sont essentiellement de type analytique et qui sont spécifiques aux adjectifs et aux adverbes (les noms peuvent recevoir dans certains contextes des degrés de comparaison: fr. *j'ai très froid*, roum. *îmi este foarte frig*).

2.13.1. Les quelques traces des comparatifs et des superlatifs synthétiques (sauf en roumain où ces formes ne sont pas attestées et où les degrés de comparaison pour une signification identique se réalisent d'une manière analytique (*mai bine, mai rău* et *mai puțin*): cf. fr. *mieux*, it. *meglio* / roum. *mai bine*, gal. *máis ben*) appartiennent généralement aux adverbes qui ont été parmi les plus usités.

Ceux-ci font partie du vocabulaire fondamental des langues romanes: lat. *melius*, lat. *pejus*, lat. *minus*: fr. *mieux*, fr. *pis* / *pire*, *moins*, it. *meglio*, it. *peggio*, it. *meno*, esp. *peor*, esp. *menos*, port. *pior*, port. *menos*, cat. *millor* (anc. cat. *mills*, *mill*, *mils*), cat. *pitjor* (anc. cat. *pirs*, *pits*), cat. *menys*, prov. *mièlhs* (anc. prov. *melhs*), prov. *pièje*, *pire*, prov. *mens* (anc. prov. *meins*, *menys*), frprov. *pir*, frprov. *muens*, frprov. *mielx*, rhétrom. surs. *meins* 'moins', engad. *main*, anc. fr. *tardeis* 'plus tard', anc. prov. *longeis* 'plus loin', sd. *peyus*, rhétrom. surs. *meins*, engad. *main*, rhétrom. engad. *pêr*, corse *pèghiu*, *mègliu*, *ménu*, gal. *peor*, *mellor*, *menos*, etc.

2.13.2. Au fur et à mesure que les langues ont évolué, l'usage analytique s'est imposé et nous avons aujourd'hui ce que nous avons présenté pour *magis* et *plus*²¹.

2.13.3. D'autres adverbes contribuent à la réalisation des degrés de comparaison: pour le français – *tant*, *moult*, *assez*, etc.; pour le roumain *atât*, *destul*, *tare*, etc.; pour l'italien *assai*, *molto*, etc.; pour l'espagnol *fuerte*, *tanto*, *bastante*, etc.; pour le portugais *tão*, *muito*, etc.; pour le catalan *tan*, *tant*, *molt*, *massa*; pour le provençal *tant*, *aitant*, gal. *tan*, etc. Le deuxième terme de la comparaison est généralement *que* (it. *di*, roum. *ca*, *decât*, *dintre*, *din*, gal. *ca*) ou un descendant de l'adverbe latin *quomodo*.

2.13.3.1. Le superlatif relatif ressemble au comparatif, mais, cette fois-ci, s'ajoute l'article défini à valeur neutre et invariable: fr. *le*, it. *il*, esp. *lo*, port. *o*, cat. *el*, prov. *lo*, gal. *o* (sauf pour le roumain littéraire²² qui emploie un article démonstratif *cel* – *Mircea aleargă cel mai repede* 'Mircea est celui qui court le plus vite').

2.13.3.2. Le superlatif absolu dispose d'une certaine liberté et la plupart de ses formes sont constituées à l'aide d'un adverbe (cf. les observations sur le comparatif) ou de suffixes spécifiques (diminutifs: fr. *un tantinet*²³, roum. *puținel* 'un peu plus', it. *pochino* 'un tout petit peu', esp. *un poquito* 'un tout petit peu', port. *poucachinho* 'un tantinet', cat. *un poquet* 'un tout petit peu', prov. *un petoun*

²¹ Voir *supra*.

²² En roumain populaire ou régional: *ăl mai bine*.

²³ En ancien français: *souavet* 'tout doucement' (Roland, v. 3942: *Mult süavet le chevalier desarmet*. 'Avec douceur on désarme le chevalier.'). *pointet* 'un peu, un tout petit peu' et en français moderne: *frisquet* 'un peu frais', *tantet*, *doucettement* 'tout doucement' (Amiel *Journal* 29-6-1859), *aigrelettement*.

'un peu', frprov. *una miéta* 'un tout petit peu', corse *caldettu* 'un peu chaud', gal. *cerquiña* 'tout près', gasc. *tardétes* 'un peu tard' ou d'origine savante ou emprunt: fr. *pianissimo*, roum. *pianissimo*, it. *prestissimo* 'très bientôt', esp. *prontísimo* 'très vite', port. *pouquíssimo* 'très peu', cat. *rapidíssim*, corse *binissimu* 'très bien', gal. *tardísimo* 'très tard').

3. Après ces constatations, nous pouvons conclure que l'adverbe n'est pas seulement une partie de discours incommode pour les linguistes mais aussi une partie de discours qui fascine au fur et à mesure qu'on avance dans son univers.

Son hétérogénéité se rapporte plutôt à la diversité des formes car, en comparant les langues romanes, on constate une certaine unité. Nous avons remarqué que les adverbes ont eux aussi leur vie.

3.1. Leur existence dépend surtout de leur mode d'emploi. Nous pouvons affirmer, sans grand risque de nous tromper, que l'adverbe reste une partie de discours intéressante qui mérite d'être étudiée dans une perspective comparée, en valorisant les dernières acquisitions d'ordres théorique et pratique. C'est plutôt une des voies d'accès à ses traits essentiels qui sont généralement panromans.

En arrivant à la fin de cet article, nous espérons d'avoir rendu compte des aspects importants de la classe adverbiale romane. En abandonnant les débats d'ordre syntaxique, nous avons voulu présenter d'une manière synthétique un autre visage de l'adverbe.

3.2. Les observations faites à propos de l'adverbe tout au long de cet article confirment l'opinion d'Eugeniu Coșeriu qui soutient que „*limba se face prin schimbare și «moare» ca atare atunci când încetează să se schimbe [...]. Limba «se face», dar «facerea» ei este o «facere» istorică, nu cotidiană; este o «facere» într-un cadru de permanență și de continuitate. În felul acesta, considerată în două momente succesive ale istoriei sale, o limbă nu este «ni tout à fait une autre, ni tout à fait la même». Însă faptul că se menține parțial identică cu ea însăși și că încorporează tradiții noi este, tocmai, ceea ce asigură funcționalitatea ei ca limbă și caracterul ei de «obiect istoric». Un obiect istoric există ca atare numai dacă este, în același timp, permanență și succesiune*”²⁴.

Nous espérons que ceux qui sont intéressés par les questions liées à l'adverbe roman ont trouvé dans les pages de cette étude des réponses aux questions qu'ils se posaient.

BIBLIOGRAPHIE

a) OUVRAGES ET ARTICLES

- Jacques Allières, *Manuel de linguistique romane*, Paris, Honoré Champion Éditeur, 2001.
 Michel Banniard, *Du latin aux langues romanes*, Paris, Éditions Nathan Université, 1997.

²⁴ Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, 1997.

- Matteo Giulio Bartoli, *Il dalmatico. Resti di un'antica lingua romanza parlata da Veglia a Ragusa e sua collocazione nella Romània appennino-balcanica*, a cura di Aldo Duro, Roma, Istituto Della Enciclopedia Italiana, 2000.
- Adrian Chircu, *L'adverbe dans les langues romanes. Étude étymologique, lexicale et morphologique* (français, roumain, italien, espagnol, portugais, catalan, provençal). Thèse de doctorat, vol. I-II, Aix-en-Provence, Université de Provence.
- Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 246-247.
- Fabio Cupaiuolo, *La formazione degli avverbi in latino*, Napoli, Libreria Scientifica Editrice, 1967.
- Arsène Darmesteter, *Traité de la formation des mots composés dans la langue française* (comparée aux autres langues romanes et au latin), deuxième édition, avec une préface de Gaston Paris, Paris, Honoré Champion Éditeur, 1967.
- Olaf Deutschmann, *Zum adverb in Romanischen. Anlässlich französisch. Il est terriblement riche – Il a terriblement d'argent*, mit drei Karten, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1959.
- Anca Giurescu, *Les mots composés dans les langues romanes*, The Hague – Paris, Mouton, 1975.
- Danièle Godard (dir.), *Les langues romanes. Problèmes de la phrase simple*, Paris, CNRS Éditions, 2003.
- S. Heinimann, *Vom Kinderspielnamen zum Adverb*, in «Zeitschrift für romanische Philologie», Band 69, 1953, p. 1-42.
- Keith E. Karlsson, *Syntax and Affixation. The evolution of MENTE in Latin and Romance*, in «Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie», Band 182, 1981, IX-163 p.
- Helmut Lüdtke, *Historia del léxico románico*. Version española de Marcos Martínez Hernandez, Editorial Gredos, 1974.
- W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*. Traduction française par Auguste Doutrepont et Georges Doutrepont, tomes I-IV, Paris, H. Welter Éditeur, 1890 – 1906.
- Niculescu 1965 = Alexandru Niculescu, *Observații asupra conjuncțiilor adversative în limbile romane. Conjuncția adversativ-copulativă*, in idem, *Individualitatea limbii române între limbile romane. Contribuții gramaticale*, București, Editura Științifică, 1965, p. 100-106.
- Hans Nilsson-Ehle, Olaf Deutschmann, *Zum Adverb in Romanischen* (compte rendu), in Lars Lindvall, Olof Eriksson (eds.), *Varia Romanica. Hans Nilsson-Ehle (1910-1983)*, Romanica Gothoburgensia, XL, Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis & Minab Surte, 1991, pp. 193-201.
- Rebecca Posner, *Las lenguas romances*. Traducción de Silvia Iglesias, Madrid, Ediciones Cátedra, 1998.
- Gerhard Rohlfs, *Las diferencias lexicas de las lenguas románicas*, in idem, *Estudios sobre el léxico románico*, Madrid, Editorial Gredos, 1979.
- Sala, Reinheimer-Rîpeanu 1989 = Marius Sala, Sanda Reinheimer-Rîpeanu, *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*, in *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas*, Universidade de Santiago de Compostela, 1989, publicadas por Ramón Lorenzo, Sección X. Historia da Lingüística e da Filoloxía Románicas, Sección XI. Traballos en curso e programas de investigación nacionais e internacionais, A Coruña, Fundación „Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa”, 1996, p. 513-519.
- Sánchez-Miret 2001 = Fernando Sánchez-Miret, *Proyecto de gramática histórica y comparada de las lenguas romances*, tomos I-II, Muenchen, LINCOM Europa, 2001.

b) DICTIONNAIRES

- O. Bloch, Walther von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, 7e édition, Paris, Presses Universitaires de France, 1986.
- Jordi Bruguera i Talleda, *Diccionari etimològic*, amb la collaboració d'Assumpta Fluvià i Figueras, segona reimpressió, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002.
- Mathieu Ceccaldi, *Dictionnaire corse-français. Pieve d'Evisa*. Seconde édition revue et augmentée, avec un index alphabétique, Paris, Editions Klincksieck, 1988.

- Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu-Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002.
- J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, volúmenes I–IV, Berna, Editorial Franke.
- Antônio Geraldo Da Cunha, *Dicionário Etimológico Nova Frontera da língua portuguesa*, 2ª edição, revista e acrescida de um suplemento, Rio de Janeiro, Editora Nova Fronteira, [s. a.].
- Tulio De Mauro, Marco Mancini, *Dizionario etimologico Garzanti*, Milano, Garzanti Editore & Garzanti Linguistica, 2000.
- Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea*, vol. I, II, Lisboa, Academia das Ciências de Lisboa & Fundação Calouste Gulbenkian, 2001.
- Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX). Ediția a II-a, București, Academia Română & Editura Univers Enciclopedic, 1998, 1192 p.
- Diez 1887 = Friedrich Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*. Fünfte Ausgabe, mit einem Anhang von August Scheler, Bonn, Adolph Marcus, 1887.
- Gaffiot 2000 = Félix Gaffiot, *Le Grand Gaffiot. Dictionnaire Latin-Français*. Nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de Pierre Flobert, Paris, Éditions Hachette, 2000.
- Il Grande Dizionario Garzanti della lingua italiana*, Milano, Garzanti Editore & Garzanti Linguistica, 2002.
- Le Nouveau Petit Robert I. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Nouvelle édition, Paris, Dictionnaires Le Robert – VUEF, 2002.
- Lopez Del Castillo 2000 = Lluís Lopez Del Castillo (coord.), *Gran Diccionari 62 de la llengua catalana*, amb la col.laboració de Bernat Cormand, Barcelona, Edicions 62, 2000.
- Meyer-Lübke 1911 = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1911.
- Mistral 1979 = Frédéric Mistral, *Lou Tresor dóu Felibrige. Dictionnaire Provençal – Français*. Préface de Jean-Claude Bouvier, tomes I–II, Aix-en-Provence, EDISUD, 1979.
- Moliner 1998 = María Moliner, *Diccionario de uso del español*. Segunda edición, tomos I, II, Madrid, Editorial Gredos, 1998, I-1519.
- Wagner 1960 – 1964 = Max Leopold Wagner, *Dizionario etimologico sardo*, vol. I–III, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1960 – 1964.

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

UNE DESCRIPTION SÉMANTIQUE DES PRÉPOSITIONS ROUMAINES *DE, PE, PÂNĂ*

0. STATUT DES COMBINAISONS PREPOSITIONNELLES LIBRES

Dans la linguistique roumaine, la spécificité de comportement des prépositions *de, pe, până* a été déjà signalée à plusieurs reprises (Dominte 1970, Ciompec 1985, van Eeden 1988). Il s'agit du fait que ces trois prépositions déterminent, avec une valeur spatio-temporelle, non pas des noms, mais des Gprép ou des adverbes substitués de Gprép:

1. *Ieșea o mamă cu un copil de la domiciliul Petru Ion.* (Teodoreanu, *Turnul Milenei*, 16)
Sortait une mère avec un enfant de à domicile[art] Petru Ion.
'Du domicile de Petru Ion sortait une mère avec son enfant.'
2. *Pe când se petreceau acestea, iacă s-aud niște care.* (Creangă, *Amint.*, 47)
Par quand se passaient celles-ci, voici s'entendent quelques charrettes.
'Pendant ce temps, voici qu'on entend des charrettes.'
3. *Roua strălucea până departe.* (Camilar, N. I, 90)
Rosée[art] brillait jusque loin.
'La rosée brillait jusqu'au loin.'

Pour cette raison, les trois prépositions *de, pe, până* ont été appelées (Dominte 1970 et Ciompec 1985) «auxiliaires».

C. Dominte (1970), qui lui-même reprend en systématisant les travaux de L. Vasiliu (1961) et de F. Ciobanu (1959 et 1961), décrit les prépositions «auxiliaires» par opposition aux prépositions «principales» (les statiques) comme suit:

Pe de altă parte, cu trăsături distincte față de primul grup se constituie prepozițiile care se referă în primul rând la relații în spațiu și în timp. *De sub, pe lângă, până la* înseamnă altceva în raport cu *sub*, respectiv *lângă, la*. În cadrul acestei categorii de prepoziții compuse se diferențiază, așadar, de la o primă privire prepozițiile principale, exprimând poziția în spațiu sau momentul (perioada) în timp: *în, la, pe, sub, lângă, între* etc., și prepozițiile auxiliare (NOTĂ: Din punct de vedere funcțional, aceste prepoziții sunt analoage cu categoria «formanților aspectivi» din terminologia lui B. Pottier (1962)), care – adăugate înaintea celor principale – aduc precizări prin introducerea ideii de direcție, de punct sau moment inițial, respectiv final, al unei mișcări sau al unei acțiuni în genere și stabilesc astfel raporturi diferite semantic de cele exprimate de către prepozițiile principale; este vorba de fapt de

niște circumstanțe sau aspecte ale raporturilor spațiale și temporale. Prepozițiile auxiliare sunt: *de, pe, până*. (p. 231)¹

Pour systématiser l'exposé de C. Dominte, les différences entre les prépositions principales comme *în, la, sub* et les auxiliaires *de, pe* et *până* (différences qui ne concernent que les domaines de l'espace et du temps, selon cet auteur), peuvent être présentées sous la forme d'un tableau contrastif:

prépositions «principales»	prépositions «auxiliaires»
– précèdent immédiatement le N	– ne précèdent jamais directement le N
– le groupe PrépN est substitué par l'adverbe <i>acolo</i> 'là'	– accompagnent l'adverbe <i>acolo</i> 'là'
– ont toujours eu le même statut prépositionnel	– proviennent de prépositions "principales" grammaticalisées (<i>de, pe</i>) ou d'adverbes (<i>până</i>)

Cette approche, reprise principalement par G. Ciompec (1985) dans son analyse des adverbes roumains, constitue sans doute une avancée signalée (van Eeden 1988) par rapport aux positions traditionnelles² oscillant entre prépositions composées et groupes libres. Toutefois, on fera l'observation (déjà présente dans Mélis 2003 pour le français) que la préposition constitue la tête du groupe, qu'elle soit suivie d'un nom seul ou d'un Gprép. Or, un auxiliaire ne peut jamais être considéré comme une tête de groupe.

Enfin, van Eeden (1988) tente une approche des ces combinaisons prépositionnelles du roumain, dans la perspective de la syntaxe X-Bar, en isolant deux cas:

- a. pour *de, pe* et *până* dans des groupes comme *de la* 'de à', *pe lângă* 'par à-côté', *până în* 'jusque dans': les prépositions dynamiques sont considérées comme les têtes du groupe, et ne peuvent pas être omises. La première préposition porte les indications 'de, par, ou jusqu'à', alors que la deuxième (*la, lângă, în*) porte la localisation.

¹ «D'autre part, avec des traits distincts par rapport au premier groupe [i.e. les locutions prépositionnelles], on observe les prépositions qui font référence en premier lieu à des relations spatio-temporelles. *De sub* 'de sous', *pe lângă* 'par à-côté', *până la* 'jusque à' ajoutent des significations par rapport aux simples *sub* 'sous', *lângă* 'à-côté', *la* 'à'. À l'intérieur de cette catégorie de prépositions composées on distingue de la sorte, au premier abord, les prépositions principales, qui expriment la position dans l'espace ou le moment (la période) dans le temps: *în* 'en/dans', *la* 'à', *pe* 'sur', *sub* 'sous', *lângă* 'à-côté', *între* 'entre', etc. et les prépositions auxiliaires (NOTE: Du point de vue fonctionnel, ces prépositions sont similaires de la catégorie des 'formants aspectuels' dans la terminologie de B. Pottier (1962)), lesquelles – placées avant les principales – apportent des précisions en introduisant l'idée de direction, de point ou moment initial, respectivement final d'un mouvement ou d'une action en général; elles établissent ainsi des rapports sémantiquement différents de ceux exprimés par les prépositions principales: il s'agit en réalité de circonstances ou aspects des rapports spatiaux et temporels. Les prépositions auxiliaires sont: *de* 'de/dès/depuis', *pe* 'par', *până* 'jusque'».

² Notamment Graur (coord.) 1966.

- b. pour *pe* en position intermédiaire, comme dans *de pe lângă* 'de par à-côté': *pe* est un *specifier* de la préposition qui le suit et peut être omis.

Laura Vasiliu (1973, 357, n. 2) ajoute à ces combinaisons libres (*de la, pe sub...*) les formes agglutinées *din/dintru, dintre, dinspre, prin/printru, printre, peste*³ dans les situations où leur sens se laisse décomposer dans les deux éléments.

Ces combinaisons de prépositions ne représentent une particularité du roumain que du point de vue de leur obligativité:

4. *Vine de la piață. Iese din casă.*
Vient de à marché. Sort de + dans maison.
'Il vient du marché. Il sort de la maison.'
- 4'. **Vine de piață. *Iese de casă.*
Vient de marché. Sort de maison.

Elles sont également présentes, en tant que variantes optionnelles, dans toutes les langues romanes, où elles présentent la même structure: préposition dynamique initiale, médiane ou finale + préposition statique + Nom (ou adverbe spatio-temporel):

- it. 5. *Da dove me ne devo andare ? – Da sotto la mia finestra.* (Cassola)
De où m'en dois partir ? – De sous la ma fenêtre.
'D'où dois-je partir ? – D'en dessous de ma fenêtre'.
- port. 6. *O gato passou por baixo da mesa.*
Le chat passa par dessous de + la table.
'Le chat passa par dessous la table'.
- fr. 7. *Il alla jusque sous le pont.*

Plusieurs explications ont été proposées pour rendre compte de l'existence de ces combinaisons. Dans le domaine français, par exemple, les combinaisons *de derrière, par dessous...* ont été assimilées à des «locutions libres» par Grevisse (1988) et D. Laur (1991) ou à des «prépositions composées» par Borillo (1998). La tradition allemande (Gamillscheg 1957, Lang 1991) y voit par contre des cas où une préposition d'un type spécial détermine un Gprép. Enfin, cette détermination d'un Gprép a été considérée soit atypique (Frei 1929), soit générale (Guillet et Leclère 1992). Chez H. Frei (1929), on retrouve par exemple l'opinion selon laquelle ces structures Prép-Prép-N sont le résultat de l'ellipse d'un nom spatial général (comme *lieu, endroit, partie*) qui aurait constitué le régime de la première préposition et le régent du Gprép: *de sous X* proviendrait ainsi d'une construction *de la partie sous X*. À l'inverse, Guillet et Leclère (1992, p. 60) soutiennent qu'il faut voir dans tous les cas à côté de *de* et *par* une préposition statique sous-jacente: *sortir de la maison* devrait donc être rendu, en profondeur, par *sortir de dans la maison*. Par la suite, en structure superficielle, certaines de ces prépositions

³ Pour le statut de *peste* nous renvoyons à Cuniță 1999.

locatives s'effacent. Enfin, dans un travail récent (2003), K. Ilinski explique, dans une perspective guillaumienne, que dans ces combinaisons la préposition de gauche, la dynamique, neutralise sa «fonction translative», i.e. elle ne peut pas introduire directement un nom (*de derrière l'arbre*).

En résumant, on peut s'apercevoir que ces combinaisons ont été reconnues partout comme une propriété de certaines prépositions seulement, toujours les mêmes (*de, par, jusque*). En même temps, du fait que seules quelques combinaisons sont régulièrement attestées en français et dans les autres langues romanes, les interprétations tendent à en faire des cas atypiques, des exceptions.

Nous observerons également que toutes ces analyses, autant dans le domaine roumain que dans le domaine français, favorisent l'approche syntaxique, alors que les bases sémantiques du phénomène sont ignorées. Enfin, bien que ce phénomène de rencontre de deux prépositions soit partout reconnu comme une particularité des seules prépositions fr. *de, par, jusque*, roum. *de, pe, până*, aucune étude n'en cherche la cause dans la nature de ces mêmes prépositions.

1. UNE EXPLICATION SÉMANTIQUE DU PHÉNOMÈNE PAN-ROMAN

Notre premier but est de donner une caractérisation sémantique de ces trois prépositions dans tout le domaine roman. Pour ce faire, nous avons pris comme point de départ deux assertions. La première appartient à une longue tradition linguistique et concerne la caractérisation de la préposition comme mot de relation. De cette approche, nous avons retenu surtout l'aspect sémantique, suggéré dans G. Moignet (1974): en tant que mot de relation, la préposition apporte des éléments de sens et au terme A et au terme B. Malgré les critiques très pertinentes de J. Cervoni (1991, p. 125-126), cette approche de la préposition continue à être utilisée jusqu'à aujourd'hui et à être opératoire (Mélis 2003). Citons comme exemple la définition donnée par le *Dictionnaire de linguistique* de Dubois et al. 1994:

La préposition est un mot invariable qui a pour rôle de relier un constituant de la phrase à un autre constituant ou à la phrase toute entière,

ce qui est traditionnellement schématisé sous la forme A-r-B. Dans cette relation, la préposition a le rôle de modifier l'image mentale du terme B.

La seconde assertion concerne l'organisation du système prépositionnel en général. En effet, du point de vue du sens, les prépositions (ou plutôt les effets de sens spatiaux des prépositions) sont traditionnellement organisées en deux catégories (Laur 1991, Sablayrolles 1995, Borillo 1998), correspondant à une opposition conceptuelle (cf. entre autres Anderson 1971) entre localisation et direction:

- a. prépositions statiques (ou positionnelles, ou non marquées): *dans, sur...*;
- b. prépositions dynamiques (ou directionnelles): *de, par, parmi...*

Ces dernières, qui constituent l'objet de notre étude, sont définies en général comme une classe restreinte et marquée. Selon D. Laur (1993) et P. Sablayrolles (1995), elles combinent des propriétés spécifiques (comme la polarité) à des propriétés plus générales appartenant aux deux classes:

Elles [les prépositions directionnelles] combinent deux traits sémantiques: elles ont l'une des trois polarités aspectuelles (initiale, finale ou médiane) et décrivent en même temps une relation de localisation interne ou externe (*depuis* est à la fois initiale et interne puisqu'elle décrit le site comme le lieu initial à partir duquel la cible s'est déplacée, *jusqu'en* est à la fois finale et interne car elle décrit Ns [le nom site] comme le lieu final dans lequel se trouve Nc [le nom cible] après le déplacement). (Laur 1993: 50)

Les prépositions spatiales directionnelles indiquent, en plus d'une relation de localisation entre le mobile et le lieu de référence une indication de mouvement, puisqu'elles peuvent focaliser sur le début du déplacement – on dit alors qu'elles ont une valeur aspectuelle initiale – ou bien focaliser sur son déroulement – valeur aspectuelle médiane – ou encore focaliser sur sa fin – valeur finale. (Sablayrolles 1995: 383)

Mais quelles sont ces propriétés générales? Les analyses les plus approfondies concernent les prépositions statiques. De ces analyses il résulte qu'une fonction définitoire des prépositions spatiales est celle de configuration du site⁴. En d'autres mots, les instructions véhiculées par une préposition imposent à une entité une forme, en mettant en avant son intériorité vide (*en, dans*, par exemple) ou matérielle (*à travers*), une dimension «porteuse» (*sur*) ou un espace délimité par une surface (*sous*), etc. Les prépositions spatiales modifient donc conceptuellement leur terme B, en le transformant en lieu.

Le trait «configuration du site» n'est pas le seul, il est lié à un autre trait, la relation entre la cible et le site: une entité est configurée comme une intériorité par *dans* parce qu'elle doit servir dans une relation d'inclusion, une autre entité est configurée comme une surface (*sur*) parce qu'elle doit servir dans une relation de support. Cette relation cible – site est également notée par la préposition, ce qui fait que, en général, une préposition spatiale contient deux éléments de sens:

- a. la configuration du site;
- b. la relation cible – site.

Ainsi, en prenant comme exemple la préposition *sur* dans ses emplois spatiaux, telle qu'elle a été décrite par C. Vandeloise (1986), P. Dendale et W. De Mulder (1997), P. Cadiot (2002) et S.-N. Kwon-Pak (2000), on peut définir son site comme étant plus grand ou égal à la cible (par ailleurs, selon Dendale et De Mulder 1997, ceci est une caractéristique de toute préposition), en contact avec la cible et

⁴ Nous employons ici la terminologie de C. Vandeloise (1986): le *site* désigne le lieu rendu par le Gprép, la *cible* représente l'entité à localiser.

configuré comme une surface, même si au départ l'entité est uni-, bi- ou tridimensionnelle⁵, non limitée (Kwon-Pak 2000, par opposition à *par*).

Pour les prépositions *en* et *dans* (cf. Vandeloise 1986, Dendale et De Mulder 1997, Berthonneau 1999, Katz 2002), le site est un «contenant fonctionnel», c'est-à-dire il possède un espace intérieur limité matériellement pour *dans* ou conceptuellement pour *en*; leurs relations à la cible, en dehors des dimensions respectives, sont l'inclusion occasionnelle et strictement matérielle pour *dans*, l'inclusion durable et fonctionnelle pour *en*.

Enfin, la préposition «la plus vide» parmi les statiques, *à*, est dans ses emplois spatiaux un marqueur minimal, sans doute, mais nullement dépourvu de tout trait. En effet, il apparaît à la lumière des études qui lui ont été consacrées (Vandeloise 1988, Katz 2002, entre autres) que *à* note une relation de coïncidence spatiale fonctionnelle entre cible et site. Cependant, aucune étude n'a pu jusqu'ici évaluer la configuration induite par cette préposition: il paraît en effet que *à* n'intervient aucunement dans la configuration de l'entité, laissant à la relation cible – site le soin de préciser s'il s'agit d'inclusion, de proximité, de contact ou non, et par le biais de cette relation, de retenir dans le site la configuration nécessaire.

De la comparaison des prépositions statiques *sur*, *dans* d'une part, et *à* d'autre part, il apparaît de plus que, des deux charges sémantiques assumées par une préposition spatiale (la configuration du site et le rapport entre cible et site), la configuration est la moins importante (souvent redondante par rapport à la forme intrinsèque de l'entité), et ceci peut aller jusqu'à l'effacement de cette partie de sens, comme pour *à*, lorsque la relation cible – site devient la plus importante. Par contre, il n'existe pas de préposition française – ou en général romane – qui élimine la fonction relationnelle, celle-ci étant la raison même d'être d'une préposition en tant que «relateur».

Dans cette perspective, nous proposons de décrire les prépositions dynamiques simples fr. *de*, *par*, *jusque*, it. *di/da*, *per*, *fino*, roum. *de*, *pe*, *până* comme des prépositions qui ne présentent pas le trait «configuration du site».

En effet, si l'on observe, pour fr. *de* par exemple, les cas où il précède seul un nom, la configuration du site est déjà inscrite dans l'entité:

8. *Il retira ses gants du tiroir.* (site contenant)
9. *Le papier s'est décollé du mur.* (site surface)
10. *Il vient du marché.* (site du type espace non borné)

Les trois formes conceptuelles de site présentées ci-dessus (et les exemples peuvent être multipliés à l'infini) sont en fait dans la nature de l'entité de départ, elles ne sont pas le fait de la préposition *de*: un tiroir est normalement un contenant, un mur est normalement une surface, etc. Par contre, si une

⁵ Ce qui conduit justement P. Dendale et W. De Mulder (1997, p. 218-219) à identifier *sur* avec une configuration «tout sauf contenant», ceci étant le seul trait qui permet de l'opposer à *dans*.

configuration atypique (i.e. qui n'est pas propre à l'entité) est nécessaire, la préposition *de* sera suivie d'une préposition statique dont le rôle sera justement de configurer l'entité de départ:

11. *Le chat sortit de sous le lit. vs. Le chat sortit du lit.*

La préposition *de* n'est donc pas configurationnelle, elle laisse cette charge soit au contexte (connaissance pragmatique de la forme et de la fonction des diverses entités) soit au cotexte (une deuxième préposition).

Une première explication possible du phénomène est historique: ces combinaisons de deux prépositions, dont la première est initiale ou finale et la seconde est statique, sont attestées dès le latin populaire/tardif (cf. Hamp 1888, Sävborg 1941, Norberg 1944), en remplacement des marques classiques en voie de disparition (cas, préfixes verbaux...):

12. *ne... auferat te desuper facie terrae (Itala Deut. 6, 15)*
 ne... prenne te[Ac] de+sur face[Abl] terre[G]
 'qu'il ne t'enlève de la surface de la terre.'

Ces combinaisons deviennent en ancien français de vrais mots composés (13), puis par réanalyse elles deviennent des combinaisons libres (14) (cf. Papahagi 2002):

13. *Si tasta delez lui et ne la trouva pas (Chev. de la Tour, 6)*
 Alors il tâta à côté de lui et ne la trouva pas

14. *Le roy et la reyne se partent et de sur les galleries veirent les destriers (Saintré, 92)*
 Le roi et la reine se séparent et du haut des galleries voient les destriers

Une seconde explication possible fait appel à un principe, il est vrai assez intuitif, formulé par S. Svorou (1993), qui fait correspondre la quantité morphologique et la quantité sémantique d'un mot: plus le mot est complexe, plus il contient de traits sémantiques. Ce principe permettrait d'expliquer pourquoi seules les prépositions simples comme *de*, *par* ne sont pas configurationnelles, tandis que les formes complexes comme *à travers*, *parmi* le sont: la forme morphologique très réduite des premières ne leur permet pas d'assumer trois instructions de sens, à savoir configuration du site et relation cible – site (le propre de toute préposition spatiale) et une instruction particulière relative au mouvement et à la position initiale ou médiane. Dans cette situation, ces prépositions abandonnent au contexte ou au cotexte la charge sémantique la moins pertinente, celle qui ne leur est pas spécifique, à savoir la configuration du site.

Enfin, à ceci s'ajoute, comme signalé par F. Ciobanu (1959) pour le roumain, un effet de système des fr. *de*, *par* (roum. *de*, *pe*) avec *jusque* (roum. *până*), élément d'origine adverbiale et donc non configurationnel. Toutefois, ce dernier argument doit être utilisé avec précaution, car l'espagnol, langue qui ne possède pas d'élément adverbial pour signifier 'jusque', mais une vraie préposition, *hasta*, présente malgré tout des combinaisons libres de *de*, *desde*, *por*, *para* et même de *hasta* avec une préposition statique, et ceci avec des fréquences comparables aux constructions françaises:

15. *Voy hasta en casa.*

Vais jusque en maison.

'Je vais jusqu'à l'intérieur de la maison.'

Le phénomène pan-roman des combinaisons libres de deux prépositions, dont la première est dynamique et la seconde statique, est donc à expliquer par une particularité historique et sémantique des premières, à savoir qu'elles ne présentent pas la capacité de configurer leur site. La configuration du site est laissée à la charge de l'entité – site ou d'une autre préposition, statique.

2. SPÉCIFICITÉ DES PRÉPOSITIONS ROUMAINES *DE*, *PE*, *PÂNĂ*

Il reste toutefois que, parmi les langues romanes, le roumain est le seul à avoir généralisé ces combinaisons prépositionnelles, aujourd'hui obligatoires s'il faut exprimer un quelconque dynamisme. C'est probablement ce caractère obligatoire des combinaisons du type *de sub*, *pe la...* qui a conduit Dominte 1970 à parler de «prépositions auxiliaires».

2.1. L'ARGUMENT HISTORIQUE

En premier lieu, l'investigation diachronique permet de dégager, sinon une explication, du moins les prémisses de cette exception roumaine.

2.1.1. La préposition initiale *de*

En latin classique, trois prépositions simples notaient le point initial: *de*, *ex*, *ab*, qui se distinguaient par la configuration du site et la relation cible – site: *ab* notait un contact ou une proximité avec une surface, *ex* notait un espace intérieur, *de*, la plus «vide», notait un lieu supérieur ('du haut'). En latin populaire/tardif (cf. Väänänen 1967) seul subsiste *de* qui réunit les sens des trois prépositions du latin classique *ab*, *de*, *ex*.

Mais cette réunion des trois prépositions n'a pas eu lieu de la même manière à l'Ouest et à l'Est de la Roumanie. Tandis que le français *de* assume, selon le contexte (cf. aussi les exemples 4, 5 et 6 ci-dessus) le sens de *de*, de *ex* ou de *ab*, le *de* roumain a réuni les trois sens en éliminant les traits distinctifs, c'est-à-dire exactement les traits relatifs à la configuration du site. L'élimination du trait configuration du site dans *de* roumain devient évidente si l'on regarde les prépositions simples avec lesquelles se combine celui-ci: *în* dans la forme agglutinée *din* (donc exactement *ex*), *la* dans *de la* (équivalent de *ab*). Or, *de* français ne se combine jamais ni avec *en/dans*, ni avec *à*:

16. *Am plecat de la școală.*

Ai parti de à école.

'Je suis parti de l'école'.

17. *Je suis parti de l'école/ *de à l'école.*

De dacoroumain contient donc l'élément de sens commun aux trois prépositions latines, à savoir la notation du début d'un mouvement, mais il a éliminé les traits distinctifs, alors que *de* français (ou espagnol, ou italien) signifie tour à tour et en fonction du contexte, *de, ex* ou *ab*.

2.1.2. La préposition finale *până*

Ainsi que le signalait Ciobanu (1959), *până* provient d'un adverbe modifieur latin *paene*, adverbe libre en latin classique (cf. Touratier 1994) qui se fixe en latin populaire/tardif dans la seule combinaison avec les prépositions finales:

18. *Alexandriam petentes, reluctante austro paene in Syrtin inlati sumus.* (Sulp. Sev. *Dial.* II, 3.2.25)

Alexandrie[Ac] chercheant[N], contraire [Abl] vent du sud[Abl] jusque en Syrte[Ac] portés sommes.

'En voyageant vers Alexandrie, nous avons été portés par un vent du sud contraire jusqu'en Syrte.'

Până conserve de son origine adverbiale la propriété de ne pas configurer le site. Nous avons signalé ci-dessus le fait que *până* aurait pu favoriser, par un effet d'association, le comportement non configurationnel de *de* et de *pe*, mais qu'en aucun cas il n'a pu le provoquer à lui tout seul.

2.1.3. La préposition médiane *pe*

La situation historique de *pe* dans la triade *de – pe – până* est assez exceptionnelle. *Per*-bas latin ne pouvait pas, à la différence de *de, ex, in, ad*, etc. s'associer à une préposition statique ou à un adverbe/nom de lieu. La seule attestation de ce genre est présente dans les *Gloses de Reichenau*:

19. *Capitium tunice: id est per unde caput foris mittitur* (Gl. Reich. 304f)

Tête tunique[G]: c'est par où tête[N] dehors est mise.

'Le col de la tunique: c'est par où l'on sort la tête.'

et dans une locution tardive *per gyrum* (qui a été hérité dans la préposition *pregiur* du vieux roumain).

En ancien français (cf. Buridant 2000 et Fagard 2002), *par* ne se combine presque jamais avec des prépositions simples, mais uniquement avec des formes surcomposées devenues des adverbes ou des noms de lieu:

20. *Par dedavant lor sallent li archier.* (*Le Loh.* f° 37a)

Par-devant eux sautent les archers.

Ce n'est qu'à l'époque du français classique que *par* est plus ou moins associé à *de* et à *jusque*, et d'ailleurs de manière incomplète jusqu'à nos jours, i.e. *par* se combine plus rarement et avec moins de prépositions simples que *de* et *jusque*:

21. *Il est sorti de sous le lit.*

21'. *Il est passé sous le lit/ *par sous le lit.*

En face de cette situation, les formes agglutinées roumaines avec *pre* sont apparues (cf. Ivănescu 1980) à la même époque que les formes agglutinées avec *de*, entre le VIIe et le IXe siècle⁶. Il s'agit, comme pour *de*, de la combinaison avec *în/intru*, *între*, et probablement aussi avec les prépositions *la*, *sub*, *lângă*, *după*, ce qui témoigne du fait que *pre* était considéré comme non configurationnel, tout comme *de*:

22. *să-lu răpească elu deîn mijlocu de ei* (Cor Apost 23.10)

[morph conj] le ravisse il de+dans milieu de eux
'qu'il le ravisse d'entre eux'

23. *învățu voi între oameri și prîn case.* (CV 20.20)

enseigne[1ère ps] vous entre gens et par+dans maisons.
'J'enseigne, à vous, parmi les gens et dans les maisons'.

Entre le latin tardif, qui n'acceptait pas de manière conceptuelle (cf. Pottier 1962, Vincent 1999) une combinaison prépositionnelle impliquant *per*, et le vieux roumain qui présente une préposition *pre* parfaitement parallèle à *de*, il est impossible de dire ce qui a provoqué la mutation. Il n'en reste pas moins que cette assimilation – si assimilation il y a – de *pre* à *de* et *până* a eu lieu très tôt, de manière complète et dans la seule Romania orientale.

De ce bref aperçu diachronique on retiendra donc non pas une explication, mais plutôt un double tableau: d'une part le système bas latin des combinaisons/compositions prépositionnelles du type *desuper*, *ad supra*, etc. associées ou non aux combinaisons libres *paene ad*, *paene in...*, d'autre part le système roumain des combinaisons libres *de la – pe la – până la*, unique dans la Romania par sa régularité. Sur les voies qui ont conduit du premier au second on ne peut faire que des conjectures plus ou moins vraisemblables. Enfin, nous avons signalé ailleurs⁷ que ces deux tableaux représentent non seulement deux expressions langagières différentes d'une même image (celle du dynamisme spatial), mais surtout deux manières de représentation cognitive de cette image. C'est peut-être plus dans cette mutation conceptuelle qu'il faudra chercher les causes des transformations observées au niveau de la langue.

2.2. LA PLACE DE *DE*, *PE*, *PÂNĂ* PARMİ LES PREPOSITIONS DYNAMIQUES DU ROUMAIN ACTUEL

En comparant l'inventaire des prépositions dites «dynamiques» (Borillo 1998) du roumain d'une part, et du français, de l'espagnol ou de l'italien de l'autre,

⁶ La date d'apparition de ces formes agglutinées (*din*, *prin*, *prespre*, etc.) a été déduite par G. Ivănescu par la comparaison des dialectes et peut être sujette à caution, ce que nous n'essayons nullement de résoudre ici. Nous en retenons seulement que dès le début *pre* présente en roumain les mêmes combinaisons que *de*.

⁷ Papahagi 2005, III.1.

une remarque s'impose d'emblée: pour chacun des trois moments d'un mouvement – début, milieu et fin – le roumain ne possède qu'une seule préposition, alors que le français, par exemple, en possède plusieurs (sauf pour le final). Ainsi pour le début on a en roumain *de* et en français *de, dès, depuis, à partir de*. Pour le point médian⁸, le roumain possède le seul *pe*, si l'on laisse de côté le très rare *via*, alors que le français a *par, parmi, à travers*, et l'ancien et le moyen français connaissaient également *partout*, aujourd'hui adverbe.

En laissant de côté les prépositions initiales, dont la situation est un peu particulière, les prépositions médianes du français s'organisent et se distinguent entre elles par la forme qu'elles imposent au site, donc par la configuration⁹: *parmi* construit un site fait de plusieurs entités similaires, *à travers* crée un site massif, matériel. Or, en face du paradigme médian français constitué de trois termes, dont deux composés, *parmi* et *à travers*, le roumain ne possède qu'une préposition simple, *pe*. Ne pouvant pas assumer à elle seule toutes les configurations, elle n'en assume aucune, mais elle peut les représenter toutes dès lors qu'elle s'associe à une autre préposition, statique donc configurationnelle: *pe la, prin, peste, pe după...*

Cette explication par l'existence ou non d'un paradigme de prépositions se trouve renforcée si l'on compare la situation du roumain (ou de toutes les langues romanes) avec celle du latin classique ou mieux, avec celle de l'allemand et des langues germaniques en général. L'allemand, possédant comme le latin plusieurs prépositions simples pour chaque moment du mouvement (trois initiales *von, ab, aus*, plusieurs médianes *vor, durch, um...*, etc.), ces prépositions sont toutes configurationnelles par un effet de contraste. Par là, l'allemand ne présente pas de combinaison de deux prépositions, à l'exception de *bis*, qui est elle, seule représentante de son groupe, le final du mouvement.

Par ailleurs, l'allemand possède des marques spécifiques du dynamisme (opposition casuelle, particules *hin/her*, formants *-wärts...*), ce qui fait que cette tâche n'incombe jamais à la préposition. À l'inverse, les prépositions romanes assument le marquage du dynamisme et de la «polarité», ce qui, nous l'avons dit, peut constituer une raison de l'abandon de la fonction prépositionnelle de configuration du site.

3. CONCLUSION: SPÉCIFICITÉ SÉMANTIQUE DE *DE, PE, PÂNĂ*

Le but de la présente investigation était d'offrir une explication sémantique du comportement particulier des prépositions roumaines *de, pe* et *până*. Pour ce

⁸ Nous parlons ici du repère «médian interne» (cf. Laur 1991) i.e. des sites qui sont inclus dans un mouvement, pour les «médiens externes» (sites qui couvrent tout le mouvement) l'inventaire est égal en français et en roumain, mais ce repère ne participe pas au système conceptuel initial – médian – final: *de-a lungul, pe firul*, etc.

⁹ En effet, en tant qu'éléments récents dans le système, en tant que repères médians du mouvement (conceptuellement moins distincts que le début et la fin), les prépositions médianes françaises peuvent être configurationnelles au minimum.

faire, nous les avons replacées dans un contexte pan-roman d'une part, et d'autre part, nous les avons comparées aux prépositions dites «statiques» comme fr. *sur, dans*.

La comparaison romane nous a permis d'observer une similarité de comportement dans toutes les langues de la famille: ces trois prépositions peuvent déterminer des Gprép à préposition statique. Ce qui fait la particularité du roumain n'est que le fait que ces constructions à double préposition y sont obligatoires, alors que dans toutes les autres langues romanes elles sont facultatives et marquées.

Pour ce qui est donc de la possibilité généralement romane de combiner librement deux prépositions, dont la première est *de, pe* ou *până*, nous l'avons expliquée par une propriété sémantique de ces trois prépositions. En effet, à la différence des prépositions statiques qui contiennent deux instructions de sens – configuration du site et relation cible-site – les trois prépositions qui nous occupent ici ne possèdent pas le trait «configuration du site». Nous avons présenté ci-dessus quelques éléments d'explication pour l'absence de ce trait.

Une fois que ces trois prépositions ont pu être décrites comme non configurationnelles, la différence de comportement entre le roumain et les autres langues romanes doit être reformulée. Puisque les prépositions dynamiques françaises, espagnoles, etc. ne construisent pas leur site, c'est le contexte (le savoir partagé ou autre élément extérieur) ou le cotexte (une seconde préposition) qui s'en charge. En roumain, seul le cotexte peut assumer cette charge, au moyen d'une seconde préposition.

Enfin, nous avons proposé des éléments d'explication pour cette particularité roumaine: existence d'une seule préposition par groupe, le fait que ces prépositions sont morphologiquement réduites, etc. Il n'en reste pas moins que ce ne sont là que des débuts de réponse, qui demandent à être encore vérifiés dans une perspective typologique. Il faut notamment s'interroger si, en dehors de la famille romane, il existe d'autres langues ou groupes de langues qui présentent ces combinaisons libres de deux prépositions, et si oui, dans quelle mesure (combinaisons obligatoires ou facultatives) et à quels autres traits spécifiques de la/des langue(s) en question on peut rattacher cette propriété.

CONVENTIONS DE NOTATION

<i>Gprép</i> :	groupe prépositionnel
<i>N</i> :	nom
[<i>art</i>]:	note l'article défini enclitique lié du roumain
[<i>N, Ac, G, D</i>]:	note le cas du nom qui précède
[<i>morph.conj.</i>]:	note <i>să</i> , morphème du conjonctif (subjonctif) roumain
[<i>1ère ps</i>]:	note la personne du verbe quand la forme française est ambiguë

BIBLIOGRAPHIE

- Anderson 1971 = John M. Anderson, *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*, Cambridge University Press.
- Berthonneau 1999 = Anne-Marie Berthonneau, *Dans et dedans*, in „Revue de sémantique et de pragmatique”, VI, p. 30-42.
- Borillo 1998 = Andrée Borillo, *L'espace et son expression en français*, Paris, Ophrys.
- Buridant 2000 = Claude Buridant, *Grammaire nouvelle de l'ancien français*, Lille, SEDES.
- Cadiot 2002 = P. Cadiot, *Schémas et motifs en sémantique prépositionnelle: vers une description renouvelée des prépositions dites 'spatiales'*, in „Travaux de linguistique”, XLIV, Actes du Colloque PREP AN 2000, p. 9-24.
- Cervoni 1991 = Jean Cervoni, *La préposition. Étude sémantique et pragmatique*, Paris, Duculot.
- Ciobanu 1959 = Fulvia Ciobanu, *Remarques sur le mode de construction de la préposition până*, in *Recueil d'études romanes publiées à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne*, București, p. 31-40.
- Ciobanu 1961 = Fulvia Ciobanu, *Valorile prepozițiilor românești în construcție cu adverbele*, in *Studii de gramatică*, vol. III, p. 60-86.
- Ciompec 1985 = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, Editura Stiințifică și Enciclopedică.
- Coteanu, Wald (éds.) 1970 = I. Coteanu, L. Wald (éds.), *Sistemele limbii*, București, Editura Academiei Române.
- Cuniță 1999 = Alexandra Cuniță, *La préposition roumaine peste au carrefour des théories linguistiques*, in „Cahiers scientifiques de l'Université d'Artois”, XIII, p. 53-60.
- Dendale, De Mulder 1997 = P. Dendale, W. De Mulder, *Les traits et les emplois de la préposition sur*, in „Faits de langues”, IX, p. 211-220.
- Dominte 1970 = Constantin Dominte, *Exprimarea relațiilor spațiale și temporale prin prepoziții*, in Coteanu, Wald (éds.), 1970, p. 227-269.
- Dubois et al. 1994 = J. Dubois et al., *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Larousse.
- Fagard 2002 = B. Fagard, *Évolution sémantique des prépositions spatiales de l'ancien au moyen français*, in „Linguisticae Investigationes”, XXV, nr. 2, p. 311-338.
- Frei 1929 = H. Frei, *Grammaire des fautes*, Paris, Société Anonyme des Arts Graphiques de France.
- Gamillscheg 1957 = Ernst Gamillscheg, *Historische französische Grammatik*, Tübingen, M. Niemeyer.
- Graur (coord.) 1966 = Al. Graur (coord.), *Gramatica limbii române*, Editura Academiei Române.
- Guillet, Leclère 1992 = A. Guillet, C. Leclère, *La structure des phrases simples en français. 2. Constructions transitives locatives*, Genève – Paris, Droz.
- Hamp 1888, (rééd.) 1967 = Paul Hamp, *Die zusammengesetzten Präpositionen im Lateinischen*, in „Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik”, V, p. 321-367.
- Ilinski 2003 = Kirill Ilinski, *La préposition et son régime. Étude des cas atypiques*, Paris, H. Champion.
- Ivănescu 1980 = George Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea.
- Katz 2002 = Eva Katz, *Systématique de la triade à-en-dans*, in „Travaux de Linguistique”, XLIV, Actes du Colloque PREP AN 2000, p. 35-49.

- Kwon-Pak 2000 = Song-Nim, Kwon-Pak, *Par terre vs. sur le sol*, in „Revue de sémantique et de pragmatique”, VIII, p. 63-79.
- Lang 1991 = Jürgen Lang, *Die französischen Präpositionen. Funktion und Bedeutung*, Heidelberg, C. Winter.
- Laur 1991 = Dany Laur, *Sémantique du déplacement et de la localisation en français: une étude des verbes, des prépositions et de leurs relations dans la phrase simple*. Thèse de doctorat, Université Toulouse-Le Mirail.
- Laur 1993 = Dany Laur, *La relation entre le verbe et la préposition dans la sémantique du déplacement*, in „Langages”, CX, p. 67-84.
- Mélis 2003 = Ludo Mélis, *La préposition en français*, Paris, Ophrys.
- Moignet 1974 = Gérard Moignet, *Études de psycho-systématique française*, Paris, Klincksieck.
- Norberg 1944 = Dag Norberg, *Beiträge zur spätlateinischen Syntax*, Uppsala, Almqvist.
- Papahagi 2002 = Cristiana Papahagi, *L'opposition statique-dynamique dans la grammaticalisation de la préposition française de*, in „Linguisticae Investigationes”, XXV, nr. 2, p. 223-245.
- Papahagi 2005 = Cristiana Papahagi, *Les prépositions de la trajectoire en français et en roumain. Étude synchronique et diachronique*. Thèse de doctorat, Université Paris III.
- Pottier 1962 = Bernard Pottier, *Systématique des éléments de relation*, Paris, Klincksieck.
- Sablayrolles 1995 = P. Sablayrolles, *La sémantique spatio-temporelle des verbes de mouvement du français*. Thèse de doctorat, Toulouse Le Mirail.
- Sävborg 1941 = T. Sävborg, *Étude sur le rôle de la préposition de dans les expressions de lieu relatives en latin vulgaire et en ancien gallo-roman*, Uppsala, Lundquist.
- Svorou 1993 = S. Svorou, *The Grammar of Space*, Amsterdam, Benjamins.
- Touratier 1994 = C. Touratier, *Syntaxe latine*, Louvain-la-Neuve, Peeters.
- Väänänen 1967 = V. Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, Klincksieck.
- Vandeloise 1986 = Claude Vandeloise, *L'espace en français*, Paris, Seuil.
- Van Eeden 1988 = W. Van Eeden, *On Prepositions and Prepositional Phrases in Rumanian*, in „International Journal of Rumanian Studies”, VI, nr. 2, p. 93-105.
- Vasiliiu 1961 = Laura Vasiliiu, *Schiță de sistem al prepozițiilor limbii române*, in *Ștudii de gramatică*, III, Editura Academiei Române.
- Vasiliiu 1973 = Laura Vasiliiu, *O descriere a sensurilor locale ale prepozițiilor românești*, in SCL, IV, nr. 4, p. 357-390.
- Vincent 1999 = Nigel Vincent, *The Evolution of c-structure: Prepositions and PPs from Indo-European to Romance*, in „Linguistics”, XXXVII, nr. 6, p. 1111-1153.

ALTE REALIZĂRI ALE RELAȚIEI SINTACTICE DE COORDONARE. COORDONAREA CUMULATIVĂ ȘI CEA NEGATIVĂ

1. Deși recunoscută și admisă atât în studiile de lingvistică românească, cât și în lucrările de gramatică străine, relația de coordonare nu este abordată unitar din punctul de vedere al criteriilor de identificare. Faptul a determinat subcategorizarea ei în mai multe tipuri, al căror număr oscilează.

În afară de coordonarea copulativă, adversativă, conclusivă și disjunctivă, acceptate, cu unele rezerve, se opinează în favoarea existenței unor relații de coordonare alternativă, opozitivă, cauzală, de succesiune, apozitivă, considerate fie ca valori emfatiche ale celor tradiționale, fie ca tipuri specifice.

Coordonarea copulativă se stabilește între unitățile sintactice a căror informație semantică se asociază, fapt indicat formal prin relatoriile coordonatori copulativi (*și, iar, de*)¹ sau prin juxtapunerea asociată cu pauza și intonația. Termenii coordonați copulativ admit, în general, permutabilitatea și omisiunea, în condițiile respectării ordinii de succesiune a termenilor și ale menținerii relației prin cel puțin două unități sintactice.

În exemplul: „Ei au cântat din buciume și strune / Câte o rugăciune” (T. Arghezi, *Versuri*, p. 120), unitățile sintactice coordonate copulativ – *din buciume, (din) strune* – sunt interschimbabile, datorită posibilității de asociere prin informația lor semantică; omisiunea uneia dintre ele (*Ei au cântat din buciume Ø*) anulează relația, care presupune, în mod necesar, doi termeni. Pe scala nivelurilor unităților sintactice, relația de coordonare asociază intrapropozițional informația semantică a două sau mai multe părți de propoziție cu aceeași importanță. Exemplu: „Lelea cu coadele lungi / Și cu strungăreața-n dinți” (G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, I, p. 302).

Relatelele coordonatoare copulative articulează sensul asociativ a două propoziții cu importanță egală și la nivel intrafrastic. Exemplu:

„Atunce să naște păcatul de carele sânghur domnul Hristos grăiește *de zice* [...]” (Varlaam, *Opere*, p. 201).

¹ Teiuș, în *Coordonarea*, p. 108, include în clasa conectivelor copulative și conjuncția *dar*, argumentând cu texte regionale, în care însă conjuncția are conotație adversativă: „N-am lepădat haina, *da'* nici lacătul”; I. N. Bătea, în *Construcții*, p. 113-123, admite la subclasa conjuncțiilor copulative și relatelele *fie, sau, ori*, sub denumirea de pseudodisjunctive copulative. Această idee este reluarea unui punct de vedere mai vechi al autorului, exprimat în *Statutul*, p. 205-211.

La nivel intratextual, relația de coordonare copulativă asociază informația semantică a propozițiilor principale ale secvențelor-frază și, de aici, informația semantică a predicatelor acestora. Exemplu:

„Și plângi ... Și pe urmă iar plângi ... Și din nou se schimonosește fața” (M. Preda, M., II, p. 93).

Același rol semantic îl îndeplinește, în structura intrafrastică, și conjuncția *de*², factor coordonator specific variantei arhaice a limbii române și limbajului popular. Omonimia dintre *de* coordonator și *de* subordonator se dezambiguizează prin supralicitarea criteriului conținutului unităților sintactice intrate în raport. În exemplul: „Corb, corbișor, du-te la ăl izvor *de*-ți moaie aripioarele-n apă” (Ispirescu, *Opere*), conjuncția *de* asociază informația semantică a predicatelor celor două propoziții, realizate prin verbe la același mod. Comutarea relatorului *de* se poate realiza numai cu conjuncția copulativă și (... *du-te la izvor și-ți moaie* ...), în virtutea menținerii sensului specific al relației de coordonare copulativă. Comutarea aceleiași jonctiv cu conjuncția subordonatoare *să* are repercusiuni nu numai în privința categoriei gramaticale a modului verbului următor (... *du-te la ăl izvor să-ți moi*...), ci și în conținutul relației sintactice, prin posibilitatea omisiunii propoziției a doua, devenită astfel secundară. În cazul textelor aparținând stilului beletristic sau popular, dat fiind faptul că rolul primordial revine funcțiilor expresivă și poetică, norma literară nu mai modelează discursul, asigurând libertatea de selecție a mediatorilor relațiilor sintactice. Omonimia dintre conjuncția *de* – *coordonatoare sau subordonatoare* – se explică prin devierea de la modelul supraindividual și deplasarea în ceea ce se numește uzaj al normei.

Solidaritatea conținut – formă în realizarea relației de coordonare copulativă este, uneori, nonmanifestă, dacă avem în vedere includerea în clasa relatorilor copulativi a conjuncțiilor necorelative (*precum și, împreună cu, și cu, cu*) sau corelative (*atât ... cât și, nu numai ... cât și / ba și / dar și / ba mai și, nu numai că ... dar și / dar*). Relația sintactică realizată prin aceste conective a fost asimilată fie la relația de coordonare copulativă³, fie la relația de subordonare⁴. Având în vedere informația semantică a unor unități sintactice coordonate, ca în exemplul: „Poet al Italiei, *dar și* al omenirii întregi [...], va fi proslăvit cu drept de Italia întreagă” („Gândirea”, 1938, nr. 12, p. 209), se remarcă faptul că termenii concatenați nu se mai asociază, ci se însușează în varianta cumulului semantic. Omisiunea conjuncției *dar* – *Poet al Italiei Ø și al omenirii* – duce, prin conținutul nou actualizat, la relația de coordonare copulativă, însă, în contextul dat, *și* este adverb,

² Vezi Drăganu, *Conjuncțiile*, p. 226, unde autorul, argumentând textual, evidențiază valoarea coordonatoare copulativă a lui *de*; Iordan, LRC, p. 691; Graur, în *Pentru o sintaxă*, opinează pentru valoarea finală a conjuncției *de*.

³ GLR, II, p. 215; Drașoveanu, *Coordonarea*, p. 302-303; Goldiș, *Observații*, p. 89-96; Guțu Romalo, *Sintaxa*, p. 43; Dumistrăcel, *Influența*, p. 86; Mihăescu, *Aspecte*, p. 131; Teiuș, *Coordonarea*, p. 108; Irimia, *Sintaxa*, p. 229.

⁴ Ciobanu, *Cumulul și excepția*, p. 385; Crașoveanu, *Sunt circumstanțiale*, p. 147, 155.

substituibil prin *chiar* (...dar chiar al omenirii...). De asemenea, omisiunea lui *și* impune o relație sintactică de adversitate – *Poet al Italiei, dar Ø al omenirii...* –, ceea ce nu corespunde logicii interne a enunțului. Așadar, niciunul dintre cele două elemente nu este purtătorul exclusiv al relației sintactice⁵, fapt care le demonstrează coeziunea și statutul de relateme coordonatoare.

Conținutul global de cumulativitate se verifică și în cazul conectivelor corelative (*nu numai ... ci / dar / ba (mai) și, atât ... cât și*). În exemplul: *Mi-a dat nu numai mobila, ci și mașina*, omisiunea celor două adverbe, *numai și și*, modifică, din punctul de vedere al informației semantice, relația dintre cele două unități, implicate, în urma operațiilor de omisiune, într-un raport adversativ – *Mi-a dat nu mobila, ci mașina*. Rolul adverbelor *numai și și* în menținerea informației semantice a celor două unități relaționate este un argument în favoarea statutului lor de conjuncții corelative; elementele de esență care generează resemantizarea conjuncțiilor *dar și ci* sunt adverbele *numai și și*. Comutabilitatea lor cu zero validează mai precis coeziunea, ca în cazul conjuncțiilor corelative. Dacă adverbul *nu* este, în cazul relației de coordonare opozitivă, corelativul conjuncției *ci*, adverbele *numai și și* nu pot fi considerate exterioare joncțiunii⁶, deoarece raportul nu este, în cazul de față, de adversitate. Într-o ipostază controversată se află și unitățile sintactice coordonate prin relatorii *precum și, împreună cu, și cu, cu*, la care se are în vedere, pe de o parte, informația semantică, iar pe de altă parte calitatea acestor conective – de conjuncții coordonatoare sau de prepoziții. În exemplul *Permisul de conducere și cu buletinul să fie predate mâine*, comutabilitatea succesivă cu zero a celor două elemente – *și / cu (Permisul de conducere și Ø buletinul / Permisul de conducere Ø cu buletinul)* – translează spre relația de coordonare copulativă, asociind informația semantică a termenilor relaționați; raportându-ne însă la sensul general al contextului, intenția este de cumulare a conținuturilor lor semantice, ceea ce face indispensabilă coocurența acestora. Funcționarea exclusiv intrapropozițională a acestor relatori nu este un argument viabil al validării lor drept prepoziții. Spre deosebire de prepoziții, aceste conective pot însoți fiecare dintre cele două unități sintactice în condițiile interschimbabilității. În exemplul *Tata cu mama suferă de stomac*, conectivul *cu* este substituibil prin *și* sau poate exista în variație liberă cu pauza și intonația (aceeași posibilitate există în cazul relatorilor *precum și, împreună cu, și cu, cu* statut de conjuncții coordonatoare, dar care, de asemenea, nu au existență

⁵ Vezi Drașoveanu, *Teze*, p. 236, unde autorul consideră ca purtătoare exclusive ale relației de coordonare conjuncțiile *ci și dar*. În asemenea contexte lingvistice, în care *și* este ocurrent cu conective coordonatoare, împreună cu care formează o unitate (relevantă ca formă pentru tipul de relație sintactică), opinăm în favoarea statutului său de adverb de emfază (pentru alte puncte de vedere, vezi Ciompec, *Morfosintaxa*, p. 22, în care autoarea îl include în clasa semiadverbelor. Irimia, GLR, p. 296, integrează adverbul *și*, ocurrent în aceste poziții, în categoria modalizatorilor emfatici, „subliniind identitatea cu sine însuși a unui obiect”).

⁶ Drașoveanu, *Teze*, p. 237.

interpropozițională). Aceste aspecte stau în legătură cu caracterul neunitar al oricărei limbi istorice, care se prezintă ca un complex autoreglabil, în măsura în care „reglarea” operează și la nivelul ramificațiilor uzajului. În acest caz, considerăm că microsistemul relatorilor românești ar trebui revizuit în privința caracterului riguros impus conecțivelor coordonatoare⁷, prin luarea în considerare a uzajului normei, cuprinzând relatori cu distribuție (atât) intra-, (cât) și interpropozițională.

Identificarea statutului coordonator (conjuncțional) sau subordonator (prepozițional) al conecțivelor *precum și, împreună cu, și cu, cu* se realizează prin urmărirea acordului și a importanței unităților sintactice prefațate de acestea în cadrul nivelului căruia aparțin. Acordul la singular și posibilitatea omisiunii celui de-al doilea termen (*Tata împreună cu mama citește ziarul / Tata Ø citește ziarul*) fenomenalizează aceste conecțive ca prepoziții⁸.

În situația unităților sintactice relaționate prin conecțivele *nu numai că ... ci și / dar / dar și / ba și / ba mai și* se au în vedere nu atât sensurile informației lexicale, cât, mai ales, statutul morfologic al relatorilor. În exemplul: *Nu numai că nu făcea nici un spirit dar era mișcat când noi arătam interes bolnavului* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*, p. 50), omisiunea corelativului *nu numai că* afectează informația semantică a relației sintactice, indicând, contrar sensului general, o relație de adversitate. Regimul subordonator al conjuncției *că*, reclamând o anterioritate predicțională, ar demonstra reducerea unui raport de subordonare la unul de coordonare: *Nu numai că nu făcea nici un spirit, dar era mișcat ... / Nu se părea numai că nu făcea nici un spirit, dar era mișcat*. Având în vedere că, în structura de adâncime, construcția *nu numai că* nu își păstrează coeziunea, admitem că nu poate fi asimilată de clasa relatorilor coordonatori, datorită distribuției subordonatoare a lui *că*.

Echivocurile generate de informația semantică a termenilor relaționați fac dificilă ordonarea relatemelor într-un microsistem riguros articulat. În exemplul: „*Atât oratorul, cât și retorul și limbutul au darul vorbirii*” (T. Maiorescu, *Opere*, p. 164), unitățile sintactice relaționate⁹ au aceeași importanță în cadrul nivelului intrapropozițional, aspect motivat de acordul la plural cu predicatul. În linii generale, același conținut semantic cumulativ se poate exprima și prin contextul: *Pe lângă că nu este atent, mai și contestă valoarea operei*, în care unitățile relaționate au importanță redusă, prima dintre ele, care facilitează conotația cumulativă (*Pe lângă că nu este atent*), admitând comutabilitatea cu zero. În planul formei, distincțiile continuă, relația de subordonare fiind concretizată prin relatorul *pe lângă că*, al cărui ultim element component are o unică arie de distribuție –

⁷ Jordan, Robu, LRC, p. 526: „*Precum și* leagă numai propoziții subordonate sau părți de propoziție”, „*și cu* leagă părți de propoziție, o parte de propoziție subordonată de același tip sau două propoziții subordonate în relația sociativă sau instrumentală”.

⁸ Săteanu, *Subiect sau complement*, p. 113-121.

⁹ Mioara Avram, *Evoluția*, p. 202-209.

subordonatoare. Având în vedere conținutul noțional cumulativ al unităților sintactice relaționate prin conectivele *precum și, și cu, împreună cu, atât ... cât și, nu numai ... ci și / ba și / dar și /ba mai și*, importanța egală a termenilor conexați în cadrul nivelului căruia aparțin, considerăm că este oportun a se distinge această relație sintactică de cea de coordonare copulativă și a se organiza într-un tip aparte, ca relație de coordonare cumulativă.

În cadrul nivelurilor sintactice, relația de coordonare cumulativă se instituie: a) intrapropozițional. Exemplu: „Cele de felul întâi se numesc urbane, chiar când clădirile pentru care servituțile sunt instituite se vor afla *nu numai* în oraș, *dar și* la țară”. *Codul civil*, p. 62); b) intrafrastic. Exemplu: „...ăsta *nu numai* nu recunoștea pe nimeni, *dar* chiar zăcea” (M. Preda, *Moromeții*, II, p. 81).

Din punct de vedere logic, relația de coordonare copulativă – relație de asociere a două sau mai multe unități sintactice – presupune afirmarea unor realități obiective. Încadrarea la acest tip de relație sintactică a termenilor concatenați prin relatorii *nici ... nici* nu este validă¹⁰. În privința informației semantice, unitățile sintactice conexe prin *nici ... nici* se neagă reciproc, nici unul din termeni nefiind compatibil cu contextul. În exemplul *Nu am nici sentimentul trecutului, nici al viitorului, iar prezentul îmi pare o otravă* (E. Cioran, *Pe culmile*, p. 76), relația de negație reciprocă se realizează prin adverbele *nu și nici*, factori necesari pentru exprimarea în limba română literară a categoriei logice a negației. Dublarea adverbului *nici* facilitează transformarea logică a negației în afirmație: *Am și sentimentul trecutului și al viitorului*, actualizând relatelele substituite (*nici ... nici*) ca purtătoare concrete ale relației de coordonare, la care se asociază pauza și intonația. Eșantioanele de limbă veche revelează, însă, că reluarea negației a fost un proces câștigat în timp și că, paradoxal, nu forma negativă a verbului era necesară, ci adverbul negativ *nici*.

Exemple: „Au dzis Buhuș vistiernicul [...] *nice* să se gândească măriia-ta c-au venit cu vreun rău” (Miron Costin, LTM, p. 75);

„...însă prin taina care acmu în inimile noastre ascunsă stă, *nici* Lupul, *nici* altă jiganie știre să aibă” (Cantemir, O IV, p. 111).

Absența adverbului negativ *nu* la forma verbului exprimă faza apriorică a normei, aspectul uzual al limbajului, lipsit, inițial, de coerciția regulilor supraindividuale. În cazul textelor folclorice, frecvența eludare a formei negative a verbului va fi, dimpotrivă, o abatere de la normă, realizarea efectivă a acesteia prin variabilele contextuale ale uzajului¹¹. Exemplu: „Voi să vă duceți la jidane / Că acestea / Nici-s botezate / Nici-s încreștinate” (G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, II, p. 40). În virtutea categoriei logice a negației, termenii coordonați prin relatorii *nici ... nici* sunt reciproc și succesiv incompatibili cu contextul. În baza acestei succesiuni, acordul se realizează la singular, cu fiecare dintre cele două unități (*Nici mama, nici tata nu m-a certat / Nici mama nu m-a certat, nici tata nu*

¹⁰ GLR, I, 1963, p. 387; Iordan, Robu, LRC, p. 525; Dimitriu, GES, p. 128; Irimia, *Sintaxa*, p. 229; Mioara Avram, GPT, p. 222.

¹¹ Coșeriu, *Teoria*, p. 124.

m-a certat), iar relația se exprimă redundant, prin conectivele *nici...nici*, ori prin corelativile în structura cărora intră adverbul *nici – nu numai... dar nici/însă nici –*, la care se asociază pauza și intonația.

2. În ceea ce privește unitățile sintactice concatenate prin corelativile *nu numai că (să) ... dar nici nu*, considerăm că regimul subordonator al lui *că (să)*, presupunând o anterioritate predicțională, indică, de fapt, suprimarea unei relații de subordonare și transformarea într-o relație de coordonare. În structura de adâncime a enunțului *Nu numai că este indiferent, dar nici nu face eforturi de a părea altfel*, construcția *nu numai că* nu își păstrează coeziunea, impunând inserția unui verb predicativ (*nu se spune numai că*). În limitele acestui raționament, opinăm pentru excluderea sa de la clasa relatorilor coordonatori.

Relația indisolubilă dintre conectivul *nici* și adverbul negativ *nu* a generat interpretarea structurii *nici ... nici sau nu ... nici* ca morfem gramatical discontinuu¹² sau includerea în clasa relatorilor a negației *nu*¹³. Coeziunea dintre conectivul *nici* și adverbul *nu*, impusă de norma limbii literare, este expresia unei locuțiuni conjuncționale relative. Însă adverbul *nu* nu poate fi asimilat la microsistemul relatorilor, deoarece, *mutatis mutandis*, și forma afirmativă a verbului ar fi un posibil conectiv, realizat prin morfemul zero, ceea ce este, factual, o eroare de demonstrație.

Pentru concretizarea acestui tip de relație sintactică, elementul distinctiv și necesar este relatorul *nici*, reluat la fiecare dintre termenii coordonați, și nu adverbul *nu* (cum s-a văzut în textul de limbă veche sau folcloric). În exemplul: „[...]când va veni ea la căpătâiul nostru [...] nu vom fi *nici* mirați, *nici* speriați” (M. Preda, M. II, p. 134), omisiunea conectivului *nici* nu are repercusiuni asupra formei negative verbale (*nu vom fi mirați, speriați*), ci asupra formei relației sintactice, realizate numai prin pauza asociată cu intonația. Statutul de relator al lui *nici* nu poate fi contestat¹⁴, datorită coocurenței unei conjuncții coordonatoare. În exemplul: *El nu este nici prost și nici credincios*, conjuncția coordonatoare și asociază informația semantică a două unități sintactice negate, relația sintactică fiind de coordonare copulativă. Omisiunea conjuncției și transferă asupra lui *nici* (prezent la ambii termeni) calitatea de element relațional, relația sintactică exprimându-se redundant și prin pauză și intonație: *El nu este nici prost, nici credincios*. Dacă adverbul *nici* impune restricția de compatibilitate numai unui termen, nu se constituie ca relator coordonator, deoarece nu se satisface condiția coordonării – concatenarea a cel puțin două unități sintactice (exemplu: *Nici băiatul nu este grozav*). Ocurența conectivului *nici* numai la al doilea termen al relației sintactice se situează tot în limitele coordonării negative, datorită adverbului *nu* din structura verbului, perechea conjuncțională *nici* la primul termen fiind implicită: *Acum nu era vorba de el, nici de prietenii lui*.

¹² Harris, *Grammaire*, p. 166, 182, 208.

¹³ Enescu, *Analiza*, p. 821-830.

¹⁴ Drașoveanu, *Observații*, p. 28-30.

Admițând, ca argumente ale disertației despre relația sintactică, aflată, aici, în atenție, realizarea ei prin relatorii *nici... nici, nu numai ... dar nici / însă nici*, conexe cu pauza și intonația, precum și informația semantică negativă a unităților sintactice relaționate, considerăm oportună excluderea acesteia de la tipul de coordonare copulativă și constituirea unui tip special – relația de coordonare negativă. În nexurile sintactice, relația de coordonare negativă apare intrapropozițional – „Nimic nu mai vreau / Nu mai știu ce este / *Nici bine, nici rău*” (Anghel, Iosif, *Traduceri*, p. 301) și intrafrastic – „Noi nu mai suntem nici prieteni, nici dușmani, nu ne mai declarăm război, *nici nu ne mai împăcăm*” (Anghel, *În grădină*, p. 68).

BIBLIOGRAFIE

- Mioara Avram, *Evoluția* = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, Editura Academiei, 1960.
- Mioara Avram, GPT = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei, 1986.
- Bătea, *Statutul* = I. N. Bătea, *Statutul categorial al lui fie corelativ*, în LR, XXXVII, 1988, nr. 3, p. 205-211.
- Bătea, *Construcții* = I. N. Bătea, *Construcții pseudodisjunctive copulative. Prezentare generală*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 2, p. 113-123.
- Ciobanu, *Cumulul și excepția* = Fulvia Ciobanu, *Cu privire la construcțiile care exprimă cumulul și excepția*, în LR, XI, 1962, nr. 4, p. 375-386.
- Ciompec, *Morfosintaxa* = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, ESE, 1985.
- Coseriu, *Teoria* = Eugenio Coseriu, *Teoria del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Madrid, Gredos, 1973³.
- Crașoveanu, *Sunt circumstanțiale* = D. Crașoveanu, *Sunt circumstanțiale complementul opozițional, cumulativ și de excepție, precum și subordonatele corespunzătoare?*, în LR, XVIII, 1969, nr. 2, p. 147-155.
- Dimitriu, GES = C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iași, Editura Junimea, 1982.
- Dimitriu, *Tratat* = C. Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*, Iași, Institutul European, 1999.
- Drașoveanu, *Observații* = D. D. Drașoveanu, *Observații asupra cuvintelor relaționale*, în CL, XIII, 1968, nr. 1, p. 19-32.
- Drașoveanu, *Coordonarea* = D. D. Drașoveanu, *Coordonarea la nivel de propoziție sau la nivel de frază*, în LR, XIX, 1970, nr. 4, p. 302 ș. u.
- Drașoveanu, *Teze* = D. D. Drașoveanu, *Teze și anti-teze în sintaxa limbii române*, Cluj, Editura Clusium, 1997.
- Drăganu, *Conjuncțiile* = Nicolae Drăganu, *Conjuncțiile de și dacă (Un capitol de sintaxă românească)*, în DR, III, 1922-1923, p. 251-284.
- Dumistrăcel, *Influența* = S. Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, 1978.
- Enescu, *Analiza* = Gh. Enescu, *Analiza logică a conjuncțiilor în limba română*.
- Goldiș, *Observații* = Ana Goldiș, *Observații în legătură cu construcțiile calchiate franceze în cadrul raportului de coordonare*, în AUB, XIX, 1970, nr. 2, p. 89-96.
- GLR = *Gramatica limbii române*, vol. I, II, București, Editura Academiei Române, 1966.

- Graur, *Pentru o sintaxă* = Al. Graur, *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, în *Studii de gramatică*, I, 1956, București, Editura Academiei.
- Guțu Romalo, *Sintaxa* = Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, EDP, 1973.
- Harris, *Grammaire* = Zellig S. Harris, *Grammaire transformationnelle du française*, Paris, 1968.
- Iordan, LRC = I. Iordan, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului, 1956.
- Iordan, Robu, LRC = I. Iordan, Vl. Robu, *Limba română contemporană*, București, EDP, 1978.
- Irimia, *Sintaxa* = D. Irimia, *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa*, Iași, Editura Junimea, 1983.
- Irimia, GLR = D. Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom, 1997.
- Mihăescu, *Aspecte* = N. Mihăescu, *Aspecte lexicale și gramaticale ale românei literare*, București, 1978.
- Săteanu, *Subiect sau complement* = C. Săteanu, *Subiect sau complement sociativ?*, în *ȘtUBB*, IX, 1964, nr. 1.
- Teiuș, *Coordonarea* = Sabina Teiuș, *Coordonarea în vorbirea populară*, București, EȘE, 1980 ().

IZVOARE

- Anghel, *În grădină* = D. Anghel, *În grădină*, București, Ed. Tineretului, 1963.
- Anghel, Iosif, *Traduceri* = D. Anghel, Șt. O. Iosif, *Traduceri din Paul Verlaine*, București, BPT, 1903.
- Arghezi, *Versuri* = T. Arghezi, *Versuri*, București, Editura Minerva, 1980.
- Cantemir, O IV = Cantemir, *Opere* = D. Cantemir, *Opere, IV*, București, Editura Academiei, 1973.
- Cioran, *Pe culmile* = E. Cioran, *Pe culmile disperării*, București, Editura Humanitas, 1990.
- *** *Codul civil*, București, Ministerul Justiției, 1981.
- Miron Costin, LTM = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, Editura Minerva, 1979.
- Ispirescu, *Opere* = P. Ispirescu, *Opere*, București, Editura pentru Literatură, 1979.
- Maiorescu, *Opere* = T. Maiorescu, *Opere*, București, Editura Minerva, 1978.
- Camil Petrescu, *Ultima noapte* = Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, București, Editura Minerva, 1984.
- Preda, M. II = M. Preda, *Marele singuratic, II*, București, Editura Minerva, 1978.
- Preda, *Moromeții* = M. Preda, *Moromeții*, vol. II, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1967.
- G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare* = G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, I, II, București, Editura Minerva, 1982.
- Varlaam, *Opere* = Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva catihismului calvinesc*, București, Editura Minerva, 1984.
- Gh. Trandafir, *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, București, Editura Scrisul Românesc, 1982.
- E. Vasiliu, Golopenția Eretescu, S. *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, Editura Academiei, 1969.
- E. Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

PESTE VÂRFURI ȘI WANDRERS NACHTLIED: O LECTURĂ PARALELĂ*

Exegeții plasează definitivarea poeziei eminesciene *Peste vârfuri* (cu toate redactările ei) pe la 1876¹, ca și *Mai am un singur dor*²; între cele două poezii există mai multe asemănări, care ar îndreptăți o anumită lectură a celei dintâi. În interpretarea noastră vom recurge și la forme rămase în manuscris, întrucât, după cum spune Alain Guillerrou, nu știm dacă varianta publicată de Maiorescu ar fi fost cea aleasă de poet, dacă ar fi avut posibilitatea de opțiune³. Reproducem textul:

*Peste vârfuri trece lună,
Codru-și bate frunza lin,
Dintre ramuri de arin
Melancolic cornul sună.*

*Mai departe, mai departe,
Mai încet, tot mai încet,
Sufletu-mi nemângâiet
Îndulcind cu dor de moarte.*

*De ce taci, când fermecată
Inima-mi spre tine-ntorn?
Mai suna-vei dulce corn,
Pentru mine vreodată?⁴*

Preponderent ni se pare în *Peste vârfuri* caracterul elegiac; în peisajul dominat de lună, a cărui seninătate este exprimată explicit de o mișcare domoală (*Codru-și bate frunza lin*), verbul ales, presupunând o translație de la însuflețit la

* Comunicare prezentată sub titlul *Mihai Eminescu, Peste vârfuri – o lectură paralelă*, la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” (18 ianuarie 2002).

¹ Cf. Perpessicius, în *Mihai Eminescu, Opere*, [vol.] III: *Note și variante. De la Doina la Kamadeva*. Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Fundația Regelui Mihai I, 1944, p. 174.

² Cf. A. Guillerrou, *Geneza interioară a poeziilor lui Eminescu*. Cu un cuvânt al autorului către cititorii români. Traducere de Gh. Bulgăr și Gabriel Pârvan, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 496.

³ A. Guillerrou, *op. cit.*, p. 499.

⁴ Mihai Eminescu, *Opere*. Ediție critică îngrijită de Perpessicius, [vol.] I: *Poezii tipărite în timpul vieții*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1939, p. 206.

nênsuflețit, transmite totuși o oarecare tensiune (*a se bate* pentru ‘a se lovi repetat’, ‘a se clătina’⁵, înrudit, etimologic, cu *a se zbate*), atenuată imediat prin determinare. O anume tristețe este reverberată asupra întregului tablou al nopții calme, aflându-și ecoul în sunetul *melancolic* al cornului, dar adâncimea sentimentului se vădește abia prin *dorul de moarte*, alinător, moartea fiind imaginată ca un liman de liniște (*Sufletul nemângâiet / Liniștind cu dor de moarte*, după cum sună una dintre variante). Cauza suferinței sufletești rămâne obscură, poate o reminiscență a „stinsului amor” pentru Veronica Micle⁶, însă, pe bună dreptate, afirmă Rosa Del Conte: „Nu femeii, respinsă și adorată, bine mereu așteptat și mereu pierdut, îi va oferi Eminescu cel mai înalt și mai pur cuvânt liric al său”⁷. Versurile care trec la persoana a doua (*De ce taci, când fermecată / Inima-mi spre tine-ntorn*) nu se adresează iubitei (după cum se consideră uneori, insistându-se asupra caracterului erotic al poeziei⁸), ci trebuie citite în legătură nemijlocită cu versurile precedente și cu ultima strofă luată în întregime, ultimele două versuri fiind tot la persoana a doua; nimic nu ne îndreptățește să credem că destinatarul se schimbă în cuprinsul strofei: *Dintre ramuri de arin / Melancolic cornul sună. / Mai departe, mai departe, / Mai încet, tot mai încet, / Sufletu-mi nemângâiet / Îndulcind cu dor de moarte. // De ce taci, când fermecată / Inima-mi spre tine-ntorn? / Mai suna-vei dulce corn, / Pentru mine vreodată?* Sunetele cornului se aud din ce în ce mai slab, până se sting cu totul, de aici decurge întrebarea *De ce taci* [...]. Ideea „dorului de moarte” continuă cu o întrebare al cărei sens poate fi interpretat ca o interogație implicită asupra răgazului rămas din propria-i viață: dacă va mai ajunge să audă iarăși sunetul mângâietor, concludentă fiind aici formularea *Mai suna-vei [...] pentru mine vreodată?* – căci „dulcele corn” va mai suna, desigur, și alteori în codri⁹. Gândul morții este acceptat de poet cu aceeași seninătate ca în poezia *Mai am un singur dor*.

⁵ Cf. DA, s. v. *bate*.

⁶ Poezia *Peste vârfuri* „nu este mai puțin o pură poveste de iubire, unul dintre acele filtruri de dragoste în care s-au topit și descântat, până la cea mai castă expresie, toate înfiorările inimii, într-o vreme când romanul, și agitat și patetic de o viață întreagă, al iubirii lui pentru Veronica Micle era încă la întâiele pagini” (Perpessicius, *loc. cit.*).

⁷ Rosa Del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*. Ediție îngrijită, traducere și prefață de Marian Papahagi. Cuvânt înainte de Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Postfață de Mircea Eliade. Cu un cuvânt înainte pentru ediția românească de Rosa Del Conte, Cluj, Editura Dacia, 1990, p. 230.

⁸ Cf. V. P. Stancu, *La poétique des variantes: Peste vârfuri et Odă (în metru antic)*, în *Atti del Convegno internazionale „Mihai Eminescu”*, Venezia, 18–20 maggio 2000, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001, p. 122; Irina Andone, *Iarăși și iarăși „Peste vârfuri”*, în „Revista română”, Iași, IV, 1998, nr. 1, p. 5.

⁹ Ștefan Munteanu descifrează în ultimele versuri la viitor, cu inversiunea devenită marcă a incertitudinii, o proiectare a meditației „sub forma dorinței și a așteptării, adică a reîntâlnirii cu farmecul ei, dincolo de clipa de față” (*Stil și expresivitate poetică*, București, Editura Științifică, 1972, p. 227).

În sprijinul demonstrației noastre ar veni, poate, asemănarea frapantă cu poezia lui Johann Wolfgang Goethe *Wandrers Nachtlied* (în traducere, *Cântecul de noapte al călătorului*). Dar, în prealabil, ne vom referi pe scurt la unele aspecte ale relației eminesciene cu literatura germană, de altfel foarte mult cercetată¹⁰.

„N-avem știri prea multe despre lecturile sale germane, care, ajutate de o istorie a literaturii, trebuie să fi fost largi și sănătoase, întemeiate mai cu seamă pe câțiva poeți mari (Schiller, Goethe, Heine, Lenau)”, spunea G. Călinescu¹¹, iar mai departe: „Frânturi de traduceri din *Torquato Tasso, Westöstlicher Diwan* arată întinderea cunoștințelor sale din Goethe, pe care, nici vorbă, îl citise în întregime”¹². Pentru Călinescu, „tot goethean este și neptunismul [...] propriu întregii opere a lui Eminescu, până la *Mai am un singur dor*”, cu lună, codru și mare¹³, însă operele de care se ocupă în căutarea asemănarilor și a surselor de inspirație sunt, mai cu seamă, piesele *Clavigo, Iphigenie auf Tauris*, dar, în primul rând, *Faust*. În ceea ce privește romantismul german, nu e poate lipsit de interes să reamintim faptul că celebra culegere de poezii populare, editată de Achim von Arnim și Clemens Brentano, reprezentanți ai grupului de la Heidelberg, se intitula *Cornul fermecat al băiatului (Des Knaben Wunderhorn)*¹⁴. Influența „romantismului timpuriu” asupra lui Eminescu a fost cercetată amănunțit, numele de referință fiind Novalis și Ludwig Tieck. Nici „clasicistul” Goethe nu a rămas în afara sferei romantice, printr-o legătură de reciprocitate¹⁵.

În ceea ce privește poezia lirică a lui Goethe la care ne referim, vom începe prin citarea ei integrală:

*Über allen Gipfeln
Ist Ruh',
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch;
Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch*¹⁶.

¹⁰ Cf. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu și romantismul german*, București, Editura Eminescu, 1996.

¹¹ G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, [vol.] I. *Descrierea operei. Cultura. Eminescu în timp și spațiu*, [București], Editura pentru Literatură, 1969, 435.

¹² *Ibidem*, 409.

¹³ *Ibidem*, 410; observație făcută în contextul comentării poemului dramatic *Mureșanu*.

¹⁴ Cf. J. Livescu, *Considerații asupra romantismului german*, în *Romantismul românesc și romantismul european*, București, 1970, p. 61–62.

¹⁵ „Goethe n-a fost exclusiv «olimpian», nici din creația lui Eminescu nu e total absent olimpianismul [...] și nu lipsesc noile atitudini clasiciste” (I. Roman, *Ecouri goetheene în literatura română*, București, Editura Minerva, 1980, p. 156).

¹⁶ *Goethes Werke. Unter Mitwirkung mehrerer Fachgelehrter herausgegeben von Prof. Dr. Karl Heinemann. Kritisch durchgesehene und erläuterte Ausgabe. 1. Band. Bearbeitet von Dr. Karl Heinemann, Leipzig și Viena, Bibliographisches Institut, [f. a.], p. 62.*

Încercăm o traducere cât mai apropiată de original: *Peste toate vârfulile / Este liniște, / În toate creștetele copacilor / Simți / Abia o adiere; / Păsărelele tac în pădure. / Așteaptă numai, curând / Te vei liniști și tu; în traducere artistică: Peste culmile toate / Tăcere; / Prin crengi nemișcate / O adiere / Pâlpâie-abia; / Și pasărea tace-n pădure. / Îndată, ușure / Pacea și tu vei afla*¹⁷.

Apropierea dintre cele două poezii era sesizată de Ștefan Munteanu, sub raportul concentrării lor și al atmosferei lirice¹⁸, ceea ce ne îndreptățește să credem că nu am forțat comparația cu lirica bardului german. Similitudinile merită o examinare mai aprofundată.

Simplitatea poeziei lui Goethe este desăvârșită: nici un adjectiv calificativ, nici un epitet, o singură figură de stil, repetiția la distanță a două cuvinte cu aceeași rădăcină: *die Ruhe* 'odihnă, pace, liniște, repaus' și *ruhen* 'a se odihni; a dormi', care face legătura între natură și om. Farmecul decurge în primul rând din legănarea melodică a versurilor și din repartizarea accentelor din text asupra unor vocale cu rezonanță gravă, profundă, uneori perfect simetrice, sub accent, în cuvintele esențiale: *Über allen Gipfeln / Ist Ruh' / In allen Wipfeln / Spürest du / Kaum einen Hauch; / Die Vögelein schweigen im Walde. / Warte nur, balde / Ruhest du auch*. Metrica este variată:

- U - U - U
 U -
 U - U - U
 - U -
 U - U -
 U - U U - U U - U
 - U U - U
 - U U -

Versurile scurte valorifică o rimă complicată, versurile 1 - 3, 2 - 4, 6 - 7 și unificatoare, 5 - 8. Sub aspect sonor, versurile impresionează prin melodia rezultată din distribuția sunetelor și variația prozodică.

Efectul general al aspectului sonor este un sentiment de melancolie îngemănat cu serenitate, într-un cadru natural stăpânit de o liniște deplină, iar dorința proprie de liniște *ar putea fi* interpretată ca deplina împăcare cu apropierea morții, prin ambiguitatea expresiei, de altfel atenuată, *ruhen* 'a se odihni, a se liniști'. Trebuie să recunoaștem și cu acest prilej cât de adecvată este caracterizarea: „Goethe a însemnat momentul extraordinar al ruperii zăgazurilor simțirii, al trecerii dincolo de stânenitorul prag rațional, înspre fântânile acoperite cu taină ale sufletului, înspre sursele lirismului blocate în secolele de dominație

¹⁷ Goethe, *Poezii*. În românește de Maria Banuș, București, Editura Tineretului, 1957, p. 45.

¹⁸ Șt. Muntenu, *op. cit.*, p. 229.

clasicistă ce precedaseră”¹⁹. Luând separat al doilea text intitulat *Wandrers Nachtlied* (cel citat mai sus, *Ein gleiches*), cititorul poate fi tentat să inducă în versurile goetheene echivalența odihnă – moarte; în privința aceasta, primul text este mai explicit asupra stării de spirit sub imperiul căreia a scris această poezie, îndepărtându-se în mod sensibil de resorturile intime ale poeziei lui Eminescu: *Der du von dem Himmel bist, / Alles Leid und Schmerzen stillest, / Den, der doppelt elend ist, / Doppelt mit Erquickung füllest, / Ach, ich bin des Treibens müde! / Was soll all der Schmerz und Lust? / Süßer Friede, / Komm, ach komm in meine Brust!*²⁰. În traducere literală: *Tu, care ești din ceruri, / Liniștești orice suferință și dureri, / Pe acela care de două ori este nenorocit / De două ori îl umpli cu desfătare, / Ah, sunt obosit de agitație! / La ce bun toată suferința și plăcerea? / Dulce odihnă, / Vino, ah vino în pieptul meu! Și totuși: „Pentru Goethe, sublimul nu este ceva diferit în esență de idilic; doar gradul expansiunii sale sufletești deosebește Cântecul de noapte al drumețului de Ganimede. [...] Poetul se biziue pe amplitudinea simțurilor sale, care-l face capabil să confere, cu propria-i respirație, prezență actuală infinitului. La fel, eternitatea nu e pentru el ceva opus, constând în anularea clipei: clipa reprezintă miezul, sensul intim al veșniciei”*²¹.

Fără dubiu, lui Eminescu îi era foarte cunoscută această poezie, iar cel de al doilea text, prin simplitatea și melodia versurilor, se insinuează pentru totdeauna în mintea cititorului. Regăsim în textul eminescian cuvinte sau îmbinări cu același sens: *vârfuri* (*Gipfeln*); în loc de *Peste toate vârfurile* găsim celebrul *Peste vârfuri*, iar versurilor *În toate creștetele copacilor / Simți / Abia o adiere* le corespunde *Codru-și bate frunza lin*; apoi *a tăcea* (*schweigen*), *a liniști* (*Liniștind cu dor de moarte*) din varianta postumă, sinonim cu *ruhen*; regăsim și persoana a doua, care la Goethe este o adresare către cel ce trăiește o asemenea stare (acel *du* generic), poate cititorul versurilor, poate el însuși fiind cel îndemnat să mai aștepte, căci se va odihni curând, asemenea întregii naturi.

O altă asemănare o constituie economia de mijloace: epitetele sunt puține, unele adverbiale (*lin*, *melancolic*), altele adjectivale (*nemângâiet*, *fermecată*), dintre care *dulce* realizează cu verbul metaforic *a îndulci*, din forma antumă, aceeași figură etimologică de stil ca și la Goethe *die Ruhe – ruhen*. Tot la Ștefan Munteanu găsim o analiză detaliată a tuturor aspectelor formale din poezia *Peste vârfuri*, pentru a conchide: „Cadența versurilor, desfășurată lent, și varietatea ritmului, asociată cu momentele lirice, determină curgerea melodioasă a frazelor [...]. Procedeele stilistice își au izvorul în această trăire a sentimentului de beatitudine dureroasă, identificată cu aspirația spre starea de neființă”²².

¹⁹ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *op. cit.*, p. 58.

²⁰ *Goethes Werke...*, p. 62.

²¹ F. Gundolf, *Goethe*. Traducere, prefață, tabel cronologic, note și indici de Ion Roman, București, Editura Minerva, 1971, vol. I, p. 197–198.

²² Ștefan Munteanu, *op. cit.*, p. 234.

Wandrer's Nachtlied este o poezie de tinerețe a patriarhului poeziei germane, Goethe fiind abia trecut atunci de treizeci de ani. Se spune că acel text *Eine andere* a fost notat într-o noapte de septembrie 1780 pe scândura unui perete de cabană. Dacă au fost create în asemenea condiții, versurile au fost improvizate într-un moment de har. Prin contrast, după cum arată numeroasele variante încercate de Eminescu, *Peste vârfuri* a rezultat în urma unui travaliu îndelung, în căutarea formei perfecte.

Interesul acestui demers nu a fost identificarea unor asemănări pentru a demonstra o influență goetheeană asupra lui Mihai Eminescu, decât poate vagi reminiscențe, ci întâlnirea într-un spațiu de vibrantă sensibilitate poetică a două spirite care și-au dominat, fiecare, epoca.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21*

ALTER-UL NEALIENANT ȘI ACCEDEREA LA IDENTITATE SAU DESPRE FIINȚARE ÎN POEMUL EMINESCIAN *MELANCOLIE*

Mircea Eliade, cercetând în mod special noțiunea eternei întoarceri în mitologia societăților tradiționale, vedea în miturile lunare tocmai reprezentarea acelei năzuințe a omului de a restabili în ritualuri starea lumii primordiale: „Putem observa că ceea ce domină toate aceste concepții cosmico-mitologice lunare este întoarcerea ciclică a ceea ce a fost mai înainte”¹.

Dubla investire a Lunii din poemul *Melancolie* poate fi și este o regresie numenală în natura androgină, dar și o dualitate fenomenală, maternă prin feminitatea morții, ca eternitate, pe de o parte, și dominatoare prin somnul masculin, închis în mausoleul ceresc, ca un rege „adorat și dulce”. Sugestia din mitul românesc, prin schimbarea sexului Lunii², vara feminin, iarna masculin, ar putea sprijini judicioasa exegeză a lui Dan C. Mihăilescu, întemeiată pe dimensiunea existențială a cauzalității selenare, „pe legătura organică dintre astralitatea în continuă devenire în cadrul aceluiași cerc și corporalitatea umană ajunsă la conștiința avatarului”; energia selenară este cea care potențează „urcarea în amonte pe apele subconștientului [...] cu un *dor organic după matricea existențială originară*” (s. n.)³. În schimb, analiza lui Ion Negoïtescu, cu concluzia ei dramatică și dusă la extrem („Nu e spleen de noapte [...], nici infuziunea aburului morbid care înmoaie și înfrigurează, ci melancolia fundamentală și tragică, torpoarea de gheață a singurătății”⁴), rămâne cu totul „exterioară” substanței semantic-poetice a poemului *Melancolie* și mai ales sugestiilor din simbolistica duală a astrului mort, care în acest text devine nucleu semantic profund, modificând adânc înțelesul suprafeței textuale.

Acest poem îmi reține atenția nu numai din cauza limpezirii simbolisticii existențiale a Lunii, înglobând contrariile Ființei și cele ale *alter*-ului eminescian, care dezvăluie aici acea stare de totală uitare de sine, ca o cufundare în Unitatea primordială a Ființei⁵, ci și din posibila lui încadrare în ceea ce am numit metafora

¹ Mircea Eliade, *Le Mythe de l'Éternel Retour*, Paris, Payot, 1949, p. 133.

² Ion Taloș, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 85.

³ Dan C. Mihăilescu, *Perspective eminesciene*, București, Editura Cartea Românească, 1982, p. 164, 165.

⁴ Ion Negoïtescu, *Poezia lui Eminescu*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 131.

⁵ „De mă uitam răpit pe mine însumi” este un vers din postuma *O, n!lepciune, ai aripi de ceară*.

obsedantă a luminii de lună, asociată cu cântecul cornului melancolic, uneori și el „plin de jale”. Evident, nu este, din punct de vedere textual, un exemplu tipic, metafora cornului fiind substituită, în acest poem, de „muzica” stranie a clopotniței ce trosnește, a izbiturilor de toacă, a vaierului propagat din arama lovită de aripa unui demon străveziu. Este, într-adevăr, un întreg arsenal romantic al sunetelor, care se acordează cu biserica-n ruină și cu țintirimul singuratic, degajând, deznădăjduitor, toată atmosfera de criză a plictisului interior, acutizat în pustiul inimii. Finalul poemului, ancorat în simbolistica profundă a Lunii, aduce, în mod triumfător, o schimbare de atmosferă, anulând cu totul „durerile” dinăuntrul sinelui, care sunt depășite într-o uitare de sine alinătoare, în conștiința *alter*-ului, chiar mai mult, transgresate într-o detașare plină de liniște, în acea bănuită, presimțită pace originară, din perspectiva căreia poate apărea „râsul”: „Cine-i acel ce-mi spune povestea pe de rost / De-mi țin la el urechea – și rîd de câte-ascult / Ca de dureri străine? ... Parc-am murit demult” (s. n.). Nu este nicidecum o viziune „ce se devorează pe sine”, „cenușa neantului rămânând viziune pură, goală în sine”⁶, cum crede I. Negoïtescu, ci viziune a sufletului universal, care, fulgurant, își dezvăluie unitatea și împăcarea de sine originară sub forma *alter*-ului și căruia durerile „micului eu” nu pot decât să-i pară „străine”. Cu atât mai puțin avem de a face cu „percepția halucinatorie a unui eu bolnav, care contaminează universul cu propria-i agonie”⁷, deși este vorba de o „melancolie” a înstrăinării de propria-i lume, de propriu-i trecut, ceea ce nu este necesarmente alienant, ci poate fi o stare dătătoare de eliberatoare detașare. Dar sensul acestei contemplări a desprinderii de sine nu e colorat cu torpoarea și întunericul singurătății, chiar dacă în poem plutește oboseala. De altfel, chiar titlul poemului avertizează asupra unui fundal de simțire ambiguu, întrucât „Există în melancolie o structurală ambiguitate”⁸.

Transgresarea limbii fenomenale înspre limba esențială⁹ are în poemul *Melancolie* o experiență textuală relevantă și relevabilă în mod foarte expresiv prin cele două delimitări textuale ale începutului și sfârșitului, respectiv primul și ultimele versuri. Circuitul sensului din semantica de adâncime poate fi pus în evidență de chiar primul și ultimele cuvinte „Părea [...] de mult”, care semnalizează o îndepărtare semnificativă de acutizările suferinței, de melancolia terifiantă, detașare fie în timp (*de mult*), fie în conștiința desprinderii de realitate, chiar și de realitatea sinelui „Părea că printre nouri [...] Parc-am murit”. Acest punct de vedere mi-a fost indus din retroanaliza semantică a întregului text, dar trebuie să arăt că o atare perspectivă de analiză mi-a fost sugerată și de aplicarea dimensiunilor structurii fonosemantice pe care Dumitru Irimia o face prin

⁶ Ion Negoïtescu, *op. cit.*, p. 132.

⁷ Ioana Em. Petrescu, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, București, Editura Minerva, 1978, p. 59.

⁸ Andrei Pleșu, *Pitoresc și melancolie*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 66.

⁹ „Eminescu scava all'interno della parola, per arrivare allo strato più profondo della lingua, tramite il quale si possa entrare in comunicazione con il strato profondo dell'Essere”, demonstrează Dumitru Irimia în comunicarea *Il linguaggio poetico di Eminescu: dalla lingua fenomenale alla lingua essenziale*, în *Eminescu – 2000. Atti del Convegno Internazionale Mihai Eminescu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001, p. 48.

exemplul¹⁰ primului vers din poem: *Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă*. Se evidențiază astfel un model insolit de oximoron în tensiunea căruia se implică dimensiunea fonică și cea semantică, construcția întregă generând, în mod expresiv, o succesiune: „*Ossimoro* > apertura < > chiusura (*s-a fost deschis*) > *apertura*: suono e senso (*poartă*) da una forza particolare all'immaginario visivo e allo stesso tempo genera, fin dall'inizio, uno stato di tensione che andra ad approfondirsi sempre di più fino alla coscienza drammatica della scissione del proprio Io: *Cine-i acel ce-mi spune povestea pe de rost?* Lo sviluppare dell'immaginario mitico passa prima di tutto discretamente per un campo governato dal principio musicale, il quale si assume la funzione di trascendere tanto la corporalità sonora dell'espressione quanto i confini tracciati dal contenuto lessicale alla semantica profonda, «imprigionata» nelle parole”¹¹. Semantica profundă „încarcerată” în cuvinte.

Inducerea tensiunii dintru începutul poemului este surprinsă cu multă finețe, ca și conștiința sciziunii eului, din final. Numai că în arealul mentalității, aflat în fondul de gândire care se derulează în acest poem, adică în discursul lui mental, nu vom găsi prevalarea dramatismului sciziunii, ci mai curând o detașare senină, proprie mentalității orientale, mai precis doctrinei upanișadice, conform căreia ființa Totului și ființa sinelui sunt identice, având corelativă așa-numita indistinție a eurilor. Chiar dacă n-am apela la o relectură prin prisma unei semiotici a mentalităților, cum am încercat recent¹², în care se impune reconsiderarea semnificației finalului, conținutul semantic profund „încarcerat”, mai cu seamă în semnele poetice ale revelației din sfârșitul poemului, conduce la o interpretare foarte diferită de exacerbara tenebrelor romantice dintr-o viziune critică, precum aceea a unei melancolii fundamentale și tragice, numită și „torpoarea de gheață a singurătății”¹³. În cele ce urmează mă voi concentra asupra semanticii textuale propriu-zise, care îndrituiește această altă înțelegere a poemului *Melancolie*. Totuși, pentru a nu mai reveni, voi reaminti aici, rezumativ, concluzia perspectivei de analiză dinspre valorile unei mentalități diferite de cele cunoscute și acceptate de cultura europeană.

Pe axul profund al semnificației poemului, cel de-al doilea pol crucial este, cum spuneam, indistinția eurilor, ca principiu brahmanic (*Tat twam asi*), marcând chiar semnificația finalului *Parc-am murit de mult*, în care sentimentul înstrăinării nu se manifestă ca atare, adică depersonalizarea nu are defel tonurile suferinței și tristeții. Dimpotrivă, instanța care constată prezența *alter*-ului (*Cine-i acel ce-mi spune povestea pe de rost* [...]) este marcată de detașare senină (*râd de câte-ascult*). Accentuarea acestei detensionări este evidentă în receptarea ca trecută a senzației de a fi murit „de mult”, ceea ce induce automat eliberarea de durere, propagă ataraxie. Structura mentalității dominante în acest final trebuie privită, după părerea

¹⁰ Dumitru Irimia, *art. cit.*, p. 58.

¹¹ *Ibidem*, p. 58-59.

¹² Rodica Marian, *Luna și sunetul cornului. Metafore obsedante la Eminescu*, Pitești, Editura Paralela 45, 2003, p. 62-65.

¹³ Ion Negoșescu, *op. cit.*, p. 131.

mea, prin prisma gândirii proprii eminesciene, osmotică în esență sau eclectică (în sens etimologic, pozitiv valorizant), detectabilă fiind aici, cred, o transpunere destul de străvezie a principiului brahmanic *Tat twam asi*¹⁴ (*Aceasta ești tu*). Ca și în poemul eminescian cu același titlu (ușor schimbat în *Ta twam asi*), considerat romantic prin întregul compoziției, laitmotivul din *Chāndogya Upaniṣad*, rezumă inițierea în unitatea sufletului nemuritor, în care individualul este identic cu universalul, de unde accidentalul și distincția eurilor sunt astfel, firesc, resimțite ca aparență. Așadar, această poziție de gândire nu poate cuprinde o îndurerare a ființei care și-a pierdut sentimentul identității.

Pe de altă parte, finalul poemului, ancorat în simbolistica profundă și dedublă a Lunii, aduce, în mod triumfător, o schimbare de atmosferă, anulând cu totul „durerile” dinăuntru sinelui, care sunt depășite într-o uitare de sine alinătoare, în conștiința *alter*-ului, chiar mai mult, transgresate într-o detașare plină de liniște, în acea bănuită, presimțită pace originală, din perspectiva căreia poate apărea „râsul”: „Cine-i acel ce-mi spune povestea pe de rost / De-mi țin la el urechea – și râd de câte-ascult / Ca de dureri străine? ... *Parc-am murit de mult*” (s. n.).

Revenind la conținutul semantic profund impregnat mai cu seamă în semnele poetice ale revelației din sfârșitul poemului, trebuie observat cum conștiința înstrăinării este subliniată în final prin *alter*-ul care știe „pe de rost” istoria eului, iar accentul dramatic se cuprinde de fapt în însăși forma interogativă care constată cu uimire apariția unui altcineva, oarecum reduplicat ca o stranie umbră povestind ceea ce conștiința eului uitase aproape. Tocmai aici se află în fapt un fel de dramatism, „povestea *pe de rost*”, „*repostită de o străină gură*” sunt semnale semantice pentru detașarea de intimitatea trăirilor, dar și semne ale iluziei, ale plămuirii printr-o reproducere, chiar dacă nu prea îndepărtată de model, surprinzând fenomenul, adeseori încercat de sufletele sensibile, când propriile noastre întâmplări se desprind de noi și ne par ale altora. Însuși semnul poetic „poveste”, reduplicat în „repostirea”, care se face „încet”, ca într-o mișcare dilatată în timp, semnalizează curgerea vieții într-un registru apropiat de imaginar, oarecum nereal, așa cum orice istorisire se îndepărtează de timpul trăirii. După DE¹⁵, „poveste” are în acest context glosarea „istorie a vieții (cuiva); firul vieții (cuiva)”, dar în însăși sensul său circumscris astfel adastă ceva din semnificația unui basm, a unei legende, pentru că orice istorie poate deveni mit și se întretaie cu firul născocirilor. Cu atât mai mult, cu cât în versurile: *Și când gândesc la viața-mi, îmi pare că ea cură / Încet repostită de o străină gură, / Ca și când n-ar fi viața-mi, ca și când n-aș fi fost* sentimentul absenței din existent este inculcat prin accentul stilistic al verbului supraordonator *îmi pare*, apoi subliniat insistent, întărit și prin reluarea proiectată în trecut a inexistenței: *ca și când n-ar fi, ca și când n-aș*

¹⁴ Este vorba de faimosul refren, repetat de nouă ori, redat mai pe larg astfel: „Ce este acel ce este subtil, din care este făcut acest univers, acela este realul, acela este sufletul, acela ești tu, o Śvetaketu!”, apud Paul Deussen, *Filosofia Upaniṣadelor*, București, Editura Tehnică, 1994, p. 113.

¹⁵ *Dictionarul limbii poetice a lui Eminescu*, București, Editura Academiei Române, 1968.

fi fost. Viața transpusă în poveste este și poarta deschisă spre trăirea oricărui *alter*, este ușoara desprindere de eu spre tu, spre el, spre unitatea lor indestructibilă.

În manuscrisul 2260, cu titlul *Hieroglifă*, text datând și el din tinerețea poetului, cheagul problematicii „poveștii” nu este altul, din punct de vedere semantic, decât cel din finalul *Melancoliei*. Doar că textul poemului postum ajunge să explicitizeze felul cum tema *alter*-ului se conjugă cu cea a „mitului” înlocuind viața, și, astfel, dezvăluind textual pătrunderea cugetării eminesciene în arealul concepției orientale despre unitatea sufletului individual cu cel universal. *Hieroglifă* insistă asupra diferenței noncontradictorii, a simultaneității contrariilor dintre „viață și poveste”, termenii opoziției fiind mitul despre o viață și ea însăși: *Ca o poveste să-mi aud viața / Ca pe un mit să mă văd pe mine [...] Astfel s-aud / Repovestit ca de o străină gură / Viața acestui biet, sărman Cezar. / Dar nu – în mine bate-inima lunei / Și tot ce simte ea și eu simțesc*. Deși mai încifrat decât în antuma *Melancolie*, tema *alter*-ului (*unde-mpăratul este cerșetor*) se conjugă cu conștiința că în om bate „inima lunei”, adică în om este identitatea cu sufletul universal, ceea ce încadrează cu mult mai mare limpezime obsesia lui Eminescu privind alteritatea și identitatea persoanei. Trebuie să mai amintesc în această ordine de idei o cugetare din *Sărmanul Dionis*: *În om e un șir nesfârșit de oameni*. Ceea ce țin să observ acum este că textul postum intitulat *Hieroglifă* pare o prefigurare ori o prelungire a *Melancoliei*, dar și a poemului cu titlul *Ta twam asi*. Tocmai spre ideile din această postumă se apleacă Svetlana Paleologu-Matta pentru a extrage „zbuciumul intens, marea neliniște și sensul interogator care bânuie sufletul eminescian”¹⁶. Acest demers critic se întemeiază pe heideggeriana *diferență a identicului*. Faptul că într-o atare perspectivă diferența eurilor ontologice și dedublarea sunt indicii ale durerii se datorează separației instituite de gândire între *eu și suflet*, punct de vedere invocat și justificat de autoarea citată, pe urmele lui Jacques Rivière. Pe când, „desigur, sufletul nostru este paradisiac, lumea sacră și paradisiacă îi este mereu prezentă”, eul, chiar și cel poetic, ar fi o diferență descurajatoare. Or, în această privință, structura de adâncime a gândirii eminesciene este axată pe un principiu aflat în totală opoziție față de diferența eurilor. Acesta este intuit încă din fragedă tinerețe de Eminescu și este tocmai indistinția eurilor: poetul, pe la 15-16 ani, nota: „Oare eu, tu, el nu e totuna? (Oare astea nu se confundă într-un individ...) Oare atomele metalului nu se confundă într-un Apollon, oare trecutul și prezentul nu sunt pedestalul viitorului; Eu e Dumnezeu” (ms. 2262, f. 2^v). Principiul upanișadic *Tat twam asi* este astfel cu totul impresionant prefigurat, poate înainte ca poetul să-l fi asimilat prin cultură, cunoașterea lui fiind totodată indubitabilă, cu atât mai mult cu cât Eminescu are și o poezie cu acest titlu. În esență, „marile cuvinte”, în traducere „Acesta ești tu”, proclamă identitatea sufletului individual (Ātman) cu cel universal (Brahman), de aici decurgând nediferențierea eurilor, întrucât „oricărei ființe îi este inerent un dor de Ātman și tot așa de cel care se știe pe sine ca Ātman”, adică suflet, „numele său (al lui Brahman, Dumnezeu, suflet universal) este «dorul de el» (*tadvanam*), ca

¹⁶ Svetlana Papeologu – Matta, *Eminescu și abisul ontologic*, București, Editura Științifică, 1994, p. 91.

«dor de el» trebuie venerat”¹⁷. Totodată, „cunoașterea lui Ātman înalță deasupra individualității și cu aceasta deasupra posibilității durerii”¹⁸.

Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă, / Prin care trece albă regina nopții moartă / ... / Și când gândesc la viața-mi, îmi pare că ea cură / Încet repovestită de o străină gură, / Ca și când n-ar fi viața-mi, ca și când n-aș fi fost, / Cine-i acel ce-mi spune povestea pe de rost / De-mi țin la el urechea – și râd de câte-ascult / Ca de dureri străine?... Parc-am murit de mult.

Pentru a urmări hermeneutica sensului în procesul aprofundării tensiunii inițiale, îmi voi concentra atenția asupra celor 8 versuri reproduse mai sus. Primul vers este cel care deschide poemul ca un prolog, ca o indicație regizorală, un fel de didascalie pentru introducerea în atmosfera fulgurantă a fantasmei cerești, prin care se insinuează falia trăirilor Ființei. Deschiderea porții are ca imagine o funcție mitică, cu atât mai mult cu cât arhaicul trecut pasiv *s-a fost deschis* este resimțit cu un acut accent impersonal, întărind valoarea impersonală a lui *părea*, ceea ce-i conferă, în contextul *Părea că printre nouri...*, forța de sugestie a unei atmosfere suprapământești, ca și când acțiunea deschiderii încearcă să dezvăluie o taină.

Conținutul lexical al „curgerii” vieții pus sub sensul verbului *a părea*, aici, evident, interpretabil cu înțelesul „îmi închipui, am impresia”, cum face și DE, semnaleză o trecere exterioară eului, care privește detașat, din afară, înșurubirea întâmplărilor vieții. Așa încât chiar și fără transpunerea poveștii în reproducerea unei „străine guri”, sentimentul absenței eului din viață era insinuat cu o forță expresivă subtilă, ca și în contextul poetic *Viața mea curge, uitând izvorul*. Conștiința dramatică a absenței din viață prevalează ca accent axiologic și prefigurează scindarea propriului eu, dar înstrăinarea nu mai concentrează torpoarea singurătății negre, din moment ce *râd de câte-ascult / Ca de dureri străine*. Transgresarea ipseității în ileitate, insistent subliniată prin adjectivul „străin”, parcurge stranietatea despărțirii de ale sale, de propria-i viață și ființă, dinspre contemplare și uimire spre detașarea senină, altcineva în locul eului trăiește durerile, care-i devin conștiinței prezente în discurs „dureri străine”, acel „suflet propriu”, despre care tânărul poet spunea că „sufletul meu propriu numai cu sufletul meu propriu poate vorbi”, se simte eliberat de suferință și se descătușează de ea prin persiflare. *Alter*-ul eminescian are, deci, o funcție soteriologică, împingând polifonia persoanei sale nu spre sfâșiere, ci spre alegerea ca refugiu a eului profund, cel care-și poate vedea propria-i moarte la timpul trecut: *Parc-am murit de mult*. Acesta este, de fapt, eul creator, din moment ce „sufletul meu propriu numai cu sufletul meu propriu poate vorbi...”, dar e Dumnezeuiesc, fiindcă ți-l gândești, e suflet în lira mea fiindcă mi-l gândesc”¹⁹.

¹⁷ Paul Deussen, *op. cit.*, p. 151.

¹⁸ *Ibidem*, p. 253.

¹⁹ Mihai Eminescu, *Opere*, IV. *Teatru*. Ediție critică, note și variante de Aurelia Rusu, București, Editura Minerva, 1978, p. 427, filă de proiect teatral *Cassiodor*.

Alexandra Indrieș cercetează poate pentru prima dată în mod coerent și aprofundat polifonia persoanei eminesciene²⁰, dezvoltând în cuprinsul eselui „vocale în care eul se divide, se destramă și se întrețese. Plurivocizându-se, tinde spre impersonalizare – spre acel *tu* din *Glossa*, nu în primul rând *toți* și *nimeni* ca persoană generală, nu *oricine*, ci cu adevărat un *alter ego*, un eu altul și altfel, ce se îndeamnă pe sine să devină – să redevină – ceea ce a fost chiar din clipa deșteptării sale la conștiința de bărbat și poet: «spectator ca la teatru». Dar impersonalitatea este un mit. [...] Polifonia eminesciană este sfâșietoare»²¹. Sesizând această particularitate eminesciană, Alexandra Indrieș nu-i descifrează resorturile de simțire și de gândire, din moment ce concluziile se cantonează în unghiul exclusiv al mentalității europene, receptând „dramaticele incertitudini ale ființei” eminesciene și ilustrându-le, în plus, cu un text spontan și nervos din manuscrisul proiectului teatral *Cassiodor*, pe care-l reproduc și eu, tocmai pentru a sublinia aici, cu mai multă claritate decât oriunde în cugetările eminesciene, intuiția tânărului poet privind unitatea Ființei, uniunea sufletului cu transcendentul (exprimată în această notă obsesiv și, foarte interesant, în termenii credinței creștine), inexistența dualității, iluzia din realitatea trăită: „Diodor, vezi tu zenitul deasupra ta? Este sufletul tău... ce este sufletul... este ființa unui înger înamorat într-o formă. *Ești tu*. Zenitul tău, o stea, cine știi ce lume nemărginită poartă vuietul destinelor tale deasupra capului tău [...] Simt, gândesc – inima mea un ocean cu valuri nenumărate, creierii mei un paladiu tencuit de-nțelepciune, și cu toate astea ființa mea singură e un tron fără rege, un templu fără zeu [...]. *Când ființele se-mbină / Când confund pe tu cu eu / E lumină din lumină / Dumnezeu din Dumnezeu* [...], oare dacă mor eu, moare și ea (acea lume din zenit!)... *Esistența mea... iluziune*, viața mea: un vis. Instrument care conștii în tine toate existența mea, din 18 ani a copilăriei, te atârni d-o marmură, fie marmura uitărei, voi să uit că am trăit, căci n-am trăit, voi trăi”²².

Blocada prin care, în spiritul occidental, o astfel de mărturisire poate fi taxată ca o dramatică incertitudine a ființei, se extinde în secolul XX și asupra întregii doctrine extrase din *Upanișade*, în mod simptomatic chiar la o personalitate marcantă precum Martin Buber, care în a sa carte *Eu și tu* se opune prin nenumărate argumente îndrumării spre scufundarea în Ființa adevărată, care „nu conduce spre realitatea trăită, ci spre «distrugere» [...] În realitatea trăită nu există nici o unitate a Ființei. Realitatea constă doar în acțiune, la care se reduce forța și adâncimea ei. Chiar realitate «interioară» există numai acolo unde există reciprocitate de acțiune”²³.

În însemnările eminesciene domină însă un areal de gândire în care fie prin apetență a simțirii, fie prin intuiție, realitatea suverană este iluzia, iar confuzia trionficialității nu produce anomalia, ci firescul. Aceasta este și perspectiva de gândire

²⁰ Alexandra Indrieș, *Femeia, actrița și luna*, în *Polifonia persoanei*, Timișoara, Editura Facla, 1986, p. 17-65.

²¹ *Ibidem*, p. 62.

²² Mihai Eminescu, *Opere*, IV. *Teatru*, ediția citată, p. 427.

²³ Martin Buber, *Eu și tu*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 117.

a filosofiei orientală-indice, atât de intim cunoscută de Eminescu, și în care categorii ca „individualitatea”, distincția eu-rilor sau „nimicul” au cu totul altă valoare decât în cea europeană. Este de la sine înțeles, astfel, că și melancolia va primi alt înțeles din perspectiva mentalității indice, neexistând, de fapt, o asemenea stare de spirit în filosofii indice. Nu este vorba de a anihila melancolia eminesciană, ci de a o pune în confluența unor diferite curente de gândire, fluxul „melancolic”, adică o stare adânc interiorizată, provenită din interferența subterană a acestor mentalități, fiind intens conturată de o abstragere din tumult, proprie mai curând învățăturii upanișadice. Conform filosofiei indice, Brahman (sufletul universal) este incognoscibil în determinările sale contradictorii, și totuși emanând liniște: „Odihnind și totuși fără odihnă. / Departe este și cât de aproape totuși! / El este în tot prezent / Și totuși în afară de orice”²⁴.

*Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă, / Prin care trece albă regina
noptii moartă / ... / Și când gândesc la viața-mi, îmi pare că ea cură / Încet
repevestită de o străină gură, / Ca și când n-ar fi viața-mi, ca și când n-aș fi
fost, / Cine-i acel ce-mi spune povestea pe de rost / De-mi țin la el urechea – și rîd
de câte-ascult / Ca de dureri străine?... Parc-am murit de mult.*

Se instituie încă din primul cuvânt al poemului o irealitate, ca un indice de ficțiune, de fantastic (expres și insinuant exprimată prin verbul *părea*) și apoi textul, în cele 6 versuri din final, reconstruiește fenomenalul semantic al conștiinței iluzoriului, printr-o multitudine de semne poetice din câmpul semantic al imaginarului, pentru ca **parcă** (modalizatorul *parcă* este propriu prin excelență atât genului fantastic, cât și celui poetic, prin tematizarea ambiguității) din ultimul vers să închidă, oarecum, acolada închipuirii. Paradoxal, tocmai aglomerarea de semne ale desprinderii de real, ale descrierii iluziei ca realitate revalidează acest tărâm cu autenticitate, dându-i relief și veridicitate. Astfel, iluzia din *Parc-am murit de mult* prinde conturul unei realități sufletești lipsite de orice sfâșiere interioară, întrucât devine consecința lirică a segmentului poetic anterior: *rîd de câte-ascult*. Senzația de dramatică sciziune a propriului eu nu se mai justifică ca o sumbră alienare prin semantica textului poetic, cu atât mai puțin prin ceea ce, în genere, Dumitru Irimia numea, la Eminescu, lumea poetică de dincolo de cuvinte, cu funcția ei mitică care instituie limbajul esențial al ființei. Altfel spus, despărțirea eului de sine, terifiantă în arealul concepției raționaliste despre personalitate, devine, în limbajul fundamental și întemeietor al Ființei, o absență salvatoare, o realitate a iluziei, o alunecare nezuguitoare în *alter* și o acomodare cu adevărurile existenței unității, toate acestea subliniate și de alți mari poeți ai lumii: „Ah, e nebun cel care crede că eu nu sunt tu!” (Victor Hugo) și „Eu e un altul” (Arthur Rimbaud), „Oare câți oameni sunt într-un singur om?” (Eminescu) sau „Ser uno mismo es, siempre, llegar a ser ese otro que somos y que llevamos en nuestro interior” (Octavio Paz), „L'étrangeté qui nous habite et ne demande qu'à se répandre de par le monde” (Jules Supervielle). Ceea ce revine în gândirea cea mai actuală ca o

²⁴ Paul Deussen, *op. cit.*, p. 113.

repunere în drepturi a unui al „doilea” Freud, care ar fi o invitație de a recunoaște și descoperi tulburătoarea noastră alteritate, poate o „neliniștitoare straniețate”, „aceea de condiție ultimă a ființei noastre *cu ceilalți*”²⁵.

Mai precis, în semantica textuală a recuzitei și a scenelor romantice din *Melancolie*, limbajul fundamental și întemeitor al Ființei se arată întors spre acel început al închipuirii ori al imaginarului care decriptează părelniciile în adevăruri bănuite dincolo de vâlul iluziei: *Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă / Prin care trece albă regina nopții moartă / ... / Și când gândesc la viața-mi, îmi pare că ea cură / Încet repovestită de o străină gură, / Ca și când n-ar fi viața-mi, ca și când n-aș fi fost / Cine-i acel ce-mi spune povestea pe de rost / De-mi țin la el urechea – și râd de câte-ascult / Ca de dureri străine?... Parc-am murit de mult.*

Dominanta simbolică a imaginii duble a Lunii deschide și închide poemul într-o atmosferă de cosmicitate, care depersonalizează durerile și nu îngăduie o lectură pornită din prejudecăți, ca cea a versurilor *Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă, / Prin care trece albă regina nopții moartă*, care, cred, conferă o maiestuoasă vrajă cosmică imaginii lunii-regină trecând printr-o ireală poartă, ce nu poate fi redusă, înghesuită (poate numai din cauza conotațiilor thanatice sfâșietoare, presupuse de lexemul „moartă”, anihilate însă, cred, de trecerea „albă”, de văzduhul care scânteiază, de lucirile „unse cu var”) sub semnul unui univers ce pare imens sicriu, învăluit în lînțolii, cum face Ioana Em. Petrescu²⁶. Rămâne, de asemenea, surprinzătoare receptarea lui T. Vianu, analistul care a văzut în profunzime marele accent de seninătate din *Lucafărul*, dar care percepe în *Melancolie* „un strigăt al deznădejzii”²⁷, deși remarcă „săgetătoarea imagine” a apariției *alter*-ului, care, ea singură, după părerea mea, salvează de orice deznădejde. Edgar Papu, pe de altă parte, percepe cu finețe atmosfera de ceremonial ce însoțește alaiul *reginei nopții moarte*, deși insistă asupra cortegiului funerar, „fast totodată pre-erotic și pre-mortuar”, însă, închinat, ca și în *Miorița*, unei făpturi iubite, adică ipostazei „moarte” a stihilor naturii, element cosmic feminin, față de care poetul „își asociază atașamentul erotic”. Această comuniune cu regina nopții este un accent semantic firesc, ca fiind comună cu configurația naturismului românesc, „crescut și el din străvechile vestigii ale cultului tragic”²⁸.

Dar, deși fascinantă, cucerirea marilor *depărtări* și a marilor *necunoscut*e prin intermediul cuplului Amor – Mors nu are aceeași pondere în structurarea semnificației poetice eminesciene, în primul rând, pentru că moartea trăită anticipat are o putere de fascinație mult mai pronunțată decât voluptatea iubirii, în *Peste vârfuri*, de exemplu, așa încât uniunea afectivă cu luna moartă, aici, în *Melancolie*, dedublă ca *adorat și dulce al nopților monarc*, sugerează, paradoxal, o desprindere a sufletului de propria-i moarte, adică de viața trupului său, simțită ca trecută, din care „abia conture triste și umbre au rămas”. *Parc-am murit de mult*

²⁵ Julia Kristeva, *Străini pentru noi înșine*, în „Secolul 21”. *Alteritate*, nr. 1–7, 2002, p. 300.

²⁶ Ioana Em. Petrescu, *op. cit.*, p. 59-60.

²⁷ Tudor Vianu, *Eminescu*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 50.

²⁸ Edgar Papu, *Lumini perene*, București, Editura Eminescu, 1989, p. 32.

este o exprimare similară, dar mai gravă a celui *de mă uitam răpit pe mine însumi* din *O, 'nșlepciune, ai aripi de ceară*. Detașarea de trup este evidentă în semantica textuală, desigur, ieșită în mod inconștient la nivel textual.

Dedublarea astrului nopții care domină emblematic începutul poemului se reflectă în dedublarea finală a eului, în detașarea de valorile propriei vieți, în regăsirea unui *alter* în care sufletul poate renaște. A înțelege numai oboseala impregnată în elementele trupești ale ființei este echivalent cu lectura reductivă a fastului mortuar în care simțirea poetică se implică, fără a recepta solemnitatea tabloului din prima parte a poemului, corelat cu „ușurarea” sufletului din final. Îmi pare semnificativ de arătat aici și faptul că eterogenitatea eului este o intuiție foarte timpurie la Eminescu (*Oare eu, tu, el nu e totuna?* scrie în manuscrisul 2262, f. 2^v și este una dintre expresiile acestei intuiții). Adolescența ca vârstă a acestei intuiții este dovadă peremptorie că era dobândită prin adâncirea propriului subconștient și anterioară oricăror influențe, dovadă că „purta în sine «arheul» său”²⁹, după cum, în altă ordine de idei, s-a arătat.

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

²⁹ Theodor Codreanu, *Modelul ontologic eminescian*, Galați, Editura Porto Franco, 1992, p. 26.

IMPERFECTUL ÎN DISCURSUL NARATIV AL LUI MAX BLECHER*

1. LOCUL IMPERFECTULUI ÎN CADRUL SISTEMULUI TEMPORAL VERBAL

Din perspectiva teoriei enunțării, în lingvistica europeană a ultimelor decenii remarcăm contribuțiile teoretice la problema timpului și a temporalității ale lui É. Benveniste (1966) și H. Weinrich (1973). În cadrul dihotomiei propuse de Benveniste, imperfectul aparține categoriei timpurilor povestirii, alături de aorist și mai mult ca perfectul, iar, în cadrul opoziției stabilite de către Weinrich, imperfectul face parte din categoria timpurilor lumii povestite (narrative), împreună cu perfectul simplu, mai-mult-ca-perfectul și timpurile condiționalului.

În lingvistica românească, în clasificarea semantică a timpurilor gramaticale propusă de către D. Irimia (1997), timpul imperfect este plasat la interferența a două categorii temporale: timpuri absolute (prezentul, perfectul compus, perfectul simplu și viitorul) și timpuri relative (mai-mult-ca-perfectul și viitorul anterior).

Tot dintr-o perspectivă semantică, în LRC (1985), imperfectul este inclus într-un domeniu al *nonsimultaneității*, în zona unei anteriorități I, alături de perfectul simplu și perfectul compus (unde *anterioritatea II* este reprezentată de mai-mult-ca-perfect), dar de care se delimitează prin absența trăsăturii aspectuale „perfectivitate”, imperfectul exprimând durata sau iterația.

C. Săteanu (1980) consideră imperfectul drept centrul unui sistem temporal secundar, alături de mai-mult-ca-perfect și de viitorul anterior.

2. IMPERFECTUL – TIMP AL LUMII POVESTITE

În discursul narativ literar, în cadrul căruia se constată o modificare a raportului timp gramatical – timp evenimential, imperfectul exprimă un prezent „retrospectiv” (situat în circumferința trecutului) sau „o actualitate tuncală”, spre deosebire de prezentul „neretrospectiv” sau „actualitate nuncală” (Săteanu 1980:102). În timp ce, prin prezentul narativ, timp sincron,

* Articolul face parte dintr-un studiu mai amplu dedicat textului narativ al lui Max Blecher.

teoretic, cu momentul desfășurării actului comunicării, naratorul sincronizează timpul narațiunii cu timpul receptării, prin imperfect, cu o temporalitate anterioară prezentului comunicării (enunțării), naratorul și cititorul fiind înscrși în contemporaneitatea evenimentelor pe care le contemplă în desfășurarea lor (Irimia 1999:206-212). Acest timp a fost deci definit ca „un mijloc de a sugera durata și simultaneitatea” (Vianu 1977:380) sau ca „un prezent în trecut” (Săteanu 1980:99), care exprimă o acțiune trecută cursivă, durativă¹, dar care nu ajunge până în prezent, creând perspectiva retrospectivă.

D. Irimia (1997:210) consideră categoria gramaticală a timpului ca aflată în interdependență cu categoriile de mod și aspect, acestea din urmă fiind văzute ca „variante diferite în care este înscris timpul, de către subiectul vorbitor, în desfășurarea raportului enunțare-enunț, propriu actului de comunicare”. Considerată în sine, în spațiul temporalității sale, fără raportare la durata enunțării, acțiunea dezvoltă aspectul imperfectiv; când această temporalitate este raportată de subiectul vorbitor la momentul enunțării, acțiunea este reprezentată ca încheiată, perfectivă. Din această perspectivă, în cadrul timpurilor trecutului, imperfectul, ca timp imperfectiv, se opune perfectului simplu, perfectului compus și mai-mult-ca-perfectului, timpuri perfective. Astfel, în cazul imperfectului, „timpul și aspectul s-au contopit într-o sinteză în care opozițiile aspectuale au preponderență față de cele temporale” (Irimia 1997:231)².

Fără a susține existența unei categorii gramaticale a aspectului în limba română, considerăm totuși că există, la nivel semantic, valori aspectuale ale formelor verbale temporale, în cazul imperfectului – o valoare imperfectivă. Ca timp trecut al lumii povestite, imperfectul situează durata acțiunii verbale în nedeterminat, într-un flux temporal continuu, fără a preciza, în momentul vorbirii, dacă acțiunea verbului din povestire s-a încheiat sau nu.

3. IMPERFECTUL – TIMP AL LUMII POVESTITE ÎN DISCURSUL NARATIV AL LUI MAX BLECHER

Considerat drept „una din capodoperele romanului românesc” (Manolescu 1983:60), romanul lui Max Blecher *Întâmplări în irealitatea imediată* se apropie, ca formă, de viziunea suprarealistă prin „irealitatea imediată” pe care o propune (Pop 1999), creând o lume posibilă cu o temporalitate proprie, dominată de

¹ Despre valoarea temporală a imperfectului văzut ca „un fel de prezent în trecut” vorbește și Mioara Avram (1997:223).

² La rândul ei, Ligia-Stela Florea (1999:77) propune studierea valorilor aspectuale ale imperfectului, cu referire la limba franceză: „L'imparfait, comme son nom l'indique, est un temps *imperfectif* par excellence, un «temps ligne». Il signifie la durée indéfinie, qui n'a de soi ni commencement ni fin. Aspect et temps sont ici à tel point solidaires qu'on ne saurait dire lequel des deux prime l'autre”.

impulsurile subiectivității. Structurat la persoana I, fără a urmări un fir epic propriu-zis, romanul este mai curând o „autobiografie metafizică”, o „narațiune simbolică” în care episoadele au un „sens inițiativ” (Zamfir 1988:142). Astfel, relația personajului-narator cu lumea se dovedește a fi de o extremă fragilitate, manifestată, așa cum mărturisește naratorul, prin „crize” existențiale ce se exprimă ca dereglare profundă a viziunii, ca „sentiment al profunde inutilități a lumii”, dar și ca prizonierat în „bizara aventură de a fi om”.

Ca timp al evocării acestor experiențe inițiatice, imperfectul este „timpul trecutului resimțit obiectiv și reprezentat prin acte de gândire ale fanteziei” (Vianu 1977:384). El este timpul specific literaturii de amintiri, al unei narativități subiective, evocatoare, după cum reiese și din fragmentul de mai jos, aparținând romanului *Întâmplări...*:

(1) *Parfumul acesta, îndată ce-l simțeam, mă transforma în câteva clipe, circulând amplu prin toate fibrele mele interioare pe care parcă le dizolva pentru a le înlocui cu o materie mai aeriană și mai nesigură. Din acel moment nu mai puteam evita nimic. Începea în pieptul meu un leșin plăcut și amețitor care îmi grăbea pașii spre țarm, spre locul înfrângerii mele definitive* (p. 148).

În prima parte a acestui fragment, imperfectul (*simțeam*) apare cu o valoare relativă, prins într-un raport sintactic cu un alt verb la trecut (*transforma*), caz în care „caracterul de timp relativ are mai mult o determinare sintactică, decât morfologică” (Irimia 1997:231): ... *îndată ce-l simțeam, mă transforma...* Redarea experienței contopirii cu materia realizează, prin imperfect, sugestia unui flux temporal continuu, la care contribuie și gerunziul *circulând*, care „exprimă acțiunea în desfășurare” (GA 1963:231), precum și infinitivul prezent *pentru a înlocui*, care implică ideea de imperfectiv și se află în raport de simultaneitate cu acțiunea verbului regent, la imperfect, *dizolva*.

În prezența unor determinări adverbiale cu caracter iterativ, ca în exemplul următor, imperfectul primește o valoare iterativă, exprimând o acțiune care se repetă în trecut:

(2) *Erau întotdeauna aceleași locuri în stradă, în casă sau în grădină care îmi provocau „crizele”. Ori de câte ori intram în spațiul lor, aceleași leșin și aceeași amețeală mă cuprindeau* (p. 146).

Dacă, în prima parte a fragmentului citat, imperfectul *erau*, accentuat și de adverbul temporal *întotdeauna*, are o valoare durativă, în a doua parte, el are o valoare iterativă (*intram, cuprindeau*), accentuată și de sintagma *ori de câte ori*.

Criza ontică, ruptura de identitate, constatată și în fragmentele citate *supra*, criză manifestată prin solitudine și distanțare (*senzația de depărtare și singurătate, în momentele când persoana mea cotidiană s-a dizolvat în inconsistență...* – p. 145), este dublată de o „criză” a realului: *lumea îmi apare în atmosfera aceea neobișnuită de inutilitate și desuetudine...* (p. 146). Astfel, căderea într-un spațiu-capcană a fost considerată ca o temă esențială a ficțiunilor lui Blecher (Balotă 1974:166 ș.u.). S-a vorbit chiar despre un simbolism al „locului

care ademeneste”, despre o mitologie a locului menit (Protopopescu 1978:236). Spațiul imaginar din aceste ficțiuni se organizează în jurul unui vid central, spațiu al tainei, malefic sau benefic.

Iubirea personajului-narator pentru Edda încearcă să redea lumii și ființei umane esența originară dintr-o perspectivă mitică (vezi și identificarea personajului masculin cu un element al naturii, respectiv cu un copac). Descoperirea că persoana iubită nu aparținea, de fapt, spațiului sacru în care eroul romanului o situase (vezi și numele femeii iubite) duce la desacralizarea spațiului și a timpului și la pierderea identității ființei, experiență la redarea căreia contribuie și imperfectul, ca timp al diezei:

(3) *În pustietatea moale și caldă, îmi plimbam imaginea Eddei multiplicată câteodată în zeci de exemple, în zece, o sută, o mie de Edde, unele lângă altele în căldura verii – statuare, identice și obsedante.*

Era în toate acestea o disperare cruntă și lucidă, răspândită în tot ce vedeam și simțeam. Paralel cu viața mea elementară și simplă, se desfășurau în mine alte intimități – calde, iubite și secrete, ca o grozavă și fantastică lepră interioară. [...]

Îmi rămânea din toate acestea un gust destul de amar...

Urmăream femeii necunoscute în grădină, umblând după ele pas cu pas, până se întorceau acasă la ele, unde rămâneam în fața ușii închise, distrus, disperat (p. 193).

Cu valoare evocatoare, verbele la imperfect, din secvența narativă de mai sus, creează sugestia unei suprapunerii (simultanității) a acțiunilor (*plimbam, se desfășurau, urmăream, se întorceau*), contribuind, în același timp, și la vizualizarea mișcării. Această din urmă funcție a imperfectului determină utilizarea lui cu valoare descriptivă, caz în care se „evidențiază nu modificarea acțiunii, ci identitatea, continuitatea, desfășurarea ei” (Câmpeanu 1997:98), surprinzând-o în dimensiunea duratei (verbele *era, vedeam, simțeam, rămânea*).

Funcția durativă a imperfectului este amplificată prin valoarea sa iterativă (a se vedea prezența adverbului temporal *câteodată*). Ființa iubită își pierde identitatea și unicitatea, imaginea ei este proiectată în spațiul generalului și al multiplului; Edda este regăsită într-o multitudine de „femei necunoscute”, „identice”, privite de către personajul-narator de la distanță, „urmărite” în calitate de spectator, fără să comunice în vreun fel cu ele. Dorința reîntregirii ființei este percepută „ca o grozavă și fantastică lepră interioară”, ce subminează eul, ducându-l la disperare³.

Imperfectul a fost definit și ca „timp al perspectivei onirice” (Irimia 1999:210), prin care naratorul construiește o altă lume posibilă în încercarea de recuperare a identității. Visul, la Blecher, se dovedește însă a fi coșmar, vis

³ Este vorba nu despre o disperare morală, ci ontică, „o participare la golirea de sens a universului”, afirmă N. Balotă (1974:177).

thanatic, un decalc după realitate, care, la rândul ei, ajunge să se confunde cu visul (realitatea devine o „irealitate imediată”), două ipostaze ale unei existențe unice, lipsite de sens:

(4) *Visai că mă găseam pe străzile unui oraș plin de praf, cu mult soare și cu casele albe; poate un oraș oriental. Mergeam alături de o femeie în negru, cu voaluri mari de doliu. Ciudat însă, femeia n-avea cap. Voalurile erau foarte bine aranjate unde trebuia să fie capul, dar în locul lui nu era decât o gaură beantă, o sferă goală, până la ceafă* (p. 205).

(4') *În suflet îmi coborî o amărăciune nespusă, așa cum poate să aibă cineva când vede că înaintea lui nu mai are absolut nimic de făcut, nimic de împlinit* (p. 206).

Experiența onirică, a cărei evocare începe prin verbul la perfectul simplu (*visai*) și continuă prin imperfect, timp propice relatării unor experiențe cu caracter ireal, demonstrează aceeași inconsistență și inutilitate a ființei lipsite de rost, ce rătăcește asemeni aceluși *homo bulla* al barocului, printr-o lume coagulată (*o gaură beantă, o sferă goală* – în secvența 4). Este un spațiu ambiguu, în care personajul își caută identitatea între o stare anterioară (reprezentată de perfectul simplu) și o stare posterioară (generată de imperfect). Imaginea ființei vide, metamorfoza plinului în gol are inflexiuni thanatice, absența substanțialității provoacă sentimentul înfrângerii totale, fapt sugerat și de forme temporale care exprimă o experiență încheiată: perfectul simplu *coborî* și prezentul etern *poate, vede, nu are*, acesta din urmă transpunând experiența de la nivel individual la nivel general-uman (în secvența 4'); este eul care „asistă la propria sa degringoladă” (lucru mărturisit de scriitorul Max Blecher însuși într-o scrisoare adresată lui Sașa Pană), „omul sfârșit în sensul metafizic al cuvântului” (Balotă 1974:170).

Critica literară a vorbit chiar despre un topos imaginar manierist în textul blecherian, dominat de o viziune teatral-artificializată asupra lumii. Într-un joc al aparențelor, universul este spectacular prin excelență, un paradis artificial imaginat de către personajul-narator din *Întâmplări...*, de exemplu, ca o compensație a lipsei de sens a existenței, devenită suportabilă doar în ipostaza ei teatrală. În acest context, imperfectul are același rol evocator:

(5) *În ansamblul lor obiectele formau decoruri. Impresia de spectacular mă însoțea pretutindeni cu sentimentul că totul evoluează în mijlocul unei reprezentații factice și triste. Când scăpam câteodată de viziunea plictisitoare și mată a unei lumi incolore apărea aspectul ei teatral, emfatic și desuet.*

(5') *În cadrul acestui spectacol general, existau alte spectacole mai uluitoare care mă atrăgeau mai mult pentru că artificialul lor și actorii care le jucau păreau să înțeleagă într-adevăr sensul de mistificare a lumii. Ei singuri știau că într-un univers spectacular și decorativ trebuia jucată viața fals și ornamental* (p. 169).

Sugerând durata, inclusiv atunci când apare cu valoare iterativă (acțiunea durează prin repetarea ei), ca în secvența (5) – *scăpam câteodată, apărea* –,

imperfectul narativ evocă, în același timp, ceea ce este efemer în existența umană⁴, la aceasta contribuind caracterul lui imperfectiv. Definit de către R. Barthes (1987:242) ca „timp al fascinării”, imperfectul surprinde viața și, în același timp, nemișcarea, el fiind totodată „prezență imperfectă, moarte imperfectă; nici uitare, nici înviere; doar amăgirea istovitoare a memoriei”. Timp al lumii povestite, imperfectul se apropie astfel de timpurile lumii comentate⁵. Intercalarea prezentului discursiv (*evoluează*) în succesiunea de evenimente ale trecutului, înfățișate prin imperfect, aduce aceste evenimente în contemporaneitatea momentului narării și chiar al lecturii. În acest caz, prezentul, spre deosebire de imperfect, nu apare ca un timp al evocării (al amintirii), ci ca „un mijloc al tabloului direct” (Vianu 1977:394), respectiv ca timp al lumii comentate.

4. CONCLUZII

Imperfectul – timp trecut al lumii povestite – înscrie evenimentele, prin valoarea lui cursivă și durativă, într-un flux temporal continuu, nedeterminat.

Ca timp al evocării (al amintirii), imperfectul reflectă o narativitate subiectivă, evocatoare, el surprinzând evenimentul în curs de a se înfăptui, de unde și caracterul lui de timp evocator al mișcării, dar raportând acest eveniment la un reper anterior momentului comunicării, căci timpul enunțului este coincident cu un punct de reper anterior momentului enunțării. Deși timp al lumii povestite, asociat, de regulă, persoanei a III-a (*el*), imperfectul, prin faptul că redă evenimente trecute ce au rezonanță în prezentul enunțării, se apropie și de persoana I (*eu*). Putem deci afirma că imperfectul este un intermediar între planul lumii povestite și planul lumii comentate, în textul blecherian el funcționând ca un timp oniric, al irealului.

În alternanță cu perfectul simplu, „timp al primului plan”, imperfectul este utilizat ca „timp al planului al doilea”. Această alternanță realizează „punerea în relief” a acțiunii prezentate ca încheiată sau durativă.

⁴ Marcel Proust, într-o polemică pe tema creației lui Flaubert (apud Vianu 1977:381), polemică în care se angajase cu criticul Albert Thibaudet, notează, referindu-se la timpul imperfect: „Mărturisesc că o anumită întrebuintare a imperfectului indicativului – a acestui crud timp care ne prezintă viața ca pe ceva în aceeași vreme efemer și pasiv și care în clipa însăși când ne evocă acțiunile, le face iluzorii și le nimicește în trecut, fără a ne lăsa, ca perfectul, consolarea activității – mărturisesc că acest timp a rămas pentru mine un izvor neistovit de misterioase tristeți”.

⁵ Käte Hamburger (1986:80) susține că, în textul ficțional, imperfectul nu mai dezvoltă sensul de ‘trecut’, deoarece timpul acțiunii nu se raportează la un *eu real* („Je-Origine”), ci la un *eu fictiv*, al personajului: „Nous avons... un indice objectif, de nature grammaticale, qui apporte la preuve matérielle décisive que l'imparfait dans les narrations fictionnelles n'est pas une marque énonciative du passé: sa conjonction possible avec des adverbes de temps déictiques... Seul l'imparfait transforme une image muette en image vivante, donc en roman, en fiction au sens théorique précis du terme”.

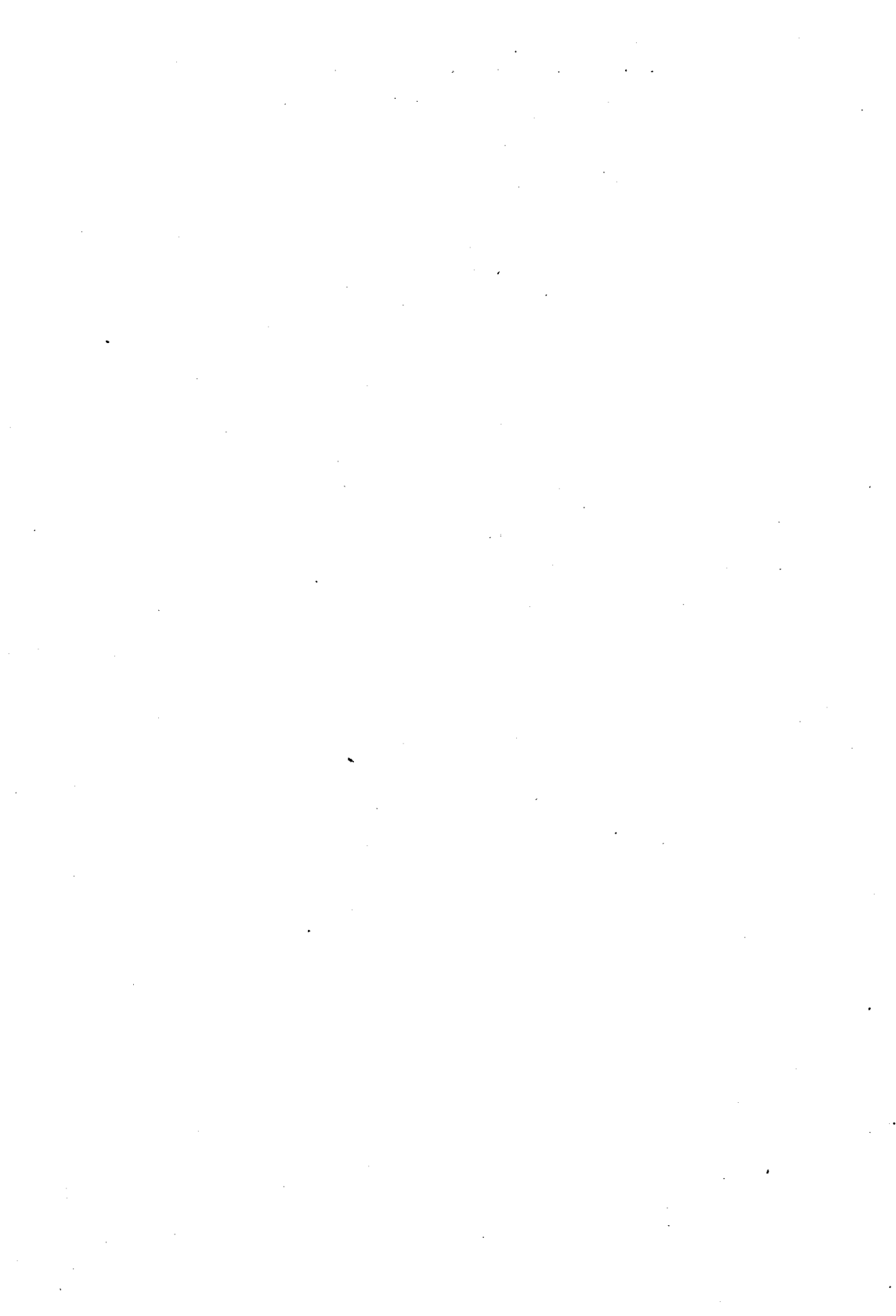
SURSE

M. Blecher, *Inimi cicatrizate. Întâmplări în irealitatea imediată*, Ediție îngrijită, prefață și curriculum vitae de Teodor Vărgolici, București, Editura 100+1 Gramar, 1995.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1997 și 2001 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Humanitas, 1997 și 2001.
- Balotă 1974 = Nicolae Balotă, *M. Blecher și realitatea mediată a creației*, în *De la Ion la Ioanide*, București, Editura Eminescu, 1974, p. 153-181.
- Barthes 1987 = Roland Barthes, *Romanul scriiturii*. Antologie. Selecție de texte și traducere de Adriana Babeți și Delia Șepețean-Vasiliu, București, Editura Univers, 1987.
- Benveniste 1966 = Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, vol. 1, Paris, Éditions Gallimard, 1966.
- Câmpeanu 1997 = Eugen Câmpeanu, *Stilistica limbii române. Morfologia*, Cluj-Napoca, Editura Quo Vadis, 1997.
- Florea 1999 = Ligia-Stela Florea, 1999, *Temporalité, modalité et cohésion du discours*, București, Editura Babel, 1999.
- GA 1963 = Academia Română, *Gramatica limbii române*, vol. I, *Morfologia*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Academiei Române.
- Hamburger 1986 = Käte Hamburger, *Logique des genres littéraires*, traduction française par Pierre Cadiot, Paris, Éditions du Seuil, 1986.
- Irimia 1997 = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom, 1997.
- Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom, 1999.
- LRC 1985 = *Limba română contemporană*. I, coord. I. Coteanu, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Manolescu 1983 = Nicolae Manolescu, *Prin niște locuri rele*, în *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, București, Editura Minerva, 1983, p. 55-75.
- Pop 1999 = Ion Pop, s.v. *Inimi cicatrizate* și s.v. *Întâmplări în irealitatea imediată*, în *Dicționar analitic de opere literare românești*, II, E – L, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 1999, p. 166-168 și 263-264.
- Protopopescu 1978 = Al. Protopopescu, *M. Blecher – un povestitor în avangardă*, în *Romanul psihologic românesc*, București, Editura Eminescu, 1978, p. 227-242.
- Săteanu 1980 = Cornel Săteanu, *Timp și temporalitate în limba română contemporană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- Vianu 1977 = Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, București, Editura Albatros, 1977.
- Weinrich 1973 = Harald Weinrich, *Le temps. Le récit et le commentaire* (traduit de l'allemand par Michèle Lacoste), Paris, Éditions du Seuil, 1973.
- Zamfir 1988 = Mihai Zamfir, *Maestrul din umbră. Proza lui M. Blecher și proza anilor '30*, în *Cealaltă față a prozei*, București, Editura Eminescu, 1988, p. 139-175.

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

VASILE BREBAN
(1907 – 2002)

Patriarhul lexicografiei românești a părăsit scena lingvistică și pe cea lumească la venerabila vârstă de 95 de ani.

Născut în comuna Hereclean, jud. Sălaj, la data de 23 noiembrie 1907, Vasile Breban urmează cursurile primare în comuna natală, liceul la Șimleu Silvaniei, iar facultatea la Cluj. În 1933, își ia licența, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj, cu o lucrare despre graiul din Hereclean, primind calificativul *magna cum laude*. Mai târziu, lucrarea a fost vărsată, ca informație lingvistică, în materialul ilustrativ al *Dicționarului tezaur* al Academiei Române.

La terminarea facultății, se înscrie la doctorat sub conducerea lui Sextil Pușcariu, cu o temă de dialectologie, luându-și examenele cu personalitățile cele mai de seamă ale Facultății de Litere de atunci. Susținerea tezei și acordarea titlului de doctor în filologie au întâmpinat piedici din cauza reformei sistemului de doctorat, care a stat pe loc mulți ani, în neclaritate.

Urmează un șir de ani de activitate didactică în învățământul mediu (1934 – 1949) și în cel superior (în 1950 – 1952, ca asistent la Conservatorul „Gh. Dima” din Cluj). Între timp, merge pe front în al Doilea Război Mondial. La terminarea războiului, revine, pentru scurte perioade, la Petroșani și Zalău, ca în 1949 să îl găsim cercetător la Institutul de Lingvistică din Cluj, de unde se va pensiona, la limită de vârstă, în 1968, rămânând în continuare consultant științific până după 1990, când a fost reangajat ca cercetător principal la același institut.

În cadrul acestuia a trecut prin toate treptele de cercetare, până la funcția de șef de sector între anii 1954 și 1968. Ca cercetător, s-a dedicat unui domeniu căruia i-a rămas credincios toată viața: lexicografia. În institut, formează și conduce o echipă de lexicografi competenți, care îi vor duce mai departe ideile.

După 1960, când Academia hotărăște continuarea *Dicționarului limbii române* (redactat sub conducerea lui Sextil Pușcariu până la litera *L*), colectivului de la Cluj, format în mare parte din tineri cercetători la începuturile carierei lor, i-a revenit elaborarea volumelor *O*, *R*, *T*, *Ț* și *U*, sub conducerea lui Vasile Breban. Acest proiect a fost dus la bun sfârșit, materializându-se în șase volume tipărite, începând cu 1969 și terminând cu 2002, la care Vasile Breban este redactor responsabil. În 1994, cu ocazia apariției volumului *Ț*, colectivul a fost onorat cu premiul „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al Academiei Române.

Omul Vasile Breban a știut să se apropie cu tact de cercetătorii pe care i-a condus, chiar și după pensionarea sa, petrecută în urmă cu peste trei decenii. Nu a

păstrat pentru sine nici un secret într-ale elaborării unui dicționar. I-a învățat pe cei pe care îi conducea să-și respecte reciproc opiniile, să-și asume responsabilitatea ideilor personale care urmau să fie integrate într-o lucrare colectivă, cum este *Dicționarul limbii române* al Academiei. De asemenea, i-a deprins cu formularea definițiilor într-un mod clar, accesibil și în același timp riguros, reținând în conținut elementele strict necesare pentru o înțelegere corectă a sensului, inclusiv a cuvintelor tehnice, pentru care a avut o permanentă comunicare cu specialiștii din diverse domenii. Le-a atras atenția colaboratorilor să privească imparțial toate sectoarele vocabularului, pentru a menține un echilibru al domeniilor în concordanță cu realitatea, element deosebit de important în fixarea inventarului unui dicționar.

Pe lângă munca de o viață la *Dicționarul tezaur* al Academiei Române, subliniem contribuția, ca redactor și revizor, între anii 1955 și 1956, la *Dicționarul limbii române literare* în 4 volume.

Întru totul remarcabilă a fost activitatea de colaborator la realizarea *Dicționarului enciclopedic român*, tot în 4 volume, petrecută între anii 1962 și 1966, Vasile Breban fiind detașat la București în acest scop. Prin îndrumările pe care le-a dat, ca revizor, autorilor acestui dicționar se poate spune că aceștia au beneficiat de o adevărată școală lexicografică. Cu aceeași dăruire a luat parte la realizarea tuturor edițiilor *Micului dicționar enciclopedic român*.

Substanțială a fost și contribuția la elaborarea unor dicționare bilingve (român-maghiar, maghiar-român), căci Vasile Breban stăpânea foarte bine limba maghiară, cunoscându-i subtilitățile.

În același timp, Vasile Breban a desfășurat o activitate științifică personală de anvergură, în afara obligațiilor contractuale. În primul rând, remarcăm apariția, în 1980, a *Dicționarului limbii române contemporane*, lucrare personală care a atins cifra record de un milion de exemplare vândute.

Opera care încununează activitatea lexicografică a lui Vasile Breban este *Dicționar general al limbii române*, apărut în 1987, care a cunoscut, în 1992, o ediție revizuită și adăugită, în două volume, de mare tiraj. Astfel, multe generații de elevi au beneficiat și beneficiază de încă un instrument lexicografic de valoare, ce pune la dispoziția lor și, în general, a marelui public, pe lângă un inventar bogat de cuvinte explicate (cca 40 000), și etimologia acestora.

Evoluția rapidă a lexicului românesc din această perioadă impunea elaborarea unei lucrări care să ofere celor interesați cuvintele noi, sensurile corecte, formele literare și o serie de lămuriri asupra vocabularului actual. La această cerință a răspuns pe deplin *Micul dicționar al limbii române* (de 754 de pagini!), pe care Vasile Breban l-a publicat în 1997 la Editura Enciclopedică și care se alătură cu succes celorlalte dicționare și lucrări personale.

Ca excelent cunoscător al vorbirii populare, precum și al specificului poporului nostru, a fost preocupat de valorile de necontestat ale expresiilor și locuțiunilor, pe care le-a pus la dispoziția masei largi de cititori într-un *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*, publicat în 1969, împreună cu un colectiv de cercetători.

Demn de amintit, pentru cercetarea de mare deschidere pe care a necesitat-o și pe care a condus-o cu multă competență, este volumul *Dacoromania 1920 – 1948. Bibliografie*, apărut în 1982, la care, alături de Ioan Pătruț, Vasile Breban este coordonator.

Acest împătimit al lexicului românesc, pentru care viața cuvintelor se confunda cu viața proprie, nu putea să rămână indiferent la imperativele exprimării corecte, așa că inițiază o temă de cultivare a limbii, coordonând un colectiv de cercetătoare, care vor publica, în 1972, volumul *Limba română corectă*, volum care nici azi nu și-a pierdut actualitatea.

Preocupările lingvistice multilaterale s-au concretizat, pe lângă dicționarele și volumele la care a fost autor, în activitatea de membru, ani la șir, în comitetul de redacție al revistei „Cercetări de lingvistică”, devenită azi „Dacoromania”, serie nouă, pe de o parte, iar pe de altă parte, în studiile și articolele personale, publicate în aceeași revistă sau în altele de specialitate din țară.

Despre Vasile Breban nu se poate vorbi în fraze pretențioase, pompoase. Ar suna fals, căci omul Vasile Breban era incredibil de modest, de simplu, de firesc în relațiile pe care le avea cu cei din jur.

Figura blândă și generoasă, vorba domoală a ardeleanului cumpătat ascundeau de fapt un caracter puternic, perseverent, un om pătruns de o înaltă responsabilitate profesională, așa cum îl definește propria activitate științifică, în special activitatea lexicografică, susținută cu multă dăruire și absolută pricepere.

SABINA TEIUȘ

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

MARICA PIETREANU (1931 – 2005)

Mariette (Marica) Pietreanu s-a născut la 24 septembrie 1931, în satul Crușov (jud. Olt), fiind al patrulea copil în familia învățătorului Ioan Filipescu. Face școala elementară în satul natal, liceul teoretic în Caracal, Facultatea de Filologie la București, absolvind în 1955 secția de Limbă și Literatură Română. În anul absolvirii intră ca cercetător stagiar la Institutul de Lingvistică al Academiei din București, unde rămâne până în 1958. Din acest an până în 1967 funcționează ca redactor la Editura Științifică, iar din 1968 până în 1986, lucrează în aceeași calitate la Editura Științifică și Enciclopedică. Se pensionează în 1986 și se stinge din viață, după o lungă suferință, în primăvara timpurie a anului 2005.

Persoană de aleasă educație, cu un deosebit simț al limbii, posedând vaste și variate cunoștințe în domeniul lingvisticii, pasionată de munca pe care o desfășura, Marica Pietreanu părea că se născuse anume pentru a fi redactor într-o editură. Zile în șir discuta cu autorii ale căror cărți erau în lucru, pentru a evidenția părțile ce îi plăceau și pe care le considera bune, dar și pentru a-i convinge pe autori să renunțe la pasajele nereușite sau să le limpezească pe cele mai puțin clare. Era atentă la toate problemele până în cele mai mici amănunte, pune multe întrebări, făcea tot felul de însemnări pe marginea manuscrisului, căci nu scăpa nimic ochiului ei exersat și minții ei agere. Știa să conducă discuțiile cu competență, la înalt nivel științific, secondat de un anume farmec, ceea ce făcea cât se poate de agreabile orele petrecute astfel pentru ambele părți. Pe acest temei, multe asemenea discuții au generat frumoase și durabile sentimente de prietenie între autori și redactor. Trebuie să subliniem că, de-a lungul carierei sale, Marica Pietreanu a avut ocazia să cunoască pe unii dintre cei mai buni cercetători și să colaboreze cu ei, contribuind la apariția lucrărilor acestora, într-o perioadă în care lingvistica românească luase un avânt deosebit. Nu este mic numărul volumelor având-o pe Marica Pietreanu redactor de carte, care au fost onorate cu premii ale Academiei Române.

Pe lângă munca prodigioasă de redactor în editurile amintite, Marica Pietreanu a desfășurat și o activitate științifică personală, care a ținut-o aproape de colectivele de lingviști din țară. O legătură aparte a avut cu Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj, pentru membrii căruia a avut mult respect și simpatie. Majoritatea comunicărilor ei științifice și-au primit botezul în sesiunile organizate de institutul amintit.

Volumul care o îndreptățește pe Marica Pietreanu să fie inclusă în oricare enciclopedie lingvistică este *Salutul în limba română* (Editura Științifică și

Enciclopedică, București, 1984). Acest studiu a constituit teza cu care autoarea a obținut titlul de doctor în filologie, în 1978. Este o lucrare bazată pe un repertoriu foarte bogat, aproape exhaustiv, de formule de salut în limba română, având în vedere atât faptele din limba literară, cât și cele din vorbirea populară. Complex, temeinic și original, studiul lingvistic al Maricăi Pietreanu antrenează multe elemente sociologice, etnologice, istorice, făcând din el o remarcabilă cercetare interdisciplinară.

În special ca pensionară, având mai mult timp liber, a participat activ la numeroase manifestări științifice din diferite centre universitare ale țării, dedicate limbii. Prezența ei la sesiunile de dialectologie sau de onomastică era remarcată pentru comunicări interesante, adesea abordând subiecte sau metode noi, îndrăznețe, în domeniu. De exemplu, a fost printre primii cercetători actuali ai onomasticii literare (vezi *Probleme de onomastică literară* (cu exemplificări din poezia lui Marin Sorescu), în *Studii de onomastică*, V). Aș mai aminti aici articolul *Prâslea – considerații sociolingvistice* (în „Cercetări de lingvistică”, 1978, nr. 2) pentru frumusețea subiectului și nu mai puțin pentru felul tratării lui, fapt care i-a atras autoarei porecla *Prâslea* din partea prietenilor mai apropiați.

Pasionată de folosirea cuvintelor limbii române cu sensurile lor clare, cu scrierea corectă, în contexte adecvate – exercițiu pe care l-a făcut o viață în calitate de redactor la cele două edituri – nu putea să nu pună la dispoziția, în primul rând a școlărilor, a două volume nu prea mari, dar cu atât mai practice și mai ușor de consultat, cu folos imediat: *Exerciții lexicale pentru limba română* (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988) și *Limba română. Exerciții lexicale* (Editura Garamond junior, București, 1945). Acestea ar fi fost completate, „dacă timpul ar mai fi avut răbdare”, cu *Gramatica română în scheme recapitulative*, rămasă în manuscris. (Am văzut acest manuscris aproximativ prin 1997, și este foarte interesant, cu scheme comentate succint.)

Marica Pietreanu este autoarea mai multor articole și studii, marcate de elemente sociolingvistice, publicate în diverse reviste de specialitate („Studii de lingvistică”, „Limba română”, „Limba și literatura română”, „Limba română” – Chișinău) sau în volume colective (*Studii de onomastică*, *Studii de dialectologie*, *Almanahul civilizației*, *Epistemologie socială*). De asemenea, a semnat recenzii și indici la numeroase lucrări de lingvistică, de socio- și psiholingvistică. Amintim aici și faptul că a făcut câteva traduceri din spaniolă (din B. P. Galdos, Juan Rulfo, Pedro Paramo), pe care le-a publicat în volum separat și în volum colectiv.

Prin dispariția Maricăi Pietreanu, lumea lingvistică românească pierde o valoare irecuperabilă și o personalitate cu un binemeritat loc de frunte în generația sa.

Cei care au cunoscut-o pe Marica Pietreanu vor păstra în suflet imaginea ei de persoană deschisă, gata oricând să abordeze probleme de interes comun, mereu zâmbitoare și veselă.

SABINA TEIUȘ

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară

„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

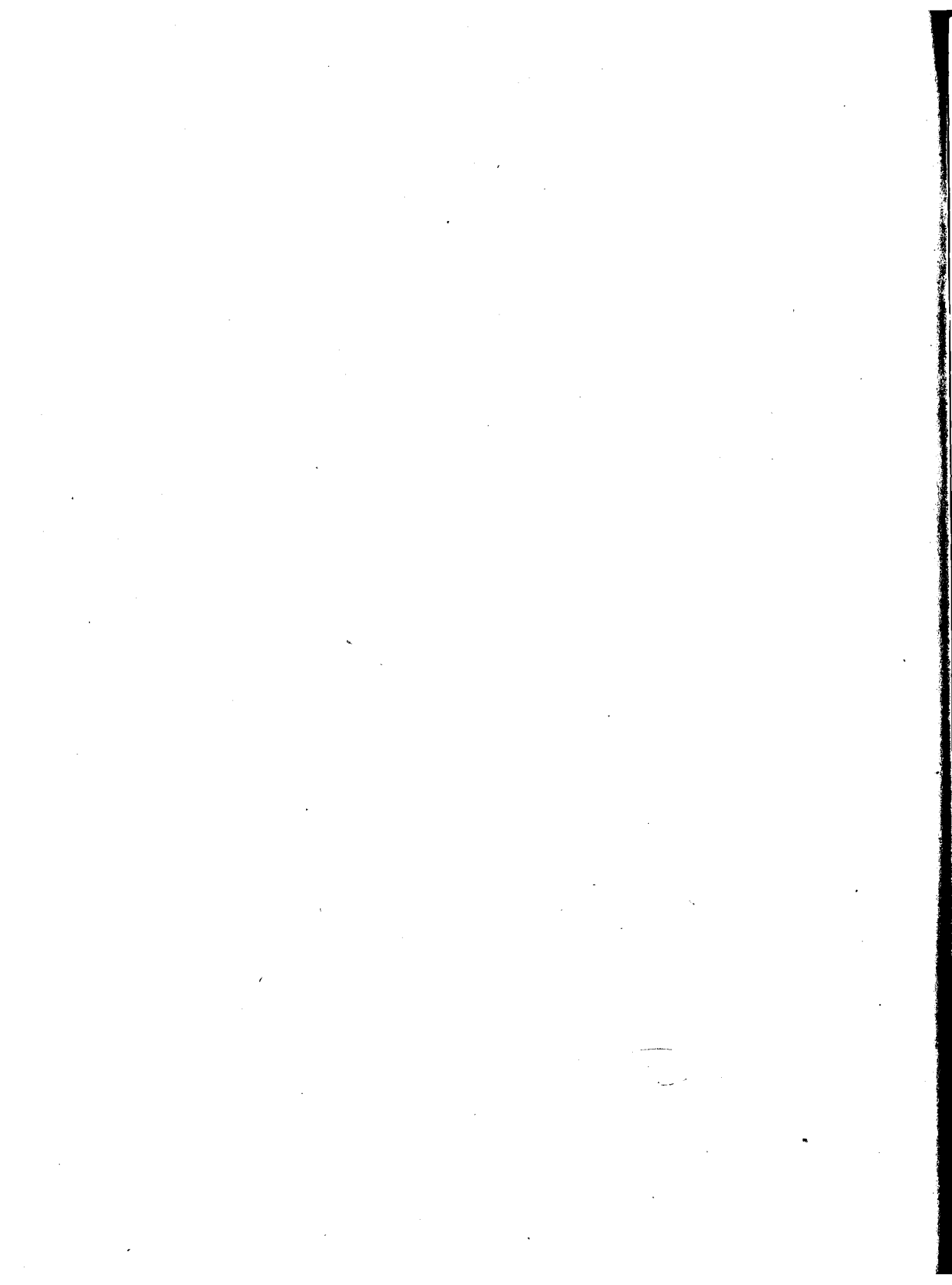
XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche
(ICOS), Pisa (Italia), 28.08–4.09.2005

La sfârșitul lui august și începutul lui septembrie 2005, la Pisa s-au desfășurat lucrările celui de-al XXII-lea Congres Internațional de Onomastică. Prin eforturile susținute ale unui prestigios comitet de organizare, experimentat mai ales prin realizarea întâlnirilor anuale ale societății *Onomastica & Letteratura*, a fost posibilă întâlnirea onomaștilor din diverse colțuri ale lumii: SUA, Rusia, Franța, Germania, Spania, Irlanda, Lituania, Croația, Bulgaria, România, Malta, doritori să intre în contact pentru a se cunoaște mai bine și pentru a schimba idei în câmpul atât de actual al onomasticii. Date fiind multiplele unghiuri din care poate fi studiat numele propriu, precum și numeroasele interferențe ale onomasticii cu unele discipline lingvistice, dar și cu altele auxiliare onomasticii, comunicările au fost expuse în șase secțiuni, fiecare având două subsecții, sub conducerea unor specialiști renumiți: 1. Onomastică și lingvistică: a) fonologie și gramatică (A. Rosselbastiano, A. Boullón, R. Coates); b) semantică și etimologie (A. Greule, F. Fanciullo, M. Pitz); 2. Onomastică și societate: a) sisteme onomastice în trecut (A. Cano, A. Demsky, P. Videsott); b) sisteme onomastice în prezent (G. Martini, J. Scherr, G. Alhau); 3. Onomastică literară: a) teorie și metode (K. Hengst, K. van Dalen-Oskam, N. Vasiljeva); b) numele în genurile literare (B. Porcelli, D. Krüger, D. De Camilli); 4. Antroponimie: a) antroponimie istorică (E. Brylla, N. Francovich Onesti); b) antroponimie etnico-socială (D. Geuenich, R. Caprini, E. Maricchio); 5. Toponimie: a) microtoponimie (S. Nyström, K. Muhr, W. Haubrichs); b) macrotoponimie (L. Cassi, R. M. Kully); 6. Alte nume: a) Nume de obiecte, animale și instituții (Rzetelska-Feleszko, A. Batinți, K. Leibring); b) marchionime (A. Lapiere, S. Embleton, B. Leblanc). Se adaugă apoi patru secții speciale: Onomastica și Didactica (R. L. Pitksinen, E. Baldetti), Onomastica și Informatica (R. Rosselli Del Turco, E. Popa), Onomastica și Mass-media (J. Udolph, E. Caffarelli) și Terminologie onomastică (R. Šrámek, M. Harvalík).

Dintre numeroasele comunicări prezentate, vom aminti aici doar trei dintre cele ținute de prestigioși onomaști în ședința plenară, pentru că în fiecare dintre ele se face o trecere în revistă a realizărilor din onomastică: Wilhelm H. Nicolaisen, *From Florence 1961 to Pisa 2005: An Onomastic Journey*; Carlo A. Mastrelli, *La ricerca toponomastica nella România fra Firenze 1961 e Pisa 2005*; Bruno Porcelli, Leonardo Terrusi, *Gli studi di onomastica letteraria in Italia negli ultimi 25 anni*.

Și, pentru ca să se ofere o imagine completă a activităților din domeniu, s-au organizat și prezentări de cărți și reviste, de *web sites* de onomastică, precum și o expoziție de cărți și hărți geografice. Întâlnirea onomaștilor a fost posibilă pentru că lucrările congresului s-au desfășurat sub patronatul, dar și cu sponsorizarea directă a primăriei din Pisa, la care se adaugă Camera di Commercio, il Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca, l'Università di Pisa, il Dipartimento di Linguistica „T. Bolelli”, il Dipartimento di Studi Italianistici, la Facoltà di Lettere e Filosofia, la Facoltà di Lingue e Letterature Straniere di Pisa. Astfel locuitorii Pisei pot fi mândri că, după 44 de ani de la ediția a VII-a, care a avut loc la Florența, au reușit, pentru o săptămână, să facă din orașul lor centrul mondial al onomasticii. În adunarea generală a asociației onomaștilor s-a ales un nou comitet director, al cărui președinte este distinsa profesoară Maria Giovanna Arcamone, și s-a decis ca următoarea întâlnire (a XXIII-a) să aibă loc în 2008, la York University din Toronto.

MARIANA ISTRATE
Institutul de Lingvistică și Istorie
Literară „Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

O NOUĂ LUCRARE NORMATIVĂ: Academia Română,
*Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii
române*, ed. a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic,
2005, 872 p.

O lucrare precum *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* este bine venită în contextul în care, de la apariția primei ediții (1982) și până astăzi, s-au produs în plan lingvistic câteva evenimente importante, între care o puternică accelerare a împrumuturilor, mai ales din engleza americană, după anul 1989, cu implicații importante în domeniul vocabularului, Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române, din 17 februarie 1993, privind revenirea la „ă” și „sunt” în grafia limbii române, apariția în 1995 a unei noi ediții, a V-a, din *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, care a inclus și alte reguli izvorâte în urma „dezbaterilor care au avut loc în Adunarea Generală a Academiei, în întrunirile lingviștilor și în presă”.

Se adaugă apoi numeroase alte lucrări, colective sau de autor, precum: *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; *Dicționarul general de științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997; Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *Îndreptar ortografic și morfologic*, București, Editura Floarea Darurilor, Saeculum I.O., 1999; *Enciclopedia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001; *Perspective actuale în studiul limbii române*, Editura Universității din București, 2002; *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității din București, 2003.

DOOM², ca și ediția I, de fapt, are două părți distincte: una teoretică (p. XI-CIV), și o alta, dicționarul propriu-zis (p. 1-868). Prima parte este structurată în capitole și subcapitole, potrivit cu problemele ce urmează a fi discutate. Partea a doua cuprinde un inventar de peste 62 000 de cuvinte, cu circa 2 500 în plus față de DOOM¹, marcate prin asterisc.

Menționăm și faptul că DOOM² are un *Cuvânt-înainte* semnat de Eugen Simion, președintele Academiei Române, fapt care-i întărește autoritatea de lucrare normativă.

Din *Notă asupra ediției* aflăm datele de bază ale lucrării: natura ei, obiectul de cuprindere și adăugirile față de DOOM¹.

Așadar, DOOM² „este o lucrare normativă – care arată cum trebuie să se spună și să se scrie și are numai implicit caracter corectiv, nefiind propriu-zis un «dicționar al greșelilor de limbă»” (p. XI). Obiectul lui principal îl constituie „prezentarea și aplicarea detaliată și coerentă la cuvintele limbii române a regulilor ortografiei (scrierii corecte) oficiale actuale și a normelor de ortoepie (pronunțare corectă) și de morfologie (schimbarea formei cuvintelor pentru marcarea valorilor gramaticale) consacrate, în cea mai mare parte, prin uzul literar – care este aspectul cel mai îngrijit al limbii române” (p. XI). DOOM² are un caracter mai complex decât DOOM¹: pe lângă aspectul formal, au fost dezvoltate componenta semantică și cea sintactică (la nivelul cuvântului) și s-a adăugat și un al patrulea profil – aspectul stilistic, în sensul selecției lexicale în vederea adecvării funcționale și situaționale a exprimării la context (p. XII).

Normele DOOM¹ sunt respectate în cea mai mare parte, iar modificările impuse de Hotărârea Academiei Române din 1993 s-au operat tacit. Celelalte intervenții sunt izvorâte din preluarea „cu prudență și spirit critic” a unor sugestii din descrieri gramaticale mai noi, dar și din consemnarea modului în care normele academice se materializează în uzul actual al „generației medii de intelectuali din București”, care vehiculează „nu numai pronunțarea literară sau exemplară a limbii române actuale, cum arăta Mioara Avram¹, ci limba literară în general” (p. XIII). Această modalitate

¹ *Enciclopedia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p. 402.

de lucru, puțin subiectivă și preferențială, poate constitui, dintru început, și sursa unor „scăpări” sau a unor acceptări puțin motivate în favoarea unor generații medii „cam lipsite de cultură”.

Totuși, modificările, nu puține la număr – s-au efectuat intervenții numai la cuvintele din DOOM¹ (peste 3500) – sunt, în mare parte, bine venite și se explică prin cel puțin două idei, ce transpar, explicit sau implicit, din expunerea faptelor: (1) reducerea decalajului dintre norma academică, mai conservatoare, și uzul real al limbii române literare actuale și (2) nevoia de consecvență în aplicarea unor reguli.

Din această perspectivă menționăm drept benefice următoarele aspecte:

1. Acceptarea dublei soluții (uneori a triplei) ca „varianțe literare libere” pentru fapte lingvistice ce privesc:

1.1. Pronunția consoanelor. Alături de cea de inspirație străină, s-a acceptat și cea „populară”: *be/bî, ce/cî, de/dî, ef/fe/fî, ge/ghе/gî, haș/hî, je/jî, ca/capa, el/le/lî, em/me/mî, en/ne/nî, pe/pî, er/re/rî, es/se/sî, șe/șî, te/tî, țe/țî, ve/vî, ze/zet/zî.*

1.2. Grafia unor cuvinte: *afgan/afghan, arameic/aramaic, capuchehaia/capuchehaie, cearșaf/cearșaf, cheotoare/cheotoare, corijent/corigent, cvintă/chintă, daravelă/daraveră, filozof/filosof* (și familia sa lexicală) etc.

1.3. Accentul. Se admite variația accentului la cuvintele: *acatist/acatist, anost/anost, antic/antic, apendice/apendice, facsimil/facsimil, firav/firav, gîngaș/gîngaș, intim/intim, jilav/jilav, penurie/penurie, profesor/profesor, trafic/trafic* (p. LI).

1.4. Categoriile morfologice. Se acceptă:

1.4.1. forme duble de plural: *căpșune/căpșuni, cireșe/cireși, coarde/corzi, coperte/coperti, găluște/găluști, râpe/râpi, niveluri/nivele, chipie/chipiuri, tuneluri/tunele* (p. XCV);

1.4.2. forme duble de singular: *basc/bască, colind/colindă* (p. XCIII).

1.5. Despărțirea cuvintelor în silabe. „Normele actuale prevăd despărțirea după pronunțare” (p. LXXX). Se pot despărți și după structură cuvintele (semi)analizabile (formate în limba română sau împrumutate):

1.5.1. compuse: *arterios-cleroză/arterio | scleroză, al-tundeva/alt | undeva, des-pre/de | spre, drep-tunghi/drept | tunghi, por-tavion/port | avion, Pronos-port /Prono | sport, Romar-ta/Rom | arta;*

1.5.2. derivate cu prefixe: *anor-ganic/an | organic, de-zechilibru/dez | echilibru, inegal/in | egal, nes-prijinit/ne | sprijinit, nes-tabil/ne | stabil, nes-trămutat/ne | strămutat, pros-cenium/pro | scenium, su-blinia/sub | linia* (p. LXXXVIII).

2. Distincția dintre normă (obligatorie) și recomandare (facultativă). Nu vom menționa toate faptele considerate normă, ci numai acelea care constituie, la ora actuală, noutăți:

2.1. Normele actuale acceptă la femininul nearticulat al numeralului ordinal *întâi* postpus substantivului și forma *întâia*: *clasa întâi/întâia* (p. XCII).

2.2. Se revine la scrierea într-un cuvânt a tuturor formelor pronumelui [negativ] *niciunul* și ale adjectivului pronominal corespunzător *niciun* (*niciuna, nicio* etc.) – la fel ca a lui *vreunul, vreun* –, prin aplicarea consecventă a principiului conform căruia compusele trebuie distinse și grafic de îmbinările libere asemănătoare: *nici un*: adv. + articol (*Nu e nici un om prost, nici un incult*), adv. + num. (*Mă confundăți, eu nu am nici un frate, nici mai mulți*); *nici unul*: adv. + pron. nehot. (*Nu-mi place nici unul, nici celălalt*) (p. LXIX).

2.3. În locuțiunile *odată ce* „după ce, din moment ce” și *odată cu* „în același timp cu”, adverbul *odată* se scrie într-un cuvânt (p. LXXVI).

2.4. Regula generală și obligatorie a despărțirii cuvintelor la capăt de rând în limba română, valabilă pentru ambele modalități, este interdicția de a lăsa la sfârșit sau la început de rând o secvență care nu este silabă (chiar dacă include o vocală propriu-zisă cum prevede DOOM¹). Excepție: grupurile ortografice scrise cu cratimă (*dintr-/un, într-/însa*, la care se recomandă *însă*, pe cât posibil, evitarea despărțirii) (p. LXXIX).

2.5. Normele actuale prevăd despărțirea după pronunțare. Este acceptată și despărțirea după structură, *însă* cu unele restricții față de recomandările din DOOM¹ (p. LXXX).

2.6. Normele actuale nu mai admit despărțirea după structură care ar conduce la secvențe care nu sunt silabe (ca în *într/ajutorare, nevr/algic*) sau ar contraveni pronunțării (ca în *apendic/ectomie (apendicectomie), laring/ectomie (laringectomie)*) (p. LXXXVIII).

2.7. *a continua* are, conform normei actuale, la indicativ și conjunctiv prezent, pers. I sg., forma (*eu*) (*să*) *continui* (nu *continuu*).

2.8. *a decerna* trebuie conjugat cu *-ez*: (*eu*) (*să*) *decernez* (nu *decern*) (p. XCVII).

Mai adaug două norme mai vechi, care din păcate sunt încălcate și astăzi, una cu rea voință și cealaltă din comoditatea informării:

2.9. Aplicarea Hotărârii Academiei este obligatorie în învățământ și în publicațiile oficiale din România.

2.10. *a avea* are la conjunctiv prezent, persoana III singular și plural, forma (*să*) *aibă* (nu *să aibe, să aivă*, cum pronunță cei din sud, dar și o bună parte a demnitarilor, în frunte cu președintele țării).

3. Recomandări. Tot ca o noutate apar în DOOM² anumite precizări plasate sub acoperirea formelor verbale (*se*) *recomandă, se tolerează, se poate, sunt preferate, admite*, ceea ce înseamnă că respectivele nuanțări au un caracter facultativ, ele fiind la limita dintre norma obligatorie și uzul devenit periferic: vechi, regional, popular, livresc ori chiar incult. Poate fi vorba uneori și de anumite specializări semantice uzuale în anumite domenii de activitate, dar, până la fixarea definitivă a acestora ori până la respingerea lor s-au aplicat măsurile generate de semnificația verbelor în cauză:

3.1. Se recomandă atașarea fără cratimă a articolului sau a desinenței la împrumuturile – chiar neadaptate sub alte aspecte – terminate în litere din alfabetul limbii române pronunțate ca în limba română: *boardul, boarduri; klikul, klikuri; trendul, trenduri* (p. XLII; vezi și p. XCII).

3.2. Pentru cuvintele a căror structură nu mai este clară, deoarece elementele componente sunt neînțelese sau neproductive în limba română, normele actuale recomandă exclusiv despărțirea după pronunțare: (*ab-abstract, su-biect*) sau evitarea despărțirii, dacă aceasta ar contraveni regulilor: *a-broga, o-biect* (p. LXXXVIII).

3.3. Se tolerează plasarea pe rânduri diferite a abrevierilor pentru nume generice și a numelor proprii din denumirile unor instituții, indiferent de ordine: *Roman / S.A., S.C. Severnav / S.A.*, dar și *F.C./Argeș, RA / „Monitorul oficial”, S.C. Severnav SA* (ca și în scrierea completă: *Fotbal Club Argeș* etc. (p. LXXIX).

3.4. Se pot scrie, ocazional, cu literă mică, unele cuvinte care, în mod obișnuit, se scriu cu literă mare, pentru a realiza un anumit efect stilistic (*ceașescu, pcr*) sau grafic (*univers enciclopedic*, pe unele publicații ale editurii în cauză) (p. LVI).

3.5. Rostirea și scrierea *diseară* sunt preferate lui *deseară*, deoarece nu se mai percepe, în general, proveniența din *de + seară* (p. LXVI).

3.6. În construcția cu prepoziția *de* (care și-a pierdut sensul partitiv, dobândind sensul „de felul”) + pronume posesiv, norma actuală admite atât pluralul, cât și singularul: *un prieten de-ai mei/de-al meu, o prietenă de-ale mele/de-a mea* (p. XCIII).

4. În aceeași ordine a reușitelor lucrării, amintim și câteva aspecte ce țin de informația lingvistică, și anume:

4.1. *Mic glosar de termeni lingvistici* (p. XVIII-XX), care constituie o noutate pentru o astfel de lucrare, el ajutând la înțelegerea faptelor prezentate, mai ales pentru publicul larg, dar și pentru elevi, care sunt în pragul descifrării problemelor lingvistice.

4.2. Inserarea sintagmei *semne diacritice* cu componentele sale: *căciula* ~ deasupra lui *a*: *ă*; *circumflexul* ~ deasupra lui *a* și *i*: *â, î*; virgulița sub *s* și *t*: *ș și ț*.

4.3. Completarea semnelor ortografice cu un cuvânt nou, *blancul*². Ca semn ortografic, el constă în „absența oricărui semn”. Funcția principală a blancului este aceea de „semn de delimitare și separare a cuvintelor sau a elementelor componente ale unor cuvinte compuse (*Anul Nou, douăzeci și unu*), ale locuțiunilor (*altă dată*) și ale altor grupuri relativ stabile de cuvinte (*câte o dată*) (p. XXXIX).

² Din fr. *blanc*, cf. DN₃, s.v.

5. Față de aceste atuuri, utile și obligatorii, lucrarea are însă și scăpări și inconsecvențe. Multe dintre ele își pot găsi explicația în timpul „foarte scurt” care a fost acordat colectivului de lucru pentru o asemenea întreprindere (p. XIV). Altele au, desigur, un caracter subiectiv și ca urmare trebuie să fie semnulate pentru clarificarea ulterioară. Într-o ordine aleatorie, semnalez următoarele:

5.1. „grupul de cuvinte” *nici un* duce la trei variante: (a) conjuncție + numeral (p. XXXIX, 534); (b) adverb + numeral (p. LXIX); (c) adverb + articol (p. LXXVII).

Problema care se pune este legată de exemplul ilustrativ de la p. LXIX, pentru varianta adverb + numeral: „*Mă confundați, eu nu am nici un frate, nici mai mulți*”, reluat la p. 534, dar pentru varianta conjuncție + numeral: „*n-am nici un frate, nici mai mulți*”. Care este de fapt, în acest exemplu, situația celor doi termeni? *Un* exprimă aici ideea de număr și alternează cu *mulți*, prin urmare este numeral. *Nici* provine din lat. *neque* și este folosit în românește cu două accepții: adverb și conjuncție. Ca adverb precedă cuvântul sau cuvintele care poartă accentul frazei, exprimând o negație mai categorică decât „nu” și este, de obicei, dublat de *nu*: *Nici nu s-a clintit; – O, tu nici visezi bătrâne, câți în cale mi s-au pus* (Eminescu). În calitate de conjuncție leagă două sau mai multe unități sintactice, stabilind un raport de coordonare copulativă: *nici (nu) vede, nici (nu) aude, nu este nici cal, nici măgar*. Repetat, arată excluderea, pe rând, a ideilor exprimate prin cuvintele (ca în exemplul de mai sus) sau propozițiile pe care le precede: *Nu știi nici cum am sărit din pat, nici cum m-am îmbrăcat* (Ghica, în GA II, p. 244).

Așadar, exemplul *n-am nici un frate, nici mai mulți* corespunde statutului de conjuncție al lui *nici*.

Pentru varianta adverb + numeral trebuie un enunț precum *mă siliți să vorbesc niște lucruri pe care nici un om nu le ascultă*. Menționez că această structură lipsește din dicționarul DOOM², deși ea este menționată în prima parte a lucrării, la p. LXIX.

5.2. „grupul stabil de cuvinte” *de mâncat* (*De mâncat, aș mânca*) (p. LXXVII).

Sintagma apare și la p. 220: *de mâncat* prep. + verb (*dă de mâncat; de mâncat, aș mânca*).

În DOOM¹, *de mâncat* trimite la două structuri: (a) prep. + s.n. („*dă de mâncat*”),

(b) supin („*de mâncat, aș mânca*”).

Nouă ni se pare că exemplele date alături în DOOM² nu concordă cu situația propusă. În „*dă de mâncat*”, *de mâncat* are sensul „*mâncare*” și este un cuvânt popular, mai rar utilizat astăzi, menționat și în DOOM², cu elementele sudate, cu același sens „*mâncare*” (pop.) s.f. (*S-a dus cu demâncare*). În schimb, enunțul „*De mâncat, aș mânca*” ne pune în fața unei tautologii, în care distingem un complement de relație (*de mâncat*) și verbul *aș mânca*. Cunosând că acest circumstanțial de relație se poate exprima și prin supin, exemplul ne pune în fața formei verbale de supin, despre care știm că „este marcat aproape todeauna de prezența unei prepoziții, *de* fiind cea mai frecventă”³. Prin urmare, nu putem accepta soluția din DOOM², „un grup stabil de cuvinte”, când, de fapt, este o formă verbală de supin.

5.3. *alter ego* loc. s.m., notată cu sensul „*dublu*” (p. LXXVI).

Opțiunea semantică ni se pare nepotrivită, pentru că „*dublu*” este un adjectiv cu semnificația „care este de două ori mai mare; îndoit” și însoțește nume inanimite: „cuvânt (vorbă, afirmație etc.) cu dublu sens (sau înțeles)”. Cf. și compusele: *dublu-decalitru, dublu-decimetru, dublu-star* etc. Termenul apare și substantivat, m. În construcția *Dublu băieți* (sau fete, mixt) (și eliptic), cu sensul „partidă de tenis (de câmp sau de masă) la care participă câte doi jucători de fiecare parte”; uneori și adverbial: „a vedea dublu” (DEX, s.v.).

Prin urmare, sensul „*dublu*” dat expresiei *alter ego* nu este îndreptățit. *Alter ego* înseamnă, de fapt, „al doilea eu” sau „personă care se aseamănă într-un tot cu alta, încât i se poate substitui; om de încredere, prieten nedespărțit” (DEX, s.v.).

5.4. Folosirea inconsecventă, cu articol și fără articol, a unor toponime, de mult cu o formă consacrată: *La Om* (p. LXXV) „vârf de munte”, dar *Sfântul Gheorghe*. Tradițional, oronimul este *Omu* (*Vârful Omu, Omul*)⁴, iar oiconimul – *Sfântu Gheorghe*, fiindcă vocala de legătură *u* a preluat valoarea articolului hotărât enclitic *l*⁵.

³ Cf. Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Humanitas, 2001, p. 216.

⁴ Vezi Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, p. 45.

⁵ Vezi *Indicatorul localităților din România*, București, Editura Academiei, 1974, p. 229; Eliza Ghinea, Dan Ghinea, *Localitățile din România. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2000, s.v.

5.5. Lipsa unor norme clare în scrierea numelor proprii compuse. Precizările făcute lasă loc și confuziilor. Precizarea, perpetuată, potrivit căreia „compusele se scriu în funcție de partea de vorbire căreia îi aparțin și de gradul de durură a compusului, în unul din cele trei moduri posibile: într-un cuvânt, cu cratimă sau în cuvinte separate” (p. LXII), nu clarifică situația. Ilustrăm afirmația prin compararea faptelor prezentate sub 1. și 3. (p. LXXIII și LXXV). Iată formulările:

1. Se scriu într-un cuvânt substantivele proprii sudate cu structura:

– numeral cardinal + substantiv: nume de locuri (*Șaptesate*) sau de familie (*Cincilei*). Dar *Trei Brazi*.

– prepoziție sau articol + substantiv: nume de locuri (*Subcetate*, *Suplai*) sau de familie (*Amarie(i)*, *Celmare*, *Delavrancea*, *Dinvale*. Dar și *Cel Mare*⁶, *Între Tarlale*.

– substantiv + adjectiv: nume de locuri (*Câmpulung*, *Satulung*) sau de familie (*Boubătrân*). Dar *Baia Mare*, *Barbă-Albastră*.

– substantiv + substantiv cu formă de nominativ-acuzativ: nume de locuri (*Iacobdeal* (deal), *Sândonic*) sau de familie (*Hagiculea*, *Moșandrei*). Dar și *Iacob deal* (sat), *Hagi Culea*.

3. Se scriu separat:

– numele proprii geografice..., cu structura:

– prepoziție + substantiv: *Între Tarlale*; *La Om*. Dar *Subcetate*;

– substantiv + adjectiv: *Asia Mică*, *Baia Mare*, *Noua Zeelandă*. Dar *Câmpulung*;

– substantiv + numeral, indiferent de ordine: *Trei Brazi*, *Zece Mese*. Dar *Șaptesate*.

În această situație ni s-ar părea normal ca toate aceste fapte să fie conceptualizate într-un singur loc (cu excepțiile cuvenite). Sunt cunoscute cazuri în care multe nume (de locuri și de familie) au fost scrise conform (ne)cunoștințelor unor funcționari ai primăriilor și perpetuate ca atare. Menționez doar câteva nume: *Abraham/Abrihan/Abrihan*; *Bărcan/Barcan/Bercan*; *Vartic/Vărtic*; *Sat Șugatag/Sat-Șugatag/Satșugatag*; *Șomcuta Mare/Șomcuta-Mare/Șomcutamare*.

Prin urmare, o prevedere clară și obligatorie în privința scrierii numelor proprii compuse ar statornici o normă, care ne-ar putea feri mai mult decât în cazul de față de capriciile ori neștiința unor persoane.

În felul acesta s-ar evita și alte inconsecvențe pe care omul de rând, dar mai ales elevii n-au cum le cunoaște. Amintim situația toponimului *Baia Sprie*, trecut la structura substantiv comun + nume propriu de loc (p. LXXIV). În realitate, partea a doua a acestui nume, *sprie*, nu este un nume propriu de loc, ci provine de la adjectivul *aspriu*, *asprie*, menționat în dicționarele românești, dar ajuns în forma *sprie* prin fonetică sintactică⁷.

5.6. Se pot scrie cu sau fără punct între literele componente abrevierile compuse din mai multe inițiale majuscule (A.C.T.H. / ACTH; C.E.C. / CEC; O.N.U. / ONU; actualmente se preferă scrierea fără puncte despărțitoare: SUA, UNESCO (p. XLIII).

Precizarea actuală va menține aceeași stare de lucruri, inclusiv riscul de forme hipercorecte, (atunci când e vorba de o combinație de sigle și trunchieri: T.A.R.O.M., R.O.M.A.R.T.A., A.G.E.R.P.R.E.S. etc.⁸).

De aceea, obligativitatea scrierii fără punct a siglelor și abrevierilor ar înlătura acest risc și ar fi în concordanță cu situația din multe alte limbi, respectând principiul care-i stă la bază: economie (de efort, timp, spațiu) și accelerare a comunicării.

5.7. Acceptarea prea ușor a „variantelor literare libere”, în situații precum:

5.7.1. Forme duble de plural la cuvinte ce denumesc fructe: *căpșuni/căpșune*, *cireși/cireșe*.

În limba română numele de plante și pomi fructiferi sunt de genul masculin: *cais*, *căpșun*, *frag*, *măr*, *nuc*, *piersic* etc., iar cele de fructe de genul feminin: *caisă*, *căpșună*, *cireașă*, *nucă*, *piersică*, sau de genul neutru: *măr* – *mere* etc. Pluralul lor este în -i la cele masculine (numele plantei sau al

⁶ Fiind vorba de nume propriu, scrierea poate fi în concordanță cu dorința purtătorului.

⁷ N. Felecan, *Semnificațiile cuvântului Sprie*, în LR, XXXII, 1983, nr. 6, p. 524-527.

⁸ Cf. Livia Felecan, *În legătură cu ortografierea siglelor și abrevierilor*, în *Studii și articole*, vol. III, Baia Mare, 1981, p. 77-82.

populului): *cași, căpșuni, cireși, fragi, meri, nuci, piersici* și în *-e* la feminin și neutru (numele fructului): *caise, căpșune, cireșe, mere* sau în *-i*: *fragi, nuci*.

Acceptarea formelor duble la aceste substantive va deregla acest sistem și va genera confuzii.

5.7.2. „În funcție de uzul literar actual, normele actuale recomandă o singură accentuare la cuvinte precum: *adică, aripă, avarie, regizor* etc.

La unele cuvinte mai vechi sau mai noi se admit variante accentuale literare libere, cu unele deosebiri față de DOOM¹: *acatist/acatist, anost/anost, antic/antic, gingaș/gingaș, hatman/hatman, jilav/jilav, penurie/penurie, trafic/trafic*” (p. L – LI).

Chiar dacă sunt unele deosebiri, precizările acestea nu aduc nimic nou față de DOOM¹ și rămân la fel de vagi. În fapt, sunt cuvinte care, din două variante în DOOM¹, au acum menționată una (*adică, aripă*) sau, dintr-o singură formă în DOOM¹ au acum două variante (*acatist, antic, gingaș, jilav, penurie, trafic*). Fără anumite precizări, nu ne putem explica nici reducerea la o singură formă accentuală și nici apariția a două forme accentuale.

Bine ar fi să fie precizată o regulă, extinsă și la alte cuvinte aflate în aceeași situație. Astfel, ele neavând o normă drept suport, rămân a fi învățate pe dinafară.

5.7.3. Pronunțarea literei *x* (p. XXXVI). Pentru acest caz găsim precizarea: „uneori între V[ocale], fără a exista o regulă”, se pronunță *cs*: *axă* [aksă]; „uneori între V[ocale], fără a exista o regulă” se pronunță *gz*: *examen* [egzamen].

Credem că și aici s-ar putea adopta un principiu unic, chiar „neacademic”, din moment ce-l întâlnim și în alte situații, „despărțirea cuvintelor în silabe” sau „a scrierii cuvintelor compuse”. În primul caz se renunță la „despărțirea după structură”, atunci când aceasta este accesibilă „numai pentru specialiști” (p. LXIV), iar în al doilea se urmărește „practica ortografică” (p. LXIV).

Rezolvarea ar fi și aici să se accepte o singură variantă, fie cea propusă de mult timp de Al. Graur: „să scriem peste tot așa cum pronunțăm: *egzact, macsilar* etc.”⁹, fie să generalizăm pronunția *ks* în toate situațiile în care *x* este intervocalic, lucru încercat în practică didactică¹⁰. Afirmția își găsește un punct de sprijin chiar în DOOM². Cuvântului *filozof*, de pildă, îi este admisă și varianta *filosof*, deși *s* intervocalic, în toate cuvintele românești împrumutate din franceză, se pronunță ca în limba de origine, *z*.

5.7.4. „Rostirea și scrierea *diseară* sunt preferate lui *deseară*, deoarece nu se mai percepe, în general, proveniența din *de + seară*” (p. LXVI).

Neperceperea provenienței (*de + seară*) nu este un argument în sprijinul rostirii și scrierii *diseară*, formă regională.

5.7.5. Revenirea la scrierea din limba de origine a unor cuvinte deja românizate și consemnate ca atare în lucrările lexicografice: *break (brec), pickhammer (picamăr), pick-up (picup)* etc.

6. Semnalarea atâtor fapte pe care DOOM² le aduce în configurația normelor ortografice, ortoepice și morfologice ale limbii române are scopul de a arăta, pe de o parte, că este „o lucrare nouă” ce obligă la o studiere serioasă și riguroasă, iar pe de altă parte, că „noua echipă a încercat să facă din DOOM² [...] expresia unei alte generații” (p. XIV).

Având în vedere această observație, ca și cea referitoare la eșantionul de vorbitori ales pentru excerptarea faptelor („generația medie de intelectuali din București”), vom înțelege mulțimea prevederilor cu care n-am fost încă obișnuiți. Dar, în ciuda tuturor normelor „noi”, semnalăm faptul că în această nouă ediție a DOOM nu este vorba de „schimbarea unor norme generale, ci numai de modificări punctuale sau, cel mult, de schimbarea ordinii de preferință în aplicarea unor reguli” (p. XIII).

N. FELECAN

Universitatea de Nord
Facultatea de Litere
Baia Mare, str. Victoriei, 76

⁹ Al. Graur, *Puțină gramatică*, București, Editura Academiei R.S.R., 1987, p. 49.

¹⁰ Cf. DOOM², p. XXXVI, nota 28.

*

Apariția ediției a 2-a a DOOM-ului, așteptată timp de 23 de ani de întreaga țară, a constituit evenimentul lingvistic recent cel mai important în România. Lucrarea oglindește munca istovitoare și grăbită a unei echipe de la *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”* al Academiei Române.

Înainte de a trece la sugestiile referitoare la ediția europeană necesară, îmi permit, ca foneticiană cu activitate de peste 4 decenii, să prezint câteva observații asupra ediției prezente:

1. În *Notă asupra ediției* se spune (p. XIII) că Academia Română, prin președintele său acad. E. Simion, a cerut ca lucrarea să fie efectuată doar de către o echipă a Institutului de Lingvistică bucureștean. Oricine se poate întreba dacă o lucrare care prezintă NORMA limbii române literare (standard) și apare sub egida Academiei Române e bine să fie întocmită fără colaborarea celorlalte institute și centre de profil din țară.

Acad. E. Simion, în *Cuvânt înainte* (p. X), dă exemplul cum Academia Franceză discută îndelung aprobarea intrării unui cuvânt în norma limbii franceze. Domnia Sa se mai referă și la felul cum se plasează „anapoda” accentul cuvintelor în mediile de informare românești. La aceste observații documentate se găsesc oare soluții în cuprinsul dicționarului? De exemplu:

2. Au fost introduse cuvinte străine și propuse soluții de pronunțare adevese necorespunzătoare, ca la *weekend, whisky* etc. (p. XXXVI). A fost schimbat diftongul /wi/ prin [ui = uj], motivându-se prin inexistența lui /wi/ în limba română. Bine ar fi fost să se dea transcrierea corectă englezească din *Dicționarul de pronunțare* al lui D. Jones și apoi forma româniată. La fel, pentru *after-shave*, corect /a:ftəʃeiv/ (D. Jones, 1977, p. 9), în DOOM, p. XXIV, se recomandă rostirea (aftărșeiv), deși la p. XII se spune că formele corecte din limba de origine sunt preferabile. Tot acolo se face și o altă greșeală: cea a identificării sunetului /ð/ englezesc cu [ă] românesc: „vocala” slabă „din engleză”?! Or, fonetica științifică mondială susține că NU există sunete specifice unei limbi în mod identic în altă limbă (nu ne referim la varianta individuală), ci doar asemănătoare!

3. La 2.4.1. „Accentul tonic”, se spune: „În limba română accentul este liber. De aceea el poate distinge cuvinte... sau forme gramaticale”. Dar în prezent termenul „liber” este interpretat chiar de intelectuali ca: „liber de a fi mutat după plac!” (Greșeala e subliniată și de acad. E. Simion.) Rezultatul este tragic: de aproape 2 decenii vorbitorii așa-zisi români, mai ales în străinătate, dar și în țară, mută accentul cuvintelor pe prima silabă, fie considerând că așa pot prelua modul străin de subliniere a sensului lor, fie din dorința de originalitate. „Moda” de care vorbește acad. E. Simion s-a răspândit datorită lipsei de vigilență a lingviștilor români. Adevărul este că fonetica și importanța pronunțării pentru fluxul corect al vorbirii au fost îndelung neglijate în România. S-a omis astfel să se spună în acest caz că „liber” înseamnă că accentul nu stă, la toate cuvintele românești, pe una și aceeași silabă, ca în cehă, maghiară etc., ci că româna are cuvinte cu accentul pe penultima silabă, pe ultima și pe prima. De aceea e dat exact în dicționare și trebuie învățat. Tocmai această varietate dă armonie vorbirii românești. În plus, mutarea accentelor pe prima silabă lezează toate celelalte trăsături prozodice: intonația, pauzele, legarea mai strânsă sau mai laxă a silabelor în cuvinte și a cuvintelor în frază, rezultând și un ritm schimbat, neobișnuit armoniei vorbirii românești. În ultimii 20 de ani am scris numeroase articole și am prezentat lucrări la congrese științifice, precum și scrisori și comentarii referitoare la această greșeală, combătând influența străină asupra pronunțării românești (cf. lista unor lucrări la congrese, în: *Limba română, specificul pronunțării în contrast cu germana și engleza*, Dacia, 1997, p. 198-201, 70-77). Acolo subliniam și rarele cazuri corecte de mutare a accentului unor cuvinte.

Oare de ce lucrări unice, ca aceasta, nu sunt luate în seamă când se pregătește o discutare a *normei*, mai ales că descrierile din lucrările mele, cu precădere din *The Pronunciation of Rumanian and English*, Frankfurt, 1978, au fost verificate cu aparate de precizie atât la Bonn, de prof. G. Ungeheuer, cât și în SUA, la Utah, de prof. Cleeg și Failes, care, la congresul internațional de la Berkeley, 1985, au cutat drept foarte corecte descrierile date de mine sunetelor distinctive ale limbii române?

4. *Dicționar de pronunțare a limbii române*, ed. a 2-a, 1999 (Clusium, Cluj-Napoca), citat în DOOM, tot o lucrare unică a subsemnatei, cu explicații și titlu în 3 limbi: română, germană și engleză, a fost apreciat la prima ediție, din 1984, în Anglia, de A. C. Gimson, autorul reeditării

Dicționarului de pronunțare D. Jones, ca și de alții, iar ed. a 2-a, de prof. dr. Max Mangold din Germania, autorul *Dicționarului de pronunțare a limbii germane* și al capitolelor de pronunțare din marile dicționare explicative germane. La 7 aprilie 2003 el îmi scria următoarele: „De câteva zile am început să citesc dicționarul dv. Deja pot spune că este întocmit în mod exemplar. Și îmi pot imagina cât timp și oboseală v-au cerut corecturile. Comparat cu multe transcrieri apărute în ultimul timp în Germania, transcrierile dv. se lasă citite de-a dreptul cu plăcere. Cartea este, și datorită transcripției IPA, o lucrare de pionierat pentru fonetică, romanistică, balcanologie și română ca limbă străină. Să sperăm că în viitor și în România va fi folosit IPA mai des, urmându-se exemplul dv.”. Am dat acest citat pentru ca să dovedesc câtă importanță acordă acest mare fonetician folosirii IPA și în lucrările științifice din România și dorința lui ca exemplul meu să fie urmat. Or, DOOM, chiar dacă nu dă transcrierea cuvintelor cu alfabetul internațional (IPA), măcar tabelul sunetelor distinctive ar fi trebuit să fie astfel dat. Dar care sunete distinctive? ne întrebăm, deoarece este îngrijorător faptul că se mai păstrează, în parte, teoria greșită a „consoanelor muiate” în limba literară română, teorie la care s-a renunțat în ed. a 2-a a *Gramaticii Academiei*, 1963. Această teorie, susținută de unii lingviști români, i-a determinat pe străini să încadreze catedrele de limbă română la „limbi slave”!! În DOOM însă mai persistă urme ale acestei teorii, prin tratarea consoanelor /č, ģ/ = [tʃ], [k, ɡ], urmate de vocalele [e, i], pe care – conform teoriei – le „anihilează”!! Or, în limba română literară (standard) nu există consoane care înghit vocale, ci dimpotrivă, conform legilor fonetice, sub influența vocalelor următoare consoanele au o pronunțare ceva mai anterioară. Deci: diftongii /^ea, ^oa/, analizați de cercetătorul bucureștean V. Șuteu, încă în anii 70, ca diftongi indivizibili și monofonematici, nu pot fi reduși la termenul ultim al lor ca în transcrierile date în DOOM: /čapă/ pentru /č^eapɤ/, /ġam/ pentru /ġ^eam/, /kămă/ pentru /k^eamɤ/ etc. Transcrieri care trebuie corectate. La fel, existența lui [i] final scurt, alofonul vocalei /i/, nu poate fi considerată ca o anexă articulatorie a consoanei precedente, de ex. *dragi*, notat în DOOM (p. XXXII) prin /draġ/ pentru [draġⁱ]. În lucrările mele, începând din 1961, am combătut această teorie – și acad. E. Petrovici, deși era de altă părere atunci, m-a încurajat să merg pe acest drum –, fiind influențată de cercetările lui Sextil Pușcariu și apoi de rezultatele cercetărilor mele contrastive cu alte limbi. Însă și *ortografia cuvintelor*, păstrată nealterată în decursul anilor, ne atrage atenția să nu greșim atunci când cercetăm sunetele distinctive ale limbii literare. De ex., cuvântul *dragi* devine *dragii*, *dragile* la plural m.f., vocala [i] scurt devenind vocală cu durată obișnuită în *dragile* și rămâne prezentă în *dragii*. De asemenea, ortografia cuvântului *aceea*, cu forma scurtă *acea*, dovedește că diftongul /^ea/ există în ambele forme. Iar pronunțarea identică a m. *aceia* cu f. *aceea* este greșită. Chiar cu urechea liberă se poate constata diferența și astfel ortografia ne ajută să nu înlocuim norma cu pronunțări individuale regionale!

M-am referit în rândurile de mai sus la problemele de ortoepie, de pronunțare corectă, domeniu în care m-am documentat îndelung.

Sugestii pentru o ediție „europeană” a dicționarului:

Deoarece am trăit 35 de ani în străinătate, am înțeles că noi, românii, ne putem impune și prezentându-ne limba în mod științific străinătății. De aceea, ediția „europeană” a DOOM-ului ar trebui să cuprindă unele schimbări și adăugiri necesare:

1. Lucrarea trebuie să înceapă cu o introducere explicativă complexă, în cca 3 limbi: română, germană și engleză (limbi des folosite în Europa, după cum am procedat în dicționarul meu de pronunțare).

2. Prin această introducere dovedim interesul nostru pentru cunoașterea corectă a limbii noastre de către străini. Subliniez și alte adăugiri necesare la problemele *ortografice, ortoepice, morfologice și de vocabular*:

Ortografia: la prezentarea literelor scrierii românești trebuie subliniată importanța semnelor diacritice pe litere, care denotă foneme diferite, ca *ă, î, â, ș, ț*. Aceste semne trebuie respectate și în scrierea la calculatoare, atât la literele mici, cât și la cele mari. Numai așa putem apăra corectitudinea pronunțării prin scrierea ortografică. Despărțirea în silabe ar fi suficientă cum e dată în *Îndreptarul ortografic*, deoarece scrierea la calculatoare nu o respectă.

Ortoepia: Este necesar ca tabelul sunetelor distinctive românești să apară în transcrierea IPA, alfabet fonetic în transcrierea pronunțării majorității limbilor lumii. În ediția de față s-au folosit doar câteva semne internaționale /č, ģ = ±, →/, completate cu literele care reprezintă ortografic foneme specifice, ca: ș, ț, ă, î etc. O astfel de combinare a literelor ortografice cu semne fonetice internaționale este foarte controversată și criticată, deoarece aduce confuzie între scriere și pronunțare. (Până în prezent, după cum a observat și prof. dr. Mangold, doar eu am folosit transcrierea [IPA] pentru sunetele limbii române, încă din 1958!) Apoi trebuie prezentate transcrierile IPA cu sunetele distinctive, luând în considerare că [e, o] din diftongii [e_a, o_a] sunt alofone ale vocalelor /e, o/ și sunt diferite pentru a da diftongi divizibili. De asemenea, [i̇] scurt este alofonul vocalei /i/ și semivocala /i = j/, cu totul diferite în articulație.

Morfologie: un dicționar morfologic trebuie neapărat să dea formele articulate ale substantivelor, pronumelor, adjectivelor, articolelor, la singular și plural și la genitiv-dativ. La verbe e necesară specificarea: *tranzitiv – intransitiv*, cu exemple. Din lipsa acestor date se fac greșeli zilnice la radio și TV. De ex: sunt folosite tranzitiv unele verbe intransitive, ca *apela numărul*, pentru *a apela la numărul*, *a pica bacalaureatul*, pentru *a pica la bacalaureat*, deși DEX-ul specifică clar că verbele respective sunt doar intransitive.

Împărțirea verbelor în cele 4 conjugări trebuie să respecte terminația *-ea* la toate verbele conjugării a 2-a!

Vocabularul: ar trebui respectate cele două forme date în DEX la unele cuvinte. Iar schimbările ca *eu continuu* în *eu continui* (DEX – DOOM) trebuie explicate.

În *concluzie*: o astfel de ediție va fi de folos și românilor, având mai multe forme morfologice și evitând ambiguitățile. Prezentarea riguros științifică a scrierii și vorbirii limbii române va susține păstrarea nealterată a limbii noastre, apreciată de mulți străini ca o minune între limbile romanice.

Intrarea României în Uniunea Europeană presupune și *prezentare internațională a limbii și culturii române*, cât mai complex și exact țărilor din UE, deoarece s-a hotărât că Uniunea păstrează cu strictețe specificul cultural și lingvistic al țărilor sale.

Prin urmare, ediția de față a DOOM-ului, scrisă pentru români, *trebuie neapărat* completată prin ediția „europeană”, adresată cu precădere străinilor.

ANA TĂTARU

Bistrița, str. Gen. G. Bălan, 23

Biblia de la Blaj, 1795. Ediție jubiliară, Roma, Tipografia Vaticana, 2000, 2630 p.

La aniversarea celor trei sute de ani de viață, Biserica Română Unită a ținut să marcheze acest eveniment prin reeditarea operei capitale a creștinătății de pretutindeni. Este vorba despre celebra, de acum, *Biblie de la Blaj*, în traducerea lui Samuil Micu, care, de-a lungul celor două secole de existență, a fost prețuită de întreaga spiritualitate românească. Că interesul deosebit pentru această „Carte a cărților” a fost mereu treaz e demonstrat cu prisosință de reeditările ei, pentru spații locuite de români ce acoperă întreg teritoriul carpato-dunărean. Nu întâmplător, prima ei relansare, prin ediția de la Sankt Petersburg din 1819, se adresa românilor basarabeni, în primul rând, care deveniseră cu șapte ani în urmă cetățeni vitregiți ai întinsului spațiu rusesc. După câteva decenii, mai precis în anii 1854 – 1856, *Biblia de la Blaj* a lui Samuil Micu, și nu cea de la București, de la 1688, a lui Șerban Cantacuzino, era reimprimată la Buzău și se adresa în felul acesta flancului sudic al țării, într-un moment în care „moda grecească” începuse să fie înlocuită cu cea „franțuzească” și era nevoie, deci,

de un model românesc de exprimare; tot așa cum a gândit și marele mitropolit ortodox Andrei Șaguna, câțiva ani mai târziu, în 1856 – 1858, prin scoaterea ediției de la Sibiu pentru românii ardeleni, amenințați și ei, la fel ca frații lor de peste Prut, cu pierderea identității naționale. Faptul că această renumită carte a revăzut succesiv lumina tiparului, sub patronajul unor înalți prelați ortodocși, în locuri și împrejurări într-un fel dramatice pentru cititorii și ascultătorii ei, își are, fără îndoială, semnificația sa. Subliniază, încă o dată, cât de nedreaptă a fost scoaterea în afara legii, în 1948, a Bisericii Române Unite, ce s-a urmărit prin aceasta și ce consecințe nefaste a avut.

Ediția la care ne referim în continuare a fost realizată sub înaltul patronaj al P. S. Virgil Bercea, episcopul Eparhiei Române Unite de Oradea (tot de aici Samuil Micu a fost sprijinit și încurajat în munca sa de traducător de episcopul Igantie Darabant), și sub egida științifică a Academiei Române, a Institutului de Istorie din Cluj-Napoca, și, cum era și firesc, a Mitropoliei Române Unite de Alba Iulia și Făgăraș, așa cum reiese din *Precuvântarea*, plină de miez și căldură creștinească, a Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul românilor greco-catolici. Fără să fie bănuț de o oarecare părtinire a filologilor clujeni, care au contribuit și ei în mare măsură la repunerea în circulație a acestui monument de limbă literară românească de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, consider că aportul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” se cuvenea menționat pe foaia de titlu a acestei strălucite ediții, dedicată, cu înaltă considerație, capului suprem de atunci al bisericii catolice de pretutindeni, papa Ioan Paul al II-lea.

Pe bună dreptate se afirmă, în *Precuvântare*, că *Biblia de la Blaj* „a dominat graiul biblic românesc în epoca formării culturii și literaturii noastre clasice, oferind modelul optim de exprimare în limba română” și devenind astfel „*Biblia* națională a tuturor românilor, indiferent de confesiune”. În documentatul preambul al ediției, intitulat *Cartea cărților*, acad. Camil Mureșanu face, apoi, un inteligent excurs în istoria *Bibliei*: cum s-a alcătuit ea de-a lungul veacurilor, cum a apărut celebra *Septuaginta* (a celor șaptezeci!), numită așa după numărul traducătorilor în limba greacă, și apoi *Vulgata* (de obște cunoscută!), odată ce limba latină a devenit limba de comunicare a întinsului Imperiu Roman. Acestora, constituite până la urmă într-un tot, într-o „veritabilă” integrală a *Bibliei*, li s-au adăugat traducerile „noilor popoare luminate de creștinism”: cea gotică a lui Wulfila (sec. IV), anglo-saxonă (sec. VIII), slavonă (Chiril și Metodiu, secolele IX și X), franceză și spaniolă (sec. XIII), pentru ca în veacurile ce vor urma, XV și XVI, să se realizeze traduceri în germană, polonă, maghiară și română. În cazul acesteia din urmă, eforturile românilor de a ține pasul cu vremea sunt dovedite în chip convingător de textele rotacizante și coresiene și mai ales de *Palia de la Orăștie* (1582), pentru a se ajunge, treptat, la *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), la *Biblia de la București* (1688), la momentul Școlii Ardelene, care înscris, între marile ei înfăptuiri, *Biblia de la Blaj* (1795).

Greul acestei reeditări le-a revenit editorului coordonator Ioan Chindriș și celui ce a asigurat coordonarea filologică, lingvistul Eugen Pavel, care au contribuit totodată la transcrierea interpretativă a textului, împreună cu Elena Ardeleanu, Nicolae Edroiu, Elena Mihu, Florica Nuțiu, Dora Pavel (care a realizat și corectura finală), Șerban și Veronica Turcuș. În mod inspirat, Ioan Chindriș își intitulează amplul său studiu *Secolele Bibliei de la Blaj*. Sunt trecute în revistă etapele acestui îndelungat proces, începând cu *Unirea cu Roma* (primii episcopi uniți Atanasie Anghel, Ioan Giurgiu Patachi, Inochentie Micu Klein, mutarea episcopiei greco-catolice la Blaj în 1737, după ce inițial fusese la Alba Iulia și apoi la Făgăraș) și continuând cu *Pătrunderea cărților* (marea erudiție a celui de-al doilea episcop, care „a pus prima cărămidă bibliografică la temelia” bibliotecii blăjene, pe care se va întemeia istoriografia Școlii Ardelene).

Incontestabile merite a avut în această mare realizare Petru Pavel Aron, învățat înzestrat cu calități organizatorice, care a devenit primul teolog de mare anvergură cu a sa *Învățătură creștinească* din 1755, ce codifică o confesiune catolică de rit răsăritean. După el a urmat Samuil Micu, „teologul definitoriu” al luminismului transilvănean. Acestuia i-a revenit marelui merit de a-și fi încununat întreaga sa activitate, ca om al bisericii, cu *Biblia* din 1795, după ce cu câteva decenii înainte realizase o altă traducere înaintașul său, Petru Pavel Aron, iar în felul acesta „Blajul a realizat două traduceri ale *Bibliei*, corespunzând celor două generații culturale care au marcat epoca de glorie a Școlii Ardelene”. În fine, ultima parte a postfeței lui Ioan Chindriș, *Posteritatea*, s-ar putea rezuma prin concluzia sa: „*Biblia de la Blaj* a detronat instantaneu regența *Bibliei de la București* în biserica românească”.

Dacă istoricului Ioan Chindriș, convertit spre această disciplină din filologul format la școala profesorului Iosif Pervain, i-a revenit partea ce ține mai mult de istoria „secolilor *Bibliei* de la Blaj”, filologului împătimit în cercetarea vechii cărți românești Eugen Pavel i s-a încredințat să schițeze „câteva coordonate de ordin filologic și lingvistic, cu referiri la descrierea generală a cărții, tehnica și arta tipografică, filigranele hârtiei, diferențele de tiraj, persoana tipografilor și chestiunile legate de tipărire, stabilirea versiunilor originale și aspecte ale traducerii, probleme de filiație a textelor, iar, în final, o paralelă lingvistică între *Biblia de la București* și *Biblia de la Blaj*”. Prin aceste numeroase fațete ale unei cercetări filologice complexe și aplicate, Eugen Pavel realizează tot ceea ce și-a propus, cu inteligență și cu o subtilă profesionalitate, în densul său studiu intitulat *Un monument de limbă literară: Biblia lui Samuil Micu*, prin urmărirea elementelor ce țin de critica textuală (*Repere bibliologice, Tiparul, Traducerea, Filiația textelor, Concordanțe lingvistice*), tot el semnând și o necesară *Notă asupra ediției*.

Cum s-a mai afirmat, contribuția filologilor nu se oprește aici. Ea a fost în mod exemplar completată printr-un *Glosar*, realizat cu multă acribie de Elena Comșulea, Valentina Șerban și Sabina Teiuș, pe un spațiu ce depășește o sută de pagini, pe două coloane, „cu scopul de a contribui la înțelegerea textului care, fiind tradus într-o epocă mai veche, se lasă descifrat cu dificultate astăzi”. Profesionalismul desăvârșit al acestor cercetătoare de elită ale institutului clujean de lingvistică a fost asigurat și de ceea ce au deprins în îndelungata lor muncă la realizarea *Dicționarului tezaur* al limbii române, prin excerptarea materialului lexical într-un fișier alcătuit din 8000 de citate extrase din *Biblie*, prin alcătuirea listei de cuvinte (termeni arhaici, populari și regionali), prin forma-titlu, optându-se pentru acelea care apar în textul cercetat, și forma lor literară, însoțite de indicații gramaticale, definiții și citate semnificative.

În sfârșit, și nu în ultimul rând, ținem să menționăm modul ingenios în care Sidonia Puiu, de la Biblioteca Filialei clujene a Academiei, a conceput *Indicele de concordanțe ale numelor proprii*, care întregeste aparatul critic al acestei ediții diplomatice de referință.

OCTAVIAN ȘCHIAU
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

ALEXANDRU NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 4. *Elemente de istorie culturală*, [Cluj-Napoca], Editura Clusium, 2003, 304 p.

Apariția, la Editura Clusium, a celui de-al patrulea volum al lucrării profesorului Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, este unul dintre evenimentele culturale și științifice majore ale anului 2003. Cartea reunește, într-o viziune unitară asupra evoluției și destinului limbii și culturii române, o serie de studii și articole publicate de autor în ultimii ani, în reviste din țară și din străinătate sau prezentate la congrese internaționale. Interesul pe care îl stărnește astăzi acest ultim volum, subintitulat *Elemente de istorie culturală*, provine nu atât din noutatea informației vehiculate, cât mai ales din viziunea de ansamblu, sintetică, dar originală, critică și motivată.

Lucrarea este alcătuită din patru mari capitole: I. *Structuri lingvistice romanice*, II. *Structuri culturale*, III. *Cultură și religie*, IV. „*Neamul*”, „*nația*” și *limba noastră*, urmate de *Anexe*, în care autorul omagiază două personalități recent dispărute: Emil Turdeanu și Magdalena Vulpe. Din însăși structura cărții reiese abordarea complexă și interdisciplinară a temelor tratate. Lingvistica internă sau externă, văzută în diacronie sau în sincronie, furnizează autorului un bogat material necesar

argumentării unor idei dezvoltate în contextul lor istoric și sociocultural. Acest tip de cercetare, care se adresează unei categorii mai largi de specialiști și chiar unui public mai puțin avizat, recuperează sensul inițial al cercetării lingvistice și reintegrează lingvistica între disciplinele fundamentale care studiază evoluția societății românești în decursul istoriei. Fie că studiile din acest volum se referă la probleme concrete de cercetare a limbii române (poziția articolului definit, rolul analogiei în paradigma verbală, împrumuturile lexicale, coexistența dintre normele structurale noi și cele vechi), la o problemă foarte controversată, cum este sistemul ortografic românesc actual, la relațiile culturale și influența acestora sau la importanța religiei ca factor cultural esențial în formarea și menținerea conștiinței identității de neam, toate pornesc de la ideea centrală a profesorului Al. Niculescu, conform căreia romanitatea limbii noastre înseamnă, în aceeași măsură, descendență latină, apartenență la familia romanică (nu neapărat și la spațiul romanic) și o puternică individualizare prin adoptarea și adaptarea unei multitudini de elemente neromane. În concepția Domniei Sale, „româna reprezintă o romanitate *off-limits*, al cărei mare și unic merit a fost acela de a asimila și a adapta, modelând în structuri latino-romane – ca orice altă limbă romanică –, elemente eterogene, non-latine, non-romane” (p. 58). Propunând această perspectivă, autorul se expune unei false polemici cu susținătorii „purității” latine a românei. Conflictul este fals, deoarece profesorul Al. Niculescu nu neagă în nici un moment, ci, dimpotrivă, afirmă răspicat, ca idee fundamentală a teoriilor sale, faptul că româna este „urmașa latinei”, însă dezvoltarea ulterioară a argumentației este făcută în sensul sublinierii particularităților lingvistice care conferă *individualitate limbii* române, adică ideea enunțată încă din titlul cărții.

Articolele conținute în prezentul volum sunt considerate „contribuții” care nu închid reflecția asupra subiectelor, ci caută în primul rând să pună întrebările esențiale și corecte. Este în intenția autorului ca răspunsurile propuse să reprezinte tot atâtea direcții de studiu ce se deschid cercetătorilor. Prin această atitudine, profesorul Al. Niculescu nu se adresează mai tinerilor cercetători *ex cathedra*, ci îi invită la o reflecție comună asupra unor evenimente a căror interpretare căzuse de mult în șablon. Nu polemica este cea care primează, ci găsirea căii spre adevăr prin reinterpretarea, din perspectivă europeană, a unor fapte a căror înțelegere risca să fie confiscată de spiritul locului. Chiar dacă *occidentalizarea* limbii, în particular, și a culturii române, în general, înseamnă regăsirea, deși tardivă, a originilor europene și latine, analiza evoluției până în acel moment nu poate să facă abstracție de contextul balcanic și de numeroasele influențe grecești, slave, turcești, germanice etc.

Dată fiind abordarea preponderent istorică a subiectelor cercetate și metoda diacronică aplicată în studiul limbii, distingem o organizare cronologică a ideilor și conceptelor propuse de autor cu privire la apariția și evoluția românei, începând din perioada imediat ulterioară romanizării, până în secolul al XIX-lea. Noțiuni ca „romanitate *off limits*” și „romanitate românească” sunt argumentate în funcție de condițiile istorico-politice ale Antichității târzii: „Ceea ce putem numi «romanitatea românească» începe deci cu izolarea spațiului romanofon balcanic de *continuum*-ul romanic occidental” (p. 148). Pornind de la aceste premise, concepte de bază, precum *unitatea și continuitatea*, sunt repuse în discuție și prezentate din perspective complexe, însă fără a fi în nici un moment negate. Se vorbește, dimpotrivă, despre o „continuitate mobilă nord- și sud-dunăreană” (p. 142). Limitele epocii de formare a limbii române sunt împinse dincolo de secolul al VI-lea, considerându-se că nu putem vorbi despre limba română decât după invaziile germanice (goții) și după așezarea slavilor în zona Dunării (vezi p. 148). Această idee, deși justificată cronologic (se știe că, până în sec. VI – VII, latina mai era încă o limbă vorbită pe întreg spațiul romanizat), este greu de acceptat de o parte a istoricilor limbii și a dialectologilor români actuali. Argumentele lingvistice invocate de profesorul Al. Niculescu sunt, în special, de ordin fonetic și lexical (vezi p. 142-145). Referitor la acest subiect, este de notat opinia autorului potrivit căreia terminologia religioasă din latina târzie, „filtrată prin slavi, ar trebui urmărită cu deosebită atenție – oricât ar fi de obscură încă” (p. 144). În acest context, observațiile legate de evoluția semantică distinctă a cuvântului *țară* la nordul Dunării, față de sensurile aceluiași lexem în dialectele sud-dunărene, sunt riguros argumentate (vezi p. 101 și urm.). Latiniștii pot fi însă surprinși de ipoteza legării sensului de „regiune, ținut”, chiar „patrie” de o seamă de termeni slavi, când această accepție este atestată încă din latina clasică, la Cezar (*BG*, 1, 30, 2): *terra Gallia* „la Gaule”, la Tit Liviu (29, 10, 5): *terra Italia* „la terre d’Italie,

l'Italie" (cf. Félix Gaffiot, *Le Grand Gaffiot. Dictionnaire latin-français*, Paris, Hachette, 2000, s.v. *terra*) și s-a păstrat în limbi romanice importante, ca franceza (cf. Alain Rey (ed.), *Dictionnaire historique de la langue française*, Paris, Le Robert, 1992, s.v. *terre*). Unele dintre exemplele date de autor sunt considerate ca aparținând „stilului înalt al culturii” (p. 106), însă sintagme din latina creștină, precum: *terra promissionis*, *t. Chanaan*, *t. Hebraeorum*, intraseră încă din Antichitate în limba vorbită. De asemenea, folosirea unui adjectiv în locul numelui propriu la genitiv (vezi p. 108) este atestată în latina târzie (sec. VII), unde un episcop își semnează scrisoarea: „Inportunus de Parisiaga terra”.

Afirmarea unei origini comune a populațiilor romanizate la nord și la sud de Dunăre nu intră în contradicție cu negarea existenței unei astfel de conștiințe în sânul respectivelor comunități. Trăind într-un mediu multietnic și supus unor intense presiuni istorice, este greu să ne închipuim cum ar fi putut păstra comunitățile „romanofone-românofone” acea „memorie colectivă a originilor latine” (p. 73). Autorul arată, convingător, că tocmai plurilingvismul înconjurător este cel care determină în mod firesc formarea conștiinței propriiei identități etnolingvistice. De aici și până la ideea apartenenței la vasta familie a romanității vor fi necesare câteva secole de păstrare a acestei identități. Mai mult, „conceptul unei unități integrale a romanității românești, la nordul și la sudul Dunării, a fost inoculat celor din Peninsula Balcanică de către aceeași renaștere națională care, pornind din Transilvania, sub auspiciu catolice și mittel-europene, i-a trezit și pe cei din Moldova și Muntenia” (p. 76).

Occidentalizarea propriu-zisă a început, prin urmare, târziu, după epoca luminilor, și s-a făcut cu două viteze: în Principatele Române ea este mediată prin ruși, francezi și austrieci, ca reacție împotriva turcilor (vezi p. 118). Influenței culturale și lingvistice a celor din urmă, prin intermediul cărora însăși civilizația arabă a pătruns în limba română, îi este dedicat un studiu amplu: *Romania turcica* sau „țara turcită” (p. 55-69). Modernizarea era însă superficială și nu atingea decât o parte a protipendadei. În Transilvania, prin Biserica catolică și prin intermediul limbii latine, nu sunt atrase doar elitele sociale, ci se creează elite intelectuale la Viena și Roma, care vor avea menirea de a lumina poporul.

Chiar dacă „absența latinismelor și a neologismelor romanice” îl face pe autor să-i considere pe reprezentanții Școlii Ardelene ca fiind „în comportamentul lor lingvistic obișnuit foarte puțin «latiniști»” (p. 157), aspectul scrisului acestora trădează o puternică influență a modelului latin. Nu ne putem deci îndoi, asemenea autorului, de „latinismul” acestora, așa cum rezultă el din scrisori. Diferența dintre limba vorbită (introducem aici și corespondența) și limba scrisă a tratatelor ne dezvăluie, încă din Antichitate, două registre diferite la un autor de talia lui Cicero. Desigur, nimeni nu trebuie să-și închipuie că studioșii ardeleni conversau între ei în latină, dar nici că nu o puteau face, în limitele latinei savante, în fața profesorilor sau chiar a colegilor, deoarece, așa cum spune autorul: „limba latină constituia o expresie culturală, o a doua limbă” (p. 162). Studiile și, ulterior, funcțiile clericale ocupate îi obligau pe intelectualii ardeleni să cunoască cel puțin latina ca limbă a scrisului și să o practice cu sau fără îndrumare. De aceea, concluzia profesorului Al. Niculescu: „nu aveau deprinderea de a redacta curent, *manu propria*, fără ajutor, texte întregi” (p. 162), nu ni se pare la fel de plauzibilă ca cea privind utilizarea latinei în vorbire. De asemenea, folosirea curentă a românei în scris de către învățații ardeleni trebuie pusă în relație și cu publicul cărui i se adresau aceste scrieri, unul prea puțin sau deloc cunoscător al limbii latine.

Momentul constituirii unei literaturi în limba română este, pentru profesorul Alexandru Niculescu, rezultatul unei duble dezvoltări, în condițiile istorice și geografice ale secolului al XIX-lea: „Istoria literaturii noastre este bicefală! A început în Transilvania, dar a început și în Țara Românească, până când cele două curente s-au unit, nu fără asperități” (p. 132). „Centralizarea culturală” (p. 136) a constituit, în opinia autorului, condiția necesară pentru modernizare. Atât țările române, cât și celelalte provincii românești au participat, dar în măsură diferită, la aceasta. Dacă primele ofereau cadrul statal, juridic, politic și lingvistic, din Transilvania și Basarabia au venit nu numai ideile noi, ci și aplicarea acestora.

Percepția românilor asupra unei părți a spațiului romanofon este tratată simbolic prin prisma relațiilor cu Veneția. Concluzia autorului, în urma complexului dosar istoric, lingvistic, literar și cultural pe care îl expune, este că: „Românii au însoțit Veneția de-a lungul istoriei ei” (p. 98). Însă această cunoaștere, se atrage atenția imediat, este una trecută prin medii culturale diferite, care

reprezintă tot atâtea filtre: mai întâi grecesc, turcesc, deci balcanic, apoi austriaco-maghiar și, în sfârșit, francez și german, astfel încât românii au cunoscut „mai multe Veneții” (p. 98). Relația cu Veneția nu semnifică însă apartenența la lumea romanică, ci doar formarea treptată, în cadrul elitelor culturale, a unei conștiințe general europene.

Cele mai ample studii ale prezentului volum sunt dedicate *Originilor creștinismului românesc* (p. 171-252) și relației dintre *Ortodoxie și Reformă. Sec. XVI – XVII* (p. 253-265). Abordarea unor subiecte atât de delicate este făcută de profesorul Alexandru Niculescu cu extremă erudiție și fără idei preconcepute. În aceste condiții, este pe deplin justificată adoptarea unui punct de vedere laic și a unei perspective cultural-istorice asupra fenomenelor cercetate. Chiar dacă apropierea credinței creștine de politeismul dacilor și de credința în nemurire este mai puțin convingătoare (vezi p. 174), stabilirea unei cronologii în două etape, în funcție de zonele cercetate, stabilește premisele corecte ale studiului: „[...] cele două acțiuni de creștinare trebuie atent deosebite” (p. 182): cea din Scythia Minor și cea din Dacia Traiană. Diferențelor de ordin geografic li se adaugă cele de natură lingvistică. Unui creștinism preponderent de limbă greacă pe malurile Pontului Euxin, unde trăia o populație grecofonă, îi corespunde, după cucerirea Daciei, „o creștinare romană, de bună seamă, în limba latină” (p. 183). Absența martirilor în noua provincie romană dovedește clar sensul diferit al celor două creștinări: în est, creștinismul s-a răspândit treptat de la bază spre vârf, iar în vest a fost adus de cuceritori și propagat ulterior în societate. Autorul analizează cu minuțiozitate atât evoluția creștinismului și instituționalizarea lui la nord de Dunăre, cât și reflectarea acestei situații în vocabularul creștin românesc. Profesorul Al. Niculescu semnalează existența a „mai multe straturi terminologice, poate chiar mai multe zone ecleziastice, pe care nici lingvistica, nici teologia nu le-au depistat încă” (p. 188). Prin urmare, legătura dintre epoca de formare a limbii române și constituirea unui vocabular religios de origine latină este mult mai complexă decât simpla constatare a păstrării unor elemente lexicale, pentru că „[...] nu toți termenii latini pe care îi cunoaștem și cu care argumentăm creștinismul nostru «daco-roman» (latin etc.) au pătruns în limba romanică ce devenea română, în același timp, în aceleași condiții” (p. 189).

Observațiile referitoare la fundamentele ortodoxiei românești și la relația ei cu celelalte culte de ambele părți ale Carpaților conduc la concluzii novatoare asupra domeniului. Imaginea unui creștinism românesc „neunitar” (p. 238), multicultural și plurilingv, prin contactul dintre lumea Orientului Apropiat, a Greciei, a popoarelor slave etc. cu populația autohtonă (vezi p. 246), la care se adaugă ideea conviețuirii sale pluriconfesionale, considerată de autor ca „un mare merit” (p. 247), largesc decisiv cadrele gândirii oficiale teologice. Desigur, această diversitate nu putea fi cuprinsă în totalitate în paginile celor două capitole ale volumului. Unele afirmații, aparent contradictorii, precum cele referitoare la „suplețea și toleranța în ce privește raporturile cu Reforma” (p. 239) și totodată opoziția față de „inițiativele culturale-tehnologice ale Reformei” (p. 255), nu fac decât să reflecte complexitatea unor epoci de ciocnire a tradiției cu influențele externe și conflictul dintre păstrarea unei identități în paralel cu nevoia de modernizare.

În sfârșit, în secțiunea a IV-a: „*Neamul*”, „*nația*” și *limba noastră*”, profesorul Alexandru Niculescu extinde aria reflecțiilor asupra acestor noțiuni în lumea contemporană. Astfel, autorul nu face altceva decât să dovedească faptul că lingvistul, om de cultură și savant, are, asemenea înaintașilor, menirea de a rămâne o conștiință a societății la devenirea și luminarea căreia participă.

În *Anexe* găsim, pe lângă un studiu consacrat sensurilor cuvântului *a lucra*, două necrologuri dedicate regretaților filologi români Emil Turdeanu (1911 – 2001) și Magdalena Vulpe (1936 – 2003).

Acest volum ar putea fi, dacă ținem seama de cele spuse în *Prefață*, ultimul din seria celor patru consacrate de profesorul Al. Niculescu individualității limbii române între limbile romanice. Dacă avem în vedere însă complexitatea acestui subiect și mai ales direcțiile și ideile noi, pe care autorul le-a pus în circulație prin studiile publicate în ultimii ani, credem și ne mărturisim speranța că seria acestor cărți extrem de necesare pentru istoria limbii și culturii noastre va continua.

GEORGE BOGDAN ȚÂRA

Universitatea de Vest

Timișoara, str. V. Pârvan, nr. 4

EUGEN PAVEL, *Carte și tipar la Bălgrad (1567 – 1702)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001, 380 p. + XXI pl.

Alcătuirea unei adevărate monografii bălgrădene privind tipăriturile apărute în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea este nu numai un act de cultură benefic pentru o anumită optică asupra literaturii noastre religioase vechi, dar și o realizare originală, întrucât, după știința noastră, nu există o carte similară privind Brașovul, Sibiuul, Clujul sau Oradea, principale centre de iradiere a tiparului din Evul Mediu românesc. De aceea, cartea lui Eugen Pavel e cu atât mai valoroasă, cu cât concentrează informația dintr-un singur centru tipografic, neeludând, însă, relațiile cu alte centre mai apropiate sau mai îndepărtate, împlinind, indirect, și o imagine a priplului unor personalități care s-au manifestat și la Bălgrad sau numai la Bălgrad. Este cazul multora dintre tipograful de aici, printre care și acela al lui Coresi care, după debutul brașovean, se pare că activează, ca tipograf, și la Bălgrad (locul apariției *Cazaniei I* nu e notat, dar, după o argumentare strânsă, se concede că ar fi fost tipărită în capitala principatului Transilvaniei); de asemenea, sunt analizați Lorinț, popa Dobre, mesagerul Basarabilor, ieromonahul Silvestru, Ștefan din Ohrida, activ în tipografiile din Govora și Câmpulung, Martin Maior din Brașov cu *Biblia mică*, prezență dinamică, la Bălgrad, între 1647 și 1658, apoi Daniil, Iosif, Chiriac Moldoveanul și nu mai puțin celebrul Mihai Iștvanovici, supraintitulat „tipograful literat”. Venit din Ungrovlahia (Râmnic), unde ucenicise pe lângă Antim Ivireanul și apoi, la solicitarea lui Atanasie Anghel, se strămută la Bălgrad, acesta a tipărit, mai întâi, o carte de instruire a copiilor, *Bucoavna*, pentru a fi celebru cu *Chiriacodromionul* din 1699. Dintre tipograful autohtoni (din Ardeal sau chiar din Bălgrad), amintim, în primul rând, pe Simion Ștefan, adnotat pe fila 192 a *Noului Testament*, alături de Gheorghe Rusu din Sibiel și de logofătul Dumitru, pe Ioan Zoba din Vinț sau pe traducătorul *Pâinii pruncilor*, Duma Ianăș. Deoarece tipograful acestei ultime lucrări a rămas necunoscut, s-a încercat atribuirea tipăririi lui Mihai Iștvanovici sau unui alt localnic, Nicolae.

Această perspectivă asupra activității tipografice are consecințe în planul aprofundării unor probleme privind cărțile noastre vechi, precum: examinarea atentă a tuturor elementelor ce țin de cartea tipărită (filigranul hârtiei, caracterele tipografice, ornamentele, stemele etc.), pentru localizarea unor texte rămase, în urma a numeroase discuții, încă în derută (e cazul *Cazaniei I* a lui Coresi), studierea tehnicii și artei tiparului, în care autorul lucrării de față se dovedește foarte informat, precum și a textelor complementare – prefețe, epiloguri –, de mare importanță pentru realitatea limbii epocii, ca și cercetarea comparativă a unor texte pentru evidențierea posterității tipăriturilor bălgrădene, încheind cu o examinare atentă a evoluției normelor literare, prin analiza particularităților lingvistice.

Meritorie ni se pare, în capitolul I, departajarea tipăriturilor ortodoxe de cele de inspirație protestantă, ca, de exemplu, *Catehismul calvinesc* (1648) sau *Biblia mică*, scrise cu litere latine, în ortografie maghiară, precum și *Scutul Catichizmului* (1656), cu caractere chirilice.

Cât privește textele complementare, cărora li se dedică un întreg capitol (al III-lea), pe lângă faptul că sunt reproduse în întregime într-o transcriere interpretativă, sunt comentate din punctul de vedere al conținutului, destul de stereotip, de altfel, ca organizare (*invocația* față de Dumnezeu, *dedicația* și *salutația*), dar și din punctul de vedere al disociațiilor relativ la filiația și paternitatea prefețelor și a epilogurilor analizate. Comentariul autorului este apropiat fiecărui text complementar, sesizându-se caracterul retoric specific epocii, elemente de stilistică funcțională – relevarea stilului didactic – etc. (vezi, în acest sens, aprecierile față de predosloviile *Noului Testament*). Observațiile asupra acestor texte se referă și la atmosfera, ca și la deschiderea științifică a capitalei princiare, unde nu este exclus să se fi cunoscut lucrări ale lui F. C. Baumeister, E. Goblot sau Francis Bacon (la care apare celebra comparație a cuvintelor cu banii, ce este reluată în Predoslovie a II-a a *Noului Testament*). Atența observație a predosloviilor scoate în evidență atât originalitatea unora, cât și prelucrarea, după diverse izvoare, a altora (de exemplu, prima predoslovie de la *Cărare pre scurt...* a lui Ioan Zoba din Vinț).

De o mare acribie filologică și un mare efort științific ni se pare capitolul al IV-lea, intitulat *Disociații filologice. Modele și izvoare. Posteritatea tipăriturilor de la Bălgrad*. Filologul clujean

face un tur de forță, punând în paralel texte, care denotă filiații între ele, cu altele care sunt divergente din acest punct de vedere. Este de apreciat siguranța cu care e condusă argumentarea pentru compararea *Apostolului* lui Coresi cu *Cazania I* a aceluiași, textul, în intimitatea lui, manifestând divergențe demonstrate. Cât privește *Evanghelia cu învățătură* (1641), primul text românesc localizat sigur la Bălgrad, și *Cazania a II-a* a lui Coresi, aici fidelitatea e maximă și nu mai necesita comparația. Oprindu-se asupra *Noului Testament*, autorul dovedește și multă prudență în a da crezare celor afirmate de ieromonahul Silvestru în predoslovie, și anume înzvorul grecesc, argumentând că e posibil și unul slavon, precum și o versiune a lui Coresi. În ce privește sursa latină, autorul demontează precis aserțiunile Mariei Rădulescu și ale lui Gabriel Tepelea că la baza *Noului Testament* ar fi stat una singură, cea a lui Erasm de Rotterdam, cu glosele lui Mathias Flacius Illyricus (Francowitz) apărute la Basel, în 1570. Eugen Pavel prezintă și alte izvoare latine, relevate parțial și de cercetătorul clujean Alin Mihai Gherman, cu aserțiunile de rigoare, în final concedând pentru o ediție a *Bibliei* greco-latine, în care izvorul latin aparține lui Théodore de Bèze.

Un loc aparte în discursul argumentativ al lui E. Pavel îl ocupă valorizarea gloselor *Noului Testament*, care, după *Domnia Sa*, nu sunt simple explicitări semantice, ca într-un dicționar, ci, prin extinderea seriilor sinonimice, a informațiilor de ordin enciclopedic sau dogmatic, devin un aparat critic, în fond, cu variante de traducere, o primă încercare de punere în operă a metodei criticii de text.

Ultimul capitol al cărții, intitulat *Evoluția normelor literare în tipăriurile bălgrădene. Particularități lingvistice*, ia în considerare 12 cărți bălgrădene, unele neavând „tranzătat” localitatea în care s-au tradus (*Cazania I* și *Molitvenicul* lui Coresi sau *Culegerea de rugăciuni* de la 1639 – 1640), autorul aproximând configurația variantei literare sud-vest ardelenă prin descrierea trăsăturilor fonetice, morfologice și lexicale specifice. Notarea și explicarea formelor este, în general, corectă, dar se pierde din vedere aspectul general al secolului al XVII-lea, și anume ceea ce remarcă cu bună știință Ion Gheție în *Baza dialectală a românei literare* (1975), că, în acest secol, se observă o apropiere a normei de grai, în fond o abandonare a normei supradialectale, inițiată de Coresi. De aici, uneori, prezentarea fenomenelor este ambiguă, iar comentariile lipsind, lasă loc la confuzii. De aceea sugerăm ca, la o nouă ediție a cărții, să se aibă în vedere mai multe aspecte.

La p. 269 se afirmă că „a pro tonic apare izolat în *macar* (NT [3]^r / 25)”, față de formele majoritare *măcară*”. Fenomenul trecerii lui *ă* pro tonic la *a* este specific nordului (nordul Ardealului și al Moldovei) și, prin urmare, forma *macar* ar putea fi o transcriere din consultarea vechilor versiuni românești ale *Noului Testament* (textele maramureșene consultate de Coresi și apoi perpetuate prin el și de ceilalți). La p. 271 se notează că „e medial nu a evoluat la *ă* în *Dumnezău* (NT 97^r / 1)”. Dar niciodată acest *e* medial nu s-a deschis la *ă*, neavând condiții de deschidere, iar fonetisme ca *Dumnăzău* / *Dumnădzău* n-au fost atestate. Explicarea corectă în cazul menținerii lui *e* din: *bucenați*, *cumenețătură* etc. (p. 272) e că păstrează forma etimologică. La p. 273: forma *arbure* este etimologică, nu pentru că *u* e păstrat (latinescul *arborum*), ci pentru că este un fonetism evoluat normal de la un *o* neaccentuat (forma *arbure* apare și în *Psaltirea Hurmuzaki* și în texte din secolul al XVI-lea, dar și în cele din secolul următor). Explicația anticipării elementului palatal în cuvinte ca: *pâine*, *câine*, *mâine* și *mâini* este greșită, pentru că, de fapt, avem de-a face cu anticiparea desinenței de plural *i*, formă care apoi s-a extins și la singular; deci evoluția este: *câni* > *câini* > *câine* (N.B.: la p. 329 se vorbește de diftongarea lui *i* în aceleași condiții, ceea ce este cel puțin ciudat). Pe aceeași pagină se menționează că diftongul *ea* este în poziție moale în cuvintele: *adevereaște*, *beați*, când, în realitate, e vorba fie de un arhaism grafic, fie de o metafonie conservată, care nu a revenit la monoftong. La p. 277 nu se recunoaște consoana labiodentală palatalizată *f* evoluată la *h*, în compania iotului în cuvinte ca: *hi*, *hierbinfeală*, *hiiare* etc., apărută sporadic în secolul al XVII-lea în Transilvania (ea este caracteristică mai ales nordului). La p. 278 se afirmă greșit că *d + e*, *i* latin ar da africană *dz*. De fapt, este vorba de un *e* scurt latin accentuat care se diftonghează la *ie*, dezvoltând un iot, și abia acesta alterează consoana *d* la *dz*. La p. 284: substantivul *ușea* (< lat. *ustia*) nu e de declinarea a treia; de asemenea, formele *nor*, *sor* pentru *noră*, *soră* nu sunt particulare, cum afirmă autorul, ci forme etimologice din lat. *nurus* (declinarea a IV-a) și lat. *soror* (declinarea a III-a), care abia mai apoi s-au adaptat la sistemul morfologic al femininelor de declinarea I. La p. 285: *marmure* este chiar forma care circula în epocă, de asemenea, etimologică (< lat. *marmorum*). La p. 286 nu este

vorba de păstrare sau respingere a desinenței la substantivul feminin de la G.-D., ci de aglutinarea articolului la forma neflexionată sau cea flexionată a substantivelor (*legeei* și *casii*). Mai subliniem că forma invariabilă a articolului posesiv genitival *a* este specifică graiurilor nordice, de unde provin unele texte (p. 288); în encliză, e imposibilă păstrarea lui *i* protetic la pronumele personal și cel reflexiv (p. 288).

Considerarea morfemului *pre* pentru genul personal ca prepoziție ni se pare nu o scăpare, ci o falsă analiză (p. 289), ca și afirmația că particula *-și* apare numai la pronumele de întărire, când, de fapt, ea apare la aproape toate pronumele (demonstrative de identificare, personale, nehotărâte), dar și la adverbe. Genitivele pronumelor personale (*lui, ei, lor*) nu sunt urmașele lui *ille*, ci ale lui *illui, illaei*, respectiv *illorum* sau, pe scurt, ale lui *illus, illa, illi, illae* flexionate, din latina populară (p. 289). Pronumele relativ nu are formele variabile *carele, carea, carii*, ci acestea sunt forme articulate cu articol hotărât (p. 290). Ar trebui revăzută exprimarea de la p. 291, după care numeralul ordinal ar avea forme „terminate în *-lea*”. Acel *le, lu* sunt articole hotărâte, iar *-(u)* nu e „finala”, ci articolul hotărât, ca în forma *patrul*. La verbe, forma *să gioară* (p. 291) este etimologică, iar nu analogică, cum se afirmă; iar, la perfectul simplu, nu se indică formele sigmatice, pentru a fi departajate de celelalte încă viabile în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Mai-mult-ca-perfectul *au fost căzuți* e cunoscut ca formă perifrastică, iar nu analitică, așa cum se afirmă la p. 292; mai-mult-ca-perfectul condițional este greu de acceptat, dacă nu recunoaștem din nou forma perifrastică a lui (p. 294). Desigur, unele dintre aceste scăpări pot fi ușor remediate, iar comentariul lor ar trebui extins.

Convingerea autorului converge spre existența unei variante literare de contact sud-vest ardelen, aflată sub presiunea unei variante muntene și a alteia bănățean-hunedorene. De fapt, ideea a mai fost vehiculată cu privire la secolul al XVI-lea de către profesorul ieșean Gavril Istrate, cu o mică deplasare spre vest (Orăștie), acolo unde apare *Palia*.

O pagină de concluzii bine articulate și judicios generalizate, la care subscriem fără rezerve, mai cu seamă că ele au fost întrevăzute și de alți cercetători (Ion Gheție), încheie această lucrare de istorie și filologie a textelor bălgrădene și nu mai puțin un studiu lingvistic, realizat cu multă dăruire și aplecare filologică de către Eugen Pavel, adevărat pionier în elaborarea unor opere de o asemenea manieră și de o asemenea adâncime.

ELENA DRAGOȘ
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

Notă

Sugestiile pe care ni le face doamna Elena Dragoș în finalul recenziei, altfel în multe privințe pertinentă, impun câteva precizări din partea noastră, cu toată poziția ingrată în care se poate situa astfel un autor recenzat. Ne miră din capul locului reproșul care ni se aduce privind ignorarea raportului dintre normă și grai, din moment ce tocmai oscilațiile pe care le-a cunoscut varianta literară locală, în confruntarea dintre tradiție și inovație, dintre norma ideală și cea uzuală, sunt urmărite din această perspectivă, fundamentată de Ion Gheție. Reluăm punctual unele dintre aspectele puse în discuție. Am susținut, așadar, motivat, că *e* aton medial nu a evoluat la *ă*, prin asimilare vocalică, forme ca *Dumnăzău / Dumnădzău* fiind atestate însă în *Psaltirea Voronejeană*, textele măhăcene, *Fragmentul Todorescu, Psaltirea de-nțales* a lui Dosoftei și în *Biblia de la București*. A se vedea, în acest sens, și Gheție-Mareș, GD, p. 83-84; Gheție, BD, p. 103, iar, mai recent, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532 – 1780)*, București, 1997 (abreviată, în continuare, ÎLRLEV), p. 89; 296. În ceea ce privește explicarea unor forme precum *câine, (poi)măine, mâini* (pl. lui *mână*), *pâine* prin apariția lui *i* epentetic ca urmare a anticipării elementului palatal din silaba următoare, am împărțit

opinia vehiculată în studiile clasice de istorie a limbii române și, respectiv, a limbii române literare (A. Lambrior, în „Romania”, IX, 1881, p. 100; Gheție-Mareș, GD, p. 102; Gheție, BD, p. 111; ÎLRLEV, p. 96); cf. aici și motivația lui O. Densusianu (HLR, II, p. 16) referitoare la rezonanța în silaba precedentă a terminației *-i* a pluralului; în același context, am vorbit despre „diftongarea” lui *â* (N.B.: între ghilimele) în consonanță cu opiniile menționate (vezi și Rosetti, ILR³, p. 363). Înregistrarea și explicarea unor fenomene lingvistice, prezente în tipăriturile de la Bălgrad, nu au fost însoțite, în general, de comentarii detaliate, întrucât acestea apar, *in extenso*, în lucrările de referință citate, studiul nostru având un caracter aplicat, și nu unul teoretic. Problemele de grafie pe care le presupune, de pildă, diftongul *-eă-* în poziție moale sunt cunoscute (ÎLRLEV, p. 98; 303), dar fenomenul nu este eludat dintre fonetismele posibile. Observația potrivit căreia „nu se recunoaște consoana labiodentală *f* evoluată la *h*, în compania iotului” este anulată de formularea noastră concisă: „Labiodentală *f* a evoluat la *h* în unele cazuri” (p. 277). În privința dubletelor de tipul *ușe – ușă*, am consemnat coexistența primei forme de declinare a III-a, caracteristică textelor sudice, cu forma de declinare I, cu *ș* dur, specifică textelor nordice, cărora nu etimonul *le-a impus* încadrarea în sistemul morfologic al limbii române (vezi și ÎLRLEV, p. 320). Situațiile de flexiune nominală descrise de noi la p. 286-287 surprind tendința de unificare a paradigmelor substantivelor feminine prin modificarea grupului desinență + articol hotărât: *-eei > -ei, -ii, -iei > -ii, -ei* (ÎLRLEV, p. 325). Pronumele și adjectivele relativ-interogative articulate *carele, carile, carii, carea* sunt considerate variabile în raport cu forma invariabilă *care* (ÎLRLEV, p. 129; 331). Așa cum am afirmat (p. 292), mai-mult-ca-perfectul *au fost căzuți* este o formă perifrastică și, implicit, analitică, în opoziție cu forma sintetică (*căzuseră*). În fine, forma de conjunctiv prezent *să gioară* a verbului *a jura* nu este etimologică, ci analogică (vezi Pușcariu, LR, II, p. 261-262; Gheție, BD, p. 168; ÎLRLEV, p. 336), iar formelor verbale supracompușe de tipul condiționalului mai-mult-ca-perfect li se recunoaște regimul de sine stătător (ÎLRLEV, p. 341). Am analizat apoi prepoziția *p(r)e* cu valoarea de morfem al acuzativului-obiect direct, respectiv ca element introductiv al genului personal (Rosetti, ILR³, p. 599; L. Onu, în *Recueil d'études romanes*, p. 187-209; ÎLRLEV, p. 151). În același loc (p. 289), pornind de la forme precum *eiși, loruș* etc., am afirmat textual că „derivatele cu *-și* au aceeași funcție ca formele primare sau ca pronumele de întărire” și nicidecum că „particula *-și* apare numai la pronumele de întărire”. Fără a epuiza paleta observațiilor ce comportă amendamente, vom mai spune doar că ideea existenței în secolul al XVII-lea a unei variante literare de contact sud-vest-ardelenești, aflată sub presiunea variantei bănățeano-hunedorene și a celei muntene, nu poate fi pusă în legătură cu teoria prolixă a lui G. Istrate privind localizarea textelor vechi în sudul Transilvaniei, între Brașov și Orăștie, cu prelungiri spre Banat – Crișana.

EUGEN PAVEL

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

DANA BUCERZAN, *Ion Vinea. O abordare semantic-textuală a creației poetice*. Postfață de Carmen Vlad, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, 279 p.

Deși valoarea liricii lui Ion Vinea a fost de timpuriu recunoscută, stilul său poetic a fost foarte puțin studiat, rămânând aproape ignorat de către lingviști. Explicația ar fi poate nu doar destinul nefericit al scriitorului în perioada postbelică, ci și dificultatea de a surprinde multitudinea fațetelor pe care o prezintă creația lui, de natură să descurajeze o astfel de tentativă, iar cel dintâi merit al lucrării este tocmai obiectul cercetării – poezia acestui mare nedreptățit.

Autoarea găsește o soluție ingenioasă și solid argumentată pentru a ocoli într-o oarecare măsură dificultatea la care ne-am referit, oprindu-se doar asupra volumului de versuri *Ora fântânilor*, singurul pe care Vinea l-a pregătit el însuși pentru tipar și care, în același timp, prezintă o unitate, chiar dacă aceasta nu se manifestă întotdeauna la suprafață.

Analiza aplicată acestui corpus are la bază conceptul de izotopie în accepția greimasiană. Inconvenientele generalității semelor propuse de teoria respectivă ne-a determinat să ne punem inițial întrebarea dacă demersul va conduce la niște rezultate în măsură să caracterizeze corpusul ales. Posibilitățile au fost testate în prealabil pe un eșantion, reținând câteva axe semantice pe care le va urmări apoi în toate poeziile din *Ora fântânilor*: [Auditiv], [Spațialitate], [Temporalitate] și [Vizual]. Eșafodajul metodologic se construiește, se dezvoltă pe măsură ce avansează cercetarea, înglobând diferite concluzii ale unor autori cunoscuți, și astfel sunt adaptate mai bine textului.

Se pomește de la recurența sintactică (și trebuie subliniat că analiza sintactică nu este simplă pentru o poezie care face dificilă decodarea din cauza aglomerărilor metaforice), constatându-se că poezia lui Vinea este slab coezivă, astfel încât încă din acest moment, prin cercetarea „structurii sintactice nucleare”, se îmbină sintaxa cu semantica, trecând la o altă grilă de analiză (p. 46). Întrucât nici paralelismul, una dintre modalitățile importante prin care textul poate deveni coeziv, nu funcționează aici decât într-o măsură destul de redusă, autoarea consideră că pentru textul respectiv modalitatea specifică de realizare a coeziunii este „structura semantică nucleară” (p. 38). Menționăm că noțiunea de „grup nominal” include aici și subordonatele atributive, în beneficiul stabilirii mai cuprinzătoare a determinărilor, în special a lexemului *oră* ca centru al diferitelor grupuri nominale (p. 40).

Pentru fiecare dintre cele patru axe semantice sunt detectate toate lexemele, precum și sintagmele sau propozițiile în care poate fi identificat semul respectiv. De remarcat că activarea unor seme se face sub presiunea contextului verbal sau a celui situațional (comunicarea de tip poetic). Exemplele mai interesante sunt comentate în amănunt, observațiile depășind sfera lingvisticului în favoarea interpretării semnificației poetice, fiecare axă prilejuind observații asupra unor trăsături definitorii pentru lirica lui Ion Vinea.

Cea dintâi, axa [Auditivului], conduce la abordarea comunicării poetice. Reținem din acest capitol ideea că angajarea unui dialog presupune existența în text a unui număr preponderent de lexeme marcate [+uman], pe când în *Ora fântânilor* este covârșitoare prezența lui [-uman] (p. 81), prin personificare [+uman] fiind substituit de [+natural], autoarea conchizând că cei doi „poli”, [+uman] și [+natural] „emit ceea ce am putea numi monologuri sau, cu alte cuvinte, discursuri al căror scop nu este de a trezi o reacție partenerului, de a impulsiona angajarea într-un dialog, ci doar suficiente în ele însele, fără vreo șansă de a ajunge la un numitor comun care ar conduce în cele din urmă la edificarea unei comunicări reale” (p. 56–57). Am spune că este o constatare valabilă, în general, pentru poezia lirică. Pertinentă pare următoarea afirmație: „ideea care se detașează este cea a unei imposibilități de a comunica și de a se comunica, fie ea programatică sau nu” (p. 57) – desigur, dacă facem abstracție de lector ca destinatar al mesajului. Este demonstrată astfel ideea unei comunicări eșuate în poezia lui Vinea, prin asumarea conștientă a singurătății, marca [-auditiv] funcționând cu determinări negative. Dar, în afară de [-auditiv], în poezia lui Vinea singurătatea are și un câmp lexematic propriu, mai greu de pus în evidență, trebuie să recunoaștem, așa încât ne mulțumim să reproducem fragmente din poezia *Ivoriu*, pentru ilustrare: *Într-un sfârșit, în marginea orelor moarte, / nalt și aspru, Turnul a crescut/ zi cu zi, noapte cu noapte, / întennițându-mă./ Singur veghez. Niciun zvon. Lumea e de mine departe.// Glasul strigă în deșert:/ unde sunt visele? [...]/ Nimeni n-aude. Nimeni nu mă cheamă./ E târziu. Turnul sporește în noapte.*

Subcapitolul *Logos versus melos*, în care lexemele melosului sunt caracterizate prin [+natural], asociat cu un tip de sunet [+articulat] și [+silabic], prilejuiește o subtilă analiză a lexemului *fântână* (important întrucât intră și în titlul volumului de versuri) într-un context care-i atribuie marca [+auditiv] (*fântânile îngână cuvinte din irecut*), și care va putea fi ulterior coroborat cu situațiile în care determinant este semul [+vizual]. Încercarea de redefinire a limbajului, după definirea nonvorbirii sau a tăcerii voluntare, cu o referire expresă la textul poeziei *Vecie*, conduce la concluzia: „Cuvintele nu sunt doar simple purtătoare de sens și instrumente ale comunicării, ci [...] comunică și prin modalități non-auditive și non-lingvistice, [...] transformând limbajul într-o altă modalitate de

comunicare” (p. 67). Cercetarea axei semantice [Spațialitate] se oprește mai întâi la categoriile de singular și plural, aceasta din urmă având o preponderență ce relevă preferința pentru nedeterminare, pentru aproximări spațiale, precum și tendința de ignorare a elementului uman, prin refugiul în zona anorganicului, transferat uneori în artefact, explicabilă prin tentația neimplicării, a retragerii strategice înainte de criză (p. 92) – am spune mai curând că e un mijloc prin care se evită expresia directă a sentimentului. La rândul său, spațiul interior, constituit din construcții cu pronume personale precedate de prepozițiile *în* și *din*, marcat prin [spațialitate] și [+interioritate], are o subclasă la care se adaugă [+subiectivitate], generând un spațiu mai bine definit din punctul de vedere al eului, fapt care poate fi interpretat ca o extensie a subiectivității asupra universului exterior (p. 96–97); exemplul de la care s-a pornit a fost în acest caz cuvântul *fântână*. Axa semantică [Temporalitate] atrage deosebit atenția, deoarece titlul volumului de versuri include (alături de *fântână*) lexemul *oră*, căruia i se adaugă numeroase alte lexeme marcate prin [+temporal] (p. 153–154). Se constată și aici preponderența pluralilor, deci a unei nedefiniri, iar explicația cea mai convingătoare oferită în carte ni se pare cea de expresie a percepției timpului: „Nimic nu se dovedește a fi unic în poezia lui Ion Vinea; totul e perceput într-o continuă curgere lentă dar inexorabilă, aproape dureroasă și permanent distructivă. Timpul pare să se scurgă cu o incredibilă lentoare mitică [...]” (p. 141). Se relevă preferința, pe de o parte, pentru noapte, ca timp al insomniei sau al oniricului, al subconștientului „dezlănțuit”, dar mai ales pentru stările intermediare, precum amurgul – simbol al frumuseții nostalgice a trecutului, însă și al declinului – și, pe de altă parte, pentru toamnă, cu o simbolistică similară, asociată adesea tanaticului. Un subcapitol substanțial este consacrat lexemului *oră* sub raportul structurii sintactice nucleare, evidențiind modul cum sintagmele asociate definesc tipul de temporalitate specific poeziei lui Vinea. Se identifică în aceste structuri secele: [interioritate], [emergență], [adăncime], [reflectare], [thanatism], [materialitate] și [nocturn]. Pătrunderea sensului profund al poeziei este cu totul remarcabilă, precum și comentariile asupra diferitelor sintagme, dintre care l-am evidențiat pe cel despre *ora fântânilor lunii*. Din întreg capitolul dedicat [Temporalității], autoarea deduce existența unei alte mărci definitorii, deosebit de importante, anume [+melancolie].

Mărcile semantice [+thanatic] și nota de melancolie sunt prezente și pe axa semantică [Vizualitate], pe care se plasează cromatica, stările materiei, corpurile cerești, ochiul, privirea, lumina și umbra; rezultă că elementele vizuale contribuie, la rândul lor, la construirea unui univers poetic particular, dominat de incapacitatea determinării și definirii (p. 178).

Încheierea sintetizează comentarii presărate în numeroase pasaje ale cărții: „Prezența mărcii semantice [+depresivitate] a fost observată pe parcursul textului încă de la stadiul inițial al analizei și ea se corelează cu sugestiile de declin universal și de eșec al încercărilor de comunicare, fiind un posibil argument pentru o viziune unificatoare asupra textului poetic” (p. 214). Ipoteza merita verificată sistematic, ceea ce ar fi putut conduce la înlocuirea atributului „posibil” prin „cert”.

Lucrarea realizează un prim studiu lingvistic de amploare al poeziei lui Ion Vinea, așa cum se reflectă în corpusul reprezentativ *Ora fântânilor*, pe baza conceptului de izotopie; grila de analiză aplicată reprezintă opțiunea proprie. Axele semantice sunt examinate în amănunt, nu numai la nivelul inventarului lexemic, ci și al sintagmelor care se construiesc în jurul lexemelor mai importante, la acest nivel fiind detectate cu deosebit folos. Cercetarea confirmă print-o metodă științifică anumite aprecieri asupra liricii lui Ion Vinea, introducând o notă de obiectivitate, dar aduce și numeroase constatări originale, de certă noutate. Observațiile probează o sensibilitate remarcabilă față de fenomenul poetic și înțelegerea esenței specifice liricii lui Vinea, reușind să pună în evidență aceste particularități prin mijloace lingvistice, dar să le și valorifice într-un plan interpretativ mai larg.

FELICIA ȘERBAN

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21

RODICA MARIAN, *Luna și sunetul cornului. Metafore obsedante la Eminescu*, [f.l.], Editura Paralela 45, [2003], 277 p.

Conceptul de „text poetic integral”, introdus de Rodica Marian și aplicat în exegeza *Luceafărului* eminescian, propunea relevarea sensurilor luând în considerare textul definitiv și variantele, cu aplecare specială asupra cuvântului, în „*Lunile*” *luceafărului* (o reinterpretare a poemului eminescian), Cluj-Napoca, 1999; demersul a fost urmat imediat de o reeditare a textelor respective, cu toate variantele și formele extrase din ediția Perpessicius, într-o modalitate de prezentare care să faciliteze consultarea și traseul ideilor și expresiei pe parcursul elaborării poemului (Mihai Eminescu, *Luceafărul. Text poetic integral*, Cluj-Napoca, 1999), ceea ce asigură un instrument de lucru valoros pentru oricare cercetător al creației eminesciene. În anul următor apărea un produs pe suport CD, cu facilități deosebite de consultare a textelor și variantelor (prin colaborarea unor lingviști de la Institutul „Sextil Pușcariu” cu un grup specialiști în informatică de la Software ITC), la care s-au adăugat concordanțele textului integral (lista tuturor ocurențelor pentru fiecare cuvânt, cu un scurt context), un modul de analiză morfologică a fondului lexical respectiv, dicționarul *Luceafărului* în formă automatizată, texte introductive, copiile manuscriselor, recitarea poemului în interpretarea lui Ion Caramitru (înregistrată special pentru această lucrare complexă) etc.

Metoda, dovedindu-se deosebit de fertilă, este aplicată și în noua lucrare semnată de Rodica Marian. De data aceasta alcătuirea corpusului de lucru devenea mult mai dificilă, prin faptul că „motivele obsedante” ale lunii și cornului apar în texte foarte numeroase și variate, care au trebuit căutate și selectate din întreaga creație poetică eminesciană: *Peste vârfuri*, *Bogdan Dragoș*, [*Luna trece lin prin ceață*], *Peste codri sta cetatea...*, *Miron și frumoasa fără corp*, *Povestea teiului*, *Lasă-ți lumea...*, [*Prin negre crengi de brad*], *Dorița unui dac*, *Mai am un singur dor* cu variantele, *Făt-Frumos din tei*, *Sara pe deal*, *Mușatin și codrul* – o *Anexă* însumând peste 40 de pagini.

Dintru început este atacat un domeniu crucial pentru segmentul ales: *Romantism, duh eminescian, suflet românesc. Un sens specific al morții în universul poetic eminescian*, capitol de sinteză pentru tot ceea ce este semnificativ în creația lui Eminescu și tot ce s-a spus, pertinent, cu privire la acest subiect. Răspunsul dat referitor la originea unuia dintre motivele studiate, motivul cornului, este că nu trebuie legat în mod necesar de influența romantismului german, ci ar fi vorba de un paralelism cultural (p. 17–18). Punând la contribuție afirmațiile lui D. Popovici, Lucian Blaga, Sextil Pușcariu, Tudor Vianu și Zoe Dumitrescu-Bușulenga, autoarea trage niște concluzii: „Structural, așadar, Eminescu avea preocupări ce se întâmplă să fie tipic romantice, dragostea pentru literatura populară, fascinația pentru vechime, pentru trecut, ca și concepția despre sacralitatea actului artistic” (p. 21). Să se fi stins oare ecourile programului *Daciei literare* într-atât, încât regăsirea celor mai multe dintre ideile de acolo să fie numai întâmplătoare? Mai degrabă erau acestea idei în spiritul vremii poetului, cu care înclinațiile sale artistice, rezultate din asimilarea unei vaste culturi universale, aveau consonanțe puternice.

În ceea ce privește „*dorul românesc*” (vezi și capitolul următor, p. 106 și urm.), ar trebui să procedăm, în logica limbii, conform și etimonului latin, la relația cu ‘durere’ (și anume ‘durere provenită dintr-o cauză interioară’, nu cauzată din exterior), sens păstrat încă de cuvânt în anumite zone; de aici ‘aspirație intensă, dureroasă, spre ceva’, apoi ‘lipsă resimțită acut a unei persoane’ și ‘suferință provocată de absența cuiva’; *dorul de moarte* nu este, așadar, un *dor* din care s-a pierdut componenta erotică, ci anterior acesteia. Nostalgia, tristețea, melancolia nu țin de esența termenului, în schimb sensul original, etimologic, de ‘durere’, transferat în zona psihicului, intră în componența înțelesului, în funcție de context, răzbătând mai ales în poezia lirică. Oricum, sondarea adâncurilor filozofice ale acestui sentiment își are utilitatea.

Concepția despre moarte, de la viziunea mioritică la străvechea mentalitate mitică, apoi la budism, la Schopenhauer și la substratul filozofic al *Luceafărului*, totul e supus relaționării și diferențierii. Multitudinea de interpretări, asupra cărora autoarea se oprește cu deosebită răbdare și spirit critic, ne arată o poezie cu fațete mereu noi, un Eminescu al fiecărui timp, în care trăirile sunt nuanțate la nesfârșit, și nu este vorba doar de subiectivitatea lectorului, ci de conținutul acestui uriaș receptacol, care este departe de a fi uniform, ceea ce se opune generalizării, absolutizării unui singur mod de a concepe, de a trăi și de a simți tot ceea ce vine în legătură cu ideea morții pentru ansamblul creației eminesciene, de a interpreta întreaga partitură pe o singură coardă, într-un cuvânt – tiparului.

Următorul capitol este consacrat melancoliei în raport cu elegia, un concept destul de larg și evoluat în timp, încât să cuprindă o mare parte dintre poeziile lui Eminescu, dacă se fac adnotările de rigoare. Este un domeniu care presupune o mare subtilitate de interpretare, apropiere de universul liric eminescian, în care orice delimitare tranșantă comportă un risc. Metoda lecturii textului poetic integral este aplicată cu real profit și poeziei *Peste vârfuri*, considerată cu bun temei ca emblematică. Numeroasele încercări ale poetului, pe lângă forma publicată, înseamnă nu doar căutări ale unor expresii adecvate, ci înregistrarea unor *stări sufletești*, sugerate de textul antum sau pe care le intuim doar. Se poate aplica, fără îndoială, criteriul cantitativ, al ponderii lor în variante (cf. p. 89), ceea ce nu înseamnă să eludăm sau să minimalizăm altele, cum ar fi versurile referitoare la sunetul cornului: *Mai departe – mai departe / Mai încet – tot mai încet / Liniștit, nemângâiet / Ca durerile-mi deșarte*, cu varianta *Ca dureri de-amor, deșarte* (p. 231 din *Anexă*; s. n. F. Ș.).

Căutând fisuri și puncte de sprijin în exegezele de până acum, afirmațiile sunt foarte fin nuanțate, încât ar putea să pară contradictorii: „Nu este aici, în *Peste vârfuri*, mi se pare evident, nici o melancolie ca un fel de nedefinită tristețe, precum dorul românesc nu încapă în semnificația nostalgiei” (p. 25); iar pe urmă: „Evidența elementului «senin» sau «lipsit de zguduirii sumbre» în «intimitatea melancolică» a simțirii eminesciene am detaliat-o în capitolul dedicat mentalității morții la români, ca dimensiune existențială ori ca element fundamental în matricea stilistică ce s-a revelat în Eminescu” (p. 58). Cele două afirmații sunt corolarul unei demonstrații ample, remarcabile, chiar dacă merge uneori împotriva evidenței sau a aparenței – și poate chiar din acest motiv. Altfel este greu de explicat cum, punând pe prim-plan, ca principiu, analiza lexico-semantică, se citesc într-un alt registru, prin translație, termeni indubitabil definitorii ca stare de spirit pentru textul respectiv (*Melancolic cornul sună și Sufletu-mi nemângâiet / Îndulcind cu dor de moarte*). Este, probabil, consecința încercării de a lărgi foarte mult cadrul de interpretare și de a pune sub același semn ceea ce poate reflecta momente diferite și stări de spirit diferite din creația eminesciană. Nu uităm însă că termeni al căror sens propriu se înscrie în câmpul semantic al suferinței mai sunt folosiți și în alte poezii: *Sara pe deal*, cu tentă bucolică, evocă momente ale unei iubiri împărtășite, totuși *buciumul sună cu jale, apele plâng*; peisajul voalat astfel, la căderea serii, și cunoscuta gravitate, adăugată de aspectul sonor al versurilor, trec sentimentul într-o zonă de mare profunzime.

Ne oprim puțin asupra dezbaterii privitoare la utilizarea nearticulată a unor substantive „unice”, precum *lună* (p. 92–93), ca trecere de la obiect la o altă stare a materiei, pe care o socotim (fără să contestăm dezvoltarea altor componente poetice) evoluție semantică de la ‘corp ceresc’ la ‘lumină reflectată de un corp ceresc’ (precum se întâmplă mai ales cu *soare*), care este simțită ca specific eminesciană, pentru felul cum a pus în valoare coexistența sensurilor, ambiguitatea, folosirea numelui nearticulat fără a fi precedat de prepoziție.

Investigarea conținutului unor cuvinte în contextul poetic încalcă, uneori, ceea ce permite gramatica: la verbul *a trece* (*Peste vârfuri trece lună*), ambiguitatea sensurilor ‘a străbate un spațiu, a pătrunde’ și ‘a face o mișcare de deplasare peste, pe lângă sau printr-un anumit loc’ este imposibilă (ceea ce nu rezultă clar din definiții), întrucât numai cel de al doilea se construiește cu determinări introduse prin prepoziția *peste* ‘deasupra’. Există cu adevărat în acest vers ceva ce depășește descrierea, ce ar părea neidentificabil în lexic – acea „regală”, impasibilă depărtare a astrului nopții de tot ce e pământesc, care se poate însă decela prin două valori ale prezentului, și care este foarte bine surprinsă: „nedeterminarea lunii se propagă în dezmarginirea spațială într-un fel de atemporalitate suprapusă prezentului din *sună*, amplificând categorial adevărurile trăirii poetice” (p. 94).

Urmărind firul metaforelor obsedante lună–sunet de corn, concluzia este că fiecare figură luată separat, dar mai cu seamă conjugate, sunt emblematică pentru ambivalența viață–moarte, fericire–durere, uitare de sine–palpitu enigmatic al trăirii absolute (p. 141). Cartea relevă documentare vastă și înclinație spre analiză lucidă, o înțelegere a poeziei care decurge din două direcții: semnificațiile desprinse de alți autori și cele desprinse din propria lectură, avizată, a textului poetic integral, contribuind substanțial la cunoașterea profunzimii poeziei eminesciene.

FELICIA ȘERBAN

Instituul de Lingvistică și Istorie Literară

„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21

CAMELIA UȘURELU, *Categoria factitivului în limba română*,
Editura Universității din București, 2005, 216 p.

Lucrarea Cameliei Ușurelu, *Categoria factitivului în limba română*, marchează un moment important în istoria cercetărilor de acest tip.

Structurată în șase capitole, fiecare cu mai multe subcapitole, îmbinând demersul inductiv cu cel deductiv, într-o confruntare a elementelor teoretice cu analiza faptelor de limbă înregistrate, lucrarea are drept obiectiv studierea verbelor „factitive/cauzative privite atât sintactic, cât și semantic” (p. 9).

În capitolul I, intitulat *Perspective de abordare teoretică și metodologică a verbelor factitive*, se conturează reperele teoretice ale lucrării, ce se bazează pe un număr de contribuții anterioare, românești și străine, privitoare la problema cauzativelor și de lucrări fundamentale, ilustrative pentru diverse orientări teoretice: perspectiva tradițională, teoria generativ-transformațională, perspectiva funcționalistă, perspectiva tipologică, perspectiva pragmatico-semantică, perspectiva cognitivă. Atenția autoarei se centrează asupra lucrărilor străine care se referă tangențial la factitive (Noam Chomsky, Guglielmo Cinque, Jane B. Grimshaw, Charles Fillmore, John Lyons, A. J. Greimas și J. Courtés, Bernard Pottier etc.) și asupra unor lucrări de gramatică contrastivă (Mihaela Romașcanu, Alexandra Cuniță, Maria Manoliu-Manea).

Se acordă un spațiu larg perspectivei tipologice (Bernard Comrie), cauzativitatea fiind considerată, din acest punct de vedere, unul dintre parametrii ce dau seamă de tipurile structurale de limbi. Pornind de la observațiile autorilor ce au studiat funcționarea parametrului cauzativității, Camelia Ușurelu introduce considerații privitoare la situația din limba română în comparație cu alte limbi. Concluzia la care se ajunge este că „din perspectivă tipologică, româna nu se deosebește de celelalte limbi romanice în ceea ce privește exprimarea situației cauzale” (p. 27).

Din cadrul propus de gramatica cognitivă, autoarea își focalizează atenția asupra direcției teoretice deschise de Leonard Talmy și William Croft, care concep evenimentul ca macrostructură cauzală (p. 28-32). Deși preia din teoria cognitivă concepte de bază („cauzalitate voliționară”, „cauzalitate inductivă”, „cauzalitate fizică”, „cauzalitate afectivă”, „proces cauzativ”, „proces eventiv”), Camelia Ușurelu se distanțează, în analiza sa, de această abordare care ar determina „o lărgire năjustificată a clasei cauzativelor” (p. 31).

Capitolul al doilea, *Definirea conceptului „cauzativ/factitiv”. Cauzativizarea*, are ca punct de plecare situarea factitivelor în cadrul clasei verbului: cauzativele reprezintă o clasă sintactico-semantică lipsită de omogenitate. Clasa cauzativelor este eterogenă atât din punct de vedere sintactic (înglobează verbe bivalente sau trivalente), cât și semantic (cauzativele pot fi verbe momentane sau durative, verbe de acțiune sau de devenire). Ceea ce unește cauzativele este prezența semului [+Cauzativ], care poate fi inerent (existent în matricea semantică originală a verbului) sau dobândit (în urma încorporării unui verb operator în matricea semantică a verbului, deci în urma cauzativizării)

(p. 38). Cauzativele sunt definite pe baza unor trăsături semantice ([+Schimbare], [+Dinamism], [+Control]), opunându-se verbelor de stare și celor eventive (p. 36). În cazul verbelor cauzative, autoarea observă că „predicatul nuclear” încorporat în matricea unui lexem de bază este *a face* (spre deosebire de eventive care încorporează „predicatul nuclear” *a deveni*). Prin urmare, transformarea cauzativă nu duce la încorporarea a două „predicate nucleare” (*a face* și *a deveni*), dar imprimă construcției de bază trăsătura [+Dinamic] existentă în matricea semantică a operatorului *a face*. Privită din perspectiva semanticii prototipului, construcția cauzativă cu operatorul *a face* are caracter prototipic. La nivel sintactic, analiza se organizează, în continuare, în jurul conceptelor Temă/Remă și are în vedere toate tipurile de verbe cauzative, discutate în raport cu structura lor actanțială.

În capitolul al treilea, *Clase de verbe cauzative (factive)*, se pornește de la definiția cauzalității din perspectivă tipologică și de la prezentarea modalităților de exprimare a cauzalității în limba română. Cauzalitatea poate fi exprimată prin mijloace lingvistice în structura de suprafață: un verb cauzativ ergativ (*Seceta seacă fântânile.*), lexical (*Vântul a doborât copacul.*) sau morfologic (*Produsele cosmetice au întinerit-o.*) ori un operator cauzativ urmat de un alt verb, în cazul construcțiilor perifrastice (*Vântul a făcut copacul să cadă.*). Mijloacelor lingvistice li se adaugă o altă posibilitate de exprimare a cauzalității, cea de natură pragmatică, care „constă în ștergerea unora dintre elementele componente ale construcției cauzative în structura de suprafață” (p. 46) (*Mi-am pingelit pantofii.*).

În subcapitolele III.2, III.3, III.4 și III.5 se discută pe larg cauzativele ergative, cauzativele lexicale, cele perifrastice și cele morfologice. După prezentarea caracteristicilor sintactice și semantice ale fiecărui tip de cauzative, sunt inventariate verbele care se încadrează în cele patru subclase. Inventarele se bazează pe dicționarele importante ale limbii române și pe un corpus bogat de texte românești, vechi și moderne, din stiluri funcționale și registre diferite. Varietatea și bogăția materialului i-au permis autoarei, pe lângă detalierea tipologiei, descrierea atentă a fiecărui tip de cauzative, precum și urmărirea dinamicii claselor, cu observarea în diacronie a productivității diverselor tipare.

Autoarea aduce noutăți de interpretare și de inventar pentru clase puțin analizate anterior. Astfel, inventarul cauzativelor lexicale este mult îmbogățit, fiind obținut din examinarea definițiilor lexicografice ale verbelor: *a arăta* „a face să vadă”, *a doborî* „a face să cadă”, *a convinge* „a face să recunoască” etc. De remarcat faptul că, în structura de adâncime a unora dintre verbele cauzative lexicale, se poate întâlni și un verb tranzitiv (*a arăta* „a face să vadă”, *a anunța* „a face să cunoască”, *a explica* „a face să înțealgă”, *a învăța* „a face să știe”, *a informa* „a face să afle”), ceea ce contravine definiției clasice a cauzativizării. Prin urmare, Camelia Ușurelu consideră că, „în plan sintactic, efectul cauzativizării constă în mărirea numărului de actanți: verbul monovalent din construcția de bază devine bivalent în construcția cauzativă transformată, iar verbul bivalent devine trivalent” (p. 81).

Chiar și pentru clasele de cauzative mai detaliat analizate în lucrările anterioare, cum ar fi cauzativele morfologice, sunt semnalate noi procedee și noi afixe lexicale derivative care duc la formarea de verbe cauzative (*a ogori* „a face să devină ogor” – sufixul *-i* atașat unui radical substantival; *a decepționa* „a cauza cuiva o decepție” – sufixul *-iona* atașat unui radical substantival; *a gazifica* „a transforma în gaz” – sufixul *-ifica* atașat unui radical substantival etc.).

Detalierea și extinderea cea mai amplă privește clasa cauzativelor analitice sau perifrastice, pentru care analiza semică a operatorilor cauzativi a permis inventarierea unei clase extrem de bogate (70 de operatori) și stabilirea unor subtipuri noi. În structura semică a operatorilor cauzativi inventariați intră un sem comun, „a face”, și un sem suplimentar: „stimul” (*a îndemna*, *a stimula*), „acțiune prin forță” (*a forța*, *a sili*, *a constrânge*, *a obliga*), „rugămintă” (*a ruga*, *a implora*, *a conjura*), „solicitare” (*a solicita*, *a cere*, *a pretinde*), „sugestie” (*a sugera*, *a sfătui*) etc. Descrierea tiparului perifrastic nu este realizată numai din perspectivă semantică, ci și sintactică, stabilindu-se deosebirea de comportament dintre operatorii cauzativi cu statut pur lexical și operatorul *a face*, cu statut semigramaticalizat. În finalul subcapitolului, autoarea adaugă considerații asupra preferinței pentru anumite tipare cauzative.

Interesantă prin modul de abordare este și relația dintre cauzativ și eventiv, care constituie subiectul celui de-al patrulea capitol. Analiza realizată de Camelia Ușurelu se înscrie pe linia semanticii generative și a gramaticii cognitive. Majoritatea cauzativelor românești au pereche eventivă (*a ieftini / a se ieftini*; *a încălzi / a se încălzi*; *a înnebuni / a se înnebuni*). Puține sunt cauzativele fără pereche eventivă (*a îmbăla*, *a împăgâna*) și eventivele fără pereche cauzativă (*a însuri*, *a înstela*).

În capitolul al cincilea, autoarea se oprește la nominalizarea formațiilor verbale cauzative, înregistrând, pe lângă fenomene comune nominalizării, și diferențe între diversele tipuri de cauzative. Cu toate că majoritatea factivelor ergative, morfologice și lexicale admit nominalizarea, sunt prezentate și situații în care nu este admisă nominalizarea de tip „acțiune – proces”, în schimb este posibilă nominalizarea de tip „rezultat”. Privită în plan sintactic, nominalizarea determină neutralizarea opoziției tranzitiv/intranzitiv, în timp ce, în plan semantico-sintactic, diferența dintre factitiv și eventiv este anulată (p. 203). Cercetătoarea ajunge astfel la concluzia că verbele factitive sunt eterogene și din perspectiva nominalizării.

Ultimul capitol (*Dinamica factiivelor în limba română actuală*) se oprește asupra procedeele de „cauzativizare” care au drept rezultat cauzative ergative sau morfologice cu efect stilistic (*a amorți* „a face să amorțească”, *a durea* „a face să doară”, *a exista* „a face să existe”, *a bivolariza* „a face să aparțină lui Bivolaru”, *a feseniza* „a face să aparțină F.S.N.-ului” etc.). Acest capitol are meritul de a ilustra productivitatea ridicată a procedeele de cauzativizare în româna actuală, cu precădere în limbajul poetic și în cel publicistic.

În concluzie, putem afirma că, prin cercetarea pe care Camelia Ușurelu ne-o propune, literatura română de specialitate s-a îmbogățit cu o reușită monografie a factitivului românesc.

MARIA ALDEA
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

DANA-MARINA DUMITRIU, *Metafora alimentară în expresiile franceze*, Craiova, Editura AIUS, 2003, 200 p.

Asistăm în ultimul timp la o diversificare a direcțiilor de cercetare în lingvistică, ceea ce implică o revalorizare și o reinterpretare a faptelor de limbă. Abandonând așa-zisa analiză tradiționalistă, Dana-Marina Dumitriu ne oferă, de această dată, un studiu nu numai bine structurat, dar și plin de învățăminte atât lingvistice, cât și „culinare”.

Nu e prima dată când ne convinge de acest lucru, căci studiile sale anterioare, *Précis de phraséologie* (2000), *Les expressions françaises à croquer* (2000) sau *Convergence et divergence phraséologiques* (2000), atestă faptul că autoarea cunoaște foarte bine domeniul său de investigație, și anume frazeologia. Nu avem de-a face doar cu o analiză de suprafață a frazeologismelor, ci cu un demers bine încheiat, în care se regăsesc niște constante puse în valoare ori de câte ori se ivește ocazia.

Metafora alimentară în expresiile franceze e o carte care se citește cu „un cuțit și o furculiță” în mână, deoarece se arată apetisantă încă de la primele pagini. Așa cum remarca și prefațatorul studiului, conf. univ. dr. Sanda Stavrescu, „lucrarea are avantajul de a satisface curiozitatea cititorului modern, fericit că i se deschide o lume printr-o singură expresie, pe care o credea banală, dar căreia îi poate simți conotațiile și dezvoltările, caracterul deschis și multiplicativ” (p. 5).

Nu e o lucrare care se adresează doar vorbitorilor de limba franceză, deoarece cititorul găsește, pe lângă numeroasele expresii românești, și trimiteri la alte limbi, cum ar fi spaniola, italiana și engleza, ceea ce demonstrează că Dana-Marina Dumitriu își propune o deschidere atât spre

romanitate, cât și spre universalitate. Traducerea exemplurilor în limba română facilitează accesul cititorilor la secretele acestor expresii și îi determină să caute și alte construcții similare care trimit la aceleași realități.

Avem de-a face, într-un anumit fel, cu o carte a celor peste „1001” de expresii și locuțiuni care conțin în structura lor nume de animale, păsări, pești, fructe, legume, cereale, băuturi, alte alimente și chiar deserturi, adică, în mare, cam tot ceea ce se poate mânca.

La fiecare început de capitol, întâlnim imagini sugestive care trezesc apetitul celui curios „de a găsi în paginile care urmează lucruri neștiute, care intră fără efort în eșafodajul cultural al cititorului. În felul acesta, el simte satisfacția dezlegătorului de rebus care descoperă elementul semantic pe care-l căuta” (p. 6).

Imediat sub aceste imagini, regăsim scurte istorioare cu tâlc, pline de învățături și care pot servi, fără doar și poate, unor scopuri educative. La sfârșitul cărții, se află un *Index* care ajută la parcurgerea întregului material factual.

Punctul de plecare pentru acest nou studiu e reprezentat de o lucrare anterioară a Danei-Marina Dumitriu, *Les expressions françaises à croquer*, din care noi înșine „ne-am înfruptat”.

Metafora alimentară în expresiile franceze nu reprezintă, așa cum s-ar crede la prima vedere, un punct terminus, căci toate aceste „expresii culinare” au nevoie și de „sare și piper”.

E destul de greu să ne oprim asupra tuturor expresiilor și locuțiunilor prezente în această lucrare, de aceea am considerat că analiza a doi dintre termenii auțiți în vedere îl va convinge pe cititor să „devoreze” cu atenție acest mic tratat de „expresii culinare.”

E vorba despre cuvântul francez *huître* ‘specie de scoică comestibilă’ (p. 44-45): *abandonner qqn. comme une coquille d’huître* ‘a lăsa pe cineva baltă’ (sau, în traducerea noastră, ‘a lăsa pe cineva cu ochii-n soare’); „așa cum cochilia nu are nici o valoare, cel abandonat nu prezintă nici un pic de importanță pentru cel care îl lasă de izbeliște”; *bâiller comme une huître* ‘a căsca cât îl ține gura’; *se renfermer comme une huître* ‘a se închide în carapacea/ cochilia sa, a se închide în sine’.

Cel de-al doilea cuvânt ales de noi e *vin* ‘vin’, de care sunt legate expresiile: *accepter un pot-de-vin* ‘a primi bacșiș’, *avoir le vin gai* ‘a fi vesel la băutură’, *avoir le vin triste* ‘a fi mohorât de beție’, *avoir le vin mauvais* ‘a fi rău la beție’, *baptiser le vin* ‘a boteza vinul’, *cuver son vin* ‘a dormi după beție’, *être entre deux vins* ‘a fi amețit de băutură’, *mettre de l’eau dans son vin* ‘a o lăsa mai moale’ (p. 99-101).

Bibliografia de la sfârșitul lucrării (p. 191-192) ne-a convins încă o dată că ne aflăm în fața unei lucrări bine documentate, a cărei autoare a știut să valorifice bogăția lexicală și semantică a celor două limbi de origine latină.

Expresiile și locuțiunile aparținând românei și francezei ne-au dovedit că avem de-a face mai mult cu asemănări decât cu deosebiri. Expresiile, „înțoarse pe toate fețele”, nu sunt numai niște simple „metafore alimentare”, cum îi place autoarei să le numească, ci în spatele lor se ascunde o întreagă lume, fascinantă și misterioasă în același timp.

Parcurea cărții ne dovedește că autoarea e o bună lingvistă și o fină cunoscătoare a celor două limbi romane. Nu e vorba aici de o simplă prezentare a unor expresii, ci mai degrabă de o tâlmăcire a cuvântului care să fie pe placul cititorului de limbă română. În același timp, avem în față o carte atrăgătoare care se poate citi și invers, adică plecând dinspre română spre franceză.

Nu ne rămâne decât să așteptăm și volumul următor, care se va referi, așa cum se anticipează în prefață, la „pregătirea mâncării și consumarea ei, condimente și arome, veselă și obiecte de bucatărie” (p. 6), ceea ce va constitui, folosind o expresie „alimentară” franceză, „la cerise sur le gâteau.”

ADRIAN CHIRCU
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

VICTOR VASCENCO. *Lipovenii. Studii lingvistice*, București, Editura Academiei Române, 2003, 232 p.

Recent, Editura Academiei Române a publicat cartea membrului titular al Academiei Internaționale de Științe a Școlii Superioare din Moscova, prof. dr. doc. Victor Vascenco, *Lipovenii. Studii lingvistice* – rezultatul unei munci asidue de mai multe decenii. Lucrarea, competentă și judicioasă, se evidențiază prin informație, metodă de cercetare și claritate în expunere.

În partea întâi a lucrării, intitulată *Lingvistică etnografică* (p. 13-92), în capitolul *Staroverii din Europa* (p. 13-29), V. Vascenco prezintă configurația enclavelor velicurouse, inclusiv starovere (din Estonia, Letonia, Lituania, Belarus', Ucraina, Republica Moldova, Polonia, România și Bulgaria), principalele trăsături lingvistice ale enclavelor (în comparație cu particularitățile ramificațiilor teritoriale ale masivului velicorus dialectal de bază), extrase din statistica demografică, stadiul cercetării graiurilor starovere în enclavele din țările menționate mai sus și clasificarea tipologică a acestor graiuri.

În capitolul *Staroverii din România* (p. 30-49) autorul menționează primele atestări documentare ale lipovenilor în Moldova (1724 satul Lipoveni, 1730 Iași, 1743 satul Manolea, 1750 satul Dumeasca), analizează conceptul de lipovenime, respectiv lipovenism, consideră că ruși lipoveni sunt numai membrii lipovenimei românești, „o etnie stabilă, istoricește constituită pe baza unei unități lingvistice și teritorial-insulare”. V. Vascenco dezvoltă o delimitare națională, afirmând că „orice lipovean este din punct de vedere confesional [...] un starover”, însă „nu orice starover este un lipovean”, și că „vechii credincioși din Statele Unite, Canada, Brazilia, Argentina etc.” „nu pot fi considerați lipoveni, ci pur și simplu ruși staroveri”. În urma acestor cercetări minuțioase, autorul combate ipotezele apelativă, toponimică și sacrală în favoarea ipotezei antroponimice despre proveniența etnonimului lipovean/lipoveni.

În capitolul *Staroverii din Bulgaria. Bilingvism și diglosie* (p. 50-63), se menționează existența a numai două localități, Tatarîța și Cazașco, în partea de nord-est a Bulgariei, în care trăiesc „ruși staroveri nekrasoviști”, în număr de „cel mult 1 000 de locuitori”. Tatarîța reprezintă o colonie primară, iar Cazașco – o colonie secundară tipică. Cei din Tatarîța aparțin ritului sacerdotal, în timp ce majoritatea credincioșilor din Cazașco – ritului nonsacerdotal. În ambele sate numărul credincioșilor descrește, învățământul este laic, obiceiurile populare evoluează în direcția specificului bulgăresc. Se mențin folclorul, cântecele strămoșești, îndeosebi în mediul generației vechi. Trăsăturile lingvistice ale graiurilor staroverilor din Bulgaria păstrează structura fonomorfologică și sintactică a graiurilor sud-velicoruse din regiunea Donului, de baștină, lexicul resimțind o intensă influență bulgărească. Persoanele din generația mijlocie și din cea tânără sunt bilingve. În perspectivă vor deveni monolingve, părșind graiul matern velicorus. Diglosia (graiul local – limba literară rusă) mai că nu există.

Capitolul *Staroverii din America. O odisee începută în Extremul Orient* (p. 64-73) are drept scop înfățișarea deplasărilor starovere din Primor'e și China spre America de Nord, via America de Sud, în secolul al XX-lea și, pe baza descrierii unor particularități fonetice diferențiale ale graiului din Bethlehem, determinarea obârșiei coloniștilor velicoruși din Statele Unite. Staroverii americani se denumesc ei înșiși *sințianfi* (din Sințian), *harbinfi* (din Harbin), *turceane* (din Turcia) și *rumâni* (din România), după aria de tranziție din care provin. Cei mai mulți aparțin cultului sacerdotal. Staroverii de sub conducerea lui Prochor Martjușef (*harbinfi*) sunt denumiți *prochorjane*. Staroverii din Pennsylvania au devenit monolingvi, dând uitării limba rusă maternă.

Capitolul *Graiul lipovenilor din Pisc (Brăila)* (p. 74-92), oarecum deosebit în cadrul părții întâi a cărții, conține rezultatul unei anchete directe, efectuate pe teren, folosindu-se chestionare pentru colectarea materialului dialectal (compartimentele fonetic, morfologic, de formare a cuvintelor, sintactic și lexical). Graiului lipovenilor din Pisc îi sunt proprii particularități sud-velicoruse, cu puține trăsături ale graiurilor de tranziție și velicoruse de nord.

Partea a doua a lucrării, intitulată *Lingvistică antroponimică* (p. 95-187), este consacrată sistemului antroponimic lipovenesc.

Capitolul *Patronime, forme de adresare, porecle și supranume lipovenești* (p. 95-103) prezintă particularități ale graiului lipovenesc din satul Pisc, raionul Brăila: lipsa patronimicelor, ordinea cuvintelor din numele de persoană (numele de familie pe locul întâi, iar numele de botez pe locul al doilea), ca rezultat al influenței românești, folosirea formei masculine a numelui de familie pentru persoanele de sex feminin, datorată, de asemenea, influenței limbii române, formele de adresare reduse la numele mic fără patronim, porecele și supranumele ca mijloc suplimentar de identificare a persoanelor, având la baza lor diferite însușiri fizice sau psihice, anumite deprinderi, obiceiuri, locul de origine, profesia etc.

Capitolul *Tradiție și inovație în antroponimia lipovenilor* (p. 104-128) are ca scop urmărirea raportului dintre antroponimele originare, moștenite, rusești, și inovațiile apărute pe teren românesc, datorate evoluției ulterioare a graiului și influenței limbii române în sistemul oficial de denotație al lipovenilor din satul Pisc. Sunt sistematizate formele și fenomenele antroponimice tradiționale și cele noi în cadrul prenumelor și numelor de familie. Frecvența absolută a prenumelor masculine și feminine și a numelor de familie (forme tradiționale și forme noi) este prezentată în șase tabele concludente.

În capitolul *Prenumele masculine* (p. 129-141), pe baza materialului extras din registre de stare civilă din comuna Carcaliu (Dobrogea), se constată că principalul criteriu de denotație este cel calendaristic. Influența aloglotă românească este puternică. Formele românești sau românzate sunt atestate mai ales în documente, dar și în limba vorbită în situații nonfamiliale. În grai, sistemul prenumelor masculine are un caracter patriarhal și arhaic. Are loc o diferențiere în funcție de vârsta persoanelor. Graiul nu cunoaște neologismele-împrumuturi occidentale, nici prenumele rusești, formate prin personificare, compunere și abreviere. Ca anexă este dat un tabel sinoptic al prenumelor masculine aparținând sistemului oficial de denotație a lipovenilor din comuna Carcaliu.

Capitolul *Prenumele feminine* (p. 142-158) este realizat după același plan cu cel precedent. Criteriul calendaristic este dominant în sistemul arhaic și patriarhal al prenumelor feminine. Influența străină, inclusiv cea românească, este mai puțin simțită în domeniul prenumelor feminine, în comparație cu cel al prenumelor masculine. Criteriul estetic joacă un rol foarte modest. Un tabel sinoptic similar al prenumelor feminine încheie capitolul.

Capitolul *Numele de familie* (p. 159-165) evidențiază două categorii structurale de nume de familie: nume de familie sufixate, tradiționale, care în graiul lipovenesc din Carcaliu nu sunt numeroase, și nume de familie fără sufixe (cu sufixe suprimate), care constituie majoritatea numelor ereditare (87%). Ultimele se împart în următoarele categorii de mare frecvență: nume de familie lipovenești reprezentând prenume panruse de origine hagiografică și prenume românești calendaristice.

Partea a doua a lucrării se încheie cu capitolul *Sistemul antroponimic lipovenesc. Privire de ansamblu* (p. 166-187), care are un caracter de sinteză. La baza acestuia se află atât graiurile din satele Pisc și Carcaliu, cât și graiurile lipovenești din Slava Rusă, Sulina, Mila 23, Peripra, Sfiștovca, Dumasca, Climăuți și Socolinți, indicate aici pentru prima dată. Concluziile totalizează rezultatele studiilor, expuse în capitolele anterioare.

În partea a treia a lucrării, *Anexe* (p. 191-232), sunt incluse bibliografia lucrărilor de filologie privind staroverii din sud-estul Europei și din America, urmată de un indice tematic (p. 191-199), termenii lingvistici (inclusiv antroponimic) întâlniți în lucrare (p. 200-216), o listă de abrevieri, semne de transliterație și transcriere, semne diacritice (p. 217-219), un indice de autori (p. 220-222) și ilustrații (p. 225-232).

Câteva observații și sugestii

1. Titlul lucrării, *Lipovenii. Studii lingvistice*, nu corespunde conținutului ei. Prin „ruși lipoveni” autorul înțelege „numai lipovenimea românească”. „Orice lipovean este, din punct de vedere confesional..., un starover”, însă „nu orice starover este un lipovean”. „Nu pot fi considerați lipoveni, ci pur și simplu ruși staroveri în genere, vechii credincioși din Statele Unite, Canada, Brazilia, Argentina etc.” (p. 33-34). Nu pot fi numiți lipoveni și staroverii din Estonia, Letonia, Lituania, Belarus’, Polonia etc. (vezi p. 13-15 și schema dialectologică de la p. 34). Deoarece patru

capitole din partea întâi a lucrării sunt intitulate *Staroverii din...* (p. 13-73), credem că și titlul lucrării ar trebui să fie *Staroverii. Studii lingvistice*.

2. Partea întâi a lucrării este numită *Lingvistică etnografică* (p. 11) și partea a doua *Lingvistică antroponimică* (p. 93). În capitolul *Termini lingvistici, inclusiv antroponimici*, care se adresează marelui public (p. 200), s-ar fi convenit să fie explicate și aceste îmbinări de cuvinte puțin uzitate. Partea întâi ar trebui să fie intitulată *Răspândirea staroverilor*, având capitolele *Staroverii din Europa, Staroverii din România, Staroverii din Bulgaria, Staroverii din America*, iar partea a doua – *Antroponimia lipovenilor*.

3. Cartea *Lipovenii. Studii lingvistice* înmănunchează șase articole, publicate în SCL (1962, 1967, 1970), „Romanoslavica” (1963), „Studia linguistica slavica baltica” (1966, Lund), „Etnografia imen” (1971, Moscova) și șase comunicări la ședințele Asociației Slaviștilor din România, prezentate în anii 2000 – 2002. Deci, lucrarea nu a fost realizată ca un studiu monografic. Astfel se explică faptul că întâlnim în ea numeroase repetări, uneori cu aceleași greșeli. A) Afirmația că staroverii, pentru a evita persecuțiile din partea oficialităților Bisericii Ortodoxe Ruse de tip nikonian, s-au orientat în deplasările lor din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în direcția unor state neortodoxe, și anume cu religie de stat luterană (Estonia), catolică (Polonia), catolică și protestantă (Letonia, Lituania, Prusia, Austria) sau islamică (Turcia), se repetă la p. 25, 31. B) Criteriile de atribuire a numelor de botex se repetă la p. 131, 145, 172-173. C) Județul Brăila (inclusiv orașul Brăila, cu cartierele Comorovca și Brăilița și satul Pisc) nu este situat în Moldova sau Dobrogea, ci în Muntenia (p. 9, 16, 104, 159). Graiul populației lipovenești din Pisc a fost studiat prin anchete directe în 1960 (p. 74, 95). Însă la p. 105 se afirmă că materialul antroponimic a fost cules în satul Pisc în 1962. La p. 76 și la p. 105, nota 1, se repetă aproape cuvânt cu cuvânt informația despre denumirile satului Pisc (Satul Lipovenesc, Hutor). D) Sectorul ucrainean al Bucovinei și coloniile situate între Odessa și Delta Dunării nu se află în sud-estul Ucrainei, ci în sud-vestul ei (p. 14). E) În Bulgaria există două localități de staroveri, al căror număr este de „cel mult 1 000 de suflete” (p. 17, 50) și de „aproximativ 800 de suflete” (p. 28). F) În Polonia sunt „doar 2 500 de suflete” de staroveri (p. 22) și „circa 2 000 de suflete” (p. 15). G) Articolul consacrat prenumelor feminine a fost publicat în 1970. Apariția formațiilor neologice, provenite din apelative (de exemplu, Poëma), este datată „mai ales în anii '20”, „deceniul al doilea al secolului nostru” (p. 152, 153), ca și apariția elementelor neologice „în antroponimia rusă națională în deceniul al treilea al secolului nostru” (p. 155). În cartea apărută în anul 2003 se cere rectificarea „al secolului trecut” cu „al secolului al XX-lea”. H) Repetări se întâlnesc și la p. 130, 142-143, 159.

4. Afirmația că „au fost cercetate [...] nesatisfăcător graiurile staroverilor basarabeni (Republica Moldova)” (p. 23) și lipsa din bibliografie a cercetărilor efectuate aici ne conving că autorul a fost privat de posibilitatea de a studia lucrările publicate în Moldova și în Ucraina. Prof. dr. doc. Valentina Ivanovna Stolbunova de la Universitatea din Cernăuți a investigat graiul staroverilor din comuna Bila Kryncycja (Fântâna Albă) și teza ei de doctorat a fost dedicată analizei și descrierii acestui grai. În decurs de decenii, V. I. Stolbunova, împreună cu studenții de la Catedra de limbă rusă, a întreprins multe expediții dialectologice în localitatea menționată și în alte sate rusești din Bucovina de Nord, având drept rezultat un dicționar regional al graiurilor rusești din Bucovina, numeroase lucrări de diplomă și de curs. V. I. Stolbunova a publicat o serie de articole în revistele de specialitate și a prezentat referate la consfătuirile unionale consacrate problemelor generale ale dialectologiei și istoriei limbii și la consfătuirile dialectologice din Ucraina. Dr. Lilia Ivanovna Ermacova de la Universitatea din Chișinău a cercetat graiurile rusești din Republica Moldova (satele Cunicca, Climăuți, Lipovanca, Lipoveni, Chioselia Rusă și altele), a scris o monografie, prezentată ca teză de doctorat, a publicat articole. A condus expediții dialectologice cu participarea studenților de la Facultatea de Filologie și a întocmit o cartotecă a unui viitor dicționar.

5. La p. 24 se declară că „graiurile insulare rămân, de regulă, necartografiate în atlasele lingvistice naționale”. Ca exemplu sunt date atlasul lingvistic rus din 1957 (*Atlas russkich narodnych govorov central'nych oblastej k vostoku ot Moskvy*) și *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Muntenia și Dobrogea*, din 1996. Aceste două atlase, după cum se vede și din titluri, sunt regionale.

Dialectologii ruși au planificat întocmirea unui volum care va include graiuri rusești de pe teritoriul țărilor limitrofe. În *Atlasul lingvistic român* (ALR I – 1938 și ALR II – 1940) – atlas național – au fost incluse localități-enclave rutene (punctele 364, 366, 393, 666), secuiești-ungurești (159, 192, 230, 575), sârbești (25, 37), bulgărești (48, 991), săsești (143, 245), o localitate țigănească (769) și localități-enclave românești pe teritoriul fostei Iugoslavii (punctele 3, 4, 8, 10, 11, 859), Ungariei (54, 324), fostei Cehoslovacii (352), Bulgariei (857, 858) etc. Pentru *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM, I și II – 1968, 1972, 1973) au fost înregistrate în enclave un grai rusesc (numărul 52), unul ucrainean (49), unul bulgăresc (208), unul găgăuz (181) și unul țigănesc (124). Au fost anchetate graiuri marginale și insulare (enclave moldovenești) de pe teritoriul Ucrainei (61 de localități), R.S.S.A. Abhaze (1), R.S.F.S.R. (12), R.S.S. Kazahe (2) și R.S.S. Kirghize (1). Scopul investigării graiurilor alogene a fost revelarea detaliilor de contact interlingvistic, atestarea prezenței arhaismelor, inovațiilor și împrumuturilor în regiunile de periferie și în așezările vechi în mijlocul unei populații care vorbește o altă limbă etc.

6. În Bulgaria sunt numai două enclave de ruși staroveri nekrasoviști, Tatarita și Cazașco. Amplasarea acestor două sate este indicată pe harta întregii Bulgariei (p. 51). Credem că ar fi fost cu mult mai rezonabilă prezentarea, pe o hartă a României și a teritoriilor limitrofe ale Ucrainei și Republicii Moldova, a celor aproximativ peste 80 de așezări rurale și urbane în care trăiesc staroveri ruși (p. 33). Pesemne, nici unul dintre lipoveniștii din țară nu s-a încumetat să alcătuiască o astfel de hartă. Ar merita atenție și o hartă a mișcărilor migratorii ale staroverilor pe meleagurile românești și înspre alte țări (p. 32).

7. Judecând după titlurile tezelor de doctorat, susținute la București și la Cluj-Napoca în ultimele decenii, lucrări de generalizare, în care în plan comparativ să fie studiate particularitățile tuturor graiurilor staroverice din România în domeniile fonetic și fonologic, morfologic și de formare a cuvintelor, sintactic și lexical, nu există. Ele ar putea fi elaborate de un colectiv de specialiști în cadrul Asociației Slaviștilor din România. Fără astfel de lucrări fundamentale nu pot fi precizate locurile de baștină ale staroverilor strămutați în România în diferite perioade. Schema de la p. 20 și comentarea ei (p. 21) sunt prea confuze. Compară cu concluzia de la p. 88: „Patria de origine a lipovenilor din acest sat [Pisc – R.U.] o constituie, deci, în linii mari, *teritoriul de sud al Federației Ruse, de care este legat prin isoglose comune, și Caucazul de Nord*”. Un ajutor mare în precizarea satelor de baștină l-ar putea da înșiși purtătorii graiurilor respective, însă e problematic dacă în memoria lor s-au păstrat astfel de cunoștințe, transmise de multe generații.

8. Deoarece staroverii ruși, în ultimele patru secole s-au deplasat din Rusia în diferite direcții spre locuri îndepărtate, deseori stabilindu-se într-o localitate emigranți din diverse regiuni ale imperiului, și, prin dispersări în grupuri mici și individuale, prin căsătorii mixte, s-au detașat de așezările primare și secundare etc. (p. 66, 78), numărul lor în fiecare țară și în total în lume la ora actuală nu poate fi stabilit. În multe țări recensămintele indică naționalitatea cetățenilor și nu religia lor sau schismele ecleziastice. Indicațiile demografice de la p. 13-15, 22, 26, 33-34 ș.a. nu sunt documentar precise. Cu secole în urmă, staroverii au părăsit țara de baștină pentru a-și păstra credința, venind în state, de regulă, neortodoxe și tolerante. Oare ce i-a silit mai târziu, nemaexistând motivul de prigonire religioasă, să părăsească aceste locuri ospitaliere, rătăcind spre alte meleaguri străine? În lucrare nu găsim motivarea.

9. După tabelele sinoptice de prenume masculine (p. 138-140) și de prenume feminine (p. 155-157) aparținând sistemului oficial de denotație al lipovenilor din comuna Carcaliu, nu s-ar fi convenit să fie prezentat și un tabel sinoptic al numelor de familie aparținând sistemului oficial de denotație al lipovenilor din aceeași comună (p. 159-165)?

10. Credem că este o scăpare regretabilă lipsa listelor de izvoare de la sfârșitul capitolelor *Graiul lipovenilor din Pisc* (Brăila) și *Patronime, forme de adresare, porecle și supranume lipovenești* (p. 92 și 103).

11. Apare oarecum inexplicabilă, superfluă traducerea destul de frecventă a termenilor în limba germană [Ausgleichsmundarten, primäre Sprachinseln – Mutterkolonien, sekundäre Sprachinseln – Tochterkolonien (p. 23-24, 32), Raskolforschung – Raskolkunde (p. 30), Namengeber (p. 36)].

12. S-ar cere ca în concluzii să fie trasate perspectivele populației ruse starovere și ale graiurilor lor în medii străine, alogene, după multe secole de existență izolată de locurile de baștină.

Observațiile noastre nu scad valoarea indiscutabilă a studiului lingvistic, efectuat cu mare competență de către acad. prof. dr. doc. Victor Vasenco.

RUBIN UDLER

*membu corespondent al Academiei de Științe
din Republica Moldova
Chișinău*

„Plurilinguismo”. *Contatti di lingue e culture. Studi in memoria di Eugenio Coseriu*. A cura di VINCENZO ORIOLES, Udine, 2003, 435 p.

„Odisea”. *Revista de estudios ingleses. Numero extraordinario. Eugenio Coseriu in memoriam*, JESÚS GERARDO MARTÍNEZ DEL CASTILLO (ed.), Universidad de Almeria, 2003, 189 p.

În 2003, la un an de la trecerea în neființă a lingvistului de la Tübingen, au apărut primele două volume *In memoriam Eugenio Coseriu*: este vorba de un număr special al revistei „Plurilinguismo”. *Contatti di lingue e culture*, editată de Universitatea din Udine, Italia, și de numărul extraordinar al anuarului „Odisea”. *Revista de estudios ingleses*, publicat de Universitatea din Almeria, Spania.

*

Primul omagiu, *Studi in memoria di Eugenio Coseriu*, coordonat de profesorul Vincenzo Orioles, întrunește contribuții ale unor lingviști din mai multe țări: Italia, Spania, Austria, Slovenia și România. În *Premessa*, V. Orioles menționează că în septembrie 2002, când s-a aflat despre plecarea lui E. Coșeriu dintre cei vii, colaboratorii Centrului de Plurilingvism au comemorat trista veste, împreună cu comunitatea științifică internațională, printr-o ședință de doliu, la care s-a adăugat însă și durerea lor personală de a nu fi reușit să pregătească la timp toate formalitățile pentru numirea lui E. Coșeriu în calitate de colaborator științific onorific al centrului. Mult apreciată de E. Coșeriu, această titlatură ar fi putut însemna confirmarea oficială a unei colaborării fructuoase, pe care lingvistul de la Tübingen o promisese Centrului în calitate de membru al Comitetului științific al acestuia. Între 1994 și 1996, ca membru al acestui comitet, E. Coșeriu a imprimat colaborării o notă particulară, specifică inconfundabilei sale personalități: el nu se limita la rolul de girant al Centrului, ci își asuma funcția de impulsioneare în desfășurarea oricărui proiect de cercetare. De aceea, pentru activitatea Centrului de Plurilingvism al Universității din Udine, E. Coșeriu a constituit un adevărat model uman și științific. Între timp, afirmă V. Orioles, „mesajul științific al lui E. Coșeriu a avut un mare ecou în lingvistica internațională”: „Chiar acolo unde nu a făcut școală în sensul academic al termenului, savantul a impus o direcție și un anumit nivel al travaliului științific, ceea ce demonstrează o viziune europeană a lingvisticii, aflată sub primatul istoriei și departe de orice abstractizări geometrice. Figură polarizantă care se ridică deasupra oricărei apartenențe etnice, E. Coșeriu a fost luat ca punct de referință de către mulți cercetători de diferite origini și naționalități. Prin urmare, nu e întâmplător faptul că volumul pe care îl prezentăm adună la un loc contribuțiile

unor lingviști italieni, români, spanioli, austrieci, sloveni, fiecare dintre aceștia recunoscându-se chiar și într-un singur fragment al teoriei Maestrului. Cu toții depun mărturie despre însemnătatea lingvisticii integrale” (p. 8).

Deși contribuțiile au fost dispuse în ordinea alfabetică a numelor autorilor, le prezentăm în continuare în funcție de țara de origine a fiecărui participant. Cum e și firesc, lingvistica italiană este cel mai bine reprezentată, atât ca număr de colaboratori, cât și ca amploare a tematicii abordate. Astfel, Maria Patrizia Bologna, în „*Au delà de l'arbitraire du signe*”: *iconicită e metafora nell'architettura della lingua*, oferă o reflecție proprie asupra proceselor metaforice din limbă, deoarece „a reflecta asupra metaforei înseamnă a ne raporta implicit la gândirea lui E. Coseriu, înseamnă a ne interoga cu privire la *creația metaforică în limbaj*, conform definiției pe care savantul o dădea deja în unul din primele sale studii”. Aceasta înseamnă, totodată, a ne situa între caracterul arbitrar al semnului și iconicitate, între convenționalitatea și universalitatea limbii, înseamnă a ține cont de o teorie a limbajului care se situează dincolo de „arbitraritatea semnului”, dincolo de limitele acestui principiu, ale cărui antecedente presaussuriene le-a descoperit chiar Coșeriu însuși. Situându-ne „dincolo de structuralism”, constatăm că dimensiunea sistematică a limbii se conjugă cu cea pragmatică, iar competența lingvistică cuprinde atât „achiziția” culturală, cât și creativitatea individuală. Or, aceste aspecte se regăsesc în metaforă, fapt ce o situează în continuitatea arbitrarității, dar și a motivației, a variabilității culturale și a convenției iconice (p. 25).

Giancarlo Bolognesi, în *Eugenio Coseriu e il „Sodalizio Glottologico Milanese”*. *Il noviziato scientifico*, evocă un moment important din perioada italiană a lui E. Coșeriu – activitatea sa în cadrul Societății de Lingvistică din Milano. Autorul, fiind și el discipol al lui V. Pisani, l-a cunoscut pe Coșeriu în 1946, primele lor întâlniri având loc la Institutul de Lingvistică al Universității din Milano și în casa lui Vittorio Pisani, unde acesta obișnuia să-și invite elevii, apoi la ședințele Societății de Lingvistică, creată în 1947. După absolvirea studiilor la Universitatea din Roma, unde își luase și doctoratul în filologie, Coșeriu venise la Milano ca profesor de română la universitate și colaborator la enciclopedia Hoepli, în paralel înscriindu-se și la Facultatea de Filosofie. Pentru a-și câștiga existența, se angajase ca jurnalist la cotidianul „Corriere Lombardo”, înființat imediat după război, la care mai colaborau doi lingviști prestigioși: Ed. Sogno și G. Bonfante. Cotidianul, de orientare conservatoare, a fost inovator în ce privește limba italiană, propulsând un stil dezinvolt, foarte apropiat de limba vorbită, dar și cu multe neologisme. G. Bolognesi consideră că ar fi interesant să se vadă în ce măsură și E. Coșeriu, prin articolele sale, a contribuit la formarea acestui nou tip de limbaj publicistic: „Textele lui Coseriu, în special cele adunate ulterior în volumul *La stagione delle piogge. Racconti e scherzi*, dincolo de valoarea lor literară intrinsecă, demonstrează o stăpânire ireproșabilă a limbii italiene, mai ales a celei contemporane, și folosirea cu o mare îndemănare a posibilităților ei expresive” (p. 44).

Autorul mărturisește că E. Coșeriu participa activ la ședințele cercului. Deja la prima ședință, după inaugurare, prezintă comunicarea *Despre etimologia cuvântului sârbo-croat bugarștina*, cântec epic în versuri lungi, în care contestă ipotezele propuse anterior. În ședința din 28 februarie, Coșeriu va vorbi despre „*Fonemul implicit în română*, iar la 11 decembrie 1948 despre *Limba lui Ion Barbu (cu unele considerații referitoare la limbile învățate)*, în care demonstrează că limbajul acestui poet relevă unele caracteristici funcționale ale sistemului limbii române, „în felul acesta explicitând anumite probleme de lingvistică generală” (p. 46). În cea de-a patra comunicare (26 martie 1949) trata tema *Limbă și regim în România*, ideea principală fiind că revoluția politică în România a adus cu sine multiple mutații lingvistice, comparabile cu o revoluție lingvistică. A cincea comunicare (7 mai 1949) – *Lingvistică și marxism* –, care a anticipat cu un an intervenția lui Stalin în lingvistică, puncta trăsăturile specifice lingvisticii sovietice, oferind, în același timp, o analiză penetrantă a lingvisticii de la acea vreme.

După plecarea sa din Italia, Coșeriu a continuat să colaboreze cu Societatea de Lingvistică din Milano, care îl invita de fiecare dată când organiza vreo manifestare științifică. La ultimul congres, organizat cu ocazia celei de-a 50 aniversări a Societății (8 – 10 octombrie 1998), lui Coșeriu i s-a încredințat să prezinte conferința *Lingvistica europeană după F. de Saussure*: „A fost una din ultimele sale prezențe pe scena lingvisticii mondiale, deoarece după aceea starea sănătății i s-a agravat rapid, motiv pentru care nu a mai avut timpul necesar să trimită textul comunicării pentru publicare.

text ce ar fi putut reprezenta testamentul său științific, adică testamentul unui eminent savant care a avut o atitudine proprie față de principalele probleme ale lingvisticii contemporane” (p. 49).

În *Aspetti del metalinguaggio di Eugenio Coseriu: fortuna e recepimento nel panorama linguistico italiano*, Raffaella Bombi și Vincenzo Orioles se referă la impactul pe care l-a avut sistemul conceptual al lingvisticii integrale în Italia, în special în dicționarele de lingvistică: *Dizionario di linguistica*, Cardona (Roma, 1988), *Dizionario di linguistica e di filologia, metrica, retorica*, Beccaria (Torino, 1994), *Breve dizionario di linguistica*, Casadei (Roma, 2001) ș. a. Autorii precizează că modelul clasic curent al varietății lingvistice, în practica științifică europeană, i se datorează lui E. Coșeriu, care, în cadrul concepției sale despre limbaj, a elaborat o taxonomie formată dintr-un număr elevat de concepte ce își păstrează în continuare valoarea euristică, alcătuiind, totodată, un microsistem bine structurat și coerent. Este vorba nu doar de parametrii esențiali ai varietății – diatopie/sintopie; diastratie/sinstratie; diafazie/sinfazie –, ci și de distincții precum limbă istorică/limbă funcțională, arhitectura/structura limbii etc. În general, referințe la concepția și terminologia coșeriană se găsesc nu doar în dicționarele de lingvistică, ci și în cele explicative, cum ar fi *Grande Dizionario Italiano dell'uso* al lui T. De Mauro (Torino, 1999), care glosează termenii diatopic/diatopie, diastratic/diastratie, diafazic/diafazie ș. a. Concluzia lui R. Bombi și V. Orioles este că, deși conceptele care au avut cea mai mare rezonanță sunt cele referitoare la dimensiunile varietății, ele devenind indispensabile pentru orice cercetător, în lingvistica italiană se cunosc toate distincțiile metodologice stabilite de E. Coșeriu.

Asumându-și conceptul coșerian de normă, Emilia Calaresu (*Le „violazioni” della norma. Percorsi aperti dalle riflessioni teoriche di Eugenio Coseriu*) îl aplică la fapte ale limbii italiene contemporane, în special la tipul de varietate numit scripturalitate/oralitate. Remarcând două perspective asupra normei lingvistice – norma din perspectiva unui nivel de limbă (sau a unor sub-sisteme, cum ar fi nivelurile fonologic, morfologic, sintactic etc.) și norma din perspectiva varietății unei limbi –, autoarea demonstrează că, deși Coșeriu a acordat mai multă atenție primei accepții, la el se află indicații interesante și pentru cel de-al doilea tip de normă. În continuare, se interoghează cu privire la „violarea” normei, distingând între „violări” involuntare și/sau inconștiente și „violări” voluntare și/sau conștiente. În opinia autoarei, conceptul de normă ar trebui utilizat nu doar pentru diverse tipuri de varietate ale limbii, ci și pentru diverse tipuri (genuri) de discurs, deoarece „analiza limbii și a uzului lingvistic nu poate face abstracție de conceptul de normă, fiind tocmai meritul lui E. Coșeriu de a fi utilizat pentru prima dată acest concept” (p. 71).

Teresa Ferro – *Eugen Coseriu e la complessa vicenda di un testo romeno del secondo Settecento* – zăbovește asupra preocupărilor lui Coșeriu referitoare la cunoașterea limbii române în Occident, și anume la episodul Fr. Grisellini. Celebru cărturar italian Fr. Grisellini (1717–1787), care a avut o concepție proprie, extrem de interesantă, asupra originii limbilor romanice și a trăsăturilor moștenite din latina vulgară, a locuit câțiva ani în Banat, ceea ce explică, în parte, interesul său pentru română și frecvențele sale referiri la limba română. Or, E. Coșeriu, în volumul *Limba română în fața Occidentului* (Cluj, 1994), publicată mai întâi în germană, prezintă pe larg concepția lui Grisellini, dedicându-i un întreg capitol. Între timp, Teresa Ferro a descoperit un alt text al lui Grisellini, care completează informațiile lui E. Coșeriu.

Fabiana Fusco (*E. Coseriu e l'interferenza negativa: spunti per una riflessione*) exploatează conceptul de interferență lingvistică pe care E. Coșeriu l-a teoretizat în studiul său *Sprachliche Interferenz bei Hochgebildeten* (1977). Pornind de la bine cunoscuta distincție între normă și sistem, Coșeriu propunea o tipologie a efectelor pe care le are contactul interlingvistic, distingând șase tipuri de realizări, care merg de la deformarea maximă a modelului – abaterea la nivelul sistemului lingvistic – până la abateri ne semnificative la nivelul normei lingvistice. Printre aceste fenomene se remarcă și realizarea negativă, ca o formă de interferență lipsită de reflecții sistematice, care îi determină pe vorbitori să evite anumite posibilități ale codului lor nativ.

Celestina Milani (*Lingua di emigrati italiani in ambiente anglofono: il caso del Nordamerica*) scrie despre particularitățile lingvistice ale emigranților italieni în mediul anglofon, mai precis ia în discuție cazul Americii de Nord. Prezentând o tipologie interesantă a interferențelor italiano-engleze și italiano-franceze, autoarea concluzionează că interferența lexicală constituie fenomenul cel mai palpabil al contactului interlingvistic.

Addolorata Landi, în *Sul modello interpretativo coseriano. „Explication de texte”*, opinează că modelul propus de Coșeriu poate fi aplicat la texte ce aparțin celor mai diverse tradiții culturale și literare. Aceasta deoarece, în cadrul lingvisticii integrale, textul este interpretat ca „act individual și concret de vorbire”. Pe de altă parte, „relevanța acordată de Coșeriu acestui nivel de structurare a limbajului face din această lingvistică o adevărată hermeneutică a sensului, care se configurează ca un tip special de conținut semantic”.

Contribuția lui Moreno Morani – *Sensum de sensu, verbum e verbo. Riflessioni su teoria e storia della traduzione in margine a uno scritto di Eugenio Coseriu* – ține de teoria traducerii în lumina lingvisticii integrale. După cum se știe, Coșeriu s-a ocupat de această problematică în mai multe studii, însă de o deosebită relevanță, grație caracterului sintetic și al organicității sale, este intervenția pe care a avut-o la *Nobel Symposium*, în 1976. Cu această ocazie, E. Coșeriu, în stilul său penetrant și foarte documentat, a abordat mai multe aspecte ce țin de tema traducerii. Plecând de la acest studiu, autorul prezintă câteva reflecții cu privire la problematica traducerii literare, precizând că teoria traducerii poate fi considerată ca o secțiune a lingvisticii textului.

Luciano Giannelli – *Lessematica e etnolinguistica* – se raportează la studiile de semantică și lexicologie ale lui Coșeriu, deoarece acest aspect reprezintă „una dintre contribuțiile cele mai substanțiale ale lui Coșeriu în domeniul lingvisticii limbilor”: „Teoria semantică elaborată de Coșeriu, numită și lexematică, se înscrie printre cele mai originale și mai interesante teorii din cadrul structuralismului de orientare pragheză” (p. 156). Federico Vicario – *Tra caldo e freddo. Sui gradi di un'antonimia* – reia o temă de semantică, mult discutată în epoca structuralismului, dar și în lexicologia tradițională, anume gradele relației de antonimie, pe baza adjectivelor pentru temperatură din limba italiană. Umberto Rapallo, în *Il dilemma della diacronia e i rimi del tempo storico*, abordează concepția dinamică a limbii, asumându-și perspectiva coșeriană asupra limbajului ca activitate culturală a omului. Utilizând conceptul de limbă istorică din integralism – ca ansamblu de subsisteme marcate social, geografic și situațional –, Carlo Consani (*Commutazione e mescolanza di codice in testi greci della Sicilia tardo-antica e protobizantina*) scrie despre importanța măturiiilor grecești din Sicilia, care datează din Antichitatea târzie până la începutul perioadei bizantine.

Roberto Gusmani, în *Gradiadio Isaia Ascoli: impegno civile e questione linguistica nell'Italia unita*, evocă această mare personalitate a lingvisticii italiene.

Alberto Zamboni – *Contatto, trasmissione, evoluzione: il latino come creolo?* – examinează mecanismul evoluției lingvistice de la un sistem la altul, pe baza trecerii de la latină la limbile romanice, referindu-se la „creolizarea” limbii latine și la anumite fenomene de contact interlingvistic, valorificând cu succes concepte precum substrat, adstrat și parastrat.

Textul lui Daniele Maggi – *Solecismi metrici e costanza ritmica: versi ipometri e ipermetri in due poemetti in camerinese di Quinto de Martella (1912–1984)* – ține de poetică, mai exact de relațiile dintre metrică și rimă.

Marco Mancini, în *Latina antiquissima II: ancora sull'epigrafe del Garigliano*, reia discuția cu privire la celebrul epigraf al lui Garigliano, iar Giovanna Massariello Merzagora – *Repertorio linguistico, regionalità e traduzione* – compară romanul *La chiave stella* de Primo Levi cu traducerea franceză (*Clè à molette*), stabilind paralelisme interesante, dar și anumite discrepanțe între original și versiunea franceză.

Dintre lingviștii spanioli participanți la acest volum omagial, îi menționăm pe B. García Hernández, R. Gonzalez Perez, J. García Sánchez și José Polo. Astfel, Benjamin García Hernández, în *La semantica de Eugenio Coseriu: significación y designación*, remarcă specificul lexematicii, prezentând-o în contextul semanticii europene. Autorul constată că ceea ce distinge semantica lui Coșeriu – începând cu *Pour une sémantique diachronique structurale*, primul său studiu din 1964, pe care îl consideră drept „manifest programatic al semanticii structurale” – este distincția riguroasă între semnificație și desemnare. Or, se știe că în semantica istorică apărută odată cu Bréal, precum și în cea anterioară, semnificația se identifica cu referința obiectivă. Această confuzie s-a perpetuat în teoriile semantice moderne, cum ar fi cea generativă, cea funcțională și cea cognitivă, astfel încât „doar E. Coșeriu a fost în stare să depășească semantica tradițională instituită de Bréal” (p. 121). Dat fiind că semnificatul are o situație „intermediară” – este parte componentă a semnului lingvistic –, riscul

principal al teoriilor semantice rămâne în continuare faptul de a se centra mai ales asupra desemnării și aproape deloc asupra semnificatului în sine. Iar printre lingviști este un fapt comun ca ei să fie întâi de toate gramaticieni, în consecință, să nu facă legătura între diferențele de semnificat și diferențele de formă expresivă. De fapt, încă în Antichitate se obișnuia acest lucru, devenind cu timpul un loc comun al celor mai multe curente din semantica modernă. De aceea este meritul incontestabil al lui E. Coșeriu faptul că a proclamat autonomia semnificației ca relație internă de semnificare.

Tot de domeniul semanticii ține și textul lui Rosario González Pérez – *Variaciones en el análisis estructural del léxico: límites y aplicabilidad*. Autoarea crede că întemeierea lexematicii are loc, de fapt, cu mult înainte de publicarea studiului *Pour une sémantique diachronique structurale*, și anume în 1958, la cel de-al VIII-lea Congres Internațional de Lingvistică de la Oslo, unde E. Coșeriu, luând parte activă la discuțiile pe marginea comunicării prezentate de L. Hjelmslev, a prezentat o serie de obiecții referitoare la posibilitatea unui ipotetic – la acea vreme – studiu structural al lexicului. Plecând de la acele sugestii, lingvistul de la Tübingen a continuat să mediteze la posibilitatea unui studiu structural al lexicului, astfel încât, la începutul anilor '60, asistăm la o schimbare radicală de perspectivă, pe care o va propune Coșeriu însuși și alți semanticieni.

Jairo Javier García Sánchez, în *Tomo y me voy. Entre el influjo bíblico y la gramaticalización obvia*, analizează această sintagmă, mult discutată de lingviști, care se întâlnește aproape în toate limbile europene, dar mai ales în cele romanice și balcanice. Trecând în revistă soluțiile propuse de diverși cercetători, autorul consideră că propunerea lui E. Coșeriu este cea mai plauzibilă: centrul de difuzare al construcției *tomo y me voy* nu ar fi greaca modernă, ci *koine*, de unde a trecut la latina vulgară, răspândindu-se apoi în limbile romanice meridionale: italiana meridională, româna, spaniola și portugheza, în care a pătruns un mare număr de grecesme.

José Polo, în *En torno a la obra de Eugenio Coseriu. Cabos sueltos retrospectivos (1979–2002)*, care de mai mulți ani publică sub acest generic materiale inedite din arhiva Coșeriu în „Estudios de Lingüística” (Universitatea din Alicante) și în „Analecta Malacitana” (Universitatea din Malaga), propune fixarea unui corpus din recenziile la studiile coșeriene publicate de-a lungul timpului pe toate meridianele lumii. Necesitatea de a crea o bibliografie completă a ecurilor la opera lui Coșeriu s-ar justifica, după părerea sa, prin faptul că aceasta ar pregăti terenul pentru editarea operelor complete ale lui Eugeniu Coșeriu în spaniolă, germană, română și alte limbi. Pe de altă parte, se impune crearea unui dicționar al lingvisticii integrale și a unui manual de sinteză al teoriei lui E. Coșeriu și al școlii sale. De altfel, profesorii Alfredo Matus și Magdalena Vivamonte de Avalos, din Chile, coordonează proiectul *Las ideas teórico-lingüísticas de Eugenio Coseriu (introducción y textos)*. Or, acest exemplu ar trebui urmat și de alți lingviști care se ocupă de teoria lingvisticii integrale, deoarece „întreaga operă a lui Coșeriu se orchestrează pe o impecabilă coerență epistemologică și metodologică”: „Eugeniu Coșeriu, mare poliglot și cunoscător profund al limbilor clasice, având pe deasupra și o formație filosofică și estetică extraordinară, este cel mai mare lingvist nu doar din a doua jumătate a sec. XX, ci din tot sec. XX; mai mult, el este cel mai mare lingvist din toate timpurile” (p. 365).

Lingvistica românească a fost reprezentată de Ileana Oancea, Marius Sala și subsemnata. În *Un uomo universale: Eugenio Coseriu*, Ileana Oancea explică universalitatea lui Coșeriu, întrucât „a reconstitui în mod adecvat personalitatea extraordinară a lui E. Coșeriu, care a trecut prin experiențe dure și complexe, care a trăit printre oameni diferiți și în diferite părți ale lumii, care a suferit și trauma separării de mediul său de origine, înseamnă a ne referi la figura sa de *om universal*”. Or, ceea ce a făcut din Coșeriu unul dintre cei mai mari intelectuali ai vremii noastre a fost tocmai faptul că – așa cum sublinia într-un interviu publicat în „Revista de istorie și teorie literară” (1984) – în anii săi de formare italiană a acumulat nu atât un bagaj de cunoștințe, cât mai curând „o anumită atitudine față de probleme, a învățat respectul pentru știință și idei”. Dacă relația lui Coșeriu cu România până în 1989 era problematică – dat fiind că, așa cum afirma M. Eliade, comunismul a însemnat, în fond, un al doilea abandon al Daciei de către români sau, vorbind metaforic, separarea României de lumea latină căreia îi aparținea –, după această dată ea s-a îmbunătățit considerabil. În ce privește destinul operei lui E. Coșeriu în România, Ileana Oancea este foarte optimistă, deoarece, pe lângă traducerile care se fac la Cluj, București și Chișinău, din 1998 activează și un Centru de Studii Integraliste, afiliat Catedrei de Lingvistică Generală și Semiotică a Universității „Babeș-Bolyai”, condus de

prof. Mircea Borcilă: „Universitatea din Cluj depune eforturi serioase pentru a dezvolta tezele lingvistice ale lui E. Coșeriu, cu intenția de a forma o școală lingvistică”.

Marius Sala, în *Ricordo di Eugenio Coseriu*, evocă modul în care l-a cunoscut pe E. Coșeriu – prin intermediul studiului *La geografia lingüística*, pe care Al. Rosetti îl adusese, în 1957, de la Congresul Internațional de Lingvistică de la Oslo, unde îl întâlnise pe E. Coșeriu. Cei trei mari lingviști români care participaseră la congres – Al. Rosetti, I. Iordan și Al. Graur – se întorseseră entuziasmați de acel tânăr de numai 36 de ani, care, după reproducerea afirmațiilor lui Iordan, „e mare, știe multe lucruri și le știe bine”. Autorul l-a întâlnit pentru prima dată pe Coșeriu în 1965, la cursurile de vară de la Grenoble, unde a avut ocazia să-l admire recitând versuri din I. Barbu și proză din M. Sadoveanu. S-au revăzut apoi în 1968, la Congresul de Lingvistică Romanică desfășurat la București, și în 1971, când lui E. Coșeriu i s-a conferit titlul de Doctor Honoris Causa al Universității din București. După 1989, relațiile lui E. Coșeriu cu lingviștii din România s-au intensificat vădit, deși interesul său pentru tot ce se scria și se publica în țară a fost mereu constant. În final, M. Sala mărturisește: „Deși nu am dezvoltat ideile Maestrului așa cum a făcut-o colegul meu Andrei Avram într-un articol dedicat conceptului de normă în fonologie sau cum au făcut-o alți doi colegi – Mircea Borcilă și Nicolae Saramandu – care au difuzat ideile sale în mediul românesc, totuși am aplicat principiile lui Coșeriu în cercetările mele dedicate spaniolei americane și, mai ales, în studiile care au ca temă româna printre limbile romanice” (p. 396).

Subsemnata abordează tema *La théorie d'Eugenio Coseriu et la linguistique soviétique*, mai precis impactul pe care l-au avut anumite aspecte ale lingvisticii integrale în fosta URSS. Impregnată decenii de-a rândul de ideologia marxistă și concepută ca o alternativă la știința limbajului de peste hotare, lingvistica sovietică revine la normalitate odată cu recuperarea valorilor lingvisticii occidentale. În acest context, traducerea unor studii din E. Coșeriu, în special a capodoperei sale *Sincronie, diacronie și istorie* încă în 1963, asumarea distincției *sisten/normă/vorbire*, preluarea unor concepte din lexicatică, a tezelor sale despre limbaj și poezie etc. le-a permis lingviștilor sovietici să recupereze realizările lingvisticii „de peste hotare”, să se sincronizeze cu știința occidentală și să depășească astfel criza în care se aflau la vremea respectivă.

Michele Metzeltin de la Universitatea din Viena, în *Il romeno tra le lingue romanze: uno studio di tipologia dinamica*, se referă la specificul limbii române în contextul limbilor romanice. În viziunea sa, componenta nelatină a lexicului limbii române generează un fel de „opacitate” romanică, dar, în același timp, îi conferă și o particularitate distinctă. Mitja Skubic, de la Universitatea din Ljubliana, în *Otro dia – a doua zi*, reia în discuție această sintagmă, deoarece, „pentru a aduce un omagiu memoriei lui Eugeniu Coșeriu, remarcabil lingvist român și pasionat studios al limbii spaniole, nu am putut alege decât o temă care să cuprindă atât româna, limba maternă a lingvistului, cât și spaniola, limbă a cărei esență a studiat-o și în care și-a scris majoritatea studiilor”.

Apărut în condiții grafice excelente, volumul publicat de profesorul Vincenzo Orioles se deosebește de celelalte omagii aduse lui Eugeniu Coșeriu în străinătate prin numărul mare al participanților și, în consecință, prin tematica extrem de vastă pe care o abordează, fiind totodată cel mai substanțial (453 de pagini) omagiu apărut până în prezent.

*

Cel de-al doilea omagiu, *Eugenio Coseriu in memoriam*, apărut grație strădaniei lui Jesús G. Martínez del Castillo de la Universitatea din Almería, conține texte ale unor discipoli coșerieni, profesori de lingvistică la cele mai prestigioase universități din Spania și Germania. În cuvântul introductiv, Jesús G. Martínez del Castillo subliniază că omagiul reprezintă un început în valorificarea postumă a operei coșeriene: „Chiar dacă în prezent se știe că cea mai mare parte a operei lui E. Coșeriu abia urmează să fie publicată și valorificată, deoarece se află în manuscris, putem afirma cu certitudine că contribuția coșeriană în domeniul studierii limbajului și al limbilor particulare este una fundamentală, orientând disciplina noastră spre noi orizonturi conceptuale” (p. 7). În acest sens, volumul pretinde a fi o verigă de legătură în difuzarea internațională a operei și gândirii lui E. Coșeriu.

Primul text din volum – «*Laudatio*» al Profesor Eugenio Coseriu con motivo de su nombramiento como «*Doctor Honoris Causa*», In Memoriam, de la Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, el día 27 de Junio de 2003 – este, de fapt, prezentarea pe care profesorul Maximiano Trapero a făcut-o la ceremonia postumă de acordare a titlului de Doctor Honoris Causa lui E. Coșeriu de către această prestigioasă universitate. Autorul menționează că, dacă pentru unii exegeți E. Coșeriu a fost „lingvistul cel mai important din a doua jumătate a sec. al XX-lea”, pentru alții, „unul din cei mai mari lingviști din toate timpurile” sau chiar „unul din marii umaniști ai tuturor timpurilor”, pentru el, E. Coșeriu este „cel mai mare *arhitect* pe care l-a avut lingvistica modernă, deoarece în teoria sa orice problemă lingvistică, oricât de marginală, își găsește locul exact în care se situează și din care poate fi înțeleasă și explicată în mod cuprinzător” (p. 11). E. Coșeriu nu s-a limitat la studierea unei „parcele” înguste a lingvisticii, adică a unei discipline particulare, ci a cuprins toate aspectele limbilor și ale limbajului, integrându-le într-o concepție unitară și coerentă. Grație amplitudinii și coerenței sale interioare, această concepție a contribuit enorm la dezvoltarea disciplinei noastre, mai mult chiar: „Coșeriu a redat lingvisticii statutul său primordial de știință a culturii”. Nu întâmplător, opera lui Coșeriu se bucură de o recunoaștere universală, iar cărțile sale sunt traduse în principalele limbi de cultură din lume. M. Trapero consideră că formația lui E. Coșeriu și vastele sale cunoștințe l-au făcut să fie universal: „Român prin naștere, italian prin formație, german prin reședința sa, romanist de o viață, dar hispanic sufletește, pentru că anume într-o țară hispanică, în Uruguay, au apărut primele sale opere fundamentale, acolo a formulat *in nuce* teoria lingvisticii integrale. De aceea, propunerea de a-l numi *Doctor Honoris Causa* al Universității din Las Palmas, susținută cu ardoare de cele trei centre ale universității – Facultatea de Filologie, Facultatea de Traducători și Interpreți și Facultatea de Pedagogie – s-a încununat cu succes” (p. 12).

Discursul de răspuns la *Laudatio*, care ar fi trebuit să fie pronunțat de E. Coșeriu, a fost substituit printr-o amintire emoționantă – *Semblanza de MI PADRE Eugenio Coseriu. Recuerdos con ocasión de la atribución del grado de «Doctor Honoris Causa», in memoriam, por la Universidad de las Palmas de Gran Canaria* – pronunțată de Eugenia Coseriu de Lettner, doctor în științe fizice, colaboratoare științifică a Universității din Viena, fiica mai mare a savantului, care a mulțumit prestigioasei universități din Las Palmas pentru titlul acordat ilustrului ei tată, cât și pentru ocazia care i-a fost oferită de a-l reprezenta, în numele celorlalți frați, la această ceremonie. Dna Coseriu de Lettner evocă figura tatălui și a savantului, scoțând în evidență profunđa conștiință istorică a lui Coșeriu, ideea sa că individul este produs și actor al istoriei. Iată cum e descris E. Coșeriu: „Personalitate complexă și aparent contradictorie: stoic și epicurian, rațional și sentimental, auster și pasional, distant și afectuos. Preeminența uneia sau alteia din aceste trăsături ale personalității sale își are originea în cunoașterea profundă a istoriei și a ideilor autorilor clasici, adică a cosmoviziunii care a dat naștere raționalismului, științei, filosofiei și conștiinței istorice, a ideii că individul este produs și actor al istoriei și că trecutul este o condiție pentru viitor, perpetuându-se grație acțiunii prezente a ființei umane orientate spre acest scop...” (p. 23).

În *La «paradoja de la experiencia y la teoría científica»: Eugenio Coseriu y Josef Simon*, Ana Agud (Universitatea din Salamanca) stabilește o conexiune interesantă între concepțiile celor doi maestri ai Domniei Sale: Coșeriu ca lingvist și Simon ca filosof, amintindu-și totodată de anii de doctorat la Coșeriu, de exigențele și metodele sale de lucru. „E. Coșeriu descria limbajul așa cum îl întâlnea în propria sa competență și o făcea prin categorii adecvate obiectiv percepției sale complexe a fenomenelor... În metodologia descrierii lingvistice a adus cele mai lucide precizări, mai ales cu privire la relația dintre limbajul analizat și limbajul din perspectiva celui care îl analizează, adică limbajul lingvisticii. Formația și cultura sa filosofică îi permiteau să abordeze aceste lucruri dintr-o perspectivă mult mai amplă și mai critică decât oricare alt lingvist” (p. 36). Teoria lui E. Coșeriu, având implicații multiple și pentru filosofia limbajului, este, fără îndoială, cea care se potrivește cel mai bine cu filosofia critică a lui J. Simon, iar îmbinarea lor constituie o sarcină a viitorului.

Jörn Albrecht (Universitatea din Heidelberg, Germania), în *El paradigma incompleto de E. Coseriu: tarea pendiente para la tercera generación*, distinge trei generații de discipoli coșerieni și semnalează sarcinile stringente ale acestora. Cu alte cuvinte, se referă la „testamentul nescris” al Profesorului, adică la ceea ce au de făcut discipolii săi pentru a duce mai departe lingvistica integrală.

Cum se știe, o serie de teme au fost tratate deja de către reprezentanții ai diverselor generații. Însă autorul se referă, în primul rând, la manuscrise, la ceea ce a rămas nepublicat din Coșeriu. Cunoaștem cu toții reticența sa, inexplicabilă, în a-și publica opera. De aceea, dacă opera tipărită a lui Eugeniu Coșeriu e mai mult decât impresionantă, nu-i exclus ca cele peste 1 000 de manuscrise inedite să le depășească cu mult pe cele publicate deja.

Fiind discipol al lui E. Coșeriu din prima generație și editor a două volume coșeriene, J. Albrecht are o perspectivă foarte largă asupra unor proiecte de investigație trasate de Coșeriu. Aceste proiecte-obiective sunt prezentate în concordanță cu cele trei planuri ale limbajului din lingvistica integrală. Astfel, cât privește palierul universal al limbajului, sarcina urmașilor, care poate fi realizată numai printr-un demers comun, este de a dezvolta lingvistica vorbirii: „Cred că discipolii lui Coșeriu din a doua generație ar trebui să le propună elevilor lor – sub formă de lucrări de licență sau teze de doctorat – teme referitoare la acest aspect” (p. 43).

Referitor la planul istoric al limbajului, se impune o gramatică metalingvistică sau o gramatică a tehnicii de a vorbi despre limbaj, care e transmisibilă istoric. Între timp, s-au realizat numeroase contribuții pe această temă, însă în interiorul „paradigmei incomplete” a lui Coșeriu este vorba de o abordare lingvistică a metalimbajului. Prin urmare, acest aspect – a investiga diferențele și asemănările în „metalimbajul limbii” și în acela al discursului care cuprinde mai multe limbi – ar fi un obiectiv important și promițător pentru discipolii din a treia generație (p. 44). Un alt aspect ar fi stilistica neoidomatică, generală și istorică. Stilistica tradițională, instituită de Leo Spitzer, a fost deja studiată în cadrul „paradigmei” lui Coșeriu de către discipola sa Heidi Aschenberg, în *Idealistische Philologie und Textanalyse. Zur Stilistik Leo Spitzers*. În viziunea lui Coșeriu, însă, stilistica ar trebui să fie amplificată și transformată într-o stilistică ce ar transcende idiomaticul, în sensul de a nu fi legată de o anumită limbă.

Fundamentarea unei adevărate lingvistice contrastive, cu scopul de a elabora gramatici și dicționare pentru traducere, ar reprezenta obiectivul următor. Deși în anii '60 – '70 ai secolului trecut gramatica contrastivă a constituit unul dintre domeniile privilegiate de cercetare, ea a fost „aservită” didacticii limbilor străine. Această formă de gramatică comparativă se baza pe o idee simplă: intensitatea folosită în transmiterea anumitor structuri ale limbii care se învață depinde în mare măsură de limba maternă a persoanei care o studiază. Or, gramaticile pentru traducere și, până la un anumit punct, dicționarele pentru traducere, pe care le reclama Coșeriu, au în principiu un alt scop decât gramaticile obișnuite contrastive și dicționarele bilingve. Într-o gramatică pentru traducere este vorba de a elabora anumite reguli de proiecție, obiectiv cu un anumit rol în lexicologia bilingvă. Unitățile sau configurațiile („taxemele”) limbii de plecare trebuie examinate sistematic, cu scopul de a stabili configurațiile care îi corespund în limba-țintă. Coșeriu constata, pe bună dreptate, că gramaticile pentru traducere prezintă proiecte de dicționare întru totul realizabile și că nu conțin nicio dificultate care să nu poată fi depășită în sens teoretic. „Compilarea” practică a unor astfel de dicționare prezintă o sarcină extraordinar de dificilă și ambițioasă. „Iar discipolii din a doua generație ar trebui să se ocupe de acest aspect” (p. 49).

În *Teoría de la gramática. La concepción de Eugenio Coseriu*, Heidi Aschenberg (Universitatea din Heidelberg) pledează pentru cunoașterea și valorificarea concepției gramaticale a lui Coșeriu, deoarece gramatica reprezintă o tema centrală în lingvistica integrală. Or, „contribuțiile lui E. Coșeriu în domeniul teoriei gramaticale, spre deosebire de studiile sale de semantică structurală, de exemplu, nu au avut impactul pe care îl merită” (p. 55). Preocuparea constantă a lui Coșeriu de a elabora o teorie gramaticală coerentă reiese din numeroasele sale studii dedicate teoriei gramaticale, precum și din cercetările dedicate unor probleme particulare referitoare mai ales la limbile romanice. În fundamentare, H. Aschenberg precizează că termenul „gramatică”, după Coșeriu, are două accepții fundamentale: în primul rând, înseamnă „tehnică a vorbirii”, adică competența gramaticală a vorbitorului „corespunzătoare limbii” pe care acesta o actualizează în comunicarea cu alți indivizi. Coșeriu denuște această gramatică „obiectivă”, întrucât constituie obiectul analizei lingvistice. A doua accepție se referă la „descrierea sau investigarea” competenței gramaticale, altfel spus, este gramatica văzută ca „metalimbaj”. Distincția între gramatica generală și gramatica unei limbi concrete se situează la nivelul celei de-a doua accepții, dat fiind că delimitează diferitele perspective

pe care le poate adopta lingvistul în descrierea gramaticală. Dacă gramatica generală este o disciplină teoretică, având scopul de a defini conceptele necesare pentru analiza empirică, potențial aplicabile fiecărei limbi, gramatica unei limbi concrete, în schimb, are de a face cu o anumită limbă sau, în cazul gramaticii contrastive, cu două limbi. Pe de altă parte, gramatica unei limbi particulare, cum se știe, poate lua forme diferite: poate fi sincronică sau diacronică, poate fi normativă, destinată unor finalități didactice, sau poate fi descriptivă, științifică, prezentând tehnicile gramaticale ca pe niște categorii lingvistice.

Rosario Gonzalez Pérez (Universitatea Autonomă din Madrid) – *Saber hablar vs. saber interpretar: sobre el concepto de congruencia en E. Coseriu* – încearcă o abordare a teoriei discursului din perspectiva lingvisticii vorbirii. Prezentând sumar trihotomia planurilor din lingvistica integrală, autoarea afirmă că în avalanșa de studii dedicate teoriei discursului și lingvisticii textului, unde uneori transpare confuzia, viziunea integralistă a limbajului propusă de Coșeriu ar putea clarifica lucrurile: „Intenția lui Coșeriu de a construi o teorie care să țină cont de activitatea de a vorbi în general și de faptul cum se articulează aceasta pe diferite planuri constituie nucleul care susține gândirea gramaticală coșeriană” (p. 70). Cât privește conceptul de „congruență” introdus de Coșeriu, care „dă indicații asupra faptului că există procedee pentru a crea texte, în aparență incongruente, și procedee pentru a anula aceste incongruențe”, el este extrem de relevant. „Conceptul de incongruență al lui Coșeriu integrează puncte de vedere care, în mod normal, erau considerate separat și deschide o nouă perspectivă, mult mai cuprinzătoare și cu o putere explicativă mult mai mare în studiul textelor” (p. 84).

În *Unidad del significado, designado y lingüística integral*, Johannes Kabatek (Universitatea din Tübingen) pornește de la ideea că, în timp ce lingvistica modernă abandonează tot mai mult abordarea strict „lingvistică” a fenomenelor, în timp ce limitele dintre semantică și pragmatică par de fiecare dată tot mai lipsite de importanță, iar unii se întreabă dacă există sistemul lingvistic, dacă există structuri, în timp ce alții afirmă că semnificatul ca unitate discretă nu există, E. Coșeriu a insistat mereu asupra „principiului funcționalității” și asupra semnificatului unitar al unităților lingvistice. Coșeriu a demonstrat că, în ciuda variației discursului și a existenței unor serii de variante ale unei unități în norma limbii, la nivelul abstract al sistemului lingvistic există un semnificat unitar, care este fundamental pentru diferitele accepții din normă și pentru crearea altora (p. 87). În acest context, J. Kabatek discută problema relației dintre semnificat, desemnare și cunoașterea lucrurilor, menționând că ideea existenței unui sistem structurat al limbii merge „dincolo de structuralism”, iar metoda structuralistă este valabilă pentru acele fenomene lingvistice care într-adevăr sunt structurate, dat fiind că le atribuie locul care le corespunde cu adevărat în edificiul amplu al teoriei lingvisticii integrale. „E. Coșeriu a schițat în diferite locuri o *Lingvistică integrală*, a cărei primă sarcină constă în a situa exact diferitele domenii ale lingvisticii. Este vorba de o propunere serioasă și cu un mare impact, care reprezintă cadrul general pentru orice investigație lingvistică și condiția pentru conștientizarea locului fiecărei discipline în acest ansamblu”. Or, astăzi ne confruntăm cu o concepție greșită a specializării științifice, când prin specializare științifică se înțelege că fiecare se ocupă de un anumit aspect (sau de mai multe), fără a ști ceva despre celelalte domenii. Cu cât mai mare este gradul de separare a disciplinelor, cu atât mai mare ar trebui să fie cunoașterea locului pe care acestea îl ocupă în ansamblu, ceea ce presupune și conștiința tradiției lingvistice. Pe de altă parte, o lingvistică integrală nu poate fi considerată drept privilegiu al unei anumite școli (dacă ar fi așa, nu ar avea șanse de supraviețuire). „Chiar și așa, nu cunosc niciun alt edificiu teoretic capabil să integreze mai bine toate aspectele limbajului și diferitele teorii particulare existente... Dacă în ultimii ani se remarcă diferite contribuții la lingvistica vorbirii, la lingvistica normei sau la semantica lucrurilor, în domeniul lingvisticii textului sau în cadrul lingvisticii cognitive, printre altele, în cadrul investigației metaforelor, metonimiei sau a gramaticalizării, sarcina lingvisticii integrale constă în receptarea critică a tuturor acestor contribuții, în poziționarea și integrarea lor” (p. 98).

Marcos Martínez (Universitatea Complutense din Madrid) – *Definiciones del concepto campo en semántica: antes y después de la lexemática de E. Coseriu* – trece în revistă accepțiile date

câmpului lexical în diferite școli de semantică, luând ca punct de reper contribuția lingvisticii integrale în acest domeniu. Autorul oferă un repertoriu foarte amplu, grupând definițiile în câteva grupe: a) definiții ale câmpului, precursore teoriei lui J. Trier; b) definiții ale semanticii tradiționale; c) definiții ale direcției numite *Sprachinhaltsforschung*; d) definiții ale semanticii structurale; e) alte definiții în afara școlilor studiate sau specifice dicționarelor de lingvistică. Sub denumirea de semantică analitico-funcțională, sunt diferențiate două școli „înrudite” cu Lexematica (cea a lui B. Pottier și cea a lui J. Lyons) și trei școli propriu-zis lingvistice: cea întemeiată de E. Coșeriu și discipolii săi și altele două dezvoltate pe baza acesteia: cea a lui Gr. Salvador și cea a lui B. Garcia-Hernández din Spania (p. 111). Tocmai pornind de la domeniul lexematicii, lingviștii japonezi au fost primii care au folosit sintagma „Școala de la Tübingen”, cu referință la școala semantică înființată de E. Coșeriu. Afirmând că „lexematica rămâne în continuare cea mai bună semantică posibilă” (p. 113), autorul conchide: „E. Coșeriu, pe de altă parte, este cel care a schițat cea mai completă tipologie a câmpurilor din cadrul semanticii structurale, distingând circa șaisprezece tipuri” (p. 114).

În *La teoría del hablar, una teoría del conocimiento*, Jesus Martínez del Castillo (Universitatea din Almería) argumentează ideea că cea mai relevantă și mai complexă teorie elaborată de Coșeriu este teoria vorbirii, deoarece aceasta le cuprinde și le structurează pe toate celelalte. Teoria despre schimbarea lingvistică sau despre mutabilitatea limbilor, teoria despre studiul structural al semnificatului sau lexematica, lingvistica discursului sau lingvistica textului sau alte teorii propuse de Coșeriu, cum ar fi clasematica sau studiul trăsăturilor ce structurează clasele lexicale superioare câmpului, sau studiul relațiilor lingvisticii cu cunoașterea lucrurilor, nu sunt altceva decât aspecte parțiale ale vorbirii. Teoria vorbirii reprezintă răspunsul la problema fundamentală, iar în termenii lui Ortega y Gasset, radicală a ființei umane. Este teoria ființei care se interoghează pe sine însăși, care se întreabă ce înseamnă să fii om, ce sunt lucrurile și care sunt relațiile pe care ființa umană le stabilește cu lucrurile care o înconjoară (p. 131). Autorul interpretează concepția lui E. Coșeriu ca pe un răspuns la rostul ființării în această lume, o lume pe care vorbitorii o creează în cadrul fiecărei comunități lingvistice. Din această perspectivă, teoria vorbirii este o teorie a cunoașterii. Or, o teorie a cunoașterii care să justifice cunoașterea însăși, să justifice modul în care omul ajunge să stabilească subiectul cunoscător și obiectul cunoscut și realitatea acestora își află expresia în semnificat, adică în ceea ce Coșeriu definește drept „conținut de conștiință”. „Coșeriu își propune să studieze limbajul, însă teoria sa reprezintă în sine o teorie despre om și despre ființarea omului în lume. Este o teorie a cunoașterii implicite, adică o filosofie, deoarece Coșeriu se interesează de tot ceea ce semnifică limbajul și răspunde la această întrebare de pe poziții filosofice” (p. 132).

Reinhard Meisterfeld (Universitatea din Tübingen) – *El principio de la tradición. Eugenio Coseriu y la historiografía lingüística* – afirmă că ceea ce impresionează la Coșeriu este coerența sistematică cu care mai întâi și-a formulat, apoi și-a dezvoltat teoria sa. Nu e cazul să recurgem la exemple și nume concrete, însă în domeniul nostru aceasta reprezintă o raritate. E. Coșeriu nu doar că a „revoluționat” mai multe domenii ale lingvisticii, ci le-a inclus pe toate într-o concepție unitară, coerentă asupra limbajului. De aceea exegeții i-au numit concepția drept lingvistică integrală, în sensul că integrează toate aspectele limbajului. Cum se știe, Eugeniu Coșeriu, pe parcursul a mai mult de jumătate de secol de activitate științifică, niciodată nu s-a văzut obligat să retracteze sau să substituie vreuna dintre afirmațiile sale substanțiale. Or, această coerență se explică prin cele cinci principii care l-au călăuzit de-a lungul activității sale științifice și care au fost formulate pentru prima dată în discursul rostit la Academia din Heidelberg. Acestea sunt: principiul realismului sau al obiectivității științifice, cel puțin ca normă ideală; principiul umanismului sau al cunoașterii originare, adică „cunoașterea pe care o are ființa umană cu privire la sine însăși și la propriile activități libere”, ceea ce reprezintă fundamentul științelor culturii; principiul tradiției, justificat prin această cunoaștere a vorbitorului; principiul antidogmatismului, care „se referă la pluralitatea și varietatea concepțiilor și orientărilor existente în lingvistică (și în alte științe ale culturii) și recomandă ca fiecare din ele să fie apreciată din punctul de vedere al coerenței sale interne”; principiul binelui public sau al responsabilității sociale (p. 156). În viziunea lui R. Meisterfeld, anume principiul tradiției este cel care explică unitatea și coerența internă a operei lui Coșeriu. Conform acestui principiu, norma deontică a oricărei investigații reclamă ca orice cercetător să respecte cunoașterea deja existentă, cunoașterea la

care s-a ajuns prin generațiile anterioare de cercetători. Eugeniu Coșeriu a definit în mod constant imperativul de a ne sprijini pe toată cunoașterea referitoare la limbaj pe care umanitatea, de-a lungul secolelor, a reușit să o întuiască și să o formuleze. Mai mult, servindu-se de o hermeneutică empatică, el a încercat să identifice inclusiv conținuturile virtuale ale ideilor din trecut, punctând dezvoltările lor posibile și „fecunditatea” lor viitoare. Însă aspectul etic al principiului tradiției nu se limitează la „a reclama justiție” pentru gânditorii din trecut. Dimpotrivă, ea constă în egală măsură în întreprinderile lingvisticii actuale care, fără perspectivă istorică, ar fi supusă uitării iminente. Principiul tradiției ține deci de epistemologia științelor culturii. O astfel de stare de lucruri se datorează caracteristicilor obiectelor culturale care sunt produse istorice ale activității libere și creatoare a omului (p. 156).

Olga Mori (Universitatea din Münster), în *Contribución de los principios coșerianos a los estudios contrastivos*, se referă la valoarea epistemologică și metodologică a teoriei contrastive a lui E. Coșeriu. Într-adevăr, întreaga sa teorie se bazează pe observarea funcționării unităților unei limbi în diferite planuri de structurare lingvistică și în compararea acestora cu altele din alte limbi. Dar, pentru a realiza studii contrastive urmând teoria structural-funcțională a lui Coșeriu, este necesar, în primul rând, a cunoaște fundamentele acesteia. Comparația, după Coșeriu, permite să constatăm atât analogiile, cât și diferențele organizării lingvistice pentru a obține date importante. Prin intermediul acesteia se verifică coerența între diferitele funcții pe care o limbă trebuie să le exprime și principiile fiecărei limbi, relațiile între faptele care, considerate izolat, par să nu aibă sens. Alt obiectiv ar fi compararea limbilor ca sisteme de posibilități ale activității lingvistice, ca tehnici ale creativității libere a ființei umane, drept pentru care Coșeriu, fără a uita vreodată conceptul de *energeia* al lui Humboldt, propune să se constate ce se poate crea de acord cu fiecare sistem al limbilor luate în considerare (p. 168). În plus, în viziunea lui Coșeriu, studiile contrastive trebuie să țină cont de nivelurile de structurare lingvistică ale limbilor comparate: tip, sistem, normă. Prin urmare, lingvistica contrastivă trebuie să se ocupe de aceste niveluri; gramatica confrontativă de asemenea, însă pentru ea nivelul cel mai relevant îl constituie sistemul – studiul funcțiilor unei anumite limbi – și norma. În plus, Coșeriu se întreabă cât trebuie lăsat pe seama contextului și a situației, deoarece, pentru a putea crea într-o limbă și a o înțelege, e necesar să cunoaștem sistemul acesteia, însă pentru a o vorbi ca nativii, trebuie să cunoaștem una sau mai multe norme (p. 172). În final, O. Mori conchide că ideile lui Coșeriu din acest domeniu ar putea servi ca bază pentru studiile contrastive actuale.

Volumul se încheie cu o traducere în limba spaniolă a studiului lui E. Coșeriu, *Les procédés sémantiques dans la formation des mots*, realizată de Elena Llamas Pombo. Este vorba de conferința pe care Coșeriu a ținut-o la 21 mai 1981 la Universitatea din Geneva, inaugurând seria de *Conférences Charles Bally*, pe care această universitate le organizează anual în memoria celebrului lingvist elvețian.

În final, nu ne rămâne decât să-l felicităm pe prof. Jesús G. Martínez del Castillo, editorul acestui volum, pentru faptul că a reușit să adune la un loc contribuții ale celor mai remarcabili discipoli coșerieni. Cred că motivația sa este extrem de sugestivă: „Prin acest volum publicat în memoria lui Eugeniu Coșeriu, revista «Odisea» vrea să-l omagieze pe lingvistul care a avut cel mai mare impact în lingvistica din a doua jumătate a sec. al XX-lea, lingvistul ale cărui teorii constituie baza gândirii multor profesori tăcuți, dar care au găsit la Coșeriu răspunsuri la multe din frământările lor intelectuale” (p. 10).

EUGENIA BOJOGA
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

HANS GEHL, *Wörterbuch der donauschwäbischen Landwirtschaft*, Band 12, Teil 3, Stuttgart, Franz Verlag, 2003, [664 p.]

Din seria de publicații a Institutului de Istorie și Geografie Suabo-Dunăreană din Tübingen, dedicate lexicului de specialitate suabo-dunărean (*Donauschwäbische Fachwortschätze*), realizată de cercetătorul german Hans Gehl, au apărut până acum trei părți: prima parte cuprinde termeni subsumați spațiului semantic al industriei textile și tăbăcării (*Wörterbuch der donauschwäbischen Bekleidungs-gewerbe*, Band 6, Teil 1, Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen, 1997); cea de a doua parte conține cuvinte specifice terminologiei tehnicii construcțiilor (*Wörterbuch der donauschwäbischen Baugewerbe*, Band 7, Teil 2, Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 2000); cea de a treia parte, cuprinzând termeni din domeniul agriculturii, *Wörterbuch der donauschwäbischen Landwirtschaft* (Band 12, Teil 3), a apărut recent la Editura Franz Steiner din Stuttgart. Agricultură este înțelesă în sens larg, cuvintele înregistrate într-un număr impresionant (4 310 de articole lexicografice) vizând următoarele domenii, în care șvabii dunăreni au exercitat o influență considerabilă asupra etniilor învecinate în spațiul central și sud-est european în care au fost colonizați: plugăritul, creșterea animalelor, albinăritul, pescuitul, grădinăritul, pomicultura, viticultura, cultura cânepii, a tutunului etc.

Propunându-și să realizeze o lucrare lexicografică reprezentativă atât ca *dicționar dialectal*, cât și ca *vocabular terminologic*, autorul a întâmpinat câteva dificultăți generate de însuși specificul unor asemenea lucrări.

Ca și primele două părți ale *Lexicului de specialitate suabo-dunărean*, și cea de a treia parte a acestui dicționar, dedicată agriculturii, se bazează mai ales pe material extras din texte (dialectale) tematice, înregistrate în decursul ultimelor decenii, pe bandă de magnetofon, precum și pe material lexical extras din lucrările de licență în germanistică din România și din Ungaria.

Dacă, pe de o parte, acest aspect sporește gradul de autenticitate a lexicului cuprins în dicționare, în opoziție cu caracterul destul de *artificial* al lexicului obținut prin metoda tradițională a anchetelor dialectale efectuate pe bază de cuvinte-cheie și chestionar, pe de altă parte, poate fi constatată absența din dicționar a unor termeni specifici zonei semantice circumscrișe. Faptul că un *dicționar*, fie el și dialectal, presupune, prin definiție, înregistrarea *totalității* cuvintelor cunoscute limbii/ dialectului respectiv (decî și spațiul semantic determinat), iar în lucrarea de față mulți termeni nu apar pentru simplul motiv că ei nu sunt înregistrați în textele dialectale culese, constituie un neajuns care poate fi remediat prin anchete dialectale ulterioare care să ducă la suplimentarea bagajului lexicografic tematic.

Un alt ipotetic dezavantaj al realizării unui asemenea dicționar (tematic) este acela că se ajunge la „spargerea” unității lexico-semantice a unuia și aceluiași cuvânt, detectabil în terminologii diferite (i.e. a unui cuvânt polisemantic). Acest neajuns a fost, de asemenea, rezolvat parțial de autor prin cifrele 1 și 2 așezate la umărul termenului tratat, cifre care indică apartenența termenului „agricol” și la spațiile semantice anterioare (1 „textil” și 2 „industria de construcții”). Procedul nu este utilizat în lucrările lexicografice obișnuite, acolo cifrele respective marchează cuvintele omonime, nu sensurile diferite ale unui termen polisemantic. Și în această situație, odată acceptată semnificația specială dată de autor acestui sistem de înregistrare, eventuale alte „locuri goale”, din punctul de vedere al semantismului global al unui termen, pot fi completate ulterior.

Pentru fiecare cuvânt înregistrat în dicționar autorul oferă date cuprinzătoare legate de apartenența gramaticală a acestuia, de variantele fonetice sub care apare cuvântul; urmează apoi indicele prescurtat al localităților în care cuvântul a fost înregistrat și ilustrarea utilizării termenului în contexte minimale, redată în transcriere fonetică. În interiorul fiecărui articol lexicografic sunt semnalate aparițiile termenilor și în alte dicționare germane dialectale, autorul contribuind în felul acesta la cunoașterea exactă a ariei de utilizare a cuvintelor respective atât în dialectele bavarez-austriece, cât și în întreg spațiul de limbă germană. Totodată, sunt aduse interesante și utile completări cu referire la etimologiile unora dintre acești termeni.

În forma în care a fost conceput, dicționarul reflectă și influența maghiarei, românei, sârbo-croatei, slovene etc. asupra graiurilor suabo-dunărene. Sunt înregistrați termeni legați de

„colectivizarea” agriculturii (*Kollektivierung, Kollektivwirtschaft, Gostat* etc.), azi pe cale de dispariție și în limbile respective, dar și împrumuturi și interferențe lexicale specifice zonei (*Afina, Kokosch, Koliba, Kukuruz, Malai, Mamaliga, Mangalitz, Maschanker Apfel, Tragatsch* ș.a.).

Ceea ce reprezintă o contribuție importantă însă, din punct de vedere lingvistic, a unui asemenea dicționar tematic derivă din faptul că autorul ne oferă aici un material comparativ ce poate fi indicat ca sursă *directă* termenilor de origine suabo-dunăreană din limbile și dialectele mediilor alogene în care șvabii dunăreni au evoluat (de exemplu atât rom. *grințaic*, cât și s-cr. *gincaik* se explică perfect prin suabo-dun. *Grintsaik*, în loc de germ. *Grünzeug*). Până acum, pentru etimologia unor asemenea termeni, diverse lucrări lexicografice făceau trimitere fie la termenii din germana standard, fie la termenii înregistrați în dialectele bavarez-austriece sau/și în cel palatin, atunci când aceștia erau atestați, fie se recurgea la explicații prin paralelismul fenomenelor fonetice, de fapt, mai ales, prin analogii bazate pe acest paralelism, în cazul în care termenii respectivi nu erau înregistrați în dicționarele germane dialectale menționate.

Un alt merit al lucrării realizate de cercetătorul german constă în faptul că, așa cum a fost realizat, dicționarul reflectă *dinamica* acestor graiuri, în sensul că, la data și în locul de înregistrare a materialelor lexicale tematice, unele particularități germane dialectale au fost abandonate în favoarea altora (de exemplu, forma bav.-austr. *Karmenadl*, respectiv palat. *Karmenade*, nu mai apare înregistrată, ea fiind însă păstrată în împrumutul românesc corespunzător *cărmănadă*). În cadrul procesului de amestec și nivelare a graiurilor germane din insulele lingvistice sud-est europene, arii compacte bavarez-austriece au luat locul unor arii scindate (mai ales bavarez-austriece și palatine).

Prin volumele realizate până acum de cercetătorul german Hans Gehl în cadrul seriei *lexicul de specialitate suabo-dunărean* se pune pentru prima dată la dispoziția publicului larg, dar și a specialiștilor, o sursă de informație unitară și accesibilă cu privire la contribuția șvabilor dunăreni la îmbogățirea patrimoniului *culturii materiale* central și sud-europene. În acest context, este așteptată cu deosebit interes și ultima parte a seriei, dedicată *vieții spirituale* a șvabilor dunăreni, în care vor fi tratați termenii referitori la etnografia și folclorul acestora.

MARIA PURDELA SITARU
Timișoara, str. V. Pârvan, 4

JACQUES ALLIÈRES, *Les langues de l'Europe*, Paris, Presses Universitaires de France, 2000, 128 p.

Apărută la una dintre editurile de renume din Franța, Presses Universitaires de France, cartea regretatului profesor de la Universitatea din Toulouse umple un gol în literatura de specialitate. Un an mai târziu – 2001 –, Marius Sala și Ioana Vintilă-Rădulescu vor publica în limba română o lucrare cu același titlu, *Limbile Europei*, la Editura Univers Enciclopedic, însă modul de abordare e cu totul altul, apropiindu-se mai mult de sociolingvistică decât de gramatica comparată.

Trebuie remarcat încă de la început că autorul s-a numărat ani de-a rândul printre romaniștii și bascolgii de frunte din Franța, lucrările pe care acesta le-a publicat chiar și înainte de apariția acestei cărți recomandându-l ca un neobosit și fin observator al diferitelor fapte de limbă.

Am putea aminti câteva dintre volumele ieșite de sub tipar de-a lungul timpului, care, în zilele noastre, reprezintă nu numai puncte de plecare pentru noi investigații lingvistice, ci și puncte de referință în cercetarea filologică: *La formation de la langue française, Les Basques, Manuel pratique du basque, Parlons catalan. Langue et culture, Atlas Linguistique de la Gascogne* (volumul V) etc. Tot lui Jacques Allières îi datorăm și traducerea (alături de Georges Straka) din limba germană în limba franceză a lucrării lui Walther von Wartburg, *La fragmentation linguistique de la Roumanie* (1967).

Spre deosebire de studiile amintite mai sus, care erau destinate în general unui cititor avizat, *Les langues de l'Europe* are în vedere „un public cultivé et curieux, mais non spécialisé en

linguistique" (p. 3). În această introducere în studiul limbilor din Europa, autorul ne oferă, în primul rând, „une information sérieuse sur les diverses langues parlées et écrites dans l'Europe d'aujourd'hui" (p. 3).

Lucrarea conține patru capitole (*Introduction, L'Europe jusqu'aux „Temps modernes”, L'Europe contemporaine et ses langues; description et généalogie; la linguistique comparée, Épilogue*) care, așa cum e firesc, se completează unele pe altele, spre a contribui la realizarea unui studiu bine încheiat.

În *Introduction* (p. 3-7), Jacques Allières își prezintă metoda de lucru și obiectivele pe care și-a propus să le atingă în paginile cărții, care, în ciuda dimensiunilor reduse, conține o informație bogată și diversificată.

Autorul și-a stabilit drept scop discutarea principalelor trăsături care caracterizează limbile de pe bătrânul continent. În mare parte continuatoarele ale indo-europenei, acestea formează, fără doar și poate, „un ensemble étonnamment homogène, même si à première vue ce sont surtout les contrastes qui nous frappent à la juxtaposition de textes écrits en breton, en espagnol, en allemand, en russe et en grec" (p. 3).

Jacques Allières nu s-a putut opri asupra studierii detaliate a tuturor aspectelor lingvistice. Predomină mai ales descrierea limbilor, începând cu fonetica (autorul insistă prea mult asupra acesteia, ținând cont de cititorul vizat) și terminând cu morfologia. Nu sunt uitați nici factorul religios (*Biblia* lui Wulfila și activitatea călugărilor Chiril și Metodie) și nici factorul economic, care pot contribui la dezvoltarea și difuzarea limbilor (comerțul, care constituie până în zilele noastre unul dintre principalele mijloace de răspândire).

Jacques Allières trece în revistă și câteva dintre textele care atestă apariția unor limbi europene (franceză: *Serments de Strasbourg*, italiană: *Indovinello veronese*, castiliană: *Glosele de la San Millán*, slovenă: *Freisinger Denkmäler*, finlandeză: *Biblia lui Mikael Agricola* etc.).

În primul capitol, *L'Europe jusqu'aux „Temps modernes”* (p. 9-11), găsim date de ordin general, privitoare la principalele popoare care au contribuit la dezvoltarea civilizației europene: grecii, celții, etruscii, celtiberii, iberii, sciții etc. De asemenea, autorul retracează principalele momente care au marcat istoria și civilizația europeană și care au favorizat difuzarea limbii grecești și a limbii latine: *l'Europe au temps d'Alexandre, l'Empire romain*.

Jacques Allières nu omite nici *les Grandes Migrations*, care au dat o nouă înfățișare spațiului lingvistic european. E vorba, în acest caz, de germani, maghiari, turci și slavi, ultimii cotropind Balcanii, însă doar regiunile „extérieures au domaine hellénique se slaviseront, à l'exception de deux îlots de résistance romanophones: la côte est de l'Adriatique où a subsisté jusqu'au siècle dernier une langue spécifique, le dalmate, et le noyau „daco-roman" constitué par l'actuelle Roumanie" (p. 11).

În capitolul al II-lea, *L'Europe contemporaine et ses langues; description et généalogie; la linguistique comparée*, cel mai amplu dintre toate (p. 12-126), autorul prezintă liniile generale de dezvoltare a limbilor care au luat naștere pe tărâm european, plecând de la indo-europeană și terminând cu enigmatică limbă bască.

Înainte de a retrasa evoluția indo-europenei, „poids linguistique et culturel majeur" (p. 12), lingvistul francez reamintește cât de importante au fost pentru gramatica comparată contribuțiile lui Franz Bopp, ale lui Antoine Meillet și cele ale lui Émile Benveniste. Familia limbilor indo-europene reprezintă, așa cum se știe, un grup „bien défini d'idiomes répandus de l'Islande au Gange et apparentés entre eux comme le montre la comparaison. Leur point de départ, difficile à situer dans le temps et dans l'espace, doit être imaginé plutôt comme une sorte de nébuleuse linguistique comportant de multiples possibilités d'expression et de développement que comme un idiome unitaire" (p. 13).

Nu ne vom opri asupra discuțiilor amănunțite, ci vom aminti câteva dintre aspectele care au constituit obiectul descrierii: probleme de fonetică și fonologie (vocale, consoane, alternanțe vocalice, accent – intens, mobil și îndeplinind mai multe funcții), teoria rădăcinii, derivarea nominală (sufixe de tipul: *zerol *rēg-*, lat. *rēx* 'rege'; **yewg-* lat. *jugum* 'jug'; **ghem-* > **ghmmen-* lat. *homo*, -*inis* 'om' etc.).

După cum se știe, multe dintre părțile de vorbire din limbile europene de azi își au originea în indo-europeană. Ca și în zilele noastre, acestea se exprimau „soit par la flexion (cf. l'expression „langue flexionnelle”), soit par la dérivation, à moins que le monème assume ses fonctions par lui

même. Se fléchissent („déclinaison”) les formes nominales (substantifs et adjectifs, les pronoms participant des deux) et les („conjugaison”)” (p. 16).

După descrierea generală a sistemului limbii latine (fonetică, flexiunea substantivală, flexiunea adjectivală, flexiunea pronominală, flexiunea verbală), Jacques Allières acordă o atenție sporită limbilor neolatine (aici se observă cel mai bine formația sa mai degrabă de romanist decât de specialist în indo-europeană), căci descrierii lor îi alocă nu mai puțin de douăzeci de pagini.

Limbile romanice sunt continuatoarele limbii latine, care aparține unui „ensemble dialectal comprenant également d'autres variétés moins connues et vite supplantées par lui pour des raisons historico-culturelles, le groupe osco-ombrien (osque: sud-ouest de la Péninsule, ombrien: nord du Latium) et les parlers immédiatement voisins de Rome, falisque au nord et volsque au sud” (p. 21).

Romanistul francez nu lasă la o parte nici chestiunile ce țin de gramatica comparată, reamintind faptul că cei care se ocupă de studiul acestui grup de limbi au avantajul „de saisir à la fois le terminus a quo – le latin – et le terminus ad quem – les diverses langues romanes” (p. 29), dar nici pe cele care țin de repartitia acestora într-un grup oriental și într-unul occidental: „Ces langues sont donc issues du latin, et plus exactement de sa forme „tardive” (fin de l'Empire). Un processus général de différenciation régionale les divise en Romania orientale et Romania occidentale, à l'intérieur de quelles on distingue des subdivisions: à l'ouest, la Gallo-romania (dont les langues possèdent un [y]), l'Ibéro-romania dans la péninsule de ce nom, la Rhéto-romania en Suisse centre-orientale et au Frioul italien, l'Italo-romania dans sa péninsule ainsi qu'en Corse et en Sicile, enfin à l'est, la Daco-romania autour des Carpathes [sic]; en outre, le catalan joue entre les deux premières le rôle de „langue pont”; tandis que le sarde présente une physionomie très spécifique et étonnamment archaïsante, sans oublier le † dalmate de la côte adriatique, autre membre défunt de la Daco-romania” (p. 29-30).

Dintre principalele aspecte prezentate, amintim din domeniul foneticii: deplasarea accentului (lat. **mulière* > v.fr. *moillier*, cast. *mujer*, rom. *muier*); deschiderea vocalelor scurte și închiderea vocalelor lungi; apariția diftongilor (lat. *pede* > it. *piede*, cast. *pié*); palatalizarea consoanelor (lat. *pace* > port. *paz*, cast. *paz*, cat. *pau*, occ. *patz*, fr. *paix*, retorom. *pasch*, sd. *paghe*, it. *pace*, rom. *pace*).

În ceea ce privește morfologia, Jacques Allières insistă asupra: substantivelor (pl., neutru *folia* > fr. *feuille*), a adjectivelor și a pronomelor (dispariția formelor *haec* și *hic*); apariția articolului care „remonte à l'emploi d'un démonstratif comme simple déterminant du substantif” (p. 41); a verbului și a timpurilor acestuia (de exemplu, crearea noilor forme de viitor: port. *cantarei*, cast. *cantaré*, cat. *cantaré*, occ. *cantarei*, fr. *chanterai*, retorom. *vegnant a chantar*, it. *cantarai*, sd. *dia cantare*, rom. *voi cânta*).

Ne vom referi și la câteva dintre „stângăciile” strecurate în paginile cărții și care privesc limba română literară. În orice caz, greșelile nu se datorează unor așa-zise „fautes de frappe” franceze, ci mai degrabă „cunoașterii din auzite” a limbii române (n-avem de unde ști ce cărți a consultat Jacques Allières, căci lucrarea nu are nici măcar o minimă bibliografie !?; autorul se referă la limbile romanice literare, și nu la fapte de limbă dialectale). De exemplu: *ochiu* în loc de *ochi* (p. 34); **curte* „grafie primitivă – medievală !?” (p. 34); *urechie* în loc de *ureche* (p. 35); *noă* în loc de *nouă* (p. 43); *patrusprezece* în loc de *paisprezece* (p. 43); *șasesprezece* în loc de *șaisprezece* (p. 43); *vând* în loc de *vândem* (la pers. a III-a, pl. e bine redat – p. 45); *durmim*, *durmiți* în loc de *dormim*, *dormiți* (p. 45); *vândem*, *vândeți*, *vândeam* în loc de *vindem*, *vindeți*, *vindeam* (p. 45); *moream* în loc de *muream* (p. 45); *cantasem* în loc de *cântasem* (p. 47); *are să cânte*, *are să doarme*, *au să doarme* în loc de *are să cânte*, *are să doarmă*, *au să doarmă* (p. 48); *totdeauna* în loc de *totdeauna* (p. 48).

Prezentarea sistemului gramatical al limbilor neolatine se încheie cu un „text martor”, tradus în nouă dintre acestea, prin care cititorului i se dă posibilitatea să observe unele dintre diferențele ce există atât la nivel gramatical, cât și la nivel lexical.

Descrierea celorlalte limbi din Europa (germanice, balto-slave, baltice, celtice, greaca, albaneza, oseta, romani, fino-ugrice, cecena, turca, malteza, basca) urmează, în general, același model ca cel prezentat în subcapitolul ce a tratat limbile romanice, și anume: scurt istoric, o încadrare în familia de limbi respectivă, probleme de fonetică și de gramatică și exemplificarea funcționării faptelor de limbă descrise într-un enunț.

În ultima secvență, *Épilogue*, de altfel cea mai scurtă (nici măcar o jumătate de pagină), Jacques Allières reia ideea care l-a călăuzit de-a lungul acestui excurs lingvistic european și pe care a vrut s-o demonstreze: „Cultures et langues se sont ainsi mêlées, fécondées, mutuellement enrichies pour faire de notre continent la source unique de la civilisation occidentale – quasiment mondiale ! Puissent les facteurs déterminants de notre devenir – économie et politique – protéger à la fois cette diversité et cette unité !” (p. 126)

Autorul a reușit să îmbine așa cum trebuie perspectiva diacronică și cea sincronică. Demersul său a fost în permanență retrospectiv și prospectiv, plecând de la unitate (limba indo-europeană) spre diversitate (latina, germanica, greaca, slava etc.), și a vrut să ne arate că, într-adevăr, limbile europene stau și ele sub semnul alterității, în sensul coșerian al termenului.

Studiul ne-a demonstrat că Jacques Allières e un bun cunoscător al problemelor legate de evoluția limbilor. Deseori, pe parcursul cărții, detaliul lingvistic prezent într-un volum de *Introducere în...* poate deranja destinatarul sau poate da impresia unei lucrări prea specializate. Acest aspect e însă repede compensat de romanistul de la Toulouse, care știe să-i ofere cititorului și pagini întregi care să-i capteze atenția.

Les langues de l'Europe ar fi putut avea și un alt titlu, ca, de exemplu, *Mică enciclopedie a limbilor din Europa*, dar Jacques Allières și editorul său au încadrat foarte bine această „cärticică europeană” în renumita colecție „Que sais-je?”. Suntem convingși că *Les langues de l'Europe* poate deveni oricând o lucrare de referință, așa cum s-a întâmplat cu *Le latin vulgaire* a lui Joseph Herman și cu *Les langues romanes* a lui Charles Camproux, publicate la aceeași editură cu ani în urmă.

ADRIAN CHIRCU
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

PASQUALE MARZANO, *Il male che coglie Napoli e altre note di onomastica letteraria*, Pisa, Edizioni ETS, 2003, 269 p.

Contribuțiile de onomastică literară ale lui Pasquale Marzano cuprinse în volumul *Il male che coglie Napoli e altre note di onomastica letteraria* sunt publicate în prestigioasa colecție *Nominatio*, fondată la Pisa de Giovanna Maria Arcamone, președinta Asociației Internaționale de Onomastică. Deținător al unui *Master of Arts in Italian* pe lângă *University College Dublin* cu o disertație referitoare la onomastica literară în textul narativ, autorul și-a lărgit apoi câmpul de cercetare, publicându-și studiile îndeosebi în „*Revista italiana di onomastica*” și în „*Il Nome nel testo*”, publicații italiene care, de aproape zece ani, fac cunoscute realizările din acest domeniu. Studiile din prezentul volum reprezintă, în bună parte, variantele revăzute și actualizate, iar uneori amplificate, ale unor comunicări prezentate la diferite manifestări, cum ar fi, de exemplu, congresele internaționale „*Onomastica & Letteratura*”, organizate anual de Universitatea din Pisa.

Primul studiu (*Note di fisiognomica e antroponomia dellaportiane*) discută strategiile denominative din opera teatrală a napolitanului Giovanni Battista Della Porta (1535-1615), care ar trebui puse în legătură cu studiile științifice de fizionomie (*De humana physiognomonia*) și de metoposcopia (*Metoposcopia*) ale dramaturgului, pentru a se decela un sistem de semne intercorelate și semnificative care se cer descifrate în funcție de un anumit cod. Principiul pe care se bazează concepția dellaportiană asupra omului și a universului în care trăiește este analogia care determină o tranzitivitate reciprocă prin asemănare și contiguitate: oamenii posedă calitățile unor animale anume și se comportă în consecință. Nu este vorba doar de caracteristici fizice și de legătura lor cu firea unor persoane, ci, mai ales, de un sistem de relații biunivoce, în care fiecare lucru este semnul altuia. Ideea,

difuză în bestiariile medievale și în tratatele de fizionomie, este că unele trăsături comportamentale ale animalelor s-ar extinde asupra oamenilor, asemănându-se în aspect și comportament, fapt ce are repercusiuni și în nume. Astfel, *Gorgoleone* este un antroponim compus, care vine dintr-un nume mitologic, dar și de la cel al felinei ale cărei calități ar trebui să le posede denumitul. Arta lui Della Porta se manifestă în crearea unui personaj de la care, conform numelui, spectatorul s-ar aștepta la mărinimie, generozitate, forță, dorința de a învinge, curaj, pentru a constata, apoi, că denumirea căpitanului este contrară sugestiei inițiale. În rest, autorul încearcă să justifice, din punct de vedere fiziologic și, deci, științific, tipizarea personajelor (intervine aici și teoria celor patru umori), operație care se sprijină și pe antroponimele-etichetă (*Mastica* < *masticare* „a mesteca”; *Granchio* „rac”; *Trappola* „cursă”; *Gerofilo*, numele unui bătrân).

Următoarele patru studii sunt axate pe itinerariile onomastice din opera naratorului Piero Chiara (1913-1986), care, în construirea tramelor psihologice, apelează la nume greu de suportat de cel denumit și apreciate de cei din jur pentru ridicolul lor. În alegerile sale scriitorul recurge la cronici, făcând uz uneori chiar și de necroloage, pentru a nota numele cele mai interesante și a le folosi la momentul oportun. O cercetare atentă este acordată personajului *Figus Carlo Maria Giuseppe* din povestirea cu un titlu grăitor: *Il compagno innominabile*. Numele de familie *Figus* are o puternică conotație sexuală feminină, care-l va împiedica pe copilul obligat să poarte acest nume tabu să se integreze în „clan”. Devenit adult, personajul reușește printr-un decret regal să-și schimbe numele (*Fogus*), eliberându-se astfel de un adevărat coșmar. Din galeria personajelor cu nume aluzive care populează creația lui Piero Chiara este analizat cel al protagonistului romanului *Il pretore di Cuvia*, *Augusto Vanghetta*. Pretorul este obsedat de femei și sex, așa cum sugerează acest nume de familie, *Vanghetta*, care trimite la un instrument cu care se sapă, dar, în același timp, și la actul sexual; apoi la o seringă cu care se fac intervenții intravezicale, care se cheamă la fel. Un alt supranume, al aceluiași personaj, *spazzacamin*, atribuit de fetele de la cazinoul din Como, îi subliniază firea. Apoi, *Pattavuncia* (< *patta unta*), de proveniență boccacciană, face referire la hainele deosebit de murdare ale pretorului. În sfârșit, alt supranume îi este acordat de avocatul *Gervasini: Rigoletto* (motiv în text de pasiunea lui Vanghetta pentru teatru, întrucât strămoșii săi fuseseră bufoni la curtea regelui). Povestirea *Viva Migliovacca* reprezintă o relaborare făcută de scriitorul italian în baza unui episod din *Satyriconul* lui Petronius (mai precis al faimoasei „cena Trimalchionis”), în care invectiva verbală și cea onomastică sunt evidente (de reținut că Piero Chiara are o traducere a operei clasice). Aluzia etimologică cuprinsă în antroponimul *Migliovacca* trebuie pusă în legătură cu folosirea frecventă a numelor „vorbitoare” și de către Petronius. Concluzia cercetătorului Pasquale Marzano este aceea că se poate vorbi despre o adevărată poetică a numelui în opera lui Piero Chiara, care se concretizează în nonarbitraritatea onomasemului, în transparență și motivație, pluridenominație, omonimie și eteronimie, recunoașterea unor modele (Petronius și Boccaccio), realizarea efectelor de stil în plan lingvistic și semantic.

Dintre romanele Annei Maria Ortese sunt supuse cercetării numele de locuri și persoane luate cu predilecție din zona de câmpie. Este suficient, în acest sens, să ne gândim la titlurile romanelor sale (*Il monacello di Napoli*, *Il mare non bagna Napoli*, *Il porto di Toledo*), care includ odonimele Toledo și Napoli. Autorul cercetării se oprește asupra numelui orașului spaniol Toledo, care, la prima vedere, nu ar avea de-a face în nici un caz cu o mare, implicit cu un port. Titlul provoacă un efect de joc onomastic și, ca prag spre text, anunță o răsturnare a perspectivei românești, pentru că, pentru napolitani, pe la mijlocul lui Cinquecento, Toledo reprezenta și reprezintă încă zona orașului care era traversată de *strada Toledo*, numită astfel în cinstea viceregelui. În urma lecturii rezultă clar că în spatele toponimului din titlu se ascunde acel Napoli din anii tinereții autoarei, în ciuda matricei hispanice sugerată în metatext. De fapt, cercetătorul Pasquale Marzano constată o totală fidelitate onomastică, motivată de dorința de autenticitate, care i-a fost reproșată autoarei de critica literară, dar mai ales de intelectualii napolitani, care apar în calitate de personaje ale romanelor, fără masca unor nume imaginare. Excepție face însă personajul *Eugenia* din povestirea *Un paio di occhiali*, care se distinge din punct de vedere denominațiv de rudele sale, botezate cu nume tipic napolitane (*Peppino Quaglia* – tatăl, *Rosa* – mama, *Carmella*, *Luisella*, *Pasqualino*, *Teresella*, *Nunziata* – celelalte rude). Sunt găsite două posibile explicații în alegerea acestui antroponim nespecific ariei câmpenești. Una

poate exprima afinitățile autoarei pentru Edgar Allan Poe, autorul povestirii *The Spectacles*, în care *Eugenie Laland* este logodnica protagonistului aproape orb care ar avea nevoie de ochelari pentru a vedea fața îmbătrânită a femeii. Folosirea aceluiași antroponim de către romanciera italiană poate fi un element de intertextualitate, dar mai poate avea și o motivație etimologică, inițial cu sens antifrastic: *Eugenia*, aparent „mal nata”, pentru că nu vede, „ben nata”, deoarece, din cauza defectului său, nu este obligată să vadă și să suporte ofensiva lumii oripilante în care trăiește. Aceași preferință pentru nume de locuri și persoane specifice unei arii geografice, de data aceasta Piemonte, se constată în romanul istoric *Le strade di polvere* de Rosetta Loy. Alegerile onomastice nu se opresc doar la nume oficiale, ci se extind și la cele neoficiale, îndeosebi la supranume, care, în text, sunt supuse unor interpretări ale altor personaje, dar și ale naratorului omniprezent. Apoi numele sunt strict legate de folosirea alternativă a cel puțin două limbi, franceza și italiana, dar și a dialectului piemontez (fapt ce devine problematic pentru traducătorii romanului în franceză și engleză). Dicotonimia lingvistică se reflectă și în denotație, care se structurează în baza unui dublu registru onomastic, astfel că aceleași personaje sunt identificate cu numele anagrafic și oficial (signora *Bocca, Elisabetta, Maria, Sofia*) sau cu un supranume (*Limasa* < *limasa* = *limaca* „mel”), mai ales în raporturile familiale. Important este că în roman se atinge acel *effet de réel* (R. Barthes) care autentifică realitatea referențului la care se rimită prin nume, analogia fiind regula atribuirii acestuia.

Până la acest punct am supus atenției studiile din prima parte a volumului, dedicat literaturii italiene. Partea a doua are ca bază a cercetării câțiva scriitori străini, între care Maupassant ocupă o poziție privilegiată (*Maupassant e l'«altro»*. *Tre soprannomi e un nome misteriosa: Horla o Gorla?* și *Maupassant: nomi, pseudonimi e soprannomi*). Sunt discutate trei supranume, care devin și titluri ale povestirilor omonime. *Boule de Suif* (Bulgăre de Seu) se referă la calitățile fizice ale personajului și, indirect, la cele morale, așa cum pune în evidență și portretul realizat de naratorul eterodiegetic. Numele face ca denotatul să decadă din clasa ființelor, încadrându-l în clasa lucrurilor. În final, protagonista se comportă într-un mod neașteptat și demn, sacrificându-se pentru călătorii care o excluseseră dintre ei.

Pe aceeași temă a războiului franco-prusac și a prostituatelor demne de respect este bazată și povestirea *Mademoiselle Fifi*, cu un titlu care trimite la personajul principal. Este vorba de baronul Wilhelm d'Eyrick (întruchipează figura invadatorului brutal), căruia îi este atribuit de către soldați apelativul *Mademoiselle Fifi*, motivat de aspectul fizic și de defectul său de vorbire. *Madame Baptiste*, supranume ce dă titlul povestirii omonime, asumă o funcție onomastico-narativă relevantă, pentru că personajul atrage asupra sa toate relele colectivității, îndeplinind funcția de *pharmakos*, deoarece se ajunge la identificarea victimei cu agresorul. *Le Horla* este numele povestirii, provenit tot dintr-un supranume supus cercetării și are mai multe variante interpretative: fiind vorba de o ființă misterioasă, Maupassant a ales o combinație de silabe ciudate și sonore, care să nu corespundă niciunui apelativ cunoscut; *Horla* ar putea proveni din contracția locuțiunii franceze *hors-là* (= afară), sugerând astfel o altă lume, misterioasă și invizibilă; poate fi un derivat de la numele de familie *Horlaville*, a cărui structură morfologică lasă posibilă o interpretare etimologică populară: cei din familia *Horlaville* sunt descendenți din persoane străine, din afara orașului (*hors-la-ville*); poate fi și o anagramă parțială a substantivului *choléra*; în sfârșit, considerând tema centrală a nuvelei (frica, spaima, lucrurile oribile), ar putea fi valabilă secvența *Hor-rible* → *Hors-nature* → *Hor-la*. Pasquale Marzano, urmând fluxul anagramelor și al descompunerii în foneme și litere, propune o ipoteză bazată pe „name letter effect”, un fenomen observat de J. M. Nuttin Jr., acela de a alege inconștient literele comune propriului nume. Într-o interpretare psihologică, se observă structura morfologică asemănătoare prenumelui fratelui lui Maupassant, *Hervé*, cu numele personajului *Horla*, H-r / H-r, ceea ce ar conduce spre un proces de substituție similară aceluia descrise de Freud. Răsturnări onomastice pot fi sesizate și în cazul în care nuvela ar fi analizată în cheia temei celuilalt („altro”), dacă se ia în considerare că însuși Maupassant posedă un „altro” nome, acela oficial și complet (Henry René Albert Guy de Maupassant), care conține toate literele ce compun numele personajului în discuție. „Un altul” a fost, de fapt, și Maupassant, utilizând, mai ales în tinerețe, pseudonimele *Gay de Valmont, Maufrigneuse, Chaudrons du Diable*.

Paul Auster este un scriitor din Statele Unite care, încă de la începuturile sale în literatură, a demonstrat un interes special pentru numele proprii. Romanele scrise de el îi oferă lui Pasquale Marzano prilejul unor considerații asupra valorii conotative a numelor și a exploatării lor la nivel narativ (*Otto nomi italiani nelle opere di Paul Auster, L'onomastica nella „Trilogia” di New York, și Dalla Polonia al paese din Poe: il fascino dei nomi in Paul Auster*). Într-unul dintre romanele trilogiei, un personaj, profesorul Peter Stillman (la fel ca și romancierul, de fapt), își dedică timpul cercetărilor asupra limbajului și, îndeosebi, asupra raportului arbitrar dintre lucrurile denumite și numele lor. Această relație poate deveni însă una nearbitrară, așa cum rezultă din analiza numelor folosite de Auster, care creează asociații de idei și interpretări analogice sugestive pentru ca istoriile narate să devină mai incitante. Este interesantă în acest sens o declarație a personajului amintit mai sus: „Mă numesc *Peter Stillman*. Nu este numele meu adevărat. Cel adevărat este *Peter Rabbit* (Iepure). Iarna mă numesc *White* (Albul), iar vara mister *Green* (Verde)” (p. 221). Fragmentul este decriptat de Pasquale Marzano, care consideră că este vorba de o afirmare a identității, imediat apoi negată, realizându-se astfel o identitate fragmentată. Sunt observate intradiscursiv și unele instrucțiuni de interpretare ale numelui, implicit, deci ale semnificației globale: *Daniel Quinn* se întreabă, de exemplu, de ce inițialele sale coincid cu cele ale lui *Don Quijote*. Oricum, realitatea și ficțiunea se întâlnesc: *Quinn* este un *nom de plume* folosit de Paul Auster, care derivă probabil de la numele mamei sale *Queenie* (derivat de la *queen*).

Toate cele 12 studii conțin un fir conducător: alegerea numelor într-o operă literară este motivată și poate ascunde indicii nebanuite în descifrarea semanticii textului, chiar și atunci când un scriitor pare mai puțin înclinat către exerciții onomaturgice. Astfel încât onomastica literară, în concepția lui Pasquale Marzano, se configurează ca un element de luat în seamă în analiza și interpretarea operei literare, fapt demonstrat cu subtilitate și profunzime de cercetările incluse în volum, care ne dezvăluie valorile multiple ale onomasemelor din text, observabile doar unui cititor avizat.

MARIANA ISTRATE

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
 „Sextil Pușcariu”
 Cluj-Napcoa, str. E. Racoviță, 21

BRUNO PORCELLI, *In principio o in fine il nome. Studi onomastici su Verga, Pirandello e altro Novecento*, Giardini Editori e Stampatori in Pisa, 2005, 217 p.

Volumul de care dorim să ne ocupăm a apărut în colecția *Bibliotechina di studi, ricerche e testi*, fondată de Giorgio Varanini, condusă azi de Davide De Camilli, Michele dell'Aquila, Gianvito Resta, dar și de Bruno Porcelli. Autorul este profesor de literatură italiană la Universitatea din Pisa și face parte, în calitate de președinte, din Comitetul director al revistei „Onomastica & Letteratura”. Pentru că în concepția sa ar fi prematur să se purceadă la scrierea unei istorii a folosirii numelui propriu în textul literar, cu modestia celui care știe foarte multe, ne propune o încercare de sistematizare parțială și provizorie în onomastica literară referitoare la Ottocento și Novecento. Necesitatea unei astfel de operații este evidentă, deoarece, deseori, nu numai un cititor obișnuit, dar chiar un specialist (onomast) n-a reușit să descifreze semnificația sau funcția unui nume propriu folosit intratextual. Problema alegerii unui anumit onomasem este importantă atât din punctul de vedere al creatorului de literatură, cât și din cel al interpretului unui text literar, dat fiind că numele poate apărea fie la începutul procesului de creație, când funcționează ca o „celulă” care va genera întregul, fie ca *summa* semnificațiilor textuale.

Cele 17 studii demonstrează preferințele lui Bruno Porcelli, îndreptate spre trei mari prozatori (Giovanni Verga, Luigi Pirandello și Primo Levi) și un poet (Guido Gozzano). Din opera lui Verga este ales ultimul dintre romanele preveriste, dedicat pasiunilor amoroase ale societății galante (*Livelli di funzionalità onomastica in „Eros” di Verga*). Folosirea numelor este raportată la intențiile de caracterizare și individualizare a personajelor sau pusă în legătură cu nevoia de a structura narațiunea. Pentru prima situație se disting nume transparente, a căror semnificație este înțeleasă de cititori chiar din momentul apariției personajului, mai ales că sunt uneori însoțite de o *interpretatio* auctorială (de ex. *Selena*). Când interpretarea lipsește, un cititor mediu poate descifra însă aluzia cuprinsă în nume (căpitanul *Marteni* < *Marte*, zeu al războiului). Uneori raportul *nomen – res* rezultă la sfârșitul sau, oricum, într-un punct avansat al discursului narativ (de ex. *Alberto Alberti*, o iterare a prenumelui în numele de familie subliniază împărțirea în două perioade distincte a vieții personajului). La un al treilea nivel de funcționalitate onomastică se află uzul de nume identice, dar nu în scopul de a se stabili echivalențe sau legături fizice sau comportamentale între referenți, ci pentru a se realiza un *trait d'union* între evenimentele narate, realizându-se astfel un raport structural la distanță (de ex. *Cecilia*). În alte două opere ale lui Verga denominația este pusă în legătură cu ambientul social din care provin personajele (*La nominazione in „Rosso Malpelo” e „Ciàula scopre la luna”*) omonime. *Rosso Malpelo* este numele personajului care dă și titlul povestirii. Numele și prenumele sunt folosite separat în cursul narațiunii, amândouă fiind nume de ocară, de bațjocură („ingiuria”). *Malpelo* (care amintește de diavol) exprimă punctul de vedere al observatorului colectiv, pe când *il Rosso* (cu referință la nisipul roșu din mină), mai puțin ofensiv, este folosit de autor în alte situații narative fundamentale. *Ciàula*, din a doua nuvelă, este tot o poreclă care individualizează personajul în absență.

Studiile dedicate denominației în opera lui Pirandello au ca punct de pornire începuturile narative ale scriitorului sicilian (*La prima narrativa pirandelliana: „Amori senza amore”, „L'esclusa”, „Il turno”*). Culegerea *Amori senza amore*, prin titlu, sugerează tema comună celor trei povestiri. Numele, ca și personajele cărora le sunt atribuite, aparțin clasei burgheze și deseori numele de botez este reiterat de la o nuvelă la alta (*Giulio Accurzi* în *L'onda*; *Giulia Antelmi* în *La signorina*; *Giulia Montana* în *La ricca*). Pentru un funcționar public se preferă un prenume dublu (*Ippolito Onorario Breganze*), dat fiind că numele de familie, ca și prenumele, sunt indici nu numai ai semnificației, ci și ai nivelului social. Alteori alegerea vine să susțină structura narativă. *Stellina* are în nume propriul destin, de splendoare și decădere; numele de familie al lui *Pepè, Alletto* (= *al letto*) reprezintă evidenta transpunere, în plan lexical, a sorții sale de falit în planul iubirii. În romanul *Il fu Mattia Pascal*, Pirandello nu face nimic pentru a sugera o *interpretatio* univocă. Polivalența numelui de familie *Pascal* lasă deschise mai multe ipoteze, cu trimitere la filozoful și matematicianul *Blaise Pascal*, la teozoful *Théophile Pascal* sau poate la *Pasqua* (Paște), cu aluzie la reînvierea și reîncarnarea personajului. Pentru prenumele *Mattia* autorul folosește termenul „certezza interpretativa negata”, câtă vreme, în text apare sintagma „*Mattia, matto*” (= *Mattia, nebun*). Se sugerează, probabil, că *Mattia* nu este un nume ales la întâmplare, ci poate fi o consecință a acțiunilor personajului, care încearcă să-și creeze noua identitate recurând, în consecință, și la alt nume. Interesant este însă faptul că numele și prenumele celorlalte personaje din roman sunt construite prin aliterație cu cel al protagonistului. Se remarcă apariția numelor care încep cu literele **P** (*Pellegrinotto, Pinzone, Pomino, Pescatore, Papiano...*) și **M** (*Malagna, Margherita, Manuel, Minerva*). Acest sistem onomastic în **P** și **M** ar putea fi un indiciu simbolic al dorinței personajului de a-i vedea în alții pe părinții (*pater* și *mater*) pe care nu i-a cunoscut. În aceeași manieră ar trebui interpretat, în opinia lui Bruno Porcelli, și toponimul *Zùnica* din nuvela *La veste lunga*: începe cu **Z**, ultima consoană a alfabetului, urmată de **-u**, ultima vocală. Atunci toponimul, care simbolizează parcursul eroinei, poate însemna călătoria spre împlinirea personală, dar și drumul spre moarte, așa cum prenumele *Didi*, construit prin reduplicarea silabei și accentuarea ultimei, ar putea sugera ceva trunchiat, neajungerea la maturitate, neîmplinirea. Eroina unei alte nuvele de Pirandello, *Pubertà*, este *Dreetta*, tot o adolescentă, care are puncte comune cu *Didi*. Bunica obișnuiește să o strige *Dreina*, pentru că dorește ca, măcar prin nume, să rămână o fetiță. Ambele hipocoristice cu formă diminutivală derivă, de fapt, de la numele masculin *Andrea* și constituie mărturie ale unei scindări întregitoare, care se produce în sufletul adolescentei cu o personalitate nedefinită. Și ultimele studii asupra operei pirandelliene (*Misura e numero*

nell'onomastica di alcune novelle pirandelliane, Coppie di personaggi nelle novelle pirandelliane, Sino a che punto nomi parlanti? Esame di quattro novelle di Pirandello, Per una lettura simbolica della novella „La levata del sole” și Nell'albergo è morto un tale) reprezintă o demonstrație a aspirației mărturisite de Pirandello în 1895: „per l'artista il nome [...] deve personificare il tipo da lui creato e innanzi a lui esistente come persona viva” (p. 97).

Dacă prin primirea unui nume o persoană capătă o individualitate, prin privarea de nume se urmărește anularea identității acesteia, reducerea și eliminarea oricărei urme de apartenență la o familie sau la o naționalitate. Sunt aspecte pe care Bruno Porcelli le discută analizând opera lui Primo Levi (*L'ultimo e il primo. Perdita e riacquisto del nome in „Se questo è un uomo” di Levi, Modelli narrativi e onomastica nella „Tregua” di Levi și Cerniere onomastiche nei racconti del „Lager” di Levi*). Personalitatea celor ajunși în lagărele naziste este anulată prin anularea numelui, dar și printr-o „perversă” reconstrucție a identității, care-i obliga pe cei internați să se integreze în noua ordine stabilită aici. Are loc o „rebotezare” cu nume generice (un polonez, doi italieni) sau disprețuitoare (pentru evrei, *Stinkjude, Stück*). Se inventează un alt sistem de clasificare, cu o mai mare eficiență. Pentru exigențe practice (și macabre) se recurge la numele-număr, care face referire la data intrării în lagăr și la convoiul din care făceau parte cei ajunși aici, implicit, deci, la naționalitate. Dar, atunci când numele-număr este redus la ultimele trei cifre, se anulează total individualitatea, ajungându-se aproape la anonim. Însă nu în toate cazurile se reușește distrugerea morală a indivizilor internați și, în ciuda condițiilor îngrozitoare, unii își păstrează demnitatea. Aceștia sunt considerați „salvati” (în opoziție cu cei pierduți, *sommersi*) și atunci naratorul le dă dreptul la un nume, ca o garanție și o mărturie a umanității păstrate („Ma Lorenzo era un uomo; la sua umanità era pura e incontaminata”, p. 185). În *La tregua*, pentru a se sugera purificarea, întoarcerea la pământul promis, ca și posibilitatea înțelegerii, după confuzia babilonică a limbilor din lagăr, se alege un personaj cu nume grăitor, *Noah* (Noe), care vede strălucind curcubeul speranței după potopul devastator. În sens mitic, după haos, apar primele nume (Peter-Pavel, Henek-König, André și Antoine), cele mai multe cu conotații etnice și comportamentale (*Galina, il Greco, Cantarella, il Ferrari*). Întoarcerea la viață a eului narator este sugerată prin folosirea, cu valoare denominativă, a numeralului ordinal *primo*, care capătă semnificații dense: renașterea după moarte și apariția primilor oameni după ce *ultimul* dispăruse.

Ar mai fi de reținut studiile dedicate poetului crepuscular Guido Gozzano (*Nomi nella lirica di Gozzano, Maschere e nomi dell' „io” nella lirica di Gozzano*). Premisa cercetării este aceea că antroponimele și toponimele, în lirică, sunt cel mai des folosite în raport conotativ direct cu obiectele denotate. Sunt frecvente mai ales antroponimele feminine de tipul *Felicità, Speranza, Grazia*, impuse de o rațiune internă structurii și semnificației textului. Dacă actul numirii unei adolescente este *consequentia rerum*, femeia matură rămâne fără nume, astfel încât absența denominației devine mai sugestivă. Semnificația numelui capătă potență în folosirea într-o schemă dispusă în contrast (*Speranza*, în opoziție cu un prenume și un nume burghez, *Carlotta Capenna*, care cuprinde și o aliterare degradantă) sau oximoronică (*Alba Nigra*). Când este vorba de numele poetului, care apare des în lirica sa, sub forma de *autonominazioni* (autodenominație), acesta capătă valoarea unei măști care ascunde multiple fațete auctoriale, realizate prin scrierea numelui cu minusculă (*gozzano*), prin folosirea unei sigle (*gggozzano*) sau a numelui de botez (*Guido* reprezintă masca tânărului poet în societate).

Numitorul comun al studiilor este considerarea numelui propriu ca obiect al unei analize semiotice, integrat într-un sistem textual care nu poate fi neglijat. Numai astfel se poate stabili dacă numele alese conotează lucrurile denumite sau stabilesc legături cu celelalte, din alte texte, din alte epoci sau spații literare, sau dacă realizează referiri sau relații cu părți ale aceleiași structuri, cu scopul de a facilita decodificarea semnificației întregii opere literare. De cercetările profesorului Bruno Porcelli nu pot face abstracție nici criticii literari, nici onomaștii, pentru că reprezintă rezultatul unei pregătiri filologice complete și solide, în buna tradiție a școlii italiene.

MARIANA ISTRATE

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară

„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napcoa, str. E. Racoviță, 21

TERESA FERRO, *I missionari cattolici in Moldavia. Studi storici e linguistici*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2005, 192 p.

În ultima sa carte, *I missionari cattolici in Moldavia*, Teresa Ferro ne propune un subiect ce ține de relațiile italo-române, abordat din perspectivă istorică și lingvistică. Scrisă în italiană, se adresează specialiștilor, dar și unui public mai larg, pe care l-a întâlnit deseori în cadrul acțiunilor organizate de instituțiile române în Italia. Ca profesor de limba română, autoarea se gândește și la studenții italieni care ne învață limba, în speranța că, probabil, suita sa de studii le va trezi interesul pentru cultura noastră, așa cum, cu câțiva ani în urmă, i s-a întâmplat ei înseși, la Facultatea de Litere a Universității din Catania. Sub îndrumarea romanistului Giuseppe Piccillo, studenta de atunci a venit în contact cu limba română, cam greoaie pentru un începător, a misionarilor italieni în România.

Lucrarea este rodul unor cercetări constante, desfășurate de-a lungul anilor, și a fost pregătită de numeroase studii publicate în reviste, autoarea adăugând de fiecare dată ceva nou față de lucrările în care abordase tema anterior. Dacă pentru primele acțiuni misionare părerile cercetătorilor se înfățișau unitare sub aspectul concluziilor, pentru textele din secolele XVII – XVIII – foste necesare unele precizări, mai ales din perspectivă istorică, pentru a creiona cadrul complex al genezei lor, apoi reexaminarea materialelor documentare deja cunoscute și, în acest context, pentru reevaluarea și așezarea lor în noul cadru care se contura. În consecință, în primul dintre cele opt capitole ale lucrării, *Il contributo dei cattolici alla cultura dei paesi romeni*, se vorbește despre cele trei entități politice care au stat la baza constituirii României de azi, în care, în ciuda multiplelor și complexelor influențe (maghiară, săsească și secuiască în Transilvania, față de greacă, turcă, bulgară, rusă și poloneză în Principate), conștiința românității (*romenità* – p. 25) nu s-a pierdut, fapt determinat și de fidelitatea față de ortodoxie. O situație specială a avut Transilvania, unde coexistența ritului ortodox cu cel catolic a fost elementul determinant care, în Evul Mediu timpuriu, „a permis românilor să dezvolte o percepție a conștiinței etnice mai mult în baza confesiunii religioase decât a individualității lingvistice” (traducerea noastră, p. 26). După anul 1366, când în Transilvania începe o politică confesională intransigentă, de progresivă marginalizare socială și politică, se ajunge la o „echivalență a conceptelor de ortodoxie și națiunea valahă” (p. 27). În alte zone, precum Banatul și Hunedoara, activitatea misionară catolică a început de timpuriu, prin prezența benedictinilor și a cisterciencilor, cu efecte moderate. Cu totul alta este situația din Moldova, unde prezența catolică, deși minoritară, a reușit să-și lase amprenta în mod pozitiv în cultura română. Astfel, primii noștri cronicari, studiind în școlile iezuite, devin reprezentanții primei intelectualități moldovene și ajung la o cunoaștere pe care autoarea o consideră „contemporană” și „de nivel european” (p. 31). În continuare, cu multă finețe, ținând cont de nuanțele pe care le implică subiectul, Teresa Ferro demonstrează că în Moldova secolelor XVII și XVIII, prin prezența catolică, datorată mai vechilor, dar și mai noilor migrări de secui, sași și unguri din Transilvania, se ajunge la acel „extraordinar experiment de dublă comuniune și unitate ecleziastică” (p. 33). Sau, tot în cuvintele autoarei, Moldova reprezintă „pământul unor deschideri insolite și un atelier al toleranței”, pentru că aici se elabora „o atitudine ecumenică specială” (p. 33).

Problema misionarilor catolici în țările carpato-danubiene prezintă și o altă față, aceea „a recuperării, în conștiința intelectualilor occidentali” (p. 34), a romanității orientale. După descoperirea latinității românilor de către umaniștii italieni, primele contacte cu valahii se datorează fraților dominicani și franciscani. Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, Roma spera să atragă pe ortodocșii de aici de partea ei și, în acest scop, începând cam cu deceniul trei al secolului al XVII-lea, congregația De Propaganda Fide (1622) a trimis sistematic aici reprezentanți ai săi, care, pe lângă activitatea de misionariat, dădeau știri despre realitățile politice și culturale din aceste părți ale Europei. Din necesitatea de a fi înțeleși de noii adepți, călugării italieni ajunși la noi au scris numeroase texte cu caracter religios în limba română și, mai ales, în graiul moldovean, pe care-l deprinseseră de la enoriași, texte destinate adesea și confrăților lor mai puțin experimentați, care trebuiau să predice în limba credincioșilor. Multe dintre aceste scrieri religioase, pentru că sunt redactate în româna vorbită

de popor (uneori bilingve, având alături și textul în latină sau în italiană), reprezintă documente prețioase pentru stadiul limbii române vorbite în acea epocă. Toate aceste texte sunt scrise cu grafie latină și, deoarece în epocă n-au avut modele de urmat, respectă o ortografie „multo personale” (p. 80), fapt pentru care se cere uneori precauție în interpretarea lor. În capitolul al IV-lea (*La lingua romana come lingua della catechesi in Moldavia*), autoarea încearcă să dea un răspuns rațional și argumentat în legătură cu problema alegerii românei ca limbă de catehizare. Răspunsul este, de fapt, anticipat la p. 60, unde se disting trei etape în istoria catolicismului în Moldova: cea medievală, a primelor semne de interes pentru romanitatea orientală, când catolicii din Moldova nu erau de etnie română; a doua – sfârșitul secolului al XVI-lea și jumătatea secolului al XVIII-lea –, când misionarii se adresează unei comunități aloglote (maghiari și sași, minoritari între moldoveni); a treia începe cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și ține până la Unirea Principatelor, când se constată o mărire consistentă a numărului de catolici în Moldova, fenomen explicat prin trecerea masivă (din cauza presiunilor fiscale, a prestațiilor de muncă gratuită și a obligațiilor militare insuportabile) în Moldova a transilvănenilor, numiți unguri, deși vorbeau bine românește.

Polemicele în jurul problemei limbii au apărut în cursul secolului al XIX-lea și s-au desfășurat între reprezentanții bisericii maghiare și austriece și misionarii de la De Propaganda Fide, fiind purtate și pe plan lingvistic și național, dată fiind „antica și ambigua ecuație catolici = unguri” (p. 58). Răspunsul este că limba română a fost preferată, probabil, pentru că era mai ușor de învățat decât maghiara, pentru că a fost considerată drept instrumentul cel mai adecvat pentru desfășurarea activității misionare, fără a exclude însă realitatea că atunci comunitățile catolice erau plurietnice.

În continuare, se vorbește despre misionarii care au produs texte scrise în limba română și despre aceste texte. Cel mai vechi, dar și mai cunoscut, este *Dottrina Christiana tradotta in lingua valaca da Vito Piluzio*, publicat, în 1677, la tipografia de pe lângă De Propaganda Fide. Pentru cultura noastră reprezintă al doilea catehism tipărit cu caractere latine în română. Apoi, datând din 1719, dar publicată parțial abia în zilele noastre, de Giuseppe Piccillo, este opera lui Silvestro Amelio da Foggia, care cuprinde un catehism, formule de administrare a sfințelor taine, patimile lui Cristos după cele patru evanghelii și un dicționar bilingv de 1409 cuvinte italiene, cu echivalentul lor în română. Lucrarea lui Amelio, lipsită de originalitate, este însă de mare importanță din punct de vedere lingvistic, așa cum este și cea de-a doua lucrare a misionarului, *Conciones latinae-moldavo* (manuscrisul datează de la 1737). Apoi, Anton Maria Mauro scrie o carte sub forma unui dialog (*Diverse materie in lingua moldava*, cca 1760), în care sunt tratate subiecte legate de activitatea zilnică a misionarilor. Ajunsă la *Biblioteca dell'Archiginnasio*, din Bologna, a fost descoperită și publicată de Carlo Tagliavini, care a remarcat calitatea de document pentru registrul vorbit al românei.

Ne oprim aici în prezentarea activității și scrierilor misionarilor catolici făcută de Teresa Ferro, întrucât cititorul român poate găsi pentru secolele XVII – XIX toate informațiile necesare în lucrarea publicată în limba română, la Editura Academiei, în 2004, intitulată *Activitatea și scrierile misionarilor catolici italieni în Moldova (sec. XVII-XIX)*. Nu încheiem însă fără a aminti că în final sunt reproduse 3 texte discutate și pe parcursul expunerii: o relatare în italiană a lui F. A. Renzi, din 1688, trimisă la congregația De Propaganda Fide, apoi prima omelie din *Conciones latinae-moldavo*, scrisă în limba română (cu inserții în latină) și, din Fondul Mezzofanti, de la Bologna, prima omelie din fasciculul al IV-lea al cartonului al XIII-lea din caietul lui M. Barattani, în română și în traducere italiană.

Documentare în arhive, cunoaștere profundă a bibliografiei subiectului abordat, prezentare clară și pertinentă, cu nuanțări personale, putere de sinteză, acribie științifică, sunt calitățile dovedite de cercetătoarea italiană, care ne cunoaște istoria și limba în detaliu.

MARIANA ISTRATE

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară

„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

„Il nome nel testo”. Rivista internazionale di onomastica letteraria.
Diretta da MARIA GIOVANNA ARCAMONE, DAVIDE
DE CAMILLI, BRUNO PORCELLI, V, 2003, 337 p.

Cel de-al V-lea volum al deja cunoscutei reviste internaționale de onomastică „Il nome nel testo” cuprinde actele congresului internațional „Onomastica & Letteratura”, organizat de Università degli Studi de la Pisa în februarie 2002. Studiile sunt tipărite în ordinea cronologică a textelor examinate de autori, în final fiind reproduse o cercetare a onomasticii în folclor (Alberto Borghini) și prezentarea unui dicționar de onomastică a căruia apariție era iminentă la data desfășurării congresului (autoare: Alda Rossebastiano și Elena Popa).

Primul articol, intitulat *Perché Beowulf*, semnat de Giovanna Princi Braccini, are ca punct de plecare ultima ediție critică a poemului *Beowulf* (1998), constatându-se aici, ca de altfel în întreaga literatură veche engleză, o tendință etimologizantă în folosirea numelor proprii, fie ele de origine biblică sau nu. Autoarea pornește în demersul său prin a analiza din această perspectivă multiplele explicații găsite pentru numele monstrului *Grendel* și al eroului care-l va învinge, *Beowulf*, insistându-se pe sintonia dintre numele personajelor și modul lor de a acționa (*Beowulf* ar însemna „acela care îmblânzește, care supune lupii”).

Celestina Milani scrie *Nomi e testo nel „Pilgerbüchlein”*. Textul analizat dă informații despre contactele economice și culturale dintre lumea germană, italiană și aria egeo-mediteraneană, dar este interesant mai ales sub aspect lingvistic, ținând cont că datează de la 1444. Autorul textului este un anonim benedictin dintr-o abație din Ausburg, care călătorește spre Pământul Sfânt. Așa se explică numărul mare de toponime din text, cercetate minuțios, alături de unele antroponime, care trimit la numele prietenilor autorului anonim și la persoanele pe care le întâlnește în drumul său.

Pentru că există puține studii sistematice asupra funcției textuale și discursive a numelor proprii în opera lui Shakespeare, Elena Bonelli se oprește la drama *Coriolan* («*Only that Neme remains*»: *Il nome proprio come resto tesuale in Coriolano*). Se constată, astfel, intrarea numelui într-o țesătură de jocuri nu numai intertextuale, dar și interne universului dramei. Chiar dacă marele Shakespeare recurge în alegerea numelor la surse mitologice, istorice sau literare, el le remotivează, introducând-le într-o rețea textuală și într-un context dramatic care conferă o deosebită importanță denominației, fapt evidențiat de cercetătoare.

Alessandro Orenco studiază, așa cum ne sugerează titlul, *L'antroponimo come mezzo di derisione in un testo poetico armeno del Seicento (A proposito della Patmowt'un Petros Awag gônşowlin hayoc' di T'adēos)*. Pentru poemul lui T'adēos, se pune în evidență funcționalizarea unui fel de artificiu retoric în folosirea numelor proprii, întrucât elementul revelator al naturii personajului nu-l reprezintă numele de botez sau de familie, ci deformarea ironică a acestora, realizându-se astfel un raport strâns (*nomen – omen*) între numele deformat și caracterul purtătorului acestuia.

Denominația în opera lui Carlo Maria Maggi, cel care face trecerea, prin comediile sale, spre cele ale lui Goldoni, este analizată de către Claudio Beretta (*I nomi dei personaggi nelle commedie dialettali di Carlo Maria Maggi*). Pentru a marca apartenența la un anumit ambient sunt preferate numele derivate din greacă, pentru cei bogați sau culți, în schimb, pentru cei din popor se aleg nume dialectale. Studiul este însoțit de un bogat indice al numelor de personaje, în ordinea cronologică a comediilor și în succesiunea în care au fost citate.

Lucia Mondella și Signora di Monza sunt două personaje manzoniene din cunoscutul roman *Promessi sposi*, concepute opozitiv, prima reprezentând modestia, cealaltă orgoliul. Angelo R. Pupino (*Lucia e la Signora di Monza tra fisiognomia e onomastica*) demonstrează că, prin alegerea unui nume simbolic (*Lucia* < *luce* „lumină”, *Mondella* < *mondare*, fig. „a purifica”) și a unuia generic, se completează, prin contrast, portretele celor două personaje feminine.

Isabel Violante Picon studiază *Il colore locale del nome. L'Italia nel teatro romantico di Victor Hugo*, pentru a sublinia rolul strategic al procesului de *nominatio* în teatrul romantic al cunoscutului autor francez, dar și fonetismele italiene care dau culoare locală anumitor nume (*Angelo, Fabiano Fabiani, Gennaro...*).

Ocupându-se de *Cognome, nome e nomignolo nei Malavoglia*, Carlo Genini pleacă de la părerea că distincția dintre cele trei categorii onomastice este subiectivă. *Malavoglia* este un nume de familie pentru locuitorii satului sicilian descris de Giovanni Verga, este o poreclă pentru cine consultă registrul parohiei, și, în sfârșit, un nume de botez – nume de familie – ca poreclă atribuită lui 'Ntoni, atunci când este arestat de către brigadieri.

L'onomastica mistica di Matilde Serao este subiectul tratat de Alberto Granese. Se insistă pe preferința scriitoarei de a alege, pentru personajele din opera sa, nume atestate în onomasticonul italian. Acestea au o dimensiune anagrafică și denotativă, fără a fi simbolice sau grăitoare sau cu o fonetică care să întărească forța lor expresivă. Puterea numelui din romanele analizate derivă însă dintr-o infuzie magico-transcendentală care își are rădăcini în numele sfântului omonim, dacă ne gândim la tradiția populară napolitană.

I nomi proprii nei „Carmina” di Giovanni Pascoli este studiul cercetătoarei Patrizia Paradini, care pune în lumină un aspect mai puțin cunoscut al creației pascoliene. Pentru poemele din *Carmina* este evidentă o așa-zisă „filologia poetică” în alegerea numelor, câtă vreme poetul italian a fost și titularul unui curs de gramatică greacă și latină. Așa se explică faptul că latina și greaca au devenit pentru poet instrumentul privilegiat în „jocul” denominației.

O lectură cu cheie a numelor proprii ne propune și Giulia Dell'Aquila, în *Note di onomastica nell'„Isola di Arturo”,* de Elsa Morante. Nume grăitoare (*Costante*), nume care prin antonomază capătă conotații caracteriale din tradiție (*Romeo*) sau nume care anticipează rolul personajului (*Violante*) intră în preferințele romancierei italiene.

Giorgio Cavallini remarcă, în *L'Onomastica nei „Sillabari” di Goffredo Parise*, tendința spre apelul la nume comune, atunci când personajele sunt identificate, pentru că autorului îi este specifică o manieră indefinită și indeterminată de denominație antroponimică, la fel ca și în cea toponimică.

Il libro della memoria, de Liliana Picciotto, este o lucrare meticuloasă, în care s-au strâns numele miilor de evrei italieni deportați în lagărele de concentrare, deveniți o mulțime fără nume, fără identitate. Luigi Sasso, în articolul său *Il nome, la memoria, l'oblio*, elaborat pe baza studiului tulburătoarei cărți a Liliane Picciotto, susține teza că numele, memoria și uitarea constituie elemente vitale ale istoriei secolului al XX-lea. Pentru că privarea de nume și înlocuirea lui cu o cifră, fenomen petrecut în lagărele naziste, înseamnă pierderea în uitare și tragica anulare a identității.

Pasquale Marzano se oprește la analiza numelor și supranumelor dintr-un roman scris de Rosetta Loy și premiat cu premiul *The Independent*, în 1990, pentru cea mai bună operă narativă (*Diglossia. Nomi e soprannomi in un romanzo di Rosetta Loy*). Caracteristica principală a denominației intratextuale constă aici în existența unui dublu registru antroponimic, astfel că personajele sunt identificate fie cu numele anagrafic și oficial, fie cu un supranume dialectal și local.

Francesco M. Casotti discută denominația dintr-o povestire scrisă în tradiția narativei scurte nord-americane (*„Tell Me a Riddle” di Tillie Olsen: la nominazione*). Pentru că numele protagoniștilor apar doar la sfârșit, acestea pierd proprietatea anafonică specifică și indispensabilă narațiunii. De aceea, se face apel la descrieri definite care, substituind numele, devin elemente conotative ce caracterizează personajele.

Modalitățile prin care numele proprii pot da informații antropologice, dar în același timp pot structura narațiunea, constituie obiectul de cercetare al lui Andrea Binelli, în studiul *Il personaggio onomaturgo fra segno e tranello: „the Butcher Boy”*. Personajul narator este Francis Brady, care,

închis într-un spital de psihiatrie, reparcurge întâmplări petrecute în copilărie. Așa cum mărturisește scriitorul, numele eroului este fructul unei îndelungate căutări, pentru că a vrut să aibă o structură fonică proporționată și plăcută, dar să fie și destul de comun pentru a fi ușor de memorat.

Se evidențiază deci, cu claritate, ca și în cazul celorlalte numere ale revistei, înalta ținută științifică a articolelor, asigurată de colaboratori prestigioși, dar și de colectivul director al publicației din Pisa: Maria Giovanna Arcamone, Davide De Camilli și Bruno Porcelli.

MARIANA ISTRATE

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară

„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

„Rivista Italiana di Onomastica” (RION), XI (2005), 1

Cititorii „Revistei italiene de onomastică” găsesc și în numărul 1/2005 arhitectura pe care directorul Enzo Caffarelli a consacrat-o deja în numerele precedente. Prima secțiune a revistei cuprinde, așadar, ca de obicei, studii ample, de o valoare indiscutabilă.

Raportul dintre numele de familie și toponimul din care provin este tratat de către Enzo Caffarelli în *Nome profeta in patria. Sui cognomi da toponimi ed etnici che prevalgono nelle aree cui fanno riferimento*. Făcând aluzie la dictonul „Nimeni nu este profet în patria sa”, autorul demonstrează, totuși, că un nume etnic poate deveni nume personal, de exemplu din patriotism local, și că acesta se fixează ca nume de familie prin intermediul unui patronimic sau matronimic. Alături de motivații și de natură istorică, socială sau demografică, fenomenul sesizat explică de ce, de pildă, numele de familie *Lucchesi* este primul ca frecvență la Lucca, *Mantovani* al treilea la Mantova sau *Di Napoli* este cel mai numeros la Napoli.

Autorii următorului studiu (*Acculturation des noms de personne e continuités régionales ‘cachées’: l'exemple des Decknamen dans l'anthroponymie gallo-romaine et la genèse du Netzwerk Interferenzonomastik*), Altay Coşkun și Jürgen Zeidler, sunt și inițiatorii proiectului *Netzwerk Interferenzonomastik*, prin care se încearcă realizarea unei cercetări de onomastică interculturală (NIO). După o amplă și incitantă introducere pe această temă, proiectul este susținut prin exemple din Aquitania secolului IV. Într-o cercetare precedentă fuseseră depistate 43 de antroponime de origine greacă sau latină, dar, dintre acestea, 31 pot avea origine celtică sau aquitană, în ciuda aspectului lor clasic sau pseudoclastic. Tocmai de aceea termenii *cover name* sau *name of translation* sunt considerați nu prea adecvați pentru a denumi un fenomen de contact lingvistic atât de complex.

Angelo Castellaccio studiază figura lui Constantin cel Mare în onomastica din cele 4 subdiviziuni administrative vechi ale Sardiniei medievale, așa cum ne sugerează și titlul articolului (*La figura di San Costantino nell'onomastica giudicale*). Dominația bizantină a lăsat urme în cultura insulei italiene, dincolo de limitele temporale ale fenomenului istoric. Un rol important l-a avut primul mare apărător al creștinismului, care a fost ridicat în calendarul martirilor ortodocși la demnitatea de *isopostolos*. Cultul pentru figura marelui împărat se confirmă prin frecvența cu care numele său apare în onomastica sardă (sec. XI-XIII), îndeosebi în cercurile conducătorilor.

Distribuția numelor de familie și mobilitatea internă a populației în Bellunese este analizată de Miro Tasso și Gian Umberto Caravello (*Distribuzioni di cognomi nel Bellunese: un'analisi sui movimenti umani*). Studiul se bazează pe frecvența unor anumite nume autohtone de familie în funcție de distanța geografică, având ca punct de referință un important drum de comunicație al provinciei

Belluno. Rezultatele au fost interpretate drept mișcări ale populației în spații restrânse, între comune limitrofe, și conduc la concluzia unei relative stabilități, cu motivații de tip economic.

În rubrica *Opinioni e confronti*, Enzo Caffarelli semnalează multiple imprecizii în indicarea pronunțării unor toponime în volumul *Nomi d'Italia. Origine e significato dei nomi geografici e di tutti i Comuni*. În cea intitulată *Varietà*, Massimo Pittan scrie despre numele de regiune etrusc *Polèsine*, iar Sergio Raffaelli despre diferite adaptări onomastice în italiană, mai precis despre soluțiile onomastice pentru filmul *The Great Dictator*, de Charlie Chaplin. Într-o primă versiune, dictatorul se chema *Buffolini* (cu aluzie la Mussolini), iar țara *Stivalia*, cu referire la forma de „cizmă” a Italiei, pentru ca în cea dublată în italiană numele să fie mai puțin ironice (*Bonito Napoloni* și *Batalia*).

Urmează o consistentă secțiune de recenzii ale unor volume personale sau colective de onomastică, apoi semnalarea unor dicționare, repertoare și bibliografii din domeniu, precum și consemnarea diferitelor întâlniri ale specialiștilor în congrese și simpozioane și a unor activități care au tangențe cu studiul numelor proprii, cum ar fi, de exemplu, un curs la Universitatea din Siena, care are ca temă *Numele în romanul medieval*.

Reținem pentru acest număr al revistei interesul intrinsec și calitatea științifică a contribuțiilor, dar mai ales capacitatea de a informa referitor la tot ce are legătură cu onomastica, astfel încât realizatorii săi au dreptul să-și asume prioritatea divulgării rapide a majorității noutăților din domeniu.

MARIANA ISTRATE

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”*

Cluj-Napcoa, str. E. Racoviță, 21

INDICE DE AUTORI

A

Adamescu, Gh. 21, 187
Agud, Ana 335
Albrecht, Jörn 335, 336
Aldea, Maria 321-323
Alexi, Theochar 187
Alhau, G. 297
Allières, Jacques 233, 241, 341-344
Amelio da Foggia, Silvestro 351
Anderson, John M. 248, 257
Andone, Irina 268
Andres, Olimpia 171
Angelet, C. 44
Anghel, Atanasie 55, 56, 308, 313
Anghel, D. 265, 266
Antipa, Gr. 24
Arbore, Al. 84
Arcamone, Maria Giovanna 297, 344, 352-354
Ardeleanu, Elena 308
Ardeleanu, Sanda-Maria 61, 72, 73
Arghezi, T. 259, 266
Arnim, Achim von 269
Aron, Pavel Petru 308
Aron, Popa 172
Arvinte, Vasile 25, 77, 188
Aschenberg, Heidi 336
Auster, Paul 347
Avram, Andrei 334
Avram, Andrei A. 73
Avram, Mioara 171, 262, 263, 265, 284, 289, 299, 302

B

Bacon, Francis 313
Baist, G. 20
Balacciu, Jana 17
Baldetti, E. 297
Baldinger, Kurt 37, 43
Bally, Charles 35, 339
Balotă, N. 285-287, 289
Banniard, Michel 233, 241
Banuș, Maria 270
Barattani, M. 351

Barbu, Ion 62, 330, 334
Barnhart, Clarence L. 171
Barnhart, Robert K. 171
Barthes, R. 288, 289, 346
Bartoli, Matteo Giulio 236, 242
Batinti, A. 297
Battisti, C. 197
Baumeister, F. C. 313
Băcăuan, V. 171
Băcescu, Mihai C. 186, 187
Băncilă, Vasile 203
Bănuț, A. P. 185
Bărbulescu, I. 76
Bătea, I. N. 259, 265
Bélay Vilmos 148, 154, 156, 157, 161
Beltechi, E. 221, 227, 288
Benkner, Hans 46, 47
Benveniste, É. 283, 289, 342
Bercea, Virgil 308
Beretta, Claudio 352
Bernstein, S. B. 87
Berthonneau, Anne-Marie 250, 257
Bèze, Théodore de 314
Bianu, Ioan 20, 23, 24
Bilec'kyj, A. O. 88
Binelli, Andrea 353
Bîrlea, I. 189
Blaga, Lucian 203, 319
Blecher, Max 283-289
Bloch, O. 242
Boccaccio, G. 345
Bodzei-Schiller, E. 154
Bodzei, Sigismund 145-156
Bogdan, I. 76, 83, 179
Bojan, Maria 203, 208
Bojoga, Eugenia 62, 72, 329-339
Bolocan, Gh. 26
Bologna, Maria Patrizia 330
Bolognesi, G. 330
Bombi, Raffaella 331
Bonelli, Elena 352
Bonfante, G. 330
Bopp, Franz 342
Borcilă, Mircea 64, 66, 71, 72, 334
Bordeianu, M. 188
Borghini, Alberto 352

Borillo, Andrée 247, 248, 254, 257
 Borza, Alexandru 187, 188
 Boullón, A. 297
 Bourciez, E. 173
 Bouvier, Jean-Claude 243
 Bréal, M. 332
 Breban, Vasile 291-293
 Brentano, Clemens 269
 Bruguera I Talleda, Jordi 242
 Brüske, H. 147
 Brylla, E. 297
 Buber, Martin 279
 Bucerzan, Dana 316-318
 Buchalovs'kyj, L. A. 120
 Buridant, Claude 253, 257
 Bugnariu, Iuliu 186, 189
 Buitul, Gheorghe 54
 Bulgär, Gh. 267
 Byck, Jacques 163

C

Caba Vazul 187
 Cadiot, Pierre 257, 289
 Caesar, Caius I. 191, 192, 194, 310
 Cafferelli, E. 297, 354, 355
 Calaresu, Emilia 331
 Calvin, Jean 59
 Camilar, E. 245
 Camproux, Charles 344
 Cancel, P. 76
 Candrea, George 188
 Candrea, I.-A. 21, 25, 187, 197, 228
 Cano, A. 297
 Cantacuzino, Șerban 56, 307
 Cantemir, D. 263, 266
 Capidan, Th. 25, 76, 181, 194, 197
 Caragiu Marioțeanu, Matilda 228
 Caravella, Gian Umberto 354
 Cartoian, N. 47, 52, 53
 Casalis, Georges 48
 Casotti, Francesco M. 353
 Cassi, L. 297
 Cassola, Carlo 247
 Castellaccio, Angelo 354
 Cavallini, Giorgio 353
 Cazacu, B. 187
 Călinescu, George 18, 269
 Călărășu, Cristina 223, 228
 Câmpeanu, E. 286, 289
 Ceccaldi, Mathieu 242
 Cervoni, Jean 248, 257
 Chiara, Piero 345
 Chinde, Veronica 221-228
 Chindriș, Ioan 308, 309
 Chircu, Adrian 233-243, 323-324, 341-344
 Chiriac Moldoveanu 313
 Chiriacescu, Rodica 17
 Chiril 308, 342
 Chomsky, N. 321
 Cicero, M. Tullius 192, 194, 235, 311
 Cihac, A. de 76, 187
 Cinque, Guglielmo 321
 Ciobanu, Fulvia 245, 251, 253, 257, 260, 265
 Ciompec, Georgeta 245, 246, 257, 261, 265
 Cioran, E. 263, 266
 Ciorănescu, Al. 197, 243
 Coates, R. 297
 Cobălcescu, Grigore 19
 Codoban, Aurel 64, 66, 72
 Codreanu, Theodor 282
 Coman, Petre 186, 189
 Comrie, Bernard 321
 Comșulea, Elena 309
 Consani, Carlo 332
 Constantinescu, Doina 62, 73
 Constantinescu, N. A. 219
 Coresi, diaconul 46-54, 56, 313
 Cormand, Bernat 243
 Cornu, J. 20
 Corominas, J. 194, 197, 243
 Cortelazzo, Manlino 171
 Cortelazzo, Michelle A. 171
 Coseriu de Lettner, Eugenia 335
 Costăchescu, M. 83
 Costin, Lucian 186
 Costin, Miron 263, 266
 Coșeriu, E. 17, 21, 61-67, 70-73, 241, 242, 263, 265, 329-339
 Coșkun, Altay 354
 Coteanu, Ion 25, 257, 289
 Courtés, J. 321
 Crașoveanu D. 260, 265
 Crâncjală, D. 149, 150, 154, 156
 Creangă, Ion 245
 Craft, William 321
 Crohmălniceanu, Ovid 17
 Culea, A. D. 209
 Culianu, N. 203
 Cuniță, Alexandra 257, 321
 Cunițaica, N. 201
 Cupaiuolo, Fabio 242

D

- Da Cunha, Antônio Geraldo 243
 Dalen-Oskam, K. van 297
 Damé, Frédéric 176, 178, 187
 Dan, Ilie 129
 Daniil 313
 Darabant, Ignatie 308
 Darmester, Arsène 238, 242
 Dautat, A. 181, 197
 De Camilli, D. 297, 347, 352-354
 Del Conte, Rosa 268
 Deleanu, Marcu Mihail 212
 Della Porta, Giovanni Battista 344, 345
 Dell'Aquila, Giulia 347, 353
 Demsky, A. 297
 Dendale, P. 249, 250, 257
 Densusianu, O. 47, 76, 197, 217, 228, 316
 Densușianu, Nicolae 204
 Deussen, Paul 276, 278, 280
 Deutschmann, Olaf 233, 242
 Dezsö László 146
 Diculescu, C. 179
 Diez, Fiedrich 243
 Dimitrescu Florica 26, 49, 163-172, 228
 Dimitriu, C. 263, 265
 Dionisă, I. 171
 Dobre, popa 313
 Dobrescu, Al. 25
 Dogliotti, Miro 172
 Dominte, Constantin 62, 245, 246, 252, 257
 Dorcescu, Eugen 221
 Dosoftei 315
 Doutrepoint, Auguste 242
 Doutrepoint, Georges 242
 D'Ovidio, F. 20
 Dragoș, Elena 313-315
 Drașoveanu, D. D. 260, 261, 264, 265
 Drăganu, N. 47, 149-151, 153-156, 195, 197,
 260, 265
 Dubois, J. 197, 248, 257
 Duma, Ianăș 313
 Dumitrăcel, S. 260, 265
 Dumitrescu-Bușulenga, Zoe 268, 269, 271,
 319
 Dumitriu, Dana-Marina 323-324
 Dumitru, logofătul 313
 Dupuy-Engelhardt, H. 73
 Durafour, J.-P. 73
 Dzendzelivs'kyj, J. O. 88, 89, 148, 154-
 156

E

- Edmont, E. 31
 Edroiu, Nicolae 308
 Eliade, Mircea 204, 273, 268, 333
 Embleton, I. 297
 Eminescu, M. 17, 267-282, 302, 319-321
 Enescu, Gh. 264, 265
 Ennius, Quintus 195
 Erasm de Rotterdam 314
 Eriksson, Olof 233, 242
 Ermacova, Lilia Ivanovna 327
 Ernout, A. 193, 195, 197
 Ezawa, Kennosuke 70, 71, 73

F

- Fagard, B. 253, 257
 Faiciuc, I. 120, 221, 228
 Fanciullo, F. 297
 Felecan, Livia 303
 Felecan, N. 299-304
 Feneșan, Costin 213, 219
 Ferrand, Marcel 173-183
 Ferro, Teresa 331, 350-351
 Filipașcu, Al. 83, 148, 152-156
 Fillmore, Ch. 321
 Fiodoroz, A. I. 200
 Flacius Illyricus, Mathias 314
 Flaubert, G. 288
 Flobert, Pierre 243
 Florea, Ligia-Stela 284, 289
 Fluviã i Figueras, Assumpta 242
 Fochi, Adrian 204
 Fontinha, R. 197
 Forró Miklos de Haporton (Foro Miclăuș)
 53
 Francovich Onesti, N. 297
 Frățilă, Vasile 211, 212
 Frâncu, Teofil 188
 Frédéric, Loius 172
 Frei, H. 247, 257
 Freud, S. 281, 346
 Fusco, Fabiana 331

G

- Gaffiot, Félix 243, 311
 Galaction, G. 50
 Galdos, B. P. 296
 Gamillscheg, Ernst 24, 247, 257
 García Hernández, B. 332, 338

García Sánchez, J. J. 332, 333
 Gartner, Theodor 20, 23
 Gaster, M. 48
 Gehl, Hans 340-341
 Genini, Carlo 353
 Gherman, Alin Mihai 314
 Gherman, I. 19
 Gheție, Ion 26, 187, 314-316
 Ghinea, Dan 302
 Ghinea, Eliza 302
 Gianelli, Luciano 332
 Gilliéron, Jules 31, 37, 38, 40, 43
 Gimson, A. C. 305
 Giosu, Ștefan 228
 Gissing, George 165
 Giurescu, Anca 238, 242
 Giurescu, C. 181
 Giurescu, D. 181
 Giurgiu Patachi, Ioan 308
 Goblot, E. 313
 Godard, Danièle 233, 242
 Goethe, Johann Wolfgang 269-272
 Gogolevski, Stanislaw 76
 Goicu, Viorica 211, 212
 Goldiș, Ana 260, 265
 Goldoni, C. 352
 Golopenția-Eretescu, Sanda 266
 Gonzalez Perez, R. 332, 333, 337
 Gozzano, Guido 348, 349
 Granese, Alberto 353
 Graur, Al. 17, 25, 174-178, 182, 246, 257,
 260, 266, 304, 334
 Grecu, Doina 229
 Greule, A. 297
 Greimas, A. J. 321
 Grevisse, M. 247
 Grigore din Măhaci 52
 Grimshaw, Jane B. 321
 Grisellini, Fr. 331
 Grossu, D. 18
 Groza-Colciar, Rozalia 229-232, 283-289
 Groza, Maria 232
 Gröber, Gustav 19, 20
 Guidacci, Margherita 165
 Guillermou, Alain 267
 Guillet, A. 247, 257
 Gundolf, F. 271
 Gusmani, Roberto 332
 Guțu, G. 192-195, 197
 Guțu Romalo, Valeria 260, 266

H

Halas, K. J. 148-153, 154, 156
 Halici, Mihai 54
 Hamburger, Käte 288, 289
 Hamp, Paul 251, 257
 Harris, Zellig S. 264, 266
 Harvalik, M. 297
 Hasdeu, B. P. 22, 52, 76, 186-188
 Haubrichs, W. 297
 Haugen, E. 153, 154
 Heine, Heinrich 269
 Heinemann, Karl 269
 Heinemann, S. 44, 242
 Hengst, K. 297
 Herbil, Ioan 75-143
 Herman, Joseph 344
 Hernandez, Marcos M. 239, 242
 Hilty, Gerold 29, 30, 33, 40, 43
 Hîrjoabă, I. 171
 Hjelmstev, L. 333
 Honterus, Johannes 46, 52
 Horbač, Anna Galea 76
 Horbač, Oleksa 76, 125
 Horvath, D. 76, 78, 80, 81, 94, 101, 102,
 104, 105, 117, 119, 121, 124, 125, 127-
 129, 134, 135, 137
 Hrabec, St. 146, 148, 156
 Hristea, Th. 199, 202
 Hrynčenko, B. D. 159, 160
 Hugo, Victor 280
 Humboldt, W. von 339
 Hus, Ian 45, 48, 49, 51, 52, 57, 59

I

Ichim-Tomescu, Domnița 203
 Iglesias, Silvia 242
 Iliescu, P. 18
 Ilinski, Kirill 247, 257
 Indrieș, Alexandra 279
 Ioan Paul al II-lea, papa 308
 Ionescu, Christian 229
 Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana 228
 Ionescu, Take 22
 Ionică, I. 209
 Ioniță, Vasile C. 203-209, 211-220
 Iordan, Iorgu 17, 25, 29, 33, 43, 128, 179,
 214, 219, 223, 228, 260, 262, 263, 266,
 334
 Iorga, Nicolae 45
 Iosif, Șt. O. 265, 266

Irimia, D. 260, 263, 266, 274, 275, 280, 283-286, 289
 Isaev, A. 201
 Ispirescu, P. 174, 260, 266
 Istrate, Gavril 315, 316
 Istrate, Mariana 297, 344-355
 Iştvánovici, Mihai 313
 Ivaşenko, O. V. 117
 Ivănescu, G. 254, 257
 Ivireanul, Antim 313
 Ivul, Gabriel 54

J

Jaberg, Karl 29-44
 Janitsek, Eugen 157-161
 Jianu, Maria-Magdalena 259-266
 Jones, D. 305, 306
 Jud, Jakob 31, 32, 34, 44

K

Kabatek, Johannes 61, 66, 73, 337
 Kadlec, K. 145
 Kájoni, Ioan 54
 Kalužniacki, E. 145
 Kamei, Takashi 73
 Karlsson, Keith E. 242
 Karpenko, I. A. 208
 Katz, Eva 250, 257
 Kernbach, Victor 206
 Kirileanu, G. T. 24
 Kis Emese 229, 232
 Klein, Karl Kurt 52
 Klepikova, G. P. 153, 156
 Kobyolans'kyj, B. 145, 146
 Kristeva, Julia 281
 Krüger, D. 297
 Kully, R. M. 297
 Kwon-Pak, Song-Nim 249, 250, 258

L

Lambior, A. 316
 Landi, Addolorata 332
 Lang, Jürgen 258
 Lapierre, A. 297
 Laur, Dany 247-249, 255, 258
 Laurian, A. T. 187
 Lazăr, L. 72
 Leblanc, B. 297
 Leclère, C. 247, 257

Lehóczky, T. 145, 148, 150, 153, 156
 Leibring, K. 297
 Lenau, N. 269
 Levi, Primo 332, 348, 359
 Lindvall, Lars 233, 242
 Litrré, É. 22
 Livescu, J. 269
 Livius, Titus 191, 192, 195, 310
 Llamas Pombo, Elena 339
 Lombard, Alf 180
 Lopez Del Castillo, Lluís 243
 Lorinț, diacul 313
 Lorenzo, Ramón 242
 Loy, Rosetta 346, 353
 Luther, Martin 46, 49, 51, 52, 59
 Lüder, Elsa 17, 25-27
 Lüdtke, Helmut 239, 242
 Lyons, J. 321, 338

M

Macrea, Dimitrie 25
 Maggi, Carlo Maria 352
 Maggi, Daniele 332
 Magris, Claudio 168
 Maior, Martin 313
 Maiorescu, T. 174, 262, 266, 267
 Mancini, Marco 243, 332
 Maneca, C. 172
 Mangold, Max 306, 307
 Manolescu, N. 284, 289
 Manoliu-Manea, Maria 321
 Marcu, Fl. 172
 Mareş, Al. 26, 315, 316
 Mareş, Lucreția 25
 Marian, Rodica 273-282, 319- 321
 Marian, S. Fl. 187
 Marin, Sanda 169
 Martínez del Castillo, Jesús Gerardo 329, 334-339
 Martínez, Marcos 337
 Martini, G. 297
 Marzano, Pasquale 344-347, 353
 Massim, I. C. 187
 Mastrelli, Carlo A. 297
 Matei, evanghelistul 49-51
 Matus, Alfredo 333
 Maupassant, Guy de 346
 Mauro, Anton Maria 351
 Mauro, Tulio de 172, 243, 331
 Mazilu, D. H. 96
 Medvedev, F. P. 96

Meillet, Antoine 35, 193, 195, 197, 342
Meisterfeld, Reinhard 338
Mélis, Ludo 44, 246, 248, 258
Mertens, F. J. 44
Merzagora, Giovanna Massariello 332
Metodiu 308, 342
Metzeltin, Michael 334
Meyer, G. 20, 197
Meyer-Lübke, Wilhelm 20, 23, 194, 197, 219, 242, 243
Meyer, W. 20
Micle, Veronica 268
Micu Klein, Inochentie 308
Micu, Samuil 307-309
Mihail, Cristian 191-197
Mihályi de Apșa, Ioan 82, 83, 154, 156, 157, 161
Mihăescu, N. 260, 266
Mihăilă, G. 17-28, 77, 78, 173, 176-183
Mihăilescu, Dan C. 273
Mihăilescu, N. 172
Mihu, Elena 308
Miklosich, Fr. 145
Milani, Celestina 331, 352
Miller-Verghy, Mărgărita 23
Mioc, Damaschin 213
Miron, Paul 17, 25-27
Mistral, Frédéric 243
Mitterand, H. 197
Mocanu, N. 27, 221, 228
Moignet, Gérard 248, 258
Moldoveanu, Gheorghe 61, 72, 73
Molin, Romul S. 186
Moliner, Maria 243
Molotkoz, A. I. 200
Morani, Moreno 332
Morante, Elsa 353
Morel-Fatio, A. 20
Mori, Olga 339
Moskalenko, A. A. 95, 96
Muhr, K. 297
Mulder, W. de 249, 250, 257
Munteanu, Ștefan 268, 270, 271
Mureșan, Lucian 308
Mureșanu A. 188
Mureșanu, Camil 308
Murguia, Adolfo 61, 73
Musarra, R. 44

N

Naķonečnyi, M. F. 96, 97
Negoițescu, Ion 273-275

Negruzzi, C. 174
Negruzzi, Iacob 24
Neiescu, Petru 221, 228
Nemiș, Vasile 212
Nepos, Cornelius 193
Nicolaisen, Wilhelm H. 297
Niculescu, Adrian 59
Niculescu, Alexandru 45-59, 239, 242, 309-312
Nilsson-Ehle, Hans 233, 242
Nimčuk, V. V. 124
Nistor, I. 84
Norberg, Dag 251, 258
Novalis 269
Nuttin Jr., J. M. 346
Nuță, I. 228
Nuțiu, Florica 308
Nyström, S. 297

O

Oancea, Ileana 73, 333
Onu, L. 316
Oprea, Ioan 25
Oprea, logofătul 46, 53
Orengo, Alessandro 352
Oriol, M. V. 200, 201
Orioles, Vincenzo 329-334
Oros, M. I. 128, 133
Orr, John 29, 33, 43
Ortega y Gasset, J. 338
Ortese, Anna Maria 345
Orza, Rodica 223, 228
Otescu, I. 203-207
Ovidius Naso, Publius 192-194

P

Paleologu-Matta, Svetlana 277
Pamfil, Viorica 50
Pamfile, Tudor 203, 207
Panaitecu, P. P. 48, 49
Pană-Dindelegan, Gabriela 163
Pan'kievyč, I. 75, 83, 85, 89, 105, 107, 119, 124, 130, 136, 146-148, 153-156
Papahagi, Cristiana 245-258
Papahagi, Marian 268
Papahagi, Tache 187, 189, 217, 219
Papu, Edgar 281
Paradini, Patrizia 353
Paramo, Pedro 296
Paris, Gaston 242

- Parise, Goffredo** 353
Pascal, Blaise 348
Pascoli, Giovanni 353
Pașca, Ștefan 187
Pavel, Dora 308
Pavel, Eugen 308, 309, 313-315, 315-316
Pavel, V. 201
Pavliuc, N. 76, 78-80, 83-87, 90, 92-97, 99, 100, 102-112, 115, 116, 118, 119, 122, 123
Paz, Octavio 280
Păltineanu, Viorel 199, 200
Pătruș, I. 76, 77, 90, 93, 102-104, 116, 130, 150, 228, 293
Pârvan, Gabriel 267
Pârvan, V. 24
Pentel'uc, M. I. 117
Perpessicius 267, 319
Pervain, Iosif 309
Petrescu, Camil 262, 266
Petrescu, Ioana Em. 274, 281
Petronius 345
Petrovici, E. 77, 226, 228, 306
Piccillo, Giuseppe 350, 351
Picciotto, Liliana 353
Picot, Émile 23
Pietreanu, Marica 295-296
Pippidi, D. M. 219
Pirandello, L. 347-349
Pisani, V. 330
Pitar, Mariana 67
Pitksinen, R. L. 297
Pittan, Massimo 355
Pitz, M. 297
Plaut 235
Pleșu, Andrei 274
Plinius Secundus, C. 195
Plušč, M. 110
Poe, E. A. 346
Polizu, G. A. 187
Polo, José 332, 333
Poni, P. 23
Ponomariov, O. D. 119, 126
Pontbriant, Raoul de 187
Pop, Ion 284, 289
Pop, Sever 44
Pop-Barcianu, Sab. 187
Pop-Reteganul, Ioan 187
Popa, Elena 297, 352
Popa, Radu 82, 157, 161
Popescu-Marin, Magdalena 243
Popovici, D. 319
Popovici, Iosif 76
Porcelli, Bruno 297, 347-349, 352-354
Posner, Rebecca 233, 242
Pottier, Bernard 245, 246, 254, 258, 321, 338
Preda, M. 260, 263, 264, 266
Princi Braccini, Giovanna 352
Procopovici, A. 50
Prokoșeva, K. N. 201
Protopopescu, Al. 286, 289
Proust, Marcel 288
Puiu, Sidonia 309
Pupino, Angelo R. 352
Purdela Sitaru, Maria 221, 340-341
Pușcariu, Sextil 21, 24, 25, 50, 76, 173, 175-177, 179-181, 197, 291, 306, 316, 319
- R**
- Radu, Vasile** 50
Raffaelli, Sergio 355
Ramos, Gabino 171
Rapallo, Umberto 332
Rastier, F. 73
Rădulescu, Andrei 23
Rădulescu, Maria 314
Rădulescu-Motru, Constantin 23, 24
Răuș, Octavian 211
Rebușapcă, Ioan 81
Reguș, C. 80, 81, 102, 120, 121, 130, 131, 133, 135, 137
Reinheimer-Rîpeanu, Sanda 237, 242
Renzi, F. A. 351
Resta, Gianvito 347
Rey, Alain 171, 311
Rimbaud, Arthur 280
Rițko, V. 118, 121, 122, 125-127, 132, 136, 138
Rivière, Jacques 277
Rizescu, I. 17, 18, 20, 22, 23, 147
Rizu, Eugen 19
Robciuc, I. 75, 76, 79-81, 83-85, 87-95, 97-112, 114-130, 132-136, 138
Robu, Vladimir 163, 223, 228, 262, 263, 266
Rohlfs, Gerhard 239, 242
Roman, Ion 269, 271
Romașcanu, Mihaela 321
Roques, Mario 54
Rosetti, Al. 45, 47-49, 52, 110, 128, 163, 174, 181, 187, 194, 197, 228, 316, 334
Rosetti, C. A. 166

Rosselbastiano, A. 297
 Rossebastiano, Alda 352
 Rosselli Del Turco, R. 297
 Rossiello, Luigi 172
 Roșianu, Ion 229, 230
 Roth, Anne-Louise 17
 Rozov, V. 96
 Rulfo, Juan 296
 Rusu, Dorina N. 17, 25
 Rusu Gheorghe din Sibiel 313
 Rusu, V. 228

S

Sablayrolles, P. 248, 249, 258
 Sadoveanu, M. 334
 Sala, Marius 25, 237, 242, 333, 334, 341
 Salvador, Gr. 338
 Sánchez-Miret, Fernando 233, 242
 Saramandu, Nicolae 241, 242, 334
 Sasso, Luigi 353
 Saussure, F. de 29, 330
 Sävborg, T. 251, 258
 Săteanu, C. 262, 266, 283, 284, 289
 Scheler, August 243
 Scheludko, D. 147
 Scherr, J. 297
 Scheuermeier, M. 32
 Schiller, Fr. 269
 Schuchardt, Hugo 31, 44
 Sclifos, Valeriu 199-202
 Scriban, A. 25, 187, 212
 Seca, Manuel 171
 Seche, Luiza 17, 25, 219
 Seche, Mircea 17, 23, 25, 219
 Seserman-Reguș, Aspazia 80
 Shakespeare, W. 352
 Silvestru, ieromonahul 313
 Simion, Eugen 17, 25, 299, 305
 Simionescu, Ion 169
 Simon, Josef 335
 Skubic, Mitja 334
 Socolova, G. 201
 Sogno, Ed. 330
 Someșan, Maria 56, 57
 Sperantia, Th. D. 228
 Sperber, W. 147
 Spitzer, Leo 336
 Stalbuova, Valentina Ivanovna 327
 Stalin, I. V. 330
 Stancu, V. P. 268
 Steinmetz, Sol 171

Stoica de Hațeg, Nicolae 212, 213
 Straka, Georges 341
 Suchier, N. 20
 Suci, Coriolan 157, 161, 217, 219, 229
 Suflețel, Rodica 211, 212, 216
 Sulică, N. 47
 Supervielle, Jules 280
 Svorou, S. 251, 258
 Swiggers, Pierre 29-44
 Szilágyi I. 153, 155, 156

Ș

Șaguna, Andrei 308
 Șahmatov, O. O. 96
 Șandru, D. 226, 228
 Șandru-Mehedinți, Tudora 243
 Șăineanu, Lazăr 25, 187, 199
 Șchiau, Octavian 307-309
 Șerban, Felicia 185-189, 267-272, 316-321
 Șerban, Valentina 309
 Șoșa, Elisabeta 299
 Ștefan din Ohrida 313
 Ștefan, Simion 55, 313
 Șuteu, Flora 299
 Șuteu, V. 306
 Șarovols'kyj, I. 147
 Ščerba, L. V. 153
 Šmilauer, Vladimír 214
 Šrámek, R. 297

T

Tagliavini, Carlo 351
 Talmy, Leonard 321
 Talos, Ion 273
 Tasso, Miro 354
 Tasso, Torquato 269
 Tămăianu-Morita, Emma 61-73
 Tătaru, Ana 305-307
 Teaha, Teofil 186, 187
 Teiuș, Sabina 259, 260, 266, 291-293, 295-296, 309
 Teodoreanu, I. 245
 Teodorescu, G. Dem. 259, 263, 266
 Terrusi, Leonardo 297
 Thibaudet, Albert 288
 Tieck, Ludwig 269
 Tihu, Adina 67

Tiktin, Gertruda 21
 Tiktin, H. 17-28, 177, 179, 187
 Tobler, Adolf 23
 Tocilescu, Gr. G. 19
 Todoran, Romulus 228
 Touratier, C. 253, 258
 Trandafir, Gh. 266
 Trapero, Maximiano 335
 Trier, J. 338
 Tsvetaeva, Marina 163
 Turcu, Constantin 18, 22, 24
 Turcuș, Șerban 308
 Turcuș, Veronica 308
 Turdeanu, Emil 309, 312

T

Târa, George Bogdan 309-312
 Teicu Dumitru 217
 Tepelea, Gabriel 313

U

Udler, Rubin 325-329
 Udolph, J. 297
 Ungeheuer, G. 305
 Ursu, D. 188
 Ușurelu, Camelia, 321-323

V

Vaida, Vasile 186, 187
 Vaillant, A. 177
 Vakk, F. 200
 Vandeloise, Claude 249, 250, 258
 Van Eeden, W. 175, 245, 246, 258
 Varanini, Giorgio 347
 Varlaam 45, 56, 58, 266
 Varro, M. Terentius 195
 Varvaro, Alberto 29, 44
 Vasenco, Victor 325-329
 Vasiliu, E. 266
 Vasiliu, Laura 245, 247, 258
 Vasiljeva, N. 297
 Väänänen, V. 252, 258
 Vâlcu, C. 72
 Vârgolici, T. 289
 Verga, Giovanni 347, 348, 353
 Vergilius Maro, P. 192

Verne, Jules 169
 Vianu, T. 281, 284, 285, 288, 289, 319
 Vicario, Federico 332
 Videsott, P. 297
 Vincent, Nigel 254, 258
 Vinea, Ion 316-318
 Vintilă-Rădulescu, Ioana 341
 Violante Picon, Isabel 353
 Vivamonte de Avalos, Magdalena 333
 Vlad, Carmen 316
 Vrabie, E. 77, 78, 85, 87, 147, 153
 Vraciu, Ariton 78, 131
 Vuia, Romulus 215
 Vulcănescu, Romulus 203-205, 208, 209
 Vulpe, Magdalena 309, 312

W

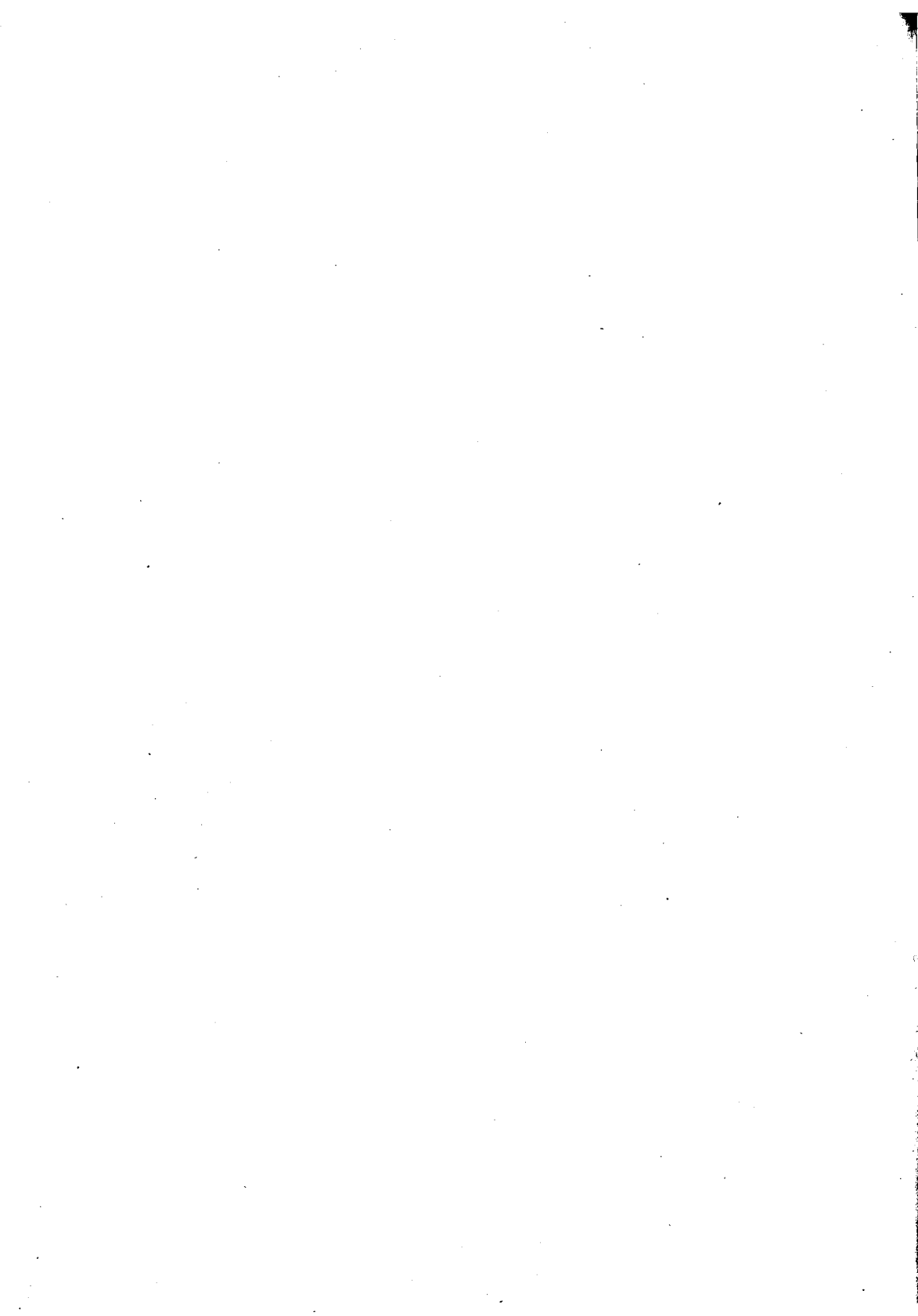
Wagner, Max Leopold 243
 Wald, Lucia 17, 22, 257
 Wartburg, Walther von 33, 242, 341
 Weigand, G. 228
 Weinreich, U. 153
 Weinrich, H. 147, 149, 283, 289
 Werhrats'kyj, Ivan 75
 Wulfila 308, 342
 Wüest, J. 43

X

Xenopol, A. D. 19

Z

Zafiu, Rodica 172
 Zagaevschi, L. 72
 Zamboni, Alberto 332
 Zamfir, M. 285, 289
 Zeidler, Jürgen 354
 Zilyns'kyj, I. 75
 Zingarelli, Nicola 172
 Zoba din Vinț, Ioan 313
 Zolli, Paolo 171
 Žluktenko, Ju. A. 147, 154
 Žylko, F. T. 79, 88-91, 93, 97, 102, 103, 106,
 107, 109, 117, 118, 121-123, 125, 131,
 132, 134, 136
 Žytec'kyj, P. 96

INDICE DE CUVINTE¹

ALBANEZĂ

bigor 217
bigorr 216, 217

BELORUSĂ

ciha 95
mila 95
рыба 95
sila 95
сын 95

BULGARĂ

bigor 216
добро 177
събор 177
lingur 194
lingurče 194
lingurka 194
обор 177
roboryam 181
skup 236
tropam 179, 183

CATALANĂ

abans 235
alegra 194
amunt 235
anit 235
aplegar 192
a rodolons 237
bè 234
beneficar 238
cantaré 343
despuix 235
el 240
enrere 235
fora 234
jamai 239
mal 234
massa 240

menys 240
-ment 235
més 235, 239
mill 240
millor 240
molt 240
només 239
pau 343
pirs 240
pitjor 240
pits 240
poc 234
poquet (un ~) 240
pus 239
rapidíssim 241
sempre 234
si 234
tan 240
tant 240
vender car 236
volar baix 236

CEHĂ

babou 117
boriti 177
branou 117
klinou 117
skoupy 236

DALMATĂ

bin 234
fure 234
-miant 236
mu 239
pauk 234
ple 239

ENGLEZĂ

Green 347
queen 347

¹ În lipsa unui indice de materii, am inclus aici și fonemele (sunetele), desinențele și afixele discutate; nu au fost incluse cuvintele și formele de la p. 73-143 și 300-307, cu valoare exclusiv ilustrativă.

Queenie 347
Quinn 347
manga 170
White 347

FRANCEZĂ

à 250, 252, 257
a capella 238
accomplir 193
adagio 238
à demuchons 237
aigrement 240
alegretto 238
alegro 238
anuit 234
à partir de 255
aplover 192
assez 234, 240
à travers 249, 251, 255
avant 234
bas 236
bien 234
bienfaire 238
bienfaiteur 238
bivouac 195
certes 235
chanterai 343
choléra 346
cher 236
compliment 193
complir 193
convaincre 193
cuillère 194
dans 248-250, 252, 256, 257
de 247, 248, 250-253, 255, 258
depuis 249, 255
derrière 247
dès 255
dessous 247
double 193
doubler 193
doucetement 240
en 249, 250, 252, 257
ensemble 234
éperon 195
et 239
étendard 195
étonner 177
faucher 196
faucille 196
feuille 343

fors 234
frisquet 240
guerre 195
Hervé 346
Horla 346
Horlaville 346
Hor-rible 346
hors 234
hors-là 346
hors-la-ville 346
Hors-nature 346
huitre 324
ici 234
jamais 239
jusque 248, 250, 251, 253
jusqu'en 249
le 240
lento 238
lustration 188
lustrer 188
mais 239
mal 234
manga 170
-ment 235
mieux 240
moillier 343
moins 240
moult 240
paix 343
panini 166
paparazzi 166
paparazzo 166
par 247, 248, 250, 251, 253, 255, 258
parmi 248, 251, 255
pencher 192
peu 234
piano 238
pianissimo 241
pire 240
pis 240
plus 235, 239
pointet 240
sempre(s) 234
si 234
sicaire 195
sol 258
souavet 240
sous 249
sur 248-250 256, 257, 258
tant 240
tantinet (un ~) 240
tardeis 240

terre 258
tramesini 166
très 240
trop 180
troupe 181
troupeau 180
tuer 193
vin 324

FRANCO-PROVENSALE

a cropegnon 237
ben 234
benêtre 238
jamés 239
mâl 234
-ment 235
més 239
mielx 240
miéta (una ~) 241
muens 235, 240
pir 240
ples 239
pou 234
si 234

GALEGĂ

abaixo 235
ben 234, 240
ca 240
cerquiña 241
despois 235
endexamais 239
estonces 235
fora 234
máis 239, 240
mal 234
mellor 240
menos 235, 240
-mente 236
o 240
peor 240
pouco 234
sempre 234
si 234
tan 240
tardísimo 241

GERMANĂ

ab 255
Afina 341

aus 255
bis 255
Dorf 180
durch 255
Gostat 341
Grintsaik 341
Grünzeug 341
her 255
hin 255
Karmenade 341
Karmenadl 341
Kokosch 341
Kollektivierung 341
Kollektivwirtschaft 341
Koliba 341
Kukuruz 341
Liese 188
Lorbeer[baum] 188
Malai 341
Mamaliga 341
Mangalitz 341
Maschanker Apfel 341
Reussdorf 157
Reussischdorf 157
thorp 180, 181
Tragatsch 341
um 255
von 255
vor 255
-wärts 255
Wortregister 168

GREACĂ VECHĂ

kochlós 194
λιγύριον 187
soma 200
somatikos 200

INDO-EUROPEANĂ

*ghem- 342
 *ghmmen- 342
 *yewg- 342
 *rēg- 342
 *trep- 183

ITALIANĂ

a cavalcioni 236
adelante 238
à forfait 238

à gogo 238
à jour 238
à la belle étoile 238
à la dérobée 238
à la folie 238
Alberto Alberti 348
Alletto 348
ammazzare 193
Andrea 348
assai 240
assassino 193
avanti 235
be 234
bene 234
benefattore 238
binissimu 241
Bocca 346
caldettu 241
cantarai 343
Carmella 345
casumai 239
Cecilia 348
Ciàula 348
compì(e)re 193
complimento 193
cuchaio 194
cumplire 193
da 250
darètu 235
di 240, 250
Didi 348
dietro 235
dinanzi 235
domani 235
dove 235
Dretta 348
Dreina 348
Elisabetta 346
Eugenia 345, 346
falce 196
falcetto 196
falciare 196
Felicità 349
Figus 345
fino 250
Fogus 345
fora 234
fuora 234
fuori 234
galline 235
Gerofilo 345
Gorgoleone 345

Granchio 345
Grazia 349
il 240
in cavalcioni 237
inclinare 192
limaca 346
limasa 346
Limasa 346
luce 353
Lucia 353
Luisella 345
ma 239
Malagna 348
male 234
Malpelo 348
Manuel 348
maremoto 167
Margherita 348
Maria 346
Marteni 348
Mastica 345
masticare 345
Mattia 348
meglio 240
mégliu 240
meno 240
-mente 235, 236
ménu 240
Migliovacca 345
Minerva 348
molto 240
mondare 353
Mondella 353
Napoli 345
Nunziata 345
oramai 239
pace 343
panini 166
paparazzo 164, 165
pappa(taci) 165
Papiano 348
Pascal 348
Pasqua 348
Pasqualino 345
Pattavuncia 345
peggio 240
pèghiu 240
Pellegrinotto 348
Pepè 348
per 250
Pescatore 348
pezzente 194

pezzire 194
picca 195
piede 343
Pinzone 348
più 239
pochino 240
poco 234
pòcu 234
Pomino 348
prestissimo 241
primo 349
Pubertà 348
Quaglia 345
razzo 165
Rigoletto 345
Rosa 345
Rosso 348
Selena 348
sempre 234
si 234
Sofia 346
spazzacamin 345
Speranza 349
Stellina 348
Teresella 345
terremoto 167
Toledo 345
tramesini 166
Trappola 345
truppa 181
Vanghetta 345
vongola 165
vende caru 236
vendere caro 236
volare basso 236
vula basu 236
uccidere 193
uomini 235
Zunica 348

JAPONEZĂ

dojinshi 170
gekiga 170
josei 170
kodomo 170
mahosho 170
manga 170
mecha 170
nami 164, 167
redikomi 170
seinen 170

shonen 170
shonen-ai 170
shojo-ai 170
shpjo 170
tsu 164, 167
tsunami 164

LATINĂ

ab 234, 238, 252, 253
ad 234, 235, 238
adsupra 254
a fortiori 238
Agnavis 217
aliter 236
ante 234, 235
applicāre 191, 192
arborem 314
attēnuātus 194
Angmonia 217
bassus 235
bellum 195
bene 234
benefacere 238
calcar 195
castra 195
celeriter 236
circum 236
cochlea 194
cochleārium 194
com- 174
complēre 192, 193
condescendere 193
convingere 193
**cumplire* 192
de 235, 252, 253, 258
demandare 195
desuper 254
-docte 236
dubia mente 235
duplāre 193
duplicāre 193
dūplus 193
ecce 234
et alii 238
et cetera 238
ex 238, 252, 253
**falcicula* 196
falx, -cis 197
firma mente 235
folia 343
fora 235

- foras* 234
furca 195
fustis 195
hasta 195
hic 234
homo, -inis 342
illa 315
illae 315
illaei 315
ille 315
illi 315
illorum 315
illui 315
illus 315
-im 236
imperator 194
in 234, 235, 253
inclināre 192
**(in)duplicāre* 193
-(i)ter 236
-(i)tus 236
jugum 342
libra 186
lingere 194
līngua 194
līngulă 194
longa mente 235
lustrare 188
magis 239, 240
male 234
**malg-* 217
**malga* 217
mane 235
mărmorem 314
**mattea* 193
**matteuca* 195
melius 240
mens, -tis 235
mente 235
miles 194, 195
minus 240
montem 235
mox 236
**mulière* 343
noctem 234, 235
nurus 314
occidere 193
pace 343
paene 253
paene ad 254
paene in 254
parte 235
partim 236
passim 238
**paucinum* 234
paucum 234
paulatim 236
pede 343
pejus 240
pendere 192
**pendicāre* 192
per 253, 254
per gyrum 253
persuadere 193
petere 194, 195
**petire* 194
pigre 236
plere 192
plus 239, 240
Pons Augusti 217
post 235
procedere 194
procul 236
prope 235
putinus 234
quamodo 240
retro 235
reus 234
rēx 342
ripa 235
rursus 236
sarcina 194
satis 234, 235
scandula 194
sēcare 195, 196
securis 195
semper 234
sic 234, 238, 239
sica 195, 196
sicarius 195
**sicilare* 196
sicilire 196
sicilis 195, 196
signum 195
simul 234
soror 314
tēnuāre 194
trans 235
trepidare 194
trepidus 194
**tūtāre* 195
tūtāri 193
unde 235
ustia 314

vehementes 236
větěrānus 195
vicinitus 236

MACEDONEANĂ

bigor 216
Bigor 216

MAGHIARĂ

Also Karachuntelke 158
Also Ruzs 159
Dombó 148
Felső Ruzs 159
Karachuntelke 158
liba 185, 186
libuc 187
Lizi 188
lürbör 188
Oroszborgó 157
Oroszfája 157
Oroszfalu 157
Oroszi 157

PORTUGHEZĂ

achegar 192
amañha 235
aos tropeçoês 237
arriba 235
assaz 235
assim 234
assim-assim 234
bem 234
bem-visto 238
cantarei 343
chus 239
cöhler 194
condescender 193
cumplir 193
demais 239
foice 196
foiçar 196
fora 234
inclinat 192
legra 194
maçar 193
mais 235
mal 234
menos 240
-mente 235
mes 239

muito 240
o 240
paz 343
padido 194
pedinte 194
pior 240
poucachinho 240
pouco 234
pouquíssimo 241
prestes 235
sempre 234
si 234
tão 240
vender caro 236
voar baixo 236

PROVENSALĂ

abàn 235
aitant 240
avans 235
bèn 234
cantarai 343
darrier 235
de clouchouns 237
d'escoudoun 237
défora 235
de cavalgons 237
foras 234
hòro 234
jamai 239
lo 240
longeis 240
magis 239
mai 239
mal 234
mau 234
meins 240
melhs 240
-men 235
-mén 236
mens 235, 240
-ment 235
menys 240
més 235
meslèu 239
mièhls 240
patz 343
pauc 234
petoun (un ~) 240
pièje 240
pire 240
plus 239

plus car 239
 poc 234
 pu 239
 pus 239
 pük 234
 sèmpre 234
 si 234
 tant 240
 tardètes 241
 vendre car 236
 voula bas 236

RETOROMANĂ

a sbrindólon 237
 a tastològn 237
 bèn 234
 fóra 234
 fuori 234
 fura 234
 ma 239
 ma(i) 239
 mal 234
 main 240
 -maing 236
 -mein 236
 meins 240
 mel 234
 -mentri 236
 mo 239
 pac 234
 pasch 343
 pauc 234
 pèr 240
 plü 239
 pôc 234
 saimper 234
 schi 234
 semper 234
 si 234
 simpri 234
 vègnant a chantar 343
 zengolón(s) 237

ROMÂNĂ

A

a 315
 abrupt 216
 acolo 246
 acoperi (a ~) 174, 175
 acru 150

adevereaște 314
 afară 234
 afine 150
 aicea 235
 Alânc 212
 Alânga lui Drăgan 212
 Alânga lui Radoslav 212
 Alânga Mare 212
 alângă 212
 alb 150
 Albiciuc 146
 Albul 155
 Alcor 205
 Algol 207
 amorți (a ~) 173, 323
 amuți (a ~) 173
 -an 216
 -an- 151
 Ana 231
 Andromeda 206
 Anocu 231, 232
 anunța (a ~) 322
 apleca (a ~) 191, 192, 196
 aproape 235
 Apșa 150, 154
 Apșenescu 152
 Apșița 154
 -ar 187
 arăta (a ~) 322
 arbure 314
 Arcașul 208
 Ardeal 150
 argilos 151
 Ariniș 154
 Arșovățul 149
 așă 234
 atât 240, 260-263
 auto 166
 avea (a ~) 221, 223
 a scoate o carte 48

Ă

-ărie 151
 -ău 218

B

Bagiu 148
 Balaurul 206
 baltag 150
 Barda 207

basta 238
băjenie 214
bălmăji (a ~) 178
bălmoji (a ~) 178
bălmuji (a ~) 178
bălușcă 189
bătrân 195
Bârsana 146
beați 314
bejenie 214
Bejna 213-215
Bejnița 213
Bejnuța 213
Belvedere 213
belvedere 213
Betelegeuse 207
bezmetic 175, 179, 180
Biblia 231
Bigâr 216
bigâr 216
Bigăru Boii 216
Bigăru lui Berbencea 216
Bihor 217
Bilașcu 146
bine 234, 240
binefacere 238
Bistra 216
bivolariza (a ~) 323
Bixad 146
Boii-Carului 205
bolero 166
bolmoji (a ~) 178
Bôrșa 231
Botiza 146
Boureni 154
Bradova 146
brânciș 237
Brusturi 155
bucenați 314
Buciu 232
Bucuna 160
Bucur 232
Bucuria 231
**Bujoru* 153
Buric 230

C

-c 175
ca 240
cacao 166
Calea-Albă 208

Calea-Lactee 208
calvinesc 52
camai 239
canto 166
cap 199, 202
care 316
care 315, 316
carele 315, 316
carii 315, 316
carile 316
carpen 149
Carul-Dracului 205, 206
Carul-lui-Dumnezeu 205
Carul-Mare 205
Carul-Mare-cu-Patru-Boi 205
Carul-Mic-cu-Doi-Boi 205
Casa-cu-Curtea 208
Casa-cu-Ograda 208
casă 213
casii 315
Casiopeea 206, 207
Cașul 155
Cavnic 146
cazino 166
Cămărzana 146
Căpățâna 206
Cărăușul 205, 208
cărmănadă 341
Cățelușa 205
câine 314, 315
**Câmpu* 153
cânta: (a ~) 221, 222, 224, 225, 227, 343
câteodată 286
Cătul 150
Ceau 168
Ceaușima 168
Cefe 206
Cei-Trei-Crai 207
cel 240, 241
cerb 150
cere (a ~) 322
**Cheie* 149
chiar 261
chiceră 149
ci 261
Cingătoare-Regelui 207
-cioara 151
cioban 216
Ciobanul 208
Ciobanul-cu-Oile 208
Ciorecói 231
Ciótu 230

clar 238
co- 173-183
Coada-Bardei 207
coasă 196
Coasă 206
coase (a ~) 221, 223, 227
Cobilița-Ciobanului 208
coborî (a ~) 175-177, 181, 182
coborî (a se ~) 177
Cochineáua 230, 232
cocină 178
cocini (a ~) 178
**Codru* 153
**cofunda (a ~)* 174, 176
(s)cofunda (a ~) 174, 176
colac 174
Colduri 159
Coliba 208
coloare 174
conjura (a ~) 322
conoscu 175
constrânge (a ~) 322
convînge (a ~) 322
comânji (a ~) 173, 175, 178
Comoara 207
Copalnic 146
Copăceni 155
coperi (a ~) 174, 175, 176
copil 150
Coporâia-Coasei 206
Coporâșca-Coasei 206
copleși (a ~) 176, 179
coprinde (a ~) 173-176, 179, 180
Corbulescu 152
**Cornu* 153
Coromâsla 208
cosi (a ~) 221, 223-225
Coșargura 159
**cotropăi (a ~)* 183
cotropi (a ~) 176, 178-183
cotrupi (a ~) 178, 180
covârși (a ~) 175, 176, 179-182
Coza 146
Cozar 146
Cracul Iuții 215
Craii-de-la-Răsărit 207
Crângul-Cerului 208
Credința Apostolilor 47, 48
credință 48
creier 199
creștin 49, 50
creștinesc 49, 50

creștini 49, 50
creștini buni 51
croiesc 174
Crucea 208
Crucea-Mare 208
Crucea-Nordului 208
cu 260, 261, 262
cu- 173, 174, 178, 180, 181
cuc 150
Cucu 231, 232
cufunda (a ~) 174, 176
cumenecătură 314
cumpăra (a ~) 221, 223-225
cumpli (a ~) 192, 196
cumpliciune 192
cumplit 192
cumplitură 192
cunoscu 175
cuprinde (a ~) 173, 174, 180
**curte* 343
cutropi (a ~) 178, 181
**cu tropul* 180, 181
cutrupi (a ~) 178
cutrupiș 178, 179
cu vârf 180
cu vârh 180, 181
cuvârși (a ~) 180

D

da (a ~) 221, 223, 225
dar 260, 261
Dardai 232
David 207
Dănileşti 155
**Dâmbu* 148
de 234, 245-258, 259, 260
de- 179
Dealul Bucunii 160
Dealul Coldurilor 159
Dealul Hiji 159
de-a lungul 255
decât 240
decepționa (a ~) 322
de la 246, 247, 252, 254
demult 225
departe 235
de pe lângă 247
des- 180
desagi 150
designa (a ~) 67
designare 67

designat 67
designativ 67
designație 67
designațional 67
destul 240
de sub 245, 246, 252
deveni (a ~) 322
-dez 180
dezmetic 175, 179, 180
din 240, 247, 252, 254
Dinescu 152
dinspre 247
dintre 240, 247
dintru 247
Dinu 150
dobori (a ~) 177, 182, 322
Dobric 146
**Dombrava* 148
Domogled 212, 213
dor 319
dormi (a ~) 221, 227, 343
**Doru* 153
**Dosuri* 154
Drăcu 231
Dragonul 206
**Drăguș* 148
Drumu Dubrușii 160
Drumu Iaurilor 160
dublu 193
Dubruca 160
Dulnic 159
Dumnădzău 314, 315
Dumnăzău 314, 315
Dumnezău 314
după 254
După Iauri 160
durea (a ~) 323

E

[ea] 19
-ea- 148
-easca 151, 152
ei 315
eiși 316
-el 151
-escu 150-152
esperanto 166
-ește 236
exact 238
explica (a ~) 322
exista (a ~) 323

F

-f 180
face (a ~) 322
**Falce* 153
Fata-de-Împărat 208
Fata-Mare-cu-Cobilița 208
Făget 154
Făgețel 149
Fălcușan 232
fără 234
Fântâna 208
Fântâna-de-la-Răscruci 208
fântână 151, 318
Fârtat 208
Fecioara 208
Fedor 146
Fera 213-215
Fera Mare 213
Fera Mică 213
fereală 215
Ferescu 150
Ferești 150
feri (a se ~) 214, 215
Fertaiu Ruscalilor 160
Fertaiul Turnescurilor 160
feseniza (a ~) 323
fete 235
Fetița 231, 232
fi (a ~) 221-223, 225-228
Fierul-Coasei 206
Filipciuc 146
Fluturu 230, 232
Foiu 230
forța (a ~) 322
frasin 150
**Frasini* 154
Frații 208
fugi (a ~) 221, 225, 227
-fund 174
furcă 195
**Furcături* 152
fustași 195
fuște 195

G

gazifica (a ~) 322
Gădălean 232
Geamăn 149
Gemenii 208
Gordón 230

Grebla 207
Grigó 120
Grigore 207
grințaic 341
Grivei 231
gros 152
Groza 232
grui 149
guano 166
Gura-Bardei 207
Gura Luții 215
gură 202
Gutyn 148

H

h 180
Hafie 147
Hăiha 230
halângă 212
Hapca 146
hăi 120
Hérbac 231
Hercules 206
hi 314
hierbințeală 314
hiiare 314
Hija 159
Hiroșima 168
hiroșimă 168
Hodorógu 230
holbure 149
holtei 166
Horal 159
Horodiș'te 159
horști 150
Hotico 146
Hrin 146
Hucăn 149
hulpe 149
Húlpea 231
Hurca 160

I

[*ia*] 19
iar 259
Iaur 160
-ie 151
Iederă 149
ieftini (a se ~) 323
Ieruga 218

-ifica 322
Ioan 207
-ioara 151
-iona 322
-ior 150
implora (a ~) 322
informa (a ~) 322
inimă 199
Israel 49, 50
-iș (-âș) 237
-ișoara 150, 151
-ișor 150
iț 216
ițan 216
ițe 216
Iusco 146
Iuta 215, 216
iute 215, 216
**iuțan* 216
Ivanciuc 146
Ivanic 146
Ivașcu 146
Izbiș'ta 159
izbuc 216
Izrail 50
Izvoru de la Jălăboc 160
Izvoru Hiji 159
Izvoru Zahoraii 160

î

îmbăla (a ~) 323
(îm)bălsămi (a ~) 178
îmbolmăji (a ~) 178
împăgâna (a ~) 323
Împăratul 208
împreună cu 260-263
în 234, 245, 246, 252, 254
înainte(a) 225, 226, 234
înapoi 234
încâlzi (a se ~) 323
(în) curmeziș 237
îndemna (a ~) 322
îndupleca (a ~) 193
(în)dupleca (a ~) 193, 196
înnebuni (a se ~) 323
înstela (a ~) 323
însuri (a ~) 323
întotdeauna 234
între 245, 246, 254
Între Coșargura 159
Între Văi 154

întru 254
învăța (a ~) 322

J

j 19
Jălăboc 160
Jelezníc 146
Jidovu 231
Jneapănul 155
jura (a ~) 315, 316

L

-l 153
la 245, 246, 252, 254
lălău 185
Lăstunul 155
lăgălie 185
lălă 185
lângă 245, 246
leabă 185, 186
leapă 185, 186
leavă 185
Lebăda 208
legeei 315
lejer 238
lento 238
leoapă 186
learcă 189
leopă 186
leopăi (a ~) 186
Leordina 146
Leșeni 154
liabă 185
liban 186
libă 185-187
libăni (a ~) 186
libăriță 186
libirță 187
libovnic 187
libră 186
libruța 186
libuț 186, 187
libuța 187
libuță 186, 187
lighian 187
lighinț 187
lighioană 187
lighirion 187
lighiuț 187
ligúrie 187

lih 187
lihár 187
lijabóc 187
Líloș 230
limbăriță 186
limbă 202
lingură 194, 196
liopă 186
lipan 186
lipăni (a ~) 186
lipcan 186
liúbocică 188
liur 189
liurbăr 188
liurbău 188
liză 188
lizui (a se ~) 188
lobodă 188
loboștelniță 188
loh 188
Lompás 230
lopată 174
lor 315
loruș 316
lua (a ~) 221, 223, 225
Lucineț 146
lui 315
lumbago 166
lună 320
Lunca Lată 148
lung 150, 152
lup 150
Lupul 205
lurbăr 188
luscă 189
lustrá (a ~) 188
lustrăție 188
lúșcă 188, 189
luști (a ~) 189
luteran 52
lutos 150

M

ma 120
macar 314
mai 123, 225, 239, 240
mamă 120
manga 170, 171
mare 150, 152
Marga 217
Margareta 217

margă 217
marmure 314
matú 120
măcară 314
Măcicaș 214
măciucă 195
măgură 149
**Măgurice* 153
măi 120
Măian 231
mătușă 120
-măji 178
Mărgaia 217
Mărgău 217
mâine 314, 315
mâna (a ~) 218
mână 199, 202
Mânăstirea 206, 208
Mânău 218
**mânău* 218
Mânea 218
Mănerul-Coasei 206
mâni 314, 315
-mânji 178
mânji (a ~) 178
mâzgă 178
măzgăli (a ~) 178
mejdie 215
Mestecăniș 154
mic 150, 152
Mierțoiu 231
mire 195
mocan 216
Moisei 157
-moji 178
Moraru 150
morfoli (a ~) 178
mormânji (a ~) 178
morocoășa 231
Morocoășa 231
Muchia-Bardei 207
muiere 343
-muji 178
munte 149, 152
muri (a ~) 343
Musai 231

N

nămânji (a ~) 178
nămo 178
Nănescu 150, 152

Nănești 150
Neăgra 230
neamf 150
Nefârtat 208
Negrești 155
**Negrilă* 153
negru 150
nici 263-265
Nicoară 232
Niculăie 231
N'ijpotocu 160
noă 343
nor 314
noră 314
nouă 343
nu 263, 264
numai 261-265, 239

O

o 173, 174
-o- 57,
-oaie 151
oameni 235
Oancea 150
obliga (a ~) 322
oborî (a ~) 177, 182
ochi 199, 202, 343
ochiu 343
Ocolul 208
ogorî (a ~) 322
Oiștea-Carului 205
om 150
Omul 206, 208
opăresc 174
oră 317, 318
ori 259
Orion 207
-os 151
Ovidiu 150

P

Pa 120
pace 343
paisprezece 343
Panătta 232
paparazzi 166
paparazzo 163-172
Paparazzo 165
Parască 147
Pasăca 160

patrul 315
patrusprezece 343
Pavele 120
Pă Dubruca 160
pădure 149
Pă Izbiște 159
Pă Trunuscuri 160
pâine 314, 315
până 225, 245-258
până în 246
până la 245, 246, 254
Pârâu de la Jălăboc 160
Pârâu Rușului 160
Pârâu Volosca 160
Pe 120
pe 245-258
pe băjbăite 237
pe după 255
pe firul 255
(pe) furiș 237
Pegas 206
pe la 252, 254, 255
pe lângă 245, 246
pe nevăzute 237
Penúța 231, 232
Peri 154
**Perie* 153
Perseu 205, 206
peste 247, 255, 257, 320
pe sub 247
Petre 120
Petrova 146
peți (a ~) 194-196
pe urmă 226
piano 238
pianissimo 241
picior 199, 202
picoliță 166
picolo 166
Pintea 150
pinten 195
plai 149
pleși (a ~) 176
Plopet 149
Plopi 152
Plugul 207
plus 239
pobori (a ~) 181
pogori (a ~) 176, 177, 179, 181
Poiana Vulpei 155
Poiana Zbăgului 215
Poloschița 205

Polux 207
**Ponoare* 152
Porcarul 208
Porobisce 160
povârși (a ~) 176
Prăjitura 230
Prăslea 296
p(r)e 254, 315, 316
precum și 260-263
pregiur 253
prespre 254
pretinde (a ~) 322
prin 247, 254, 255
-prinde 173
printre 247
printru 247
Priporul al Iute 216
Prislop 148
Proțapul-Carului 205
Puicărêlu 231
Púsi 230
putred 150
puțin 234
puțințel 240
Puțul-cu-Jgheb 206

R

radio 166
Rarița 207
-ră- 227, 228
răchită 150
răgălie 185
rău 234
război 195
rânză 199
**Rături* 154
Răușor 150
Răzîlă 230
Rednic 146
Repedea 216
rețevi 166
Riegel 207
Roatele-Carului 205
rogoz 150
român 57
rotund 152
ruga (a ~) 322
**Rupturi* 152
Rus 157
Ruscăi 160
Ruscova 146

Ruseni 157
 Rusu de Jos 157-159
 Rusu de Sus 157, 158, 160
 Rusul Bârgăului 157
 Ruszu gyin Szusz 159
 Ruszu gyin Zsosz 159
 Rușciiori 157
 Ruși 157
 Rușii de Jos 158
 Rușii Munți 157
 Ruștior 157, 158

S

Saidac 205
 Salcia 148
 Sandokán 232
 Sandu 232
 saq 259
 Saul 207
 Savé 120
 Savetă 120
 să 260
 Sălăuana 160
 Sătâna 231
 Scaunul-lui-Dumnezeu 206
 scoate (a ~) 48
 scobori (a ~) 177
 (s)cofonda (a ~) 174, 176
 scurt 150, 152
 Sebeș 216
 Secera 207
 secera (a ~) 196
 seceră 195, 196
 secure 195
 semnificat 67
 sens 67
 sfătui (a ~) 322
 Sfredelul-Mare 207
 sili (a ~) 322
 Slatina 148
 soare 320
 sollicita (a ~) 322
 Solomon 207
 sor 314
 soră 314
 spânău 218
 Spițelnicul 207
 Spițelnicul-Mare 207
 spre 128
 sta (a ~) 221, 223
 Stan 150

Stâlpul 207, 208
 steag 195
 Steaua-Polară 207
 stimula (a ~) 322
 Strâmba 154, 213
 Strâmcescu 152
 Strânsul 155
 sub 245, 246, 254
 Su Coșargura 159
 suflet 202
 sugera (a ~) 322
 Su Hija 159
 suliță 195
 suna (a ~) 320
 sunătoare 150

Ș

ș 19, 180
 șasesprezece 343
 șaisprezece 343
 Șapte Fete 155
 *Șesu 153
 -și 315, 316
 și 234, 259-261
 și cu 260-263
 -șima 168
 -șoara 151
 Șopârcă 155
 -șor 150, 151
 șovăi (a ~) 182
 șovâlca (a ~) 182
 șovârni (a ~) 182
 *Ștevioara 151
 șt[ir]jelniță 188
 Șurubel 231, 232

T

ta 120
 tabără 195
 Talpaș 149
 Talpeș 149
 tare 240
 tată 120
 Tatăl nostru 47
 tămădu 178
 tămânji (a ~) 178
 Tărășel 147
 Tânjala-Carului 205
 târâș 237
 -te 237

tei 166
Toa 120
Toaca 206, 208
Toadere 120
Toiegele 207
Tomnatec 149
Toporul 207
tot 234
totdeauna 343
totdeauna 343
Trăsnita 155
Trăznêru 230
Trebușani 154
trece (a ~) 320
Tresfetitele 207
Trifetișele 207
**trop* 180
-trop- 179
-trup- 179
tsumami 168
tsunami 163-172
Tupița 146
Tur 146
turc 150
Turț 146
tu 120
tuși (a ~) 221, 224-227

T

Țarul 208
Țâliu 147
țese (a ~) 221, 223
ține (a ~) 221, 223, 224
țurcan 216

U

u 173, 174
ucide (a ~) 193
Uciğă-l-Dumnezeu 205
Uciğă-l-Toaca 205
-ul 150-153, 155
Ulici 146
una 234
ungur 150
ureche 202, 343
urechie 343
urs 150
Ursa-Mare 205

Ursul 205
ușă 316
ușe(a) 314, 316
-uș 187
-ușă 186, 187
Uzarinca 160

V

Vad 150
Valea Lăptoasă 149
Valea Lăunțroasă 155
Valea lui Vlad 155
Valea Mare 213
Valea Râpei 155
Valea Vântului 154
Vasâi 147
Vasi 120
Vasile 120, 207
Văcarul 208
Vădenescu 152
Văratec 149
vătaf 180
vătah 180
vătășie 180
Vârtop 149
vedea (a ~) 221-225
verde 150
via 255
vinde (a ~) 221, 223, 225, 343
a vinde scump 236
Vireag 231
vizavi 238
Vizitiul 205, 208
Vlad 150
Vlădescul 149
Vlădicu 231
Volos 146
Volosca 160
**Vraja* 148

Z

Zacolița 160
Zahoraia 160
zbăg 214
Zbăg 215

Zgăul luții 215
Zlotari 148
Zmeul 206

DIALECTUL AROMÂN

aplec 191
bigă 216, 217
Bigă 216
cruescu 174
culac 174
cumpli 193
lingură 194
lupată 174
nduplic 193
pogor 181
seatre 195
scumbu 236
scumpu 236
țid(ere) 193
upărescu 174

DIALECTUL ISTROROMÂN

lingureș 194

DIALECTUL MEGLENOROMÂN

lingură 194
plec 191
șetări 195
scomp 236

RUSĂ

biti 95
быти 97
быть 97
Van'! 120
выдра 97
годъ 88
Пюбочка 188
Man'! 120
nilo 95
nepravdi 95
osyrbju 95
prosyti 95
pytanie 95
rumâni 325
ryba 95
sila 95
sințianți 325

sirota 95
stidachus'a 95
сын 95
ti 95
tiho 95
trizny 95
turceane 325
harbinți 325

SARDĂ

appénas 235
appus 235
bene 234
de rondoni 237
dia cantare 343
foras 234
male 234
-mente (-menti) 235
pacu 234
paghe 343
peyus 240
prus 239
si 234

SÂRBO-CROATĂ

Bigar 216
bigar 216
Bihor 217
vrh 175
gincaik 341
gled- 213
gledati 213
dom 213
lok 188
kuća 213
oboriti 177
po- 175
površiti 185

SLAVĂ

-bez 179, 180
bežati 214
bor 177
bor- 177
boriti 182
brati 177, 182
-vršiti 182
zopa 182

dozopъ 181
**Dobrava* 148
důva na desęte 128
jedinũ na desęte 128
Criva 213
ko- 179, 182
**koboriti* 182
**kovrřiti* 182
**kotropa-* 183
**kotropati* 183
ljut 215
mař- 178
mazati 178
na 128
o 173, 174
o- 182
ob- 177, 182
oboriti 177
oriti 177, 182
po- 175, 176, 178, 181
**poboriti* 177
pod- 182
podo- 182
pogori 181
potazati 178
podzopъ 182
погоръ 181, 182
погорьный 182
řkarũ 236
řo- 182
-1 120, 121
ř 88, 121

SLOVACĀ

gazdinou 117
řenou 117
řkõp 236
ulicou 117

SPANIOLĀ

abajo 235
a escoltazõn 238
a fresco 238
(a)fuera 234
allegar 192
antes 235
a reculones 237

asaz 235
asi 234
bastante 240
bien 234
bienquerer 238
cantaré 343
cuchara 194
cumplido 193
cumplimiento 193
cumplir 193
de 251
de lieve 238
demás 239
desde 251
detrás 235
doblegar 193
fuerte 240
hasta 251
inclinarse 192
legra 194
lo 240
lontano 238
mal 234
mas 239
más 235
maremoto 167
mazar 193
menos 240
-mente 235
mujer 343
paparazzo 166
para 251
paz 343
pedido 194
peor 240
persudir 193
piano 238
pié 343
plus 239
poco 234
poquito (un ~) 240
por 251
prontissimo 241
segadera 196
segar 196
si 234
siempre 234
tanto 240
terremoto 167
ultra misura 238
vender caro 236
volar bajo 236

UCRAINEANĂ

a 94, 95, 100, 101

[*a*] 93-94, 100, 102, 108, 128, 140

/*a*/ 98-100

-*a*- 133

[*ʌ*] 94, 102

[*ä*] 93, 94, 102

Ajbul 155

-*aje* 109

-*aješ* 109

-*ak* 150

Akreszorsky 151, 152

Albinec 150

-*am* 121

-*anka* 150

-*an-sk-* 151

Antravay 154

-*apul* 155

Apšeńska 152

-*ar* 108

Ardžalusny 151

Ardils'kyj 148

-*ar-ňa* 150

Ársa 147

Aržaveč 149

-*at-* 121

-*at-ka* 150

-*aš-ev-ec* 150

-*aš-ka* 150

[*b*] 103, 109

/b/ 112, 114, 131, 141

/b'/ 131

/bl'/ 131

Badžalúj 148

Baranija 151

Bahnišora 151

be^ʃ 137

Begul 152

Berbeka 153

Berbeczew 151

Bereznyk 154

Berseňaska 152

Bozulu P. 151

Bokul 152

Borküts'kyj 147

Borszucsina 150

Borsuka 153

Borsukarňa 150

Borsučanka 150

Brádul 147

Bradula 153

Bradulanka 150

Brustur 149

Brusturak 150

büdu 136

Bužora 153

Bukovec 154

Bukowielski 150

Bukštul 155

Burkuriv 148

Bürkut 148

Burkút 148

buty 134, 142

búty^ʃ 134-136

Buštyna 155

by 137

bych 137

Bysryčora 149

by 137

[*v*] 103, 104, 109, 112

/v/ 114, 131, 141

/v'/ 131

-*v* 133

Vajdeminec 154

Valatyčera 154

Valentrosy 155

Valovundul 154

Val'urp 155

Var'etyn 149

Velelarga 154

Velykyj Gruň 152

Vertip 148

Vil'chivici 154

visim 127

visimdes 'at' 129

vi 'simsót 129

/vl'/ 131

Vod'ane 154

Vodyča 154

Voilyj Hrunyk 152

Volove 154

Volovoje 154

voloska 160

Vorožeska 148

Vulpeň 154

Vurda 149

Vursova 147

výd'ila-m 134

výd'ila-s 134

výd'ily^ʃ-sme^ʃ 134

výd'ily^ʃ-ste^ʃ(i) 134

výd'ii-(j)im 134

výd'ii-(j)ys 134

Vylyvľad 154, 155

[w] 104

Waratyn 149

Wowkan 151

Wojtul 152

Worochcel 151

Wysoka 152

[g] 109

/g/ 112, 114, 115

[g'] 106, 109, 114

/g'/ 114, 115, 140

Gavruv 151

Gierlanka 150

Gorganiv 151

Grop'anec 150

Gropy nec 150

Gruń 148

[d] 93, 105, 132, 138, 139

/d/ 110-115, 130, 131, 141

[d'] 106, 109, 114

/d'/ 110-115, 131

dva 129

dvadc'at' 129

dvadc'at'dva 128

dvadc'at'odyn 128

dvac'at'odyn 141

dvác'c'it' i ody^gn 141

dvanádc'at' 127

dvásto chlôpc'am 129

dv'i 121

dvisti 129

dev'anósto 129

dev'anosto dev'at 128

dev'atnádc'at' 127

dev'at'sót 129

d'ev'at'sót 129

Dékul 148

Dekúl 148

delešur 148

Demikovanna 151

Deregušska 148

d'euĵyksót 129

[dz] 106

/dz/ 110-115

/dz'/ 110-115

Dzembronia 148

Dzembronka 148

[dž] 107

/dž/ 112-115, 130, 141

Džamer 149

Džurdživs'kyj 149

Dibrova 148

Dilova 154

Dińaska 152

**Dińaska* 152

**Dińaska polonyna* 152

Dod'aska 152

dolnyk 159

Dobrava 148

Dora 153

Dos 154

Dragulec 150

Drevokul 152

Drešor 151

Dubova 148

dubruka 160

Duplešt' 154

Dytul 152

e 94, 95, 101

[e] 88, 89, 91-94, 96, 103, 131, 139, 140

/e/ 98-100, 140

[ê] 94, 133

[e^y] 100

/-e^y/ 133

[^le] 139

-*ean-ka* 150

-*ev-* 151

-*evi* 117, 119

-*ev-sk-n* 151

-*evy^g* 119

-*evы* 119

Ederen 149

-*ēju* 117, 118

-*ec* 150, 152

-*ec'* 107

-*el-sk-* 150

-*en-ie* 150

-*enka* 150

-*en-sk-* 151

-*escu* 150

-*êt-* 121

-*eũ* 117

-*e^yũ* 120

-*eš* 131

[j] 108, 109, 117, 131, 141

/j/ 112, 114

javir 160

Jalova 154

-*jam* 121

-*ja-nec* 150

-*jan-ček* 150

Jaršyća 149

jati 135, 142

Jafinkovatoje 151

- Jafynnyk* 150
je 134
její 124
jem 134
jemú 125
je'mú 125
jes 134
jesmé 134
jesmĩ 134 141
jesmó 134
jesté 134
jehó 124, 125
je'hó 124, 125
ji 124, 125
(na)jij 125
jij 125
jiji 124
jim 125
(j)imú 125
(j)ihó 125
jomu 125
joho 124, 125
johó 125
-ju 119
juj 125
Jurčeska 152
Jurčesku 152
jymú 125
jy'mú 125
jy'hó 125
[z] 106, 118, 138
/z/ 110, 112-115, 130, 131, 141
/z' / 110, 112-115, 131
[z''] 106
[ž] 107
/ž/ 111-115, 130, 140, 141
/ž' / 111, 112, 114, 115, 140
za 160
Zabanulec 152
Zavuj 148
Zakyčera 150
Za Maguron 153
Za Osojom 153
Za Osuj 153
Zarinck 160
Za Hrunetom 153
Za Hrunkami
Za Hruňom 153
Za Čobankon 153
Zvyšće 153
z jim 125
Zimbrilova 148
Zlotarevo 148
Zlotari 148
z nym 125
z nyű 125
žolobok 169
Zubro 148
Zubroveč 148
Zubriv 148
i 94, 95, 100, 101, 124, 128, 141
[i] 88-97, 100-103, 107, 109, 111, 126-128, 133, 139, 140
/i/ 98-101
-i 117, 120-122, 132, 138
/-i/ 133
-ĩ 120
[i'] 90, 93
-i' 122
[i''] 88-90, 139
-iv- 151
-iv-čyk 150
-iv-sk- 151
[ie] 88
-ij 122
iji 124, 125
Izvir 148
-ica 150
-ich 123
-ik 150
-im 121, 123, 138
-im 122
-imo 138
-in- 151
-ina 150
inša 127
inše 127
inši 127
inšyj 127
is'á 126
isí 126
-ič-yn-sk- 151
-iš 131
-iš-ev-sk- 151
-išče 150
-it 138
-it- 121
-it' 138
-ite 138
-iű 118
c 116
[c] 106, 107, 118, 138
/c/ 110-115
[c'] 106

- /eʹ/ 110-115
 [eʹʹ] 106
 c'a 126
 [c'c'] 116
 Cápul 147
 Carinivske 151
 Carylunga 149
 Carymyj 148
 c'ej 126
 cej 126
 cés 126
 ceü 126
 c'i 126
 c'ieju 126
 c'ij 126
 c'ich 126
 c'im 126
 c'ímy^e 126
 -ck- 151
 -c'k- 107
 c'óju 126
 cych 126
 cym 126
 cymy 126
 [ch] 109, 118
 /ch/ 112, 114, 115
 [chv] 104
 chaj 138, 142
 chotity 142
 chto 127
 chyža 159
 [k] 106, 109, 118
 /k/ 111, 112, 114, 115
 [k'] 106, 109, 114
 /k'/ 111, 112, 114, 115, 140
 -ka 150, 152
 -ka- 150
 kážda 127
 kážde^y 127
 kážd'i 127
 káždyj 127
 káždyj 127
 kamenista 152
 Kamiń Korbuluj 154
 Kapryća 149
 Kašolova 155
 [kv] 104
 kérlihata 148
 ketrosul 149
 kiczera 152
 kiczeraszka 150
 kitulowka 150
 kičorskij 151
 Klopéd 149
 -k-ov-at- 151
 Kodra 153
 kóžda 127
 kóžde 127
 kóžd'i 127
 kóždyj 127
 kožen 127
 kožna 127
 kožne 127
 kožn'i 127
 kožnyj 127
 Kolo Aršeci 153
 koloda 159
 Kopačina 151
 Kopašno 155
 Kórbuluj 148
 Korbylyska 152
 Kormanil 148
 Korna 153
 kosýla-m 134
 kosýla-s 134
 kosýly^e-sme^y 134
 kosýly^e-ste^y 134
 kosýü-(j)ym 134
 kosýü-(j)ys 134
 kočerga 159
 kočorvénilor 148
 košerga 159
 Krasna 154
 Kremenosa Nižna 152
 Krečuneč 149
 Kryva 154
 kto 127
 Kuratuléc 148
 Kurt'aska 152
 Kučarskij 152
 Kympia 153
 Kyčera 149
 Kyčer'anymj 147
 Kyčerela 153
 Kyčerovyj žolob 152
 Kycery 149
 l 133
 [l] 107, 109, 131, 138, 141
 // 110-112, 114
 /l'/ 110-112, 114
 -l(a) 133
 -la 133, 136
 L'achmvici 154
 L'ahovec 154

- l(o) 133
 -lo 133, 136
 Lozdumul 155
 Lopuchiv 155
 -lŭ 133, 136
 -l(y^l) 133
 Lysyca 155
 [m] 103, 104, 109, 141
 /m/ 112, 114, 131, 141
 /m' / 131
 -m 132
 Magurka 149
 maj 123, 124
 máj 124, 141
 máju 136
 Malulúj 148
 Malyj Gruń 152
 Malyj Porkulec 152
 Malyj Turbat 147
 Mariszewska 151
 máti 136
 mati 142
 Mahura 148
 Măguriča 153
 me 135
 -me 133, 138
 -me^v 133
 Melanje 149
 mémo(é) 135
 mene 124
 mené 124
 me'né 124
 men'í 124
 men'i 125
 Menčul 149
 Merišir 148
 mety^o(e) 135
 meš 135
 /mj/ 131
 mja 124
 mižpotok 160
 Mikulenska 150
 Mikulewski 151
 Mikulyczyn 151
 /ml' / 131
 /mn' / 131
 -mo 132, 138
 mojeju 126
 moieji 126
 Mošroń 148
 mu 125, 135, 136
 Muncelik 150
 mut 135
 my 124
 my^e 125
 my^eмы 124
 myn'í 124
 Myčelyna 150
 [n] 93, 104, 105, 132, 138, 139
 [n'] 131, 141
 /n/ 110, 112, 114
 /n' / 110, 112, 114, 125
 -n- 151
 n'a 124
 Nad Muncselom 153
 naj 138, 142
 na jij 125
 na jómu 125
 na c'ich 126
 na cych 126
 na n'ij 125
 na n'omu 125
 na n'ómu 125
 na t'ich 126
 na tych 126
 Náhryn 147
 n'ě 125
 Negrovev 150
 Negrovec 155
 Negrúvskoje 151
 Negryla
 neji 124, 125
 n'ěju 125
 nechaj 138, 142
 Neňaska 152
 neŭ 125
 Njenješčik 150
 n'im 125
 n'oho 124, 125
 -nu- 134
 n'u 125
 Nyžnyj vanč 149
 Nyžnyj Pikuń 148
 -nyk 150
 nym 125
 o 94, 95, 100, 101
 [o] 88-93, 96, 97, 99-101, 108, 127, 139, 140
 /o/ 98-101
 [o'] 101
 [ô] 93, 101
 obýdv'í 121
 -ov- 150-152
 -ov-ann- 151
 -ov-at- 151

- ov-at-ka 150
 -ov-ec 150
 -ov'i 121
 -ovi 119
 Owindowa Hora 152
 -ov-ka 150
 -ov-sk- 151
 -ovy^e 119
 -ovy 119
 odyn 127
 odyńadc 'at' 127
 odyńadc 'at' 128
 -oju 117, 118, 121
 Ozerel 151
 -ok 150
 -ok-al- 152
 -ok-iv-sk- 151
 okolyc'a 160
 -om 121
 Ontrosa 149
 Opriča 153
 Ostra 152
 Osuj 148
 otá 126
 otí 126
 otó 126
 ototá 126
 ototí 126
 ototó 126
 otû 126
 -oû 117, 118, 120, 123
 [p] 103, 109
 /p/ 112, 114, 131, 141
 /p' / 131
 padika 160
 Pastajatka 150
 Pekúra 148
 Pelehoja 151
 pered 155
 Peredul 155
 Peredul' 149
 Pereslup 148
 Perija 153
 Pečalul 152
 pjades 'at' 129
 pjat' 129
 pjat'och 129
 pjat'sót 129
 pját'sto d'ivčátamy(ы) 129
 pjaty 129
 Pidklifa 150
 Pidkorna 150
 Pidmagura 150
 Pidrokita 150
 Pikuń 148
 Pikuń Nižny 152
 Pint'ova 151
 Pitulow werch 152
 /pl' / 131
 Plajowy 151
 Plajčyk 150
 Plań 148
 Plopu 152
 Pogir 148
 Pogur 148
 Pôdkučera 150
 Pod Kučeron 153
 Podorovaty 149
 Podorowaty 151
 Pod Plaj 153
 Požarulivski 151
 Polonyna 152
 Ponory 152
 Porńala 149
 porub 160
 porubyty 160
 porubyšče 160
 póčnuty 136, 142
 Prud Menešorom 153
 Pruczyk Mikuličynskij 151
 Prycarynok 150
 Pt'ičoru Dankuluj 154
 Pud Crunjom 153
 Pud Osojom 153
 Pud Runkul 153
 Pud Val'a Šesolom 154
 Puruluj 154
 Pyd Kyčary 153
 Pyréul-Spridénilor 148
 [r] 108, 117
 /r' / 110-112, 114
 [r'] 108
 /r' / 110-112, 114
 Regoreš' 154
 Reposul 149
 Ružinos 149
 Ruptur' 152
 ruskjy 160
 Ruzorec 150
 Rypa 149
 Ryt 149, 154
 [s] 106, 118
 /s' / 110-115, 130, 131, 141
 s' 116

- [s'ʃ]*106
/s' / 110-115, 131
s'a 106, 125, 126
Salatrúcil 148
Sal'áa 148
svojeji 126
svojeju 126
se 126
sę 106
sej 126
Seredni 152
Sered Plaj 153
ses 126
ses'a 126
sesé 126
sesi 126
Sehlanček 150
Sehl'anske 151
Szevula 153
Szeszorynec 150
Szeteřety 155
Szyndrómká 150
s'i 126
s'ij 126
s'ijeju 126
s'imsót 129
simdes'at' 129
simoma 129
Sinhurka 148
sis'a 126
sis'i 126
s'isc'sót 129
s'ist'sót 129
-s'k 106
-sk- 151
-s'k(a) 152
Skundul'gruń 154
Skynosa 149
Solotvyna 148
solotvyna 160
s'oma 129
sorok 129
Sočat' 149
Stalina 148
Steryszorec 150
Stefulenski 151
sto 129
Stramura 149
Stranzul 155
Strántura 148
Stremninos 151
Stremtúra 147
Strimčeska 152
Strungy 152
Strymba 149
Strymbýca 150
Stynišče 150
Stynka 149
sut 134
Suharia 151
sycs'a 126
sys' 126
sys'a 126
sy^ěsé 126
sy^ěs'i 126
syü 126
Syhelenija 150
Syhlenka 150
[t] 93, 105, 132, 138, 139
/t/ 110, 112-115, 130, 131, 133, 141
t' 116
[t'] 105, 106, 109, 114
/t' / 110-115, 131
-t 132, 133, 141
-t' 130, 132, 133, 141
ta 126
t'a 124
Tavpeřirka 149
Tapřor 151
Tatulski Grun 151
Taupiszrka 150
tvojeji 126
tvojeju 126
-t'c'a 116
te 126
-te 138
t'ě 125
tebe 124
tebé 124
Temnatyk 149
temno- 149
Těreřilka 147
Tereřulka 152
ti 126
-ti 130, 138
t'i 126
t'ijeju 126
t'ich 126
timy^ě 126
tin 126
Tiščora 151
tobi 125
to^ubi 125
Tovpař 149

- toj 126
 tot 126
 totá 126
 totí 126
 tot'í 126
 totó 126
 totý^e 126
 toů 126
 totû 126
 Transmita 155
 tretij 129
 Trifiv 152
 try 121, 129
 trydc 'at' 129
 trynedc 'at' 128
 Turbacil' 149
 Turnovskij 160
 Tusul 149
 Turčeň 154
 ty 125
 ty^e 125
 -ty 130, 141
 -ty^e 138
 -t'y 130, 138
 ty^e bé 124
 Tyeye 149
 tych 126
 tym 126
 tymy 126
 týmy^e 126
 tbi 125
 -tbi 130
 u 94, 95, 100, 101, 160
 [u] 88, 89, 91-93, 100, 101, 103, 104, 108,
 117, 139, 140
 /u/ 98-101
 /-u/ 133
 -u 119
 -u- 133
 ü 94
 [ü] 88, 89, 91, 92, 98, 103, 139, 140
 /ü/ 98
 [ũ] 93, 104, 117
 -ũ 133
 [Ů] 103
 [u'] 139
 -ũ' 118
 [u^o] 101
 ubýdv'í 121
 -uv- 151
 -üv-sk- 151
 u jiji 125
 u jich 125
 u j'óho 125
 U Kyčiri 153
 Ungur' aska 152
 u néj 125
 u n'óho 125
 u nych 125
 Ursovskij 151
 -ut 141
 [ff] 103, 104, 112
 Falkeucul 149
 Falća 153
 Fececil 149
 Fereszczenska 150
 Fereszczuk 150
 Fereskulsky 151
 Fereskulčyk 150
 Fetyasevec 150
 Fyntyrackyj 151
 Fluieráš 147
 Forczetury 152
 Formošyka 149
 Frasyny 154
 Frasynyš 149
 Frujal 149
 Frumozá 154
 y 94, 95
 [y] 88-91, 93-97, 126, 139, 140
 /y/ 98-100, 140
 -y 117, 120, 121, 129
 -y- 132
 -ý 138
 [y^o] 88, 89, 93, 100, 139
 [-y^e] 133
 [y] 139
 [y] 88-90, 139
 -ye 117, 121, 132
 -y^e- 132
 yzbyšća 159
 -yća 150
 -ych 123
 -yk 150
 -ym 122, 123
 -yn- 151, 158
 -yna 150, 160
 -yn-ec 150
 ýnća 127
 ýnče 127
 ýnčiv 127
 ýnčyj 127
 ysbyšte 159
 -yč-yn 151

- yšče 150, 160
 ě 116
 [ě] 107
 /ě/ 111-115, 130, 140, 141
 /ě'/ 111, 112, 115, 140
 -ěi 130
 -ě'i 130
 [ěi] 97
 Čerbovica 150
 Čerbul' 149
 Četecá 147
 -čik 150
 čotyrnadc'at' 128
 čotýry 127
 čotýry 129
 -čuk 150
 Čundž 154
 -čy 130, 141
 [čy] 97
 -čyk 150
 [h] 109, 118
 /h/ 112, 114, 115
 Hertip 149Hlid 148
 Hlodeveć 148
 Hlody 148
 Hlodos 148
 ho 124, 125
 (ho)ného 125
 hora 159, 160
 Hori Plajkon 153horka 160
 horodyšče 159
 Horstowatka 150
 Horunet 148
 Hrop'aneć 148
 Hropoveć 148
 Hruň 148
 Hrunok 150
 Hrunyk 150
 Hrunyšče 150Hruševe 154
 Huculivska Perija 152
 Hukiu 149Hutyn 248
 [š] 107, 130
 /š/ 111-115, 140, 141
 /š'/ 111, 112, 114, 115, 140
 Šesa 153
 Šesivčyk 151
 šesty 129
 šistides'at' 129
 š'ist'yeh 129
 šo 127
 Šopurka 155
 -šor-sk- 151
 što 127
 štyry^e 121
 š'ýry^e 121
 Šumjaska 151
 Šyrokij Luh 148Ščevora 151
 ščo 127šist' 127
 -tje 115
 ы 94, 95, 101
 [ы] 88-92, 95-100, 125, 139, 140
 /ы/ 98, 99, 101
 [ы'] 88-90, 139
 [ʰы] 88-90, 139
 -ы 117
 -ű 138
 ұнсыз 127
 ұнча 127
 ұнче 127
 ұнчив
 [□] 100
 /□/ 140

„Dacoromania”, serie nouă (DR, s.n.), apare sub egida
INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ
„SEXTIL PUȘCARIU”
400165 Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21

Seria nouă a DR continuă publicațiile:
„Dacoromania. Buletinul Muzeului Limbii Române” (Cluj, 1920 – 1948)
„Cercetări de lingvistică” (Cluj, 1956 – 1993)
și „Dacoromania – Jahrbuch für östliche Latinität” (Freiburg i. Br., 1973 – 1991)

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei,
abonați-vă la „Dacoromania”.

În țară, revistele se pot procura prin poștă, numai pe bază de abonamente
făcute la Editura Academiei Române și la Colegiul de redacție.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență
se vor trimite la COLEGIUL DE REDACȚIE al revistei „DACOROMANIA”.

Toute commande de l'étranger (fascicules ou abonnements) sera adressée
à la Maison d'Éditions de l'Académie Roumaine et au Collège de rédaction.

En Roumanie, vous pouvez vous abonner par les bureaux de poste.

Les manuscrits, les livres et les revues proposés en échange, ainsi que toute
correspondance seront envoyés à la rédaction de la revue „DACOROMANIA”.

COLEGIUL DE REDACȚIE
400165 Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
Tel.: +40 / 264 – 43 24 40, 43 37 49
Fax: +40 / 264 – 43 24 40
E-mail: lingvistica.cluj@cluj.astral.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
050711 BUCUREȘTI, Calea 13 Septembrie, 13
Tel.: +40 / 21 – 318 81 46
Fax: +40 / 21 – 318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro